This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Stanford University Libraries
3 6105 024 444 965

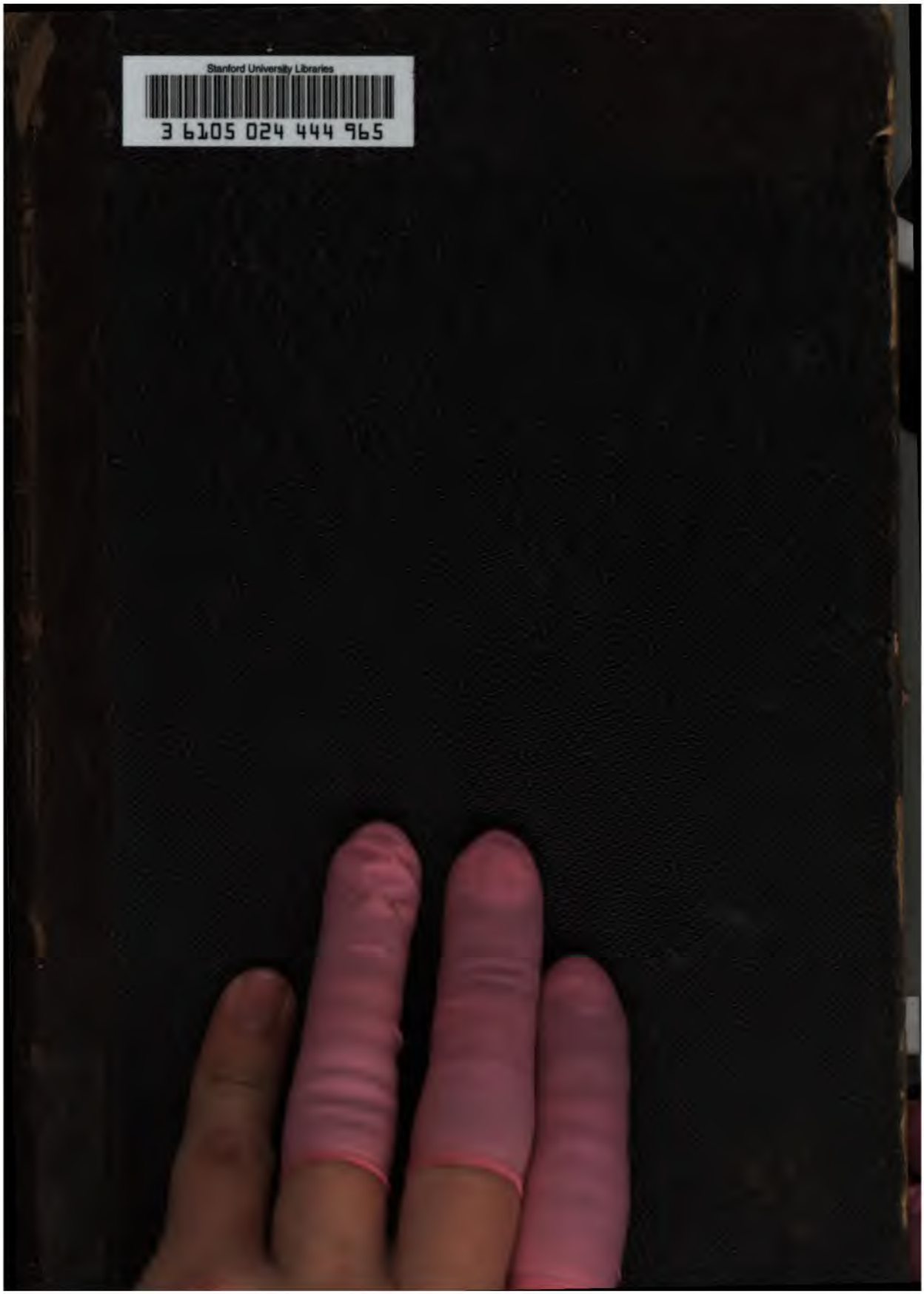
Stanford University Libraries
3 6105 024 444 965

3128

ГОД. I. КН. I.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 2 1 1970

STA ITY
JAN 1970

Нова година — вехтъ животъ.

(Новогодишенъ разказъ)

I

Стъмняваше се. Послѣдний день на заминуващата-безвъзвратно стара година отстжпваше на послѣднята ѝ нощь. На западъ червенината, съ която замното слънце взе послѣднето „прости“ отъ вехтата година, легка-полегка изчезваше и се сливаше съ тъмно-пепелявото небе. Всѣки мигъ далечнитѣ очертания на хълмоветѣ, чернящитѣ се гори наоколо, като че се отдалечаваха, като че потъваха – губѣха се отъ окото. Нѣколко стотини крачки вънъ отъ гр. Ч., всрѣдъ широкото поле, покрито съ равенъ и дебелъ снѣгъ близо до шосето за гр. С., се чернѣеше нѣщо. Двѣ дѣца, притиснати едно о друго, бѣха впили погледитѣ си въ далечината — по направление на телеграфнитѣ стълбове, наредени по шосето. Едното отъ тѣхъ, по-голѣмичкото, момченце на 13—14 години, съ окъсани и тънки дрешки, което издаваха слабото му тѣло, съ малка забрадка, която едвамъ покриваше черната му, като смола, коса, съ просълзени отъ студа и непрѣкъснатото взирание въ далечината очи — продума тихо, като въздъхна и потрепера цѣло:

— Нѣма го!

И пакъ въздъхна.

Въздъхна и по-малкото русо момченце, на десетина години, съ живи очи и посинѣли и напукани устни. И, слѣдъ като си задуха на вкоченясалитѣ и притръпнали ржчички, каза:

— Нѣма го... Не се вижда вече . . . Студено - о . . . ухъ . . . студено — и зимитѣ му затракаха.

И пакъ вниха очичкитѣ си въ настжпающия мракъ, който ставаше по̀-гъстъ и по̀-гъстъ. Вѣтера завѣваше по̀-силенъ и по̀-студенъ. Снѣгъ запръшулѣваше. И крайщата на широкото снѣжно поле се губѣха, като брѣговетѣ на единъ безкраенъ океанъ, покритъ съ мъгла. Дѣцата почнаха да се озъртатъ плахо-плахо, ту насамъ, ту нататъкъ, студени тръпки, като игли, пропълзяваха по тѣлото имъ. Полуубутитѣ имъ крака, пръстьетѣ на които се крепяха прѣполвени чехлички — колко да не стжпватъ на вледената земя — захванаха да се подѣватъ, да потрепѣрватъ, да притръпватъ отъ студа, който пронизваше до коститѣ. Сѐ тъй мълчаливи, сѐ тъй загледани въ мрака, който ставаше непроницаемъ до втория телеграфенъ стълбъ, двѣтѣ братчета отстжпиха нѣколко стжпки назадъ спрѣха се и пакъ се загледаха въ потъналия въ мрака пжть.

Момченцето трепна. Махна съ ржка на братчето си, което се държаше о ржкава му и каза стреснато:

— Чакай, Ванка!

Минаха се нѣколко минути.

—Иде ли?—попита съ нетърпѣние момченцето, Ванка, какво го наричаха, и обърна очитѣ си къмъ сестра си.

Двѣ едри капки сълзи се излѣха отъ тѣхъ и замжзнаха на бузитѣ му.

Марийка, тъй се казваше момичето, трепна втори пжть, сърдцето ѝ заби по̀ силно, за миг забрави всичко — и студътъ даже — и въскликна съ радостни сълзи, като искри, въ очитѣ.

— Иде . . иде . . нѣкой. Бати ще е той. Бати иде . . Ванка, виждашъ. . . .

Ванка махна отрицателно съ глава.

— Виж̀ъ бе. . . . Ванка, иди нѣкой — повтори съ по̀-голѣма увѣренность Марийка и като улови Ванка за ржката, пристжпиха напрѣдъ.

Наистина, идеше нѣкой. Чернѣеше се нѣщо. Зачуха се и глухи стжпки по скърцащия снѣгъ.

Какъ треперѣха сърдцата на бѣднитѣ дѣца! Тѣ щѣха слѣдъ малко да видятъ батя си Митя, момъкъ вече, съ подсукани черни мустаци, порасналъ, расхубавѣлъ, съ солдашки дрехи, съ бутуши, съ сабля . . . Той щѣше слѣдъ малко да имъ

се обади, да имъ извика по име, да ги пригърне и цалуни... А че щѣха да идатъ у тѣхъ си, въ кѫщи — гдѣто го чакатъ майка, баща и още три малки сестричета. . . . И той щѣше да отвори уста, да се расприкаже за всичко каквото е видѣлъ, пáтилъ и научилъ въ чуздия гр. С., гдѣто отъ двѣ години насамъ бѣше солдатинъ — конникъ. И майка имъ какъ щѣше да го срѣщне! какъ щѣше да го гледа, да му се радва!, бащата пъкъ, и той, какъ щѣше да си отдѫхне, като види, че ще има кой да поеме кѫщния товаръ на плещитѣ си, защото неговитѣ хеменъ хеменъ бѣха изгнили, че ще има кой да храни, облича и настани дѣцата — до нѣкое време да не кълнятъ баща си и майка си, че сѫ ги родили само за черно тегло. . .

Ванко даже си помисли да се затече, като вѣтъръ, назадъ, да иди пръвъ да каже на майка си запъхтѣнъ: „Мамо, бати си иди . . .“ и да вземе „мюждя-та“. . . .

Минутитѣ, сѣкашъ, ставаха пó-дълги.

Най-сетнѣ по край Марийка и Ванка се испрѣчихѫ двама солдати съ снѣжни бутуши и, безъ да се поспратъ, заминаха по нататъкъ.

— Бате! — викна Марийка съ задавенъ гласъ и пристѫпи една нерѣшителна крачка.

— Бате Митьо! извика момченцето.

Но на гласа имъ отговори глухото мълчание, прѣкѫснато отъ слабото пищение на телеграфнитѣ жици отъ вѣтера.

Зовътъ: „бате Митьо, бате!„ се повтори и потрети малко пó-силно и пó рѣшително и този пѫть се чу отговоръ:

— Той ще дойде, пилета. . . Идѣте си у васъ, че, зерь вълцитѣ. . . . Изѣдатъ ви тукъ вълцитѣ. . .

— Ами иди ли си? Бати иди ли? Бати Митьо. . .

— Иди си, иди, всичкитѣ си идатъ — отговориха добродушнитѣ солдати, които се досѣтиха, че тѣзи дѣца причакваха братъ — солдатинъ.

Една отъ тѣхъ се повърна нѣколко крачки и попита.

— Ами какъ викатъ батя ти, мо Калино?

— Митьо — прибърза момченцето.

— Митьо Стоювъ! — допълни Марийка.

Солдатинътъ не отговори нищо. Настигна другаря си и закрачиха пакъ въедно къмъ града, като заприказваха за Митя. . . .

Дѣцата сѣдѣха като залисани. Отъ една страна имъ ка-

заха, че бати имъ си иди и тѣ щѣха да го чакатъ, а отъ друга страна пъкъ вълци имало, щѣли да ги изѣдатъ; зерь, въ такъвъ голѣмъ студъ и въ такъва тъмна, като рогъ, нощь....

Ванко заплака отъ студъ.

— Мълчи бе... бати ще те свари, че плачешъ... Бива ли? Ами защо дойде, като си щѣлъ да плачешъ? Мълчи бе, Ваня... Мълчи бе, на, бати Митю ще дойде, на иди си.. на, нали чу... Мълчи, мълчи, какичка.. — го тѣшеше Марийка.

— Охъ, ржцѣтѣ ми, пръстьетѣ ми! охкаше Ваня и се притискаше до кака си, която отъ радость, че бати й си иди, бѣше забравила и студа, и страха отъ вълцитѣ....

Покрай тѣхъ минаединъ пѣтникъ на конъ, увитъ, като пашкулъ, само края на носа му се показваше...— Тѣ му зададоха сжщитѣ въпроси и той имъ отвърна заплашително:

— Хайде, дѣца, хайде, че вълци има насамъ. Той ще си дойде, ако е тръгналъ, и безъ васъ... Хайде, не бива тъй.. вървѣте си... „Ами него ако изѣдатъ вълцитѣ?“ — си помисли малкия Ваня и отново се разплака.

По-вече не можеше да се чака. Двѣтѣ дѣца тръгнаха обратно къмъ града Ч. Дълго вървѣха и се пънеха изъ неравния пѣтъ. Нѣйдѣ — далечъ напрѣдъ имъ — блещукаше, като звѣздица всрѣдъ заоблачено тъмно небе, свѣтлината на нѣкой фенеръ или прозорецъ. Градътъ ставаше по-черенъ, по-мраченъ, колкото по вече го наближаваха Както всичкитѣ провинциялни градчета и градове, градътъ Ч. запустѣваше съ залѣзването на слънцето, най-вече зимно време. И закъснѣлия пѣтникъ прѣзъ нѣкоя тъмна и студена вечерь испитва нѣкакво си странно, свиващо гърдитѣ чувство, което несполучливо бихме нарекли страхъ. Такова приблизително чувство испълва човѣка, кога минава вечерь покрай гробища или покрай мѣстото на нѣкое ужасно убийство или кръвопролитие. Нѣкаква си студена глуха тишина, нѣкакъвъ си заплашителенъ гъстъ мракъ, прѣпълненъ сѣкашъ съ движущи се сѣнки и фигури, обгръщаха тази вечерь утихналия градъ. И когато човѣкъ си спомни, че хиляди човѣшки сжщества сж потънжли всрѣдъ тази тъмнина и тишина; че хиляди сърдца съ радости, тжги, мжчи, желания, страсти тупкатъ всрѣдъ нѣмитѣ черни стени на кжщитѣ, затрупани съ дебелъ снѣгъ — тогазъ туй чувство се усилва още по-вече, обгръща съ едни пръсти,

които щипятъ болѣзненно разтуптялото сърдце, цѣлото му съществувание: сърдцето забива бързо и неравно, краката се подхлъзватъ, отслабватъ, като че крачатъ къмъ едни гробища, гдѣто хиляди живи охкатъ закопани, подземния вой на които, сѣкашъ се слива съ шума, на стѫпкитѣ, който нарушава гробната глухота . . .

Изъ кривитѣ и тѣсни крайни улици на града нѣмаше жива душа. Изрѣдко нѣйдѣ се мѣрнеше всрѣдъ мрака тъмна сѣнка и се скриваше бързо; блъснѣше се нѣйдѣ врата, излаваше нѣкое куче, на което отговарѣха околнитѣ и пакъ утихваше всичко. Картината се промѣни отведнѫжъ прѣдъ очитѣ на двѣтѣ дѣца, като стигнаха до главната улица. Тамъ бѣше по свѣтло, по чисто, по леко за дишанье . . . Тукъ тамъ бѣха отзорени още нѣкои магазини, изъ които излазѣха хора — мѫжье, жени и дѣца — съ покупки въ ржцѣтѣ. Твърдѣ наблизо свѣтѣха кафенета и кръчми, които испущаха вълни спиртливъ дъхъ, щомъ се отворѣха вратитѣ имъ; тѣ бѣха прѣпълнени съ хора — млади и стари; едни играяха на карти, други пиеха, трети пушеха и приказваха, други пъкъ, навѣрно които бѣха вънтрѣ отколѣ, приказваха високо, като че се караха, провикваха се съ дрѫзгавъ и присипналъ отъ пиение гласъ, псуваха се, крѣскаха, бѫскаха съ ржцѣ по дъсченитѣ маси, викаха отново за вино и ракия . . . Тази вечерь се забѣлѣзваше малко по-вече животъ въ улицата, отъ колкото други пѫть . . . Тази вечерь дѣлѣше старата отъ новата година. По дюгенитѣ и кафенетата се виждаха хора топло облѣчени, съ нѣкаква усмивка на устата . . . Рѣдко, много рѣдко, заминаваше, съ очи опрѣни на земята, нѣкой пригърбавенъ и одрипавенъ старецъ, или нѣкоя сиромахкиня съ загорѣли сълзи на очитѣ, съ дѣте прималѣло отъ гладъ и вкоченясано отъ студъ, на ржцѣтѣ. И никой не обръщаше вниманието си на тѣзи прѣзрѣни и забравени въ кюшето на сиромашията клетници . . . Никой отъ доволнитѣ не спираше бързитѣ си стѫпки, за да отмине стареца, който едвамъ се влече... Никой не се навеждаше да попита, защо хленцатъ тамъ до стрѣхата двѣ дѣца . . . Никой, никой!

Само едно разгалено дѣте, което още не бѣше наслѣдило добродѣлята на родителитѣ си да не обръща внимание на дрипави и окъсанитѣ, попита съ гласа на малко котенце, като дръпна модната пола на майка си:

— Мамо, защо плаче туй мо?

— Сиромашко! Не бива да си сѣди въ кжщи, ама и то излѣзло . . . — отвърна прѣзрително възпитателката майка.

И маминого галено дѣте запомни, че сиромашкитѣ дѣца, като туй, което мина плачешкомъ покрай тѣхъ — то бѣше Ванка съ кака си Марийка — трѣба да си сѣдятъ въ кжщи и да не излизатъ на улицата . . . А защото не правятъ тъй, както казваше майка му, то трѣбваше да ги намрази . . . и колко силно щѣше да ги намрази, когато порастне! . . . Тукъ тамѣ двѣтѣ братчета се поспираха до прозорцитѣ на дюгенитѣ, заглеждаха се въ нѣкои играчки, кукли, пъстри работи и подскачаха малкитѣ имъ сърдчица, като си помислеха, че, може би, бати имъ Митю ще имъ донесе такива играчки, такива кукли или шекерчета . . . Ванко се спъваше често, захленцваше, подсмърчаше, кака му го посбутваше и мирѣше да мълчи — и тъй легка по-лека изминаха главната улица. Сѣкашъ че не бѣха въ кжщия градъ. Нѣмаше ги освѣтенитѣ кафенета и дюгени . . . Всичко се замѣни съ порутени, кирпичени стени, надвиснали отъ снѣга стрѣхи и тукъ тамъ едвамъ свѣтещи кръчми и малки дюгенчета . . . Улицитѣ ставаха по тѣсни, по криви, испълнени съ прѣспи снѣгъ, съвършенно пусти. Фенеритѣ се разрѣдиха и изгубиха, свѣтѣха по слабо, по лениво . . . Дѣцата завиха на лѣво, завиха на дѣсно, минаха прѣзъ едно широко праздно мѣсто, гдѣто ги залаха нѣколко кучета, спънаха се еднажъ-дважъ въ камънигѣ и найсетнѣ, като прѣгазиха единъ срутенъ плетъ, отъ който нищо не се виждаше отъ снѣгъ и мракъ, минаха прѣзъ едно малко пусто дворче — ако тъй може да се нарече всѣко празно мѣсто прѣдъ кжща — и се отправиха къмъ една порутена кжщица, потънала въ земята, отъ тяжестьта на снѣга, подпрѣна съ колове, съ наведенъ и искривенъ сламенъ покривъ, на половината отнесенъ отъ вѣтроветѣ, на който стърчеше счупена кошарина, която наумѣваше за куминъ . . . Тамъ, прѣзъ книженото малко прозорче, едвамъ минаваше слаба треперлива жълтеникава свѣтлина. Ако не бѣше туй прозорче, никой не би помислилъ, че въ тази осамотена и пуста кжщица — колиба живѣятъ хора, по образъ и подобие на онія, които още не бѣха успѣли да си накупятъ за настжпващата Нова-Година . . .

II

— Нѣма го! Нѣма го! Единъ солдатинъ рече, че иде... Ний щѣхме да сѣднимъ, ама вълци имало, а пъкъ Ванко, мамо, се расплака... Азъ му думамъ: мълчи бе, Ванко, а той плаче, сé плаче... Видѣхме двама солдати и единъ челякъ на ковь. Рекаха ни: иди си... — захвана Марийка, щомъ като влѣзе въ кѫщи.

— Тъй, плачѣхъ! Ами налй дума онзи челякъ, че вълци имало? Азъ вече нѣма да плача — оправдаваше се Ванко, като сѣдаше до майка си да му стопли съ духанье рѫцѣтѣ.

— Той ще си дойде съ божята воля, дѣцата ми. Не ходѣте да мръзните; не виждате ли, какъвъ студъ има... На пѫтя бати ви не остава, не е дѣте я! Като рекалъ Господь, ще си дойде. Налй тръгналъ еднѫжь! — отвръщаше добрата майка, буля Стойовица, жена на окодо 40 години, съ сухо, погрознѣло лице, съ впати подъ вѣждитѣ очи.

Останалитѣ три дѣца, налѣгали вече подъ тънкитѣ и окъсани завивки ужъ да се стоплятъ, се пообидиха:

— Мамо, иди ли бати? Мамо, ами кога ще дойде?

— Иди, иди, дѣцата ми... Стойте си тамъ и чакайте.

— Ами тазъ вечеръ ли ще дойде?

— Тъй, тъй, тазъ вечеръ — отговаряше майка имъ.

— Да не заспите хемъ! — ги посъвѣтва Ванко.

— Хи, тъй... Саде на тебе да даде шекеръ — отвърна докачената Василка. — Азъ спа, ама слушамъ!

— Ний слушаме! — отвърнаха въ единъ гласъ тритѣ дѣца подъ завивкитѣ и занѣмѣха. По нѣкога имъ потракваха зжбитѣ...

Марийка разрови огасваѫщия огънь на студеното огнище.

— Тати нѣма ли го още, мамо?

— Нѣма го, Марийке. Забави се много, не знамъ и той кѫдѣ се дѣна. Дѣцата гладни ще си заспатъ — въздъхна буля Стойовица.

Тя мислеше. Скришомъ хвърлеше погледи къмъ голитѣ стени на студената кѫща, къмъ окъсанитѣ парцаливи завивки, подъ които се свиваха отъ студъ тритѣ дѣца, къмъ расплакания Ванко, къмъ Марийка, къмъ студеното огнище, къмъ празднатa хлѣбена торба, отъ която и послѣднитѣ корици и трохи бѣха обрани и изѣдени. И нѣщо я тощиняваше по сърдцето и давѣше

гърлото ѝ . . . Майчината любовь я мъчеше. Тя милѣеше, като всѣка майка, за дѣцата, които е родила и сега ѝ се късаше сърдцето, като ги гледаше тъй дребни, едно отъ друго по слабо, по болничаво, като чуваше тракането на зъбитѣ имъ, въздишкитѣ имъ, охканията имъ, като гледаше прѣвиванията имъ отъ гладъ . . . Тя не си мислѣше нѣкога, че ще дойдатъ на този халъ — да нѣматъ двѣ бучки хлѣбецъ, двѣ сухи парици за сирѣнце или маслинки . . . И, като че на пукъ, въ туй усилно и тежко врѣме, тя си спомняше за надеждитѣ, за нѣкогашнитѣ надежди, които хранеше за Марийка, па и за другитѣ . . . Тя ги изреждаше сега всичкитѣ съ очи, повърнѣше се на миналото и ѝ се плачеше. Тя би се расплакала, би викнала съ гласъ да плаче, само да знаеше, че ще има кой да я чуе, кой да ѝ се притече на помощь . . . Дохажда ѝ на умъ да иска отъ роднинитѣ . . . „Благодаримъ, сполай на Господа, колкото могатъ помагатъ — си мислеше буля Стойовица — ами и тѣ като нѣматъ . . . И тѣхната не върви. Сѣ да се проси не може? Съ просенье къща се не гледа, дребни дѣца се не исхранватъ . . . Съ работа, съ работа . . . Ама съ каква работа . . . Гдѣ тазъ работа всрѣдъ зимѣ?“ И тя пакъ се повръща на миналото. Гледа мъжа си, бай Стойя, шие въ малкото си дюгенче. Стара мода бѣше — турски гащи — ами вървѣше му . . . Като върви и много да не е, на челяка сѣ му е драго . . . Ама на, дойдоха пусти години — ужъ наше царство имаме — съ голѣми данъци, съ голѣми кирии за дюгень, всичко — за ѣденье, за обличанье, шаекъ, едно друго—всичко заскъпня петь пъти, десеть пъти по-вече . . . Още прѣди петь години бай Стойо не можа да искара на глава съ тежкитѣ кирии и данъци. Заврѣ ножицитѣ и аршина въ торбата, торбата — въ дисагитѣ, дисагитѣ качи на мулето си, улови го за юздата, че тръгна по селата на вето да шие . . . Колко да е, посрѣщаше масрафа въ къщи . . . Ама на, току отведнъжъ каква бела се отзори, като яма, напрѣдъ имъ. Умрѣ, дѣдо Иванъ — богъ да го прости, на него е кръстенъ Ванко — и не щешъ ли по-голѣмия му синъ, Илия, задума на брата си Стоя: „Слушай Стойо! Тазъ къща е моя. Азъ сухи пари съмъ далъ на баща си . . . Прибирай си парцалатѣ отъ тука. Азъ дѣца имамъ, въ дупки сѣ нѣма да живѣя . . . Излѣзъ ми отъ къщата . . .“ Ами сега! Работата дойде до сждилище-то. Минаха се дни, що се минаха, правиха, струваха, адво-

кати, свидѣтели, клетви, какво не щешъ — зерь Илия има, раскарва хората — и кѫщата остана цѣла негова .... Бай Стойо хептень я залиса. Сега и за кѫща ще се плаща ... Заскитаха се отъ тогазъ по колиби, сѐ на края ... Какво ще се прави! Като нѣма да купишъ, че да уредишъ, или ново да сградишъ! Таквозъ, т.гло ... ще се тегли ... А че баща и синъ — Митю не бѣше още отишелъ солдатинъ — тръгнаха по фабрики, по чужди врати, дано нѣкакъ насмогнатъ ... Пъкъ седемъ гърла лесно не се напълватъ .... Хайде дойде врѣме взеха Митя солдатинъ. Бай Стойо отслабна, буля Стойовица помагаше съ преденье, съ миенье чужди прагове, съ пранье чужди ризи — ама сѐ не се насмогваше.... Че днесь недояданье, утрѣ недояданье, по нѣкога и два дни безъ хлѣбъ, а пъкъ ако роднинитѣ не ги прѣгледатъ по нѣкога, тогазъ ... остави го ... Слѣдъ всичко туй, досегашнитѣ тегла на бай-Стойовата кѫща, които нещастната майка и тази вечерь, още единъ пѫть, си припомни, тя пошушваше: „ами нататъкъ?... ами сетнѣ? ..“

И тѣзи въпроси, като че ставаха по-голѣми, като че се растѣгаха, като че испълваха цѣлата кѫща — за друго нѣмаше вече мѣсто ... „Ами нататъкъ? ами сетнѣ?“ мислѣше посгоянно майката, а вѣтра отъ вънъ сѣкашъ чо й отвръщаше сѫщото ... А врѣмето се минаваше ... Новата година наближаваше. Пъкъ нищо, съвсѣмъ нищо не наумѣваше въ бѣдната кѫща за нея ... Тя идеше за всичкитѣ, а я посрѣщаха само богатитѣ ... Защо тъй? Защото богатитѣ не се смислятъ много-много гдѣ ще уде 50 годишенъ човѣкъ да работи, като го исхвърлятъ всрѣдъ зимата. Тѣ, богатитѣ, исхвърлиха отъ фабриката бай Стоя прѣди седмица, сѣкашъ че не знаятъ, на него че чака цѣла кѫща дѣца ... Тѣ не знаятъ, какво нѣщо е милость, тѣ нѣматъ капка човѣщина, защото не сѫ надниквали отъ близо да видятъ бѣднитѣ колиби, защото не сѫ видѣли сълзитѣ на злочеститѣ майки и не сѫ чули тѣхнитѣ глухи клетви ... На тѣхъ е добрѣ ... Тѣ сѫ въ топли кѫщи, прислужватъ имъ слуги, за тѣхъ работятъ тѣхнитѣ роби — работницитѣ; тѣ смучатъ, като пиявици, като оси, пота на сиромаха съ безбожни лихви и хиляди видове кражби ... За тѣхъ и праздницитѣ сѫ весели и прѣди тѣхъ, въ тѣхъ и слѣдъ тѣхъ тѣ празднуватъ, както прѣзъ всичкитѣ работни за сиромаха дни ... За туй сега само бо-

гатитѣ посрѣщаха новата година, утрѣ само тѣ щѣха да я усѣтятъ, а по утрѣ и много още дни, мѣсеци и години тѣ щѣха да празднуватъ, защото имаатъ съ какво да купятъ радости, веселия, смѣхъ и всичко, което липсваше сега и ще липсва винаги отъ бай Стойовата кжща . . .

Буля Стойовица неотвеждаше очитѣ си отъ единъ кжтъ на огнището — тя бѣше се замислила дълбоко. Мълчеше и Марийка. И двѣтѣ, сѣкашъ, не смѣеха да нарушатъ тишината, която навремена се нарушаваше отъ воя на бурята, отъ насипването на снѣга по книженото прозорче. Кжщата заскръцваще жално, като че молеше за помощъ противъ студа и вѣтера, пла ачето на димливата газена ламбичка се полюляваше, като щѣше да огасне.

Вратата се отвори бърже. Влѣзе бай Стойо, посипанъ съ снѣгъ, съ крежъ на мустацитѣ. Буля Стойовица впери въпросителенъ погледъ въ мрачнитѣ му очи и трепна. Трепна и Марийка.

И имаше защо. Бай Стойо бѣше мраченъ Подъ гъститѣ му черни вѣжди, настръхнали, набити съ снѣгъ, по очитѣ му, които испущаха, сѣкашъ, искри, по свититѣ му устни — се четеше нѣщо непознато, но страшно, много страшно нѣщо, отъ което и майката и момичето се оплашиха.

— Не дава ли нищо? — попита съ слабъ гласъ буля Стойовица.

Но не чу отговоръ. Бащата стоеше сѣ тъй правъ, като вкаменень, всрѣдъ кжщата, съ очи опрѣни ту къмъ пепеляното огнище, ту къмъ заспалитѣ гладни дѣца. „Баща съмъ — си мислѣше той въ тази минута и студенъ потъ обливаще набраденото му оголѣло чело, но защо, за кой дяволъ съмъ баща, защо съмъ родилъ тѣзи дѣца, когато нѣма съ какво да се залъжатъ срѣщу такъвъ праздникъ баримъ . . . Дѣца, Дѣца! Кълнѣте ме, станѣте, испъдѣте ме отъ тази кжща . . . убийте ме. . . .“

Буля Стойовица като че разбираше вече мрачнитѣ му мисли и продума:

— Нѣма какво! Ще се тегли. . . Господь гледа отъ небето. Нѣкой день може да ни помогни. . .

— Ами, ще се тегли още — думашъ — сѣкашъ не стига вече..

— Тегло е туй, рачешката тръгнало. Какво да се стори?..

— Знамъ азъ . . .— отвърна мрачно бай Стойю.

— Охъ, да знаешъ, колко ми се гледа .... Стойо, на тебе истина, на мене лъжа, отдѣлъ ми се вече този пусти свѣтъ, този черъ животъ - рече буля Стойовица и се прѣкръсти набожно.

— Вий пъкъ. . . . каквото захванахте! — прѣкъсна ги расплаканата въ кѫта Марийка.

Бай Стойо сѣдна до огнището, разрови студената пепель и захвана:

— Весели се челяка! Зерь, хаберъ нѣма, трѣба ли му, че нѣма хлѣбъ за дѣцата. „Тукъ ли е дѣдо Василъ? „— питамъ — „Нѣма го!“ дума жена му. — „Ама, бульо, азъ го видѣхъ, че си дойде“ — пакъ думамъ. — Йокъ ти си янлъшъ, не си е дохаждалъ, още въ кафенето трѣба да е .“ Излизамъ. Нѣма какво. Отивамъ въ кафенето – нѣма ни дяволъ! Отивамъ въ Петровото кафене - питамъ: бе, дохаждалъ ли е тукъ дѣдо Василъ, чорбаджията ми ужъ? Тъй и тъй имамъ голѣма нужда .“ — „Не е, каже Петъръ, не е дохаждалъ отъ вчера..“ Отивамъ при Стефча, питамъ и тамъ нѣма.

— У тѣхъ ще е билъ пустия челякъ, пусти да опустѣеше! Прѣкѫсня буля Стойовица.

— Тукъ търсихъ, тамъ търсихъ, ха тукъ дѣдо Василъ, сѐ го нѣма — подкачи слѣдъ едно закашлянье бай Стойо. — Кѫдѣ въ джендематѣ на дъното ще иде? Зерь, у тѣхъ ще е — гдѣ другадѣ? Отивамъ пакъ у тѣхъ, хлопамъ на вратата. — „Сега бѣше тукъ, ама излѣзе скоро, ей сега излѣзе, казватъ.“ — Бре каква е тази честь, да се расчестне макаръ, защо не мога да го сваря на време? — „Че азъ дѣте ли съмъ да ме лъжьте; тука е той, въ кѫщи е той“ — думамъ, ама ми причерня вече на очитѣ. Зерь, като гледамъ, че се сгъмни, па като помислихъ за тукъ, косата ми настръхваше . . — „Йокъ, Стойо, тъй-онъй, ти си янлъшъ, нѣма го тука“ — думатъ жена му, дъщеритѣ му. Какво да правишъ! Нѣма да вземешъ коли да се биешъ я! Наведохъ вратъ, па излѣзохъ. Добрѣ че не се спънахъ нѣйдѣ да падня, тъй щѣхъ да си и остана — краката ми се приплитаха, а пъкъ главата ми! остави се. Ней се! Кѫдѣ? Притъмнѣло. Кѫдѣ да идишъ? А че пакъ по кафенетата и дюгенитѣ. Тукъ-тамъ — разгеле срѣщнахъ Недѣлча, Милкинъ Недѣлча. — „А бе какво те носи и тебе?“ — питамъ. — „Остави се, бай Стойо, белкимъ незнаешъ? — дума сиромаха, па трепери, на тъй като листо трепери, зерь, голъ е той, като насъ,

цѣла кѫща храни . . —„Не знамъ, кае; какво стана, търся нашия чорбаджия, дѣдо Василя, да му дръпна ухото за утрѣ“.. — „Бе какво има?—питамъ и азъ него търся.“ — „Ха. не знаешъ ли, на другия день ме испъди, като тебе. — „А бе йокъ, и незнамъ, отъ гдѣ да знамъ. Я кажи да видимъ“ . . . По Димитровъ день дѣдо Василъ, като търсялъ хора за фабриката, срѣщналъ Недѣлча безъ работа и го повикалъ да работи. —„Тъй ама азъ знамъ, че ти скоро се насищашъ на старитѣ си работници, като намирашъ болъ нови“—му рѣкалъ Недѣлчо. Зерь, права приказка. Истина е, не е лъжа, дѣто рекли . . . —„Не бой се, дѣдовата,—му рекалъ той —отъ тукъ ще ти бѫде тебе бѫдninата; ще спечелишъ ти и за пушка и за булка, за кѫща и за старина“ . . . Хубаво! Недѣлчо отива. Нещѣнъ ли, счупва се веднѫжъ едно вретено, зерь чупятъ се, не е да не се чупятъ, желѣзо ама. . . Завиква му тогазъ дѣдото: —„Кешки ржката ти на пърчета да се потрошѣше намѣсто вретеното“—„А бе дѣдо, Василе, мойта ржка едно вретено ли ст ува, 100 пари ли струва, защо думашъ таквизъ лафове за грѣхотитѣ и срамотитѣ? му рекалъ Недѣлчо. И за тѣзъ прави приказки го испъдилъ два дни до колѣда и му отнѣлъ за 8 дни отъ хака, какво мойта работа . . Цъцъ . . диване челякъ, калпавъ челякъ, челящина нѣма за пара - заключи бай Стою

—Ами намѣрили го тазъ вечерь?—попита буля Стойовица.

— Намѣрихме го съ Недѣлча—отвърна бай Стою мрачно слѣдъ едно кратко мълчание — Намѣрихъ го. Тамъ, у тѣхъ, гулѣятъ; събрали се голѣмци, началници, кмета, оно, пиятъ, ядятъ.—„Ти, кай, на туй време ли дохаждашъ, кай, да искашъ милостиня?—А бе, дѣдо Василе, азъ не искамъ милостыня, ами хака си искамъ, съ старината си съмъ работилъ за него. . .

— Ами той?

— Ти чузаше ли отъ тука, толкозъ и той . . Хичъ не му мигна окото. „Дѣцата гладни, хлѣбъ нѣма, дърва нѣма, грѣшно е, срамимо, думамъ; не бива тъй, дѣдо Васпле, хора сме всички. . “ Не ще да знае. . . Блъсна вратата, па ако имашъ време чакай . .

— Ами Недѣлчо?

— Тебе, кай, на него, хичъ не искамъ да те видя. На като запсува . . . Старъ челякъ . . . Недѣлчо плюна, че за-

мина . . . Навръщание го видѣхъ въ мехнята , . . Отъ какъри ще се развали то момче . . . Не отъ друго . . .

И тази вечерь не щѣше да има хлѣбъ! . .

По-вече отъ половина часъ се мина, бащата се досѣти да попита за Митя, казаха му, че солдати рекли, че си иди... Малко успокоенъ отъ тѣзъ думи, прѣкръсти се, па лѣгна да си почине.

Лѣгнаха си и Марийка и Ванка. Само буля Стоювица остана неподвижна замислена, съ омокрено отъ сълзи лице. Бурята прѣспа най-сетнѣ всичкитѣ.

Слѣдъ малко тя бѣше рамо до рамо съ сина си Митя въ една богаташка кжща - която приличаше на дѣдо Василовата кжща, гдѣто толкозъ пжти е мила дъскитѣ и мазала стенитѣ—гдѣто бѣха сега и началникътъ, и много голѣмци, наоколо дѣдо Василя. Митю се расърди за нѣщо си, извади отведнжжъ сабята си и хеменъ-хеменъ щѣше да исколи всичкитѣ. Отъ гдѣ се изврѣ едно голѣмо черно куче, впустна се и го стисна за крака. Рукна кръвь. Той извика. Извика и буля Стойовица и се събуди въ тъмната си кжша. Лампицата бѣше огаснала. . .

— Какъвъ лошъ сънь! Не е на хубаво туй! Черно куче — лошо е—шепнеше си растреперана майката и отново заспа, прѣспана отъ тихитѣ сумтения на дѣцата и мжжа си, отъ силната буря на вънъ и отъ сладкитѣ надежди за скорошната срѣща съ Митя. Но не за дълго. Тя пакъ се събуди. И вече не заспа. . . Тя чакаше тракването на Митя, който бѣше много закъснѣлъ . .

III

Слънцето изгрѣ отъ кървавия истокъ; залѣ покритата съ дебелъ снѣгъ земя съ милионитѣ си лучи и тръгна гордо по нѣчната си стилба върѣдъ чистото небе. Снощната буря бѣше разгонила мъглата му. Първия денъ отъ Новата Година бѣше много ясенъ, много засмѣнъ, не приличаше на януарски денъ. Лалй и природата искаше да весели сега щастливитѣ, че той се усмихваше, когато е тъй студено въ бѣдната кжща, гдѣто спятъ майки, баши и дѣца гладни заспали . . . . Кой знае? Но въ никоя кжщица слънчевитѣ лучи не видѣха засмѣни лица: тѣ бѣгаха отъ полуотворенитѣ врата, искъртени отъ снощната буря, и отъ книженитѣ про-

зорчета—отиваха да капнатъ по високитѣ и хубави кѫщи, гдѣто отъ топлата стая ще имъ се радватъ и стари и млади . . . . Таенъ гласъ – гласътъ на сиромашията шепнеше: Лучи, лучи, колкото и да сте засмѣни, колкото и да сте хубави, като не-можете да развеселите сиромашкото сърдце, като неможете да му вземите тѫгитѣ и болкитѣ и да му дадете щастливъ и тихъ животъ, не доближавайте до очитѣ на бѣднитѣ и нещастнитѣ, не имъ наумѣвайте, че живѣятъ, че теглятъ. . . Скрийте се лучи, или донесете веселие и радости, смѣхъ и пѣсни. . .

Митю го нѣмаше още. Майката мислѣше хиляди нѣща, най страшни, най-грозни—голѣми, като майчината любовь. Тъй мислятъ всичкитѣ майки. Какви мисли не минаха прѣзъ ума на буля Стойовица: че вълци сѫ го раскѫсали, че се е вкочанясалъ въ нѣкоя прѣспа, че буряга го е завлѣкла, че е объркалъ пѫтя и се е изгубилъ, че е викалъ нея, баща си, братчетата си!

А че и подъ челцата на дѣцата промърдваха лоши мисли и на всичкитѣ имъ се плачеше. Бащата се утѣшаваше съ мисълта, че дѣцата криво сѫ разбрали; че не е тръгналъ

— Да бѣше тръгналъ съ другаритѣ си, щѣше да дойде. Другитѣ си дошле—каза той, като се върна въ кѫщи, слѣдъ една обиколка до съсѣднитѣ нѣкои кѫщи, гдѣто се научи, че сѫ дошле „момчетата“, но не се видѣ.

На никого не дойде на умъ, че бѣше дошла Новата Година. Всички бѣха погълнати отъ една мисъль:Митю. И всички мълчаха, поглеждаха прѣзъ вратата къмъ улицата и сѐ мълчеха. Вече и гладътъ не се усѣщаше.

По обѣдъ, когато дѣцата расчупваха едно парче хлѣбъ, испросено отъ една близка кѫща, кѫдѣто буля Стойовица нѣй дѣ поработваше, единъ солдатинъ, съ торба въ ржката, прѣгази снѣга въ улицата и прѣкрачи съборения плетъ.

— Бати!—въскликна Ванка отведнѫжъ.

— Той е! Бати! Митю! – свѣтна мисъль въ главата на всичкитѣ съ пръвъ поглед.

Слѣдъ половина минута радостьта исчезна! Не бѣше Митю! Други солдатинъ бѣше дошелъ още снощи отъ сѫщия градъ, въ който бѣше Митю, отъ сѫщия полкъ, отъ сѫщия взводъ даже. Буля Стойовица го познаваше. Той бѣше Митювъ другарь още отъ дѣца. . .

— Честита Нова Година, булйо Стойовице. Познахте ли ме? — рече войника малко засмѣно, като подаваше торбата.

— Ами нашъ Митю? — попита майката, като се приготвяше да чуе нѣщо много лошо. Кой знае защо тя си спомни снощния сънь, за черното куче. И се залюля.

Солдатина не знаеше какво да каже.

— Ти, Герге, кога си дойде? — попита Марийка.

— Снощи. Азъ ви видѣхъ на пѫтя. Него ли чакахте?— попита солдатина, който не искаше снощи още да каже туй, което сега идеше да каже на майката.

— Ами Митю, какво стана Митю? — попита тя

— Той булйо, той . . .

— Ще ли си дойде?

— Той булйо . . . — запъваше се солдатина — той . . . много искаше той, мислѣше той, мислѣше той за васъ . . . често спомѣнуваше за дохожданье, ама . . .

— Кажи, Герге.

— Ама . . . останахте безъ . . .

— Безъ него! — извика буля Стойовица, извика и Марийка, а дѣцата още не разбраха нищо, чакаха да чуятъ ще ли си дойде . . . Умрѣ ли! Снощи ли? — викна майката, гласътъ ѝ се сби въ небето и падна на земята прѣдъ прагътъ на вратата.

Писнаха и дѣцата наоколо.

Заплака и солдатина, на когото бѣ се паднало да извѣсти за смъртьта на Митю, който бѣ умрѣлъ въ болницата още преди двѣ седмици.

— Въ болницата умря той . . . горкия Митю . . . часовий бѣше една нощь бѣше силна буря, вкоченясалъ го намѣрихме . . . За два дни . . . отлде — прошушна солдатина на толкозъ ниско, че самъ не се чу.

Отри си съ ржкава сълзитѣ и тръгна назадъ . . . . . .

На другия день буля Стойовица бай Стою и малкия Ванко отиваха къмъ гробищата до гр. С., въ който, слѣдъ голѣми мжки, се научиха, дѣ е погребенъ Митю. Слънцето, слабото, зимно слънце, бѣше прѣминало половината отъ дневния си пѫть. Денятъ бѣше, като вчерашния, ясенъ и не толкозъ студенъ. По бѣлия снѣгъ, сѣкашъ, че цъкаха елмази. На всѣкадѣ се бѣлѣеше. Наврѣдъ бѣ тихо. Като че гробищата се

простираха далеко задъ дъсченитѣ огради, които стърчаха тъжно, като че обхващаха цѣлото поле, обширнитѣ близки казарми, па и цѣлия градъ С. Тжжна е зимата безъ падащъ парцаливъ снѣгъ, безъ буря и вихрушки... Дебелитѣ легнали снѣгове изглеждатъ като нагробна мраморна бѣла плоча на земята... на безчуственната земя, по която нѣма миризливи пъстри цвѣтове, по която не шуртятъ вздички и рѣкички, надъ която не шепнатъ зелени листа, подухвани отъ сутрешний зефиръ или хладния вечернецъ.... Мълчаливитѣ майка, баща и братче, крачещи съ бавни стъпки всрѣдъ снѣга къмъ гробищата, правѣха още по-тъжна картината Тѣ приличаха на сѣнки, на силуети...

И тѣ наближаваха до гробищата.

Снѣгътъ бѣше засипалъ всичкитѣ гробове. Тукъ тамъ стърчаха голѣмитѣ мраморни плочи, кръстове и паметници надъ гробоветѣ на богатитѣ — уви! и тука има богати и бѣдни — а още по-редко се показваше края на нѣкой полусчупенъ кръстъ.

— Гдѣ му е гробътъ?... Митю, чедо, обади се... Гдѣ му е гробътъ? — питаха злочеститѣ родители и търсѣха съ очи на всѣкждѣ... сѣкашъ щѣха да го познаятъ.... сѣкашъ, че Митю щѣше да се обади подъ земята, да разрови снѣга и да имъ покаже гроба си, па и мжкитѣ си въ казармата, които за винаги гроба бѣше испилъ съ тѣлото му....

Много сж гробоветѣ. Много и солдашкитѣ гробове — на редове, на редове... Какъ ще се намѣри Митюва гробъ?

— Гдѣ му е гробътъ? — шепнеха дълго родителитѣ, расхълцани отъ плачъ, дълго и безполезно... Тишината не отговаряше. Дъскитѣ знаеха всичко, тѣ бѣха видѣли Митя въ смъртния ковчегъ, скованъ на двѣ на три, отъ тѣлмата солдати, които го носеха, другитѣ четире реда, които вървѣха гологлави подиръ, солдатина съ борията, които свиреше погребалния маршъ... нъ... дъскитѣ нѣмѣеха....

Нѣщо давяше за гърлото бѣдната майка. Тя се наведи, колѣничи, запали васъчена свѣщъ и я забучи всрѣдъ една прѣсна и се прекръсти. Прекръсти се и бащата. И гледаха за последенъ, може би, пжть наоколо и тръгнаха къмъ гр. Ч.

И захвана съ новата година пакъ вехтия животъ. Занизаха се пакъ студени и гладни дни и безсънни нощи; запро-

ливаха се пакъ — вече по́ често — горещи сълзи; отправяха се пакъ очи къмъ прашната икона; по-често ставаше живота черенъ, като адъ . . .

Буля Стойовица, горката жена, и безъ туй бѣше слаба, недъгава, ами слѣдъ смъртьта на Митя, отслабваше отъ день на день. Замѣсваше, ако има брашно, опичаше, ако имаше тѣсто, расчупваше на дѣцата си, ако и аше хлѣбъ . . . Не се мина много, болесть я нагази, една й кракъ бѣше стъпилъ въ гроба . . . при Митя. Дѣцата, одрипавени, неумити, блѣдни, слаби, всичкитѣ плашливи, страхъ ги е да си подадатъ главитѣ отъ къщи на вънъ да не срѣщнатъ нѣкой солдатинъ да имъ каже, че бати имъ е умрѣлъ. Марийка стана слугиня; на двата мѣсеца веднъжъ си дохаждаше да помилва братчетата си и да се изплаче на майка си . . . че лошо я държаха господаритѣ й; биеха я, хокаха я, като псе, защото имъ работеше денѣ и нощѣ, като робъ, за седемдесетъ гроша на мѣсецъ, отъ които тя сама четиредесетъ получаваше — другитѣ й отбиваха се за непослушание и за счупени кафени чашки. Бай Стою.... пъкъ неговата работа хептенъ я не биваше. Той крачеше къмъ гроба . . . На и често сънуваше синътъ си. Кой знае, тамъ, може би, щеше да си почине и да се утѣши! Може би, Митю е по-честитъ отъ братчетата си . . . Може би, че аше блѣзкитѣ си, милитѣ си — тамъ баремъ да усѣтятъ сладостьта на живота, ако и подъ гробната дъска ами друго, освѣнъ смрадъ и кости . . . . Прѣгърбавенъ ходеше бащата, пожелтѣлъ, като сѣнъ, небръснатъ, непостриганъ, сѣкашъ заплашенъ, цъкаше съ зжби, бърбореше си самъ, вгледанъ въ земята, луташе се ту насамъ, ту нататъкъ, чудеше се кждѣ да иди, какво да залови . . . „Работа, хорска работа — мислѣше си той — тя всѣкога е тежка, тя никога не се свършва . . . Да работа, кокалитѣ ми държатъ още малко, ама не знамъ ки . . . всички омѣждатъ отъ сиромашкия потъ, като дѣдо-Василя, и никой не ни поглѣжда, не ни помага" . . . . И тръгваше пакъ по вратитѣ . . . .

Д. И. Поляновъ

ПЕТРЪ ЛЕРЕНЪ

(Отъ Paule Mink.)

Превелъ отъ фр. *Б-новъ*

Отъ четири мѣсеци насамъ той е безъ работа. Той я бѣше диралъ и не я намираше; неговитѣ едри и силни ржцѣ се екапваха отъ усилени лутания на горѣ на долу и все напраздно.

Всѣка сутрина той излизаше съ нѣкаква надежда: днесь вече безъ друго ще намѣря работа, думаше си той; да, ще намѣря работа, ще мога да занеса хлѣбъ на домашнитѣ си и мжкитѣ у дома ще се свършатъ.

Сутрипь той излизаше веселъ, самоувѣренъ; вечерь се връщаше още по̀ умисленъ, още по̀ убитъ отъ всѣкий други пжть. Нищо! нищо не бѣше намѣрилъ.

Той бѣше предлагалъ силнитѣ си ржцѣ срѣщу една никаква заплата, той бѣше давалъ мускулната си сила — своятъ единственъ капиталъ — съ една досущъ малка цѣна и пакъ нищо не бѣ намѣрилъ: залъкътъ хлѣбъ, толкози необходимъ за него и за домашнитѣ му, испълзваше отъ неговитѣ ржцѣ.

Нѣмаше нищо спестено, защото работитѣ на индустрията отиваха злѣ, та по̀-напрѣшния му трудъ едвамъ му даваше възможность да живѣе днесь за днесь, утрѣ за утрѣ.

И помислете си само: Отъ четири мѣсеца насамъ стоѣше празенъ! Четири мѣсеци! Тѣ сж цѣла вѣчность за единъ сиромахъ човѣкъ, — вѣчность, която води за него най-напрѣдъ лишения, сетнѣ крайна нѣмотия (мизерия) и най-сетнѣ смъртъ или безчестие.

Защото, за сиромаха, останалъ безъ работа, три нѣща предстоятъ: да краде, да проси или да се убье. Едно отъ тѣхъ трѣбва да си избере — другъ исходъ нѣма. Когато работникътъ не може да намѣри работа, — единчкото му срѣдство за поминъкъ, — той трѣбва да испроси хлѣба си, или да го вземе или пъкъ да върже единъ камъкъ на врата си и цопъ! въ водата. Тамъ вече се свършва всѣка мжка.

Петръ Леренъ прѣзъ тия четире мѣсеци бѣше узналъ всички мжчнотии; въпрѣки своята кротость и своята боязливость, а може би и по причина на тѣхъ, той бѣше отъ всѣкждѣ отблъснатъ, отъ всѣкждѣ върнатъ. Нейдѣ му отказваха

нѣмишката, съ едно подигание на рамена, а нейдѣ го жестоко изругаваха.

— Хайде, завършвай си! Ти си вече старъ, тебъ те не бива да въртишъ чука; ти можешъ само да бждешъ мѣтачъ или да бавишъ дѣца. Той се червеше предъ тия убийни за него отказвания. Белкимъ ти си ковачь? — Казваха му на друго мѣсто — Махкай се! ти имашъ коконски рѫцѣ, ти си единъ ленивецъ и нищо повече!

Ахъ, Боже, Господи! Негова грѣшка ли бѣше туй, дѣто имаше бѣли рѫцѣ! Отъ какъ стоеше празенъ, рѫцѣтѣ му отъ бездѣйствие бѣха се очистили и бѣха избѣлѣли, и той се срамуваше отъ това! Да, срамуваше се, защото съ тия рѫцѣ той приличаше на нѣкой дембелинъ, некадренъ за нищо.

Старъ го наричаха! а той нѣмаше още 40 години пълни; той чуствуваше това въ силата, що кипеше въ него и що мѫчеше членоветѣ му, — сила непроизводителна, кипежьть на когото го караше да се гнѣви на себѣ си, на обществото, на цѣлия свѣтъ. Въ тия минути струваше му се, че би разрушилъ всичко! . . .

Ала погледътъ на жена му и цалувката на дѣцата му го отлагаваха и той на угрото утихнатъ и успокоенъ, изново подкачваше своитѣ печални странствования.

Той понасяше сѫщитѣ груби отказвания, сѫщитѣ исхокования и си тръгваше по́ нататькъ; главата му се по́ ниско клюваше, гърбътъ му се прекривяваше; той се правяше на глухъ и на слѣпъ, за да не чува злословията и подигравкитѣ, които се пущаха на неговия адресъ, за да не гледа срамоветѣ, на които се излагаше за домашнитѣ си.

Защото, когато човѣкъ има въ кѫщи жена и нѣколко дребни дѣца, които за всичко чакатъ отъ неговия трудъ, той е готовъ философски да търпи всичко, само и само да може вечерь да занесе хлѣбъ на своя малъ пепелчукъ.

Така Петръ бѣше сполучилъ да искара нѣколко понделника тукъ тамъ, гдѣто можеше колко-годѣ да се залови за работа. Той бѣше добъръ работникъ механикъ, превъсходенъ ковачъ, а между туй, съгласилъ се бѣше да рине пръсть; хващаше се за стоварвачъ, за хамалинъ, за всѣка дуга работа, каквато му се попаднеше, само и само вечерь да може да занесе у тѣхъ си нѣкоя пара́.

Но отъ мѫкитѣ и отъ лишенията той ослабваше и тая

сила, която съставляваше всичкото богатство на домочадието, изчезваше малко по-малко.

Не се мина много, и той неможеше даже да издига чука надъ главата си, за да го върти върху наковалнята. Той се свиј тогазъ въ едно кюше, бездействен, съ наведена глава, като че беше обезчестенъ... Съзнаваше, че хората имаха право: той бѣше вече твърдѣ старъ и твърдѣ слабъ за благородната, но тежката железарска работа.

Между това, на утрото, той пакъ захващаше да търси работа, за да занесе хлѣбъ въ кжщи, но като не можеше вече да върши тежки работи, принуденъ бѣше да търси работа лека и слабо заплащана: да мете, да хвърля боклукъ, да носи калъ, да гаси варъ, да помага на дюлгеритѣ. Нъ и таквази работа мъчно се намираше: малко ли млади хора имаше празни, та него ще отидатъ да наематъ!

За него починъкъ се не намѣри, въпреки унизителнитѣ предложения, които бѣ правилъ на стотини мѣста, въпреки уморителнитѣ лутания по цѣли дни изъ града, и той се връщаше вечерь у тѣхъ още по-мраченъ, още по безутѣшенъ, съсипанъ отъ ходъ, докаранъ въ отчаяние.

За да не измратъ изведнъжъ отъ гладъ, продадоха всичко, що имаше въ тѣхното сиромашко жилище,—всичко: и ризитѣ, що бѣха купували въ по-честити години, и креватнитѣ постелки, които бѣха толкози мили на младата челядь, и годежния пръстенъ, и недѣлнитѣ и праздничнитѣ премѣни; всичко: дори и пиперкитѣ на дѣцата. Отъ мобилитѣ по добритѣ отидоха на битъ пазаръ, а другитѣ бидоха строшени и изгорени, за да стоплятъ болната и изгощена жена, която се бѣ простудила въ зимнитѣ мразове и която всичката тъзи мизерия убиваше бавно.

И наистина, умрѣ слѣдъ малко тая прѣданна другарка, тая доблестна майка; умрѣ тя отъ гладъ, отъ студъ, отъ отчаяние. Петъръ сжщо бѣ предъ прага на своя градъ.

Боже, Господи! Та това е извънъ мѣрката вече! Само за теглила ли е дошелъ човѣкътъ на свѣта!

Петъръ не смѣеше да даде воля на сълзитѣ си, за да не разплаче малкитѣ, които сега и тритѣ се натискаха около него. Не можеше и да мисли за оставянието на тѣзи клети сжщества; той трѣбваше да живѣе за тѣхъ.

Да живѣе! да, но какъ? Тежката скръбъ бѣше още по-

вече ослабила Петра; миналитѣ четири дни, които той прекара надъ лѣглото на болната си жена, бѣха го съвсѣмъ истощили и той едвамъ се влачѣше,

Съсѣдитѣ имъ, хора сиромаси като тѣхъ, помагаха имъ съ по нѣщичко сегизъ тогизъ, до като още жената лѣжеше болна. Сега вече и тѣй не можаха съ нищо да имъ помогнатъ. Какво да се прави? Ами дѣцата, които се мжчаха и нищѣха въ кжщи отъ гладъ?

Единъ день Петъръ стана и съ навъсено чело отиде въ канцеларията на сиропиталището въ града.

„Имамъ,—каза той грубо, — три малки дѣца, които въ тоя часъ умиратъ у дома отъ гладъ; не искате ли да приберете едното или двѣтѣ, защото нѣмамъ сила да ги храня? Или дайте ми работа, за да спечеля нѣщо за прехраната имъ; или пъкъ кажете ми какво да правя съ тѣхъ; да ги хвърля ли като котета въ водата? Да, кажете ми, какво искате да сторя съ тѣхъ?

Чиновникътъ си остана студенъ предъ тоя грубъ езикъ и на подудѣлия отъ скрѣбъ и страдание баща спокойно отговори, че немогатъ да прибератъ дѣцата му въ сиропиталището, защото не биле сирачета, защото си имали баща“.

— Дѣто ще се рѣче, защото сѫмъ живъ, дѣцата ми трѣбва да измратъ отъ гладъ?—каза Петъръ побѣсняль. Ако бѣхъ умрѣлъ, щѣхте ли да ги приберете?

— То се знае, но тогазъ тѣй щѣха да сж сираци.

Петъръ се изправи и изгледа чиновника въ лицето; очитѣ му трѣскаво горѣха, но той не каза ни дума.

Той се завърна у тѣхъ съ разклюлѣни крака, съ неравенъ вървежъ, като пиянъ човѣкъ.

— Така ли е било то? Не ги прибиратъ, защото имали баща... Хубаво, хубаво! Клети мои дѣчица!

Вечерьта той прибира около себе си дѣцата си и ги прегърна по-силно отъ колкото всѣки другъ пжть...

На другия день зараньта съсѣдитѣ бѣха разбудени отъ отчаянни дѣтски писъци, които излизаха изъ Петровата кжща. Затекоха се, и що да видятъ: въ едното кюше на стаята, на въже прекѣтнато прѣзъ грѣдата, виси трупътъ на Петра, посинѣлъ и обезобразенъ, а клетитѣ му дѣчица пищатъ, та се късатъ, обезумѣли отъ страхъ отъ грозното зрѣлище, което имъ се представило при първото имъ събуждание отъ сънь!

На една страна предъ огнището се намѣри парче книга, надписана до Управлението на градското сиропиталище; на нея личаха, надраскани съ моливъ, тия думи: „Господине чиновнико, всичко е въ редъ: смѣтката съ мене е свършена, дѣцата ми сж сираци вече„.

Не се обърна

Разсказъ отъ *Ат. Т. Страшимирова*

Щастлива грижливость на искуфялъ канцеларистъ да захвърле вироглавеца въ „пустия„ да вѣе неблагонадѣжнитѣ съчинища. . . Да. Защото многзина ли сж щастливцитѣ, що могатъ надникна надъ живота, като въ Кочалово, Кочалово, което не е селце, а цѣло орлово гнѣздо?

Свило се на урва, гледа съ опърпанитѣ си колибки на ширъ по хубавата Тракия, наднича къмъ синѣющето се далечъ Черно-море, а носи се по него тревожната пѣсень на обкржающитѣ го тъмни усои. Надъ него трептятъ двѣ орлици—двѣ надмѣнно високи чуки, които така изглеждатъ, като да сж се нарочно наперили срѣщу мъглеющата се на северъ гигантска Ст ра-планина. Подъ тѣхъ, отвъдъ послѣднята селска хижа се носи таинственъ шепотъ, и скадакъ, и тъжно злокобенъ, като трептението на звѣздитѣ: р стлала се е тъмна дъбова кория и гледа съ строгостьта на гигантъ,—шепне съ замисленность на монахъ лѣтонисецъ. Не, мълцина сж прѣкарвали редъ вечери подъ стотина дъбове — гиганти, съ вслушванье въ говора имъ, съ чувствование, какъ слисано тѣ стихватъ предъ невнятно силната и дивно чиста пѣсень на славея, що влива въ ручеитѣ, трѣватѣ, цвѣтята магьосенъ трепетъ. . . . — Подъ дъбоветѣ въ дола е селския изворъ. Китки, глуми, бездънни погледи, пламнали бузи, кѣмзание глави на рамо. . . . А зефира отнася нечутата отъ никого изтръгната една въздишка отъ двѣ-двѣнки сърдца. . . И всичко туй, той — „захвърления“ - гледа, чувствува, па слѣпи при това златно щастие и убийственното тѣгло въ тъмата отъ хищническото мракѣопе, отнѣма, прибавя, до като предъ взора си не издигне релеф-

но мѫченическия силуетъ на тоя, за благото на когото е милѣлъ тъй много мечти, кроежи въ сърдце и душа отъ ученическата скамейка. . . Ромоливата вада край село е осѣнена съ стволести орѣхи. Тукъ десятки сополивчета обсаждатъ обичливия голобрадъ странникъ и той по часове замѣрва орехитѣ по високитѣ клоне. За това пъкъ и самъ съ сладость дъвче обѣленитѣ орѣхови зѫбчета, що му поднасятъ лакомитѣ му обсаждачи. — Надъ вадата е исправена скала — надменно високъ исполинъ въ царска премѣна — кадифеяно-зеленъ мъхъ. Върху ѝ, като опърпънъ калпакъ, свела клоне хилава зарзала, отгледана отъ неда пръсть. Бѣдната, не можеше осѣни дори и дънера си! За това, може би, и той я обича. Подъ нея въ безлунни таинственни нощи — а какви сѫ тия Странджански нощи! —сѣди той, взира се, дири тамъ-далечъ фаръ, услушва се на морския вой. . . Лудо ламтение! — далечъ сѫтѣ. . . Впрочемъ, между насъ казано, нему по нѣкъ пѫти се чува рева на вълнитѣ; блѣсва, чини му се, свѣтлинка и трепне сърдцето. . . Въ мигъ просълзятъ се очитѣ. . . И дълго сѣди той правъ, понѣмъ отъ скалата подъ него, скръстилъ на гърди рѫцѣ, впилъ погледъ въ необятното пространство... А нощьта превали, сутренний вѣтрецъ пѣе по селскитѣ хижи пѣсень пробудна, зорницата незамѣтно исчезва, мъглата лазурно бѣга, се носи въ огромни кълба, плавно отзива села, рѣки, гори и подгонена отъ слънчевитѣ лъчи плахо вгъва прѣзъ море въ далечни синини. . . Дневни глъчъ стрѣска омаяната душа и съ бавни крачки той слиза. . .

Подъ скалата е кѫщичката на бай Димитръ Бързака. Буля Димитровица ухилена му подлага възглавки, а Дина — 12 годишната имъ щерка — погледне го съ гълѫбовитѣ си очи, заиграе червенинка по красивото и блѣдо личице, па затече се, донесе му паница прѣснакъ . . . какъ се тя дивеше отъ първомъ! Влезе той, а тя смраждеше вити вѣжди, замърдаше рѫцѣ по чорапа и плетеше, плетеше съ оная дебела прежда. . . На пролѣтъ бѣ. Тя, Дина, поднесе му на хорото китка, цалуна рѫка. Хубава китка отъ босилекъ, ружа. И дълго съ жадность мириса той тоя символъ на младость и любовь. А до вечерьта тя, Дина, обадила кому не, че той до денѣ си щѣлъ билъ да се главява за Михова Тодора,, — „много ѝ мирисала китката, що му поднѣсла тя—Дина“.

— А отъ гдѣ бѣ зела ти нея китка? — пита я той.

— Отъ майка ѝ Тодорината майка, да ти я дамъ.

— Ехе, Дина, азъ ще ергенувамъ и съ тебе, та послѣ главенье.

Тя го изгледа подъ вежди, а буля Димитровица отъ послѣ му обажда, че Дина току я питала, истина ли, санкикъ, той ще бѫде ергенъ, дордѣ тя порастне.... И отъ тогива той всѣка зарань има росни и росни цвѣтя....

А какви дни прѣкара по ягоди време! Намине тя, Дина:

— Батко Тоню, ний ще идемъ за ягоди.... Отъ въдъ Попово кладенче имало много.

Земе си той шапката и хайда. А тѣ, 5-6 рошъвички, плѣскаха мьмининки рѫцѣ отъ радости. И ходяха до мора, бераха ягоди ѣдяха до насита. Щурне нѣкой гущеръ и дѣлата чета опуле очи, дигне плахо рѫцѣ. Нѣкое разцапано отъ ягоди палавче заюначи се – хвърле каменъ... А случи се змия, главно слѣпокъ, марзливо прошари въ нозетѣ имъ, тѣ изтръпнасъ... Пъкъ Дина увие се у него.

— Бѣдно дѣте, не знаешъ ти, не знаеше...,— и прѣглътваше си той.

А какъ ѝ овлажняватъ очитѣ, какъ го гузно погледва тя га татко ѝ спомена за сиромашията!... Пъкъ тъй, Бързака, често спомена нея, урисната безнадѣждна немотия. Отъ първа срѣща тѣ се сближиха. Бързановата висока плѣнеста снага, кокалеститѣ силни рѫцѣ привличаха вниманието. А и лицето, и погледа му, тъпи въ дѣлникъ, по праздницитѣ разпущаха се въ кръчмата и подсѣщаха се за денонощнитѣ непосилни грижи по запалване мѣстицето въ божия свѣтъ, малкото парче мѣстице за сгушеното му домачадие. Пийнащъ, той изговорваше и полъгваше се по нѣкоги да се похвали, напр. какъ веднажъ си потеглилъ за цѣло село. Било въ жетва. Идва стражарь да дига потеря по разбойници. Нѣколцина вече нарамили пушкитѣ... И гвиза той, Бързака, оголва гѫрдѣ:

— Храната гори,—чули? Кажи тъй на царщината: не можятъ Кочаловци сега ха разбойници да гонятъ..... не искатъ! На бѣсилото да идатъ пакъ работата си не оставятъ!

Стражара извилъ коня, па да го нѣма. Гракнали всички селени надъ Бързака, зеръ бела ще навлече на селото. Пъкъ то разбойницитѣ отъ давна биле по долината и потера не трѣбвало. Послѣ стражара дошълъ съ общинския кметъ и примѣрилъ Бързака тринъ по гърба....

Какъ странно мижеше той, га станеше дума за чифта му волове!

— Остаряха . .не държатъ вече. ! . Ше ги изтърва, — сбъбряше.

— А тогасъ?

— Ще даде Богъ нѣщо. . Умиралъ ли е нѣкой отъ гладни? - отговаряше, ала гласътъ подсѣщаше за задухата въ гърди.

— Българско —мънкаше т й; — и хубаво. Ама като не върви нищо не чини!

— Казватъ оплѣлъ те хубавѣ чорбаджията?

— Казватъ. . . Кой кого може да оплѣте? Не върви, а то . . . Пе мога да му хвана края. Дойде да се плаща давнина, нѣм къ, хайде при чорбаджията; сѣме пе мога да свърта часъ. . Влашко ще му закарамъ и не мог,а—а т й, чорбаджията, иска, волътъ умрѣ, тогасъ кой е уплелъ кяръ; храна ще му дамъ и пакъ не мога. . . Зеръ ако платя нему, не ще има за давнина, пъкъ бирника не пита,—продава, а това е и срамотно. . . Пъкъ чорбадж я а иска, зеръ сухи пари ми е далъ човѣка. . . И набраха се... Пакъ не сж много, ала хж де! Хората свъртятъ, ама менъ не ма бива. . . На, лани бѣше, тръгнахме съ Драмевъ Петко и още двамина за сърни. Току що се бѣ чуло, че излѣзли разбойници. Върнимъ и си приказваме да ни срещнатъ, и ей ти—стой!—Другитѣ се сдървиха, и азъ—вижъ ти умъ! —спрѣхъ се задъ единъ брѣстъ и опнахъ пушката.

— Бай Димитре,—ми викна разбойника;—не жиля себѣ си.—Другаритѣ ми ще ти върнатъ; не жаля и тебе, а язикъ е за сиромашката ти челядъ!

Сепнахъ се. . . Па и знаеше името ми! Сложихъ пушката, прегършуваха ни, та хайде въ дола. Тукъ видяхме още единъ брадястъ високъ разбойникъ. И той ми знаеше името. Потупа ме по рамо:

— Юначина си, б й Димитре!—ми рѣче.

— Ужка тъй, пъкъ сѣ сѣмъ си сиромахъ,—ми се изплъзна отъ езика.

— Много ли си бѣденъ, бай Димитре? — ме пита.

— Много . . . Дайте ми що годѣ . . . ви имате! — направихъ азъ дебелитѣ очи.

Разбойника се поусмихна, па ми рѣче: „ела до недѣля задъ „Китката“ и полутай се, — ще те намѣри единъ и ще ти даде? — Пуснаха ни съ хилѣди заржки да имъ занесемъ

еди кадѣ си и еди кадѣ си хлѣбъ. Съ свито сърдце чакахъ азъ недѣлята. Намъ какъ, чорбаджията докара приказка и азъ му се изказахъ. Той се усмихна, поклати глава и отъ първомъ нищо ми не рѣче. А на други день потайно ме насѫска да ида. Огъ туй ли, какво, замѫчня ми, криво ми стана на душа, като га сбъркашъ нѣщо лоше, па не ходихъ .... Белки ми помогнахъ ... Ама не ме бива, джанѫмъ! На, лѣтоска у града влизамъ у Х. Минова дюкянъ, гледамъ — нѣма никой, а кассата ептенъ отворена и желти, колко Боже мой! — И затрѣперъхъ — оплашихъ се ... А той търтилъ да гони единъ борчлия, — забравилъ кассата отворена ... Дойде си, па ми се смѣ, смѣ ... Даде ми единъ левъ, подби ми се. „Оти, казва, не си напълни пояса, па да те нѣма?“ А пъкъ да бѣхъ зималъ, баре нѣколко ... Бихъ примѣнилъ воловетѣ, а какво ми друго трѣбва? — Ходя по пустии да копая за пари, пъкъ ... Ама защо ли съмъ се раздрънкалъ .... Ще даде богъ нѣщо ...

Прѣди Коледа наваля непрѣбродимъ снѣгъ. А прѣзъ день, прѣзъ два виявицата прогонваше всичко живо въ зимовищата. Т. е. не и всичко живо, напр. не и полицията ни, която би се отсрамила и при най-върлитѣ казаци. На връхъ Коледа въ Кочалово се изтърси стражарь съ вѣсть луда и страшна: да се товори юшюря и до три дни въ града ... петдесеть к. м. прѣзъ рѣки и долове ... Какъ така? та въ тия свѣти праздници ли и въ тая бѣсна зима? — Тъй заповѣдано ... Навѣдоха глава селенитѣ, пълнятъ кръчмата и недовѣрватъ още... А стражаръть стѣга.

— Царщината, брайновци мои, си гледа смѣтката. Пита ви: въ пари или натура? — Отговаряте — въ натура. И царщината продава на търговеца, както ѝ най-отърва. Кой ви е кривъ?

— То си е тъй, джанѫмъ, така е. Ала въ пари ни неотърва, пъкъ сега — на кадѣ? Ще си изморимъ добитъкъ, та че и краката ще оставимъ срѣдъ пѫтя ... Цѣла съсипня!

— Царщината се не бърка, а на търговеца храната трѣбва сега.

— Така си е: царщината тука вече се не бърка, — отговарятъ селени.

— Ама какъ да се не бърка царщината бе? — викна кръвно Бързака; ако ни нѣма насъ, какво ще прави тя? Ей на́, ще ни съсипятъ, ще тръгнемъ по чужди порти ние — селенитѣ. Какво ще стане тогасъ? Ние не сме ли санкимъ отъ тая царщина? Тя не е ли и наша? Не я ли правимъ ние?

„Захвърления" трепна. „Царщината е наша, ний я правимъ!" — тия му мисли бѣхж вече и Бързакови . . .

— Много думи не ще: храната на колята и хайде на пжть! — отсѣче стражара.

— Леша ми ще изнесете изъ село, ама не и колата! — рѣвна Бързака и изфуча на вънъ.

Слѣдъ часъ общинския кметъ, и стражаря и кехаята изредваха кжщята да мѣрятъ и говорятъ юшюря. Бързака се опрѣ, кмета му наложи два по тила и той съ притъмняли очи потѣгли пръвъ . . .

Бѣ кишъвъ Февруарски день. Той току що бѣ станалъ. Вратата скръцна и надзжрна малка главица — Дина. Тя влѣзе плахо и блѣдна, блѣдна . . . Той изтръпна: Бързака бѣ але боленъ, — да ли.

— Какво има Дина? глухо запита и ѝ долови вкочанелитѣ ржцѣ.

— Вика те тѣйко . . . да . . ., — недовърши тя, стисна му ржцѣтѣ, опрѣ си пламналото лице на тѣхъ и горко заплака . . .

Задавенъ отъ сълзи, той я потѣгли за ржцѣ и отидохж.

Тамъ бѣ и чорбаджията. Той купи оцѣненния волъ и кравата съ тѣле . . . Прѣснѐ ги отъ борча . . . А Бързака, боленъ — вече свършилъ — изгледа ги утѣшно . . . Сяде буля Димитрица и Дина хжлцатъ и какво, какво безутѣшно хълцанье!

Слѣдъ недѣля всички, а и той, хвърлиха шепа пръсть надъ Бързака . . . Горькъ, сиромашката злочестина го слѣди и до гробъ, — бѣ буря, виявица, не можѐ си пое джха!

Бѣхж го обкржжили десетаци рошави главички на прощаване. Горестно той поемаше шаренитѣ имъ китки, да рѐме ги, оставаше да му цалуватъ ржка. Сви му се сърдце, прѣмия и

остръ погледъ се преломи, блѣсна въ очи сълза и изчезна:— опрѣна на близния вратникъ гледаше го тя — Бързакова Дина... И какъ го гледаше, Боже мой! Тя гузно криеше своята китка... Повика я, пое китката, дари я и цалуна му и тя ржка — цалувка на горещи, разтреперани дѣтски устни . . . И, взрѣлъ се въ свитото си сърдце, той се сбогува, потѣгли съ потуленъ погледъ . . .

* * *

Спомня си той, какъ слѣдъ една буря съсѣдката въ Кочалово Чонтова Кина, още мома лепа и безгрижна, гледаше своята градинка, обрулена отъ стихията, съ повалени цвѣтя, окършени овошки. Нейното румено, всѣкоги ведро личице бѣ осѣнило не скърбь, не роптане, а слисване съ болки, безнадеждно . . . Нѣщо сходно т й чувствуваше всѣка заранъ прѣзъ лѣтнитѣ си лутания — по градоветѣ. Всѣка заранъ неговитѣ пориви и мечти чиняха му се обрулени; като оная градинка.. А слѣдъ дневнитѣ срѣщи, сблъсквания, кога се върнеше вечерь, по срѣдъ тъмнината въ гжрди му пакъ се пробуждаше клокоть, въ разсѣдъка му се трупаха пакъ върволица плѣтка за разнищване, нишки за оплитане . . . . И — до другата заранъ . . .

Бѣше петъкъ — пазаренъ день. Луташе се той изъ навалицата. Срѣдъ шума сѐ по-силно и по-силно възникваше прѣдъ него упрека за безцѣлностьта му при тоя цѣленъ, безусловно цѣленъ животъ. И пилѣеше се немощната тѣгота отъ сухото съзнане на безсилието срѣдъ житейската урисия. Вслушваше се въ бѣгонята, взираше се въ напрѣгнатитѣ лица и сѐ по спокоенъ и по́ спокоенъ виделе, че това е тъй просто, естественно и не . . .

Трепна: вѣрна образъ, напоминающъ чисти, омилно-тихи часове. Ето я! . . . Но не . . . Тя е, какъ! Колко порасла!... А какъ плоско гледа! . . . Басмена роклица, бѣла присилка, кошница въ ржка . . . Ами тоя съ нея, кой е той?! О, какъ я изгледва!

И цѣлъ той се потресе алъчно . . .

— Видя ме . . . Позна ли ме? . . . А, подминва!!. . .

— Дино, Дино!

— Погледна тя плахо наведе очи и ускори лекитѣ си крачки край оня . . .

— Дино!...
Не се обърна.
— Какъ и гдѣ си, мило дѣте? Какво е съ тебъ?

НА НОВА ГОДИНА

Сълзи мои, топли сълзи,
Що сте тъй горчиви?
Що вий грижа, че останалъ
Селякътъ безъ ниви?

Що вий жалко, че продава
Кжща и волове,
Че налита отъ день на день
На тѣгла по-нови?...

Що ли има, че дѣцата
Били нему гладни?
Че сж голи, хлѣбъ не ѣли
Нй день, нито два-дни?...

Що вий грижа, че безбожно
Скубятъ го лихвари?
Че го моратъ и потискатъ
Данъчни товари?...

Не жалѣте, че *Народа*
Силата сй губи,
Че държавникъ-шарлатанинъ
Бе́зъ милость го скуби!

Що скърбите вий за него?
Той е простъ, невѣжа...
Не хабѣте, сълзи мои,
Силата ми свѣжа!

Не скърбете, не жалѣте
Тѣзи, що сж слаби!
О, спрѣте се — днесь е време
Простий да се граби!...

Че се лейте, че течете —
Има ли облага?
Ни на мене, ни на бѣдний
Туй сега помага!

Моля ви се, сълзи мой,
Малко се запрете, —
Да си дигна къмъ чуждото
И азъ ржцѣтѣ!...

... Чуха сълзитѣ тѣзъ думи —
И пакъ се не спиратъ, —
И по-много, и по-топли
Взеха да извиратъ!...

1/I 97 год. **В. Руссковский.**

ОТЪ АРРАРАТЪ *)

И впихъ отъ вършинитѣ на Аррарат
Смаяний си блуждаюшъ взоръ
Въ глжбинитѣ къмъ Тигъръ и Ефратъ,
Въ простора на цѣлъ кржгозоръ.

И дълго отъ тазъ стихийна мощь
Умьтъ ми нѣгдѣ на далечь броди
Тайна нѣкаква отъ вѣчна мощь —
Минало скрито — иска́ да лови.

Да видѭ искамъ гдѣ е Едема —
Фантазия буйна на умъ младежски,
Гдѣ е оная вода свещенна —
Поривъ и мисли на чувства жежки.

Да видѭ тая лесове тъмни
Отъ кедъръ, ливанъ — райски дръвеса —
Люлка на умьтъ въ глъбини мжтни,
Гнѣздо вѣковно, пълно съ чудеса.

*) По случай кланьето въ Армения

Да видя искахъ тронътъ божественъ,
Ослѣпителенъ, въ блѣсъкъ пурпуренъ,
Да видя Бога свѣтълъ, тържественъ
И чуя гласъ му страшенъ, гръмов ъ.

И видѣхъ, но уви! Долини мрачни
И поле кръвно, пълно съ гробове,
Съсъ кръвь, съ сълзи рѣкитѣ пълни
Навсждѣ гости, всждѣ трупове!...

П. Мъковъ

—o «((()))» o—

ОБЩЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКИ

Отъ К. Каутски

I

ОБЩЕСТВЕННОСТЬТА ВЪ ПЪРВОБИТНИТѢ ВРЕМЕНА

Казва ъ, че въ първобитнитѣ времена обикновенно сжществувало, така наричаното „непосрѣдственно народно законодателств ". Партизанитѣ на този възгледъ обичатъ да се спиратъ на Германцитѣ, както сж тѣ опис ни отъ Тацита и Цезаря и да рисуватъ кар ини на такъвъ свободенъ и щастливъ общественъ строй, какъвто, споредъ тѣхнитѣ увѣрения, е сжществувалъ до в;емето, когато насили то и коварството не унищожили непосрѣдственното народно законодателство.

Нека се спремъ и ний на тѣзи времена. Ако разгледаме основитѣ на народното законодателство и причинитѣ на негово то падание, то ний ще си разяснимъ сжщо и нѣкои отъ обстоятелствата които имать значение и за съвременното движение въ полза на народното законодателство.

За народно законодателство, въ истинското значение на тази дума, у Германцитѣ отъ времето на Цезаря, както и въ другитѣ народи, които сж били на сжщата степень на развитие, и дума неможе да става. Работата се заключава въ това, че при такова развитие закони съвсѣмъ не сжществуватъ Дѣятел-

ността на старо-германскитѣ народни събрания има твърдѣ малко общо съ това, което сега наричатъ законнодателство. Наистина, събранието на всичкитѣ свободни войници на едно плѣме е прѣдставлявало висшата инстанция за рѣшението на всички дѣла, които интересували плѣмето. То именно, избирало длъжностнитѣ лица, съдило виновнитѣ, рѣшавало спороветѣ, които възниквали между членоветѣ на плѣмето, уреголирвало отношенията съ другитѣ плѣмена и пр. Понеже общественнитѣ отношения, съществующи въ това врѣме, не се измѣнили и въ течение на цѣли столѣтия почти никакъ, то и дѣлата, които изискували рѣшението на плѣмето, били обикновенно едни и същи. За това и въ рѣшаването на дѣлата въ събранието голѣма роля играели традицията и старцитѣ, които помнѣли тѣзи традиций

Както за дѣла, които интересуватъ цѣлото плѣме, висшата истанция е плѣменново събрание, също и за всѣкоя часть на едно плѣме, подобна инстанция е събранието на нейнитѣ войници.

Нека вземемъ още по ранна степень на развитие, — тази, напр. на която се намирали сѣверо американскитѣ индийци при откриванието на Америка. Тукъ ще намѣримъ още по-голѣмъ демократически порѣдъкъ: достѫпъ въ народното събрание тука имать даже и женитѣ. Значи, въ Германиитѣ отъ врѣмето на Цезаря, та даже и отъ врѣмето на Тацита, понятието „народъ“, въ сравнение съ индийцитѣ, е вече стѣснено: то е обѣмало само мѫжетѣ, и то не винаги безъ исключение, срѣщатъ се и не свободни мѫже, лишени отъ политически права.

Но какъ е станало исключванието на женитѣ отъ народа? Традиционний отговоръ на този въпросъ се състои въ придържанието о теорията на насилието, съ която обичатъ обикновено да обясняватъ всѣко подчинение на единъ классъ отъ други. Казватъ, че мѫжетѣ, като по силни, и робили женитѣ. Мнозина приематъ тази теория, като слѣдствие на Дарвиновата теория. Ако, казватъ тѣ, неравенството на индивидиумитѣ по сила и по умствени способности, е съществувало всѣкога и всѣкога за напрѣдъ пакъ ще да съществува, то значи, че общественитѣ различия имать основата си въ самата природа и ще останатъ, разбира се, во вѣки вѣковъ; на измѣнения, обаче, ще се подлага само тѣхната форма. Но при такива изводи отъ теорията на насилието, чудното е, защотоо тази теория съ лю-

бовь се приема отъ противницитѣ на классоветѣ различия. Теорията на насилието не само безутѣшна, но и нищо не обяснява. Защото, ако може отъ нея да се направи извода, че классоветѣ различия иматъ основата си въ самата природа, че тѣ сж вѣчни, то, като приемаме това, трѣбва сжщо да приемемъ, че тѣзи различия сж засжществували отъ началото на вѣковетѣ, отъ това врѣме, отъ когато се появяватъ хората. Всжщность ний знаемъ, че това е невѣрно. Ний знаемъ, че първоначалното равенство само постепенно е отстжпило мѣстото на неравенството и че всѣка стжпка въ това отношение отговаря на всѣка отдѣлна стѣпень на развитие. Различията между по силнитѣ и по слабитѣ, между по слабитѣ и по неспособнитѣ, които винаги сжществували и винаги ще сжществуватъ, не могатъ ни разясни защо именно въ всичкитѣ народи на този или онзи степень на културно развитие, отъ този или онзи сортъ макаръ и по силнитѣ и умни хора сж почувствували нужда да поробятъ слабитѣ и блискитѣ и защо именно имъ се е удало това на такава степень на развитие? Разяснението тукъ трѣбва да го търсимъ, проч е, не „въ природата на човѣка", а въ особеноститѣ, кои о сжотвѣтствуватъ въ степеньта на културното развитие. Не теорията на насилието, а само тѣзи особенности можатъ ни да ключътъ за разбирачието на классовитѣ различия, които сж се образували въ това врѣме.

Основата на особеноститѣ на всѣка културна степень на развитие съставлява своиственния тѣмъ способъ на производството. Съ това се и обяснява особенното общественно значение на различнитѣ класи, а сжщественного значение на всѣки классъ му опредѣля роляга, която той играе въ обществото.

Първото раздѣление на труда на което ний се натъкваме въ историята е произлезло между мжжътъ и жената. Едва току що почналъ да се развива домашния животъ, на висшата степень на дивото състояние, завѣжданието му става работа на жената. Работитѣ вънъ отъ кжщи прѣминаватъ все повече и повече въ ржцѣтѣ на мжжа. Какви причини тукъ сж дѣйствували — за това ний можемъ само да си правимъ прѣдположения.

Въ врѣмето на дългия периодъ на варварството техническия прогресъ се е извършвалъ главно въ домашнитѣ работи, които се падали на жената. Поради това областьта на женския трудъ се крайно разширочава. Къмъ „женскитѣ" заняти тогава сж се отнасали скътовъдството и земледѣлието; по нашамъ,

тукъ е спадало и обработването на повечето сурови материали, тъкание и плетенье, приготовлявание на глинени съдове и пр. Въ много народи даже и най трудната работа, постройката на колибата, било възложено изключително на жената

Работата на мъжа въ периода на варварството се е увеличавала твърдѣ медленно, или даже никакъ не се увеличавала. Той си остава същия, какъвто билъ и по-рано: войникъ и ловджия. Само тамъ, гдѣто скотовъдството достига въ своето развитие до твърдѣ голѣми размѣри, работата се докосва и до мъжа, но и то обикновенно до младежитѣ, които още не били годни за войници. Не е удивително, слѣдователно, че жената сравнително съ мъжа представлява диво животно. Тя е така притрупана съ работа, че ней никакъ не ѝ остава време за да се занимава съ общественни работи. Та че и невъзможно ѝ е да оставя къщата за повече или за по-малко врѣме, за това, защото нейното присъствие е необходимо по цѣли дни и часове. Отъ това произлиза, че жената въ периода на варварството все повече и повече исчезва отъ полето на общественния животъ и взема участие въ него само чрезъ мъжа-представитель и, най-послѣ, не взема вече никакво участие.

Съвършено друго е положението на мъжа. Неговото присъствие въ дома не е нуждно; той може да отсъствува по цѣли дни и недѣли: домашнитѣ работи отъ това никакъ не страдатъ. И на тази степень на развитие той може да посвѣщава своето време на общественния животъ също така, както и въ периода на дивото състояние, — доколкото изобщо може да се говори за обществен животъ въ дивото състояние. За това сега той има даже повече време, отколкото преди, вслѣдствие на това, че се увеличила работата на жената, при което още, на висша степень на развитие се явяватъ вече и роби-помощници. По такъвъ начинъ ний намираме тукъ крайно оживленъ, демократически животъ на мъжетѣ, многочислени събрания отъ всѣкакъвъ родъ, които често съ продължавали по нѣколко дни и се съпровождали съ пиршества, — събрания, въ които народа е обсъждалъ и рѣшавалъ всевъзможни работи.

Колкото по малко свързки е ималъ мъжа съ къщата, толкова по-широки размѣри приемалъ общественния животъ, безъ да накърнява съ нѣщо своята демократическа подкладка. Прогресътъ въ начина на производството далъ възможность, щото на същата територия да могатъ да се прехранватъ по-го-

лѣмо количество хора, отколкото преди, а увеличаването на независимостьта на мѫжа отъ кѫщата му позволявала да прѣдприема все по отдалечени и по отдалечени пѫтешествия, за по сѣщение на народнитѣ събрания.

По такъвъ начинъ въ периода на варварството племенитѣ прѣдѣли все повече и повече се разширяватъ. Това най сетнѣ има за резултатъ сливането на нѣколко племена въ единъ народъ, въ когото, както както въ племето и рода, народното събрание съставлява висшата инстанция за всичкитѣ обществени дѣла.

XI

ОБЩЕСТВЕНОСТЬТА ВЪ ПЕРИОДА НА ЦИВИЛИЗАЦИЯТА.

Но не се спиратъ на тази степень на развитие. Много народи я преминали и достигнали цивилизацията.

Най важното срѣдство за това е послужило развитието на земледѣлието. То все повече и повече излизало на пръвъ планъ; ловджийството, а често и скотовъдството (исключение правятъ мѣстноститѣ, които, които сѫ твърдѣ негодни за земледѣлие) играятъ по-маловажна роль; най-послѣ ловджийството отъ срѣдство за добиване на храна се превръща въ спортъ, въ просто развлдчение. Особенно бързо станало туй промѣнение, подъ влиянието на римската култура, въ германцитѣ при преселението на народитѣ. Но ний нѣма да се докосваме до тѣзи особености, които били преди взимани отъ влиянието на римската култура, а ще се спремъ само на типичнитѣ страни на развитието на германскитѣ народи.

Колкото повече земледѣлието, а наредъ съ него и скотовъдството, ставали главнитѣ источници за доходитѣ на малкитѣ общини, или патриархални семейства, толкова повече се оказвали недостатъчни силитѣ на жената за извършването домашната работа. Въ времето на Тацита ней вече трѣбвало да помагатъ въ земледѣлието робитѣ, а сѫщо и свободнитѣ, но неспособни да носятъ оржжие, мѫжки членове на семейството: дѣцата, юношитѣ и старцитѣ. Скоро трѣбвало да вематъ участие въ тия работи и войницитѣ Ловджията и войника въ времето на преселението на народитѣ се превърнали въ земледѣлци; тѣ, подобно на женитѣ, се привързали къмъ кѫщитѣ

си, и понеже сравнително високата степень на развитие, до която достигнало сега земледѣлието, не позволявало вече прѣмѣстването жилището отъ мѣсто на мѣсто, то жителитѣ отъ това врѣме почватъ вече да живѣятъ осѣдналъ животъ.

Това измѣнение въ начина на производството довежда до измѣнението и на цѣлия политически и социаленъ строй.

На твърдѣ ранната степень на куалурното развитие, войната е играела първата роля въ производството; тя била обикновенно борба за най важното срѣдство на производството — територията, необходима за ловджийство или скотовъдство, която трѣбвало да се защити, или зав ова. Гдѣто нѣкое диво племе живѣело до цивилизовани, то къмъ войната за спорното мѣсто се присъединявали и хищнически нападения — прѣдприятие, които принасяли голѣма плячка на варваритѣ. Имало е такиви варварски племена, на които главния начинъ за прѣхрана се е състоялъ въ грабежа отъ своитѣ цивилизовани съсѣди. Да бждешь войникъ при такива обст ятелства било твърдѣ износно и това струвало твърдѣ малко. Оржжието, необходи о за война, било обикнов нно сжщото, което се употрѣбявало при лова, бившето най важно срѣдство за прѣхраната. А въ врѣмето на военнитѣ прѣдприятия, както водѣхме, нѣмало недостатъкъ

Съвсѣмъ друго направление вематъ роботитѣ когато пастирскитѣ или ловджийскитѣ плѣмена минаватъ къмъ земледѣлието. Отъ войната земледѣлеца не може да получи нѣкаква значителна полза. Като си седѣлъ на своята земя, той не се нужд аялъ отъ чужда територия. За да заеме друга земля, той трѣбвало да се откаже отъ това, което съ голѣми трудове е спечелилъ. Грабежътъ сжщо не му прѣдставлява особена привлекателна плячк ; съсѣдитѣ му се намиратъ или на сжщата културна степень на развитие, или даже на по низска. Но ако ползата, която може да се получи отъ войната, за него се намалява, то загубитѣ о ъ нея се увеличаватъ. Новитѣ оржди на производството не сж сгодни за военното занятие. Едноврѣменно съ техниката на земледѣлието се развива и техниката на войната; войната почва вече да изисква сжпо въоржжение, което при работния животъ е съвършено несгодно.

Но най важното обстоятелство тукъ се заключава въ слѣдующето: Земледѣлеца е привързанъ къмъ своята кжща и зем-

ля ; има врѣмена, когато той неможе да замине своята земля безъ огромни загуби за себѣ си. Зат ва, продължителното воюване, подхвърля на опасность както неговото сѫществувание, така и онова на цѣлото му семейство.

Военното право на свободния човѣкъ, съ което той толкова много се гордѣялъ, сега се прѣвърща въ войнска повинность ; тази повинность става все по тѣжка и по тѣжка ; довежда земледѣлеца до бездна дългове, голѣма бѣдность и го разорява съвсѣмъ.

Но да воюва, или да не воюва, това съвсѣмъ не зависи отъ волята на земледѣлеца. Безъ да си говорим за причинитѣ на завоевателнитѣ войни отъ това врѣме, — на които нѣма да се спираме, за да не осложняваме работата — самото благосъстояние, добивано отъ земледѣлието. постоянно подстрекавало варварскитѣ пастирски племена къмъ хищническитѣ нападения ; земледѣлеца се намиралъ въ необходимость да захвърли полскитѣ работи и да се готви за защита.

Какво да се прави въ такова положение ? За да не изгуби всичкото, земледѣлеца трѣбвало да пожертвува една часть отъ своя имотъ. Трудътъ на тъзи степень на развитие вече достигналъ до такъва производителность, че дава повече, отколкото е необходимо за прѣхраната на произвоителя и неговото семейство. Този излишекъ позволявалъ вече на селенина да си наеме защитникъ. Като снабдявали съ срѣдства за сѫществувание особенъ классъ хора, земледѣлцитѣ даватъ възможность на този классъ да се прѣдаде на военното занятие, безъ да е това въ ущърбъ на домакинството, сѫщо тъй, както въ периода на варварството, труда на жената давалъ възможность на мѫжа да извършва голѣми и продължителни пѫтешествия съ ловджийски, или военни цѣли. Този классъ снема отъ земледѣлеца войнската повинность и защищава самъ страната и нейното население.

Такъва е економическата основа на военната каста. Тази каста, подъ влиянието на разнообразнитѣ исторически условия, при които тя се образувала . приема най разнообразни форми: ту прѣдводителитѣ на племената и родоветѣ и другитѣ длъжностни лица въ общината съ свитата и слугитѣ си се прѣвръщатъ въ военна аристокрация, ту ролята на дворянското съсловие приема нѣкое варварско племе, което се вмъкнало въ страната, ту тази роля се испълнява отъ наемнически орди и

т. н. Но колкото и да е разнообразна формата на военнитѣ касти, тѣхното появление може да се забѣлѣжи всѣкждѣ, кждѣто земледѣлието ст.ва главния отрасль на производството: военното съсловие на тази степень на развитие се явява икономическа необходимость. Че при нейното възникване повечето пѫти работата не минава безъ насилие, — това нищо не доказва: силата — не е майка; а само акушерка при раждането на новото общество.

Но това, което се случило съ военната повинность, постигнало сѫщо и общественното управление, и законодателството и сѫда. Обществото все повече и повече се осложнявало; развивало се раздѣлението на труда, възникнало раздѣлението на населението по занятия и классове, частната собственность се увеличавала по своя размѣръ и значение; общественното управление, законодателството и сѫда ставали все по сложни и по трудни. Народнитѣ събрания събирани отъ време на време за рѣшението на тѣзи дѣла и ржководени отъ традицията, не могли вече да удовлетворятъ общественнитѣ потрѣбности. И когато, именно, работитѣ на народнитѣ събрания порастнали, въ массата на населението исчезнала склонностьта, даже възможностьта, да ги посѣщаватъ съ необходимата серіозность.

Сѫщо както военната повинность, земледѣлеца все повече и повече гледалъ да пренесе на другитѣ и своитѣ политически и сждебни обязанности, — разбира се, че не безъ съотвѣтствующето възнаграждение.

Естественно било да ги предаде и тѣхъ на тѣзи хора, които се нагърбили съ военната повинность. Дѣйствително, ний виждаме, че всѣкждѣ, кждѣто това се извършвало безъ въздѣйствието на по висока култура, както напр. въ Египетъ, първоначално сѫществувалъ само единъ господствующъ классъ или каста. Но късно този классъ обикновенно се распада на два класса: воененъ и жрически, които испълняватъ най важнитѣ задачи въ управлението, законодателството и сѫда.

По такъвъ начинъ въ началото на цивилизационий периодъ старо-народнитѣ свободи все повече и повече исчезватъ. Тѣхъ не ги отстранявало „коварството и владолюбието на силнитѣ", а развитието начина на производството.

Така напр., ний виждаме, че въ времето на паданието на народнитѣ волности въ западнитѣ германци, краля и чиновницитѣ му не само не се стремятъ да уничтожаватъ и огра-

ничавать събранията, а на противъ, стараятъ се да усилятъ участието на народа въ тѣхъ: лицата, които не сж посѣщавали тѣнитѣ (народнитѣ събрания), тѣ се подлагали на глоби.

Дѣйствително, до като въ германцитѣ не сж образували организации, които да поематъ длъжноститѣ на народнитѣ събрания, тѣхното отсжтствие, или тѣхната бездѣятелность сж отразявали твърдѣ пагубно на обществения животъ. Разбира се, че когато тѣзи организации се появили и станали източникъ на власть и богатство, тогава картината се измѣнила Тогава вече всѣко опитване за възстановление на старитѣ волности се счита за посѣгателство на основата на властьта и богатствата на тѣзи организации.

Но все пакъ коренъ въ на господството на жрецитѣ и военната аристокрация лѣжи въ тѣхната економическа необходимость.

Толкозъ повече, че народната свобода не се унищтожава съвсѣмъ въ периода на господството на жрецитѣ и аристокрацията,—областьта на народната свобода само се стѣснява. Селянитѣ вече нѣматъ ни възможность, ни време, за да могатъ да взематъ участие въ уреголирането на племеннитѣ и народни работи. Но управлението на общинскитѣ работи си остава въ тѣхнитѣ ржцѣ Това за тѣхъ е достатъчно. Всѣка селска община става сега самостоятелна економическа единица, въ която обикновенно се живѣе толкова по-добрѣ, колкото тя по-малко се сношава съ външний свѣтъ. Интереса къмъ държавнитѣ дѣла, племенното чувство, все повече и повече исчезватъ; общината става света за селенина: неговата политика става по ограничена, *епархийска* политика.

Тогава, когато се свършва това развитие, новитѣ общества и държави, възникнали отъ едно или нѣколко стари племена, почватъ да губятъ своята органическа цѣлость. Въ времето преди цивилизационний периодъ, племената се основавали на нераскжсваеми връзки на своитѣ членове; държавата пакъ, за която ний сега говоримъ, каквото ни представлява, напр , срѣдновѣковното господарство, или по-голѣмата честь отъ източнитѣ държави, се основаватъ почти исключително на свръзката на господствующитѣ класси, аристокрацията и жрецитѣ. Отдѣлната община нѣма никаква органическа свързка съ държавата.

Племето можело да бжде унищожено или прогонено, но отъ него никога не е могло да се отцѣпи една произволна

часть и да я присъединятъ къмъ други племена. Срѣдно вѣковнитѣ пъкъ и източнитѣ държави прѣдставлявать отъ себѣ си само прости агрегати общини, всѣка отъ които може се отдѣли и присъедини други аггрегатъ, безъ да произведе това сжщественно измѣнение въ нейния животъ. Щастливия завоеватель или ловкия спекулантъ — може съ твърдѣ голѣма лесниина на тази степена на развитие да основе или „да се вѣнчае“*) за голѣма държава. Но сжщо тъй лесно се и распада то подъ натиска на непиятелитѣ.

Членовелѣ на селскитѣ общини никакъ не ги интересуватъ измѣненията, които ставали между господствующитѣ класси. Пъкъ и тѣзи измѣнения не ги докосватъ силно, затова, че за тѣхъ е все равно да отиватъ на ангария, или да плащатъ данакъ на Петра или Ивана. Но даже, ако тѣ и да се възпротивятъ на нѣкое измѣнение, то ползата отъ това ще бжде съвсѣмъ малка, понеже селската община по своята изолированость е почти съвършенно беззащитна прѣдъ силната организация на господствующитѣ класси въ цѣлата държава.

Женския въпросъ у насъ

За никого вече не е тайна, че „Женский въпросъ“ сжществува въ всички по-напрѣднати и по образовани страни, които сж тръгнали въ пжтя на прогресса и цивилизацията. Прѣди нѣколко години той посѣти и насъ, при всичко, че у насъ никакво съзнателно движение нѣма още. Но както въ другитѣ страни, тъй и тукъ той е консервативенъ и прогрессивенъ. За прогрессивенъ женски въпросъ въ Българияне може да се говори още, колкото пъкъ за консервативния, сѣ може да се каже нѣщо, понеже вече има свой органъ,—„Женский Свѣтъ“.

*) Тукъ автора има прѣдъ видъ този поятъкъ, при който цѣли области се давали, като зестра на дъщеритѣ на владѣющитѣ лица. Отъ голѣми държави, които сжществуватъ и сега, тъй се е образувала Австрия.

Г-жа Ноева, може би не щѣ ѝ стане добрѣ, като прочете тѣзи наши редове, но нека ни се несърди. Ний нѣмаме наетъ да упрѣкаваме женитѣ около „Женский свѣтъ“ съ голословие.

Въ 20 ий бр. (IV год.) е помѣстено едно възвание отъ „нѣколко жени,“ „къмъ приятелитѣ на женското образование у насъ“. По поводъ на това Г-жа Ноева съ една статия излиза „да прѣдначертае направлението“, което трѣбвало да земе женското движение у насъ. За тази цѣлъ, както и сама казва — нищо ново не привнѣжда, а само „рекапитолира“ казаното до сега. А това обстоятелство особенно ни олеснява, понеже Г-жа Ноева е събрала всички съществени мѣста отъ по-напрѣжнитѣ издания на „Ж. св.“ и „Алманаха“, съ които иска да ни покаже, какъ тя гледа на жен. въпросъ. При всичко, че статията ѝ не е довършена, но отъ туй що има въ двата броя (20 и 21) човѣкъ може много добро понятие да си състави, какъ именно женитѣ около „Ж. св“, гледатъ на женския въпросъ. И не само за у насъ въ България, но и въобще на женския въпросъ.

Вѣрвамъ, че на повечето отъ читателитѣ е извѣстно направлението на „Женски свѣтъ“, но не ще е злѣ, ако и този пѫть се поспремъ малко на него.

Казахме, че нѣма да упрѣкаваме „Ж. св.“ съ голословие. Нѣка сега видимъ имаме ли право да го наричаме консервативенъ или не.

До прѣди появяването на капитализма, дѣйствително мѫчно е било да се говори за нѣкакъвъ сериозенъ женски въпросъ, обаче по̀ послѣ, когато съврѣменний машинизмъ съ своето гигантско развитие, изгика жената отъ кѫщи и я направи конкурентка на мѫжа, като ѝ прѣдаде сѫщото важно значение на семейството, както и на мѫжа: когато дребното производство захвана да се разрушава, като безсилно въ конкуренцията съ едрото, когато всичкитѣ съществени атрибути на сѣмейството почнаха да му се отнематъ и прѣдаватъ на обществото, — тогава и само тогава можеше да се говори за единъ сериозенъ женски въпросъ, за „освобождението на жената отъ всички видове робство, въ които тя днѣсъ е обкована и даването ѝ широка гражданска, умствена и профисиална свобода, наравно съ своя другарь - мѫжъ“. Съ една рѣчъ, само тогава можеше да се говори за нѣкакво „равенство“ на мѫжа и жената. Но Г-жа Ноева намира всичко туй за „изъ лѣко“ (излѣко), „повърхностно“ и „необмисленно“ изказано.

Ний тука на доло ще видимъ дали това е излеко и необмисленно исказано, но предварително нека видимъ, дѣ е мѣстото на жената споредъ „Женский свѣтъ“ — Г-жа Ноева.

„Жонитѣ отъ всичкитѣ части на свѣта разбиратъ вече, че съставлявать сила и че трѣбва да бждатъ сила“. „но женитѣ винаги трѣбва да си останатъ жени, а да се не опитватъ да се преобърнатъ на мжже. . . .“ Жената нека се научи да разбира всичко, нъ да не знае всичко, освѣнъ ако и а за нѣщо особенна наклонность, особенъ талангъ“. . . . „нъ ние за собственна и свойственна на жената наклонность, за особенъ нейнъ талантъ, признаваме „*Дома*“. И това Г-жа Ноева „основава“ на нѣколко празни фрази, а именно, ча само „като домакиня“ „жената“ може „да се покаже дѣйствително велика и извънмѣрно благодѣтелна за обществото“. и второ, на „опита“ който не ведпъжъ бйлъ доказалъ, че жената е щастлива само като „майка и домакиня“. И знайте ли защо? — Защото великитѣ жени: романската кралица Елисавета, господжа Сталъ, Жоржъ Зандъ и др. мечтаели за семейно щастие, а извѣстната г-жа Ковалевская веднажъ казала: „слава имамъ, но отъ щастието съмъ далеко, — щастието на обикновеннитѣ жени, възлюбени въ домоветѣ си. Туй е нѣщото отъ което азъ се нуждая“.

Ний казахме, че призванието на жената „като съпруга, майка и домакиня,“ г-жа Ноева основава на нѣколко праздни фрази и „опита„. Но сега искаме малко прошка. Имало и друго нѣщо: „Естественната на жената наклонность,“ — да бжде „съпруга, майка и домакина“. — „Най-ясно се доказвало отъ нейната „възпитателна роль“, или другояче казано отъ обстоятелството, като възпитателка на дѣцата — не тѣхното хранение и обличание (зеръ и това влиза въ задачата на възпитанието), а научването имъ да „обичатъ Бога дома и отечеството,“ да жертвуватъ своитѣ частни интереси предъ общественнитѣ, да обичатъ ближния — съ една рѣчь, всѣзание въ душата на дѣтето идеалното и убиваине на егоистичното, калното, ниското, —это това било „най-ясното“ доказателство. Обаче и туй „най-ясно“ доказателство нищо не доказва.

За да може жената да бжде възпитателка на дѣцата си, преди всичко, самата трѣбва да бжде възпитана, и друго да има възможность да ги възпитава — да бжде тя постоянно въ кжщи. Обаче съвременната дѣйствителность, днешнитѣ „условия“, колкото по-напредъ отиваме, толкова по вече ѝ отнѣмать ед-

ното и другото. Преди всичко тя трѣбва да е възпитана, но възможно ли е то? Както жената, така сѫщо най-голѣмата часть отъ обществото днесь отъ сутринь до вечерь е принудено да работи, за да може да преживява, а само едно малко, доста малко, число щастливци се ползватъ отъ благодѣянието на науката, прогреса и цивилизацията Съвременнй машинизмъ, подпомогнатъ отъ прогреса въ техниката, който е направилъ человѣка едва ли потрѣбно прибавление къмъ машината, като намали неговия трудъ до минимумъ; толкова вѣковното поставяние на жената подъ опеката на мѫжа и нейнотото считание за неспособна за извѣстъ родъ занятия; традицията и наслѣдственостьта, които сѫ я направили дѣйствително не способна за нѣкои занятия—и по-ниско стоящата отъ мѫжа; особенностьта въ нейното анатомо-физоологическо устройство—ето обстоятелствата, които сѫ дали достѫпъ на женския трудъ въ промишленостьта. И дѣйствително жената днесь има достѫпъ въ всичкитѣ клонове на производството. И туй, което трѣбва да се забѣлѣжи е, че въ едрото машинно производство женския и дѣтския трудъ се предпочитатъ отъ мѫжкия. Е, сега какъ жената да бѫде възпитателка на дѣцата си? Сиромашията на по голѣмата часть отъ обществото го прави невѣжо и не възпитанно. а при туй и самата жена, като истикана изъ къщи, е лишена о ъ възможностата да ъ питава. Освѣнъ туй да възпитава человѣка, въ сѫщенската смисъль на думата изисква, се едно специално и сериозно подготвение, поради което самото възпита елно дѣло трѣбва да се предаде на хора специално подготвени за тая работа. Значи то трѣбва да се отнеме отъ рѫцѣтѣ на „д о м а“ и се предаде на обществото. Разбира се, че туй неможе да стане хаменъ днесь; това е задача на бѫдѫщето; но именно бѫдѫщето е което ще направи оня нечуванъ прогрессъ въ дѣлото на възпитанието.

Само когато възпитанието всецело се прѣдаде въ рѫцѣтѣ на обществото и се освободи отъ своеобразноститѣ на „дома“, отъ прекалената любовь на майката, само тогава то нѣма да срѣща прѣчки при постиганието на гонимата цѣлъ; само тогава то ще закрачи съ ония крачки, които ще го заведатъ до резултати неизвѣстни до сега.

Сега, ако „най-ясното“ доказателство слабо доказва „естественната на жената наклоность“, то ний имаме право да се усъмнимъ въ нея.

Може ли да се говори за нѣкаква „естествена наклоность на жената“ и каква е тази естествена наклоность, за която ни говори г-жа Ноева? — Собственно ний я знаемъ; тя е „дома“ — да бѫде домакиня; но отъ гдѣ на кѫдѣ г жа Ноева я нарича естествена?

Обстоятелството, че историята заварва жената като домакиня, както и положението което е заемала до сега, нищо не доказватъ, появяването на собственността, а по-послѣ и на частната собственность — първо върху стадата, — която даде прѣдимство на занятията на мѫжа, и умаловажи тѣзи на жената, — бѣше първата причина за поставянието на жената по-ниско отъ мѫжа, призванието ѝ неспособна за извѣстенъ родъ занятия и оставянето ѝ въ тѣсния кржгъ на „дома“. При туй работата на жената въ кѫщи, която — както по своето количество, тъй и по своята важность — въ много случаи не отстѫпваше на тъзи на мѫжа, бѣше пъкъ туй обстоятелство, което по необходимость я привързваше къмъ „дома“.

Обаче днѣсъ, когато „измѣненитѣ условия“ въ живота освободиха жената отъ кѫщний ѝ трудъ; когато готвенето, шиенето, тъканието, прѣденето, когато даже се оказва нужда щото „най-ясното“ доказателство за „естествената наклонность“ на жената — нейната „възпитателна роль“ да ѝ се отнѣме и прѣдаде на обществото, — съ една речь, като сѫществennитѣ атрибути на „дома“, както казахме и по напрѣдъ, му се отнѣхѫ и станѫха присѫщи на обществото — глупаво е да се говори за нѣкаква „естествена наклонность“ на жената, за която ни говори г-жа Ноева.

Сега да резюмираме казаното: считанието за „естествена наклонность“ на жената „дома“ — „да бѫде домакиня“, както и нейното поставяние по ниско отъ мѫжа, независимо отъ врѣмето и условията — значи да си чуждъ на това що се върши около ти и да не виждашъ по далечъ отъ днѣшното общество: тъй е било и тъй и ще бѫде. — Ето защо наричаме г-жа Ноева консерваторка по женския въпросъ.

Да направимъ още една бѣлѣжка и да свършимъ.

Въ статията си, г-жа Ноева, мѣжду другото разглѣжда и колко партии има по женския въпросъ и намира, че има три. Една, която иска равноправность на жената „съ мѫжа въ всичко“, къмъ която принадлѣжатъ и „нѣколкото жени“, подписали възванието; друга, която иска да затвори жената въ

дома, „въ тѣсната смисъль на думата“ и третя, която си била „начартала особенъ пжть съобразенъ съ „прогресивната обществена мисъль“ и „измѣнението условията на живота“, къмъ която принадлѣжала и г-жа Ноева. Като прѣписва заградитѣ тукъ думи въ кавички, взети изъ възванието на „нѣколкото жени“ [1]) съвсемъ малко разбира значението на тѣзи думи. Обаче тъкмо обратното е: нямъ се вижда пъкъ, че г-жа Ноева не го разбира.

Разрѣшението на женския въпросъ, т. е. равноправностьта на жената съ мжжа въ всичко“, — казватъ „нѣколкото жени“ — е неменуемо; то ни се налага по необходимость и отъ измѣнението „условията на живота“. И знаете ли какво искатъ да кажжтъ тѣ съ това? — ето какво: (ще го кажемъ на кратко). „Равноправностьта“ на мжжа и жената е „неменуемо“, понеже измѣнившитѣ се условия, за които споменахме въ началото на статията, го направихж неменуемо, наложително.

Колкото за г жа Ноева, тя е употрѣбила тѣзи думи да покаже, че работи съобразно съ условията, безъ да знае какъ. — Лошо говори противъ г жа Ноева и обстоятелството гдѣто тя прѣписва единъ цитатъ на Бебеловото съчинение „Жен и социализмъ“, когато въ сжщность нѣма такова нѣщо въ прѣдисловиото, (г-жа Ноева казва, че въ прѣдисловието се намиралъ той).

М. Генчевъ.

„И отъ камъшитѣ стана хлѣбъ...“

Отъ Д-ръ Н. Цих.

„И дяволътъ му каза: „ако си синъ божий то кажи на камакътъ да ст не хлѣбъ“, (Лука 4, 3) Това което дявол искаше отъ Исуса като проявление на божественна сила: да обрѫща камънитѣ въ хлѣбъ, това вече сега може да прави *човѣкътъ*.

---

[1]). Г-жа Ноева, като че ли искала да каже, че „нѣколкото жени“ съвсемъ . . . . . .

Химията ни е отдавна научила, отъ какви елементи състои човѣшката храна. Ние знаемъ отдавна, че нейнитѣ съставни части се намиратъ въ грамадно количество, като неорганически съставни части на земята. Но да бждатъ обърнати въглерода, водорода, кислорода и азота въ смилателни хранителни вещества — това до сега не можеше да постигне никакво човѣшко искуство. Ние сме принудени още и сега да предоставяме това преобръщание на растенията. Но скоро не ще могатъ растенията и въ това отношение да ни заминававъ. Не бѣше твърдѣ отдавна, когато въ химията се вѣрваше, че органическитѣ съединения не могатъ по никакъвъ начинъ да бждатъ произведени искуственно изъ неорганическитѣ. За тѣхното произвеждание се приемаше „*животната сила*“ на органическитѣ същества. Само когато Велеръ въ 1828 г. произведе никочната материя изъ неорганически материи, се представи възможностьта да се произвеждатъ органическитѣ материи изъ неорганическитѣ. Отъ тогава органическата химия, химията на въглероднитѣ съединения, се разви до неимовѣрность; ней се удаде да произведе едно извънмѣрно голѣмо количество органически материи по искуственъ начинъ, същотъй както тѣ се произвождатъ отъ самата жива природа. Извънредно голѣмо количество чудесни открития тъкмо въ тъзи область на химията прекраснитѣ бои, скъпитѣ благовонни масла, па даже и цѣлителнитѣ медицински срѣдства ни доставя сега постоянно ретортата на хемика. . . Но искуственото произвеждание не растителната и животинска клѣтка, искуственното произвеждание на най-главнитѣ хранителни срѣдства, на белтъчнитѣ и скробелни вѣщества, като че ли изгежда още да лѣжи задъ онѣзи таинствени врата, задъ които природата се държи заключена и скрита отъ човѣка. Но ако произвеждането на зародиша, създаването на растителната и животинска клѣтка още остава недостъпно за човѣка, то той вече влиза успѣшно въ магеническия кабинетъ на природата и върви вече пъленъ съ надежди по слѣдитѣ, какъ тя приготвя и създава храната на растенията и животнитѣ.

Преди нѣколко години още се бѣ удало на берлинския химикъ Фишеръ да създаде искуственно цѣлъ редъ различни родове захарь, и сега е само въпросъ на времето, щото това

важно научно откритие да добие едно съвсѣмъ практическо значение.*

Още по близо лѣжи тъзи надежда при техническото произвождание на *ацетилена*, съединение което се състои отъ 9 .3% въглеродъ и 7·7% водородъ, и което въ наше врѣме завзема първо мѣсто отъ общий интересъ. Ацетилена (C_2H_2) е познатъ отдавна, но макаръ той и да е годенъ за най широко употрѣбление въ науката и техниката, при все това той до сега не се толкова употрѣбяваше, понеже производството му бѣ трудно и скжпо. Сега обаче отъ Т. Вилсона е направено едно откритие, което позволява едно ефтено массово производство на ацетилена. Въ течението на цѣлъ редъ издирвания върху сплавитѣ отъ калций и алуминий, и при единъ опитъ да произведе въ своята електрическа топилна пещь калций-металъ, той получилъ една растопена хомогенна масса съ черна боя, и която при изгудяване става твърда и крѣхка. При анализа тъзи масса се указала като едно твърдѣ чисто съединение на калций съ въглена (калциумкарбидъ); а още отъ напредъ е познато че това съединение разложено отъ водата дава чистъ ацетиленъ.

Съ откритието на тъзи простъ и лекъ начинъ за произвежданието на калциумкарбида се отвориха на индустрията цѣлъ редъ ефтени источници за добиванието на ацетилена. За важностьта на това откритие говори и факта, че вече голѣмия капиталъ сполучи да си усвои фабрикацията на калциумкарбида. Така напр. Общото електрическо дружество въ съюзъ съ Tiemens & Halske и нѣколко голѣми банки имать вече монополя на неговото производство въ Германия.

Като резултатъ отъ досегашния опитъ излиза, че за производството на 1 тонъ калциумкарбидъ е потрѣбно 600 krg въгленъ прахъ и 1000 kgr. згоренъ варъ, на които въ продължение на 12 часа дѣйствува електрически токъ отъ една динамомашина съ 180 конски сили, въ електрическата топилна пещь. Споредъ това 1 тонъ калциумкарбидъ струва 80 фр., а отъ него пъкъ произведенъ 1 тонъ ацетиленъ струва 200 фр.

Тъй като ацетилена при обикновенно употрѣбление отъ

*) Заб. на прѣв. Сега вече се е удало на италианския химикъ Пелегрини да намѣри ефтенъ способъ за искуственното произвеждане на захарьта, и както той увѣрява 1 к-гр. *захарь* така произведена ще струва 6 сот. в. Revue Scientifique 1895 г.

5 литра въ часъ, въ единъ нарочно приготвенъ свѣтилникъ, произвежда свѣтлина равна на 240 свѣщи, когато обикновеннія газъ за освѣтление приѣжава само свѣтлина = 16 свѣщи, то се указва, че е сгодно неговото употрѣбл ние за освѣтление. — Колкото и да се показва, че тъкмо въ областьта на техниката на освѣтлението, е повиканъ ацетилена да предизвика голѣми и важни превърти, но ний отдаваме на тази страна на въпроса по малка тяжесть, отъ колкото на химическитѣ преобразувания, които ще докара ацетилена съ себе си. Ацетилена се отличава, както и по-горѣ се каза, съ една извънредно голѣма способность да се съединява въ органически форми, и на това именно почива социално политическото значение на ефтено произвеждания ацетиленъ.

Ако ацетилена се остави въ единъ алкалически растворъ отъ хиперманганкиселъ калий, то отъ ацетилена се получава чрезъ вземанието на кислородъ: оксалова киселина. която до сега се получаваше само като продуктъ отъ органическитѣ материи. Ако се остави ацетилена въ растворъ отъ хрохова киселина, то се получава оцетна киселина, отъдемъ ли по нататъкъ и притуримъ ли на ацетилена споредъ извѣстния методъ 2 еквиваленти водородъ, то ще получимъ изъ това *етиленъ*. Ако се остави етилена въ сѣрна киселина, то се получава етиленова сѣрна киселина, която, дистилирана съ вода, се распада на сѣрна киселина и *спиртъ*. Всички тѣзи реакции не сж нѣщо съвсѣмъ ново, а на химицитѣ отдавна сж добрѣ познати. Всеобщо общественно значение, обаче, добиватъ тѣзи опити първомъ чрезъ това, че *сега* тѣ се добиватъ изъ неорганически материи. Отъ въгленъ и вода, съ сдѣйствието на варьта и сѣрна-киселина, може да се произвежда *ефтено* спиртъ, една материя, слѣдов., която, ако сама по себѣ си не може да се взема като хранително срѣдство, то все пакъ оставатъ въ замѣна като такива онези органически скробелни вещества, отъ които той до сега се произвеждаше (картофитѣ и пр).

Всички до сега къмъ това направлявани опити оставаха безъ послѣдствие, понеже ацетилена, а, слѣдователно етилена бѣха много скжпи Сега, когато може да се произвежда етиленъ изъ ацетилена, а този изъ въгленъ и варь, работата взема едно дѣйствително практическо значение, и отъ тъзи гледна точка е направилъ Д-ръ Франкъ отъ Шарлотенбургъ едно сравнение за производството на спирта изъ калциумкарбида и сегашното му производство.

„Една добра жетва дава на хектаръ 6,000 kgr. картофи съ 18% скробела = 2800 kgr. скробела; 1 kgr. скробела дава теоретически 0·5679 kgr. абсолютенъ спиртъ; обаче практически се достига само 85·1%, значи 0·48 2 kgr.= 0·605 литра. Споредъ това 2880 kgr. скробела отъ 16х. kgr. картофи даватъ 1391·6 kgr. или 1755 литра спиртъ.

Срещу това дава 1 тонъ калциумкарбидъ 406 kgr. ацетиленъ, които доставятъ 718·1 kgr. абс. спиртъ; значи 2 тона калциумкарбидъ даватъ теоретически 1463 kgr. абс. спиртъ; следов. повече отъ колкото една хубава жетва отъ 16х. kgr. съ по 18% скробела картофи. Една средна картофена жетва пъкъ, която дава 12 х. kgr. съ по 12% = 1440 kgr. скробела, дава само 695·8 kgr. спиртъ, т е. по малко отъ колкото 1 тонъ калциумкарбидъ".

При средна жетва струватъ 12 х kgr. картофи 450 фр. когато пъкъ 1 тонъ калциумкарбидъ струва 80 фр. Значи по отношение цѣната на суровитѣ материи, калциумкарбида превъсходствува далече картофитѣ. Но все пакъ начина на производството на спирта изъ ацетилена още и сега е по скъпъ, отъ колкото обикновенното спиртоварение, защото при второто оставатъ още цѣнни достатъчни продукти. Но погледнемъ ли, че днесъ въ Германия напр. около 185,000 хектара земя се обработва съ картофи изключително за спиртно производство, когато, ако спирта се произвеждаше отъ калциумкарбида, би се произвеждали на сжщата земя годишно около 185,000 тона жито; то ни се хвърля веднага рѣзко въ очитѣ *социално-политическото* значение на производството спирта по електролитически начинъ, а пакъ химията ще се погрижи и за това, щото и *комерциалната* страна на въпроса да не остава пренебрѣгната.

Отъ казаното до тукъ става ясно, че при това произвождание на спирта изъ неорганически материи, престава досегашното распилявание на хранителнитѣ вещества за сжщата цѣль и значи действува за създаването на хлѣбъ по единъ косвенъ начинъ. Обаче и много по направо можемъ ние да обрѣщаме сега каманитѣ въ хлѣбъ.

Сжщо тий изъ ацетилена могатъ да се произвеждатъ по отчасти извѣстни начини всички други спиртни съединения, а така сжщо по този синтетически начинъ могатъ да се произвеждатъ отъ елементитѣ: захаръ, скробела и др. органически

материи. Ний ставаме независими отъ климата, отъ капризитѣ на, времето като можемъ да произвеждаме най главнитѣ хранителни срѣдства въ фабрикитѣ! *Наистина ние можемъ да обръщаме каманитѣ въ хлѣбъ*

За сега се движатъ надѣждитѣ, които възникнаха въ химията, още съвършенно на основата на извѣстни факти, и ако само тѣзи надѣжди се осѫществѣха, то е доста значителенъ обуслосения отъ това напрѣдъкъ въ развитието на човѣчеството.

Но тий като по широкия погледъ въ бѫдащето съвсѣмъ не почива само на едни смѣли предположения, то мислимъ, че трѣбва и за това да съобщимъ нѣщо на читателя.

Смѣсатъ ли се ацетиленъ и азотъ и прѣзъ смѣсението се пустне електрическа искра, то се образува веднага едно отъ най проститѣ азотни съединения: синилна киселина, а съ това е вече дадена исходната точка за произвеждането и на по-сложнитѣ азотни съединения, а може би и на най-сложното—белтъка. Достигне ли се това, то ний ставаме въ дѣйствителность съвършенно независими отъ растителния процессъ на растенията въ произвеждането на всички наши хранителни вещества; ние си произвеждаме тогава изъ елементитѣ нашата храна, ние обръщаме не само каманитѣ въ хлѣбъ, но си създаваме отъ тѣхъ при това още и мѣсо.

. . . . И тогава би могло да започне хилядо годишното царство на бѫдащето—нуждата и мизерията сѫ вече отстранени, защото най важната часть на социялния въпросъ—стомашния въпросъ е вече рѣшенъ. . . . Съвсѣмъ не!

Защото не отъ по-голѣмото или по малко завладяване на природнитѣ сили, не отъ възможностьта да произвождаме въ каквото си щемъ количество хранителнитѣ вещества, зависи рѣшението на социялния въпросъ, но именно отъ това, че срѣдствата за производството на храната и на другитѣ нужди за живѣние трѣбва да де отнематъ отъ ржцѣтѣ на малкото число капиталисти и да се предадатъ въ ржцѣтѣ на обществото. До като капиталистическата класса държи въ своя собственна привилегия производството на всички стоки и особено на хранителнитѣ срѣдства, до тогава всѣко подигание въ производителностьта на работата, всѣко ново откритие ще служи само да повдига силата на капиталиститѣ за експлоатация, ще увеличава само зависимостьта на рабо ника, и не ще служи за изглажданието противорѣчието между капитала и труда, а само все повечето да го изостря.

Само въ социалистическото общество техниката и науката ще бъдатъ въ състояние да испълнятъ своята културна миссия за цѣлото човѣчество, когато тѣ ще престанатъ да бъдатъ само едно срѣдство за експлоатация и за утвърждението на классовото господство на онія, които владѣятъ собственностьта.

Д. Б-и

НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ

върху земледѣлческия въпросъ у насъ.

отъ Д. Благоевъ.

Нашата страна, казватъ, е *земледѣлческа*. Съ това искатъ да кажатъ, че нашата страна може да развие своитѣ економически сили само въ земледѣлието. Едни казватъ това съ извѣстна даже гордость, а други за да оборятъ нашитѣ възглядове, социалистическитѣ идеи. Въ сѫщность, изражението: „нашата страна е земледѣлческа“ нищо не говори на ума и, разгледано по отблизко, не дава никакви вече основания за гордѣение.

И наистина, ако една страна въ дадено време е земледѣлческа, това не ще рѣче, че тя не е способна да развие други економически сили, освѣнъ земледѣлческитѣ, че тя не може да стане и *индустриална страна* или страна на чисто капиталическата продукция. Поне за България нѣма никакви основания да се мисли така. Природата ѝ, както и природата на хората ѝ показватъ, че тя има условията и за едно индустриално развитие. Отъ друга страна, ако една страна има условия и за развитието на едно капиталистическо производство,

а си остава сѣ *земледѣлческа*, това ще рѣче днесъ, че тя е останала твърдѣ назадъ въ своето развитие, много е закъснѣла Въ такъвъ случай нѣма съ що да се гордѣемъ. Най сетнѣ, че една страна е земледѣлческа, това не характеризира нея. Най-важното, най-същественното въ тоя случай сж позе мелнитѣ отношения и положението на работната земледѣлческа масса. Ако въ една земледѣлческа страна зе ята използва отъ ржцѣтѣ на работника и се концентрира въ ржцѣтѣ на нѣколцина експлоататори, тогава тя, очевидно, не е *чисто земледѣлческа страна*, както у насъ разбиратъ. По производството си може да се каже, че тя е „земледѣлческа страна“, но по начинитѣ на т ва производство, по поземелнитѣ отношения и по положението на работната масса тя въ всѣкой случай нѣма да бѫде страна *чисто земледѣлческа*, въ този смисълъ, че въ нея всѣки земледѣлецъ е и землевладѣлецъ. Ето защо ний казахме, че думитѣ „нашата страна е земледѣлческа“ нищо не говорятъ на ум. Не е важно да знаемъ, че нашата страна е земледѣлческа. Най важното въ всѣко отношение е да знаемъ, какви сж поземелнитѣ отношения у насъ и какво е положението на земледѣлческата работна масса. Въ туй се състои и сѫщностьта на земледѣлческия въпросъ.

Какъ днесъ стоимъ въ земледѣлческия въпросъ, сир. въ каква посока се развиватъ поземелнитѣ отношения у насъ и какво е положението на нашето земледѣлческо работно население днесъ? За голѣмо съжалѣние, да се отговори по единъ пъленъ и положителенъ начинъ на тия важни въпроси е не възможно сега, защото у насъ нѣма нужнитѣ за това статистически свѣдения. За най-важното нѣщо, за онова, което съставлява основата на социално-политическия животъ на всѣки народъ, нѣма у насъ никаква статистика. Нашата държава и въ туй отношение стои най назадъ отъ всички други, които иматъ претенцията да се броятъ между държавитѣ съ съвремени учреждения По тая причина самитѣ наши законодатели, които ржководятъ страната, се оказва, не знаятъ икономическитѣ отношения, които се развиватъ у насъ и вървятъ жумишкомъ въ своята дѣятелность. Когато миналата година нашия министръ на финанситѣ поискалъ да мотивира своя законопроектъ за лихварството и кръчмарството, оказало се, че той нѣма никакви статистически свѣдения за дълговетѣ на земледѣлческото

население и за отношенията между експлоататоритѣ и експлоатиранитѣ. Тия свѣдения трѣбвало да ги събира телеграфически чрезъ околийскитѣ началници, когато подъ ржката му въ София съществува цѣло едно статистическо учреждение, за което се харчи не малка сумма пари. Тоя печаленъ фактъ трѣбваше да обърне най сериозното внимание на нашия министръ, както и на нашитѣ законодатели върху необходимостьта отъ една сериозна статистика по икономическото състояние на страната; трѣбваше да ги вразуми, че безъ една такваси статистика не е възможна разумна и плодотворна дѣятелность по рѣшението на различнитѣ социални проблеми у насъ и да ги накара да се заловятъ за създаването на такава статистика. Обаче и до днесъ нищо не е направено въ тая посока. Нашето статистическо дѣло и до днесъ си остава на същата точка, на която е стояло при основанието му.

Единственния источникъ, отъ който може да се съди до нѣкждѣ за икономическото състояние на нашата страна, се явяватъ извѣстнитѣ „изложения“ и „доклади“ на окржжнитѣ управители за състоянието на управляванитѣ отъ тѣхъ окрзи. На основание тия „изложения“ и „доклади“ преди осмъ години Министерството на финанситѣ е съставило извѣстнитѣ „свѣдѣния за икономическото състояние на Княжеството“, които и до сега оставатъ единствения опитъ да се сгрупиратъ всички статистически свѣдения, давани отъ окржжнитѣ управители, въ едно цѣло. Но слѣдъ осмъ години послѣднитѣ изгубиха своето значение, вслѣдствие на което „изложенията“ и „докладитѣ“ на окржжнитѣ управители оставатъ пакъ единственния источникъ за свѣдения и по общото икономическо състояние на страната и по земледѣлческия въпросъ. По какъвъ е и тоя источникъ?

Повечето свѣдения на окржжнитѣ управители за състоянието на управляванитѣ отъ тѣхъ окрзи се съставляватъ отъ околийскитѣ началници. Послѣднитѣ, освѣнъ дѣто не сж способни да даватъ точни и пълни свѣдения, и най-вече когато не имъ се даватъ точни инструкции, но мнозина отъ тѣхъ просто не даватъ даже статистическитѣ свѣдения, които имъ се искатъ. Съжаляваме, че сега не разполагаме съ „изложенията“ и „докладитѣ“ на всички окржжни управители; но отъ онія, които имаме подъ ржка, ясно се установява тоя фактъ. Така, напримѣръ, Ломский Окр. Управитель се оплаква отъ

Фердинандския околийски началникъ, че не му е представилъ никакъ исканитѣ отъ него вѣдомости Сѫщо така и Видинския окржженъ управитель се оплаква отъ Кулския околийски началникъ, че не му е далъ нужнитѣ статистически свѣдения. Отъ туй може да се сѫди, до колко свѣденията, които даватъ окржжнитѣ управители въ своитѣ „изложения“ и „доклади“, сѫ пълни. Отъ друга страна, и самитѣ окржжни управители, съ нѣкои малки исключения, гледатъ на своитѣ „изложения“ и „доклади“ като на една формалность, която трѣбва да испълнятъ, която се изисква отъ тѣхъ. Въ най-голѣмата часть отъ тѣхъ вѣе една хладна канцелярщина и не се забѣлѣзва нито капка отъ съзнание за важностьта на една, може би, отъ най-главнитѣ имъ длъжности, нито искра отъ любовь къмъ дѣлото. Най-голѣмата часть отъ „изложенията“ и „докладитѣ“ представляватъ сборъ отъ различни таблици и вѣдомости, както имъ се дадатъ отъ околийскитѣ началници, и цифритѣ на които нищо положително не говорятъ нито на ума нито на сърдцето на окржжнитѣ управители. Най-сетнѣ „изложенията“ и „докладитѣ“ на окржжнитѣ управители не даватъ никакви почти свѣдения по земледѣлческия въпросъ. Съ твърдѣ рѣдки исключения и при туй въ твърдѣ непълна форма, тия „изложения“ и „доклади“ не съдържатъ никакви данни нито за поземелнитѣ отношения днесъ у насъ, нито за направлението, въ което тѣ се развиватъ, нито за положението на земледѣлческото население, което се създава отъ тѣхъ.

Между туй, не оставя никакво съмнѣние, че поземелнитѣ отношения у насъ се развиватъ въ онова направление, че земята постепенно минава отъ ржцѣтѣ на работника-земледѣлецъ въ ржцѣтѣ на една малцина, въ сравнение съ работното население, експлоататори Твърдѣ любопитни данни въ туй отношение ни даватъ обявленията на сѫдебнитѣ пристави, които се печататъ въ прибавлението на „Държавенъ вѣстникъ“, както и онія, които срѣщаме по другитѣ вѣстници. Отъ тѣхъ се вижда, че всѣка година се продаватъ на публиченъ търгъ грамадно число ниви, ливади и други недвижими имоти. Отъ размѣритѣ на продаванитѣ на публиченъ търгъ имоти и отъ мѣстноститѣ, къмъ които принадлѣжатъ тѣ, се вижда, че грамадното число отъ тѣхъ сѫ принадлѣжали на малки собственици, и главно на земледѣлци работници.

Другъ единъ фактъ сѫщото потвърждава. Когато лани ми-

нистрътъ на финанситѣ г. Ив. Ев. Гешовъ поиска телеграфически отъ нѣколко различни околии за дълговетѣ на земледѣлческото население на лихвари и кръчмари, оказа се, че тѣзи дългове достигатъ до такивисъ размѣри, щото стойностьта на имотитѣ на длъжницитѣ не покрива голѣма часть отъ дълговетѣ имъ. Но нашето земледѣлческо население длъжи не само на лихваритѣ и кръчмаритѣ; то длъжи и на земледѣлческитѣ касси, които, както и лихваритѣ, продаватъ земитѣ му. Видинския окржженъ управитель, който въ „изложението" си за 1895—96 год. ни се показва най-откровенъ и който ни дава една по-пълна картина за икономическото състояние на окржга си, въ отдѣла „кредитни учреждения" ни съобщава слѣдующето: „Видинската земледѣлческа касса е прѣдала въ сждъ 2000 записи, на сумма приблизително 600,000 лева. Кулската касса — 228 записи и Бѣлоградчикската касса 514 записи. Почти съ $^2/_3$ отъ своитѣ клиенти земледѣлческитѣ касси сж принудени да ликвидиратъ смѣткитѣ си по сждебенъ редъ". Това ще рече, че въ Видинския окржгъ само презъ 1895—96 год. по сждебенъ редъ, на публиченъ търгъ ще се продадатъ имотитѣ на 4000 земледѣлци за 1,300,000 лева дългове приблизително! Сжщото явление срѣща е и въ Ломския окржгъ. Споредъ „изложението" на Ломския окржженъ управитель за 1894—95 год. отъ Ломската земледѣлческа касса е имало заведено „сждебни дѣла противъ длъжницитѣ на кассата на една сумма отъ 267,675 лева 94 ст." Тази не е цѣлата сумма раздадена отъ Ломската земледѣлческа касса. Отъ 1061755 лева 13 ст. къмъ 1 й Юлий 95 год. останало въ кассата всичко налични само 9425 л. 02 ст., т. е. раздадена е на населението суммата отъ 1052330 лева и 11 ст. Ний не знаемъ още, колко заведени сждебни дѣла има отъ кассата за 1895—96 год А че има то е несъмнѣнно. Фердинандската земледѣлческа касса е завела презъ сжщата финансова година сждебни дѣла за сумма отъ 217927. Отъ тѣхъ е прибрала само 17672 лева! Берковската земледѣлческа касса имала заведени сждебни дѣла срѣщу, разбира се, длъжницитѣ на кассата на сумма отъ 81479 лева 20 ст. Отъ тѣхъ е прибрала само 28568 лева! Всичкитѣ касси въ Ломския Окржгъ сж раздали презъ 1894—95 година кржгла цифра 2852000 лева. Това ще каже, че ако би рекле земледѣлческитѣ касси изведнъжъ да ликвидиратъ дѣлата съ своитѣ длъжници, то изведнъжъ би исхвърлили на

пѫтя до десетина хиляди селски семейства. Разбира се, че земледѣлческитѣ касси нѣма да направятъ това. Намѣсто изведнъжъ, тѣ ще направятъ това въ десетъ години, може би; но отъ туй сѫщностьта на работата никакъ не се измѣнява.

При всичко че данниѣ по тоя въпросъ, които срѣщаме въ изложенията на окрѫжнитѣ управители, сѫ общи, непълни и въ повечето случаи даже съвсѣмъ липсватъ каквито и да сѫ дании за състоянието на земледѣлческитѣ касси; но и отъ тия свѣдения, които тѣ ни даватъ, излиза, че горнитѣ факти сѫ общи за цѣла България. Споредъ „докладътъ“ на Бургаския окрѫженъ управителя за 1894—95 финансова година само отъ Бургаската и Карнобатската земл. касси биле раздадени въ записи 1,360,008 лева 21 ст. Колко сѫ раздадени отъ Анхиолската земл. касса, колко дѣла сѫ заведени срѣщу длъжницитѣ на всички касси въ окрѫга и дали сѫ събрани нѣкакви суммы по тия записи, „докладътъ“ нищо не ни говори. Но отъ слѣдующитѣ редове на тоя „докладъ“ можемъ да сѫдимъ, какви сѫ длъжницитѣ на касситѣ въ Бургаския Окрѫгъ. „Въ миналогодишната сессия на съвѣта“, четемъ въ него, стр. 52, „бѣ внесенъ въпросътъ по опрощаване дългътъ на много кассови длъжници, който въпросъ бѣ отложенъ за изучване отъ една комиссия и за произнасянието на съвѣта въ една извънрѣдна сессия. Обаче като се ходатайствува въ Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Работи прѣзъ Май мѣсецъ т. г. за разрѣшение свикването на тая извънредна сессия, то неуважи ходатайството, като каза щото тоя въпросъ да се рѣши въ т. г. Септемврийска сессия“. Отъ цитиранитѣ редове излиза, че длъжницитѣ на земледѣлческитѣ касси въ Бургаския Окрѫгъ сѫ съвършенно несъстоятелни. До колкото намъ е извѣстно, положението на земледѣлческото население въ тоя окрѫгъ е извънредно лошо. Освенъ дѣто то е задлъжнѣло по уши, но по-голѣмата му часть работи чужда земя, на която безбожно го експлоатиратъ землевладѣлцитѣ. За тия явления г. Бургаския окр. управитель замълчава въ своя „докладъ“ и изобщо за най-важнитѣ економически факти въ тоя окрѫгъ той никакви свѣдения не дава. Ний не знаемъ по сухо съставенъ „докладъ“, който по-малко да говори за истинското състояние на окрѫга и за толкосъ важни економически въпроси, колкото „докладътъ“ на г. Бургаския окрѫженъ управитель за 1894—95 финансова година. Прочее въ туй отношение и „докладитѣ“ на други-

тѣ г. г. окржжни управители не сж отишле по далече. Така напр. отъ „доклада“ на Плѣвенския окржженъ управитель узнаваме само това, че земледѣлч. касси въ окржга му сж раздали въ записи 379,884 лева Сжщо. „изложението“ на г. Шуменския окржженъ управитель за 1895—96 год. по интересующия ни въпросъ ни дава само общата сумма, раздадена въ записи и ипотека, която достига до 2,150,000 приблизително. Но нищо друго не ни говори за състоянието на длъжницитѣ и взаимнитѣ отношения между п слѣднитѣ и касситѣ въ Шуменския Окржгъ. При всичко че тия свѣдения сж твърдѣ общи, обаче като сждимъ отъ работитѣ на другитѣ земледѣлческитѣ касси и отъ оплакванията на сжщитѣ окржжни управители, че касситѣ не внимавали въ въпроса за „платежнитѣ способности“ на земледѣлческото население, заключението ще бжде сѣ сжщото.

Къмъ горѣказаното трѣбва да прибавимъ и слѣдующето. Нашия работникъ-земледѣмецъ, като всѣки ступанинъ. който се намира въ критическо положение, зима отъ едно мѣсто, за да плати на друго, прави нови дългове, за да плати старитѣ, безъ да може, об.че, да се отърве съвсѣмъ отъ послѣднитѣ: взима отъ лихваритѣ, за да плати на касситѣ и обратно. При туй лихваритѣ обикновенно всѣкога надпреварватъ касситѣ въ осигуряването на своитѣ земанки, и когато касситѣ се явяватъ съ испълнителни листове предъ длъжницитѣ си, то вече не намирали имоти, отъ които да върнатъ раздаденитѣ суммн. „Констатиранъ е тоя характеристиченъ фактъ“, казва Видинский Окржженъ Управитесь, „че до дѣто земледѣлческата касса е държала своитѣ записи не протестирани, лихваритѣ и зеленичаритѣ сж успѣли въ туй време на мнозина длъжници да отчуждятъ почти всичкитѣ имоти, така щото кассата нѣма възможность по никой начинъ да си прибере даденитѣ ѝ взаимообразни суммн“. И на двѣ страници по нататъкъ прибавя: „Азъ не познавамъ по страшни врагове на селянина освѣнъ лихварина. Лихваритѣ тукъ сж заробили не само селянина и неговото огнище, но и дѣцата и внуцитѣ му, които иджтъ на свѣтъ. Тия клѣти сжщества ще трѣбва да се родятъ за да бждатъ черни роби на лихваря, който ги е заковалъ въ економически робски вериги още прѣди рождението имъ“. Като описва ужасната участь на нашия работникъ—земледѣлецъ и неимовѣрно немилостивата експлоатация съ него отъ лихварина, г.

Видинския Окр. Управитель свършва мрачната картина съ такива твърдѣ вѣрни думи: „Ето какъ пропада и се заробва икономически нашия селянинъ! И близъкъ ще бѫде деньтъ, когато ще видимъ че е постигнало участьта на Гънзово и другитѣ села, ако не се завземемъ съ всички сериозни срѣдства за прѣмахването на това толкосъ страшно зло. Палиативни мѣрки не сѫ нужни, а — радикални.“ А участьта на Гънзово се състои въ туй, че имотитѣ почти на цѣлото село сѫ ограбени отъ нѣколко души лихвари, на които селенитѣ днесъ робуватъ. Тука не можемъ да не се възползуваме отъ случая, за да припомнимъ на читателитѣ ни, че горнята картина ни дава и ни говори за „радикални мѣрки“ г. Д ръ Ив. Златаровъ. Той е сѫщия, ако се не лъжимъ, оня г. Д-ръ Ив. Златаровъ, който въ Стамболово врѣме нападаше чрезъ в „Свобода“ насъ социалиститѣ, гдѣто говорихме за „страшното зло“, което сѐ подълбоки корени пуща въ нашата земя, и за ридикалнитѣ мѣрки, съ които може да се избави единъ день и нашия работникъ. Но туй още единъ пѫтъ доказва, че нападкитѣ на нашитѣ противници сѫ безсилни предъ дѣйствителностьта. Послѣднята на всѣка крачка оборва тѣхъ, а не насъ. Картината, която ни описва г. Д-ръ Златаровъ, Видинския Окр. Управитель, е вѣрна за цѣла България.

Заключението ни отъ всички горѣизложени факти е това, че обезземелването на самостоятелното земледѣлческо население у насъ трѣбва да върви бързе, че земята, както изобщо и имотитѣ му се концентриратъ сѐ въ по-малко ржцѣ. Въ какви размѣри се извършва днесъ това обезземелване и какъ се расподѣля поземелната собственность въ България, това не се знае точно. „Изложенията“ и „докладитѣ“ на окржжнитѣ управители никакво внимание не обръщатъ на тая най-важна страна въ земледѣлческия въпросъ. Само нѣкои отъ тѣхъ правятъ едно изключение. Преди нѣколко години по другъ случай и на друго мѣсто посочихме на тѣхъ. Сега отъ „изложенията“ и „докладитѣ“, които имаме предъ себе си, изключение отъ другитѣ съставляватъ само онния на Ломския и Шуменския окр. управители. Прочее, свѣденията, които ни даватъ тѣ и по распредѣлението на земята у насъ, сѫ непълни и не точни. При всичко туй тѣ неволно ни обръщатъ вниманието.

Отъ таблицата, приложена къмъ стр 14 на „изложението“ на Ломския Окр. Управитель за 1894 95, се вижда, че въ

Ломския окржгъ е имало 2625 семейства безземелни, т. е. повече отъ 12% сж безземелни. Къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ и числото на семействата, които притежаватъ отъ 1—10 декари земя Земепритежателитѣ отъ тая категория сж очевидно съ единия си кракъ въ категорията на безземелнитѣ. Числото имъ достига 2445 семейства, т. е. 11,2%. Така що, въ Ломския окржгъ обезземелени съвсѣмъ и почти обезземелени има 23,2% отъ общото число семейства-земепритежатели. Отъ таблицитѣ, приложени къмъ стр. 34 и 35 на „изложението“ на Шуменския Окр. Управитель за 1896 год. излиза, че въ Шуменския окржгъ е имало 6450 семейства съвършенно обезземелени, т. е. повече отъ 19% безимотни. Въ туй „изложение“ нѣма таблица за распредѣлението на земята въ Шуменския окржгъ по семейства. Но отъ таблицата на стр 34 на „изложението“ излиза, че земледѣлческитѣ ступанства съ 5 10 декара земя съставляватъ 27,8%. съ 1 – 5 декара земя 24,5% и съ 10 —20 декара 22,5%. Съ други думи, това означава, че въ Шуменския окржгъ презъ 1896 год. е имало до25085 земледѣлчески семейства, които сж близки до положението на безземелнитѣ, т. е. 70% отъ земледѣлческото население въ Шуменския окржгъ се намиратъ въ условия, които неизбѣжно го водятъ къмъ съвършенно обезземелв ние.

Цифритѣ, които ни даватъ спомѣнатитѣ горѣ „изложения“ сж далече отъ пълната дѣйствителность. Въ цитиранитѣ таблици се говори само за семействата, които не се занимаватъ съ обработването на своя земя, понеже я нѣматъ, а се поминаватъ или съ слугуване при селенитѣ ступани или съ търсене работа въ градоветѣ. Но у насъ има една голѣма часть земледѣлци, които обработватъ чужда з мя на исполица или съ опредѣленъ наемъ, исплащанъ въ натура или въ пари. Въ „изложенията“ и „докладитѣ“ на окржжнитѣ управители нѣма, разбира се, никакви данни по тоя въпросъ Но че числото на земледѣлческитѣ семейства, които се поминаватъ съ обработване не собствена земя, а чужда, и по тоя начинъ се експлоатиратъ отъ землевладѣлцитѣ, това констатира и капитанъ Леонъ Ламушъ въ своята книга „La Bulgarie dans le passé et le présent“ ст . 307—308. Така що, числото на безземелнитѣ земледѣлци у насъ въ всѣки окржгъ отдѣлно и въ цѣлата страна изобщо трѣбва да е много по-голѣмо, отколкото може да се съди отъ оскждитѣ данни, които срѣщаме въ таблицитѣ на

„изложенията“ и докладитѣ на нашитѣ окржжни управители. Прочее, отъ една таблица, която срѣщаме въ сжщото произведение на капитани Ламушъ на 306 стр., се вижда, че отъ 2,314 127 души, които се поминаваха до 1891 година съ земледѣлието, числото на самостоятелнитѣ ступани е било 524.183 а числото на несамостоятелнитѣ, които се поновиха съ ратайство, обработване чужда земя и други насини, е било715,368 души. Свѣденията, които ни дава г. Ламушъ, и събрани отъ него по официални источници, и прѣзъ 1889 - 1890 година. Отъ тогава се изминаха 7—8 години, прѣзъ което време поземелнитѣ отношения у насъ сѣ повече се измѣняваха. Поне всички данни ни говорятъ, че числото на безземелнитѣ въ туй време е порастнало и не е могло да не порастне, Да бѣ имахме една обща статистика за поземелнитѣ отношения въ нашата страна, бихме видѣли нагледно, че ний имаме работа не само съ урежданието на „земледѣлческия въпросъ“, съ насърдчението на земледѣлието“ но съ единъ социаленъ въпросъ par. excellence; бихме видели на гледно, че твърдението, какво нашата страна е страна земледѣлческа, въ която всѣкой земледѣлецъ е и собственникъ, е една басня, на нищо не основана; бхме видѣли, най–сетнѣ, че най голѣмата часть отъ наше то самостоятелно земледѣлческо население, кото тъй надавна бѣщо едничката надѣжде на демократическитѣ елементи у насъ за едно тъй да кажемъ, селена демократия, поддържана отъ него, се пролетаризира и ще бжде днесъ утрѣ окончателно пролетаризирано,

Разбира се. че пролетаризирани(т) на една часть отъ населението е естествено слѣдствие отъ законитѣ, по които еволира днесъ человѣческото общество и че то не би било тъй страшно зло, ако работ ицитѣ, отдѣлени отъ собственнитѣ орждията на труда, намираха срѣдства за сжществуване въ други области на общественното ступанство. Злото се явява много по-страшно, когато пролатаризирания народъ се явява въ видъ на една подивѣла масса, безъ работа, която пиянству ва и буйствува. Прѣдъ това именно най-страшно социално зло се намира нашата страна. „Прѣди години врѣме“, четемъ въ „изложението“ на Видинския окржженъ управитель, „рѣдко нѣщо е да срѣщнешъ въ работно врѣме човѣкъ въ селото, а днесъ не само въ селото ще намѣришъ хора здрави, силни и способни за работа, останали въ селото, за да бездѣйствуватъ,

но и въ кръчмата ще намѣрите мнозина заняти съ пиене, играньe въ карти, правене прошение за уволнение на кмета, на попа или говедаря и бистренье на политика". Въ село отчаяннata масса пиянствува, буйствува, занимава се съ партизанства въ най-лошия смисъль на думата, а въ градоветѣ тя съставлява контингента за попълвание на политическитѣ шайки, съ които се е управлявала и се управлява нашата страна отъ нашитѣ буржуазни партии до днесъ.

Относително материалното положение на нашия земледѣлческий работникъ изобщо може да се съди отъ всичко горѣизложено. Едно земледѣлческо население, което притѣжава отъ 1—5 декара и отъ 5—20 или 30 и 50 декара земя, — а такива сж най-голѣмата часть отъ нашитѣ земледѣлци — което е потънало въ дѣлове и работи земята по примитивни начини и което работи чужда земя на исполица или съ наемъ, естественно не може да се намира въ друго положение, освенъ въ най-мизерно. Но и отъ другъ родъ факти можемъ да видимъ, какво е материалното положение на нашия работникъ земледѣлецъ. Най главния продуктъ на нашето земледѣлие е хлѣба, житото. Отъ „свѣденията", дадени отъ Министерството на финанситѣ прѣзъ 1888 год., намираме, че жито у насъ се произвожда въ цѣлото княжество около 1.319 милиона килограмма. Отъ тѣхъ сж изнасятъ около 172 милиона килограмма. Ако извадимъ послѣднитѣ отъ първитѣ, остават въ страната 1146 килограмма жито. Раздѣлено това жито между цѣлото население въ Княжеството, ще намѣримъ, че на всѣка душа се пада най-много около 300 килограмма годишно. Между туй, за поддържание здравието е необходимо на човѣкъ срѣдно 400 килограмма хлѣбъ въ годината. Отъ горнитѣ цифри излиза, че най-необходимото нѣщо, хлѣба у насъ не достига. Наистина, тѣзи данни се отнасятъ къмъ времето до 1888 год. и главно до производството въ 1887 година Но отъ тогава, както е извѣстно, не сж станали почти никакви измѣнения въ начинитѣ на обработванието земята и изобщо не е направенъ почти никакъвъ напрѣдъкъ въ нашето земледѣлческо производство. Слѣдующата смѣтка, които прави, Ломския окржженъ управитель въ своето „изложение" за земледѣлческото производство въ Ломския окржгъ, съ малки измѣнения, ни рисува една дѣйствителна картина за земледѣлческото производство и за материалното положение на земледѣлческата масса въ цѣлата

страна. Като прави исчисления за количеството на произвежданитѣ и на изнесенитѣ прѣзъ 1890 – 1894 год. храни, прибавя: „Сега, отъ тѣзи исчисления какъвъ резултатъ добиваме? То е този, че ако вземемъ изнесеното прѣзъ 1893 год. количество, което е най голѣмо и като така прѣдполага се че прѣзъ нея година реколтата е била най добрѣ + (плюсъ) консумираното прѣзъ годината, ще получимъ, че отъ изработенитѣ 700,009 декара земя, получава се произведения 90,135,193 килограмма. Значи че единъ декаръ работна земя дава около 130 килограмма храна; а като имаме прѣдъ видъ, че работната земя е повече т. е. мѣжду 700,000 и 775,000 декара то въ такъвъ случай ще имаме вмѣсто 130 килограмма само 100 килогр. на декаръ. Тогава питамъ: ако единъ земледѣлецъ обработва 100 декара земя и получи въ най-добра година 10 000 килограмма храна, може ли да има нѣкаква полза? Отговора не може да бѫде другъ освѣнъ, не. И тази е причината гдѣто у насъ, щомъ се случи една не до тамъ плодородна година, населението страда отъ гладъ.“

Ако единъ земледѣлецъ, който обработва 100 декара земя, не вижда полза и страда отъ гладъ, можемъ тогава да си представимъ, какво е положението на земледѣлцитѣ които обработватъ 1 - 5, 5—10, 10 20 и до 50 даже декара. А тая категория земледѣлци съставляватъ огромната часть отъ нашето земледѣлческо население. Тѣ, очевидно, не сами математически гладуватъ, но, като задължаватъ се повече, бързо се опропастяватъ и обезземелватъ.

Прѣдъ видъ това развитие на поземелнитѣ отношения и, главно, прѣдъ видъ това положение на земледѣлческото население у насъ напослѣдъкъ у насъ много се пише и говори за повдигането на земледѣлието и за мѣркитѣ, които би повдигнали материално масата. И не само говорятъ и пишатъ върху тоя въпросъ, но се развива и извѣстна дѣятелность отъ страна на държавата по разрѣшението ужъ на земледѣлческия въпросъ. Тая дѣятелность поглъща много срѣдства, но въпроса, вмѣсто да се рѣши, още повече се осложнява Само за земледѣлчески конкурси, за „земледѣлски надзиратели“ и различни земледѣлчески комиссии и командировки ежегодно се разнасятъ отъ нашата страна най-малко до 250 хиляди лева. Ний не казваме, че всичката тая дѣятелность на правителството и неговитѣ агенти и срѣдствата, които се харчатъ по нея, отиватъ

съвсѣмъ безъ полза. Извѣстна полза, разбира се, сѣ излиза. Но тая полза, отъ една страна, не съотвѣтствува на шума, който се вдига и още по-малко съотвѣтствува на срѣдствата, които се харчатъ за добиването ѝ; отъ друга страна, тя е такава, че я осѣщатъ само нѣколцина, а до земледѣлческото население, въ същинската смисъль на думата, никакъ не се косва, и отъ нея нито положението му може да се подобри, нито го спасява отъ опропастяването. Тука се изискватъ „не палнативни, а радикални“ мѣрки, както справедливо казва Видинския окр. управитель.

Но кои сж тия *радикални мѣрки*? Его тука у нашитѣ буржуазни дѣйци нѣма нито съзнание, за да разбератъ нужнитѣ въ случая радикални мѣрки, нито желание да му мислятъ за прилагането на каквито и да било радикални срѣдства за лѣкуване „страшното зло“. Нѣма тука да се спираме, за да доказваме, че всички мѣрки, които до сега се прилагаха и се препоржчватъ, не сж въ състояние да разрѣшатъ земледѣлческия въпросъ у насъ и да подобрятъ положението на нашия работникъ-земледѣлецъ. Ще спомѣнемъ само тоя фактъ, че въ продължение на 10 години се развива горѣспомѣнатата дѣятелность, но нашето земледѣлие си остава сѣ въ сжщото положение, а земледѣлецътъ сѣ продължава да се съсипва.

При днешното положение на работитѣ и въ нашата страна, мѣркитѣ, които, споредъ насъ, могатъ да я приведатъ къмъ извѣстни радикални резултати въ земледѣлческия въпросъ, сж слѣдующитѣ. Преди всичко необходимо се явява, щото държавата да вземи върху себе си всички дългове, които лѣжатъ върху земята на работника-земледѣлецъ; т. е. да я очисти отъ всички ипотекарни и лихварски дългове. Сама по себе си тая мѣрка нищо не би поправила. Слѣдъ извѣстенъ периодъ би настжпило пакъ време, когато би станала нужда за нова такава операция. Но ако заедно съ тая мѣрка държавата употрѣби всичкитѣ си сили и срѣдства, за да распространи въ населението идеята за земледѣлческитѣ сдружавания и имъ помага за осжществлението на тая идея, тогава горната мѣрка изведнажъ би турила земледѣлческото производство въ нужнитѣ условия за развитието му, а сдружаването въ първо време би докарало едно голѣмо даже подобрение въ положението на работника-земледѣлецъ. Ако правителството, намѣсто да харчи паритѣ за земледѣлческо-промишлени конкурси и други такива

предприятия, ги харчеше за освобождението земитѣ на работницитѣ земледѣлци отъ дълговетѣ; ако земледѣлческитѣ надзиратели, намѣсто да се занимаватъ съ развъждание на разни разсадници и да държатъ на земледѣлческото население сказки, че било по добрѣ да се оре земята съ плугъ, отъ колкото съ орало, и че плодоперемѣнната система е по-полезна отъ еднородната, които сж съвършенно праздни приказки за селенина,—ако тѣ, намѣсто да се занимаватъ съ такъва безполезна въ сжщность работа, енергически проповѣдваха на населението сдружването и му покажеха практически, какъ да се осжществи то: ако, най сетнѣ, всички правителствени агенти, намѣсто да четатъ нотации на населението, че то било изгубило любовьта къмъ труда, че било станало мързеливо и други такива, му покажеха начина, по който то може да се сдружи: тогава разрѣшението на земледѣлческия въпросъ, въ тая смисаль, щото да се подигне земледѣлческото производство и да се мине отъ старытѣ обществени отношения къмъ по-нови, не щѣше да бжде една химера.

Съ такова разрѣшение на земледѣлческия въпросъ днесь у насъ, очевидно, не се рѣшава социалната проблема, която съвременото развитие туря на человѣческото общество. То нито даже отстранява обезземелването на земледѣлческата масса. Лесно е да си представимъ, че земледѣлческитѣ сдружавания сами много повече ще усилятъ тоя процессъ. Сдружаванията, заедно съ въвежданието отъ тѣхъ на усъвършенствуванитѣ земледѣлчески орждия, ще намалятъ труда, и за една голѣма часть работници-земледѣлци ще настжпи необходимостьта отъ други занятия. Освѣнъ туй сдружаването днесъ може да се яви и да напрѣдва на съдружнически начала, на начала акционерни. Влѣдствие на туй първитѣ земледѣлчески сдружавания ще повлиятъ на не сдруженитѣ земледѣлци така, че опропастяването на послѣднитѣ ще се ускори, а най-сетнѣ и вжтрѣ въ тия сдружавания едно концентрирание на земята въ ржцѣтѣ на по силнитѣ съдружници ще бжде неизменуемо. Изобщо процесътъ на обезземелването, на отдѣлянието една голѣма часть работници-земледѣлци отъ срѣдствата на производството нѣма да спрѣ съ сдружаванията. И въпросътъ съвсѣмъ не е тамъ. Процесътъ на обезземелването, процесътъ на отдѣлянието работницитѣ отъ орждията на производството и тъй и инакъ ще се развива. Разликата ще бжде тая, че днесъ той

се протака съ страшни мжки, съ истръвание душата на народа съ клещи, съ дегенерацията и деморализацията му. Въпросътъ е, че старата форма на сжществувание, старитѣ обществени отношения сж осждени да изчезнатъ и се рушатъ. Нашата страна се мжчи да роди новитѣ обществени отношения; тя се мжчи да роди новото общество. И мжкитѣ на това раждание сж страшни. Въпросътъ е — да се облегчатъ тия мжки. Това е длъжность преди всичко на ония, които ржководятъ общественото управление.

Критиката съ побърканитѣ заглавия.

отъ К. Р.

Е инъ день въ библиографически отдѣлъ на нѣкои софийски вѣстници прочетохме въ съдържанието на III кн. на *Български Прегледъ* между другото и заглавието на слѣдующата статия отъ г. Бахметьевъ, проф. въ Висшето училище: „Наближава ли краятъ на научния социализмъ“? Вижда се, помислихме си ний, професоритѣ около *Б. Прегледъ* сж си дигнали довѣрието отъ г. Минцеса, който бѣше нагърбенъ да уничожи „научниятъ социализмъ“ и като видѣха неговитѣ опити ялови, възложили този мандатъ на г. Бахметьева. Но послѣдниятъ, до колкото знаемъ, се занимава най вече съ „електрическитѣ токове“ и съ „събирането на пеперуди“ и ний се удивявахме, чрезъ какъвъ таинственъ пжть отъ „електрическитѣ токове“ и „пеперудитѣ“ г. Бахметьевъ дойде да обявява близката

смъртъ на „научния социализмъ“? По какъвъ пътъ се питахме ний още г. Бахметьевъ отъ претенцията да „дресира атомитѣ“ —коего „дресиране“ извършваше миналата година въ страницитѣ на сжщото списание, той дойде до претенцията да „дресира“ умоветѣ? Обаче скоро ний си спомнихме, че недавно се откриха Рентгеновитѣ лжчи и „фо ографията на невидимото“, а г. Бахметьевъ, като располагающъ съ физическия кабинетъ на Висшето училище, е ималъ възможностьта да съзре съ помощьта на осъвършенствуванигѣ чувствителни пластинки и диафрагми тѣзи слаби страни на „научния социализмъ“, които оставаха до сега невидими за непосвятенитѣ на Рентгеновото искуство.

Както и да е, ний побързахме да си испишимъ въпросната книжка на *Б. Пр.* Въ „съдържанието“ на 1 стр. статията на г. Б. носи сжщото заглавие, обаче когато отворихме въ тѣлото на списанието, виждаме заглавието друго: „Наближава ли краятъ на научния материализмъ“? Г. Б. не говори вече за научния социализмъ и за научния материализмъ, а за „новото“ направление въ природнитѣ науки. Но на края на статията си г. Б. обѣщава да се повърне да разгледа „*нѣкои последствия* отъ това направление въ природнитѣ науки“. По всѣка вѣроятность едно отъ тѣзи „послѣдствия“ трѣба да бжде и наближаванието края на „научнията социализмъ“; но защо г. Бахметьевъ е толкова прибързалъ да обяви единъ „край“, когато още не е извѣстна сждбата на началото на този „край“?

Началото на обѣщанитѣ крайове и „послѣдствия“ е въпросната статия, въ която г. Бахметьевъ, основанъ на своятъ професорски авторитетъ и на този на г. г. професоритѣ Оствалдъ и Форель, „приближава“ „научнията материализмъ“ къмъ смъртьта. Нека разгледаме тъзи многообѣщающа статия.

* * *

Подъ материалистическо учение въ най ново време се разбиратъ двѣ учения. Отъ една страна материализма въ историята или марксизма както казватъ още, отъ друга страна естественно-научнията материализмъ, който има за предметъ обяснението на природнитѣ явления въобще. Г. Бахметьевъ разгледва именно послѣдниятъ материализмъ и най напредъ, въ слѣдующитѣ редове, излага въ какво се състои той.

„Но какво е то, пита се ,г. Б. *научен материализмъ*? Научният материализмъ, читателю, е не особно приятно нѣщо за човѣчеството; той може да бѫде сравненъ съ хомота, който нахлузватъ на вола и който затова неможе да си върти врата, кѫдѣто иска и вижда само въ една посока, или кожанитѣ клапи, които файтонджийтѣ турятъ на коньетѣ отъ страна на очитѣ, за да невиждатъ тия, които минуватъ отъ страна. Природнитѣ науки разглеждатъ нѣщата въобще само отъ вънкашната имъ страна, безъ да се косватъ до тѣхното сѫщество. Гетевия „Фаустъ“ може природно научно да се разложи на хартия, направено отъ парцали и типографско мастило отъ извѣстенъ съставъ; нѣкоя Моцартова ария се обяснява природно научно като редъ отъ послѣдователни вълнения на въздуха. Когато бѣхъ още химикъ, като разложихъ химически сълзитѣ на единъ мой приятель подиръ смъртьта на баща му (вижда се, вашиятъ приятель е оплаквалъ баща си въ вашата химическа реторда и голѣма трѣба да е била неговата скърбъ, за да се подложи на тъзи операция!), намѣрихъ въ тѣхъ само вода, фосфорна киселина, калций, натрий и пр. Но Гете, Моцартъ и моя приятель, мисля, не биха останали доволни отъ тия *окончателни* резултати“.[1])

Това е, споредъ г. Б, научниятъ материализмъ. И тъй като уважаемиятъ професоръ не иска да бѫде нито „волъ“, нито пакъ да прилича на „коньетѣ“, тъй като той не иска нито „хомотъ“, нито „кожани клапи“, то ясно е, че той се обявява противъ „научниятъ материализмъ“.

Г. Бахметьевъ има претенцията „да си върти врата кѫдѣто иска“, обаче, въ сѫщность той тъй малко го „върти“.... „кѫдѣто иска“ и тъй здраво е стегнатъ въ „хомота“ на професорскитѣ заблуждения, щото е принуденъ да даде едно най шаблонно и най невѣрно опредѣление на материализма. Че скръбьта на „приятельтъ“ на г. Б. (ако скърбь е имало) и усѣщанията, когато слушаме арията на Моцарта, се различаватъ отъ химическиятъ съставъ и на сълзитѣ и нетрептенията на въздуха, това е една истина, която материалиститѣ знаеха прѣди да ги учи за това г. Бахметьевъ. Но това което твърдятъ материалиститѣ и което показва опитътъ и наблюдението, то е че въ

---

[1]) Бълг. Прѣгледъ кн. III. год. III стр. 72

основитѣ на всичкитѣ тѣзи най-разнообразни и най-противорѣчиви явления лежатъ сжщитѣ закони на еволюцията. Това което твърдятъ още материалиститѣ на основание на опита, то е, че съзнанието, усѣщанията, психическата дѣятелность въобще неможе да бжде единъ *инертенъ* – както казва Шифъ— елементъ, а е нѣщо *протяжимо и сложно*, или съ други думи, въ всичкитѣ тѣзи явления отъ вънкашния и вътрѣшния свѣтъ ний намираме едно общо свойство — движението.

Слѣдъ горнитѣ цитирани думи г. Б. продължава тій: „за това въ разнитѣ епохи сж се явявали хора, които оставаха неудовлетворени отъ това обяснение на нѣщата, което имъ даваше официалната наука — научния материализмъ (никога научния материелизмъ не е билъ „официална наука"). Макаръ и свѣтътъ да представя задача, която се отнася до природнитѣ науки, но на нея иматъ право и Естетика и Етика и Метафизика — инакъ рѣшението на задачата ще бжде едностранчиво".

Нашиятъ професоръ има твърдѣ странни понятия за задачата на различнитѣ науки. Ний оставяме на страна, че той иска да възкресява метафизиката — науката за сжщноститѣ, една безвъзвратно загинала наука и обръщаме само вниманието си върху обстоятелството, че г. Бахметьевъ възлага на Етиката и Естетиката — науки, които се ограничаватъ съ изучаването на отношенията на хората въ обществото, които сж въ всѣкой случай науки за *човѣка* — обясняването на явления, които сж предшествували появяването на самиятъ человѣкъ. По напредъ е била природата и послѣ се е явилъ человѣкъ. По напредъ е сжществувало съзнанието на човѣка и послѣ отъ прилагането на това съзнание къмъ вънкашнитѣ условия сж се появили естетическитѣ и етическитѣ отношения. Защо г. Б. преписва на Етиката и Естетиката разрѣшението на въпроса за отношението на душата къмъ мозъка, а не го припиши напр. на Историята или Социологията или Политическата Економия? За да бжде пълно вавилонското стълпотворение въ наукитѣ, г. Б би трѣбвало да направи това.

Но не само Етиката и Естетиката ще ни дадатъ разрешението на задачата. Г. Б пиши още, че се забѣлѣзва „едно желание да се признае право на гражданство на нѣкои тъй наречени „тайни науки", къмъ които до неотдавна се турѣха Хипнотизмътъ, Сомнанбулизмътъ (това не сж науки г. Б. а

явления, които влѣзватъ въ областьта на Вътрѣшната Паталогия) и пр.“ [1]).

Подъ „*и прочие*“, ясно е, г. Бахметьевъ разбира спиритизмьтъ, окултизмътъ и други магии, който, наредъ съ Естетиката и Етиката ще ни спомогнатъ да разрѣшимъ мировата проблема

Да не сте вий спиритъ г. Бахметьевъ? Въ всѣкой случай е „едно знамение на врѣмето“ — както казва г. Б., гдѣто единъ преподаватель по физиката иска да извоюва „право на гражданство“ за „тайнитѣ науки“. Но въ сѫщность отъ „дрессиранието на атомитѣ“ до дрессиранието и привикването на Духовитѣ пѫтьъ е късъ.

* * *

Но г. Бахметьевъ, за да „приближи“ краятъ на материализма се облѣга на авторитети. Първиятъ отъ тѣхъ е „известниятъ на ученията свѣтъ професоръ по Химията въ Лайпцигский университетъ.

В. Оствалдъ, е авторъ на много капитални съчинения и редакторъ на журналъ „Physicalische Chemie“. Този именно ученъ „е произнесалъ въ 70-то засѣдание (конгресъ) на нѣмскитѣ естествоиспитатели и лѣкари, което стана въ Любекъ на 20 септ. 1895 г. една забѣлѣжителна сказка: „Борба съ научния материализмъ“.

Между дребнитѣ забѣлѣжки, които Оствалдъ направилъ на материализма, той е направилъ и една голѣма забѣлѣжка, която г. Б. резюмира тъй:

„Но главната атака *Оствалдъ* произвежда така: всички механически уравнения иматъ това свойство, че тѣ допущатъ измѣнение на знака въ величината на врѣмето. Съ други думи теоритически явнитѣ механически явления могѫтъ да ставатъ както за напрѣдъ тъй и обратно. Въ чисто механическия миръ не трѣбва споредъ това да има думи: „по-късно, по-рано“. Слѣдователно дървото би могло да стане фиданка и семе; пеперудата би могла да се превърне пакъ въ какавица, гъсеница въ яйце и пр. Отъ факта, че това въ дѣйствителность тъй не става, механическиятъ възгледъ на свѣта нѣма обяснение и

---

[1]). Бълг. Преглед. 74 стр.

неможе, споредъ спомѣнатитѣ свойства на механическитѣ уравнения, никога да има. По тоя начинъ е произнесенъ приговоръ надъ научния материализмъ".[1]).

Отъ всичко приведено по горѣ е ясно само едно, то е, че г. Б. особно е привързанъ къмъ „пеперудитѣ", за събиранието на които, както е извѣстно, той издаде „рѫководство".

А ако на „научния материализмъ" противопоставятъ такива галиматии, макаръ и отъ „авторитети" исходящи, неговитѣ последователи могатъ да бѫдатъ спокойни за сѫдбата му. Въ фраза като горната „е произнесенъ приговоръ" само надъ тѣзи, които ги лошо пишатъ или лошо резюмиратъ. По надолу г. Б. продължава тъй:

„За да унищожи *съвсѣмъ* научния материализмъ Оствалдъ отрицава сѫществуването на материята и туря намѣсто нея *енергия*.

„Какво узнаваме ний отъ физическия свѣтъ? Разумява се само това, което се възприема отъ нашитѣ чувства. А какви условия сѫ необходими за това? Ние можемъ да вѣртимъ отговора, както искаме, но нищо по общо отъ слѣдующето неможемъ да намѣримe: за възприемание на енергията отъ нашитѣ чувства необходимо е да има разница въ енергията на нашитѣ чувства и окрѫжающитѣ средини. Ако въ свѣта температурата на всѫдѣ би била еднаква съ нашето тѣло, то никога не щѣхме да знаеме за сѫществуването на топлината; сѫщо така както ний не чувствуваме постоянното налѣгание на атмосферата, подъ което живѣемъ и което узнаваме само, когато съ помощьта на пневматическата машина направиме въ извѣстно пространство друго налѣганье".

. . . „Какъ ви се нрави, читателю, сказката на нашиятъ авторитетъ?" пита по долу г. Гахметьевъ. „Отрицанието на материята и силата и допусканье само на една енергия".

Но що е „енергия?" Тя *е едно отношение на силитѣ*. Ний държимъ на извѣстна височина отъ земята единъ камъкъ. Камъкътъ и земята съставляватъ една система отъ сили на притеглянието. Ако отпуснемъ камъкътъ, неговата сила на притегляние, което е несравнено по-слаба отъ тъзи на земята, ще отстъпи предъ притѣгателната сила на послѣднята и камакътъ

---

[1]). Б. Пр. стр. 75.

ще падне. Когато камакътъ пада, той извършва извѣстна работа. Именно това свойство на камакътъ и съставлява неговата енергия. Когато камакътъ е на земята, той е проявилъ вече своята енергия; когато той не бѣше още отпуснатъ, енергията му бѣше латантна, не проявена. „Енергията, казва Маккорнъ-Ранкинъ, е извършената работа отъ присѫщитѣ сили на тѣлата, съединени въ една система и съотвѣтствующа на една опредѣлена промѣна въ състоянието“ Съ една дума, както вече забѣлѣзахме, енергията е едно отношение на силитѣ. Обаче ний не познаваме силитѣ вънъ отъ тѣлата, вънъ отъ материята. Двѣтѣ тѣзи явления съставлявать едно и нераздѣлно.

И слѣдъ това какво прави „нашия авторитетъ?“ Той употребява думата „енергия“, но като ѝ съблача нейното научно и реално значение и внася въ нея една съвсемъ таинственна смисль. И намѣсто енергията да се явява като една форма въ отношенията на силитѣ и тѣлата, наопаки тѣ, силитѣ и тѣлата, сѫ за г. Оствалдъ „форми“ на енергията. Нѣщо подобно на това: намѣсто сѣнката да е отражение на человѣка, тя се явява реалното, а човѣкъ нейното отражение.

„Какъ ви се нрави, читателю, сказката на нашиятъ авторитетъ?“

Ний сега на нашъ редъ можемъ да се обърнемъ къмъ г. Бахметьева съ въпросътъ: Мислите ли вий, г. Бахметьевъ, че Гете, Моцартъ както и вашиятъ просълзенъ приятель ще останатъ „особено доволни отъ тия о к о н ч а т е л н и заключения“ на г. Оствалда?

Вижда се, че не. Защото и сахъ г. Бахметьевъ, слѣдъ „нашия авторитетъ“ Оствалдъ, прибѣгва до единъ върховенъ или както превожда г. Б. до единъ „оберъ-принципъ, който да обхваща всичко нуждно за обяснения на природнитѣ явления“, но за които още „ний за сега нѣмаме никакво понятие“.

„Какви сѫ тия висши принципи, пита се г Б., които трѣбва да ни обяснятъ нѣкои точки, гдѣто енергетиката (обяснението чрезъ енергията) остава на втори планъ? Да ли това не е „идеята“ на Платона, „субстанцията“ на Спиноза, или „монадитѣ“ на Лайбница, „волята“ на Шопенхауера, „непознаваемото“ на Хартмана?“

Въ изброяването на тѣзи имена и метафизически сѫщности г. Б. не е далъ най крайната мѣрка на философскитѣ

си познания. Той е забравилъ да се попита: „да ли това многоочаквано обяснение не е донесло вече християнската религия съ своятъ Богъ?“ И наистина християнството или въобще теологическото обяснение сравнително съ всичкитѣ други метафизически обяснения е най *всеобемлющото, най-пълното* и при това най *оригиналното*. „Въ началото бѣше Богъ, и началото на Бога бѣше пакъ Богъ“.

Всичкитѣ други философски обяснения стоятъ отъ религиозното по-долу въ тъзи смисль, че тѣ сж всички имитация на религиозното обяснение. Освенъ това последното обяснение е най-удобно. То прави излишни всѣкакви науки, иследвания, опити и между другото прави излишна и катедрата на г. Бахметьева,

* * *

Другиятъ „авторитетъ“ въ борбата противъ „научния материализмъ“ е „извѣстния психиатръ“ Форель — проф. въ Цюрихскиятъ медицински факултетъ. Форель е унищожавалъ два пѫти материализма: еднажъ на 66-то събрание на нѣмскитѣ естествоиспитатели въ присѫтствието на 4000 души; вториятъ пѫть въ Виена въ 1894, въ личното присѫтствие на г. Бахметьева.

Въ Виена г. Форель заявилъ, че не трѣбва да се отдѣля религията отъ науката. При това той още казалъ, че материята и силата не могатъ да бѫдатъ разглеждани като нѣща сами по себе, а като явления. Послѣдньото не е ново нѣщо и материалиститѣ го знаеха не прѣди Фореля, а още преди Канта. И чрезъ това оржжие само тѣзи ще мислятъ да оборватъ материализма, които не сж си дали трудъ да се запознаятъ добрѣ съ неговитѣ начала.

Колкото до първитѣ твърдения на пр. Фореля, то тѣ ще станатъ още по-ясни, слѣдъ като приведемъ думатѣ, които той е казалъ „предъ 4000 тѣ слушатели“. Той отхвърля „догматическото представление за антропоморфическитѣ свойства и вмешателства на прѣдполагаемото и снабденото съ человѣчески слабости екстериозирано божество“. По нататъкъ Форель продължава:

«Но ние обожаваме съ най-дълбока покорность всемогуществото на безкрайния Богъ, което се проявява въ всѣки

атомъ и което не съществува като лично «Deus ex machina», на тоя Богъ, който представлява съзнанието на вселенната, и отдѣлнитѣ най-малки частички на кого о никога не трѣбва да имать дързостьта и грандоманията да мислятъ, че ще постигнатъ „началото на началата и на *съвкупното намѣрение*“ (що значи това г. Бахметьевъ?) или пъкъ да се сравнятъ кога да е съ него».

Ето единъ изъ аргументитѣ, за които г. Б. мисли, че „приближаватъ“ краятъ на „научниятъ материализмъ“. Но какво съдържатъ горнитѣ думи на Фореля? Прѣди всичко тѣ нѣматъ нищо общо съ природната наука, която малко се интересува отъ етическитѣ възгледове на когото и да е. Послѣднитѣ съ предметъ на други науки и по никой начинъ думитѣ на Фореля не могатъ да служатъ за аргументъ противъ научниятъ материализмъ, който се основава и трѣбва да се основава само на природнитѣ науки.

Разгледани отъ етическа гледна точка, изъ думитѣ на Цюрихския професоръ вѣе не пантеизма на Спиноза, както това може да се стори за пръвъ пѫть, а вѣе тъй нареченията *неопротестантизмъ*. Слѣдъ като науката детронира Бога отъ небесниятъ му престолъ, нѣкои отъ неговитѣ „раби“, за да спазятъ все таки обаятелното дѣйствие на понятието Богъ върху простата масса, постараха се да му облѣкатъ научен костюмъ, като обявяватъ, че Богъ е въ всѣки атомъ, което не го прави по-малко страшенъ, и само надаренитѣ съ „дързость и грандомания“ могатъ да не признаватъ този вездесѫщъ Богъ. По такъвъ начинъ, мисли г. Форель, че ще се отбѣгва „отдѣленьето на науката отъ религията“, както той заявявалъ въ Виена въ личното присѫтствие на г. Бахметьева. Този нео-протестантизмъ е распространенъ и въ нѣмска Швейцария гдѣто, ако се не лъжемъ, има свои печатни органи.

Въ всѣкой случай тѣзи, които познаватъ г. проф. Фореля знаятъ, че той не е единъ отъ особно напредничавитѣ. За освѣтление ще приведемъ слѣдующето. Прѣзъ лѣтниятъ семестръ въ 1894 г. пишущиятъ тѣзи редове има случаятъ да посѣщава лекциитѣ и клиниката на г. Фореля Единъ день на клиническата лекция доведоха единъ боленъ страдающъ отъ манията на величието. До колкото помнимъ умопов[illegible]еденията бѣше изъ романска Швейцария, но въ всѣкой случай той е участвовалъ въ Коммунистическото движение въ Парижъ (1871). Това като чу,

г. Форель се възмути изъ дълбочината на своята религиозно-философска душа, провикна се, че този лудъ е станалъ такъвъ подъ влиянието на различнитѣ социалистически, коммунистически, анархистически пропаганди и че ако той бѣше правителството, то би запретилъ всичко това.

Да ли социалистическата пропаганда може да побърка умоветѣ на хората повече, отъ колкото религиозниятъ мистицизмъ, това не е важно въ даденията случай; но че социализма предизвика у своитѣ противници единъ кръстоносенъ походъ противъ научниятъ материализмъ, това е несъмненно.

* * *

И наистина, отъ гдѣ иди това дѣйствително сѫществующе течение противъ натуръ-материализма? Гдѣ да търсимъ неговата причина? Развѣ нѣкои нови добиви на науката, нѣкои нови открития или изнамирания показаха неговата несъстоятелность? Съвсѣмъ наопаки. Естественниятъ материализмъ се появи съ расцъвтяването на естественнитѣ науки, съ натрупване на нови факти въ психологията както на нормалния тъй и на умоповредения человѣкъ. Но въ тъзи смисль наукитѣ, далечъ да сѫ регрессирали, тѣ напредватъ постоянно съ гигантски крачки.

Причината на тъзи реакция въ научнитѣ кржгове трѣбва да търсимъ другадѣ, именно въ новитѣ обществени отношения. И наистина, отъ нѣколко години насамъ това, което поражава всѣки наблюдатель, а още повече привилегированитѣ класси, то е бързото растяние на международната социалистическата партия. Но нейниятъ успѣхъ е свързанъ съ унищожението на религиознитѣ предразсждъци, както и на филистерската моралъ; а въ това отношение материализла и науката въобще сѫ едно могжщо разрушающе духовнитѣ основи на днешното общество средство. Отъ тука и твърдѣ разбираемото движение въ висшитѣ класси и въ ученитѣ, по голѣмата часть отъ които именно принадлежатъ къмъ тѣзи класси, проевъ материализма. И тъзи реакция, ако и да се върши въ името на науката, въ сѫщность се върши за защитата на привилегиитѣ и властьта на господствующитѣ класси.

Най-напрѣдъ въ Германия пр. Вирховъ се подигна въ името на обществената охрана противъ материализма. Той го

обвини, че води направо къмъ социализма. Пр. Хекелъ излезе да защити и доказа *консерватизма* на материалистическото учение и на дарвинизма. Сжщо и въ другитѣ страни.

Ний ще приведемъ нѣкои цитати изъ французки, белгийски и италиянски автори.

„Алкохолизмътъ е единъ бичъ хиляда пъти (sic) по-малко страшенъ и по малко опасенъ отъ безбожническия материализмъ“ [1]).

Френскийтъ криминалистъ Л. Проалъ забѣлѣзва:

„Бюхнеръ и теоретицитѣ на еволюционизма доведоха Ваяна до престъпление“ [2]).

Покойниятъ белгийски икономистъ Емиль де Лавеле пише:

„Никога материализмътъ не ще може да бжде една здрава основа на моралниятъ законъ. Азъ разбирамъ морала независимъ отъ този или онзи култъ, но никога независима отъ вѣрата въ Бога и въ безсмъртието на душата“ [3]).

Но нигдѣ намеренията на господствующитѣ класси не сж тъй добрѣ и цинично изказани, както у неаполскиятъ сждия г. Гарофоло:

„Етиката трѣбва да състави единъ моралъ, който да се основава на емоциитѣ, предизвикани отъ таинствата на религията“. „Народитѣ ще забравятъ своитѣ нещастия само въ храмътъ на мистериознитѣ религии, гдѣто словото на попа ще му даде да вкуси отъ духовнитѣ радости, непознати на скептицитѣ“ [4]).

Извѣстни сж още на читателитѣ нападенията на Брюнетиера и френскитѣ католици противъ науката въобще.

Ето цѣлта на религията, и ето защо се борятъ противъ научниятъ материализмъ, който й подкопава основитѣ.

Отъ друга страна распуснатиятъ животъ, охолното време и неизбѣжниятъ „spleen“, които тѣ предизвикватъ у сжщитѣ класси, ги каратъ да търсятъ удоволствие и развлечение въ най-страннитѣ и ексцентрични моди и спортове. Единъ отъ тѣзи спортове е спиритизмътъ, който е приелъ удивително рас-

---

[1]) La Quinzaine, 1 aout 1895, (католическо списание).

[2]) La Criminalité politique. Ваянъ е анархиста, който хвърли преди 3 години бомбата въ Френската Камара, за което бѣше гилотиниранъ.

[3]) E. dé Laveley. Essais et Etudes, 2—eme serie. Paris 1895 стр. 88.

[4]) G. Garofolo, La Superstition socialiste, стр. 267 и 170.

пространение въ горнитѣ класси на обществото [2]). Това е повлияло много на анти материалистическото течение и е направило да се вмъкнатъ „тайнитѣ науки“—както иска г. Б. – въ обяснението на природнитѣ явления.

Но колкото и това ново течение да стане силно, сѣ не ще е въ състояние никога да събори научниятъ материализмъ, защото последниятъ е проникналъ и прониква наедно съ науката и просвѣщението въ масата и особно въ пролетарията. Последний се явява сега най-здравиятъ гарантъ, че наука та нѣма да искриви правиятъ пжть, въ който е влѣзла Това което ще иска да фалшифицира разваленото въображение и классовиятъ консерватизмъ на представителитѣ на официалната наука, ще бжде осуетено отъ здравото чувство и революционниятъ инстинктъ на пролетарията.

Колкото до самата статия на г. Бахметьева, тъй като той ѝ е далъ вече двѣ заглавия, то може да ѝ даде и трето: „Наближава ли краятъ на профессорската схоластика“?

---

[2]) У насъ въ България нѣма градъ малко голѣмичекъ, въ който да нѣма спиритски дружества, а особно между празноскиталкитѣ офицерски, чиновнически, търговски, сарафски и др. дами. Ний имахме случая да чуемъ въ единъ приморски градъ единъ день една дама, на която мжжътъ ѝ се поминалъ прѣди 4—5 години и която се омжжила отново недавна, да заявява, че на спиритскиятъ сеансъ, който имали, тя се побояла да привика *дух* на нѣкой нейнъ близъкъ умрѣлъ, за да не се яви покойниятъ ѝ мжжъ и да я попита: „защо *повтори*“?

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Бившето и сегашното въстание въ Критъ. — Поведението на европейската дипломация: предложението на Австрия и Русия да се направи **блокада** *около Критъ. — Смолуката на въстаницитѣ и новиятъ органически уставъ на Критъ.—Миналитѣ клания въ Арменія и русската дипломация. Арменскитѣ революционери* **Трошакисти.**—*Завземанието на Отоманската Банка отъ съзаклятницитѣ.—Преговоритѣ между съзаклятницитѣ и управителитѣ на Банката.—Свободното излизание на съзаклятницитѣ изъ Цариградъ.—***КЛАНИЯТА.***— Описанията на кореспондентитѣ на* Le Rappel, **Малъ Новине**, Tageblatt, **Русскія Вѣдомости.** — *Свидѣтелствата на Англійскиятъ и Италіянскиятъ пославници. — Ареститѣ. — Текста на телеграмматa на пославницитѣ до Султана и колективната нота на Европейскитѣ сили. — Турското правителство сѫзнателенъ организаторъ на клането. — Общественото мнѣние въ Европа: Русія, Англія, Франція, Австрія, Германія. Нашето гледище по Източния въпросъ.*

Въ 1878 г., слѣдъ едно силно въстание Критянитѣ, подпомагани отъ Англия, се добиха до нѣкои реформи, подробно изброени въ подписаната сѫщата година Халепска конвенция. Но Турция запазваше още голѣми финансови привилегии надъ Критъ и тукъ въ 1889 г. се започна едно ново движение, резултатитѣ на което бѣха убиването на около 100 мусулмани и християни, изгарянието на 9 хиляди кѫщи, 152 училища, 57 джамии и 24 църкви, разграбването на имущества, говеда и пр., за една голѣма сумма. И всичко това се свърши крайно неблагоприятно за Критянитѣ: островътъ обявенъ въ военно положение. Въ 1889 г. Султанътъ издава фермань, съ който отнема много отъ даденитѣ въ Халепската конвенция права и освенъ всичко това Портата си присвоила цѣлиятъ митнически доходъ, когато споредъ споразумѣнието отъ 1887 тя трѣбало да получава само половината. Валията управлявалъ напълно самовластно, предполагаемото Народно Събрание не се свиквало и всичко това предизвиквало, естественно, нови неудоволствия между населението. Най сетнѣ, слѣдъ като Турската Империя пламна отъ четиритѣ страни: Армения и Македония, Критъ нехожаше да остане индиферентенъ. Още повече че неговото мѣстоположение, възможностьта да получава оржжие и подкрѣпа изъ Гърция и други условия много спомагаха за едно успѣшно въстание. То и незакъснѣ да се обяви.

Нѣколко месѣца Турското правителство напразно испращаше войски и артиллерия, даваше сражение на въстаницитѣ. Послѣднитѣ добрѣ въоржжени, добрѣ подпомагани, естествено защитявани въ усоитѣ и горитѣ, отстояваха добрѣ срѣщу тур-

ткитѣ нападения; въ нѣкои случаи даже тѣ побѣждаваха. но въ всичкитѣ свършваха безъ особни загуби и жертви.

Европейската дипломация въ този въпросъ постъпваше както и въ Арменския. Англия се застъпваше за *раитѣ*, а Руссия даваше своята морална и материална подръжка на Султана. Русската дипломация, като гледаше, че работитѣ въ Критъ могатъ да взематъ единъ съвсѣмъ печаленъ край за нея, да предизвикатъ едно ново движение въ Армения и въ Македония. да разбъркатъ отново спокойствието (sic) на турската империя, отъ което Русската дипломация сега най много се бои — като виждаше всичко това, русската дипломация, повторяме, прибѣгна, съ помощьта на австрийската дипломация, до насилието. Графъ Голуховски въ съгласие или по-скоро подбужданъ отъ Лобанова предложи *блокадата* на Критъ. Въ Критъ идяха отъ съсѣдната Гърция помощи въ доброволци офецери, оржжия, даже топове, храна, пари - съ една дума всичко. Ако това продължаваше, то Критянитѣ ще могатъ още дълго време да устоятъ срѣщу турцитѣ и да не слушатъ съвѣта на европейскитѣ сили, който всѣкога е сжщия: покорете се! А каква бѣше цѣль а на блокадата? Много проста; турцитѣ не сж въ състояние да пазятъ добрѣ своитѣ брѣгове и гръцкитѣ кораби пренасятъ безпрепятственно всичко. Но ако корабитѣ на европейскитѣ сили блокиратъ Критъ и завардятъ добрѣ брѣговетѣ му, въстанницитѣ безпомощни скоро ще сж принудени да сложатъ оржжие и да се подчинятъ Ето каква бѣше человѣколюбивата и християнската цѣль на Русско-Австрийската дипломация. Франция, която върви на кждѣто й посочи Руссия, и Германия, която не иска да изгуби приятелството на Руссия, за нѣкъкъвъ източенъ въпросъ, за нѣкакви гърци или българи, които всички наедно, по думитѣ на Бисмарка, не струватъ коститѣ даже на *единъ* померански гренадиръ" се съгласиха на блокадата. Обаче Англия, политиката на която е сега и всѣкога е била да върши противоположното на Руссия, се отказа отъ блокатата. Послѣднята, не подържана отъ всичкитѣ сили, неможаше да бжде приложена.

„На единственията отказъ на Англия дължимъ ний, пише известнияъ френски радикалъ Клаемансо въ тулузкиятъ в. La Dépêche отъ 25 Авг. — спасението си отъ срамъ да испратимъ нашитѣ кораби да турнатъ въстаналитѣ критяни подъ сабята на султана".

Въ сѫщото време нѣкои английски вѣстници пуснаха новината, че между Руссия и Англия имало споразумение: английската флота ще окупира Критъ, а Руссия — Армения. Не иска никакво съмнение, че подобно едно раздѣление русската дипломация, въпреки голѣмото приятелство, което тя сега проявява къмъ султана, би приела на драго сърдце. Обаче такова едно споразумение би срѣщнало оппозиция 1) у самитѣ арменци, 2) въ английскитѣ политически кръгове и 3) въ другитѣ европейски сили, не исключая и Франция. Отъ дебатитѣ, които станаха миналата пролѣть въ Английската Камара на Общинитѣ послучай на напечатването на синята арменска книга виждаше се, че Руссия дѣйствително е правила предложение на Англия да ѝ се позволи да окупира Армения.

Нека се повърнемъ на Критъ.

Силитѣ, като неможиха да дойдатъ до съгласие по въпроса за блокадата, приеха една отстъпчива политика спрѣмо критянитѣ. Руссия гледаше да дойде по скоро до усмирението на въстанието и, като неможи чрезъ насилието, сега тя бѣше готова и на отстъпки. Портата обикновенно упорита, въ този случай, останала безъ подръжка, а сѫщо опасающа се отъ други сериозни вѫтрѣшни заплитания, прие изработения отъ силитѣ Критски органически уставъ.*) Текстътъ на този уставъ е напечатанъ въ „Daily Chronicle" отъ 12 Септ. и ний превождаме само въ съкратено нѣколко важни пункта:

Генералъ-Губернаторъ християнинъ, назначаванъ за 5 години отъ Султана съ потвърдението на силитѣ; Губернаторътъ има право да упражнява *вето* върху рѣшенията на Областното Народно Събрание; двѣ трети отъ публичнитѣ приходи ще се даватъ на християнитѣ, а една трета на мюсюлманитѣ; изборитѣ и сессиитѣ на Областното Събрание ще ставатъ всѣки двѣ години; половината отъ митническитѣ приходи ще оставатъ за острова; полициита ще бѫде реорганизирана отъ европейски офицери; правосѫдието — отъ европейски юристи; печатанието на книги, вѣстници, отварянието на печатници, основаванието на разни дружества ще бѫде утвърдявано отъ Генералъ-Губернатора съгласно законътъ.

---

*) Портата имаше нужда да ѝ сѫ развързани рѫцетѣ, а отъ друга страна войската стояла безъ хлѣбъ, защото доставчикътъ на критскитѣ войски, нѣкои житарска кѫща изъ Солунъ, се отказала да продължава даването на *таинѣть*, до като Портата не внесе часть отъ старитѣ си дългове.

Още не бѣше изсъхнала кръвьта на исклапитѣ 100,000 арменци въ Цариградъ, Мушъ, Сасунъ, Сивасъ, Ванъ, Диарбекиръ, Трапезундъ, и ето нови клания, по ужасни отъ първитѣ, дойдоха да покажатъ, на какво е способно едно азиятско правителство, единъ дивъ турски султанъ Да, турския султанъ, защото този самолично е заповѣдалъ клането и, както ще видимъ по долу, извѣстието, че клането взема широки размѣри, го е довело въ невѣроятна веселость

Арменцитѣ слѣдъ толкова хиляди жертви се надѣяха, че Европа, която се нарича цивилизована, ще се застъпи за тѣхъ, ще усигори тѣхния животъ, честь и човѣшко достойнство. Но нищо подобно не се случи. Европа се направи глуха и не чу воплитѣ и писъцитѣ на хилядитѣ майки, останали безъ дѣца, безъ мжже, на хилядитѣ дѣца, останали безъ майки и бащи, на хилядитѣ изнасилвани и поругани дѣвойки. И да бѣше само това. Не, Европа не само се стори глуха, но и тя съ една цинична откровеность хвърляше всичката отговорность на арменци ѣ и даваше енергическата си подръжка на Портата. Тъзи бѣше политиката на всичкитѣ европейски държави, почти на всичкитѣ, съ исключение на Англия — единствена проявляюща сега си патии къмъ подчиненитѣ подъ турския султанъ *раи*. Но и тѣзи симпатии сж много платонически. Типичната представителка на анти-освободителната политика е днесъ Русия. Его какъ официозния органъ на руската канцелария „Le Nord“ се признава въ това:

„Въ Арменскиятъ въпросъ русското правителство даде на Турция *нравственна подръжка*, защото с.утоветѣ въ Армения бѣха организирани отъ единъ известенъ комитетъ, дѣйствующъ по внушението на едно чуждо правителство“*)

Русия даваше *нравственна подьржка на Турция*, т. е. *удобряваше клането* и звѣрствата, извършвани отъ нея, парализираше всѣка англійска или друга намѣса въ полза на арменцитѣ, а самитѣ тѣхъ, арменцитѣ, Русия обвиняваше, че сами сж поискали да ги исколятъ, че въ Турция се живѣе добрѣ — навѣрно не по злѣ отъ колкото въ Русия — и че ако арменцитѣ искатъ права и въставатъ противъ султанскиятъ деспотизмъ, то това е по чуждо внушение. Руската дипломация, която въ 1876 г. испращаше Ионина да организира Централ-

*) гл. *Рускія Вѣдомости*, 8 Августа 1896.

ния Революционенъ Комитетъ въ Букурещъ (известенъ подъ името Славянско благотворително дружество), за да предизвика въстание въ България, предполага, че на всѣкадѣ, гдѣто има въстание, трѣба нѣкоя дипломация да има пръстъ

Тъй или инакъ, но Русия — сѫщата тъзи Русия, която считаше за своя историческа задача покровителствованието християнитѣ на Истокъ и подъ прѣдлогъ на това покровителствование водяше непрекъснати войни противъ Турската Империя, сѫщата тъзи Русия сега счита своя историческа задача покровителствованието на турския султанъ и подъ този прѣдлогъ и преслѣдва християнитѣ въ Турция. Това показва добрѣ, какви сѫ истинскитѣ намѣрения на Русия. Русското правителство вѣка да съхрани турск ата империя, за да запази за себе си *наследството цѣло.*

Нека се повърнемъ къмъ началото.

Арменцитѣ, изоставени отъ едни, слабо подържани отъ други, трѣбаше ли да изгубятъ всѣка надѣжда и да сложатъ ржцѣ? Революционитѣ организации рѣшиха, че не. И тъй като Европа необръщаше внимание на тѣхъ, то тѣ рѣшиха чрѣзъ едно смѣло и отчаяно дѣйствие да привлекатъ погледитѣ отгорѣ си. Ний нѣма да говоримъ, до колко това средство бѣше цѣлесъобразно и ще се ограничимъ съ изложението на фактитѣ, на събитията и ужаситѣ, които станаха въ Цариградъ на 14, 1 и 16 Августъ (с. с)

* * *

На 14 сутриньта посланницитѣ и много европейски кореспиденти получили извѣстие, че него день въ различнитѣ части на града арменскитѣ революционери щѣ произведатъ манифестация за да протестиратъ противъ пресѫщната нагиферентность на Европа. Въ сѫщото врѣме била распратена прокламацията: „Къмъ представителитѣ на великитѣ европейски сили въ Цариградъ“ отъ г,упата на „Трошакъ“ (Знаме), органътъ на втората арменска социалистическа фракция, извѣстни подъ името *Трошакисти*, която прокламация читатель ъ може да я намери въ брой 66 на в. „Социалистъ“, както и въ други вѣстници.

Манифестантитѣ се ограничиха да дѣйствуватъ по слѣдующата програма: стрелянне върху полицията изъ четири кѫщи

находящи се въ кварталътъ Галата, хвърлянието на една бомба противъ Дирекцията на полицията, хвърлението на друга върху войскитѣ, испратени въ Пера на *Селямлъка* и завземанието на Отоманската Банка.

Послѣдното е станало тій:

Въ 2 часа следъ обѣдъ въ банката се явили двама млади господа, които слѣдъ нѣколко минути последвани били отъ други малки групи. При влѣзването на последната група пазачитѣ на банката, двама граждани, единъ кюрдъ и единъ черногорецъ, спрѣли едного отъ арменцитѣ и почнали да го обискиратъ. Тогава се раздаватъ вистрели. Черногорецътъ пада убитъ, слѣдъ като успѣлъ да гръмне, кюрдътъ побѣва раненъ, но сѫщо успѣлъ да изгърми нѣколко пати. Той ударилъ единъ отъ революционеритѣ, който носелъ въ пазвата си двѣ бомби. Бомбитѣ избухнали: убили самиятъ него, убили и други. Въ заключение излиза, че петь души революционери лежали вече мъртви и трима ранени. Едни отъ останалитѣ затворили вратата на банката, а други заематъ различнитѣ постове при каситѣ. Единъ отъ революционеритѣ се обръща къмъ чиновницитѣ на банката — каквито тъмъ е имало въ тъзи минута 1 3 души и на френски имъ казалъ да не предприематъ нѣщо, защото ще бѫдатъ хвърлени на въздуха, наедно съ зданието и съ всичко заключено въ него. Инакъ на тѣхъ нѣма да имъ се направи нищо. Нѣкои революционери започнали да затварятъ касситѣ. На една масса имало натрупани 10,000 турски лири. Съ помощьта на революционеритѣ тѣ били събрани и затворени въ касситѣ. Задъ вратата на банката турнали нѣколко торби съ турски меджидиета. Двама отъ революционеритѣ изглеждали да сѫ отъ среднята класса, говорели по френски, а другитѣ били изъ работническата класса.

На гласа на арменцитѣ сѫ притекли Едгаръ Винсеръ и Обойно директоритѣ на банката.

Революционеритѣ имъ заявили, че тѣ демонстриратъ не противъ Турция, нито противъ самата Банка, а противъ Европа, която изоставила арменцитѣ на произвола на варварското турско правителство и ако тѣ сѫ избрали Отоманската банка за мѣсто на демонстрация, защото това е най удобно. Сѫщото тѣ повторили, когато се явилъ и руския секретарь на Посолството Максимовъ. Тѣ прибавили още, че даватъ срокъ два деня, за да подпишатъ европейскитѣ сили коренни реформи за Армения,

наложени въ проклам ацията, а за тѣхъ лично искали свободенъ исходъ изъ Цариградъ. Слѣдъ два дена тѣ снемалъ отъ себе си всѣка отговорностъ и турятъ своятъ планъ въ испълнение, т. е. хвърлятъ банката на въздуха. Съ себе си тѣ имали нѣколко десятини бомби съ около 50 килограма динамитъ. Чиновницитѣ на банката тѣ ще задържатъ до тогава, като заложници. Рѣшителнията видъ на арменцитѣ революционери далъ да разбере, че тѣ не ще се спратъ предъ това, гдѣто наедно съ другитѣ ще загинатъ и тѣ сами.*) Обойно, подържанъ отъ Максимова, сполучи да добие sauf-conduit – свободенъ исходъ на революционеритѣ изъ Банка Отоманъ, които били качени на френски параходъ La Gironde. Революционеритѣ държаха Банка Отоманъ въ продължение на 13 часа.

Ето какъ г. Мелие, доктора на La Gironde, се изразява за арменскитѣ революционери въ едно писмо до Тулузката La Dépêche, отъ 10 септ.:

„Тѣзи млади хора, тѣзи апостоли, тѣзи герои прекарѣха 5 деня при насъ. Ний можахме да ги разгледаме и оцѣнимъ. Офицери и матроси, пассажери, всички ний ги почитаме, адмирираме, обичаме.“

Въпреки даденото на революционеритѣ обѣщание, че клания ще спратъ, клания пробължаваха цѣли три деня. Числото на убититѣ арменци споредъ едни възлиза до *6000*. Убити турци: сълдати 3, ранени 3 , ранени турци изъ тълпата 1 0. Избититѣ принадлежатъ къмъ бѣдната класса: хамали, талигари и др. Колко бѣдни семейства презъ тѣзи дни останаха безъ бащи, безъ хлѣбъ, безъ покривъ! И какви ужасни и сърдцераздирателни сцени сж ставали презъ тѣзи три фатални деня въ столицата на истокъ!

По долу ний превождаме извлечения изъ различнитѣ вѣстници, които описватъ Цариградскитѣ ужаси.

Сжщиятъ де Мелие, за който писахме по горѣ, сто що расправя въ парижския в. Le Rappel отъ 7 септ.

Слѣдъ като Мелие расправя за колята, пълни съ арменски трупове, които срѣщалъ на 14 слѣдъ обѣдъ, ето какъ продължава по нататъкъ:

---

*) Единъ вѣрноподанникъ на Султана въ сжщото врѣме, нѣкой си Карасилевъ, въ една кореспонденция изъ Цариградъ, въ 281 бр. на *Миръ*, парича арменски ѣ революционери „страхопъзлевци“, като оправдава въ сжщото врѣме турския султанъ. Очевидно е, че това нищожество, което навѣрно е прекарало цѣлиятъ си животъ да прави *темашета*, трѣба да е нѣкой голѣмъ герой.

«Предъ мене невинни минувачи бѣха прѣбити съ тоеги подъ снисходителного око на полицията, раскъсани съ ударитѣ на сълдашкитѣ щикове. Предъ мене цѣли тълпи башибозуци, въоржжени съ чомаги и желѣза, се втуряха въ кафенета, избиваха забѣгналитѣ тамъ хора и ги хвърляха на улицитѣ, гдѣто минувачитѣ софти и офицери ги досмазваха съ *краката си* и съ тоеги. Предъ мене минаха многобройни коля, напълнени съ обезобразни трупове, хвърлени безъ редъ, между които азъ сьмь увѣренъ, имаше нещастници, които още дишаха. Въ голѣмата улица на Галата съ насъ вьрвеше единъ арменски попъ. Единъ офицеринъ слѣдванъ отъ нѣколко солдати, му каза: „мини на другата страна, тука ти не си въ безопасность Попъть мина и още на часьть бѣше застреленъ отъ сжщитѣ сълдати. Вьрху Didon, единъ параходъ, който бѣше хвърлилъ котва до нашия, работяха 8 арменски хамали: 5 отъ тѣхъ бѣха нарѣзани на парчета, щомъ се показаха на брѣга, отъ турскитѣ тѣхни събратия. На двѣ крачки отъ насъ 300 арменци въглещари бѣха исклани до едънъ . . .

На другиятъ день по единъ часа слѣдъ обѣдъ нашето внимание бѣше прѣвлечено отъ минаваньето на многочисленна войска. Тукъ нѣмаше башибозуци, а редовно въоржжени съ пушки и щикове сълдати. Тѣ се наредиха по крайбрѣжието и послѣ заобиколиха нѣколко кжщи съ доста хубавь вънкашенъ изгледъ. Чухме, че тамъ имало скрити арменци и помислихме, че войската иди да ги защити. Но нашата илюзия трая малко. Офицери на конѣ тичатъ предъ фронта на сълдатитѣ, даватъ заповѣди и изеднъжъ ний виждаме да се раздава добрѣ подържанъ залпъ срѣщу проклетитѣ кжщи; стъклата падатъ на парчета, крушумитѣ пробиватъ малко дебѣлитѣ стѣни и сѣятъ смърть между забѣгналитѣ. Послѣднитѣ се опитватъ да избѣгатъ по съсѣднитѣ кжщи, скачатъ отъ покривъ на покривъ, отъ балконъ на балконъ но всѣка подвижна точка е покривана съ крушуми.

Находящи се на високого мѣсто, ний виждаме и слѣдимъ за всичко. По покривитѣ се движатъ сѣнки, тѣ сж показвани отъ стоящитѣ на едно близко минаре ходжи и каманитѣ слѣдъ крушумитѣ се сипятъ като градъ надъ бѣднитѣ бѣжанци. . . . Огнениятъ кржгъ се стѣснява, сълдатитѣ се приближаватъ до кжщитѣ и ги напълнятъ. Въ стаитѣ нѣма никой и редкитѣ преживѣли бѣжанци се намиратъ по балконитѣ, изведнъжъ на

горниятъ балконъ на една кѫща, въ синьото небе се мѣрватъ силуетитѣ на единъ попъ, който чете молитва на нѣколко агонизирующи при неговитѣ крака. Единъ дъждъ отъ крушуми пада отгорѣ имъ. Попътъ се навежда и послѣ голѣмата негова сѣнка пакъ се исправя: очевидно той се моли. Изеднъжъ показватъ се голи сабли и . . . повече нищо. Една отъ жертвитѣ, още жива, се бѣше уловила отчаяно за желѣзата на единъ балконъ и висяше въ пропастьта. И на този именно злощастникъ палачитѣ смазаха пръститѣ съ краката си и, когато той се отпусна, неговото тѣло се завърте въ въздуха, удари се въ желѣзата на единъ по нисъкъ балконъ, за да се търкули послѣ на земята. . . Съ гордость го казвамъ, че очитѣ на най твърди наши матроси бѣха мокри и рѫцетѣ имъ трепереха отъ безсилна ярость; ако тѣ имаха оуѫжие трудно било би да ти ударжимъ и обезорѫжени даже, достатъчно бѣше единъ жестъ да ги накараме да се хвърлятъ върху тѣзи мръсни убийци."

Да не забравяме, че това сѫ думи на единъ *французинъ*, т. е. на единъ предубѣденъ отъ френската шовинистическа руссофилска и англофобска пресса противъ арменци ѣ.

Единъ кореспондентъ на сръбския в *Мали Позине* подъ заглавие „Адътъ въ Цариградъ" описва нѣкои ужасни епизоди.

Ний превождаме това описание споредъ Лондонскийтъ Daily News: корреспондентътъ влѣзълъ въ едно турско кафене; земята била потънала въ кръвъ, рѫцетѣ и лицата на присѫтсвующитѣ турци били кървави. Двѣтѣ страни на пѫтьтъ въ главната улица на Галата, гдѣто се стича водата бѣха пълни съ кръвъ и парцали човѣшко мѣсо, надъ които се бѣха натрупани уличнитѣ кучета. Оставете ме да ви опиша нѣщата подъ редъ. 1) Азъ срѣщнахъ на улицата единъ файтонъ, до файтонджиятъ стоеше едно заптие, което очевидно, вардяше человѣка, който бѣше вѫтрѣ. Въ сѫщото време минуваше по улицата една тѫлпа башибозуци. Тѣ спрѣха файтона, свалиха заптието, етвориха вратата и извадиха единъ премръртвенъ арменски банкеръ, *когото съсѣкоха на мѣстото съ ножоветѣ си*, слѣдъ като му обраха всичко, изъ джобоветѣ. 2) По нататъкъ петь арменци бѣха съсечени отъ една турска тълпа, безъ да се намѣсатъ близостоящитѣ съдати. 3) Въ блиската улица моето внимание бѣше привлечено отъ една жена, която викаше отъ единъ прозорецъ. Нѣкой я дръпна на вѫтрѣ, но

скоро тя пакъ се яви съ дѣте на ржцетѣ и *се хвърли изъ прозореца. Мозъкътъ на нещастното дѣте ве пръсна по калдъръма, а майката си счупи краката.* Слѣдъ малко *изъ сжщия прозорецъ бѣше хвърленъ обезобразения трупъ на единъ възрастенъ арменецъ* 4) Въ сжщото време азъ срѣщнахъ една купчина арменци, които бѣгаха гонени отъ една шайка башибозуци. Арменцитѣ свърнаха въ една малка улица, но за тѣхно нещастие тамъ ги присрѣщна друга шайка. Турнати между два огъня, арменцитѣ бѣха избити до единъ. Ужаситѣ отъ тъзи нощь оставиха едно ужасно впечатление върху моята душа и азъ мисля, че въ цѣлата грозна константинополска история по ужасни епизоди малко сж извѣстни".

Корреспондентътъ на *Малъ Нюсъ*, споредъ англійскатѣ вѣстници, не е никой други, освѣнъ сръбскиятъ консулъ въ Цариградъ. Горнятa телеграмма той испратилъ до сръбското правителство отъ Мустафа-Паша на българската граница, гдѣто я занесълъ единъ спецеаленъ пратеникъ.

Нека видимъ сега какво говорятъ другитѣ посланници.

Ето каква телеграмма, датирана отъ Цариградъ 16/28 Августъ печатаха европейскитѣ вѣстници:

„Г. Херберъ англійскиятъ посланически намѣстникъ разправя, че като минувалъ квартала Галата, срѣщналъ една кола, пълна до върхътъ съ трупове на арменци. Колата минала полека предъ него. Главитѣ на повечето отъ труповетѣ бѣха звѣрски начупени. Върху купа се намираше единъ умирающъ арменецъ съ безобразно расчупенъ черепъ. Отстрана, на една локва, лѣжеше ужасно обезобразения трупъ на други единъ арменецъ, черепътъ на когото бѣше расцепенъ на двѣ, вѣроятно съ брадва.

Г. Панса, италіянскиятъ посланникъ, бѣше по обиколка на кжщата, турнати подъ неговата защита, когато срѣщна двама турци да се хвърлятъ върху единъ арменецъ, който изненаданъ, бѣше на часа закланъ. Въ тъзи минута минаваше единъ патраулъ, но бѣше вече късно, и г. Панса само можи да осжди офицерина за неговата индиферентность предъ престжплението, което се извършваше предъ очитѣ му. . . Вѣрва се, че голѣмо число убити арменци сж хвърлени. съ канци, въ морето".

Една телеграмма на корреспондента на берлинскиятъ в. Tageblatt, препечатана отъ всичкитѣ европейски вѣстници, гласи слѣдующето:

„Азъ видѣхъ съ собственнитѣ си очи най дивиятъ варваризмъ. Азъ видѣхъ този турски народъ, когото всѣкога считахъ добръ, азъ го видѣхъ дивъ, варварски, фанатически, кръвожаденъ. Азъ видѣхъ хиляди турци да тичатъ изъ улицитѣ, за да убиватъ. Азъ видѣхъ групи отъ 3 -40 души да чакатъ на ъгъла на улицата нѣкой арменецъ, самичакъ, за да го нападнатъ и заколятъ, както не правятъ съ едно бѣсно куче. Предъ моитѣ очи единъ арменски попъ бѣше нападнатъ отъ една орда турци, които съ своитѣ чомаги го обърнаха въ една кървава маса. Азъ видѣхъ полицията да присѫтствува съ усмивка на това зрелище. Азъ видѣхъ единъ патраулъ казалеристи да вардятъ, щото никой да не може да иди на помощь на нещастницитѣ. Азъ видѣхъ тѣзи факти да се повторятъ повече отъ двадесетъ пѫти и нито еднѫжъ не видѣхъ жандаритѣ или сълдатитѣ да попрѣчатъ нѣкой турчинъ въ неговото дѣло на убиецъ. Азъ видѣхъ въ Галата съ дузини умрѣли да лежатъ по пѫтищата. Въ улицата, въ която живѣя (улица Хенделъ) трима арменци, които минуваха, бѣха въ растояние на половина часъ смазани съ чомаги отъ турцитѣ. Вечерьта, като минуваха по улицитѣ, азъ срѣщнахъ шесть буклукчийски кола пълни съ трупове. Расправятъ, че въ четвъртъка 8000 души най малко били убити, отъ това което азъ видѣхъ, тъзи цифра не ми се струва много висока“.

Корреспондентътъ на Русския Вѣдомости брой 242 расправя съ което той само потвърждава единъ общо извѣстенъ фактъ – че турскитѣ солдати и полиция не само сѫ оставали индиферентни, но напаки тѣ енергически сѫ помагали на башибозуцитѣ. Кавалеристи, пехотинци, жандарми, сълдати и офицери сѫ довършвали съ револвери, саби и щикове раненитѣ арменци!

На насъ е невъзможно да предаваме всичкитѣ описания, едни отъ други по ужасни, на цариградскитѣ клания, затова се ограничехме само съ горнитѣ.

* * *

На 15/27 Августъ въ четвъртъкъ вечерьта европейскитѣ посланници или тѣхнитѣ замѣстници дали слѣдующата колективна телеграмма до султана на която ний, препечатваме оригиналния текстъ:

„S. M. I. le Sultan, Yildis Kiosque. — Regrettons événements ici; doivent cesser instamment; autrement porteront préjudice à la Turquie et à votre dynastie". (Н. И. В. Султанътъ, Илдизъ Кьоскъ. — Съжаляваме събитията тукъ; трѣбва да престанатъ незабавно; иначе ще пренесътъ вреда на Турция и на вашата династия).

Неможе се каза, че горнята телеграмма е особно строга; но, все таки, характерно за забѣлязване е, че на другиятъ день слѣдъ нейното испращание клания спрѣха.

Но слѣдъ това захвана черната серия на ареститѣ. До днесъ, т. е. до 5/17 Септемврий, споредъ Daily Telegraph, има 3000 арменци арестовани. Голѣма часть отъ арменското население емигрира изъ Цариградъ. Едни отиватъ въ Франция — отъ тамъ за Америка, други въ Гърция, Ромжния, България и трети въ Руссия. Обаче русското правителство затваря своитѣ граници за арменскитѣ бѣжанци, които, впрочемъ, за никого не сж били гостоприемни, освѣнъ за българскитѣ руссофили. Ето каква телеграмма печата парижския в. La Petite Republique отъ 12 стр. подъ заглавие „казашка хумманность":

„Строги заповѣди сж дадени на Одесскитѣ морски власти да попречатъ на слизанието на арменцитѣ. Холандскиятъ параходъ Haarlem, който возеше 103 арменци избѣгали изъ цариградскитѣ клания, бѣше принуденъ да слѣдва своя пжть за неопредѣленно назначение. Подобни заповѣди сж дадени на началствата на всички русски пристанища".

* * *

Клания въ Цариградъ бѣха ли следствие на избухването на турскиятъ религиозенъ фанатизмъ? Или пъкъ тѣзи клания бѣха организирани, подготвени по отъ-рано?

Ако слушаме турското правителство, то хвърля всичката отговорность върху арменскитѣ революционери, които то нарича „анархисти дошле отъ Швейцария, Франция, Англия и Руссия да смущаватъ реда въ Турция", а турското население се е намирало въ положението на законна и естествена защита. Подобно едно обяснение, както ще видимъ по долу, е пригодно само за Русския и Австрийския императори. Но всѣкой человѣкъ, който е слѣдилъ внимателно хода на събитията

прѣзъ послѣдньото, както и предшествующитѣ го клания, е убѣденъ, че тѣ сж организирани нарочно отъ турското правителство. Разбира се, ако арменцитѣ се оставяха да ги изколятъ единъ по единъ, безъ ни най малъкъ протестъ, ако тѣ се оставеха да умратъ марцина, тогава такива широки клания та нѣмаше да има. Въ тъзи смисль наистина арменцитѣ сж виноватитѣ и отговорнитѣ. Защо не търпяха? Защо тѣ не оставятъ да ги обиратъ, убиватъ, обезчестяватъ, преследватъ? Защо тѣ не мълчатъ или пакъ ако говорятъ, то само да благославятъ „славното царствование“ на Абдулъ Хамида?

Нека се повърнемъ на въпроса. Съучастието на войската и полицията е доказано отъ свидѣтелствата на посланницитѣ, кореспондентитѣ и самитѣ турци. Тълпата турски башибозуци не сж заловй за оржжие инстинктивно, водими отъ религиозни подбуждения, *а по внушението на полицията.*

Наистина въ Цариградъ има съ хиляди бѣдни турски емигранти отъ Румжния и България, които, исхарчили всичко, що сж получили за евтино продаденитѣ си земи и имущества въ България и Румжния, въ Цариградъ си искарватъ прехраната съ хамалджилъка. Тѣ си правятъ една убийственна конкуренция съ своитѣ арменски събратия. [По голѣма часть отъ арменското население сжщо се занимава съ арабаджилъкъ и хамалъкъ) На тъзи почва има вражда между турци и арменци, но тъзи вражда се е преобърнала въ кървава битка *само и единственно* по поощрението на турската полиция.

Интересенъ документъ въ това отношение представлява коллективната нота на европейскитѣ сили, подадена на Портата слѣдъ клания. Посланницитѣ изрично заявяватъ на Портата, че клания сж биле организирани. Доказателства за това въ посланническата нота има приведени осемь. Ето нѣкои отъ тѣхъ. 1) Всичкитѣ башибозуци сж биле въоржжени съ еднакви чомаги, сжщитѣ каквито градското управление на Цариградъ раздава на нощнитѣ пазачи (пазванти). 2) Клания сж захванали *едновременно*, почти въ сжщата минута, въ различнитѣ части на Цариградъ. *Тѣ даже захванали преди арменцитѣ да взематъ банката.*[1]) 3) Въ нѣкои мѣста клания сж били

---

1) Това се обяснява тъй: както вече казахме, арменскитѣ революционери предупредиха, че ще правятъ манифестация. Турското правит., слѣдователно, е знаело и е приготвило башибозушкитѣ тълпи.

освѣтени тържественно чрезъ молебени. 4) Както началото тъй и краятъ на кланията сѫ захванали и спрѣли *изеднѫжъ*, което показва, че това е ставало по нѣкаква заповѣдь. 5) Офицеритѣ на войската и жандармерията заявяватъ, че тѣ получили заповѣдь да се намѣсятъ и да спратъ кланията *само на 28, т. е. на третия день; значи правителството умишленно не е давало никаква заповѣдь на войската да се намѣси и тази негова индиферентность* е била насърдчение за самитѣ сълдати да колятъ наедно съ башибозуцитѣ. 6) Двама турци слуги у единъ европеецъ заявили, че преди кланията биле повикани въ полицията, която имъ предложила да вематъ участие въ клането; 7) Клани, убивани и преследвани сѫ *само* арменцитѣ. Никой ев; опейски поданникъ, никой други турска християнинъ не е закачанъ, което показва още еднъжъ, че тѣзи клания не сѫ биле стихийни, плодъ на фанатизма — иначе турцитѣ би клали безразлично всички християни — а разумно и съзнателно ржководени отгорѣ.

Тѣзи едно отъ друго по отегчающи доказателства показватъ ясно, че турското правителство е направо отговорно — че то е организаторътъ на кланията, а тъй като въ Турция всичко се върши отъ Султана, то послѣдния е инициаторътъ и подбудителтъ на цариградскитѣ ужаси. Какъвъ интересъ има този коронованъ „великий убиецъ", както Гладстонъ нарече Султана — да заповяда избиването на арменцитѣ? Преди всичко едно низко отмъщение на арменцитѣ, които последнитѣ години не малко трудности и безпокойствия създадоха на „убицата" султанъ; послѣ султанътъ е искалъ да покаже на европейскитѣ сили още еднъжъ това, което той постоянно имъ твърди, че всѣка една реформа въ полза на арменцитѣ би се посрѣщнала съ кървавъ протестъ отъ турското население; още турския султанъ мисли, че като истреби една часть отъ арменското население — избити въ Мала Азия само около 100,000 — да накара другата часть да емигрира и да разрѣши по този, истинско оригиналенъ начинъ, арменския въпросъ.

Слѣдъ казаното, слѣдующата телеграмма отъ единъ Цариградски кореспондентъ до берлинския прогрессистски вѣстникъ Vossische Zeitung нѣма да се стори чудна:

„Азъ узнахъ направо изъ двореца, че той е пиянъ отъ

радость отъ кланпята и се хвали, че народътъ ужъ побѣдилъ арменцитѣ само съ едни тоеги". [1])

Какво прави Европа предъ тѣзи ужаси? Тъй наречения европейски концертъ или, както го наричатъ англйскитѣ вѣстници, които обичатъ да свождатъ всичко къмъ Библията — *Кайновия Концертъ* се задоволи само съ нѣколко умерени телеграмми, безъ да помисли ни най малко да упражни каквото и да е физическо давление върху Турция. Работата е, че този европейски концертъ не преследва една цѣль, защото се състои отъ най-противорѣчиви еле енти.

Представителитѣ на двѣтѣ противоположни течения сж Руссия и Англия. Ако послѣднята се застъпва за арменцитѣ, Руссия, наопаки, енергически защитява Портата. По този начинъ европейския концертъ, т. е. европейското съгласие не сжществува и Гладстонъ справедливо нарича този концертъ *една нивка и позорна подигрчека* (a miserable and disgraceful mockery).[2]) Турскотото правителство, разбира се, ползува се отъ това разногласие, за да не обръща внимание на никакви ултиматуми и да следва своята традиционна разбойническа и звѣрска система на управлението.

Много по поучително е да видимъ, какво е настроението на массата въ Европа.

Из ишно̆ ще е да говоримъ, че въ Руссия сега имать думата само вѣстници като *Московскія Вѣдомости*, *Новое Время* и др. Първия отъ тѣзи, за който г. Даневъ – известенъ адвокатъ и основателенъ членъ по различнитѣ финансови предприятия, политически мжжъ съ широки примирителни дарби, който го правятъ *симпатиченъ* за всѣкого и всички политически режими —предложи наздравица на банкета, даденъ въ честь на русската пресса по пиянствата на 2 Февруарий.—М. Вѣдомости повтаряме минува за органъ на русскитѣ полицейски държавни реакционери и мракобѣси. Вѣрваме, че, както на насъ, тъй и на нашитѣ читатели, мнението на органа на рускитѣ реакционери, не представлява особенъ интересъ. Сжщото може да се каже и за *Новое время*, този вѣстникъ, който всѣкога се о-

---

1). Ний превождаме тъзи телег. амма до берлинския вѣстникъ споредъ лондонския Daily Chronicle отъ 4 Септемврий.

2) Daily Chromicle, 14 Септ.

бръщалъ, като флюгеръ, на оная страна, отъ която духа правителственния вѣтеръ, и е измѣнявалъ своитѣ мнѣния всѣки день, споредъ какъвто вѣтеръ го задуха. По тъзи причина спрѣнятъ отъ полицията петербурски в. *Русская Жизнь* бѣше предложилъ да се нарече *Новое Время* "постоялый дволъ" т. е. *ханъ*.

Либералната русска пресса, както казахме, неможе да пиши и тя се ограничава само съ кратки описания на цариградскитѣ звѣрства. На кавказкитѣ вѣстници арменски или русски (като *Новое Обозрѣніе*) е забранено да пишатъ противъ Турция.

Ериванскиятъ губернаторъ запрѣтилъ на арменския ъ Католикосъ (патриархъ) отъ Ечмеадзинъ да дава каквито и да било наставления на арменскитѣ попове въ Турция. Идването на чуждостранци или други посѣтители въ мънастира (на Ечмеадзинъ) трѣба да бѫде съобщавано на полицията въ 24 часа.

Долнята телеграмма показва добрѣ, какви сѫ отношенията на самиятъ русски царь къмъ послѣднитѣ клания. Тъзи телеграмма е обнародвана отъ френската официозна агенция Хавасъ и носи дата Цариградъ 3 Септемврий:

„Въ официалнитѣ кржгове расправятъ, че въ единъ разговоръ, който станалъ въ Виена и на който присѫствувалъ Махмудъ-Неклимъ-Бей, турския посланникъ, царьтъ и австрийскиятъ императоръ похолвали посланника да поздрави султана за енергическия способъ, чрезъ който той потушилъ анархистическото движение Царьтъ прибавилъ, че той самъ много търпи отъ арменцитѣ въ Кавказъ и че знае, колко малко тѣ заслужватъ симпатиитѣ на Европа. Той е убѣденъ, че отъ движението нѣма да излезе нищо".

Не ще бѫде излишно да забѣлѣжимъ, че по признанието на такива русски историци, като Глинка, арменцитѣ въ Мала Азия и Кавказъ и особно Персия, въ надежда, че Руссия ще ги освободи прѣзъ всичкитѣ нейни войни по тия мѣста, сѫ й давали най голѣма помощь въ хора и припаси. Разбира се, въ замѣна на всичко това тѣ добиха зоробванието си отъ Руссия — около 3,000,000 арменци сѫ подъ игото на царя.

Горнята телеграмма на Хавасъ показва сѫщо, какво е настроението на австрийскитѣ официални кржгове. За дипломацията въобще, безразлично на коя държава, избиването на сто хиляди арменци или както и да е други народъ е само една *маловажна случайность*, която по никой начинъ неможе

измѣни нейнитѣ планове. Австрийската дипломация кипува за една отъ най перфиднитѣ и тя, по малко отъ всѣка друга ще измѣни своя планъ, който е подържание въпреки всичко, на сѫществующия редъ на нѣщата въ Турция. Това, разбира се, не значи, че ако измѣнението на този редъ на нѣщата можаше да стане въ полза на Австрия, че послѣднята ще се откаже. Демократическата австрийска пресса се застъпва за арменцитѣ, но тя е още доста безсилна, за да може да упражни едно сериозно давление върху вънкашната политика на Империята.

Сѫщото може да се каже за Германия. Радикалната пресса тамъ сѫщо се застъпва за арменцитѣ Освенъ това, между известни кржгове на протестантското духовенство се захваща едно движение въ полза на арменцитѣ. Обаче, правителственната официозна пресса, подържа султана. Берлинскиятъ в. Post по поводъ на горнята телеграмма на Хавасъ похвалява високитѣ мъдрости на русския царь и австрийския императоръ [1]), Но не трѣбва да забравяме, че Poste органътъ на Крупа — владѣтельтъ на завода за топове и, следователно, неизбѣжния приятель на всѣкиго и на турския султанъ между другитѣ — които купуватъ отъ него топове. Паритѣ сѫ най силното убѣдително средство.

Френската Република сега нѣма друга политика освенъ тъзи, която ѝ диктува русската дипломация Въ единъ отъ последнитѣ броеве на парижкия с. Justice неговия главенъ редакторъ Клемансо — мнението на когото по Кригъ цитирахме по горѣ —заявява, че ний мекото, което може да се каже за Франция, то е, че тя е „*хипнотизирана*“ отъ Русия. Въ La Dépêche отъ 25 Августъ — статия която вече цитирахме — Кленансо говори: и за да не наскърбимъ Голѣмиятъ Турчинъ, защото той е приятель на нашия приятель царьтъ, ний оставихме да изколятъ 50,000 арменци — ний, титулиранитѣ покровители на християнитѣ отъ Мала Азия.

Долнитѣ редове изъ една статия на нашия другарь Анри Тюро помѣстена въ La Petite République отъ 10 Септ. ще дадатъ една идея на нашитѣ читатели за отношението на Франция спрѣмо Арменцитѣ:

. . . „Вчера азъ приехъ въ редакцията една делегация отъ арменската колония въ Парижъ, търговци и студенти. Тѣ, бѣдни-

[1]) гл. Daily Chronicle отъ 14 Октомврий.

тѣ хора, плачаха, като ни разправяха тѣзи ужаси, защото последнята поща известяваше на всѣкиго отъ тѣхъ убиването на единъ братъ, роднина или приятель. Тѣ идяха да търсятъ тукъ малко утешение и надеждата на подкрепа. И червенина покри челото ни. Азъ почуствовахъ срамъ, че съмъ французинъ въ този часъ на всеобщо оскотяване и на пълно падание. Азъ трѣбваше да имъ кажа на тѣзи изгнанници, че бѣше едно време, когато всичкитѣ хора съ сърдца, отъ единия край до другия на нашата страна, биха пламнали отъ гнѣвъ и възмущение при расказа на такива ужаси, че едно време имаше единъ френски печатъ, който го считаше за честь да защитява онеправданитѣ по цѣлия свѣтъ и да исказва своитѣ симпатии на всички притеснени, че Франция бѣше по преди единъ благороденъ народъ, който не би оставилъ да исколятъ единъ цѣлъ народъ, безъ да се намѣси.

Но нѣщата се измѣниха. Ний сме съюзници на царя и неприятели на сибирскитѣ заточеници; ний сме съучастници на султана и приятели на душителитѣ.

О Патриоти! Какво сторихте вий съ вашето Отечество? Вий го оставихте на клѣтници и на лакеи, прегърбени предъ деспотитѣ отъ всички страни . . . . . "

Послѣ Тюро расправя, че 17 тѣ арменци избѣгнали изъ Цариградъ на параходътъ La Gironde сж арестувани въ Марсилия по заповѣдъ на Барту, министрътъ на вътрѣшнитѣ работи, и по исканието на султана.

„Една заповѣдъ на султана е всесилна въ Франция, както единъ указъ на русския царъ и едно запрещение на Вилхелма

Е добрѣ, Барту! идете до краятъ въ вашата ролъ. Тѣзи арменци, задържани въ Марсилия, агонисирующи отъ ударитѣ, които сж получили тамъ долу въ Турция, заповѣдайте да ги довършатъ.

И послѣ вий ще идете въ турското посолство да получите цѣната на вашата гнусность! "

Но въобще въ Франция се забѣлѣзва едно събуждание, едно движение въ полза на Армения.

Въ Англия движението въ полза на Арменцитѣ приема широки размѣри. Отъ една страна подписка за пострадавшитѣ арменци, която достига нѣколко десятки хиляди английски лири стерлинги. Отъ друга страна агитацията чрѣзъ печата и митингитѣ е най важнияъ въпросъ на дневния редъ. Всичкитѣ

вѣстници посвѣщаватъ ежедневно една четверть часть отъ своя грамаденъ обемъ — 8 или 10 страници, форматъ $1^1/_2$ пѫти по-голѣмъ отъ *Миръ* — исключително на арменскитѣ работи. Всѣки день ставатъ митинги. Лордъ Сализбури президентъ-министрътъ е получилъ до сега около 1000 телеграмми съ резолюции и адресси изъ различнитѣ крайща на Англия. Гладстонъ излезе изъ своето скривалище въ Хавърденъ и говори на единъ митингъ въ Ливерпулъ. Въ едно писмо — такова той пише *всѣки день* — напечатано въ Daily News отъ 11 стр., той нарича турския султанъ „Великия убиецъ“ (The great assassin). Въ друго едно писмо напечатано въ Daily Chronicle отъ 14 стр. въ сѫщото, въ което той нарича европейския концертъ *една низка и позорна подигравка*, Гладстонъ заявява, че е доказано, какъ единственния убиецъ е Султанътъ, а не неговитѣ мохамедански поданници, че тѣзи клания нѣматъ подобни себе въ новата история, че нѣкои европейски правителства и държавни глави — които въ друго едно писмо Гладстонъ обявяваше, че ще бѫдатъ оклеймени съ позоръ въ Историята — поддържатъ убиеца, най-сетнѣ, че само съ физическата сила (coercion) ще се тури единъ край на този печаленъ редъ на нѣщата

Въ едно писмо Гладстонъ упрѣкваше работническа та класа, че тя не е проявила тѣзи *благородна чувствителность, която прояви предъ ужаситѣ въ България* въ 1876 г. Работната класса можала би да отговори, че къмъ нея самата нейнитѣ управители и Гладстонъ между другитѣ не сж проявили една твърдѣ „благородна чувствителность“. Но въ сѫщность работната класса развива една единичка напълно незаинтересована агитация въ полза на арменцитѣ. Тя именно съставлява най голѣмия контингентъ въ митингитѣ. Тѣзи дни представителитѣ отъ всичкитѣ лондонски организации рѣшиха да организиратъ една грамадна демонстрация въ Хайдъ Паркъ на 10 Октомвр. въ полза на арменцитѣ. Въ сѫщия духъ на горньото писмо на Гладстона единъ работнически депутатъ — радикалъ Бродхърстъ отговори въ Daily Chronicle отъ 10 Септемвр., че английската работническа класса би ръкоплескала, само ако единъ английски броненосецъ сравнеше Цариградъ съ земята, а самия султанъ обѣсяше на една отъ мачтитѣ на парахода, т. е. работната класса е за една енергическа политика и за радикална промѣна.

Много англичани, които по този или онзи случай сѫ били награждавани съ орденъ отъ турското правителство, отказватъ се отъ тѣхъ и ги испращатъ въ арменскиятъ фондъ за помощь на семействата на исклавитѣ.

Агитацията въ Англия има трояко происхождение. Отъ една страна либералната партия, която е считала за своя историческа миссия покровителството на християнитѣ на Истокъ и която игра крупна историческа роля по българското освобождение.[1]) Отъ друга страна самата консервативна партия, която напредъ си поставяше за задача защитата на Турската Империя, сега, подъ влиянието на новото филотурско направление на русската политика, захваща да се застѫпва за християнитѣ. Отъ трета страна иди работната масса и народа, който всѣкога е пѣленъ съ чувства на симпатии и състрадание къмъ слаби ѣ и притесненитѣ, стига да се даде на тѣзи чувства едно полезно насочване.

Какво трѣбва да бѫде поведението на социалиститѣ отъ всички страни спрямо арменскитѣ работи и въобще източния въпросъ? Не иска никакво съмнение, че социалиститѣ на всѣкѫдѣ сѫ се обявали за покоренитѣ противъ покорителитѣ, за експлоатиранитѣ и мъченитѣ противъ експлоататоритѣ и мъчителитѣ Обаче на Истокъ тъзи роль става още по наложителна по двѣ причини: 1-о да се даде просторъ на различнитѣ източни народи, чрѣзъ политическата свобода и автономия да развиятъ своя икономически животъ и да създадатъ тѣзи отношения, които сѫ необходимото условие за социалистическата пропаганда: 2-о освобождението на източнитѣ народи е най добрия способъ да се тури край на чуждитѣ намѣси на Истокъ.

Въ тъзи смисль българската делегация посвѣти една глава въ своятъ рапортъ до Лондонскиятъ межд. соц. конгрессъ [1]).

Какъвъ ще бѫде края на сегашната агитация въ полза на арменската свобода? Уви! ний предвиждаме, че Европа ще

---

[1]). Не иска съмнение, че това поведение на либералната партия произтича главно отъ духа на опозицията, защото английскитѣ консерватори сѫ били за Турция.

[2]). Този рапортъ ще бѫде напечатанъ въ нѣмското соц. списание Neue Zeit.

остави турския варваринъ да бѣснува, арменскитѣ ни другари ще трѣбва да чакатъ отново случая, но този пѫть вече *сегашния* случай, да проявятъ още единъжъ свойя сублименъ героизмъ.

К. Р.

Изъ живота и литературата.

Животътъ и литературата. — Влиянието на литературата върху живота. — Голѣмитѣ въпроси на официалната литература. — Въпросътъ за измѣнението на убѣжденията. — Що е убѣждение? — Икономическата еволюция и измѣнението на убѣжденията. — Материалистическото мировъзрѣние и социалистическитѣ убѣждения. — Комичното положение на противницитѣ на послѣднитѣ.

Общеизвѣстно положение, даже истрита фраза е станало, че литературата е отражение на живота. Ако животътъ е бѣденъ съ явления, тогава и литературата се явява бѣдна. Литературата черпи материалъ изъ живота. Колкото повече животътъ се осложнява, колкото повече се осложняватъ обществените явления, толкосъ повече и по-сложни въпроси занимаватъ литературата. Преди десетъ години, напримѣръ, г. Вазовъ, българский „народенъ поетъ", не можеше написа своитѣ „Драски и шарки". Въ нашия животъ не бѣше испѫкналъ тогава преломътъ, който напослѣдъкъ преживява нашата страна: старитѣ обществени отношения, старитѣ понятия и стария еснафски моралъ не бѣха почнали да се рушатъ. Разказитѣ на г. Алека Константиновъ не можеха да се явятъ преди десетъ, и още по малко бѣха възможни преди петнадесетъ години. „Бай Ганю" — тая смѣсь отъ старата простотия и еснафската наивность съ нахалството на новитѣ рицари, които чрезъ лихварство, чрезъ пладнежни грабежъ, подъ защитата на законитѣ и на властта, чрезъ дребни и едри гешефти и спекули осѣтиха въ кесиитѣ си силата на „капиталеца", — тоя предвѣстникъ на оформенитѣ днесъ херои на капитала и на спекулацията у насъ, го нѣмаше тогава въ нашия животъ. Съ малко думи, свързката между живота и литературата е очевидна, и въ послѣднята се отразява умственото състояние на обществото. Явленията въ живота,

отъ друга страна, не наведнъжъ се отразяватъ въ литературата. Най-обикновено нѣщо е, че едно явление може да съществува въ живота не забѣлѣзано отъ литературата, вслѣдствие на това, че то не е тъй изискало, щото да се натъкне на вниманието на наблюдателя. Но щомъ явлението е забѣлѣзано, то веднага предизвиква и обяснение на причината му. Да обясни причинната свързка на явленията въ живота е предметъ така сѫщо на литературата. Въ това отношение влиянието, което може да упражнява литературата върху обществото, е грамадно. Но това нейно влияние може да бѫде толкозъ по плодотворно, колкото по-ясно, по-правилно и по-съгласно съ данните на съвременната наука обяснява причинитѣ на явленията. Като говоримъ за влиянието на литературата върху живота, ний тука разбираме главно моралното й влияние, влиянието й въ е т и ч е с к о о т н о ш е н и е.

Нашата официална литература, спрѣчъ оная тънка литература, която разглежда явленията въ живота отъ гледна точка на официалната днесъ буржуазна философия, твърдѣ редко подига въпроси отъ етическо значение. За последне време тя доста внимание и мѣсто отдѣли на въпроса за интелигенцията и нейнитѣ морални задачи, както и на въпроса за „научния материализъмъ". Нашитѣ читатели знаятъ нашето мнѣние по тоя въпросъ, а въ слѣдующитѣ книжки на нашето списание не веднъжъ, може би, ще срѣщнатъ статии по сѫщитѣ. Тука ще се ограничимъ съ други въпроси. Недавна сж ата литература исхвърли, тъй да кажемъ, на сцената другъ единъ въпросъ, който наглежда а е тъй сѫщо единъ отъ г о л ѣ м и т ѣ за нея въпроси Думата е за въпроса за и з м ѣ н е н и е т о н а у б ѣ ж д е н и я т а у насъ който нарѣкоха при туй „трагически-заплетенъ". Тоя въпросъ е наваденъ въ литературата, безъ да бѫде разискванъ, безъ да бѫде разясненъ. Излиза, като че и з м ѣ н е н и е т о н а у б ѣ ж д е н и я т а у насъ е общо, добрѣ извѣстно, толкосъ обикновено явление, щото нѣма нужда отъ обяснения. Споредъ насъ, обаче, работата не съвсѣмъ тъй стои. У насъ обикновено смѣсватъ м н ѣ н и я т а, които се съставляватъ по традиция, по подражение, по съчувствие, отъ повърхностни или бързи заключения, съ у б ѣ ж д е н и я т а, които иматъ съвсѣмъ друго произхождение. Всѣки човѣкъ може да има свое мнѣние, но не всѣки има убѣждение. По-малко сж личноститѣ съ убѣждение, а най-голѣмата часть отъ човѣцитѣ се минаватъ съ мнѣние. Ето защо, преди да рѣшаваме въ роса за измѣнението на убѣждения, трѣбва да се рѣши — има ли у насъ убѣждения? Като разгледаме последния въпросъ по-отблизу, ще видимъ, че у насъ личноститѣ съ у б ѣ ж д е н и е сж малцина и въпросътъ за и з м ѣ н е н и е т о н а у б ѣ ж д е н и я т а се смѣсва съ въпроса за и з м ѣ н е н и е т о н а м н ѣ н и я т а.

И наистина, какво е нѣщо убѣждение?

Въ разговорния езикъ убѣденъ човѣкъ наричаме всѣки човѣкъ, който се държи постоянно о извѣстни възгледове и ги показва съ увлечение, съ ентузиазмъ, съ пламъ и вѣра. Обаче, въ живота често се срѣщатъ личности, които могатъ да ви говорятъ за каквито щете мнѣ-

ния и съ пламъ, и съ увлечение и съ вѣра, но въ сжщность да не сж убѣдени. Такива свойства на личностьта не характеризиратъ убѣжденното ѝ. Убѣжденията сж, така да кажемъ, психологическо явление, сж происхождение на вжтрѣшния миръ на личностьта. Убѣжденията сж резултатъ отъ мировъзрѣнието на личностьта, сж резултатъ отъ извѣстно философско гледище за свѣтовнитѣ работи. Человѣкъ бива убѣденъ, когато има едно философско мировъзрѣние. Когато казваме, че трѣбва да си изработимъ убѣждения, това ще рѣче въ сжщность да си изработимъ едно общо мировъзрѣние, едно общо основно гледище. Безъ послѣдното не може да има и убѣждения.

Сега, пакъ да се попитаме — има ли у насъ хора съ убѣждения? И отговаряме на него, че у насъ личноститѣ съ убѣждения сж малцина, защото сж малцина личноститѣ съ опредѣлено философско мировъзрѣние. Ний имаме доста интелигенти хора, които сж свършили висши училища и ходили сж въ странство да се учатъ. Но грамадната часть отъ тѣхъ живѣе съ филистерскитѣ понятия за свѣтовнитѣ работи, съ морала на най-обикновенната, ходящата мѣщанско — буржуазна философия. Стремски, героя на романа „Нова земя“, е, може би, най високия образецъ на тоя родъ интелигенция. И това е съвършенно естествено. Мировъзрѣнието се изработва чрезъ опитъ и наблюдение надъ общественитѣ явления. Колкото опитътъ е по-голѣмъ и колкото наблюдението е по широко, толкосъ по-правилно и толкосъ по-трайно бива мировъзрѣнието; слѣдователно, толкосъ по-правилни и по-здрави бивать убѣжденията на личностьта. На нашата интелигенция не сж достигали именно опитъ и наблюдения. Сѫтата наша обществена среда не ги е давала, вслѣдствие на своята голѣма закѫснѣлость. Отъ друга страна, по-голѣмата часть отъ онія, които сж попадали въ други по кудтурни обществени среди, не сж се интересували отъ тѣхъ, и за това опитътъ и наблюдението, направени въ тия „чужди“ среди или не сж оказвали никакво влияние върху имъ или до такава степень малко влиятъ, че тѣ се връщатъ почти сжщитѣ, каквито сж отишле. Това е толкосъ по вѣрно, че по голѣмата часть отъ нашитѣ интелигенти, които отиватъ въ странство, отиватъ вече пропитани съ домашнитѣ понятия, съ домашното филистерство и никакъ не съ цѣль да си изработятъ тамъ, на почвата на по голѣмия опитъ и на по широкитѣ наблюдения, едно опредѣлено мировъзрѣние.

Слѣдъ горѣказаното напраздно ще търсимъ у насъ „трагически заплетенъ“ въпросъ за измѣнението на убѣжденията Не може да сжществува такъвъ въпросъ тамъ, гдѣто нѣма убѣждения. Измѣнението на убѣжденията предполага измѣнение на цѣло мировъзрѣние, на цѣлъ вжтрѣшенъ миръ, то е психологически процессъ, който се извършва постепенно и дълго време. Измѣнението на убѣжденията много по на рѣдко се свършватъ трагично Когато човѣкъ си е изработилъ, въз основа на недостатъчния опитъ и ограничени наблюдения, едно мировъзрѣние, и подиръ извѣстно време се оказва не състоятелно, а въ сжщото време не може, по каквито и да било

причини, да си изработи ново, на мѣсто старото, тогава на него оставатъ два исхода: или да се самоунищожи, което е много рѣдко явление, или да пригърни едно старо мировъзрѣние, правопротивоположно на първото. Първото явление, несъмнѣнно, е трагично, когато второто е повече комично, отъ колкото трагично. Най-естественно и най обикновенно явление въ живота е преминуването отъ едно старо къмъ едно по ново мировъзрѣние, понеже опитътъ и наблюденията, като разрушаватъ старитѣ убѣждения, служатъ въ сѫщото време и за изработването на ново мировъзрѣние.

Заедно съ економическото и обществено развитие на нашата страна, заедно съ расширението на опита и наблюденията, на знанията и идеитѣ, числото на убѣденитѣ личности се увеличава и у насъ. Това развитие, като измѣнява общественитѣ условия, и общестената среда, неизбѣжно води къмъ умственъ превратъ, къмъ измѣнението на старитѣ понятия, възгледи и убѣждения. Колкото повече се обяснява това развитие, толкосъ по голѣмъ ще бѫде умствения превратъ, толкосъ по рѣзко ще бѫде и измѣнението на убѣжденията. Но въ какво направление става и ще става това измѣнение, и представлява ли то „трагично-заплетенъ" въпросъ? Ний отговаряме на това питание по единъ най категориченъ начинъ. Въ настояще време не е възможно да си обяснимъ измѣненията въ общественната среда безъ законитѣ на економическата еволюция. Последнята ни учи, че человѣческата история е историята на классовата борба, която въ настояще време достига най-острата си форма, и че безъ нея ний не можемъ да си обяснимъ нито явленията въ миналото на человѣческото общество, нито ония въ настоящето му, нито можемъ да предугадимъ въ общи черти бѫдѫщето му. Съ други думи, въ настояще време не можемъ другояче да си обяснимъ общественитѣ явления правилно, освенъ чрезъ материалистическото възрѣние. Опитътъ и наблюденията постоянно потвърдяватъ научностьта и му правилностьта му. Вследствие на туй именно то днесъ става преобладающе и сѐ по общо мировъзрѣние И тъй като материалистическото възрѣние съставлява научната основа на социалистическото учение днесъ, то естественно е, че социалистическитѣ убѣждения днесъ обгръщатъ сѐ повече личности.

Нашата страна не съставлява исключение отъ законитѣ на економическата еволюция. Който мисли противното той мисли съвършекно криво, а който проповѣдва това, той не прави нищо друго, освенъ да бърка на изяснението на нашата обществена мисъль. Но щомъ нашата страна не прави исключение, тогава очевидно е, че материалистическото възрѣние е онова мировъзрѣние, къмъ усвоението на което ще върви измѣнението на убѣжденията у насъ. Колкото повече нащата страна се подчинява на законитѣ на економическата еволюция, толкова повече ще става наложително и материалистическото мировъзрѣние. Съ развитието економическо и обществено, съ уголѣмението на опита и расширенито на наблюденията, материалистическото мировъзрѣние, а слѣдователно, и социа-

листическитѣ убѣждения ще обгръщатъ сѐ по голѣмо число личности и у насъ. Въ такова именно направление ще върви у насъ измѣнението на убѣжденията Очевидно е, че въ това измѣнение нѣма нищо „трагично-заплетено“. Напротивъ, това е съвършенно естествено и твърдѣ желателно явление. Да минешъ отъ умствената гѫста мъгла на чисто и свѣтло научно поле — може ли да бѫде по радостно явление отъ туй! Да се очисти человѣческата мисъль отъ мъглявитѣ идеалистически обяснения на човѣшкитѣ отношения и метафическитѣ опредѣления, които наистина лесно могатъ да приведатъ личностьта въ отчаяние или къмъ трагическото разочарование отъ прогресса и науката, и да мине къмъ свѣтлитѣ убѣждения, които открива на човѣшкия умъ материалистическото възрѣние — може ли да бѫде по-желателно явление отъ туй!

Прочее, ний не отричаме, че измѣнението на убѣжденията може да бѫде и въ обратно направление. Личности, пропитани отъ филистерството и не способни да се освободятъ отъ предразсѫдъцитѣ на буржуазната философия, по-лесно ще прегръщатъ философията на безнравственостьта и индеферентизма на Ницше, средновѣковния мистицизмъ и отричанието науката на гр. Толстой и Брюнетиера, отколкото да преминатъ къмъ материалистическото мировъзрѣние. Но такова измѣнение на убѣжденията и връщание назадъ къмъ варварскитѣ понятия е повече с м ѣ ш н о, или най-много т р а г и к о м и ч н о, отъ колкото трагично. Личнос и като Д-ръ Кръстевци, Велчевци, Ризовци, Вазовци, като професоритѣ отъ академическото дружество „Общи Трудъ“ и като много други такива, вследствие на предразсѫдъци, или вслѣдствие на недостатъченъ опитъ и наблюдения, или просто отъ интересъ, могатъ да си мѣняватъ „убѣжденията“ нѣколко пѫти въ годината въ обратно направление и да се борятъ противъ материалистическото мировъзрѣние и социалистическитѣ убѣждения, но тѣхното положение вече до сущъ нищо трагично не предетавлява. Тѣхното положение може да бѫде само комично и то нито на й о т а не може да измѣни естественото течение на вещитѣ у насъ.

И тъй, „трагически-заплетенъ“ въпросъ за измѣнение на убѣжденията у насъ нѣма и не може да има. За щастие нашата обществена мисъль е налучкала своята естествена колея, и измѣнението на убѣжденията у насъ може да бѫде или радостно явление или крайне комично. Обаче, ако нѣма „трагически-заплетенъ“ въпросъ за измѣнение на убѣжденията, то има една страшна с м у т а, една голѣма бъркотия въ понятията и едно безочливо, безсрамно измѣнение на мнѣния и възгледове. Но за това до пѫти.

Д-ръ Б.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Новата и старата година. — Политическитѣ събития презъ старата година. — До и подиръ 2 й Февруарий. — Личната политика и нашитѣ партии. — Изборитѣ на 17 Ноемврий и касирането на Ново Пазарския изборъ.

Почти мѣсецъ време се минава отъ като сме въ новата, 1897, год. и отъ като испратихме старата. Къмъ милліонитѣ к о с м и ч е с к и години се прибави още една; на гърба на народитѣ написа се още една стара, за да се напише на редъ съ нея и следъ не дълго време друга стара година. . . Времето се минава, годинитѣ подиръ година си текатъ. Съ теченето на времето, съ минаването на годинитѣ, мѣнява се человѣческия животъ мѣняватъ се заедно съ него и человѣцитѣ. Всѣка нова година донася и нѣщо ново въ човѣшкия животъ, въ живота на народитѣ. Самия фактъ, че една стара година се минава и че настжпва една нова, е едно ново нѣщо въ живота човѣшки. Самия фактъ, че младото нараства на една година, а старото остарѣва още на една година, е ново въ живота на народитѣ. Нѣма съмнѣние, че измѣненията въ обществения животъ, въ живота на народитѣ не сгаватъ изведнъжъ: въ една година не може да стане въ тѣхъ важно измѣнение. Но и не може да се утвърдчва, че всѣка нова година съвършенно прилича на старата. Колкото малки и да сж измѣненията, които ни донася всѣка нова година, но ги донася.

Ний сме още въ началото на новата година и не можемъ да предвидимъ всички измѣнения, които тя ще ни донесе. Но отъ това, що ни донесе старата година, можемъ до нѣкждѣ да предусѣтимъ, какво може да ни донесе новата. А какво донесе миналата стара година на българския народъ? Като се обръщаме къмъ нея за отговоръ, преди всичко ни спира вниманието едно политическо дѣло, което авторитѣ му го нарѣкоха „епохално дѣло.“ Помирението съ русския царь и признанието на князя — това е политическото събитие, съ което се почна старата година и съ което тя съ въсторгъ се спомѣнува отъ авторитѣ му. Но наистина ли то има значението, което му приписватъ последнитѣ? Събитията, които дойдоха подиръ него, не позволяватъ да отворимъ утвърдително. Ако има нѣщо епохално въ него, то безъ друго въ обратенъ смисълъ.

Както се знае, съ помирението и съ признанието се очакваше заживяването единъ редовенъ конституционенъ животъ. Нашитѣ руссофилствующи партии отъ друга страна свързваха сжществуването на България и осжществлението на „народнитѣ идеали“ съ помирението съ Русия. Читателитѣ ни знаятъ вече, че и едното и другото оставатъ не сбждчиви мечти Скоро подиръ шуминтѣ и скжпи тържества и расходки по случай на помирението и признанието се започна едно систематическо посѣгание върху конституционнитѣ правдини. Почна се то съ безаконото растуране на VIII Обикн Народно Събрание. Растури се то, защото слѣдъ „епохалното дѣло“ имало да се рѣшаватъ „важни политически и економически задачи“, за които трѣбвало да се пита волята на народа! Какви сж „важнитѣ полити-

чески и икономически задачи" за които е потрѣбвало на правителство то да растури Събранието, ний днесъ знаемъ. На 17 ноемврий ний видѣхме, какви сж „политическитѣ задачи", а скриванитѣ до сега търговски договори, както и скриването на дѣйствителното финансово положение на държавата, показватъ, какви сж „важнитѣ икономически задачи".

До преди една година, т. е. до 2-й февруарий миналата година, вършиха се беззаконния и дързки посѣгателства върху народнитѣ свободи. Но тогава ги оправдаха съ не нормалното положение, защото, както било угодно на г. Стоиловъ да обясни въ едно отъ засѣданията на миналата сесия, тогава въпросътъ билъ да се спаси „отечеството", „а не нѣкакви си свободи". А и какъ да се обяснятъ беззаконията и прѣстжпленията подиръ 2-й февруарий? Не ли „отечеството" е спасено и династията утвърдена? Преди всичко, разбира се, причинитѣ имъ трѣбва да ги диримъ въ условията на нашия обществен животъ, който дава възможность на безсъвѣстнитѣ и безчестнитѣ личности да правятъ беззаконния и престжпления. И додѣто сжществуватъ тия условия, нека бждемъ увѣрени, че безчестието и беззаконието, гдѣ явно а гдѣ прикрито, ще царува: безсъвѣстнитѣ и безчестнитѣ личности ще тичатъ собственитѣ закони, които сами ги създаватъ, и ще се подиграватъ съ правата на народа. Когато съзнаемъ това, тогава можемъ и трѣбва преди всичко да работимъ за измѣнението на тия условия. Инакъ съ мѣняването Ивана съ Стояна нищо нѣма да се измѣни въ нашия политически и обществен животъ. Тия условия създадоха и друго едно нѣщо, една н о в а л и ч н а в о л я, която, не ограничавана, може да бжде фатална за нашата страна, сждбоносна за народа. Помирението и признанието на князя утвърдиха го на „българския престолъ". Ако до тогава князя лъстѣше на българина съ думитѣ за законность и свобода, подиръ 2-й февруарий той уст нови една нова политика, политика по-съобразна съ неговото положение, като признатъ князь. Отъ тогава л и ч н а т а в о л я и л и ч н а т а п о л и т и к а е, може смѣло да се каже, първенствующия факторъ въ нашия вжтрѣшенъ и външенъ политически животъ. Тъзи в о л я и тая п о л и т и к а се явяватъ толкова т в ъ р д и, че, догдѣто не се измѣнятъ обществените условия и не се яви една политическа добрѣ организирана и съзнателна обществена сила, тя ще си остане т в ъ р д а. При всичко че това е твърдѣ очевидно и фактитѣ най-очебийно го потвърдяватъ всѣки день, обаче има у насъ партии, които пишатъ на знамето си даже демократически знакове, но които вѣрватъ, че и при тия условия могатъ сломи княжеската т в ъ р д а политика и въ сжщото време да си останатъ вѣрни на началата, които проповѣдватъ за сега. Твърдитѣ царски политики не сж съвмѣстими съ демократическитѣ принципи ни даже съ либерализма. Тѣ могатъ да правятъ въ краенъ случай компромиси и само съ единъ классъ въ деспотизмъ или съ единъ классъ въ либерализмъ. Онія наши партии, които и подъ булото на демократизма днесъ или въ близко бждаще мислятъ да влѣзнатъ въ компромисъ съ тия политики хранятъ се съ илюзии и съ илюзии хранятъ другитѣ, които ги слушатъ и вѣрватъ. Демо-

кратизмът е възможенъ при една демократична класса, която се явява такава и по положение и по духъ.

Така що, „епохалното дѣло“ създаде и заякчи едно положение на работитѣ, при което не е възможно нито економическото, нито политическо развитие на страната, нито пъкъ постигването на „националнитѣ задачи“ и „народнитѣ идеали“ на нашата буржуазия.

Обстоятелствата, при които се роди това дѣло, показватъ, какви могатъ да бъдатъ по лѣдствията му. Признанието на князя отъ Русия стана не въ основа на економическитѣ и политическитѣ интереси на България, а въ основата на утвърждението въ нея една династия. Такъвъ едно рѣшение на въпроса означаваше осуетяване на всички „национални мечти“ и „народни устреми“ на русофилствующата буржуазия. Впрочемъ тя и не искаше друго отъ Русия. Въ заслѣпението си тя не виждаше обрата, който даде кн. Лобановъ на русската политика. Между това той снѣ отъ нея славяно-идилическото було, и тя се яви чисто и просто политика на голия русски интересъ. Политиката, освѣтена отъ Лобановъ, заличи отъ смѣткитѣ си С. Стефанска България, както и въпроса за Босна и Херцеговина. За достигването на русския интересъ се оказа нуженъ не българския народъ, не неговитѣ желания, а фактическия владѣтель на България. И Русия влѣзна въ съглашение съ тоя владѣтель. По тоя начинъ „епохалното дѣло“ разбива отъ вѫтрѣ и отъ вънъ надеждитѣ на нашитѣ русофилствующи партии. Като говоримъ това, не искаме да кажемъ че положението до 2-й февруарий не трѣбваше да се махне. Не, съ това искаме само да покажемъ, какво е дѣйствителното значение на събитията отъ 2-й февруарий

Отъ горѣказаното слѣдва, че измѣненията, които може да ни донесе новата година, сж предначъртани отъ събитията на старата година. Ако тия измѣнения и да изглеждатъ обратни къмъ старото положение на работитѣ при по-други обстоятелства, обаче тѣ, като факти, внасятъ и едно ново измѣнение. Каквито и да сж тия измѣнения, но тѣ сѣ ще дадатъ едно ново съзнание на народа, че излизането отъ нелѣпото положение, въ което се тури страната, е възможно само съ едно радикално измѣнение въ положението на работитѣ днесъ у насъ. Въ това ний вѣрваме.

Старата година се свърши съ законодателнитѣ избори на 17 ноемврий. Отъ начина, по който се растури VIII Обикн. Народно Събрание, отъ скриването на „важнитѣ политически и економически задачи,“ отъ пжтуването на извѣстния инспекторъ на полицията Морфовъ предъ изборитѣ, отъ общия полицейски планъ, распратенъ отъ София до полицейскитѣ началства въ България, който проникна и въ печата преди изборитѣ и отъ ареститѣ и кървавитѣ разправи съ гражданитѣ въ нѣкои мѣста предъ тѣхъ, можеше да се сѫди, какви трѣбваше да излѣзатъ изборитѣ на 17 ноемврий. Читателитѣ вече знаятъ, какви излѣзнаха тѣ. Ний нѣма да изреждаме тука всички-

тѣ полицейски произволи и престжпления, извършени отъ властитѣ въ тия избори. Но не можемъ да не отбѣлѣжимъ факта, че на 17-й ноември българския гражданинъ испита нѣщо повече отъ грубитѣ насилия презъ осъмгодишната тирания на Стамболовия режимъ. На 17 ноември заедно съ грубитѣ насилия вървѣше най грубата и безочливата фалшификация на народната воля.

Правителственитѣ вѣстници, както и Министръ-Президентътъ въ Народното Събрание, представиха тия избори, като не бивали въ България по свободата, при която сж се извършили. Обаче единъ само фактъ, който биде забѣлѣзанъ и отъ чуждитѣ вѣстници, оборва тѣхнитѣ изопачавания. Фактътъ, че нито единъ отъ шефоветѣ на либералнитѣ фракции не е избранъ, е явно доказателство, че въ изборитѣ на 17 ноември е имало нѣщо фалшиво и насилие. При всичко това въ едно отъ първитѣ засѣдания на I сесия отъ сегашното Народно Събрание, г. Стоиловъ се мжчи въ една рѣчь да ни доказва, че изборитѣ сж анали безъ всѣкакви насилия. Обаче тя повече доказва противното. Преди всичко ще забѣлѣжимъ, че въ тая рѣчь г. Стоиловъ се явява до такава степень раздразненъ и неприличенъ въ израженията си за своитѣ политически противници, щото човѣкъ неволно се пита: коя е причината на това му крайно раздразнение и на неприличния му езикъ спрѣмо своитѣ обвинители? Общеизвѣстно психологическо явление е, че когато човѣкъ чувствува справедливостьта на обвиненията, които му сж правятъ и не може да ги обори, тогава той губи спокойствието, раздразнява се и се нахвърля върху обвинителитѣ си съ неприлични хули. Такъвъ впечатление прави рѣчьта на нашия министръ-председатель. Ако наистина обвиненията на противницитѣ сж несправедливи, тѣ не могатъ да предизвикатъ у човѣка такова силно раздразнение, каквото виждаме въ рѣчьта на г. Стоилова. Очевидно е, че той е чувствувалъ справедливостьта на обвинението и невъзможностьта да се оборатъ.

Макаръ изборитѣ и да сж произведени при насилия, при всичко че за мнозина отъ избранитѣ сж постжпили контестации и въ Народното Събрание се установи, че изборътъ имъ е билъ опороченъ, обаче отъ всички сж кассирани само два избора. Единия отъ тѣхъ е Ново-Пазарския изборъ. Въ тази избирателна коллегия се избра пакъ нашия социалистически депутатъ отъ VIII Обик Събрание, Ян. Сакъзовъ. Веднага, щомъ се узна отъ правителството резултата отъ избора въ този избирателенъ пунктъ, на два пжти едно подиръ друго се яви въ правителств. в. „Миръ“ заканване, че изборътъ ще бжде кассиранъ, защото ужъ „имало давление отдолу“. Читательтъ може да си представи, като какво „давления отдолу“, освѣнъ, разбира се, убѣжденнего, може да употрѣби единъ опозиционенъ и при туй социалистически кандидатъ, който не разполага нито съ полиция, нито съ войска, нито съ срѣдства за подкупи! Отъ разисквания въ Народното Събрание по избора на другъ Я Сакъзовъ се видѣ, че никакви положителни законни основания за кассиране на избора му не сжществуватъ При всичко това правителственното болшинство кассира избора му. И това никакъ и никого нѣма да очуди. То си е въ реда на нѣщата у насъ.

Когато ний казваме, на основание фактитѣ, че у насъ народа се дѣли на двѣ класи съ противоположни интереси — на собственици експлоататори и на експлоатирани, противницитѣ ни, които сж или плащани правителственни хора или нѣкъ лѣковѣрни простаци, не искатъ да вѣрватъ Но достатъчно е да погледнемъ въ Народн. Събрание, да разгледаме, отъ кого винаги се състои то и отъ какви подбуждения се ржководятъ прѣд тавителитѣ вжтрѣ въ него, за да се убѣдимъ, че това, което говоримъ е съвършенно истинно. Найдобрѣ можемъ да видимъ классовия характеръ на нашата държава и на законодателитѣ събрания отъ VIII и IX обики народни събрания, а най-вече отъ последнята сесия на последното. Кассиранието на Ново-Пазарския изборъ е още едно ясно доказателство за классовия характеръ на нашето общество. Болшинството отъ Народното Събрание се състои отъ различни народни експлоататори, противъ които се бори социализмъть Ново Пазарския избранникъ е единъ социалистъ, който стои на чело на социалистическата партия, членъ на Центр. й Комитетъ и който смѣло изобличаваше въ Народното Събрание експлоататоритѣ народни. Можеше ли болшинството да го търпи въ своята среда? - Очевидно е, че не. Трѣбваше то да се покаже такова, каквото си е. И нек подиръ това пакъ излѣзатъ да ни говорятъ, че у насъ нѣма классови интереси и классова борба! Съ кассиранието на Н. Пазар. изборъ представителитѣ на нашата експлоататорска класса обявиха официално тази борба, ѣ обявиха война на Работнич. Соц. Демократическа партия, И нека бжде увѣрено правителственното болшинство, че това обявяване на войната е единъ новъ успѣхъ за социализма въ България.

Ний сме напълно увѣрени че Ново-Пазарскитѣ избиратели ще докажатъ на днешното мизерно болшинство, че то не може безнаказанно да си играе съ тѣхната воля. Нека се надѣваме, че тѣ ще дадатъ нужната изесница на потжпкватитѣ на народнитѣ правдини и ще покажатъ достойния примѣръ за подражение. Избиранието на Я. Сакъзовъ отново отъ тѣхъ ще бжде първия доблестенъ примѣръ за въстържествуванието на правдата и за опозоряванието на безчестието, на подлостьта и грабителството.

КНИЖНИНА

Парламентски рѣчи на Павликенский народенъ прѣдставитель Н. Хр. Габровски. Първъ I и II та сесии на VIII-то обикновенно Народно Събрание 1894—1896 год. Издава книжарницата „Младежъ“ въ с. Бѣла Черкова. В. Търново 1896. *Цѣна 1 л. 20 ст.*

Когато социалистическитѣ сили у насъ за пръвь пѫть се организираха и се явиха съ своята программа, противницитѣ на социализма още повече усилиха нападенията си. Социалистическата партия наричаха тогава партия, състояща отъ дѣца, която распространява социализма между дѣцата. Но не се мина много време и дѣйствителностьта доказа, до колко безмислени бѣха тия твърдения на нашитѣ противници. Първитѣ избори слѣдъ паданието на Стамболовския режимъ имъ доказа, че социализмътъ въ България е едно сериозно явление. Тия избори, които пратиха въ Народн. Събрание двама депутати социалисти и въ които другитѣ кандидати на Работн. Соц.-Демокр. Партия получиха въ други избирателни околии едно внушително число гласове, доказаха, че силата на социалистическата партия се състои не въ съчувствието на „дѣцата,“ а *въ съчувствието на народа*, и че социалистическата пропаганда е пустнала дълбоки корени въ масата народна. Днесъ това е още по очевидно. Последнитѣ избори, при всичкитѣ полицейски агитации, при всичкитѣ лъжи и клевети, пръснати отъ противницитѣ ни, пакъ пратиха въ Нар. Събрание двама социалисти депутати.

Появлението на социализма въ оградата на Народното Събрание естественно е една голѣма непр ятность за правителственнитѣ болшинства. Неприятно е то и за оппозиционнитѣ буржуазни фракции въ Народн. Събрание. Смѣлия езикъ, съ който социалиститѣ изобличавать дѣлата имъ, ще изяснява, вече отъ трибуната на Народн. Събрание, смисъла на тѣхната дѣятелность и предъ самитѣ имъ очи. Съ какъвъ смѣлъ езикъ критикуватъ нашитѣ социалистически депутати дѣятелностьта имъ, може да види читателтъ отъ книжката „Парлиментски рѣчи на Павличенския народенъ прѣдставитель Ник. Хр. Габровски.“

Въ тази книжка сж събрани *двайсетъ и една* отъ рѣчитѣ, които държа Павликенски народенъ представитель презъ I и II сесии на VIII обикновенно събрание. Като испращаме читателитѣ си, които желаятъ да се запознаятъ съ съдържанието на тия рѣчи, къмъ самата книжка, ний тукъ ще направимъ нѣколко общи забѣлѣжки върху принципиалното съдържание на нѣкои отъ тѣхъ. Въ принципиално отношение най важни сж, споредъ насъ, ония рѣчи на социалистическитѣ депутати, които се касаятъ до икономическитѣ въпроси. Отъ „парламентскитѣ рѣчи“ най важната е въ принципиално отношение II-та рѣчь, рѣчьта по „закона за покровителствуване мѣстната индустрия“.

Почвата на социализма е въ икономическото развитие. Въстържествуването на социализма е възможно само при извѣстно икономическо развитие. Но послѣдното се извършва по извѣстни естествени закони. Щомъ една страна налучка тия естествени закони на своето развитие, тогава нищо не може да я отклони отъ тѣхъ. Но личноститѣ съ своята дѣятелность могатъ да улесняватъ това развитие, могатъ да го ускоряватъ. Предъ видъ на туй, социалистическитѣ принципи не допущатъ абсолютно отрачание тамъ, гдѣто въпросътъ се касае за икономическото развитие на една страна. Така, напримѣръ, социалиститѣ не могатъ да бждатъ противъ самия „законъ за покровителсвуване на мѣстната индустрия“. Такъвъ единъ законъ социалиститѣ могатъ да акламират, тъй като съ неговото внасяние и приемание самитѣ противници на социализма подтвърждаватъ, че въ нашата страна классовото дѣление не е измислица на социалиститѣ, а нѣщо неизбѣжно и сжществующе въ живота. Отъ друга страна такъвъ законъ напълно потвърждава научностьта на социалистическото учение. Обаче, нашия другарь Н. Габровски, като критикува тоя законъ и като изважда на явѣ, че отъ привилегиитѣ, които той дава, ще се възползуватъ само капиталиститѣ, най-сетнѣ го отхвърля именно за туй само, безъ даже да напрѣ на исключително *классовия характеръ* на закона. По мое убѣждение социалиститѣ не могатъ да бждатъ противъ такъвъ законъ, но само съ една резерва. Именно законътъ като покровителствува капитала, трѣбваше да покровителствува и труда. Трѣбваше да се настоява, щото сжщия законъ, като предвиждаше особенни привилегии за капитала въ сжщото време да опредѣли точно и отношенията

между труда и капитала, между работника и капиталиста. Нѣма спорѣние, че болшинството нѣмаше да приеме никакви поправки въ закона, но така разискванъ закона би показалъ най-релиефно классовия егоизмъ на управляющитѣ. А това е много важно.

Правимъ тия бѣлѣжки, които могатъ да се отнесатъ и до други нѣкои „парламентени рѣчи" на нашия другарь, предъ видъ на туй, че успѣхътъ на социализма въ България твърдѣ много зависи и отъ дѣятелностьта на социалистическитѣ депутати въ Народн. Събрание. Колкото тъзи дѣятелность е по-принципиална и по всестранно обмислювана, толкова и социалистическата пропаганда ще напредва.

Отъ другитѣ рѣчи ний особенно прѣпоржчваме на читателитѣ рѣчьта за пропорционалната избирателна система. Отъ нея читателя може да се запознае съ сжщностьта на тази система, която защищаватъ социалистическитѣ депутати.

На свършъкъ ще забѣлѣжимъ, че цѣната на книжката е твърдѣ голѣма. Предъ видъ на интереса, който тя представлява за *работния народъ*, за който, споредъ предисловието на издателя ѝ, е предназначе а и който наистина е важно да прочете тия рѣчи, цѣната 1 л. 20 ст. е много голѣма Много добрѣ би направилъ издателя ѝ, ако пустне книгата съ една намалена цѣна.

Д.

Чрезъ редакцията на сп. „Дѣло" постжпиха слѣдующитѣ нови книги и списания:

Войнишки радости Четири историйки изъ солдатский животъ. София 189 . *Цѣна 10 ст.*

Мнѣние за подобрѣние положението на поборницитѣ. Варна 1897 год.

Парламентски рѣчи на Павликенския народенъ прѣдставитель И. Хр. Габровски В. Търново 1896. *Цѣна 1 л. и 20 ст.*

Медицинска Бесѣда, год. III, Кн, III, Декемврий 1896 г. Видинъ 1897 год.

Мисъль, год. VII, кн I, София 1 97 год.

Воененъ журналъ, год. IX. кн. IX.

Hrvatska misao, god. I, Bl. I U Zlatnom Pragu 10 sicèna 1897.

Отчетъ на Н. Т. Цановъ, Видинский народенъ прѣдставитель, по дѣятелностьта на IX-то Обикновенно Народно Събрание, отъ 1-й до 21-й Декемврий 1896 год. София 1897 год.

Българска Сбирка, год. IV, кн. I. Пловдивъ 1897 год.

Зжболгкарски Сборникъ, год. I бр. 1, 2 и 3. Севлиево 1897 год.

Съврѣменна младежъ, год. I кн. кн. V, VI

Цвѣтъ, научно литературно списание за младежи. Год. I бр. 1, Януаръ 1897 г.

Природа год. IV бр. 6 ноем. 1896. г.

Звѣздица, мѣсечно илюстровано списание за дѣца. Год. IV кн. II, февр 1897 г.

ГОД. I. КН. II.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

умственния и обществения животъ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

МОМЧЕ, ЕДНО ВИНО!

GARSON, DU BOCK!

G. DE MAUPASSANT

Въ последнитѣ дни на февруарий късно една вечерь, азъ се връщахъ уморенъ и окалянъ отъ блиското село, дѣто бѣхъ отишелъ на расходка. Когато тръгнахъ, времето ми се видѣ стѣгнато и ясно, тъкмо каквото е нуждно, за да излѣзе расходката приятна. Азъ жаднѣяхъ да поизлѣза отъ града, дѣто студената зима ме бѣше затворила. Наближаваньето на пролѣтьта съгрѣваше отдалечь душата къмъ животъ, движение, мечти. А пъкъ колко е хубаво да се расхожда человѣкъ самъ самичъкъ изъ полето и да мечтае!

За зла моя честь, надвечерь времето се промѣни, гъста мъгла овлажи въздуха, дрѣхитѣ, земята. Пръстьта захвана да лѣпне на обущата ми и азъ се доволно уморихъ, додѣ влѣза въ града. Щомъ завихъ презъ една тѣсна и кална улица, на срѣща ми се мѣрна едно освѣтено дюкенче, къмъ което азъ не се забавихъ да се доближа. То бѣше махаленска кръчма, дѣто можахъ да се отбия на отпочивка за нѣколко минути.

Цъкнахъ вратата и всрѣдъ тютюневия пушекъ поразгледахъ, наоколо за праздно мѣсто, гдѣто да посложа умореното си тѣло. Бѣше пълно. Маси, столчета, подове, даже газени сандъчета — всичко бѣше заето отъ работници и потурлии личности, които набавяха съ спиртно раздразнение недостатъка отъ животъ въ живота. Шуменъ разговоръ, грѣмки смѣхове,

бурни расправии огласяха тѣсното и ниско дюкенче, освѣтявано съ двѣ газени лампички и отоплявано съ единъ загасналъ вече мангалъ. Азъ си пробихъ пжть между насѣдалитѣ мющерии и отидохъ къмъ тезгяфа. Кръчмарина нищо неможеше да ми помогне: да си излѣза хичь не ми се искаше, толкова мисълта да си отпочина бѣ подкосила още повече силитѣ ми; но ща-неща трѣбваше да продължа пжта си, ако българската услужливость, тъй непокжтната още въ простата масса, не бѣше ми се притѣкла на помощь.

— Я се посмѣстете малко, каза на сѣдналитѣ възъ пейката работници единъ шапкалия и прегърбенъ господинъ, който сѣдѣше на едно газено сандъче, гърбомъ къмъ мене и когото азъ взехъ отъ начало за нѣкой италиянски работникъ, толкова шапката му бѣше кирлива, дрѣхитѣ истъркани и изгледа европейски.

Насѣдалитѣ се смѣстиха, той се прехвърли на отвореното мѣсто и азъ сѣднахъ на неговото сандъче.

Азъ го погледнахъ любопитно. Той ми се усмихна и си клатна главата.

— Добъръ вечерь!

И той си подаде ржката. Тази безцеремонна любезность не ме никакъ зачуди. Зачуди ме неговия изгледъ. Мазната му вратовръзка, на която боитѣ бѣха се заличили вече, непраната му колосана ужъ риза, съ кирлива и намачкана яка, неомѣтеното му отъ пършелъ и прахъ палто, несрѣсаната му брада, непоправенитѣ му и клюмнали мустаки, мазната му и омачкана шапка, която криеше една нечиста и дльжка коса, подпухналото му блѣдно лице съ симпатични и страдалчески черти, неговия загасналъ, но пъленъ съ една интелигентность погледъ, който свѣтваше отъ време на време съ необяснима тъмна енергия, широкогръдния му бюстъ, който, сѣкашъ отъ бѣздѣйствие и пречупванье, бѣ захваналь да се искъмбурва и вкуфява; — всичко туй издаваше предъ очитѣ ми печалнитѣ останки на една интересна личность, която нѣкога е била пълна съ животъ, енергия, устремъ.

Настъпи едно мълчание. Той тури напълнената съ сдробенъ тютюнъ лула въ устата си и захвана да пуши мълчеливо, съ погледъ който гледаше къмъ мене, но не мене, тъй нѣкждѣ неопредѣлено, може би, въ интересната игра на тютюневия димъ, който се вие на кълба предъ носа ми.

Трѣбваше да наруша мълчанието.

— Какво ще пийге, ваша милость, да почерпя?

— Винце, отговори спокойно той, като извади и сложи лулата си на массата. Слѣдъ малко той притури: Азъ на вино го карамъ.

И той пакъ ме погледна усмихнато.

Чудно! Тази усмивка захвана да ме беспокои. Намъ какво тя ми се виждаше много приятна, много интимна, много позната. Въ душата ми се вълнуваше вече нѣщо, като отдавна забравени симпатии и любими спомѣни, но азъ нищо опредѣлено не можахъ да се сѣтя, нищо да си напомня. И найпослѣ вече и не се силѣхъ да си напомня нѣщо, защото ми се видѣше много странно да имамъ нѣщо общо съ такава пропаднала личность, каквото представляваше по изгледъ моя случаенъ другарь.

Азъ тракнахъ донесенитѣ чаши.

— Наздраве!

— Наздраве!

Той гъвртна виното въ устата си съ едно искуство, което издаваше дългодишенъ опитъ, и съ една жажда, която показваше, че свещенния сокъ на лозата бѣше станалъ вече буквално такъвъ за него.

Азъ почувствовахъ много бързо дѣйствието на виното. То сѣкашъ мигновенно пропълзя изъ всичкитѣ кѫтове на умореното ми тѣло и азъ усѣтихъ една приятна топлина да ме распуща и настроява къмъ сънливость, или поне къмъ една сладостна пасивность. Его за какво азъ не се намирахъ наклоненъ да подхвана разговоръ съ своя случаенъ другарь, а, отпустнатъ на сандъчето, захванахъ да слушамъ само врѣвата, която се дигаше наоколо ми. Може би, другарьтъ ми да се намираше въ сѫщото настроение, защото и той нищо не проговареше.

Отведнѫжъ той извика:

— Момче! Я донесь още двѣ!

— А, не . . . благодаря! обърнахъ се азъ.

— Че защо? Да почерпя и азъ. . . .

— Не, не . . . ще ви моля. . . Знайге, на гладно сърдце и уморенъ отъ пѫть. . . . Вече едното вино ме зашамади!

Той дигна рамене очудено.

— Както обичашъ. Не искамъ да те пресилвамъ,

И като погледна къмъ тезгяфа:

— Момче, едно вино!

Виното се донесе, той исчисти лулата си_нъзъ массичката, напълни я съ прѣсенъ тютюнъ, запали я, дръпна два — три пъти и, като ме изгеда значително въ очитѣ, подсмѣ се пакъ:

— Ти не можешъ да се сѣтишъ още кой съмъ, проговори.

Едвамъ сега внезапна свѣтлина озари паметьта ми, но азъ не смѣяхъ да произнеся името, което искаше да се изплѣсне изъ устата ми, толкозъ много чудовищно и невъзможно ми се видѣ, щото тая окаяна личность, която сѣдѣше сега предъ очитѣ ми, да е сѫщата оная идеална, високоразвита личность, която преди десетина години бѣше нѣщо като идолъ за нашитѣ младенчески, жадни за идеализация, души:

— Господинъ Станиловъ! извикахъ азъ неудържимо и почувствахъ, какъ лицето ми поблѣдня и почервеня въ единъ мигъ отъ вълнение, изненада, сконфузеность.

Да, той сѫщия. Неговата мълчалива усмивка, неговиятъ дълбокъ, интелигентенъ, сладъкъ погледъ, цѣлата негова физиономия, която чародѣйно придобиваше всички свои предишни черти, тъй близко познати менъ, но които до преди мигъ ми се струваха чужди, сега поразително ясно ми потвърдяваха това съ безгласния си езикъ. Да, той сѫщия, нѣкогашния младъ и буенъ учитель, вдъхновителя на най свѣтлитѣ ни обществени идеали, отъ които така беззавѣтно се увличахме нѣкога и които полека-лека, подъ неусѣтното исхабяванье въ живота, се преобразуваха, развалиха, испариха! Да, той сѫщия, който, като преподаватель въ горнитѣ классове на гимназията, съ своитѣ обноски къмъ насъ бѣше повече другарь, отколкото наставникъ! Той често ни събираше у дома си на единъ видъ литературни вечеринки, дѣто вървѣдъ четенье, пѣсни и разговоръ, ний прекарвахме най богати въ духовно отношение минути. Често ни повеждаше на расходка изъ гората, да изучваме наглядно естествената история, що преподаваше, и тия расходки бѣха за насъ като празднично тържество. Неговото присѫтствие разливаше отведнажъ една невидима симпатична струя върхъ нашитѣ младенчески сърдца. Въ разговори, въ пѣсни, въ декламации, даже въ мимика, - въ всичко той взимаше участие съ насъ тъй дружелюбно, тъй естественно, тъй отъ все-сърдце, щото, сѣкашъ, той бѣше напълно нашъ съученикъ. Едва ли е имало другъ учитель тъй любимъ отъ ученицитѣ.

Неговото отсѫтствие се чувстваше като една празднота. Неговитѣ думи се поглъщаха съ религиозно благоговѣние. Тѣ се приемаха и врѣзваха въ паметьта като законъ. Цѣли изрѣчения има въ главата ми отъ него. „Умственното развитие отдѣля хората отъ скотоветѣ, за туй трѣбва да се учимъ, да се учимъ и да се учимъ“, казваше той съ своя енергиченъ тонъ. „По-хубаво е да умрѣ человѣкъ недоволенъ Сократъ, отколкото доволна свиня; се провикваше понѣкога живо“. „Да ѣдешъ, да пиешъ, да спишъ,— какво е то? Просто растителенъ животъ. Истинско разумния животъ захваща само съ общественнитѣ идеали.“ Но най много ми се е врѣзало въ ума това негово любимо изрѣчение: „Изработете си единъ общественъ идеалъ и се борете до смърть за него. Само съ туй ще забравите, че сте потомци на маймуната.“

Ето тоя человѣкъ сега стоеше предъ мене. Азъ продължавахъ да гледамъ смаяно въ неговото лице, което се исмиваше страдалчески.

— Какво? Много промѣненъ, нали? . . . попита отведнѫжъ той.

— Ами че какъ тъй, господинъ Станиловъ? .. захванахъ смѫтено азъ.

— Какъ тъй въ това окаяно положение, искашъ да кажешъ? — Много просто. Захвани всѣка вечерь да му хвърляшъ по двайсетина такива (той подигна винената чашка) и ще видешъ какъ. Безъ усилие, безъ сътрѣсение, лека-полека, като да си носенъ въ нѣкоя меко постлана лодка, по нѣкое тихо и сладко течение . . . сѣкашъ сънувашъ!

По тѣлото ми пропълзяха тръпки отъ ужасъ. Азъ го погледнахъ още по смаяно. Той продължаваше да се усмихва, но вече нѣкакъ пресилено. По очитѣ му мина нѣщо като облакъ; душата му, сѣкашъ, захвана да навлиза въ нѣкакво затъмнение. Какъ? съ всичкия си умъ ли бѣше тоя человѣкъ? Можахъ ли да чуя такива думи отъ устата на тойзи, който нѣкога ни проповѣдваше за обществени идеали, за съзнателно развитие, за висока нравственность? Можеше ли недоволний Сократъ да се обърне въ доволна свиня?

— Но, господинъ Станиловъ.. проговорихъ азъ нерѣшително.

Той ме пресѣче съ своя дрѣзгавъ гласъ, дѣто проеча едва усѣтно една развълнувана нота;

— Момче, едно вино!

И като си сложи двата лакта върху масичката, като се нагъмбузи още повече, той взе отведнъжъ сериозно изражение и впи въ мене своя пъленъ съ дълбочина погледъ:

— Да, зная. Ти искашъ да кажешъ, че разликата между нѣкогашния Стаиловъ и сегашния е много голѣма и необяснима. Какво да ти отговорямъ? Ти си младъ и за тебе всичко това може да се струва нѣкакъвъ скокъ безъ свръска и съотношения. И ти имашъ право, защото виждашъ само първото и послѣдното дѣйствие на една комедия. А така, разбира се, какво може да представлява тя, освѣнъ глупость?

Азъ се наканихъ да му изискамъ именно промежуточнитѣ дѣйствия на неговия животъ, или, както той го нарѣче, комедия. Но той сѣкашъ догади мисъльта ми и махна съ ржка:

— Впрочемъ, какво ли представляватъ и другитѣ дѣйствия? Охъ, Боже мой, квадратна глупость, която не си струва труда да се расправя! . . .

— Напротивъ, азъ съмъ пъленъ съ любопитство да зная, какво се е случило въ васъ прѣзъ толкова години, отъ какъ сме се раздѣлили. Ето вече. . . .

— Десетъ години, ако се не лъжа . . .

— Да, да, точно десетъ години идущий юний. Щомъ се свърши учебната година, вий заминахте отъ тука и прѣзъ ваканцията научихме, че сте премѣстени въ друга гимназия.

— Не, петокласно училище. Азъ бѣхъ понижень, за гдѣто не съмъ умѣялъ да пазя авторитетъ предъ ученицитѣ и съмъ накърнявалъ учителското досголѣние.

— Вашитѣ обноски съ насъ . . .

— О, да, разбира се, тѣ не можеха да бждатъ гледани съ добро око, ни отъ моитѣ колеги, ни отъ моето началство, защото понятията имъ не допущаха приятелски отношения между възпитатели и възпитанници. Какво да ги правишъ? Можехъ ли да промѣня азъ тѣзи имъ понятия, които сж се наслонили въ тѣхния мозъкъ наслѣдственно отъ толкова, толкова поколения и които не сж нищо друго, освѣнъ грубитѣ форми на чорбаджийщината, пренесени въ училището? Достолѣпие за тѣхъ бѣше синонимъ на надутость. Любезность за тѣхъ значеше развратъ. Глупакъ азъ, че не можихъ да разбера тѣзи прости истини . . .

— Че тогазъ вий и въ петокласното училище не ще да сте останали спокойни?

— Отъ тамъ бѣхъ отчисленъ, защото по нататъшнитѣ контролирания на моитѣ дѣйствия дадоха на началството да разбере, че азъ съмъ не само непоправимъ, но и опасенъ. Представете си! Азъ другарувахъ съ ученицитѣ, водѣхъ ги на расходка, викахъ ги у дома вечерь, говорѣхъ имъ за умственно развитие, за борба противъ тиранията и порока, за обществени идеали, съ една рѣчь за всичко онуй, което е способно да дръпне една бръзда между человѣка и неговия компрометирующъ прадѣдъ .... Е, това, моля ти се, бѣше просто изъ въпъ мѣрката! Чакай да му дадемъ едно текне ний отзади, че да си тръси другадѣ хлѣба! Не щемъ развратъ! — О, разбира се ... да, развратъ! ...

Физиономията му захвана да взема едно постепенно оживление. Очитѣ му захванаха да блѣскатъ енергично. Той сѣкашъ се расположи къмъ изявление и говоръ.

— Момче, едно вино! извика той пакъ и, като го изсули бързо въ гърлото си, като си отри небрѣжно омокренитѣ мустаци, подкачи: — Чудно нѣщо е тоя свѣтъ! Иди му разбери смисъльта! А още по-чудно е человѣка! Иди му разбери безсмислицитѣ! До сега азъ се питамъ по нѣкогажъ, нѣмаха ли право ония другари, които ме съвѣтваха да си натискамъ парцалитѣ и да си гледамъ работата? Ахъ, да бѣхъ ги послушалъ! ахъ, да бѣхъ ги послушалъ! Сега азъ не щѣхъ да бѫда азъ, мръсния, отритнатия, презрѣния, унижения, пиеницата Станиловъ. До сега азъ щѣхъ да си бѫда ей тамъ високо въ обществената стълба, първоклассенъ учитель, а може би и директоръ, уважаванъ отъ всички и отъ мнозина гледанъ съ тайна завистъ, като человѣкъ съ голѣмо достоинство. Но не! моята пискуфяла глава бълнуваше правда, напрѣдъкъ, идеали. Азъ бѣхъ недоволенъ отъ мизерното положение на учитель за пари и искахъ да стана истински учитель, проповѣдникъ на здрави идеи, сѣятель на свѣтли начала. Азъ имахъ наивността да мисля, че человѣкъ е длъженъ да има убѣждения и да се бори за тѣхъ. Глупость! Каква илюзия! Поне да бѣхъ младъ! Можехъ да се утѣша сега, че съмъ мислѣлъ хлапетийски тогава. Но азъ бѣхъ трийсетъ годишенъ человѣкъ, Боже мой! Старо диване, дѣто се казва! Да, диваненикъ цѣлъ, нищо повече!

Той прѣкъсна за минута, искашли се, изви нервозно огасналата си лула и я удари о массата. Тя се изтръси. Той

се распалваше все повече и повече, една лека червенина захвана да избива подпухналото му мургаво лице, изражението му почна да придобива все по-голѣма сила. Азъ не искахъ да давамъ никакви въпроси, защото чувствовахъ, че и безъ туй душата му бѣше вече на пжть къмъ излияние. Пъкъ и освенъ туй, тона и начина, съ които се изражаваше, не позволяваха никакъвъ въпросъ. Тия думи, които приличаха на пръвъ погледъ да сж раскаятелна исповѣдь, бѣха ли дѣйствително таквазъ, или, напротивъ, една дълбока горчива ирония съ житейскигѣ принципи на нашето общество? Тайно растревоженъ и заинтригуванъ, азъ изострихъ още повече слухъ.

— Вмѣсто да ида да припадна въ канцеларийтѣ на министерствата, съ сълзи отъ раскаяние да испрося ново назначение, азъ послушахъ нѣщо, което се наричало съвѣсть, и което, казватъ, стоело ужъ тука некждѣ въ насъ и ни подшушвало, какво да правимъ. Праздна работа! Съвѣстьта — то било илюзиитѣ на нашитѣ распалени мозъци. Тия илюзии, вмѣсто да ме посъветватъ къмъ покорство и потаванье, подтикнаха ме къмъ борба съ произволитѣ на властвующитѣ. Азъ искахъ всѣкога да тържествува суверенитета на народа, да се зачитатъ еднакво правата на всички граждани, да не се дава просторъ въ нашата конституционна държавица на полицейски насилия и министерски произволи. Азъ искахъ, колкото се може по-широка свобода и по-широки права за народа, който да взема непосрѣдственно участие въ урежданьето на своята сждба. Не можехъ да търпя пренасяньето врѣхъ българска почва онния остатъци отъ азиятска управия, които се наричатъ: чорбаджийщина, деребействанье, сопаджилъкъ, заптийщина. Съ една дума, заловихъ се съ всичката си наивность да воювамъ за реализиранье на общественнитѣ си идеали, като критикувахъ немилостиво лошитѣ обществени проявления. Ей нá, отъ него моментъ на тъй се започнаха за мене цѣлъ редъ митарства, които най-послѣ ми дадоха да разбера, че на тоя свѣтъ, освенъ да се пие, нѣма друга утѣха! . . . — Момче, едно вино!

Азъ не можахъ да се сдържа повече.

— Но, Боже мой! вий, г. Сганиловъ, сѣкашъ искате да искарате, че борбата за обществени идеали е глупость?

— Ами че? Нимá е мждрость? Ахъ, да, мждрость е тя, додѣто зрѣе като мечта въ распалената глава на младежа и

додѣто той прави разни умствени комбинации, какъ да я приложи въ дѣло. Но щомъ захване да се прилага въ дѣло, всѣки вижда тогава, колко много призрачно има въ всичкия тоя димъ, който се нарича борба за обществени идеали. Не казвамъ, че нѣма хора, които, макаръ да сж навлѣзли отколѣ въ калта на дѣлата, продължаватъ още да се борятъ и да страдатъ. Но тѣ все иматъ, съ какво да замѣстятъ всѣко претърпено разочарование и да се лъжатъ постоянно. Но азъ не мога повече въ нищо да се лъжа, защото преживѣхъ всички разочарования вече и защото за мене нѣма вече никждѣ въ обществената дѣятелность илюзии. Азъ взехъ участие съ много партии, които носеха най-прогресивни и демократически девизи на знамената си, но нито една не остана вѣрна на тѣхъ, щомъ отъ опозиция ставаше властвующа. Азъ се борихъ рамо до рамо съ другари, които на лѣво и на дѣсно, съ думи и дѣла даваха гаранция, че ще устоятъ до край вѣрни на позициитѣ си; но и тука моята наивность се разби на пухъ отъ по-нататъшнитѣ обстоятелства. Азъ вѣрвáхъ слѣпо въ нѣкои енергични натури, които се представляваха за въплощение на най-свѣтлитѣ и напредничави начала, но скоро и тука трѣбваше да претърпя пълно разочарование. Кждѣ не тръсихъ азъ да намеря такава непокварена обществена сила, на която съ пълно довѣрие да мога да подамъ приятелска и помощна ржка: и въ гражданский елементъ, и въ селенитѣ, и въ интелигенцията, и въ депутатството, и въ журналистиката . . . Наврѣдъ, дѣто ми се мѣркаше, че свѣти и живѣе нѣщо възвишено и идеално, азъ се притичахъ съ най-искренъ апелъ, само и само да се увѣря, че има още на свѣта, за какво человѣкъ да се бори . . . И вѣстникаръ ставахъ, и депутатъ, и селски учитель, и пхтующъ агитаторъ, и чиновникъ даже, сѐ пакъ съ тая илюзия, че може би отъ височината на държавния организмъ ще може да се направи нѣщо. Но всичко било суетно мечтание и глупость! Въ села и въ градове, въ простолюдие и въ интелигенция, въ тълпи и въ водители, въ властвующи и въ опозиция, въ журналистика, въ народно представителство, въ чиновничество, въ идейни другари, — наврѣдъ имаше само единъ стимулъ, само една девиза, само единъ идеалъ: егоизма! И какъвъ егоизмъ! Най-низъкъ, най-отвратителенъ, най-мискински, най-жестокъ егоизмъ! Егоизмъ, който едвамъ сега изплиза изъ пеленитѣ на своята животинска фаза, напитъ съ нейн-

ната грубость, нетолерантность, тѣсногрѫдность, обрѫжень съ всички ужасни срѣдства, които цѣлувката на полудивия истокъ съ изродения западъ може да подшушне на человѣка: торбопѣсъчието, демагогството, подкупа, политическия развратъ, деспотизма, раболѣпието, шпионството . . . Обществените идеали бѣха само раскошна мантия, подъ която се подвизаваха ненаситни вълчи апетити. Всичката врѣва се дигаше не за извоюванието на общи принципи, но за надмощието на едни личности върху други. Само азъ, наивния, продължавахъ да мечтая за правда въ свѣта, додѣто най-после не дойде редъ и за мене да се свѣстя! . . .

Той си сне шапката, прекара си рѫката по гѫститѣ и мазни коси, като че ли искаше да отмахне нѣщо тягостно тамъ, наложи си пакъ шапката и извика:

— Момче, едно вино!

Той глътна отведнѫжъ поднесеното вино и ми улови развълнувано рѫката. Азъ усѣтихъ, какъ тя трепереше въ моята.

— Да не ти дава Господь да се свѣстишъ, както азъ се свѣстихъ! Нека моя урокъ ти служи за примѣръ. Ако имашъ нѣкакви обществени идеали, стѫпи имъ на врата още отъ сега, додѣ е рано, и си гледай кефа! Хубаво запомни това житейско правило: на този свѣтъ всѣки за себе си. По-нататъкъ не ти трѣбва да знаешъ. Плюй надъ всичко. Ахъ, колко кѫсно разбрахъ азъ тази аксиома! Трѣбваше да ходя гладенъ, опърпанъ, ненавиденъ, трѣбваше шестнайсеть пѫти да омитамъ паяжината по участъцитѣ, да ямъ боя на жандармитѣ, да имъ търпя псувнитѣ, руганията, капризитѣ, да приемамъ по лицето си храчкитѣ на приставитѣ и плѣсницитѣ на околийскитѣ началници, да бѫда сѫденъ отъ подкупени сѫдии, да лѣжа двѣ години за непознати политически грѣхове, да бѫда преследванъ, надзираванъ, шпионираванъ, да стоя денѣ и нощѣ на щрекъ подъ непрекѫснатитѣ заплашвания на шайкаджиитѣ, да бѫда интернираванъ въ затънтени градлета, да бѫда принуждаванъ да бѣгамъ отъ градъ въ градъ, даже вънъ отъ България, по чужди градове, дѣто человѣкъ може да умрѣ отъ сухоѣжбина и оскѫденъ животъ, да бѫда базиленъ зритель на всички ония осквернения, които тиранията бѣ измислила за своитѣ противници, като не имъ оставяше нищо свето и неприкосновенно: честь, име, семейство, морални свръзки;

— да, трѣбваше, казвамъ, да претърпя всички морални и физически мѫки, които до днесь още продължаватъ да сѫществуватъ въ нашия общественъ животъ, за да сполуча да се опомня отъ своето умопомрачение и да дойда въ съзнание. Ти разбирашъ сега, че за да има нужда цѣли десеть години да ме чукатъ по главата такова голѣмо количество реални и усязаеми факти, додѣ тя дойде да разбере дѣйствителностьта, то е трѣбвало тя да бѫде много яка, много забита въ своето невѣжество, много глупава съ една рѣчь. О, то е цѣла истина, азъ бѣхъ невъобразимо глупавъ человѣкъ и ако има нѣщо да съжалявамъ въ своя животъ, то е, че кѫсно можихъ да разбера, дѣ се крие умностьта на человѣка . . . На́, ей тука е́, мой приятельо!

И той, като подигна праздната чашка, извика:

— Момче, едно вино!

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Хиляди мрачни мисли и чувства вълнуваха душата ми, когато крачахъ изъ тъмнитѣ и кални улици къмъ дома. Азъ нѣма́хъ куража да го распитамъ, ни кога е дошелъ въ тоя градъ, ни какво прави, ни какво мисли за напрѣдъ, ни отъ какво живѣе. Азъ не посмѣхъ да задамъ никакъвъ по-нататъшенъ въпросъ, да не би неволно да бутна нѣкоя незаздравѣла рана. Азъ чувствувахъ, че предъ мене седѣше едно сѫщество съвършенно разнебитено отъ морални удари и докарано вече надъ оная пропасть отъ душевна болѣзненость, отъ дѣто не се излазя, освенъ чрезъ самоубийство или лудость.

На массата си намѣрихъ едно писмо. Единъ приятель ми пишеше между другото:

„ . . . Напълно съмъ съгласенъ съ тебе, че съ твърда воля и непоколебими идеали личностьта може да устои противъ всички обезсърдчителни общественни условия . . . “

Азъ дълго си напинахъ ума да се проникна отъ утѣшителната смисъль на тия думи, но всичко бѣше напраздно. И сѣдналъ на стола, и расхождащъ се изъ стаята, и лѣгналъ вече на кревата, дѣто се превъртѣхъ дълго време въ мѫчителна безсъница, въ ума ми стоеше, като закованъ, все тоя страдалчески, подпухналъ, сладъкъ образъ на моя нѣкогашенъ учитель, съ погледъ внезапно съгрѣнъ отъ неизразима енер-

гия, съ ржцѣ нервозно стиснали лулата и чашата и съ гласъ, който вика дрѣзгаво отъ време на време, съ неизмѣнна редовность:

—Момче, едно вино!...

Вѣнко.

ФАБРИКАТА

(CORRADO CORRADINO)

Колчимъ г-нъ Лелио, полузатуленъ задъ завѣситѣ на прозореца, гледаше на двора малкия си Рина, който почти не се помръдваше, хълцукнитѣ му вдваха до гърлото и усѣщаше, че студени тръпки му минуваха по гърба. Да не заплаче, отъ тъзи гледка, биваше принуденъ да се прибере въ стаята си, дѣто оставаше дълги часове потъналъ въ мисли и мжки. Той бѣше вдовецъ и много богатъ. Обожаваше своя синъ Рина, който съ нѣжнитѣ черти на лицето си му напомняше приятното лице на починалата му жена, която, току що бѣше дала на свѣта дѣтето, огасна въ единъ трагически сънь на щастие и ужасъ. Дѣтето ръстеше хилово, болнаво, като вечерно цвѣте: мило ти ставаше да го гледашъ на двора сѣднало върху нѣкой пънъ, съ отпуснати ржцѣ, дълго, слабо тѣло и съ тънкодълга втикната между малко въ поискривенитѣ рамене шия. На двора се усмиваше майското слънце; теменугитѣ и розитѣ при политѣ на ниския зидъ за загражданѣ пълнеха въздуха съ сладкия си ароматъ, който вдъхваше въ сърдцата бодрость, веселость и младость. Рино като да не осѣщаше нищо отъ всичко това; той сѣдеше неподвиженъ, съ

погледъ устременъ въ праздното пространство, като нѣкой малъкъ аскетъ. Тъзи именно негова неподвижность причиняваше на бащата смъртни страдания и още повече тѣ биваха посилни, когато той се обръщаше къмъ Лоренца, — работникъ, който живѣеше въ едно просто отдѣление на ближната къща и му казваше:

— Лоренцо, сторете ми приятностьта, испратете вашия Пипа да поиграе съ моя Рина.

И Пипо дохождаше често. Той бѣше едно бодро, едро, червендалесто, милодяволито и пъргаво дѣте. Той влиташе въ двора, като стрѣла, съ шумъ и крясъкъ; тичаше при Рина и всѣкакъ се умждруваше да го приемаме на игра съ него; но когато виждаше, че всичко е трудъ загубенъ, настаняваше се да играе самъ — хрипаше лудишката, прекачаркаше се, копаеше трапчинки, строеше палати отъ камъчета и, пълнеше съ дѣтски чуруликания всичко наоколо си.

Въ тѣзи именно минути г-нъ Лелио осѣщаше най нестърпимитѣ болки на сърдцето си; той се отдръпваше отъ прозореца съ сълзи на очи и си думаше: — И подиръ това казватъ, че богатството е всичко! — Той, когато се случваше да срѣщне Лоренца, непропускаше случая да го потупа по рамото и да му каже съ тона на сладко мъмрение: — Вий се оплаквате, че нѣмате следуемата се часть на богатствата, длъжима вамъ за вашия трудъ! Въвъ сжщность вий сте по-богати отъ мене. Вашия синъ отива добрѣ.

На тѣзи думи Лоренцо не отвръщаше нищо, защото страданията на този нещастенъ баща го мжчеха не малко. Задоволяваше се само да избъбре:

— Куражъ! Трѣбва да се надѣеме.

Единъ день не въ сила подълго да прѣнася тѣзи всѣки часни мжчения, г-нъ Лилио бѣше довлѣкълъ лѣкаря въ една отъ стаитѣ си и тамъ око на око, като надмощи страха си отъ съмнѣнията, заклѣ го да му открие всичко, да му каже всичката истина. Каква надѣжда и какъвъ страхъ можеше да има за Рина? Лѣкарътъ си посви раменетѣ. За страхуване въ тъзи минута нѣмаше нищо. Не можеше да се каже, че дѣтето бѣше здраво, не; напротивъ то бѣше едно нещастно творение, което растеше на сила съ малко червена кръвь въ жилитѣ. Най-доброто — да напустне Туринъ и да прекарва живота си ту между зеленитѣ планини, пълни съ благоуханията на боро-

ветѣ, ту между свѣтливитѣ морски брѣгове, наситени съ добъръ соленъ въздухъ; да живѣе животъ свободенъ и дѣятеленъ, да бѫде въ близко съприкосновение съ природата. . . . И . . . дѣ да се знае . . . съ време. . . .

Господинъ Лелио не чака да чуе друго. Въ малко време уреди работитѣ си и тръгна за едно село. Струваше се, че бѣга; въ трена бѣше притисналъ до гърдитѣ сина си тъй плахо-плахо, като че виждаше крадливата смърть да простира, не равномѣрна съ отдалечаването на трена, безкрайно дългитѣ си ржцѣ, за да му го грабне.

Отъ този день бѣха минали шесть години. Шесть години на постоянни грижи и непрекъснати бдѣния. Нищо не се спести: пжтнически развлѣчения, разни тѣлесни упражнения, лѣкувания по съвѣтитѣ на знаменити лѣкари . . . всичко се тури въ дѣйствие. За всичко това трѣбваха не малко пари; но работата се отнасяше за живота на собственния си синъ и г-нъ Лелио на харчоветѣ не обърна внимание. И така слѣдъ шесть години, минати въ постоянна и неуморна борба, честития баща можа да издигне знамето на побѣдата; Рино на дванадесетата си година бѣше станалъ пъргаво, сухо и нервозно момче, съ особни тънички, но развити и гъвкави, като челични пръчки, мускули. Г-нъ Лелио тържествуваше; въ очитѣ му свѣтеше радость и бащина нѣжность; и съ каква само гордость той си мислѣше за момента, когато ще представя сина си на роднинитѣ и приятелитѣ си въ Туринъ, кждѣто трѣбваше вече да се завърне! Какъ тѣзи съ удивление ще му стискатъ ржка и ще викатъ:

— Какъ? Рино ли е този? Та ти си направилъ чудо!

Стигнаха у тѣхъ си една майска вечерь — на мръкване. Сутринята, когато г нь Лелио отвори за пръвъ пжть прозореца и хвърли единъ погледъ на двора, гдѣто слънцето радваше всичко, теменугитѣ пръскаха миризми и между зеленитѣ листие триндафилитѣ весело погледваха, не можа да си не науми за миналитѣ години, когато отъ сжщия този прозорецъ следѣше за болното си дѣте и — какъ сърдцето му се свиваше тогава до ужасни мжки. Съ наслада, на човѣкъ,който знае, че опасностьта е прескочена, той преустрояваше сега гледката отново. Тамъ посрѣдата на двора сѣдналъ върху единъ пънь, неподвиженъ, като восъчна статуя, неговия Рино, а до него, пригънатъ копаеше трапчинки съ зачървенено едро лице, Пиппо, сина на работника...

При този споменъ г-нъ Лелио се сепна. Налѣгна го силно желание да види отъ ново стария другарь на дѣтето си. Той си го обрисуваше високо, силно, здраво момче, безъ друго по здраво отъ Рино; но сѣ пакъ неговия синъ предъ тази здрава простонародна кръвь не би представлявалъ вече такава нещастна фигура, както преди! И тази мисъль сладостно го гадаличкаше.

Хвана Рина за ржката, слѣзе и, като премина дворътъ, се насочи почти тичишкомъ къмъ близката кжща.

Лорѣнцо наемаше на най-долний катъ двѣ влажни и тъмни стаички, които се освѣщаваха презъ два ниски прозореца, обикновенно сѣ отворени. Но тъзи утрина макарь, че блѣдото слънце, се струваше, да бие въ стъклата, обаче проститѣ платнени завѣси не го оставяха да проникне на вѫтрѣ. Г-нъ Лелио, безъ да поклопа, отвори вратата, и току-що се бѣше наканилъ да поздрави, като всѣки честенъ човѣкъ, когато гледката, що му се хвърли на очи, му замрѫзи гласа на гърлото. При малката свѣтлина, която проникваше въ стаята, презъ приотворената врата, той съзрѣ едно сиромашко лѣгло, а върху възглавницата една главица съ гладки и дълги коси, слѣпени при слѣпитѣ очи, съ опулени, неподвижни, вперени очи въ празднота, съ лице пожълтѣло, нашерено съ тъмно-сини петна: главицата на Пиппа. До лѣглото една жена: майката.

Тя едвамъ си обърна главата и погледна гостенина.

— Марто, пришепна г-нъ Лелио, като се доближи на пръсти, вашъ съсѣдъ съмъ, Лелио, Страмби. Не ме ли познавашъ?

— Хж..! ... рече жената и прие първото си положение.

Госп. Лелио не можеше да вѣрва на очитѣ си; едно предчувствие пълно съ дълбока скрѫбь му помрачаваше душата; той напраздно се мъчеше да го отмахне; то поглеждаше отъ страни сина си, който се бѣше спрѣлъ страхливо на прага, то се вглеждаше въ болния, който само по мърданието на прозрачнитѣ ноздри и прекжснатото слабо носно свирение се познаваше, че не е мъртвецъ.

Тъй минаха нѣколко минути. Въ тъмната стая тишината докарваше нѣщо тъжно и страшно. Г-нъ Лелио се посъвзѣ, доближи се до лѣглото и попита съ покъртенъ гласъ:

— Какво има? Какво е станало? Кажете де, Марто, разкажете ми, моля ви, какво се е случило? — И при това

побутваше по ржката. Марта не дигна даже главата си; тя отговори само:

— Фабриката.

— Не разбирамъ. Какво искате да кажете?

— Да, фабриката. Фабриката е причината. Дѣтето неможенше да понесе трудноститѣ. Развалення въздухъ.... и оня отровенъ прахъ.... и преслената работа.... фабриката го доведе до този редъ.

— Пращахте Пиппа въ нѣкоя фабрика?

— Отъ двѣ години и половина насамъ.

— Що думате! И можахте да сторите това! Защо пращахте на фабриката горкото дѣте?

Марта понадигна главата си и втренчи за минута погледа си въ г-на Лелиа зачудена, като да не разбираше. Сетнѣ продума.

— Плащаха му тридесеть и петь стотинки на день; тѣ правеха повече отъ осемъ лева на мѣсецъ. Това бѣше доста голѣма помощь като за насъ сиромаси.

Г-нъ Лелио се смути и нѣма смѣлостьта повече да распитва.

— А лѣкарьтъ какво казва? — попита покъртенъ следъ малко.

Въ очитѣ на Марта блѣсна единъ лъчъ на злочестина.

— Лѣкарьтъ ли?... Хх!... Лѣкърьтъ казва, че трѣбва да се промѣни въздуха за болния. Да му се дава силно вино; сочна супа. Да се храня добрѣ, да се развлича... Тукъ горката жена се помжчи да се усмихне, но усмивката ѝ излезе глуха.

Г нъ Лелио не можá повече да устои на тѣзи мжки. Надникна лѣглото на болния, който поемаше презъ дълги прекжсвания, и мѫ цалуна челото. Подиръ се обърна къмъ жената и съ гласъ умоляющъ каза:

— Азъ ще ви пратя, каквото ви трѣбва; сетнѣ хвана за ржка своя Рина и искокна вънъ отъ стаята.

Току що бѣше стъпилъ на пжтя, видѣ Лоренца да си иде. Но не се одързости да му се обади и даже инстинктивно нѣкакъ затули сина си, като да се страхуваше, че Лоренцо ще познае въ това здраво момче онова хилаво дѣте прѣди шесть години. Дойдоха му на умъ ония думи, които имаше обикновение да повтаря на горския работникъ:

— Вий се оплаквате, че нѣмате следуемата се вамъ часть отъ богатствата за вашия трудъ. Вий сте по-богати отъ мене, вий. . . .

Сега тия думи му поляха душата, като едно люто гризение на съвѣстьта. Страхуваше се да си срѣщне очитѣ съ тия на този нещастникъ. Но Лоренцо мина покрай него съ клюмната на долу глава, безъ да го види. Тогава г-нъ Лелио се затече въ своята кжща и бърже натуря въ една кошница, какво-то можеше да потрѣбва на болния на първа ржка. Но бѣше кжсно вече. Въ сжщий този день, около дванадесетий часъ Пиппо имá последня мжка. Люшна ржцѣтѣ си конвулсивно, направи последно отчаянно усилие, за да издигне главата си, и падна върху възглавницата.

Бѣше мъртвъ.

Пр. отъ Итал. **З**,

СТИХОТВОРЕНИЯ БЪ ПРОЗА

отъ П. Засодимский

I

Невиденитѣ сълзи.

Нощьта бѣше тъмна; вѣтерътъ жално бучеше навънъ и силенъ дъждъ валѣше.

Въ тази нощь едно дѣте умираше. . . . А неговата майка дошиваше една бална рокля. На бѣдната шивачка ѝ се мъглѣше предъ очитѣ; тя едвамъ виждаше панделкитѣ, ширититѣ и тантелитѣ за роклята. . . . . „Моето бѣдно . . . . бѣдно дѣтенце“, шепнѣше горката, като шиеше една копринена джуфка. Хиляди горчиви сълзи покриха тази великолѣпна рокля.

Дъждьтъ все по-силно и по силно валѣше, и бурята ревѣше ли, ревѣше:

Дѣтето наближаваше да свърши. . . . Жената плачеше и продължаваше да ший.

На утрѣшьта вѣтеръть позатихна, и дъжда престана да вали. Ясното слънце бѣше се показало на небето. . . . А бѣдната жена, блѣдна и уморена, плачеше надъ мръвото дѣте. Да, тя плачеше . . . ., нъ великолѣпната рокля бѣше ушита и, може би, вече приковаваше очитѣ на хората.

Тази вечерь невѣстата, облѣчена въ раскошната рокля, блестѣше *въ салона, като райска птица*:

Цѣлата бална зала свѣтѣше отъ ламби и свѣтилници; бѣше много видѣло въ нея . . . . нъ сълзитѣ пролѣти върху роклята, мога да ви увѣря, никой не можá да забѣлѣжи.

II

Надъ бездната.

Единъ корабъ плуваше по морскитѣ води. Времето бѣше лошо: черни облаци се носѣха по небето; вълнитѣ бѣха като планини голѣми; вѣтеръть, който бѣше искъсалъ голѣмото въже и раздралъ платното, ревѣше, като звѣръ, току що избѣгалъ изъ клетката. Свѣткавици освѣщаваха мрака; силенъ гръмъ бучеше въ небесата.

Края на кораба наближаваше: вътрѣшностьта му бѣше се напълнила вече съ вода, мачтитѣ — счупени, и платната висѣха на парцали. Вълнитѣ и вѣтеръть го разбиха, и той потъна. . . . И на неговото мѣсто, когато се съзари, се виждаха да плуватъ дъски, греди, бъчви и засмолени въжа.

Къмъ една отъ дъскитѣ бѣше привързано отъ нѣкоя добра ржка едно малко дѣте. . . . Дѣтето безгрижно висѣше на дъската, която плуваше по чернитѣ води на океана. Съ весела усмивка плуваше то надъ страшната бездна, готова да го погълне. . . . Съ смѣхъ то си пъхаше ржчицата въ студената вода, или пъкъ плѣскаше по вълнигѣ. Пѣната го обгръщаше, капки лзтяха по лицето му, а то не искаше да знай: еамижи си очитѣ и се смѣй. . . . . Весело му бѣше.

То не се плашеше отъ морската бездна; тя не бѣше страшна за него. . . .

Като срѣщамъ въ живота усмивки по весели лица, като слушамъ безгрижния смѣхъ. . . . . И при вижданието на сияю-

щитѣ лица и свѣтлитѣ усмивки, азъ всѣкой пѫть неволно си припомнямъ дѣтето, което тъй *мило*, тъй *безгрижно* — съ високъ смѣхъ - плуваше съ дъската по чернитѣ води на океана.

пр. *К-тъ.*

ГЛАДНИЙ ГОСПОДАРЬ.

(Отъ Clovis Hugues)

Народа казваше: „На мойта слава,
Широка катъ небесната бездна,
Въ гранита на Историята корави
Издѣлахъ паметникъ за вѣчностьта.

Това столѣтье строго, справедливо,
Мъститель зарадъ мойтѣ правдини,
Голѣмото ми тѣло, костеливо,
Съсъ мантья императорска покри.

Писатели, мислители, учени!
Туй мое име блѣскаво: *Народъ*
Гърми по-силно въ вашитѣ творенья,
Огъ молния въвъ мрачний небосводъ!

Вѣнцитѣ — знаци на боготворенье,
Въвъ мойтѣ стѫпки падатъ всѣки часъ;
И туй, що цезаритѣ разярени
Не можали сѫ — мога вече азъ. . . . ,“

Азъ слушахъ развълнуванъ и унесенъ
И видѣхъ какъ Народа разлютенъ,

Задъхваше се блѣденъ, полусвѣсенъ,
Катъ старецъ, растреперанъ, задушенъ.

И му извикахъ: „О, царю върховни,
Народе, господарю, питамъ тебъ —
Подъ диадемата си тъй чаровна
Защо се цѣлъ порутвашъ?“

— „*Нѣмамъ хлѣбъ!*“

Д. И. Полпяовъ

—o·····o—

„ФИЛОСОФСКИЯТЪ КРИТИЦИЗМЪ“

II

Мозъка и душевната дѣятелность.

Въ миналата статия*) ний видехме, какъ стои въпросътъ съ реалностьта на чувственниятъ вънкашенъ свѣтъ и какво е отношението на пр. Карѣева къмъ този въпросъ.

Днесъ ще разгледаме други единъ не по малко важенъ въпросъ, именно „отношениего въ което се намиратъ духовната и материалната страна на човѣшкото битие“ или, съ други думи, отношението на физическата дѣятелность на мозъка къмъ душевната дѣятелность.

Г. Карѣевъ забѣлѣзва преди всичко, че двата рода явления, психически и физически, се различаватъ най първо по начинътъ, по който ний се запознаваме съ тѣхъ. Вънкашнитѣ физически явления ний узнаваме чрезъ наблюдение а вътрѣшнитѣ чрезъ самонаблюдение. „Вънкашниятъ опитъ, пиши г. К, ни дава възможность да се запознаемъ съ физическитѣ явле-

---

*) Гл. „День“, год. IV. кн. XI—XII. 1896., стр. 985.

ния а вътрѣшния съ душевнитѣ“ (стр. 9) Вътрѣшния опитъ ни дава възможность да знаемъ за нашитѣ душевни явления и за своето собственно *азъ* и предполагаме сѫществуването на това *азъ* въ другитѣ хора, когато наблюдаваме проявленията имъ на вътрѣшния имъ психически животъ въ мимически дѣйствия, тѣлодвижения, думи и постѫпки“ (с. 10).

Усѣщанията, разсѫдъкътъ, волята — съзнанието съ една дума ний неможемъ да узнаемъ чрезъ обективно наблюдение.

Напрасно би наблюдявали ний мозъкътъ или движенията на нѣкой човѣкъ и никога ний не би могли да разберемъ, че въ него сѫществува съзнанието, ако сами чрезъ вътрѣшно самонаблюдение не знаехме вече, въ що се състои това явление.

Дуалиститѣ излѣзватъ отъ тѣзи точки да твърдятъ, че физическиятъ миръ се отличава отъ духовниятъ не само по начинътъ на познаването имъ, но по своята *сѫщность*. Между тѣзи два свѣта има и една непроходима пропасть. Ний ще видимъ по долу, какъ науката се е постарала да хвърли единъ мость върху тъзи пропасть, да я направи проходима, като съединява двата нейни брѣгове.

За сега нека забѣлѣжимъ, че двата метода: *наблюдението* и *самонаблюдението* сѫ нераздилими.

И наистина какъ човѣкъ достига до съзнание своето *азъ*? Достатъчно ли е едничкото самонаблюдение, за да дойдемъ до съзнание своята индивидуалность, своето азъ?

Още Кондилякъ [1]) забѣлѣзваше, че ако си представяхме човѣкътъ една статуя съ вътрѣшность, като нашата, но безъ чувства, които да го турятъ въ съпрѣкосновение въ външнитѣ свѣтъ, той не би ималъ никакво съзнание за себе си, защото не би ималъ никакви усѣщания. „Тъй като човѣкъ недохожда на свѣтътъ, забѣлѣзва Марксъ, нито съ огледало нито като философъ à la Фихте, *Азъ*-тъ на когото нѣма нужда отъ нищо, за да се прояви—той се огледва и се распознава, най напредъ, *само въ другъ единъ человѣкъ*“ [2])

Преди да познае себе си човѣкъ захваща да познава другитѣ. Наблюдението неизбѣжно предшествува самонаблюдението.

---

1). Condillac, Traité des sensations, première partie publiée d' après l' édition de 1798 par J. Picavet. Paris 1885.

2). Le Capital par Karl Marx, Paris 1874—75. Стр. 20 въ една забѣлѣжка отдолу.

Освенъ това *съзнанието* далечъ не обхваща всичкитѣ психически явления на човѣка. То е само единъ *моментъ* — може би най важниятъ — но въ всѣкой случай не единственятъ. Освенъ тѣзи дѣйствия на нашата душа, които ний съзнаваме — които съставляватъ съзнанието въ собствената смисъль на думата — има цѣлъ редъ други психически дѣйствия, които ний несъзнаваме.

Преработването суровитѣ впечатления въ представи и идейни течения или распредѣлението на представитѣ по групи споредъ сходството на чъртитѣ имъ и, въобще, най голѣмата часть отъ психическитѣ обобщения ставатъ независимо отъ нашето съзнание, въ „безсъзнателнитѣ потайници на паметьта“ както казва Сѣченовъ.[1])

Ний ще си позволимъ да дадемъ тука нѣколко цитати изъ съчинението на парижскиятъ професоръ Баль, относящи се къмъ сжщиятъ въпросъ.[2])

„. . . Мозъчната дѣятелность не само не е всѣкога своеволна, нъ твърдѣ често тя е напълно безсъзнателна. . . .

„Когато въ срѣдата на единъ въодушевенъ разговоръ ний търсимъ да си припомнимъ нѣкое име, нѣкой фактъ, който ни исхвръква изъ умътъ, твърдѣ често ни се случава да си го припомнимъ дълго време подиръ, въ момента когато ний най-малко мислимъ за него. Една несъзнателна работа се е извършвала въ нашиятъ мозъкъ, и безъ никаква намѣса на волята ний встъпваме въ владение на идеята, която временно бѣхме изгубили.

„По сжщиятъ начинъ единъ урокъ, недостатъчно изученъ вечерьта, намира се затвърденъ въ нашата паметь при събуждането; духътъ е работилъ презъ сънътъ на тѣлото, но ний нѣмахме съзнание за неговитѣ усилия.

„Въ единъ други по високъ редъ на идеи мислителитѣ, които въ продължение на много време сж насочвали своето внимание върху една трудна задача, сж по нѣкои пжть поразени отъ една идея, която избухва изеднъжъ, като едно нечакано откровение и която имъ донася разрѣшението, което тѣ напрасно търсяха. Така, споредъ легендата, Нютонъ е дошълъ

---

1). Гл. цитираната вече миналиятъ пжть статия „Предметная мысль и дѣйствителность“. Стр. 200 и 204—205.

2. Leçons sur les maladies mentales par B. Ball, professeur à la faculté de médécine de Paris. 1890. Paris. Гл. стр. 46 и др.

до повечето свои открития, но ако би било нуждно да преведемъ по автентични примѣри, то на насъ не остава освенъ да избираме: толкова тѣ сж много. Азъ ще се задоволя да ви преведа тука едно наблюдение на Карпангера (Mental Physiologie, p. 596).

„Единъ математикъ дълго време е търсилъ разрѣшението на една геометрическа задача, безъ да може да го намѣри; той даже билъ начърталъ една фигура, която отговаряла приблизително на исканията на въпроса, безъ да ги удовлетворява напълно. Нѣколко години по късно, въ минутата когато се канятъ да си лѣгни следъ единъ уморителенъ день, той вижда изеднъжъ да се появява търсеното разрѣшение въ формата на една фигура напълно точна; това появление навело на него страшенъ ужасъ; сторило му се, че нѣкое свърхчовѣшко сѫщество се явило предъ него да му донесе едно откритие, което неговиятъ умъ не можалъ да достигне чрезъ собственитѣ си сили.

„Ето, безъ противорѣчие, единъ твърдѣ автентиченъ случай на *несъзнателенъ мозъцизмъ* (cérébration inconsciente), за да си послужимъ съ изражението на Карпантера."

Излишно е да превождаме други примѣри, които изобилватъ въ литературата и много отъ които е превелъ Баль. Нека отбѣлѣжимъ само, че сънищата сж сѫщо една несъзнателна мозъчна работа. Но *несъзнателниятъ мозъцизмъ* се проявава не само въ тѣзи изключителни случаи, които нѣкои могатъ да нарекатъ — не изключая отъ това и сънищата — малко или много патологически, той се проявява и играе най главната роль, както вече забелѣзахме споредъ Сѣченова и въ най обикновенитѣ психически дѣйствия.

Когато ний искаме да опишемъ една картина, единъ изгледъ на природата напр., то чъртитѣ на тѣзи картини сж вече сглобени, самата картина е вече съставена въ нашата памятъ и ний чрезъ нашето съзнание и чрезъ нашата воля я повикваме да излезе на повърхностьта. Съзнанието съчетава готовитѣ вече въ нашата памятъ елементи; то оперира върху една приготвена почва и не дохожда, тъй да се каже, въ подобие на всемирниятъ духъ на Хегеля освенъ post-festum, послѣ факта, за да признае това, което е станало по мимо неговата намѣса. Обаче съзнанието не се явява като нѣкое си deus ex machina, невидимо и нечаквано. То е сѫщо едно пси-

хическо дѣйствие, естественно и законно продължение на предшествующитѣ го, несъзнателни психически дѣйствия. По старата — но всѣкога нова, защото всѣкога е вѣрна — формула на Хегеля извѣстно количественно развитие преминува въ качественно. Водата нагрявана отъ сто градуса нагорѣ минува въ пара, истудявана отъ нула градусъ надолу минува въ ледъ. Това сж различнитѣ качественни състояния на едно и сжщо количественно развитие, което се състои въ поглъщанието на по голѣмо и по голѣмо количество калории — когато е думата за парата — или пакъ испущанието на тѣзи калории, когато отиваме къмъ ледътъ. Сжщо така известно количественно развитие на психическиятъ процессъ прави щото той отъ несъзнателенъ да минува въ съзнателенъ и *несъзнателниятъ мозъцизмъ да се превръща въ съзнание.*

Чрезъ самоноблюдението ний можемъ да познаемъ нашето съзнание и то само съзнанието на този, който се самонаблюдава, а да узнаемъ чуждото съзнание ний трѣба да *наблюдаваме.* За да узнаемъ несъзнателната наша психическа дѣятелность както и тъзи на другитѣ ний сжщо трѣба да наблюдаваме.

По този начинъ наблюдението и самонаблюдението сж два метода, които употребяваме съвременно и съвмѣстно и между тѣхъ нѣма това противорѣчие, което искатъ да намѣрятъ *дуалиститѣ.*

* * *

Тъй или инакъ но ний се натъкваме постоянно на два рода явления съвсѣмъ различни: физическитѣ и психическитѣ явления.

Материалиститѣ обясняватъ вторитѣ явления чрезъ първитѣ: психическитѣ чрезъ физическитѣ. Спиритуалиститѣ напаки обясняватъ физическитѣ явления чрезъ психическитѣ.

Г. Карѣевъ отхвърля и двѣтѣ тѣзи обяснения. Той пиши:

„Философската критика на материализмътъ е била противъ двѣ положения на метафизическото учение. Първо, тя казва това: неможе да се докаже, че материята, както ний си я представляваме на основание на научното изследване, може да бѫде сжщность на нѣщата, а напротивъ, доказва се, че материята, зета въ най абстрактната, най отвлечената смисаль на думата, е

явление. Второ тъзи критика говори, че нѣма възможность да се докаже, че всичкитѣ духовни явления иматъ чистъ материаленъ источникъ, както неможе да се докаже противното, че въ основата на миръть лѣжи духъ или духъ и материя заедно или, че духътъ и материята сж различии проявлени на една и сжщата неизвѣстна сжщность; това може да бжде работа само на метафизическото творчество и на вѣрата, а не научното изслѣдване и знание. Ний считаме послѣднята за по вѣрна и се основаваме на следующитѣ съображения: тъзи гипотеза не ни говори за явления, които се намиратъ вънъ отъ опита като материализмътъ и спиритуализмътъ; по нататъкъ като говори за единството на мировата сжщностъ, удовлетворява нашия умъ; най послѣ тъзи гипотеза може да удовлетвори постояната свръзка между физическитѣ и психически явления и тѣхния параллелизмъ и ни навежда на мисъльта, че и тѣзи и другитѣ явления иматъ единъ и сжщъ источникъ, една и сжщата основа. Отъ тъзи гледна точка духътъ не е продуктъ на материята, мисъльта не е функция на мозъка: казано иначе мисъльта и мозъка сж едно и сжщо, едно и сжщото неизвѣстно намъ нѣщо, което ний знаемъ двояко и затова ни се явава въ два различни вида“ (стр. 24).

Ний мислимъ, че г. Карѣевъ много ограничава кржгътъ на науката и наопаки много расширочава този на метафизиката, като туря въ нея всички опитвания, за да се обясни свръзката между психическитѣ и физически явления. Не требва да забравяме, че хипотезитѣ на много науки, както е напр. атомистическата теория въ химията, а сжщо и много хипотези въ геологията и астрономията, почиватъ на предположение, на вѣроятности, но това обстоятелство ни най-малко не ги прави метафизически. Въпросътъ е само, до колко фактитѣ и даннитѣ, които имаме натрупани до сега и които трупами всѣки день потвърдяватъ или опровергаватъ построенитѣ хипотези.

Въ всѣкой случай г. Карѣевъ се обявява по въпроса за физическитѣ и психически явления за монистъ.

Но що е *монизмъ* въ модерната смисль на думата? Ето какъ единъ отъ авторитетнитѣ негови представители, нѣмскиятъ професоръ Хекелъ, опредѣля монизма.

„Теорията на еволюцията, въ най-широката смисаль на думата като едно философско мировъзрѣние, подържа, че въ цѣлата природа сжществува единъ развивающъ се процессъ, е-

динственъ, продължителенъ и вѣченъ и че всичкитѣ явления въ природата, безъ исключение, като почнемъ отъ движението на небеснитѣ тѣла до падането на камакътъ, до растя'нието на растенията и *до човѣшкото съзнание* ставатъ въ силата на единъ едничкиятъ и сжщъ законъ на причинността; на късо, че всичко е сводимо къмъ механиката на атомитѣ. Мировъзрѣние механическо или механистко, унитарно или монистко или само съ една дума *монизмъ*“ [1]).

Главната и характерна чърта на монизма е значи, че той признава *единството* въ природата и въ природнитѣ сили. Обаче този материализмъ, който г. Карѣевъ предполага, че разбива съ своята „критическа философия“, никога не е говорилъ — освенъ въ незначителни исключения — другояче. И когато говоримъ за материализмътъ ний трѣбва да го вземеме тъй както сж го дали неговитѣ представители. Ако вземете въ настоящe време единъ такъвъ представитель, като Бюхнера напр., който въ сжщность е вулгаризиралъ учението на френскитѣ и английскитѣ материалисти отъ половината на миналото и отъ началото на настоящето столѣтие, и Бюхнеръ [1]), повтаряме, и той даже не разбира материализма тъй, както го представя г. Карѣевъ. Последниятъ претендира, че материалиститѣ турятъ въ основата на всичко материята. Обаче тѣ толкова малко турятъ въ основата на явленията материята, колкото малко турятъ и силата. Тѣ сж по-малко едностранчиви, отъ колкото мисли г. Карѣевъ, защото тѣ не раздѣлятъ материята отъ силата и силата отъ материята. Това сж двѣ нераздѣлни свойства на една и сжща сжщность. Самото заглавие на главното Бюхнерово съчинение „Kraft und Stoff“ (Сила и Материя) е едно доказателство за това.

Ако ний възлеземъ къмъ материалиститѣ отъ миналото столѣтие, ний ще видимъ сжщото. Ето какво пиши по сжщий въпросъ баронъ Холбахъ, единъ отъ представителитѣ на французкиятъ материализмъ.

---

[1]) Les préuves du transformisme Стр. 16. Отговоръ на Вирхова — берлински професоръ—патологъ.

[1]) Бюхнеръ въ съчинението си „Сила и Материя въстава противъ опредѣлението на Фохта, че мисъльта е спрямо мозъкътъ това, което е алъчката спрямо черниятъ дробъ или пикочьта спрямо бъбрецитѣ. Между тѣзи явления нѣма даже повърхностна *аналогия*. Бюхнеръ мисли, че повѣрно било би сравнението: мисъльта е по отношение къмъ мозъка това, което е магнитизма спрямо магнита. Въ дадената минута ний нѣмаме книгата на Бюхнера предъ себе си и затова неможемъ да посочимъ на страницата.

„Ако ний подъ Природа“ разбирахме една натрупана, мъртва, безъ всѣкакви свойства, чисто пассивна материя, то безъ съмнение ний ще бѫдемъ принудени да търсимъ принципа на движението вънъ отъ тъзи природа; обаче ако подъ Природа ний разбирахме това, което тя е въ дѣйствителность, *едно цѣло*, различнитѣ части на което иматъ различни свойства . . . . . тогава нѣма нужда да прибѣгваме до свръхестественни сили, за да си обяснимъ създаването на нѣщата и явленията, които виждаме“ . . . . . [1]).

Въ началото на сѫщото си съчинение „Le systeme de la Nature“ Холбахъ заявява, че всичко се състои отъ „материя и движение“ — материя и сила на новитѣ материалисти.

Читателътъ види, че г. Карѣевъ претендираше, какъ материалиститѣ считатъ материята за сѫщность, а не за явление и че „критическата философия“ на Канта опроверга този „наивенъ взгледъ“. Сѫщото твърди и покойний Ланге въ своята „история на материализма“. (Ланге е единъ отъ учителитѣ на неокантизма, т. е. на „критическата философия“, когато господинъ Карѣевъ е само единъ отъ епигонитѣ). Обаче всичкитѣ материалисти, а въ това число и Холбахъ, който е писалъ преди Канта, сѫ разгледвали материята като *явление*, а не като сѫщность. Това дава право на Плеханова да се надсмива на Ланге (а въ нашиятъ случай сѫщото се отнася и къмъ г. Карѣева) и да казва: „Ланге вижда всичкитѣ философски системи въ Канта, както Малебранчъ виждаше всичкитѣ нѣща въ Бога. Той не можаше да си представи, че и преди обнародването на „критиката на чистиятъ разумъ“ и при това между материалиститѣ е можало да има хора, които сѫ знаели извѣстни истини — истини въ сѫщностъ твърдѣ пустали и напълно безплодни сѫ, но които нему се струватъ като най-велики открития на модерната философия“.[2])

Тъй или инакъ, но материалиститѣ разгледватъ материята и силата 1) като явление, а не сѫщности и 2) като нераздѣлими и немислими едно безъ друго.

Ако г. Карѣевъ е *монистъ*, той неможе, освенъ ако не иска да си противорѣчи, да счита *психическитѣ явления* като

---

[1])Systeme de la Nature. Londres 1781. стр. 21. Цитирано въ новото съчинение на *Плеханова*. „Beiträge zur Geschichte des Materialismus, I Holbach. II Helvetius. III Marx. Stuttgart 1896. стр. 2—3

[2]). Ibid. Стр.

резултатъ на нѣкаква си психическа сила, която се явява като deus ex machina, а трѣбва да иска тѣхното обяснение въ общитѣ закони на материята и силата. Ако ний сме за *единството* въ силитѣ, то ний трѣбва да сме затова единство сжщо когато става дума и за психическитѣ явления. А въ този случай *монизмътъ* на г. Карѣева, който той противопоставя на *материализма*, не е освенъ материализмъ, но, както би казалъ Енгелсъ, *срамежливъ* материализмъ или пакъ, което е още по лошо, непоследователенъ материализмъ.

* * *

Ний пакъ ще се повърнемъ на физическитѣ и психическитѣ *явления*, но този пѫть вече да хвърлимъ този мостъ, който трѣбва да съедини двата брѣга, които раздѣляше предполагаемата непроходима пропасть и който мостъ не е нищо друго освенъ *движението*.

Тука ний ще се водимъ по съчинението на Лозанскиятъ професоръ по философията А. Герцена: «Psychophysiologie générale» (обща Психофизиология).[1]).

Нека най-напредъ въ конкретенъ примеръ представимъ задачата, разрешението на която търсимъ.

На лѣвата ми ржка капва отъ прекраснияъ кибритъ, който ни продава грижливото французско правителство, една капка растопена сѣра. Тя възбужда периферическитѣ краищници на чувствителниятъ ми нервъ на ржката и това възбуждание се предава по центроприближающиятъ се чувствителенъ нервъ въ чувствителнитѣ възли на гръбначниятъ мозъкъ и отъ тамъ въ тѣзи на главниятъ мозъкъ. Тука простото раздражение преминува въ осещание, което азъ съзнавамъ и като следствие отъ това съзнание се явява нервно възбуждание тоя пѫть вече центроотдалечающе се, което тръгва отъ централнитѣ двигателни възли и отива чрезъ двигателнитѣ възли на гръбначниятъ ми мозъкъ въ двигателнитѣ нерви на дѣсната ми ржка, която се подига и истрива срѣдната капка.

Изобщо тука ний можемъ да различимъ три фазиса. 1-о Центроприближающето се нервно движение (нервенъ токъ).

---

[1]). Ний ще цитираме русскиятъ преводъ: *Общая физиологія души*, съставилъ А. Герценъ. С. Петербургъ 1890. (Изданіе Ф. Павленкова).

2-о Съзнанието, т. е. психическиятъ актъ въ тѣсната смисълъ на думата. 3-о Центроодалечающето се нервно движение.

Въ *първиятъ* и *третиятъ* фазисъ *по признанието на всички* ний имаме работа съ *материални движения*. Обаче въ *вториятъ* фазисъ — *съзнанието*, който съединява двата други фазиса, се явява вече *нематериалната сила*. Съзнанието не е вече движение, а то е просто съзнание — единъ материаленъ фактъ.

Тукъ му е мѣстото да преведемъ думитѣ на знаменитиятъ английски ученъ Маудсли, контосе отнасятъ до партизанитѣ на нематериалната сила.

„ . . . Да докажатъ сѫществуванието на нематериалниятъ агентъ, който се появява въ известенъ моментъ въ качеството на deus ex machina и да определятъ момента на неговото появяване сѫ длъжни тѣзи, които защитяватъ тъзи хипотеза и се нуждаятъ отъ нея: тѣ нѣматъ право да създава ъ произволно хипотези, които не могатъ се примири съ всичко, което е на насъ известно относително нормалното течение на природниятъ еволюционенъ процессъ . . . и за това тѣ нѣматъ право да искатъ отъ тѣзи, които не се съгласяватъ съ тѣхъ да докажатъ несъстоятелностьта на тѣхниятъ възгледъ".[1]).

И наистина какъ и отъ кѫдѣ се явява това съзнание? Въ кой моментъ се намиса то? „Ний никѫдѣ незабелезваме, пиши Герценъ, да се нарушава непрекъснотостьта на нервната тъканъ: отъ този моментъ, когато на организма подѣйствува външнаго впечатление до момента на душевната реакция и въ съответствующитѣ на нея физически редове никѫдѣ и нито на единъ мигъ тѣзи моменти не сѫществуватъ отдѣлно единъ отъ други. Всѣка психическа дѣятелность има за свой субстратъ нервнитѣ елементи, сѫществуванието на които тя предполага и вънъ отъ които тя неможе да се извърши. Но дѣятелностьта на нервнитѣ елементи не представлява нищо друго освенъ молекулярно движение и за това нѣма никаква необходимость да се изнамѣрва нѣкоя особна сила за обяснение на мозъчната дѣятелность . . . . . Но тя не само е излишна, но тя и неможе да бѫде никакъ допусната. И наистина, ако психическитѣ явления не представлявать отъ себе си движение отъ молекуляренъ характеръ, то кѫдѣ се дѣва движенйето, което

[1]). Цитирано у Герцена стр. 54.

достига до чувствующитѣ центрове? Кждѣ изниква движението, което тръгва изъ двигателнитѣ центрове? Ний влѣзли би ви най рѣшително противорѣчие съ всичкитѣ наши положителнъ знания, ако би допуснали, че физическиятъ редъ явления може въ нѣкой моментъ да исчезне въ пустотата (въ физическиятъ смисль на думата), заета отъ нѣкаква си нематериална сжщность, която, той (редътъ) да възбужда къмъ дѣятелностъ по нѣкакъвъ си таинственъ способъ — че тъзи сжщностъ на свой редъ извършва още по таинственна работа, крайниятъ резултатъ на която, по единъ неразбираемъ за насъ начинъ, се предава на другиятъ край на прекъснатата физическа верига, като пресъздава по този начинъ исчезналото ужъ движение. Законътъ за съхранението на енергията ни кара да признаемъ, че центростремителното движение може да исчезне и да се прекрати само следъ, като даде начало на друго едно движение сжщо тъй, както не може да изникне и да сжществува центробѣжното движение, ако то не бжде произведено отъ друго движение. А ако взаимнитѣ отношения на психо-физическата сила на молекулярното движение сж такива, щото *тя изисква, когато се прекратява едно движение, и исчезва, като произвожда друго, то, очевидно, че самата тъзи сила не може да джде нищо друго освенъ движение.* [1])

Но ако психо-физическата дѣятелность не е нищо друго освенъ особно молекулярно движение, то тя, като всѣко движение, трѣба да изисква, за да се извърши, *известно време.* И наистина това се доказа по единъ блестящъ начинъ отъ опититѣ на *Хирша*, *Фолькфа* и особно отъ тѣзи на *Дондерса* и на *Шифа.*

Забелѣзано е, че отъ възприемането на известно впечатление до реакцията се минува известно време. Така отъ капването на капката до като си дигна ржката да я истрия се изминува известно време. Една часть отъ това време се употребява презъ първий фазисъ, т. е. до като възбуждението мине презъ чуствителниятъ центростремителенъ нервъ и иди до главнитѣ мозъчни центрове. Сжщо таково време отива и презъ третиятъ фазисъ. А презъ вториятъ фазисъ? Сжщо, за да се убеди въ това, Дондерсъ е прибѣгналъ до следующето средство. Той е направилъ цѣлъ редъ опити върху различни лица

---

[1]) Герценъ, стр. 53—54.

и съ различни чувства (зрение, слухъ и пр). Той се е постаралъ, щото презъ тѣзи опити времето, което е нуждно за първиятъ и третиятъ фазисъ да е въ всичкитѣ лица еднакво.

Така щото у всички лица въ еднакво време впечатленията ще идатъ по центростремителнитѣ нерви и ще се възвърнатъ по центробѣжнитѣ. Ако следъ това *цѣлото време на реакцията* не е еднаква у всички, то ясно е, че тъзи разлика трѣба да се припиши на различната психическа дѣятелность, което у различнитѣ лица иска различно време да се извърши. Ний нѣмаме възможностьта да се впускаме въ подробноститѣ на тѣзи опити. Шифъ и Герценъ сж правили сжщитѣ опити, още до като сж били въ Флоренция.

Следъ своитѣ опити Шифъ е напечаталъ една брошура, голѣма часть отъ която превожда Герценъ.

Шифъ забелѣзва, че движението отъ една непрекъсната верига отъ послѣдователни моменти неможе да вмъкне никаква *инертна* междина, защото тогава движението се прекратява и ний нѣмаме вече работа съ движение. За да има отново движение, трѣба да влѣзатъ отново въ дѣйствие причинитѣ, съвокупностьта на които предизвиква движение. Сжщото е и въ психо-физическиятъ актъ. Ако *съзнанието* бѣше една инертна междина (не движение), то движението въ центростремителнитѣ чувствителни нерви би се прекратило и не би преминало въ центробѣжно движение по двигателнитѣ нерви. А тъй като движението не се прекратява, то очевидно съзнанието е сжщо движение. Собственното заключение на Шифа е тъй. „Мене ми се струва, че ний можемъ отъ тука да заключимъ съ право, което ни дава научниятъ анализъ, *че субстратътъ на душевната дѣятелность се явява нѣщо протяжимо и сложно.*“

Но на знаменитиятъ Женевски физиологъ се падна честьта да направи друго едно откритие, което още повече потвърди горната истина. Всѣко движение е съпровождано съ произвождането на друго едно движение, а именно съ произвождането на топлина. И тъй като психическата дѣятелность е единъ особенъ видъ движение, то и тя трѣба да се съпровожда съ образуването на топлина. Това именно и доказаха друга една серия забелѣжителни опити на Шифа — а сжщо и на Валентина — върху наркотизирани и ненаркотизирани животни, у които всѣки психихески актъ се съпровождаше съ подигането на температурата на главнитѣ нервни центрове.

Но има и другъ единъ родъ явления, не по малко интересна явления, които ни показватъ, че психическата дѣятелность е въ *тѣсна свързка и зависимость* отъ нервно-молекуларното движение. Тѣзи примери ни даватъ наблюденията на психиатритѣ. Но затова ний можѣ би ще имаме другъ пѫть случаятъ да поговоримъ.

„Якоби въ единъ разговоръ съ Лессинга казваше:

„Спиноза ми се аресва, но все таки лошо е списанието, което ний намираме въ негово име!“ — Лессингъ отговорилъ: „Да! ако искате!.... И при това... знаете ли вий нѣщо по-добро?“ [1])

Материалиститѣ, забелѣзва Плехановъ, могатъ по сѫщиятъ начинъ на всички забелѣжки на тѣхнитѣ противници да отговорятъ: „Знаете ли вий нѣщо по добро?“

К. Р

ИСТОРИЧЕСКОТО ПРОИСХОЖДЕНИЕ НА СВОБОДНИТѢ ГРАДСКИ ЗАНАЯТИ *)

I

Когато германцитѣ нахлули въ римската империя, земледѣлието имъ бѣ съвсѣмъ не развито. Тѣ още почти исключително се занимавали съ скотовъдство и съ ловъ и били още на получергари. Следъ като завзели една часть отъ латифундиитѣ, създали отново свободно селско население. Тия селени, като изучили по напредналия начинъ на римското производство, оставили скотоводството, а още повече ловътъ на заденъ планъ и земледѣлието станало почти исключителното занятие на германцитѣ, които се заселили.

---

[1]) Jacobis werke, стр. 177, цитирано у Плеханова: Beitrage и пр. ст. 5.

*) Изъ съч. „Die Geschiechte des Socialismus“, ред кт. отъ K. Kautsky и E. Bernstein T. I.

Вижда се, че развитието, което прекара Римъ, се повтори и тука. Съществуването на селскитѣ хозяйства се постави въ рѣзко противорѣчие съ тогавашната военна повинность, на която подлежеше всѣки свободенъ мжжъ. Вѣчнитѣ войни съсипали тогавашнитѣ селени и селскитѣ ступанства запустѣли.

Нъ сега вече селското население не е могло да се замѣсти съ стопанства, въ които да се работи съ роби, както въ древния Римъ: щомъ германскитѣ племена приели християнството, а това значи щомъ тѣ бѣха се запознали колко годѣ съ римския начинъ на производството и щомъ се бѣха заселили, нападнали ги отъ всѣкждѣ ордии на чергарски, легко въоржжени народи, народи крайморски и народи ѣздачи, Аваритѣ и Маджаритѣ нахлули отъ Истокъ, Норманитѣ отъ Севѣръ и Сарацинитѣ отъ Югъ и Истокъ. Отъ 8-то до 11 столѣтие западното християнство бѣ обезпокоявано отъ непрекъснатитѣ разбойнически нападения на тѣзи пришелци. Далечъ отъ да искатъ да придобиватъ роби, тѣ сами станали много плодороденъ материялъ за ловцитѣ и търговцитѣ на роби. Християни-роби имало много по между „езичницитѣ", а езичницитѣ роби се намирали се по-рѣдко и ставали се по скъпи у християнитѣ.*) Производстото съ роби станало не възможно и то исчезнало въ този периодъ съвсѣмъ въ западния християнски свѣтъ.**)

---

*) Нъ отъ християнскитѣ тържища тѣ никога не бѣха съвсѣмъ исчезнали. Още въ 13. и 14. стол. се срѣщатъ примѣри отъ търговия съ роби въ Италия. Амадей II Савойский купилъ въ 1307 г. въ Цариградъ двѣ робини. Въ Генуа струвала въ 1384 г. една татарка робиня, „свободна отъ всички тайни болѣсти," (magagnis) 1049 лири, а друга една въ 1389 г. се продала за 1312 лири. Търговцитѣ на роби докарвали стоката си повечето отъ Кафа. Въ градскитѣ законници на това време се срѣщатъ много постановления, относящи се до робитѣ. (Гл. Jul. Krone fra Dolcino und die Paterener, Истор. епизодъ изъ пиемонтинскитѣ религиозни войни, Leipzig 1844. S. 16.)

**) Причината да се уничтожи робството не бѣ тая, че християнството провъзгласи търговията съ роби за грѣхъ, а нѣманието материалъ за тая търговия; и най доброто доказателство за подкрѣпление казаното е, че щомъ християнството се бѣ до тамъ усилило, щото да може отново да се постави въ офенсивъ спрямо „невѣрницитѣ". борцитѣ на християнството били първитѣ които се занимавали съ продаване и купуване на роби. Кръстоносцитѣ, а по сетнѣ и Испанцитѣ и Португалцитѣ въ Африка се занимавали съ тая търговия. Буллата на папа Николай V отъ 8 Януарий 1454 г. казва, че е позволено на всичкитѣ „езичници и др. неприятели на Христа да се взиматъ въ вѣчно робство" и Клеменсъ V (1523—1534) разшири това „право" върху всички еретици (L. Keller Die Reformation und die älteren Reformparteien. Leipzig 1885 Стр. 480). Ала развитието на начинътъ на тогавашното производство бѣ зело направление, което изправи работата съ роби излишна. . Робътъ станалъ луксозенъ предметъ и това се измѣни едва тогава, когато европейскитѣ сили бѣха основали колонии и бѣха превзели земи отъ татъкъ океана. Тукъ не е имало условия за европ. начинъ на производство и е могло да се работи съ роби. Отъ тогава ловътъ съ роби търговията съ роби и малтретиранието имъ играятъ отново видна роль въ промишленностьта на европ. християнство и нито една отъ голѣмитѣ протестански църкви не е противодействувала на това.

Едрото производство съ роби стана така сѫщо не възможно въ християнскитѣ---германски държави, както това бѣ станало въ Римъ. И както тамъ на мѣстото му исрастна *колонатътъ*, така сѫщо и тука изникна едно подобно съсловие и то на мѣста непосрѣдстенно върху развалинитѣ на колонатътъ. Да се пропѫждатъ съсипанитѣ селени изъ мѣстата си би било тогава много глупаво. Защото не бѣ земята, отъ която се е имало нужда, а хората. Богатитѣ и знатнитѣ въ християно-германскитѣ държави, епископитѣ и абатитѣ, кралетѣ и херцозитѣ съ свититѣ и съ ласкателитѣ си не сѫ се мѫчели да замѣстятъ селскитѣ домакинства съ домакинства, въ които да се работи съ роби, а се мѫчели така да експлоатиратъ нуждата на селенина, щото го направили зависимъ, като го задължили да имъ работи и да имъ плаща данъкъ. Но за това пъкъ тѣ трѣбвало да снематъ отъ гърбътъ на селенина ония тѣгоби, на които той стана жертва и то преди всичко военната повинность.

И тъй единъ по единъ селенитѣ се подчинявали на опекунството на нѣкого отъ господаритѣ, като се задължавали ежегодно да доставятъ една часть отъ продуктитѣ си на домакинството на тѣхния господарь и да му работятъ опредѣлено число дни. Въ замѣна на това селенинътъ се освобождавалъ отъ военна повинность, която се испълнявала отъ господаря му, неговата свита и орѫженосци.

Друга форма за създаване селени, които да плащатъ данъкъ, бѣ следующата . Въ християно-германскитѣ империи бѣха останали отъ римско време нѣкои латифундии особенно изъ между имуществата на църквата, която знаела много добрѣ да си пази интереситѣ. Ново едро земледѣлие бѣ се образувало отъ подаръцитѣ на кралетѣ. Постояннитѣ войни създали много земи безъ притежатели. Напредъкътъ въ стопанството освободи така сѫщо много земя. Единъ народъ се нуждае отъ по-малка територия за свое прехранване, когото той се прехранва отъ земледѣлие, отколкото ако той се поминва съ скотовъдство и ловъ. Неизмѣримитѣ гори, които по преди служили за прехрана на народътъ, били общо владѣние на извѣстни заселивши се родове и образували тъй нарѣчената *марка* (Markgenossenschaft). Тѣзи марки губили сега стойностьта си и кралетѣ ги присвоявали, както тѣ правили и съ други видове земя, като ги раздавали на аристократическитѣ си любимци и като ги

подарявали на епископи и на мънастири. Новия господарь търсѣлъ естественно да помами селени за колонисти, на които той да даде земя срѣщо извѣстни данъци и задължения, и то като имъ даде за общо ползуване пасбища и гора, безъ които селско стопанство не би било възможно.

Всѣки господарь се мжчѣлъ да помами колкото се може повече селени и при това се старялъ да не му ги откара нѣкой пакъ съ помамвание. Всички срѣдства нравственни и безнравственни, законни и противозаконни били турени въ дѣйствие, за да се прикове селенинътъ къмъ земята. И селени, които до тогава биле свободни, станали не само данъкоплатци, нъ и *крепостни*.

Ала колкото и ниско да бѣха поставени селенитѣ, тѣ пакъ стояли по-високо отъ робитѣ. Робътъ, чужденецъ въ страната, гдѣто се намира, чужденецъ спрямо другаритѣ си роби бѣ сжщество безправно, той бѣ вещь, той не е ималъ ни най малката основа, върху която да можи да издържи една дълга классова борба за своето освобождение. Ний знаемъ наистина за въстания на роби, но подобни временни избухвания могли само да подарятъ на съучастницитѣ свободата и оставали безъ всѣко влияние върху самото робство. Това били опитвания не да премахнатъ робството въобще, а да се освободятъ отъ робство нѣколко единици. Премахвание на робството не бѣ никждѣ дѣло на една упорита классова борба.

Друго бѣ положението на крепостнитѣ въ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ не били безправни; тѣхнитѣ даждия или задължения били точно опредѣлени и ограничени и всѣко увеличение на тия даждия не е могло да имъ се налага своеволно, а трѣбвало да имъ се натрапи или да се спечели съ измама. И крепостния не стоялъ на срѣща на господаря си самичъкъ. Всѣки селенинъ, билъ той свободенъ или крѣпостенъ, бѣ членъ на една марка, която бѣ напълно солидарна съ него, както и той съ нея. Този видъ ореанизация бѣ за селенина ягка опора. Върху нея селенинътъ е могалъ да противодѣйствува на господарътъ си и това той е правилъ често. Цѣлитѣ срѣдни вѣкове представляватъ отъ себе си классови борби по между селени и господари и края на тия борби бѣ често тоя, че селенитѣ се освобождаваха не само отъ крепостничеството, нъ и отъ плащанието данъци и така докарали премахването на едрото селско домакинство.

Още по-добрѣ отъ селенитѣ били поставени занаятчиитѣ. И тѣ сѫщо така се отърсиха на всѣкѫдѣ отъ крепостничеството и отъ господството на едритѣ селени.

II. Началото на занаята.

Какъ се занимавали съ индустрия въ срѣднитѣ вѣкове? Всѣка челядь произвеждала сама каквото ѝ трѣбваше. Всѣко селско домакинство --- подъ което не трѣбва да разбираме едно съвсѣмъ малко ступанство, а една челядь, едно голѣмо семейство, въ което живѣли нѣколко поколения, бащата съ синоветѣ си и съ женитѣ, дѣцата и внуцитѣ имъ --- произвождало не само селскитѣ сурови продукти, но ги и преработвало: въ брашно и хлѣбъ, въ конци за тъкание, въ сѫдове, орѫдия и. т. н. Селенинътъ бѣ самъ и архитектъ, и столарь, и ковачъ, и всичко.

Потрѣбноститѣ на господаря бѣха много по-голѣми отъ потрѣбноститѣ на селенинътъ; но и господаря трѣбвало да произвожда всичко, отъ което е ималъ нужда въ домакинството си, въ своя тъй нарѣченъ *фронхофъ* (Fronhof) или пъкъ въ домакинства на зависимитѣ отъ него селени. Но той располагалъ съ повече сили за работа, отколкото селенитѣ: съ срѣдствата за живѣние, които той добивалъ отъ селенитѣ, той можалъ да издържя едно значително число отъ повечето не освободени селени --- слуги, а освенъ това господарьтъ е ималъ на свое разположение и нѣколко дни презъ годината отъ времето на всѣки селенинъ. Това сѫ тъй нерѣченитѣ *фрондни дни* (frohntage). И така могло е да се прокара извѣстно раздѣление на трудътъ. Едни се занимавали съ строение кѫщи, други съ столарство, трети съ изработване боеви орѫдия и. т. н.

Това сѫ началата на занаятитѣ въ казанитѣ *фронхофове* (fronhofe) въ срѣднитѣ вѣкове.

Тамъ, гдѣто бѣха се се запазили градове отъ римско време, особенно въ Италия и южна Франция, тамъ се забелѣзватъ и следи отъ градски свободни занаяти. Но тия следи сѫ съвсѣмъ незначителни въ сравнение съ занаятитѣ въ фронхофоветѣ.

Когато нѣкой работникъ достигаше особенна ловкость въ занаята си, тогава ставало не практично да му се дава друга работа. Той почналъ да работи въ свободното си време и за

други съсѣдни фронхофове и домакинсвва, които биле малки и не могли да си издържатъ или изучатъ такъвъ майсторъ. Не ще и дума, че такъвъ работникъ е могалъ да работи за други домакинства само съ позволението на господаря си, който по тоя случай го облагалъ съ особенъ данъкъ.

Това сж началата на *работа срѣщо поржчк* . Не следъ малко къмъ казаната дѣятелность се присъединява още и *работа за пазарытъ*

Нѣкои фронхофове станали особенъ привлекателенъ пунктъ за околното население. Такива мѣста бѣха особенно царскитѣ и кралевскитѣ столици, тъй наречените *пфалци* (Pfalzen) и сѣдалищата на епископи и архиепископи.

Тукъ се събирали войници, чиновници и сегисъ-тогисъ нахлувалъ много народъ по случай на празденства, на увеселения, на сждебни засѣдания и по много други случаи. Всичкото богатство на държавата се трупало по онова време по тия мѣста. И естественно е, че такива мѣста станали много привлекателни за *търговцитѣ*, които въ Германия бѣха повечето чужденци: италиянци, евреи и т. н. Тамъ търговцитѣ можаха най-лесно да продаватъ стокитѣ си и занаятчиитѣ тукъ най-лесно да размѣняватъ продуктитѣ си срѣщо други.

Такива мѣста, които бѣха свързани съ тъй наречените фронхофове станали *тържища.*

Въ тия мѣста населението бързо порастна и тука бързо се натрупали богатства, а това бѣ причината, щото тия мѣста да се укрѣпятъ, защото богатството имъ привличало разбойници. Съ укрѣпяването си (т. е. следъ като го заграждали съ стѣни) такова мѣсто ставало на *градъ.*

Ако причината на укрѣпяването такива мѣста бѣ богатството имъ, то пъкъ самото укрѣпяване, което давало сигурность въ онія не мирни времена, ставало отново причина за увеличение богатството и населението на градоветѣ.

По тоя начинъ отъ 8-то столѣтие насамъ цѣла Германия се опаса съ една мрѣжа отъ градове, а това ежщото стана и по́-рано или по́-късно и съ другитѣ държави.

Само нѣкои отъ тия градове били отъ начало *свободни.* Повечето отъ тѣхъ бѣха се развили отъ крепостнически села, населението на които бѣха крепостни на единъ или нѣколко господари. Но колкото по́-голѣми ставали градоветѣ по богатство и население, толкова повече тѣ не се нуждаяли отъ за-

крилата на господаря си, толкова повече данъцитѣ, които населението имъ бѣ длъжно да плаща на господаритѣ си, се обръщало въ излишна тѣгоба и толкова повече растѣла тѣхната сила, насочена противъ казанитѣ данъци.

Гражданитѣ сѐ по-явно възставали противъ господаритѣ си, до като най-сетнѣ на всѣкадѣ спечелили свободата.

И занаятчиитѣ претърпѣли това развитие. Тѣ били една съществена съставна часть на градското население и взимали участие въ борбитѣ съ господаритѣ, както и въ другитѣ успѣхи на градътъ.

Този градъ бѣ не само тържище за занаятчиитѣ, но и тѣхна закрила. По край занаятитѣ въ *фронхофътъ*, нахлули не следъ много и други работници въ градътъ бѣжанци крепостни или роби избѣгали изъ други фронхофове и свободни, които се занимавали съ занаята отъ по преди или които сега почвали да се занимаватъ съ него. Тогава не е имало занаятчии въ голѣмо изобилие: градътъ бѣ доволенъ, ако населението му се увеличавало, съ което се увеличавали --- благосъстоянието и силата имъ. Тогавашнитѣ градове закриляли бѣжанцитѣ - крепостни и престѫпницитѣ. Щомъ такива хора живѣли една година въ единъ градъ, тѣ ставали свободни. Занаятчиитѣ гледали на новодошлитѣ си съграждане-другари не като на врагове, а като на свои другари по борба и ги приемали съ отворени обятия. Покрай не свободнитѣ крепостни и занаятчии растѣло числото на свободнитѣ. Тѣ се сприятелили, уважението и силата на градскитѣ занаятчии се увеличавали и не свободнитѣ по между имъ ставали сѐ по-самостоятелни. Тѣхнитѣ данъци въ натура се замѣстили съ парични данъци. Тѣ получили свободата на пазаря, правото да си продаватъ и купуватъ, безъ да имъ прѣчи нѣкой. Най-сетнѣ принципътъ, че всѣки, който живѣе въ градъ е eo ipso свободенъ, си проби пѫть.

И тъй единъ подиръ други изчезнали занаятитѣ отъ фронхофоветѣ и се обръщали въ градски. Това, което господаритѣ сѫ могли по напредъ да поржчватъ въ своитѣ собственни дворци, това тѣ трѣбвало сега да купуватъ отъ градоветѣ въ видъ на стоки.

Всичкитѣ занаятчии бѣха вече свободни. Въ края на това развитие ний виждаме само свободни мѫже по между занаятчиитѣ, а самия занаятъ --- цъвтящъ и на почетъ,

Времето на това развитие бѣ различно за всѣки занаятъ и споредъ различнитѣ мѣстности. То се започва въобще въ 11-то столѣтие и се завършва въ 14-тото. *).

Изъ миналото на българския народъ.

Исторически студии отъ Д-ръ Н. Б.

I

Началото на българския народъ.

Възражданието на българската народность въ началото на днешния вѣкъ, русско-турскитѣ войни отсамъ Дунава, борбата за „духовна независимость", въстанията и, най-сетнѣ, последната русско-турска война предизвикаха редъ исторически монографии и изследвания по историята на българския народъ. Въ 1876 година профессорътъ на Пражския университетъ Д-ръ Иричекъ издаде своята книга --- ***Историята на Българитѣ***, която е първия опитъ на едно цѣло изложение историята на българския народъ отъ самото ѝ начало до последнитѣ години на турското иго. Всички тия изследвания никакъ, обаче, не исчерпватъ всички въпроси по историята на българския народъ. Много въпроси въ нея оставатъ необяснени; много страни отъ социалния и политическия животъ на нашия народъ, особенно до паданието му подъ турската власть, сѫ съвършенно незачекнѫти. Може да се каже, ний имаме една история на оффициална стара България, на царска България, но не и ис-

*). Крепостнитѣ — *златари* почнали още въ края на 11-тото столѣтие да работятъ за пазарътъ. И тоя занаятъ още тогава изгуби робския си характеръ, така че и свободни се посвѣтявали на него. (Hans Mayer, Die Strassburger Goldschmiedezunft von ihrem Entstehen bis 1861, Leipzig 1881, стр. 154). Отъ друга страна въ Бонъ още въ 14-то столѣтие правото на тъкарство бѣ свързано съ едно учреждение, зависимо отъ фронхофътъ. (Maurer, Geschichte der Städtererfassung in Deutschland. Erlangen 1870. II. S. 323.)

тория на българския народъ, въ пълния смисъль на думата. Тая история, която въ сѫщность представлява история на редъ кървави войни отъ външъ и история на непрекѫсваната борба между царско-болѣрската класса и угнетенния народъ вѫтрѣ, е извънредно поучителна. Но историческитѣ изследвания, направени до сега, като се касаятъ до кървавитѣ войни на царска България и като излагатъ съвършенно безсмисленатa и безплодна по резултатитѣ си дѣятелность на управляющата класса, никакъ положително не се касаятъ до вѫтрѣшната борба между послѣднята и народа, както почти никакъ не се касаятъ до социалното положение на страната, което неминуемо предизвика классовата борба между болѣрството и закрепостенния народъ. При всичко туй, събранния материалъ и свѣденията, които добиваме отъ тия исторически изследвания, при критическото имъ изучване, както и при едно самостоятелно изучване на источницитѣ по историята на старото българско царство, ни даватъ възможность да погледнемъ на историята на българския народъ отъ оная страна, която е най-важната, най-интересната и най-поучителната. И въ историята на българския народъ, както и въ историята на всички народи, не е възможно да се дойде до правилни, научни резултати, ако за исходна точка на нашитѣ изучвания не служатъ социалнитѣ отношения, господствующи въ нея.

Покорението на Мизия отъ Българитѣ на Аспаруховата дружина създаде въ нея едни обществени отношения, които съставляваха основата на българското царство до паданието му. Тия отношения раздѣлиха българското царство още въ самото му начало на два правопротивоположни лагера: побѣдители, господари на положението и на материалната сила на страната, и побѣдени, които се намѣриха въ зависимо, робско положение. Съ течението на времето тия отношения се развиваха, и враждата между двата лагера често се е изострювала до такава степень, че служиха за источникъ на чести граждански войни. Отъ друга страна, основанието на българското царство отъ Аспаруховската орда създаде и едно политическо положение на Балканския Полуостровъ, слѣдствията на което скоро се осѣтиха, които се осѣщатъ и днесъ, подиръ ***тринайсетъ вѣка.*** Българитѣ --- побѣдители се оказаха не способни къмъ една дѣйствително широка културна миссия на Балканския Полуостровъ: нито вѫтрѣ въ завоеваната страна тѣ мо-

жаха да създадатъ нѣщо трайно, нито можаха да обединятъ еднороднитѣ съ тѣхнитѣ поданници елементи на Балканския Полуостровъ въ едно цѣло, което да замѣсти въ него Византийската власть. Причинитѣ на тия явления трѣбва да се дирятъ въ самото начало на старото българско царство. За да си обяснимъ тия причини, както и причинитѣ на последвалитѣ презъ осмовѣковната история на българския народъ явления до тур. иго, необходимо е да изучимъ онова социално положение, което изникна въ покорената отъ Българитѣ страна.

Когато Българитѣ въ **679** година минаха отсамъ Дунава, вече Мизия, както и цѣлия Балканский Полуостровъ бѣха населени съ Славяни, които отдавна преди Българитѣ заемаха византийскитѣ земи и водѣха осѣдълъ животъ. Срѣщнаха се два съвършенно различни елемента, двѣ племена отъ различно происхождение, съ различни обичаи и на различни степени на културата. Българитѣ на Аспаруховата орда сѫ происхождение *тюрко-татарско*[1]), иматъ много общи чърти съ Хунитѣ и Аваритѣ, което показва общото имъ происхождение отъ единъ корень. Волжскитѣ българе, както наричатъ съплеменницитѣ на основателитѣ на българското царство отсамъ Дунава, по бита сѫ не се отличаваха отъ азиатскитѣ племена и отъ по-сетнѣшнитѣ завоеватели и недавнашни владѣтели на цѣлия Балкански Полуостровъ — отъ турцитѣ. Българитѣ сѫ носили широки потури, бръснали си главитѣ и носили чалми (гѫжви); женитѣ носили сѫщо широки потури (гащи) и закривали лицето си, както туркинитѣ. У Българитѣ сѫществували всички суевѣрия, които се срѣщатъ въ азиатскитѣ племена и частно въ турцитѣ. Отношенията между половетѣ сѫ биле сѫщо такива, каквито сѫ у всички познати азиатски племена, каквито сѫ и до днесъ у турцитѣ. По характера си Българитѣ биле твърдѣ жестоки. Обвиняемия, за да го накаратъ да се признае, бѫхтали го по главата съ сопа, или го горѣли съ нажежени желѣза, додѣто не се признае. Възстанницитѣ не само ги убивали, но истребвали и имуществата имъ, и дѣцата имъ, и роднинитѣ имъ.

Българитѣ биле скотовъдци. Скотътъ имъ служилъ за размѣнна монета, за срѣдство на размѣна. Живѣли сѫ съ гра-

---

1). гл. Иречекъ, Исторія Болгаръ, пр. Ф. К. Брунъ и В. Н. Палаузова. Одесса, 1878. стр. 166—167. М. Соколовъ, Изъ Древней Исторіи Болгаръ, С.-Петербургъ, 1879, стр. 89—90 и сл.

бежъ и водили сѫ строгъ войнишки животъ. За знаме имъ служило конска опашка, както у Хунитѣ, Татаритѣ и Турцитѣ. Българитѣ се дѣлили на двѣ класи: на господствующа — *боляди, боляри* и на роби, които сѫ цѣнили еднакво скѫпо съ скота. Кражбата на скотъ и на робъ еднакво жестоко наказвали. Въ политическо отношение Българитѣ съставлявали една аристократическа държава, върховния глава на която се казвалъ *ханъ* или *каханъ*. Върховната власть, следъ хана, се съсрѣдоточавала въ ржцѣтѣ на единъ съвѣтъ отъ шесть голѣмци, отъ шесть боляди или боляри. Въ мирно време Българитѣ се занимавали съ търговия съ роби, като продавали въ робство на гърцитѣ въ Цариградъ славянски момчета и момичета. Такива сѫ биле Българитѣ, когато въ 679 година подъ предводителството на Аспаруха минаха отсамъ Дунава въ Мизия [2]).

Съвсѣмъ друго представляватъ Славянитѣ, които населявали Мизия и Балканския Полуостровъ изобщо отъ V вѣкъ до идването на Българитѣ. Славянитѣ происхождатъ отъ оня общъ корень, отъ който происхождатъ всички стари индо-германски народи. Славянский езикъ происхожда непосредственно, направо отъ първоначалния езикъ, който днесъ наричатъ Санскритски [3]). Споредъ гръцкитѣ лѣтописци Прокопий и Маврикий, всички славяни се отличавали съ високъ ръстъ и яко тѣлосложение, косата имъ била нито много свѣтла, нито много тъмна, а руса, която я подстригвали до тила. Главата си покривали съ калпаци. Облѣклото имъ е било такова, каквото и до днесъ носятъ селското население на много славянски племена, каквото у насъ на нѣкои мѣста носи селското население. Женитѣ у Славянитѣ се ползували съ пълна свобода: тѣхъ не ги пазѣли и не затваряли. Женитѣ сѫ участвували както въ управлението на домакинството, тъй и въ войнитѣ, въ които се сражавали на равно съ мжжетѣ. По характера си Славянитѣ сѫ биле чужди на злобата, откровени, тихи, человѣколюбиви, свободни и весели, извънредно гостеприемни и любезни съ гоститѣ, отъ което племе и да биле тѣ. [4])

---

2). гл. Иречекъ, 162—163

3). гл. Л. Суровецкій, Изслѣдованіе начала и родовъ славянскихъ. Москва, 1846 год., стр. 53 и сл.

4). Procopius de Bello Gothico., Libr. I, 3—4, Mauricii Strategicuma, I, 2. Иречекъ, Ист. Б. стр. 129. Соловьевъ, Ист. Р. I, 56—73 и след.

Славянитѣ отъ незапаметни времена принадлежали къмъ осѣдлитѣ народи и които се отличаватъ отъ пастирскитѣ и чергарскитѣ. Тѣ отъ най-старо време сѫ биле земледѣлци и се отличавали съ голѣмата си наклонность къмъ земледѣлието. Славянитѣ вследствие на това се отличавали съ голѣмото си миролюбие; тѣ воювали само, когато е трѣбвало да защитятъ своитѣ права и независимость или съ цѣль да добиятъ праздни мѣста, за да ги обработватъ. Земята у Славянитѣ е била обща собственность на *задругата* или *общинатъ* която, прочее, е била само една семейна единица или съюзъ, основанъ на родински свързки. Славянитѣ се распадали на много отдѣлни колѣна, и всѣко отъ тѣхъ е образувало отдѣлна самостоятелна република, която се управлявала отъ общия съвѣтъ или събрание на старейшинитѣ на всѣка задруга или община. Само въ случай на война тѣзи републики се съединявали въ едно, и въ тѣзи случаи тѣ избирали единъ воевода, на когото давали неограничена власть, додѣто се продължавала войната. У Славянитѣ робство не сѫществувало. Заробенитѣ чужденци Славянитѣ не ги държали въ вѣчно робство, а само извѣстно време, следъ което имъ предлагали или да се откупятъ и върнатъ при своитѣ, или да останатъ между тѣхъ на свобода, независимость и еднакви права. Такива сѫ биле Славянитѣ, които сѫ населявали Мизия и Балк. Полуостровъ въ VI и VII вѣкове. [5])

Отъ приведената параллель е очевидно, че Българитѣ-побѣдители и Славянитѣ - побѣдени въ Мизия сѫ въ всѣко отношение двѣ различни племена. Но за да си обяснимъ по-добрѣ по-нататъшнитѣ отношения между тѣхъ, необходимо е да се обърни внимание на социалния превратъ, който създаде заселването на византийскитѣ области отъ Славянитѣ. Когато послѣднитѣ минаха отсамъ Дунава въ византийскитѣ области, намѣриха ги почти съвсѣмъ обезлюдени. Преди заселването отъ Славянитѣ, Балканския Полуостровъ многократно е билъ опустошаванъ отъ различни варварски племена, които истребвали населението и грамадна часть отъ него откарвали съ себе си въ плѣнъ. Вслѣдствие на това провинциалната аристокрация, която е имала каква да е възможность, бѣгала въ голѣмитѣ градове; робитѣ

5). Mauric. Strat., op. cit., Иречекъ, Ист. Б., 123. Суров. Цасл. на ч. н. сл., 66. Солов., Ист. Р. I, op. cit.

или биле истребени или сѫ разбѣгвали. Вследствие на тия обстоятелства изчезна колоната, крепостническата класса. Намѣсто тия социални отношения съ заселването на Славянитѣ въ византийскитѣ опустѣли провинции изникна една нова форма на социални отношения, формата на общинското землевладѣние. Византийскитѣ императори бѣха безсилни предъ социалния превратъ, който внесоха въ тѣхнитѣ опустѣли провинции Славянитѣ; тѣ бѣха принудени да го признаятъ и да му дадатъ законна форма. Този социаленъ превратъ се озакони съ извѣстния законъ, нарѣченъ *земледѣлческий законъ*, който при туй билъ допълненъ съ другъ законъ --- *Еклога*. Отъ тоя законъ се вижда, че Славянитѣ сѫ внесли въ византийската империя непознати въ нея до тогава понятия за владѣнието на земята, и той урежда новитѣ социални отношения, сѫществующи у славянитѣ, заселени на Балканския Полуостровъ. [6])

Когато Българитѣ покориха Мизия, тѣ намѣриха въ нея шесть Славянски племена, които живѣяха при горѣописанитѣ социални отношения. Покорението на тия Славянски племена отъ Българитѣ произведе въ Мизия новъ социаленъ превратъ. Болѣрската класса на Аспаруховата дружина отнѣ земята отъ покоренитѣ, които обърна въ крѣпостно състояние, и земята имъ отъ общинска стана частна собственность на болѣритѣ. [7]) Това завладѣване на собственността се е съпроваждало при туй и съ насилственно преселване на Славянитѣ отъ първитѣ имъ мѣстожителства на нови. Така, веднага слѣдъ покорението на Мизия, Българитѣ преселили едни отъ славянскитѣ племена на източната граница, при Бреаавския проходъ на балканитѣ, а други на южната и западна граници, по съсѣдство съ Аваритѣ. [8]) Въ основата на създаденото отъ Аспаруховата орда *Бълърско царство* лѣгнаха феодало-крепостнитѣ отношения. Феодалната класса, която съставиха побѣдителитѣ --- болѣри на Аспаруховата дружина, съ никакъвъ трудъ не се занимаваше, а живѣеше отъ труда на поробеното население, съ грабежъ и отъ подкупитѣ, съ които Византия ги е карала да се връщатъ въ предѣлитѣ на Мизия. [9]) Политическата

---

6). Zachariae von Lingenthal. Geschichte des Griechische — Romischen Rechts, Berlin, 1877, стр. 194, 197, 201 и сл. Сок., Изъ Др. И. ь. ст. 59, 60, 61, 68 и сл.

7). Иреч. И. Б. 166, 518.

8) Сокол. Изъ Древн И. Болг. 76, Иг., И. Б. 159.

9). Сок. 93.

власть е била распредѣлена между болѣритѣ и хановетѣ или по-сетнѣ цезаритѣ, царетѣ. Феодалната класса, болѣрството въ старото българско царство имаше такава широка власть, че царската власть всѣкога, до паданието на самото царство, се намираше въ извѣстна зависимость отъ нея.

Българитѣ, които основаха българското царство, въ сравнение съ покоренитѣ отъ тѣхъ славянски племена, бѣха една шепа. Ако сждимъ по числото на другитѣ български орди, които оставиха своитѣ първи жилища на севѣръ отъ Каспийското море и подобно на Аспаруховата орда отидоха да търсятъ други земи, то последнята се състояла не повече отъ 50,000 души. Между това, Славянитѣ въ Мизия съставлявали много стотини хиляди. Лесното покорение на Мизийскитѣ славянски племена отъ Българитѣ не е мѫчно да си обяснимъ. Славянскитѣ племена, които заемаха Мизия, се намираха още въ патриархалния периодъ на развитието. Производителнитѣ сили на семейно-патриархалнитѣ славянски общини бѣха още толкосъ малко развити, че последнитѣ не бѣха излѣзли още отъ патриархалния периодъ и не бѣха още образували обществено-политически единици по-силни, по-широки и по-организирани. Както видѣхме по-горѣ, Славянитѣ въ Мизия въ VI и VII в. живѣеха на отдѣлни роднински общински съюзи, които се управляваха отъ роднинския съвѣтъ на старейшинитѣ. Понататъшното развитие на производителнитѣ сили на тия общини или задруги бездруго би развило по-голѣми политически единици и би създало у тѣхъ царската власть и болѣрско-феодалната класса, както това стана у другитѣ славянски племена; но въ времето на заевоеванието имъ отъ Българитѣ, славянскитѣ племена не съставляваха една яка политическа организация. Българитѣ, както видѣхме, напротивъ, когато се явиха отсамъ Дунава, съставляваха едно политическо цѣло, основано на аристократическо-монархически началъ. Макаръ и твърдѣ малочислени, но силни по организацията си, за Българитѣ на Аспаруха, естественно, не бѣше мѫчно да покорятъ славянскитѣ племена, раздробени на отдѣлни роднински общини, които при туй често и враждуваха по между си.

Прочее, покорението на Славянитѣ отъ Българитѣ, не е било безъ съпротивление. Фактътъ, че едни отъ покоренитѣ бѣха насилственно преселени на източната граница, а други

на южната и западната, показва, че Славянитѣ сѫ били подчинени следъ опорита борба, която и следъ покорението се продължава вече между поробенитѣ и господаритѣ. Славянитѣ, обърнати отъ независими собственници въ ***зависими хора***, въ крепостни, не можаха да бѫдатъ доволни отъ наредбитѣ, установени въ създаденото на гърба имъ българско царство. Още въ самото начало отъ основанието на последното покорения народъ образува една силна партия славянска, която се бореше противъ царско - болярската класса и която по-подирѣ се обърна въ една могѫщественна партия съ социално-революционенъ духъ, както по-нататъкъ ще видимъ. Славянската партия, въпреки мнѣнието на Д-ръ Иречека за умразата на славянскитѣ племена къмъ византийската империя,[10]) винаги е поддържала сближение съ империята и за мирни отношения съ нея[11]. Царско-болѣрската класса напротивъ търсѣше само случаи да нахлува въ нея и да граби. Борбата между подчененната класса и управляющата сѐ повече се изостряваше. Къмъ половината на VIII столѣтие тая борба приведе къмъ такива граждански войни, които насмалко не опростиха царството. Въ **753** година Кормесий или Добре сваля последнитѣ Дулоидовци отъ старата българска династия Дуло и грабна властьта. Добре споредъ единъ памятникъ, смисъльта на които и до сега не е ясенъ, се смѣта за членъ на българската фамилия ***Вокилъ*** [12]), при всичко че той е извѣстенъ и подъ славянското име Добре. Обаче и да приемемъ, че той принадлѣжи къмъ фамилията Вокилъ, сѐ пакъ отъ по-нататъшнитѣ събития става явно, че той е грабналъ властьта, като се опиралъ на недоволната класса. Кормессий се бори съ болѣрската класса седемъ години и на седмата той е билъ унищоженъ и болѣритѣ провъзгласяватъ за князь Телеца отъ фамилията ***Угаинъ***. Въ това ***време 168,000*** Славяни избѣгватъ отъ своето отечество и съ позволението на византийския императоръ Константинъ Копронимъ се преселватъ въ Витиния, по край брѣга на Мала Азия. Телецъ веднага направилъ едно грабителско нападение на Тракия, но при Анхиало билъ съвсѣмъ разбитъ. Славянитѣ, въсползувани отъ случая, възстанаха, убиха Телеца и провъзгласиха за князь зетя на Кормессия, ***Савинъ***. Но сѫщата го-

---

[10]) Ир., 159.
[11]) Сок. 121.
[12]) Ир., 156, забѣл. 1.

дина болѣритѣ свалиха последния, който избѣга въ Цариградъ[13]. Това въстание е било последния опитъ на покоренитѣ Славяни за възвръщание на своята независимость. Следъ свалянието на Савина и особенно съ встѫпванието на *Церига* или *Телериха* въ управлението на българското царство, общественнитѣ отношения, на които се основа то, се установяватъ окончателно, и борбата между угнетеннитѣ и господаритѣ влиза въ нова фаза. Но за това въ следующитѣ студии.

ЖЕНСКОТО НАУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ.

Тия дни се е появила на немски едно съчинение подъ название: „Die akademische Frau, herausgegeben von Arth. Kirchoff, Berlin", което съставлява сборъ отъ мненията почти на всички нѣмски учени знаменитости по въпроса за допущание женитѣ въ университетскитѣ аудитории. Въпроса за висшето женско образование е на дневенъ редъ и у насъ, та не ще е злѣ да запознаемъ*) читателитѣ на списанието „*Ново време*" съ мнението на ученитѣ *мѫже* за допущание другата половина отъ човѣшкия родъ до университетското знание.

Казаното съчинение представлява въ висша степень драгоцѣненъ материалъ въ туй отношение, че съдържа мнѣния, исказани отъ учени, които работятъ въ най-различни научни области и принадлежатъ къмъ разни поколения, разни политически партии; това, може да се каже, е единъ видъ гласувание, устроенно въ ученитѣ сфери на Германия по въпроса за способностьта или неспособностьта на женитѣ къмъ научна работа и резултата отъ това гласувание е високо-поучителенъ.

Тъй-като не рѣдко се е исказвало мнение, че женитѣ представляватъ не само отъ физиологическа, но и отъ физическа точка зрение типъ, отличенъ отъ мѫжския, то преди всичко, любопитно е да се узнае, какъ се отнасятъ къмъ това мнение Германскитѣ жени. Напълно е възможно, че типическитѣ раз-

[13]) *Сок. 81.*

*) *По реферата на русския журналъ „Научное Обозрѣние" отъ 10 и 17 Ноемврий м. г.*

личия, за които става дума, играятъ твърдѣ важна роль, когато е дума за *нравственитѣ* свойства и за *душевнитѣ* вълнения, но това още не значи, че таково различие влече подирѣ си неизбѣжно сѫщественна разлика въ *умственнитѣ* способности. Наистина, и отъ тая точка зрение сѫ ставали опитвания да се установятъ радикални различия. Утвърждавали сѫ, напр., че женитѣ сѫ по-малко способни къмъ мисление, което изисква значителна степень абстрактность, а сѫщо внимание, съсрѣдоточеность на мисъльта и пай сетнѣ упорна сѣдяща работа.

1. ***Мнението на математицитѣ.*** Преди всичко да послушаме математицитѣ, тъй като никой не ще оспорва, че занятията съ математика, особенно съ висшитѣ ѝ области, изискватъ съблюдение на всички указани условия.

На всички математици е извѣстно името на знаменития Хеттингенски ученъ ***Феликсъ Клайна***. По обширностьта на познанията, по значението на възбудените и рѣшенитѣ отъ него въпроси, по талантливостьта на изложението, той заема едно отъ първитѣ мѣста между математицитѣ въ цѣлия свѣтъ. Мнението му за способностьта на женитѣ къмъ математически занятия е особенно цѣнно по тази причина, че Хеттингенския университетъ единъ отъ първитѣ въ Германия (на редъ съ Хайделбергския) е почналъ да допуща женитѣ въ математическитѣ аудитории. Ето какво пише Клайнъ въ казаната книга:

„Отговарямъ на въпроса толкова по охотно, че цѣлото още господствующе въ Германия мнение, по което математическитѣ занятия, въ всѣки случай, за женитѣ сѫ почти недостѫпни, се явява сѫщественна прѣчка на всички стремления, насочени къмъ развитието на висшето женско образование. Азъ никакъ не ще се основа при това на необикновени случаи, тъй като тѣ твърдѣ малко доказватъ, нъ на *средната степень*, получена по нашия собственъ опитъ въ Хетингенъ. Не ще се разраспространявамъ, но ще забелѣжа само, че напр. въ сегашния семестръ не по-малко отъ *шесть* жени сѫ приемали участие въ нашитѣ математически курсове и упражнения и ***при това прѣзъ всичкото време сѫ се показали въ всички отношения равносилни съ своитѣ конкуренти отъ мѫжкия полъ.*** Разбира се, до сега това сѫ били исключително чуждестранки: двѣ американки, една англичанка и три русскини: едва ли, обаче, кой да е ще допусне, че чуждестраннитѣ нации се отличаватъ въ туй отношение съ каква да е специална, несвойственна намъ,

на немцитѣ, даровитость, и че нашитѣ жени при надлежаща подготовка не би могли да достигнатъ такива сѫщи резултати!"

Не ще се съркаме, ако добавимъ, че безусловно *всички* математици се изказватъ въ сѫщия смисъль. Тъй *Рудолфъ Щурмъ* (отъ Бреслау) пише: „Азъ съмъ за допущанието на женитѣ къмъ университетски занятия. Време е да се разбере, че ний, мѫжетѣ, собственно и нѣмаме право да предписваме, съ какво трѣбва да се занимаватъ женитѣ. Такива предписания сѫ остатъкъ отъ грубитѣ варварски времена. По какъвъ начинъ се е дошло до такова убѣждение, че женитѣ сѫ по-малко способни отъ насъ? --- Твърдѣ просто: ний заставяме женитѣ да се задоволяватъ съ по-ниско образование въ сравнение съ туй, което ний сами получаваме; разбира се, тѣ се указватъ по незнающи отъ насъ, нъ това още не е доказателство за тѣхната малка способность. Безпорно математическитѣ занятия изискватъ *специална* подготовка; тази подготовка по малко отъ всичко друго се дава въ дѣвическитѣ училища, за това и на женитѣ е крайно трудно да продължаватъ математическото си образование".

Професоръ *Вангеринъ* (отъ Халле), като заявява, че противъ допущанието на женитѣ къмъ университетски занятия въ областьта на математиката не може да се представятъ сериозни възражения, забелѣзва: „Ако даже оставимъ на страна изключителнитѣ натури, то и сега, при крайно неблагоприятни условия, женитѣ проявяватъ способность къмъ математиката, безъ да остѫпватъ ни най-малко на мѫжетѣ. Въ Англия много жени се занимаватъ съ математика, пишатъ математически статии: въ разни журнали, напр. въ Educational Times, наредъ съ другитѣ се срѣщатъ рѣшения на задачи пратени отъ жени. Опита на Хеттингския и Цюрихския университети свидѣтелствува въ полза на женитѣ. Въ немскитѣ дѣвически училища математиката се оставя на заденъ планъ, затова не трѣбва и да се очудваме, че немцойкитѣ не ставатъ математици".

Професоръ *Г. Майеръ* (отъ Килъ) испратилъ единъ списъкъ на 21 учени жени, които сѫ се занимавали и прославили въ областьта на математиката, астрономията и теорията на мореплаването, който свършва съ тия думи: „Азъ си подавамъ гласа за допущание женитѣ да слушатъ университетски лекции при условие на способность и подготовка".

По тоя начинъ всички запитани математици единогласно се изказватъ въ полза за допущание женитѣ въ университетитѣ на равно съ мѫжетѣ.

II. ***Мнението на философитѣ и психолозитѣ.*** Отъ философитѣ и психолозитѣ, които сѫ си подали гласа по занимающия ни въпросъ ще назовемъ: Деринга, Ейкена, Хартманна, Кенига, Лацаруса, Прайера, Щумпфа и Вундта.

Августъ Дерингъ (приватъ доцентъ при Берлинския университетъ) се основалъ на своето съчинение „Очеркъ по системата на педагогията“ (System der Pedagogik im muriss, Rerlin 1894), гдѣто е изказана между другото мисъльта, че „идеално,“ т. е. въ общество построено върху началото на справедливостьта, всичкитѣ права и най-много правото на висшето образование трѣбва да се съобразяватъ съ дадената природна дарба“. Затова тѣзи права не могатъ да се опредѣлятъ като принадлежность на този или онзи полъ. „Да се закрива за женитѣ отъ рано пѫтя къмъ висшето образование представлява, било актъ на социална несправедливость, било, ако това правятъ по убѣждение, Petitio principii, недоказано заключение извлечено само отъ едни отрицателни свидѣтелства. Принципиалното изключение на женитѣ отъ висшето образование и съотвѣтственнитѣ професии зависи или отъ съзнателно тълкувание на несправедливостьта или отъ незнание на очевиднитѣ факти. Даване на женитѣ еднакви шансове съ мѫжетѣ, по мнението на Деринга, нѣма да произведе никаква радикална промѣна или нарушение на социалното равновѣсие. Несъмнѣно по голѣмата часть отъ работитѣ въ областьта на науката и искуството всѣкога ще си остане дѣлъ на мѫжкия полъ.

Извѣстния историкъ на философията ***Р. Ейкенъ*** се изказалъ ***противъ*** допущанието на женитѣ, на туй основание, че тѣ „необладаватъ творчески способности, а въ философията най-важно е творчество и впечатлението отъ думитѣ и отъ цѣлата личность на философа“.

Едуардъ фонъ Хартманъ испратилъ твърдѣ дълга забѣлѣжка, която се докоснява, не толкова до женитѣ, колкото до германскитѣ университети. По мнението на Хартмана университетитѣ немогатъ да дадатъ философско образование; тѣ сѫ „шаблонни казарменни учреждения“. „Женитѣ до сега, казва той, сѫ били толкозъ щастливи, че не сѫ ги пускали тука; тѣ не разбиратъ, че не е хубаво да си турятъ школния яремъ. Въ сегашно

време младитѣ дѣвици само тогава почувствуватъ стремление къмъ умственно образование, когато вече сж прекарали три-четери болни сезона, безъ да сж си избрали нѣкой женихъ. Научното стремление у женитѣ се явява като следствие отъ пресищание на удоволствията. Ако дѣвицитѣ би знаяли, колко удоволствия губятъ при занятията си съ науката, то съ тази работа би се заловили само твърдѣ изключителнитѣ сериозни натури. За това съвършенно сж достатъчни сжществующитѣ въ Германия дѣвически училища; ако пъкъ се яви дѣйствителна потрѣбность отъ жени, които да се занимаватъ съ опредѣлени професии, то трѣбва да се отварятъ специални висши училища". Занятията на женитѣ съ мжжетѣ въ едни университетски аудитории, споредъ Хартмана, не е желателно. Икономическата самостоятелность на женитѣ не само ще подобри, нъ ще влоши положението имъ въ висшитѣ обществени класи.

Професоръ *А. Кенигъ* (отъ Берлинъ) намира, че за правата на женитѣ за университетско образование по принципъ даже не трѣбва да се разсжждава: тѣзи права, както и всѣки други не подлежатъ на никъкъвъ споръ. Възможно е да се разсжждава само за тия или онія практически мотиви за допущание или недопущание. Сжществующитѣ германски университети, по мнението на Кенига, сж съвършенно сгодни и за женитѣ. Разбира се, има жени, които се страхуватъ да видятъ статуята на Аполлона Белведерски. На такива не трѣбва да се препоржчва посѣщението на лекциитѣ по Анатомия: но тѣ не сж способни да станатъ и добри милосерди сестри, а тази професия никой още не е отнемалъ отъ женитѣ. Мнемието, че задружно занятие въ аудиториитѣ на младитѣ лица отъ двата пола ще бжде опасно за нравственостьта, по мнението на Кенига, нѣма и сѣнка отъ основание. „Въ всѣки случай, иронически забелѣзва той, въ университета тази опасность е не толкози значителна, колкото на леденото пързаляние, гдѣто майкитѣ отъ брѣга наблюдаватъ своитѣ дъщери, или пъкъ въ голѣмитѣ зали, гдѣто почтеннитѣ дами излагатъ туалета на дъщеритѣ си и се подсмиватъ на познатитѣ. Ако даже бога на любовьта се вмъкне въ аудиториитѣ, то какво лошо има въ това? Всички мои колеги, запознати колко годѣ съ интимния животъ на студентитѣ, навѣрно ще потвърдятъ, че срѣдньо, сгоденитѣ студенти се указватъ по прилежни отъ всички други". Нѣма, прочее, никаква нужда отъ особни женски университети,

„това даже е вредно“, тъй като ще се породи голѣма конкуренция, която ще приеме болезненни форми. Присѫтствието на женитѣ може само да повиши тона на студентитѣ и даже на професоритѣ. Студентитѣ ще се стрaмуватъ да говорятъ въ аудиториитѣ за своитѣ похождения, а нѣкои професори ще престанатъ да изостряватъ остроумието си, което по нѣкога още се срѣща въ областьта на медицината и правото.

Колкото се отнася до способностьта на женитѣ да слѣдятъ за университетскитѣ занятия, споритъ за нея трѣбва да се счита неоснователенъ, тъй като въ много не-германски университети тази способность е доказана фактически. Мнението, че женитѣ сѫ физически не способни къмъ усилена работа, е сѫщо неоснователно. Почти всичко, което може да се приведе въ полза на това мнение е въ зависимость отъ възпитанието и учрежденията. Който е видѣлъ, какъ селската дѣвица работи, съ вилата и мотиката, едвали ще каже, че тя физически е неспособна къмъ работа, нъ и въ нашитѣ класси въ отношение на мускулната сила жената не трѣбва да се счита за слабъ полъ: това е следствие отъ искусственнитѣ условия на живота. Дайте на младитѣ дѣвици отъ висшитѣ класси по̀-вече въздухъ, свѣтлина и свободно движение и ще видите тогава колко ще се измѣни! Не само мускулитѣ, нъ и нервитѣ ще се укрепятъ, когато исчезне мнението, че за дѣвицитѣ сѫ „неприлични“ физически упражнения. Въ наше време много дѣвици, които се стремятъ къмъ учение, безспорно загиватъ въ борбата; тѣхъ, обаче, трѣбва да ги считаме за героини, които проправятъ пѫтя за бѫдѫщитѣ поколения.

Противницитѣ на университетското образование на женитѣ, наистина, посочватъ на това, че въ тѣхнитѣ редове има и жени, които за сега сѫдятъ за новото движение по рѣзко и отъ най-консервативния мѫжъ. На това може да се възрази: въ време на войната между севѣрнитѣ и южнитѣ американски щати въ армията на робовладелцитѣ имало роби, които сѫ се били противъ своитѣ освободители. Служи ли това за оправдание на робството?

„Азъ съмъ увѣренъ, казва Кенигъ, че и нашия, германски народъ, който не веднѫжъ мѫжественно и побѣдоносно се е борилъ за принципи и е служилъ за примѣръ на другитѣ, и тука скоро ще застане въ първитѣ редове и отъ ново ще застигне другитѣ, сега задминали го, народи. Ржководящата роля трѣбва да принадлежи на държавата. Слава на този, който

въ рѣшителната минута излѣзе противъ старитѣ предразсѫдъци на своя полъ и произнесе освободителнитѣ думи "

По мнението на Кенига, побѣдата въ тоя въпросъ ще повлияе благодѣтелно на всичкия общественъ животъ.

Лаконически отговоръ е даденъ отъ *Лацаруса* (отъ Берлинъ). „Като се приеме, че женитѣ сѫ получили сѫщата подготовка, която се изисква отъ мѫжетѣ, азъ не виждамъ никакви педагогически основания противъ допущанието на женитѣ въ университетитѣ".

Извѣстния психологъ *Прайеръ* (отъ Берлинъ) пише следующето: „За допущанието на женитѣ въ университетитѣ може преди всичко да се каже, че съ това ще се направи огромна услуга на прогрессивното развитие на цѣлото человѣчество. Много дѣвици, бездѣтни оженени жени и вдовици иматъ достатъчно свободно време. Талантъ, похватность на ржцѣтѣ, способность къмъ наблюдение, прилежание, добра воля, разсѫдъкъ: всичко това го има у много немски жени. Прайеръ полага, че тъй паречените реални науки особенно Биологията, наедно съ Емпирическата психология обикновенно се предпочитатъ отъ женитѣ. Медицината, съ исключение на нѣкои отдѣли на Хирургията, привлича много жени, добросъвѣстно работающи въ тая область. Задружното посѣщение лекциитѣ отъ двата пола, като се вземе въ внимание степеньта на развитието и рицарство на немскитѣ студенти, въобще не внушава ни най-малки опасения. Само по себе си се разбира, че въ университетитѣ трѣбва да се приематъ само женитѣ, които притежаватъ нуждната подготовка. Монополизиранието на университетитѣ отъ мѫжетѣ, не е друго освѣнъ остатъкъ отъ нетърпимость и самомнение, свойственни на мѫжския полъ. Първитѣ крачки трѣбва да бѫдатъ направени отъ самитѣ жени. Женскитѣ дружества трѣбва да поставятъ тоя въпросъ на пръвъ планъ и да търсятъ защита на своитѣ интереси въ райхстага.

Академмикътъ *Щумпф* (директоръ на психологическия семинаръ въ Берлинския университетъ) отъ начало далъ отговоръ въ два реда: „Университетския женски въпросъ се намира въ стадията на експеримента. Тука трѣбва по- малко да се говори, отъ колкото да се наблюдава и очаква". На просбата да се искаже по-подробно Щумпфъ забелѣжилъ, че експериментированието надъ хората, а особно надъ женитѣ, е доволно трудно, но въ тѣзи случаи, когато женитѣ наедно съ студен-

титѣ посѣщавали лекциитѣ му, той ненамиралъ нищо лошо. Присѫтствието на женитѣ, като че се забравяло.

По мнението на Щумпфа, нѣма съмнѣние, че като получятъ висше образование много жени ще поискатъ да се възползуватъ отъ него за практически цѣли и ще се явятъ конкуренти на мѫжетѣ въ различнитѣ жизненни поприща. Но много ли ще тръгнатъ по тоя тръненъ пѫть, това ще рѣши тая сила, която на редъ съ глада господствува надъ вселенната. Блѣднитѣ страни, покрититѣ съ очила очи, разваленитѣ нерви не дѣйствуватъ на мѫжския полъ, като любовно очароваше. Ученитѣ жени всѣкога ще бѫдѫтъ почтенна, нъ не твърдѣ распространена разновидность въ човѣшкия родъ; въ по-вечето случаи тѣ ще останатъ неженени, затова не ще имать шансове да истикатъ другитѣ разновидности. По мнението на Щумпфа, за избѣгвание на „злоупотрѣбление", трѣбва да се допуща жената на екзаменъ за зрѣлостенъ аттестатъ не-по-рано отъ 25 годишна възрасть. Най сетнѣ той, обаче, предполага, че рѣшающе значение ще има опита и ржководителитѣ на опита; сѫ въ правото си да кажятъ: ако би мълчалъ, то би си останалъ философъ.

Вундтъ испратилъ отъ начало сѫщо твърдѣ кратко писмо, гдѣто казалъ, че счита изобщо за несправедливо да препятствува на когото и да било да развива и упражнява способноститѣ си. По кѫсно Вундтъ испратилъ по пространно писмо, въ което пояснилъ мнението си по следующия начинъ.

Често утвърждаватъ, че въ всички области на човѣшката дѣятелность, числото на мѫжетѣ-конкуренти е твърдѣ голѣмо. Този доводъ, по мнението на Вундта, е нищо друго, освенъ изражение на грубия половъ егоизмъ, който никакъ не е по-добъръ отъ классовия егоизмъ. На редъ съ етическия въпросъ трѣбва, обаче, да се постави и практическия; а именно какви трѣбва да бѫдѫтъ *държавнитѣ* учреждения, които да правятъ за женитѣ възможни извѣстни занятия. Да се признае, че е отъ държавенъ интересъ въпроса за женското висше образование, необходимо е, щото потрѣбностьта къмъ такова образуване да е достатъчно широко распространена. Що се отнася до способностьта на женитѣ, то има само двѣ професии, къмъ които женитѣ, изобщо казано, сѫ неспособни: една по физическа причина, именно военната професия, друга по-психическа или морална причина, а именно политическата карриера,

тъй като тази последната изисква, преди всичко, непреклонна воля, не колебающа се предъ каквито и да било обстоятелства. Вундтъ, обаче, забелѣзва, че такава непреклонна воля за съжаление е свойственна никакъ не на всички мѫже.

III. ***Мненията на юриститѣ.*** Тъй като въпроса за женското образование е въ всѣкой случай въпросъ на ***правото,*** то мненията на юриститѣ заслужватъ особенно внимание. За съжаление, твърдѣ малко отъ Германскитѣ юристи последвали поканата на Артура Киркхофа и се изказали твърдѣ неопредѣленно. Да приведемъ по характеристическитѣ мнения на нѣкои отъ отзовавшитѣ се пѣстима юристи.

Людвигъ Ф. Баръ .(отъ Хеттингенъ) утвърждава, че женитѣ сѫ способни съ успѣхъ да изучватъ ***историята на правото,*** но не сѫ способни да изучаватъ дѣйствующето законодателство и философията на правото. Относително философията на правото може още да се основемъ на прочутия доводъ за „неспособностьта“ на женитѣ къмъ философско мисление изобщо, но отъ какво се ржководи Ф. Баръ, като утвърждава, че изучването на законитѣ на Карла Великий е по-достѫпно за женитѣ, отъ колкото запознаването имъ съ дѣйствующето право, не може лесно да се разбере. Той е готовъ да допустне, „че талантливитѣ жени“ не рѣдко се отличаватъ „даже съ живо правосъзнание“, нъ по отношение съ дѣйствующето право, жената като че ли не е способна къмъ оцѣнявание на различнитѣ възможни „последствия“, тъй като тя по своето душевно устройство е твърдѣ изложена на непосрѣдственното дѣйствие на чувствата“; колкото се отнася до юридическата практика Ф. Баръ предполага, че за женитѣ е достѫпна само практиката на „съвѣщателенъ засѣдатель“. Доводътъ на Ф. Бара е твърдѣ любопитенъ. „Ако предоставимъ, казва той, на женитѣ правото да бѫдатъ адвокати и сѫдии, то не можемъ имъ отказа и въ политическитѣ права“. Ако пъкъ дадемъ на женитѣ политически права, то съ туй ще се усили и безъ това сѫществующата борба и ще последва чувствително понижение на „културата“.

Отто Хирке (отъ Берлинъ) въ твърдѣ дълъгъ отговоръ се изказва изобщо противъ женитѣ, но не рѣдко самъ си противорѣчи. Хирке различава „двѣ точки на зрението“: едната се отнася къмъ ***личностьта,*** другата --- къмъ ***обществото.*** Това

различие позволява на Хирке твърдѣ искустно да лавирова между двѣ течения.

Той утвърждава напр., че единичнитѣ личности между женитѣ сж по талантливи отъ мжжетѣ; да допуснемъ, казва той, че такива жени сж малко; при все това несправедливо е да затваряме вратитѣ предъ тѣзи малцина. „Отъ чисто индивидуалистическа точка зрение всички доводи насочени противъ женското образование се разбиватъ на прахъ".

Нъ като прѣминава къмъ *обществената* точка зрение, Хирке захваща да разсжждава съвсѣмъ инъкъ. Оказва се, че допущанието на женитѣ въ университетитѣ е опасно и при това „въ двояко направление". Първата опасность се състои въ туй, че това допущание „би измѣнило физиономията на университетитѣ". Втората още по голѣма опасность, е тази, че отъ тука би се явило измѣнение на самата юридическа професия.

„Наистина, забелѣзва Хирке, че въ двѣтѣ отношения не може нищо особенно да се възрази, ако само на отдѣлни жени, като исключения, се позволи да посѣщаватъ лекциитѣ". Отъ тази точка зрение Хирке е до тамъ великодушенъ, щото даже лично е готовъ да „съдѣйствува за придобиването отъ нѣкои жени на „докторско знание". Друга е работата, ако висшето женско образование бжде обезпечено отъ какво да е учреждение. Веднжжъ признато на женитѣ *безусловното право* и горѣказанитѣ опасности тутакси ще се проявятъ. Отъ нѣколко жени университетитѣ не ще престанатъ да бждатъ „мжжски университети", нъ ако студенткитѣ бждатъ поставени на равно съ студентитѣ, то заради женската половина отъ слушателитѣ ще трѣбва да се избѣгватъ разни деликатни въпроси и освѣнъ туй лектора ще бжде длъженъ въ самото преподаване да се приспособява сжщо и къмъ „женското душевно устройство". За това, казва Хирке, ако вече женското висше образование е необходимо, то нека се основаватъ особни висши женски училища.

Особенно рѣзко се исказва Хирке противъ допущанието на женитѣ къмъ юридическитѣ профессии. Като следствие на такова допущание ще бжде увличението на женитѣ въ „дивата борба за сжществувание". Даже женитѣ не трѣбва да ставатъ лѣкари, понеже отъ такива лѣкари „борящи се за сжществувание" съ мжжетѣ не трѣбва да се очаква нищо добро. Колкото се отнася до юридическитѣ профессии, ни една отъ тѣхъ, споредъ Хирке, не е сгодна за женитѣ. „Жени адвокати или но-

ториуси? Или жени сѫдии? Или жени прокурори?“ Възклицава Хирке и казва, че като вървимъ по тоя пѫть, ще дойдемъ до пълно „искоренение на различието между половетѣ въ държавното право“. Автора завършва съ следующето патетическо възвание: „Нашето време е сериозно. Германския народъ има много работи да върши, нему за нищо не трѣбва да се занимава съ опасни опити по женското образование. Да се погрижимъ преди всичко, щото нашитѣ мѫже да си останатъ мѫже! Всѣкога е било признакъ на упадъкъ, щомъ мѫжетѣ сѫ изгубвали мѫжественостьта си и сѫ прибѣгвали за помощь къмъ женитѣ!“

Хенрихъ Дернбургъ (отъ Берлинъ), като признава, че има жени способни да изучватъ правото, предпочита, обаче, да се основатъ особни женски университети.

Като противовѣсъ на неблагоприятнитѣ и уклончиви мнения, може да се приведе само кратъкото мнение на ***Йосифа Колера*** (отъ Берлинъ). Ето го цѣлото: „Азъ напълно сподѣлямъ мнението, че на женския полъ трѣбва да се даде най-широка възможность за достигание на знание и развитие на душевнитѣ сили. Отъ обща точка зрение азъ признавамъ за наша задача да се стремимъ къмъ туй, щото всѣки талантъ и всѣки гений, отъ който полъ и да е той, да бѫде поддържанъ и да достигне развитие; да оставяме въ бездѣйствие значителна часть отъ умственни сили, по моему ще бѫде въ врѣда на нашата култура. Особенно въ областьта на нравственнитѣ и социалнитѣ науки въ туй число и правото, азъ очаквамъ отъ своеобразното устройство на женския умъ сѫщественно сѫдѣйствие въ дѣлото по установяването и обработването на различнитѣ задачи“.

Изобщо, вердикта на Германскитѣ юристи се оказва не особенно благоприятенъ за женитѣ, нъ отъ друга страна слабостьта на доводитѣ, приводими отъ тѣхъ противъ допущанието имъ къмъ различнитѣ професии, е твърдѣ очевидна, макаръ г. г. юриститѣ и да се изразяватъ до нѣкждѣ твърдѣ патетически.

(Следва)

Д. Д-ва.

Теорията на еволюцията и социализмътъ

Отъ професъ. Енрико Ферри

Противницитѣ на социализма искатъ да кажатъ, че общата теория на еволюцията, която безъ огледъ на нѣкои още спорни въ нея точки, съставя жизнения елементъ на всѣка научна мисъль въ наше време, че и тя е въ явно противорѣчие съ теориитѣ и практическитѣ идеали на социализма.

Тука обаче има явно заблуждение.

Когато подъ думата социализмъ разбираме всички онния сантиментални стремления, които твърдѣ често се изразяватъ въ искуственни утопистически творения и които искатъ съ единъ магически махъ да преобразятъ свѣта, въ който ние живѣемъ, тогава съвсѣмъ справедливо е да се каже, че научната теория на еволюцията осжжда на унищожение всички предразсъдъци и иллюзии на тази реакционерна или революционерна, но все пакъ романтическа политика на въздушнитѣ кули.

За нещастие на нашитѣ противници, обаче, социализмътъ въ наше време е съвсѣмъ друго нѣщо, отколкото преди Маркса. Съ исключение на протеста срѣщу днешното несносно положение и на надеждата за едно по-добро бжджще, той нѣма нищо общо съ по-ранния социализмъ, --- нито въ своя логически строежъ, нито въ заключенията си, нищо освѣнъ една много ясна, благодарение на ученията за еволюционната теория, съ приблизителна достовѣрность начертана картина на бжджщия строи, който ще се основава на коллективната собственность върху земята и срѣдствата на производството.

Едно по-подробно изследване на тритѣ главни мними противорѣчия, що съществуватъ между социализма и научната теория на еволюцията ще докаже това.

Въ дѣйствителность, обаче, Марксовиятъ социализмъ исхожда по права линия отъ научната теория за еволюцията, понеже той не е нищо друго освѣнъ логическото и последователно цриложение на еволюционната теория въ областьта на економическия животъ.

I

Политическата економия и социализмътъ освѣтленъ отъ теорията на еволюцията.

Социализмътъ учи, че съвременното намъ економическо положение, не е нѣщо трайно, неизмѣнно, а напротивъ то е единъ преходенъ стадий въ общественното развитие, следъ който ще дойде друга една фаза; единъ съвсѣмъ другояче нареденъ общественъ строй.

А че този новъ редъ на работитѣ ще се осѫществи въ коллективистически и социалистически, а не индивидуалистически смисъль, вадимъ заключение отъ едно изследване на отношенията между дарвинизма и социализма.

Тукъ азъ искамъ да докажа, че основната идея на социализма, безъ огледъ върху подробноститѣ на новия редъ на нѣщата, върху които по-нататъкъ ще се възвърна, не стои въ никакво противорѣчие съ научната теория за развитието.

Преди всичко, каква е сѫщественната разлика между политическата економия на буржуазнитѣ партии и онази на социализма? Класическата политическа економия утвърждава и винаги е утвърждавала, че законитѣ на производството и на распредѣлението на богатството, които тя е изследвала и разяснила, сѫ природни закони. Природни закони но не въ смисълъ, че сѫ обусловени съ неизмѣнна необходимость отъ свойствата на общественния организмъ (нѣщо което щеше да бѫде много справедливо), но въ смисълъ, че сѫ абсолютни закони, неотемлени свойства на човѣчеството въ всички времена и всички мѣста, че тѣ се намиратъ въ неизмѣнно състояние, макаръ че при особни нѣкои приложения и да сѫ способни за малки и незначителни промѣни.

Научния социализмъ обаче противопоставя на горнитѣ твърдения следующето положение. Законитѣ, които политическата економия отъ Адама Смита насамъ е раскрила, дѣйствително отговарятъ на сегашното положение на цивилизованото общество, иматъ и извѣстна релативна стойность за времето, въ което тѣ сѫ се появили, но че тѣ не отговарятъ вече на дѣйствителностьта, ако искаме да ги приспособимъ върху древ-

---

1) Добрѣ е да се сравни съ критиката на Хйофдинга, най видния модеренъ застъпникъ на еволюционната философия върху този така нарѣченъ природенъ законъ въ книгата му Ethik XXI 4.

ността или върху предисторическитѣ времена и че тѣ още по-малко могатъ да отговарятъ на бѫдѫщитѣ движения на човѣчеството.

Не остава никакво съмнѣние върху въпроса, кои твърдения се повече съгласуватъ съ научната теория за еволюцията, твърденията на классическата политическа економия ли или ония на социализмътъ. Толкова гениално обоснованата отъ Хербертъ Спенсера философия на еволюцията, която е повлияла благотворно напредъ върху направлението на историческата правна и економическа школа, е дала за мисъльта на модерния изследователъ единъ необходимъ компасъ: че всичко тече, че настоящето — една брънка въ веригата на мировия процесъ — е резултатъ отъ предшествующи, естествени и необходими превръщания, които се простиратъ далечъ въ безконечността на времената и че бѫдѫщето несъмнѣно ще се различава отъ настоящето, както настоящето отъ миналото.

Ученията на Спенсера [1]) е дало въ цѣлата область на човѣшкото познание научно доказателство за двѣтѣ абстрактни мисли на Лайбница и Хегеля, какво че „настоящето е рожба на миналото и майка на бѫдѫщето“ и че нищо трайно не сѫществува, но всичко се измѣнява. Ляйелъ е доказалъ съ чудесна ясность, че въ историята на развитието формитѣ на нашата планета намѣсто традиционото представление за внезапни катастрофи, трѣбва да се постави научното понятие за всѣкидневнитѣ и постепенни превръщения на земната кора. То се знае, че енциклопедическата наука на Спенсера е недостатъчна въ областьта на политическата економия, поне тукъ въ тази область той не е създалъ нѣщо забелѣжително, както въ областьта на научно-естественнитѣ знания; при всичко това, обаче, социализмътъ остава въ своитѣ жизненни мисли, едно логическо приложение на научната теория на еволюцията въ единичната область на економическитѣ факти.

Именно за това Карлъ Марксъ се счита да е довършилъ научната революция, начената и създадена отъ Дарвина и Спенсера; това личи въ неговия манифестъ отъ 1847 год., който той е издалъ заедно съ Енгелса 10 години преди Спенсеро-

---

1) Едно духовито изложение на естественно-историческитѣ принципи на теорията на еволюцията, е далъ Морсели (Antropologia generale); *хубаво изложение на Спенсеровата философия на еволюцията се намира въ Хйофдинговото „Въведение въ съвременната английска философия“.* Leipzig 159—249.

витѣ First Principles, ясния и мощенъ синтезъ на който (Манифестъ) е достоенъ за удивление: по къснитѣ му съчинения „*Критиката на политическата економия*“ 1859) и „*Капитала*“ 1867 разширяватъ и обосноватъ основнитѣ мисли.

До като старата метафизическа школа сматреше моралъ, право и политическа економия за продуктъ на вѣчнитѣ закони, безъ да има на мисъль нѣкакво историческо развитие и не употрѣбяваше друго оржжие за изследване освѣнъ дедуктивната фантазия на философитѣ, чрезъ която цѣли поколения се въртѣха възъ мисловния кржгъ на абсолютното и дуализма, положителната наука се възвисява до могжщия синтезъ на монизма. За нея сжществуватъ само явления на дѣйствителностьта, които обхващатъ въ нераздѣлно единство и сила и материя, вѣчно въ движение, и които приематъ се нови и нови форми въ границитѣ на времето и пространството, така че тази последнята, положителната наука, коренно е измѣнила посоката на модерната мисъль. За положителната наука моралъ, право и политика сж само надстройки върху економическитѣ наредби, заедно съ които и тѣ се мѣняватъ отъ единъ градусъ на ширина до други и отъ единъ вѣкъ до други.

Тази е великата, гениална мисъль, която Карлъ Маркесъ е развилъ въ „Критиката на политическата економия“, и която по-долу по-подробно ще разгледамъ, до толкова до колкото тя се докосва до общото происхождение на културнитѣ положения: на това мѣсто обаче трѣбва да се помене за друга една мисъль на сжщия, която се занимава съ постояннитѣ безгранични варияции на економическия животъ отъ преисторическо време до день днешенъ.

Всичко се промѣня: етически норми, религиозни догми, пормитѣ на гражданското и углавно право, държавни наредби, всичко е релативно, относително, и зависи отъ историческата и географическата срѣда, въ която то се вѣстява.

Убийството на родителитѣ въ Европа и Америка е най тѣжко престжпление: на Суматра това е похвално и освѣтено отъ религията дѣло и человѣкоядството днесъ въ Европа е толкова позволено, колкото и въ предисторическа Европа.

Фамилията, която въ първобитно време показва едно състояние на разбъркани полови отношения (promuscuitè) придобива по опредѣленъ образъ, по-регулирани отношения къмъ

полиандрията (многомѫжеството) и матриархата, (властьта на майката), когато скромнитѣ срѣдства за прехрана направятъ желателно едно увеличение на населението. Тя върви пататъкъ къмъ полигамията и патриархата (властьта на бащата), до като икономически мотиви надтѣжатъ, върви, за да приеме най-послѣ въ историческия свѣтъ моногамическа форма, която до днесъ остава най-добра и най-възвишена, до като най-послѣ сполучи да се освободи отъ условното принуждение на неразторгаемостьта на брака и прикритата узаконена проституция, която въ настояще време съставлява нейнъ пръвъ позоръ. Тогава вѣчно неизмѣнни ли ще останатъ тѣзи икономически отношения въ огромното течение на социални учреждения и етически принципи, които се намиратъ въ най-силно кипѣние и превръщание? Нима собственността въ тази ѝ форма на частенъ монополъ върху земята и срѣдствата на производство ще остане едничкото вѣчно и неизмѣнно явление? Това е любимата теза на политико-икономическата и юридическата ортодоксия, въ срѣдата на която само една малка група политически и научно радикални елементи е готова да направи малки отстъпки на еволюционната теория, какво че само второстепеннитѣ учреждения въ общественния животъ могатъ да се промѣнятъ и тѣхнитѣ лоши вредоноски сетнини могатъ да се отстраняватъ, обаче никой не трѣбва да се осмѣлява да се докосне до принципа на собственността. Споредъ нея на малцина само е позволено да бѫдатъ собственници на земята и на срѣдствада на производство—тѣзи условия за живота на цѣлото общество, така щото за винаги тѣ оставатъ подчинени на едно малцинство, което има въ своя власть естественнитѣ основи на живота.

Това положение на борящитѣ се партии отражава противоположността, която сѫществува по въпроса за свободата на волята, въ която непримиримо единъ срѣщу други изтъпятъ старата метафизика и модерния монизмъ, докато пъкъ една посрѣдническа партия не иска да признае абсолютната свобода на волята, обаче мисли, че все трѣбва поне малка такава свобода да сѫществува, тъй като иначе не би имало нито невинность, нито вина, нито порокъ, нито заслуга. И тукъ консерваторитѣ и позитивиститѣ излизатъ единъ срѣщу други и безъ съмнѣние, обаче, и тукъ на страната на последнитѣ стои основаната върху опита научна истина; опортюнистическия еклектизмъ и тукъ се поставя между двата лагера и чрезъ това по-

твърждава учението на социалиститѣ, че сѫществуватъ само двѣ партии: индивидуалистическа (консерватори, либерали и радикали) и социалистическа.

Следъ като двѣтѣ основни положения бидоха просто и ясно изложени — това на класическата економия и юриспруденцията, и това на хетеродоксалното право и социално учение, — първия пунктъ отъ спора доведе до такова рѣшение, че въ всѣки случай теорията на еволюцията стои въ пълно съгласие съ заключенията на социализма, и че тя рѣзко е въ противоречие съ антисоциалистическитѣ мнения за економическото и политическо окаменение и застой.

II

Закона за мнимия регресъ и колективната собственость

Противницитѣ на социализма склоняватъ да приематъ, че този последния, гдѣто иска преобразование на обществото, стои въ съгласие съ теорията на еволюцията, нъ съвсемъ не пристаятъ на неговитѣ крайни заключения, а особенно на това: да се замѣни частната собственость съ обществената, нѣщо повече възразяватъ, че въ това си искание той стои въ противоречие съ теорията на еволюцията и за това е абсурденъ и утопически. Главното противоречие между социализма и еволюционизма състои въ това, че повръщанието къмъ коллективната собственость върху земята, ще бѫде повратъ къмъ първобитната, дива култура. Социализма, наистина, иска преобразование, нъ не назадничаво, насочено противъ развитието на обществото, което върви отъ първобитния аграренъ коллективизмъ къмъ сегашната форма на собственость — този признакъ на една напреднала култура. Така щото въ такъвъ случай социализма представлява повратъ къмъ варварството.

На този доводъ справедливо е да се направи една бележка, какво че коллективната собственость въ извѣстно отношение дѣйствително означава повратъ къмъ единъ първобитенъ обществен редъ. Но заключенията, които се вадятъ отъ него, сѫ съвсемъ погрѣшни и ненаучни, защото се правятъ при игнорирание на единъ важенъ законъ на еволюцията, който се малко зачита, но за това пъкъ не е по-малко истиненъ. Щомъ

го е формулиралъ рано-починалия французски лѣкаръ Дюмонъ [1]) на него и азъ указахъ преди още като политикъ да се обявя за социалистъ, разяснихъ неговото значение въ моето изложение на Криминалната Социология и наново го обосновахъ при единъ споръ съ Морсели.

Този законъ учи, че повръщането на обществените учреждения къмъ първобитнитѣ имъ форми и белѣзи, е постоянно явление. Още презъ 1881 Cognetti de Martis въ своята книга върху първобитнитѣ форми на економическото развитие, е палучкалъ макаръ и много неопредѣлено една интуиция (схващане) на този законъ и свършва това съчинение съ неопредѣленото указание, че въ бѫдѫщето развитие възможно е да излѣзатъ и се повторятъ първобитни форми, така както сж владѣли въ началото на това развитие.

Спомнямъ си, че когато още бѣхъ студентъ въ Болоня, слушалъ съмъ често учителя си Кардучи да говори, че най-новия напредъкъ въ формата и съдържанието на литературата не е нищо друго освенъ повторно появление на формата и съдържанието на първитѣ литературни явления въ ориенталския гръцки свѣтъ: досъщъ така и днешния наученъ монизмъ, който оживява цѣлокупната еволюция, и е последнята придобивка на мисъльта въ свѣта на явленията, и той въ извѣстни отношения, следъ единъ периодъ на скитание и блѣнове тукъ на земята, между човѣцитѣ, е единъ повратъ къмъ идеитѣ на гръцкитѣ философи и на великия поетъ-мислитель Лукреций. Безбройни и убѣдителни примѣри доказватъ подобенъ повратъ къмъ първобитнитѣ форми на социалния животъ.

Малко по-горѣ казахъ, че и религиозната еволюция следва почти сѫщия пѫть: въ дѣтинския периодъ на човѣчеството, надеждата бѣ да се постигне щастието въ този свѣтъ; дойде подиръ това дългата епоха на надеждитѣ въ онзи свѣтъ, а днесъ пакъ търсятъ рая, само че искатъ да го спечелятъ за бѫдѫщитѣ поколения, а не за настоящитѣ.

Спенсеръ, въ своята Социология, е показалъ, че въ политиката властьта на всички приятели на народа — сѫщински суверени въ първобитното положение, по-лека-лека е струвала мѣсто на властьта на едного, по кѫсно на едно малцинство, на една привилегирована класса, която се е отличила съ рождение, съ цензъ, съ слава, съ заслуги въ война и т. н., а най-сетнѣ

---

[1]) Дюмонъ *Transformisme et socialisme* (Revues socialliste janvier 1885).

волята на мнозинството стреми се въ формата на демокрация къмъ суверенитета, послѣ и въ форма на всеобщото гласоподаване, на референдума, на непосрѣдственното законодателство чрезъ народа и т. н.,

Углавното право, което изпърво изтѫпя, за да защищава обществото отъ противосоциални дѣйствия, стреми се сега да въздигне наказанието до степеньта на предпазително срѣдство, да се освободи отъ всички теологически изисквания къмъ кающия се престѫпникъ, които поради ипотезата за свободата на волята още киснатъ въ първобитното си състояние. Съвременнитѣ изследвания върху естественитѣ и обществениитѣ фактори на престѫплението, показаха всичката абсурдность и невъзможность да се оцѣни вината на престѫпника въ законодателството и обвинителнитѣ рѣчи, и споредъ това да му се опредѣли и наказанието: тѣ показаха обаче, че по отношение на личноститѣ, нетърпими за обществото, трѣбва да се ограничимъ съ това, да ги отдалечимъ за кѫсо или пъкъ за по-дълго време, както това става споредъ опредѣлени правила съ лудитѣ или заразенитѣ индивидуми.

Такова сѫщо е и развитието на брака. Леснината, съ която той можеше да се разкъсва при първобитнитѣ отношения, съвсѣмъ се изгуби подъ суровото владичество на теологията и спиритуалистическото мировъзрение: вѣрваше се, презъ всичкото време на развитието на тази идея, че „свободната воля“ може и вѣчно ще опредѣля сѫдбата на човѣка съ своето „да“, чрезъ тази думица, която се изрича въ едно толкова леко душевно състояние отъ младоженеца и невѣстата. Опитътъ и необходимостьта обаче изискватъ да се възвърнемъ къмъ простата и свободна форма на брака и днесъ вече голѣмата лесnота и многочисленнитѣ разводи означаватъ единъ повратъ къмъ първобитния бракъ, а това вече е едно подмладяване на семейството, този елементаренъ организмъ отъ обществото.

Сѫщия този законъ има значение и за собственността, при който и Спенсеръ даже признава една тенденция, да се възвърне къмъ първобитния коллективизмъ, споредъ който, както казва той, собственността върху земята преминува чрезъ фамилията, после чрезъ индивидума и по-нататъкъ; така именно въ нѣкои страни (bx Torrens)[1]) земята е станала единъ

---

1) Този законъ отъ 1858, прокаранъ отъ Torrens *въ Австралия, улеснява до неимовѣрность, чрезъ единъ видъ хипотечни писма, размѣната на земленната собственность.*

видъ движима собственность, тъй подвижна както акцията на нѣкое дружество.

За доказателство на това привеждамъ изричнитѣ думи на Спенсера, който иначе минува за индивидуалистъ:

„На пръвъ погледъ твърдѣ вѣроятно изглежда заключението, че абсолютно частната собственность представлява окончателното състояние, назначено да се осѫществи въ индустриалния периодъ. Обаче може да се спори, дали е дошло това окончателно състояние, макаръ че индивидуализма е упражнилъ влияние, за да превърне всѣка собственность въ индивидуална".

„Едно време се признаваше собствеността върху човѣшки сѫщества, нѣщо което вече днесъ се не признава. Прѣди нѣколко столѣтия можеше да се мисли, че собствеността на човѣци у- човѣци се намира въ момента окончателно да се утвърди [1]). Обаче въ една друга епоха на развитие цивилизацията е ударила по другъ пѫть и е премахнала правото за собственность на човѣкъ върху човѣкъ. По този начинъ при по нататъшенъ културенъ напредъкъ, може най-после частната собственность върху земята да исчезне (Princ. of Sociology. III 5, сар. 15).

Тази мисъль, изказана отъ Спенсера още презъ 1850 год., le Social Statics, този послѣдния е развилъ и въ новото си съчинение Justice (1892). Неотдавна обаче, той осѫди като непригодно единственното спасително срѣдство, което Хенри Жоржъ въ 1881 намираше и което Гладстонъ предложи за рѣшението на Ирландския въпросъ — национализацията на поземлената собственность и то по причина че съвременнитѣ собственници ще трѣбва скѫпо да заплатятъ при това. Така той дохожда до заключение, че „обществото наистина е най-видния собственникъ на земята", но едно по-дълбоко изследване го е довело до заключението, че трѣбва да се запази индивидуалното право върху поземлената собственность, само че това последнето трѣбва да се подчини на суверенитета на държавата. За жалость, обаче, Спенсеровата книга Justice, както и по новото му съчинение върху благотворителността, показва единъ безплоденъ субиективизмъ, който рѣдко ги различава отъ първитѣ му богати съ факти книги, при това още и следи отъ

---

1) Знайно е, че и Аристотель, който считаме относителното право на своето време за абсолютенъ социаленъ законъ мислеше, че робството е природно явление и утвърждаваше, че хората се раждатъ господари или роби.

старость, която отслабява неговия мощенъ мислителенъ органъ; отъ това „дълбоко изследване“ той искаралъ следнитѣ два главни аргумента: сегашнитѣ собственници не сж прѣкитѣ потомци на първитѣ завоеватели и монополизатори на земята, но тази последната тѣ сж добили чрезъ свободенъ договоръ; 2, обществото може да има извѣстно право за собственность върху дѣвствената земя, каквато тя нѣкогашъ е била, преди собственницитѣ да я разработятъ, подобрятъ и да я покриятъ съ различни сгради: така щото обезщетението за всички тия работи е невъзможно.

Първия аргументъ обаче, щѣше да има значение, ако социализма крои да наказва собственницитѣ по истина е, че индивидуалното право, безъ огледъ на въпроса за обезщетение, когато се касае да се отчужди поземелната собственность за „обществена полза“, трѣбва да отстжпи на социалното право, както това и днесъ се случава. Колкото се отнася обаче до втория аргументъ, трѣбва да имаме предъ видъ, че подобрението на земята не е исключително дѣло и заслута на личната дѣятелность на собственницитѣ, но изобщо на съвокупностьта отъ усилия и трудове на нѣколко работнически поколѣния, които докарали земята до едно извѣстно културно състояние, по високо отъ онова при тѣхнитѣ предшественници и наистина, социалния животъ па и самото общество е единъ одъ главнитѣ фактори на облагородението на земята, като се знае, че шосеинитѣ и желѣзни пжтища, безъ всѣкакви расходи отъ страна на собственницитѣ, сж повишили стойностьта на земята.

Каквото се отнася обаче до въпроса за размѣра, срѣдствата и видътъ на обезщетението за сторената експроприация, нѣма защо да мислимъ, че трѣбва напълно и абсолютно да бжде запазено това условие; не намираме ли и днесъ случаи, гдѣто при отчуждение за интереса и ползата на обществото, собственника, за когото неговото парче земя има една pretium affectiones, поради скжпитѣ и безбройни спомени, свързани съ него, отстжпва, безъ да се получи особенно възнаграждение за това? При коллективното отчуждение, което ще се улесни чрезъ растящата концентрация на поземлената собственность въ ржцѣтѣ на малцина Latifundien, herren достатъчно ще бжде, на тия последнитѣ, за да би тѣхнитѣ богатства да се обезцѣнятъ, ако имъ се осигури изъ презъ цѣлия животъ едно спокойно и комфортно сжществувание.

Колкото непъленъ и повърхностенъ днесъ да е процесса на социализирането на собственността, се пакъ обаче той е значителенъ и постояненъ и днесъ не може вече да се откаже, че икономическото както и юридическото направление на собственността показватъ единъ растящи превѣсъ на интереситѣ и правата на обществото спрѣмо онія на индивидума; неудържимия ходъ на еволюцията въ силата на този превѣсъ ще установи на всѫдѣ коллективната собственость върху земята и срѣдствата за производство.

Това щото основното положение на социализма стои въ пълно съгласие съ социологическия законъ за привидния регрессъ, естественнитѣ основи на когото Лориа прекрасно е изложилъ. Той ни показва, какъ първобитното человѣчество подъ първитѣ впечатления на околния свѣтъ, ни открива най-проститѣ и основни чърти на своя животъ. По кѫсно съ напредъка на интелегенцията и на онія осложнения, които съпѫтствуватъ еволюцията, създава се едно аналитическо развитие на сѫщественнитѣ елементи, що се съдържатъ въ зародишитѣ на всички учреждения; извърши ли се веднѫжъ вече този анализъ, при който твърдѣ често, поради расклонения въ различни посоки, отдѣлнитѣ елементи дохождатъ въ противоположность, тогава человѣчеството, достигнало до една по висока степень на развитие, съединява на края въ синтезъ всички тѣзи различни елементи и така се връща въ исходната точка *), ще прибавя само, съ това ограничение, че този повратъ къмъ първобитното време съвсѣмъ не е просто повторение. Ето защо става дума върху единъ законъ за мнимъ регресъ и ето защо не е основателенъ укора за повратъ къмъ варварско състояние. Тука нѣмаме работа съ едно просто повторение, но съ испълнението на едно кржгово развитие, на единъ членъ отъ единъ голѣмъ ритмъ, който носи въ себе си придобивкитѣ и продуктитѣ на едно дълго необходимо предохдящо развитие, необходимо въ силата на жизненитѣ и родливи елементи, що носи въ себе; това състояние е толкова обективно, колкото по-високо отстои въ човѣшкото съзнание отъ онова ембрионално развитие.

Развитието на обществото става не въ затворенъ кржгъ, не въ видъ на змия, която се хапе за опашката, но въ

*) Loria. Les bases économiques de la constitution social. Paris 1893.

видъ на спиралата, начъртана отъ Гете, която нагледъ като че завръща въ исходната точка, а въ дѣйствителность върви винаги напредъ и нагорѣ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ *)

Международниятъ Социалистически и Корпоративенъ конгресъ въ Лондонъ.

[Кореспонденция отъ К. Раковски, делегатъ отъ Бълг. Работ. Соц. Демократическа Партия на Лондонския Междун. Соц. Конгресъ].

Пристигането на делегатитѣ. — Голѣмата демонстрация въ полза на международнятъ миръ. — Отварянето на конгресса и първото му засѣдание. — Разискването по § 11 на Правилника и приемането на Цюрихската резолюция. — Провѣрката на мандатитѣ и изключването на анархиститѣ. — Разискването и резолюциитѣ по аграрнятъ въпросъ. — Докладътъ на комисията по политическото дѣйствие: разискването му и приемането на резолюциитѣ. — Международното Интерпарламентарно Социалистическо Събрание. — Публичнятъ митингъ въ Кин'с Холлъ и рѣчитѣ на различнитѣ оратори. — Докладътъ и резолюциитѣ на Комисията по възпитанието. — Комисията по организацията и нейнятъ докладъ. — Резолюциитѣ на военната комисия. — Резолюциитѣ и доклада на Икономическата комисия. — Бѣдещий конгресъ и послѣдното засѣдание на делегатитѣ. — Угощението въ честь на делегатитѣ въ Кристалнятъ дворецъ.

Особни пратенници, съ червени кокарди за отличителенъ знакъ, причакваха на Victoria Station делегатитѣ отъ двата свѣта на IV Международенъ Социалистически Конгрессъ. Сжщитѣ пратенници на Организационния Комитетъ — въ който влизаха представители отъ всички английски работнически и социалистически организации --- помагаха на новопристигналитѣ да се управятъ въ пространия и многолюденъ Лондонъ. Тѣ посочваха кжщи, гостинници, хотели и даваха всички нужни сведения на делегатитѣ. Следъ това всѣкой делегатъ се явяваше на Buckingam Strée, — сѣдалището на Организационния Комитетъ, гдѣто получаваше единъ „Планъ на Лондонъ" съ специ-

*) Този прегледъ се явява доста закѫснѣлъ, причината на което не е самия му авторъ. Но предъ видъ на това, че въ него се излагатъ много важни въпроси, които се разискваха въ Лондонския Конгрессъ, бързаме да го помѣстимъ. Читателитѣ ни ще видатъ отъ него, какво е мнението на международната социалистическа партия върху икономическитѣ, политическитѣ, просвѣтителни и др. задачи на съвременното общество изобщо и на работническата класса частно.

ално означаване на залитѣ, гдѣто ще се събира самия конгресъ, различнитѣ комиссии и отдѣлнитѣ народности. Освенъ това, всѣкой делегатъ получаваше още една „делегатска привременна карта“ и „дневния редъ на конгресса“, напечатанъ на тритѣ официални езици: англійски, френски и немски.

По голѣмата часть на делегатитѣ пристигнаха въ сѫбота вечерьта; значи въ самото надвечерие. Така половината часть на френската делегация--- делегатитѣ на Parti Ouvrier Francais --- пристигнаха вкупомъ на брой около 40 направо изъ Лиль, гдѣто въ петакъ се затвори тѣхния националенъ конгресъ. Немската делегация --- всѣкога редовна --- пристигна два деня преди конгресса.

Голѣмата демонстрация въ полза на международния миръ.

Голѣми разноцвѣтни плакарди приглася̀ваха Лондонскитѣ работници да вематъ участие въ приготовляемата се „Great demonstration“ въ полза на международния миръ. Освенъ това социалистическитѣ англійски вѣстници: „Justice“, „Labour Leader“, „Clarion“ отъ нѣколко месѣци насамъ усилено пропагандираха сѫщата идея. Предварителни и подготовителни събрания бѣха ставали вече съ сѫщата цель.

Демонстрацията щеше да се състои отъ отъ двѣ части: 1) процессия прѣзъ града и 2) митингъ въ Хайдъ - Паркъ.

Официалната программа гласеше следующето:

Процессията ще се събере въ $12^1/_2$ часа на Victoria Embankment до Темза. Отъ тамъ въ $1^1/_2$ ч. ще потегли прѣзъ Нортубмерланъ Авеню, Трафалгаръ Скверъ, Коксньоръ Стритъ, Пелъ-Мелъ Стритъ, Сенъ-Джемсъ Стритъ и прѣзъ Источния входъ ще влезе въ Парка.

Главенъ маршалъ на процессията и демонстрацията е Уилямъ Торнъ --- секретарь още на Организационния Комитетъ на конгресса.

Участвующитѣ въ процессията ще бѫдатъ нередени както следва:

Двадесеть членове на Налбантскитѣ съединени дружества, надошли на коне и облечени въ червено, четиридесеть души музикапти отъ Бетерсийския и Уондсдортския оркестри; Организационния комитетъ на конгресса; комитетътъ по демонстра-

цията; комитетътъ по приеманието; комитетътъ по увеселенията; квартирния комитетъ; комитетътъ по печатната часть на конгресса; делегатитѣ английски и чуждестранни; народната ассоциация на работницитѣ на гипсъ съ музика и знамена; различнитѣ унионы и други работнически корпорации и политически дружества съ музики и знамена; разни талиги и коля.

Митингътъ въ Хайдъ Паркъ ще се отвори въ $3^1/_2$ ч. точно и ще се затвори въ 5 ч. Тукъ има приготвени 12 ораторски трибуни, на които ще вематъ думата записанитѣ отъ рано оратори отъ всички страни. Между тѣхъ: Авелингъ, Менъ, Келчъ, Хаиндманъ, Буроу, Торнъ отъ Англия; Либкнехтъ, Бебелъ — Германия; Жоресъ, Милеранъ, Гедъ, Лафаргъ — Франция; Адлеръ — Австрия; Грейлихъ — Швейцария; Плехановъ, Волховски — Руссия; Полакъ — Холандия; Вандерфелде — Белгия; Дашчински — Полша.

На края на митинга ще се гласува една резолюция, която ще приведемъ по долу.

* * *

Въ недѣля на 14/26 Юлий --- деньтъ на демонстрацията--Лондонъ се събуди въ мъгла и облаци. Цѣла нощь бѣше валѣло дъждъ, пътищата се раскаляли. Въпреки това, още въ 10 ч. сутриньта по различни улици на града срѣщахме работнически дружества съ музики и знамена на чело да отиватъ къмъ Темза. Около 12 часа по голѣмата часть отъ организациитѣ бѣха пристигнали на Victoria Embankment. Въ 1 ч. всичко бѣше готово. Въ процессията *въ този моментъ* участвуваха 600 организации и около 60 музикални банди. Числото на манифестирующитѣ въ тъзи минута достигаше до *100,000* по най-умеренитѣ исчисления, до 150000 споредъ други. Между демонстрирующитѣ е и дружеството на пощенскитѣ раздавачи (1500 души участвуваха). Тъкмо въ $1^1/_2$ ч. буризантитѣ дадоха знакъ и процессията потегли. Или по-вѣрно потеглиха първитѣ редове на процессията, защото най-последнитѣ редове потеглиха едвамъ въ 2 ч. и 26 минути. Дължината на процессията бѣше, следователно, *56 минути*. Процессията бѣше наредена споредъ приведената по-горѣ программа.

Чуждестраннитѣ делегати взеха участие въ процессията и още въ Victoria Embankment. Тѣхното идване бѣше посрѣщано съ шумни: Cheers! Cheers! Особно Либхнехтъ, който

недавна направи една блестяща ораторска обиколка въ Англия и Шотландия, биде живо акламиранъ. Викове: Three cheers for our old Liebknecht! (Троекратно ура! за нашиятъ старъ Либкнехтъ!) се чуваха често.

Процесията вървеше бавно подъ звуковетѣ на 60-тѣ оркестра и подъ цѣла гора знамена. Да, знаменатa бѣха многобройни и при това интересни въ много отношения. Интересни първо по различнитѣ надписи, които съ голѣми букви лъщяха по тѣхъ, интересни още по картинитѣ, нѣкои доста художественно изработени.

У примитивнитѣ народи има склонность да предаватъ въ пѣсни всичкитѣ важни радостни и скърби събития и епизоди, изъ тѣхния животъ. У англичанитѣ, вижда се, живописьта играе сжщата роль. Нигдѣ популярната живопись не е тъй развита, както въ Англия. Въ никоя друга европейска страна вий не ще срѣщнете, както въ Лондонъ, по улицитѣ множество хора, които на тротуарнитѣ плочи предъ очитѣ на минувачитѣ, рисуватъ съ разноцвѣтни креди различни пейзажи, фигури, човѣшки групи и др. Нигдѣ сжщо на континента знаменатa не представляватъ цѣла картинна галерия, както въ Англия. Тукъ тѣ приличатъ на нашитѣ черковни хоругви, съ тъзи разлика само, че намѣсто колесницата на Св. Илия, Витлеемската Ясла и магарето на Св. Иосифа на тѣхъ сж исписани сюжети изъ работническия животъ. Освенъ това, тукашнитѣ знамена-хоругви сж три-четири пѫти по-голѣми отъ нашитѣ, така щото петь души — четирма по крайщата и единъ въ средата — носятъ едно знаме. А нѣкои сж до толкова голѣми, щото сж натоварени въ кола.

Всѣко знаме споредъ еснафа, на който принадлежи, носи по една емблема: желѣзници, параходи, земледѣлчески машини: тука изобразено, какъ работници поливатъ и метатъ улицитѣ, тамъ — какъ правятъ бъчови, на трето место --- какъ товарятъ и раствоварватъ докитѣ (пристанището). Следъ това идатъ други знамена съ по-широко общественно съдържание. Тукъ изобразена сцена на щастливъ семеенъ животъ — това на едната половина на знамето. На другата половина на сжщото лице, както въ сценитѣ на Хауптмана, е изобразенъ живота на едно нещастно семейство въ една гола и съборена стая. Моралътъ на този живописенъ контрастъ? Първото семейство е на *организираните* работници, а второто на *неорганизираните*. По сжщия

начинъ сѫ изобразени преимуществата и ползитѣ за работницитѣ отъ създаването на взаимо-спомагателни, болнични и др. касси. Едно знаме, което особно привлича вниманието на зрителя, е знамето на еврейскитѣ работници шивачи. То изобразява сцена отъ едно събрание, гдѣто единъ ораторъ говори за унищожаването на работата на парче. На другата страна на знамето е исписана стаята на единъ работникъ парчеджия съ нейнитѣ нещастни обитатели. На четиритѣ жгъла на знамето сѫ представени едно срещу друго жилищата --- дупки на работницитѣ и богатитѣ домове и лѣтни вили на тѣхнитѣ наематели експлоататори. Има още знамена съ различни морално-поучителни сцени изъ живота на пияницитѣ. Има и знамена безъ всѣкакви картини. Повечето знамена сѫ червени и покрити съ фригийска шапка на върха. Едно знаме е посрѣщнато съ шумни ржкоплескания. Нищо привлекателно нѣма на него. Никакви рисунки и освенъ това, е прошарено и накѫсано, но прошарено и накѫсано отъ куршумитѣ на англійскитѣ сълдати. Това се е случило презъ знаменитатата 1866 г., когато англійскитѣ работници се боряха за избирателно право.

Както забелѣзахме по-горѣ — на знамената многобройни падписи. Ний, естественно, ще приведемъ, само нѣколко: — „чрезъ организацията ще побѣдимъ капитализма“. — „Трудътъ е источникътъ на всички богатства, прочее всички богатства трѣбва да се възвърнатъ на труда“. — „Джелатинътъ убива за пари — сълдатинътъ сѫщо. Каква е разликата?“ — „Еврейскитѣ работници сѫ за мирътъ, еврейскитѣ капиталисти — за войната“ и др.

Освенъ знамената имаше и нѣколко символически человѣчески групи. ***Матроситѣ*** возеха следъ себе си една кола, на която стоеше Нептунъ съ мечкитѣ и вълцитѣ. Една секция отъ Работническата Независима Партия бѣше организирила ***групата на мирътъ***, състояща се отъ малки дѣца и момичета, облечени въ бѣло съ червени фригийски шапки, които подаватъ палмови клончета на богинята на мира.

Колкото повече процессията приближаваше Хайдъ Паркъ, нашитѣ редове се сгѫстяваха отъ приидването на нови дружества. Първоначалното число 150,000 души значително се увеличи. Величественъ и поражающъ видъ представлява процессията, гледана отъ прозорцитѣ на нѣкой домъ или, което бѣше

всѣкому достжпно, отъ империалътъ на нѣкой омнибусъ. Предъ васъ се открива една пълна и широка рѣка, на която вий не виждате нито началото нито края. Къмъ тъзи рѣка постоянно се вливатъ нови потоци изъ постраничнитѣ улици. Вий вуствувате всичката *стихийность* и сила на работническото движение и грамадното влияние на социалистическата идея. Тъзи масса, която до вчера спѣше подъ упоителнитѣ звукове на шовинистическата пѣсень на управляющитѣ и бѣше готова да пролѣе кръвьта си и испразни джобоветѣ си, защото тъй го искатъ интригитѣ на дипломатитѣ и интереситѣ на капиталиститѣ --- тъзи масса днесь се събуди и високо заявява на очуденитѣ дипломати, че не иска да ги следва. Това море, което вчера бѣше готово даже да залѣе съ кървавитѣ си вълни цѣли народи и материци днесь се укроти. И Нептунъ който укроти разяреното море, и го вкара въ неговото корито --- това е *социализмътъ!*

Улицитѣ, прѣзъ които мина процессията, сж най-аристократическитѣ улици на Лондонъ. По прозорцитѣ и балконитѣ на домоветѣ и многобройнитѣ джентлеменски и лордски клубове бѣха препълнени съ различни дами и господа, въоржжени съ бинокли. Вѣстницитѣ съобщаваха, че Уелския принцъ — наследникътъ на престола — гледалъ сжщо отъ единъ прозорецъ. Какви ли мисли сж го вълнували? Какви ли мисли сж вълнували богатитѣ и безгрижни лордове и милионери? Нептунъ умиротвори морето, за да може да отпусне единъ день неговитѣ талази да погълнатъ стария свѣтъ съ неговитѣ наследници, лордове, князове или пакъ вулгарни капиталисти и предприемачи . . . .

Въ време на процессията времето бѣше намусено, но дъждътъ едва росеше. Така щото всичко спомогна да излѣзе процессията блестяща.

На моравата въ южната часть на Хайдъ Паркъ имаше издигнати 12 трибуни — 12 прости коля. Около тѣзи *платформи* се нареждаха дружествата съ своитѣ знамена, а на тѣхъ стояха ораторитѣ. Въ $3^1/_2$ часътъ сигналъ бѣше даденъ и ораторитѣ почнаха. Уви! то не бѣше сигналъ за краснорѣчие, а повторение на сигнала на Адонай предъ потопътъ, защото дъждътъ, който завалѣ не бѣше дъждъ, а *цѣлъ потопъ*. Ораторитѣ мжжественно продължаваха подъ омбрелитѣ си, но шумътъ на вѣтрътъ и плесканието на дъжда недаваха нищо да се чуе. Въ нѣколко минути небето претъмнѣ, захванаха се

свѣткавица следъ свѣткавица, гърмежъ следъ гърмежъ и дъждътъ се усили повече. Всичкитѣ елементи на природата проявиха една крайна войнственость, която, излишно е да казваме, съвсемъ не хармонираше съ настроението на публиката. Между последната се захвана едно истинско «sauve qui peut», „бѣгай да бѣгаме!“ Предсѣдателитѣ на различнитѣ платформи прочетоха и публиката прие приготвенитѣ резолюции еднакви и гласящи следующето:

Резолюция.

„Настоящия международенъ работнически митингъ, като взема предъ видъ, че мирътъ въ всѣта е сѫществената основа на международното братство и на человѣческия прогрессъ и като счита, че не народитѣ желаятъ войнитѣ, но че „последнитѣ проистичатъ отъ егоизма и съперничеството на привелигированитѣ и управляющи класси, всѣка една отъ които се стреми къмъ исключителното господство надъ всемирния пазаръ, въ защита на своитѣ собственни интереси и противъ инстинскитѣ интереси на работническата класса, обявява тукъ, че между работницитѣ на различнилѣ народности нѣма абсолютно никакво съперничество и че тѣхния *единственъ и общъ врагъ* е классата на капиталиститѣ и чифликчиитѣ, и че единственния пѫть къмъ остраняването на войната и уситоряването на мира е въ премахването на сѫществующата капиталистическа система, която е коренътъ на войната. Затова и настоящия митингъ се задължава да употрѣби всичкитѣ си сили, за да постигне социализацията на средствата на производството, на размѣната и на распредѣление: единственния начинъ по който може да бѫде унищожена капиталистическата система.

Настоящето събрание още заявява, че до като това бѫде осѫществено международнитѣ препирни да бѫдѫтъ разрешавани чрезъ арбитражъ, а не чрезъ грубата сила на оржжието.

„Митингътъ счита, че въвеждането на осмочасовия работенъ день е едно отъ най-практическитѣ средства, опѫтвающи къмъ по нататъшното освобождение на работницитѣ и наст ява предъ правителствата отъ различнитѣ страни за необходимостьта отъ въвеждането на осмочасовия работенъ день чрезъ законодателенъ пѫть.

„Следъ това, като счита, че работническата класса може да осѫществи собственното си освобождение само когато вземе,

находящата се днесъ въ ржцетѣ на капиталиститѣ, политическа власть и като има предъ видъ още, че въ всичкитѣ страни голѣма часть работници и най-вече *работнички* нѣматъ избирателно право, настоящето събрание се обявява за всеобщото избирателно право, за всички възрастни *безъ разлика на полъ* и се задължава да употреби всички възможни средства за постиганието на тъзи цѣль".

Reception'a

Въ недѣля вечерьта въ салона на Horse Shoe Hotel на улицата Tottenham Court Road бѣше даденъ на делегатитѣ единъ *приемъ*. Предсѣдателтъ на организационния комитетъ, Стидманъ произнесе едно прочуствено „добрѣ-дошле" и изказа отъ името на англійскитѣ работници голѣмата радость да видатъ между себе си представителитѣ на всемирния пролитариятъ. Следъ това хоръть на Немското Коммунистическо Работническо Дружество въ Лондонъ — основано отъ Маркса и Енгелса и въ името на което бѣше издаденъ знаменития манифестъ въ 1847 г. — испълни добрѣ нѣколко социалистически пѣсни. Вечерьта се истече въ запознавание и разговори.

Иногюралното засѣдание

Въ понедѣлникъ на 27 юлий е първото засѣдание на конгресса. То се отваря въ 11 ч., но преди това делегатитѣ се събиратъ всѣка нация отдѣлно, за да провѣрятъ мандатитѣ си. Комитетътъ бѣше отредилъ помѣщения.

Първоначално конгрессътъ щеше да се събере въ St. Martin's Hall — гдѣто въ 1866 стана първия конгрессъ на *Интернационала*. Но голѣмото число на делегатитѣ, както англійски тъй и чуждостранни, накара комитета да наеме друго помѣщение. За такова бѣше избрано Quenn's Hall — една отъ най голѣмитѣ концертни заля въ Лондонъ. Това е едно голѣмо массивно каменно здание, половината на което лежи подъ земята. Отъ външъ има изгледъ на нѣкоя голѣма нашенска съборна църква. Залата, гдѣто ставаха засѣданията, е широка удобна и красива, съ стъкленъ покривъ, а вечерь освѣтяваща съ електричество, съ стѣни високи, на които има двѣ пространни галерии, събиращи нѣколко хиляди зрители ; на дъното на *залата се издига* една голѣма сцена, заднята стѣна на която

е единъ колоссаленъ органъ, туренъ въ движение отъ парна машина. Делегатитѣ стоеха на земята тамъ, гдѣто обикновенно стои концертниятъ хоръ, състоящъ се отъ нѣколко стотини души. Бюрото стоеше на сцената --- гдѣто обикновенно стои оркестрътъ. Около залата се намиратъ ресторанитѣ, тоалетнитѣ стаи и помѣщението, гдѣто се събиратъ различнитѣ комиссии.

Делегатитѣ пристигатъ вкупомъ. Публиката пълни галериитѣ, и състоящитѣ се въ Бюрото взиматъ своитѣ мѣста. На предсѣдателското мѣсто стои Едуардъ Кове, до него Зингеръ, Либкнехтъ и др. Официалнитѣ преводачи на конгресса сж Адолфъ Самсъ, Елеонара Марксъ-Евелингъ, Клара Цеткина и Сигъ. Отъ страна до бюрото е окаченъ единъ голѣмъ портретъ на карла Маркса.

Предсѣдателтъ Ед. Кове, който въ сжщото време е предсѣдатель на парламентския комит. на англійскитѣ Тредъ-Униони, единъ снаженъ високъ и бѣловласъ старецъ, взема думата. Отъ 35 години той участоуав въ синдикалното движение — Кове е делегатъ отъ страна на въглекопаѣитѣ — но никога той не е принадлежалъ къмъ такава работническа организация, която би гледала съ недовѣрие на политическитѣ партии, исходящи изъ срѣдата на работницитѣ. Той поздравлява *всички* организации. Работницитѣ трѣбва да се съединятъ народно и международното и да бждатъ търпими спрямо средствата, но непримирими въ цѣлта, която трѣбва да бжде една: освобождението на работната класса. Следъ това Кове пожела добра сполука на конгрессиститѣ и обѣща търпимость и внимание отъ страна на англійскитѣ имъ другари.

Шумни ржкоплескания посрѣщнаха речьта на Кове. Га Либкнехтъ, който стана да преведе речьта на Кове на немски, биде направена една шумна овация. Нѣколко пъти бурнитѣ ржкоплескания затикваха, за да захванатъ пакъ отново съ по-голѣма сила.

Двама подпрѣдседатели, Зингеръ на немски и Ваянъ - на френски отговориха на Кове. Шумни ржкоплескания посрѣщнаха и двѣтѣ речи, както и кратката речь на белгийския делегатъ Вандерфелде.

Следъ това Едуардъ Евелингъ - секретарь на бюрото прочете получившитѣ се поздравителни писма и телеграмми, между които и отъ Уиляма Мориса - знаменития англійски поетъ и социалистъ, който исказва гомѣмо съжаление, че тѣжка бо-

лѣсть не му позволява да присѫтствува на конгреса и вземе участие въ неговитѣ работи.

Разискване по § 11

Въ френската и холандската дедегации имаше и анархисти, както и по галереитѣ. Тѣ настояваха да се почне разискване по § 11 отъ правилника, защото приеманието на тоя параграфъ значи, че се приема цѣлия правилникъ, а съ това наедно и личащата на първо мѣсто Цюрихска резолюция, която исключва анархититѣ *като представители на анархистически дружества.*

Резолюцията приета на Цюрихския Соц. Междун. Конгр. гласи следующето:

„На конгресса ще бѫдѫтъ допуснати всички синдикални камари (работнически разбира се), както и партиитѣ и социалистическитѣ организации, които признаватъ необходимостьта отъ организиранието на работницитѣ и отъ политическото дѣйствие. Подъ политическо дѣйствие се разбира, че работническитѣ организации се старятъ, колкото това е възможно, *да добиятъ и употрѣбятъ политическитѣ права и законодателниятъ механизмъ* да вематъ по този начинъ *политическата власть* въ рѫцетѣ си за въстържествуванието на работническитѣ интереси".

Тъй като анархититѣ не признаватъ политическото дѣйствие, то ясно е, че тѣхното мѣсто не е на конгресса. Обаче тѣ, на брой всичко 20 — 25 души, упорно искатъ да влѣзатъ, като неканени гости. Цѣлата сутрина и 28 Юлий отиде подиръ ризискванието на § 11, т. е на Цюрихската резолюция. Бюрото избра за предсѣдалель Зингера. Рѣшено бѣше, че двама души ще говорятъ за Цюрихската резолюция и двама - противъ. Преди това Керъ Харди - единъ отъ предсѣдателитѣ, редакторъ на органа яа Независимата Работи. Партия Labour Leader, бивши депутатъ, каза нѣколко думи къмъ делегатитѣ отъ болшинството, къмъ което принадлежи и той, да бѫдѫтъ толерантни къмъ анархититѣ.

Първиятъ ораторъ, който взе думата *за* Цюрихската резолюция, бѣше Жоресъ, ставанието на когото се посрѣщна съ шумни и продължителни рѫкоплескания.

Тома Менъ говори противъ Цюрихската резолюция и за приеманието на анархититѣ. Менъ е секретарь на Унионътъ

на Лондонскитѣ докери (работницитѣ по пристанището). Той е единъ младъ 30 -- 35 години, ръсть срѣденъ, смугло и *отворено* лице въ противоположность на страдалческата и недоволна физиономия на неговия другарь Керъ Харди. Менъ е единъ чудесенъ организоръ и единъ талантливъ ораторъ. Строенъ, внушителенъ, подвиженъ, когато говори, неговиятъ гласъ бърже преминава отъ високитѣ ноти къмъ низкитѣ, а неговитѣ жестове сж толкова чести и разнообразни, щото човѣкъ ще го вземе отдалечъ за единъ искусенъ гимнастикъ. Това далечъ да бърка на хубавото впечатление отъ неговата речь, прави я по силна, по интересна и по привлекателна.

Следъ това думата зема Хайндманъ --- най-видния представитель на англійската Социалъ-демократическа Федерация. Той произлиза отъ едно заможно Лондонско семейство. Увлекалъ се е въ Маркса, съ когото билъ лично познатъ. Хайндманъ е единъ отъ първитѣ англійски марксисти. Той е популяризиралъ ученията на Маркса въ съчинението си: „The Economics of Socialism“ и ги пропаганеира чрезъ своя еженеделенъ вѣстникъ „Justice“. Хайндманъ е коло 40 -- 45 години, ръстъ срѣденъ, въспълничакъ дълга червена брада, голѣмо чело и съ една постоянна любезна усмивка на устата, предъ личнитѣ бесѣди. Хайндманъ говори *за* Цюрихската резолюция.

Тъзи рѣчь бѣше посрещната съ шумни ржкоплескания.

Послѣдния ораторъ, който говори *противъ* Цюрихската резолюция бѣше Домела Ньовенхаузъ --- Холандски антипарламентаристъ.

Следъ гласуване Цюрихската резолюция биде приета отъ: *18* народности *за* 2 противъ а една по равно число гласове за и противъ. Англичани гласуваха *за* съ 223 противъ 104. Противъ гласуваха Франция (съ 57 гласа противъ 56) [1]) и Холандия (болшинството). Имаше 9 *противъ* и 9 *за. Българската делегация гласува за Цюрихск. Рев.*

Окончателната цифра на делегацитѣ слѣдъ провѣрката на мандатитѣ имъ е: Англійската делегация брои 475 души, Френската 123, Нѣмската 46, Белгийската 19; Руссия 8; Съединенитѣ Щати 6; Швейцария 14; Полша 12; Австрия 5: България 4; Чехия 1; Ромжния 1; Унгария и Кроатско 2; Италия 13; Испания 6; Дания 7; Португалия 1; Швейция 2. Всичко около 750 делегати.

---

1) Освенъ анархиститѣ въ френскати делегация — които тамъ сж на брой 12 противъ сжгласували още и алеманистите.

лѣсть не му позволява да присѫтствува на конгреса и вземе участие въ неговитѣ работи.

Разискване по § 11

Въ френската и холандската дедегации имаше и анархисти, както и по галереитѣ. Тѣ настояваха да се почне разискване по § 11 отъ правилника, защото приеманието на тоя параграфъ значи, че се приема цѣлия правилникъ, а съ това наедно и личащата на първо мѣсто Цюрихска резолюция, която исключва анархититѣ *като представители на анархистически дружества.*

Резолюцията приета на Цюрихския Соц. Междун. Конгр. гласи следующето:

„На конгресса ще бѫдѫтъ допуснати всички синдикални камари (работнически разбира се), както и партиитѣ и социалистическитѣ организации, които признаватъ необходимостьта отъ организиранието на работницитѣ и отъ политическото дѣйствие. Подъ политическо дѣйствие се разбира, че работническитѣ организации се старятъ, колкото това е възможно, *да добиятъ и употрѣбятъ политическитѣ права и законодателниятъ механизмъ* да вематъ по този начинъ *политическата власть* въ рѫцетѣ си за въстържествуванието на работническитѣ интереси".

Тъй като анархититѣ не признаватъ политическото дѣйствие, то ясно е, че тѣхното мѣсто не е на конгресса. Обаче тѣ, на брой всичко 20 — 25 души, упорно искатъ да влѣзатъ, като неканени гости. Цѣлата сутрина и 28 Юлий отиде подиръ ризискванието на § 11, т. е на Цюрихската резолюция. Бюрото избра за предсѣдалель Зингера. Рѣшено бѣше, че двама души ще говорятъ за Цюрихската резолюция и двама - противъ. Преди това Керъ Харди - единъ отъ предсѣдателитѣ, редакторъ на органа на Независимата Работн. Партия Labour Leader, бивши депутатъ, каза нѣколко думи къмъ делегатитѣ отъ болшинството, къмъ което принадлежи и той, да бѫдѫтъ толерантни къмъ анархититѣ.

Първиятъ ораторъ, който взе думата *за* Цюрихската резолюция, бѣше Жоресъ, ставанието на когото се посрѣщна съ шумни и продължителни рѫкоплескания.

Тома Менъ говори противъ Цюрихската резолюция и за *приеманието на анархититѣ.* Менъ е секретарь на Унионътъ

на Лондонскитѣ докери (работницитѣ по пристанището). Той е единъ младъ 30 -- 35 години, ръсть срѣденъ, смугло и *отворено* лице въ противоположность на страдалческата и недоволна физиономия на неговия другарь Керъ Харди. Менъ е единъ чудесенъ организоръ и единъ талантливъ ораторъ. Строенъ, внушителенъ, подвиженъ, когато говори, неговиятъ гласъ бърже преминава отъ високитѣ ноти къмъ низкитѣ, а неговитѣ жестове сѫ толкова чести и разнообразни, щото човѣкъ ще го вземе отдалечъ за единъ искусенъ гимнастикъ. Това далечъ да бърка на хубавото впечатление отъ неговата речь, прави я по силна, по интересна и по привлекателна.

Следъ това думата зема Хайндманъ --- най-видния представитель на английската Социалъ-демократическа Федерация. Той произлиза отъ едно заможно Лондонско семейство. Увлекалъ се е въ Маркса, съ когото билъ лично познатъ. Хайндманъ е единъ отъ първитѣ английски марксисти. Той е популяризиралъ ученията на Маркса въ съчинението си: „The Economics of Socialism“ и ги пропаганеира чрезъ своя еженеделенъ вѣстникъ „Justice“. Хайндманъ е коло 40 -- 45 години, ръстъ срѣденъ, въспълничакъ дълга червена брада, голѣмо чело и съ една постоянна любезна усмивка на устата, предъ личнитѣ бесѣди. Хайндманъ говори *за* Цюрихската резолюция.

Тъзи рѣчь бѣше посрещната съ шумни рѫкоплескания.

Послѣдния ораторъ, който говори *противъ* Цюрихската резолюция бѣше Домела Ньовенхаузъ --- Холандски антипарламентаристъ.

Следъ гласувание Цюрихската резолюция биде приета отъ: *18* народности *за* 2 противъ а една по равно число гласове за и противъ. Англичани гласуваха *за* съ 223 противъ 104. Противъ гласуваха Франция (съ 57 гласа противъ 56) [1]) и Холандия (болшинството). Имаше 9 *противъ* и 9 *за. Българската делегация гласува за Цюрихск. Рез.*

Окончателната цифра на делегацитѣ слѣдъ провѣрката на мандатитѣ имъ е: Английската делегация брои 475 души, Френската 123, Нѣмската 46, Белгийската 19; Руссия 8; Съединенитѣ Щати 6; Швейцария 14; Полша 12; Австрия 5: България 4; Чехия 1; Ромѫния 1; Унгария и Кроатско 2; Италия 13; Испания 6; Дания 7; Португалия 1; Швейция 2. Всичко около 750 делегати.

---

1) Освенъ анархиститѣ въ френскати делегация — които тамъ сѫ на брой 12 противъ сѫгласували още и алеманиститѣ.

Аграрниятъ въпросъ

Най-сетнѣ сутриньта на 33 Юлий конгресътъ пристъпи къмъ положителна работа. На дневенъ редъ бѣше Аграрниятъ въпросъ Председателствуваше Вандерфелде -- белгийски депутатъ. Като подпредседатели бѣха Енрико-Ферри италиански депутати и англійскиятъ делегатъ Ходжъ. Въ вчерашното заседание, въ срѣда председателствуваше Хайндманъ.

По аграрниятъ въпростъ докладваше сѫщий Вандерфелде. Той забелѣза че аграрниятъ въпросъ е още на изучване и неможе да се вземе едно определено общо поведение защото въ различнитѣ страни аграрнитѣ отношения сѫ представляватъ подъ различни форми. Лафаргъ който говори слѣдъ Ванделфелда се похвали съ успѣхитѣ които прави социалистическата пропаганда между селянитѣ въ Франция. Тѣ иматъ въ своята делегация единъ истинско *„феноменаленъ“*—както се изразява Лафаргъ --- делагатъ. Този делегатъ е д-ръ Делонъ изъ департамента Гардъ. А феноменаленъ е той защото представлява нѣколко селски общини и между мандатитѣ му фигурира единъ такъвъ издаденъ отъ едно *селско общинско управление* скрепено съ общинскиятъ печатъ и съ подписа на кметството.

Слѣдъ още нѣкои забелѣжки направени отъ други оратори конгреса прие единогласно резолюцията на комиссията гласеща слѣдующето :

„Постоянно растящитѣ злини, които капиталистическата експлоатация на земледѣлието докарва както за обработвача на земята тъй и за цѣлото общество, ще исчезнатъ напълно само въ единъ строй, *въ който земята както и другитѣ средства на производството, което ще ги експлоатира* въ общиятъ интересъ, като употрѣбява най-усъвършенствуванитѣ начини на обработване.

Економическитѣ условия и раздѣлението на земледѣлческото (работно) население на категорий представляватъ най-разнообразни форми въ различнитѣ страни и е невъзможно да се изработи едно общо правило наложително за всичкитѣ работнически партий. А сѫщото е и относително средствата за постиганието на сѫщиятъ еднакъвъ идеалъ.

Обаче на всѣка работническа партия се налага една сѫществена първоначална и обща за всичкитѣ страни задача : организиранието на земледѣлческиятъ пролетариатъ противъ тѣзи, които го експлоатиратъ.

Въ последствие конгресътъ заявява: 1) да се остави на различнитѣ народности да си изработятъ всѣка отдѣлно средствата на дѣйствие най-добрѣ приложими въ страната; 2) да се уредятъ международнитѣ сношения между аграрнитѣ комиссии създадени или които ще се създаватъ въ различнитѣ страни за да се обмѣняватъ статистики, документи, факти и др. относящи се до аграрниятъ въпросъ работи".

По аграрниятъ въпросъ говори още нѣмскиятъ депутатъ Шьонланкъ.

Политическото дѣйствие

Сѫщия день следъ обѣдъ се разисква доклада на политическата комиссия. Преди всичко прочетоха се поздравителнитѣ телеграмми. Всѣки день въ конгресса идеха мнобройни писма, адресси и поздравления между които отъ полскитѣ работници у Краковъ, унгарскитѣ (Пеща), у Копенхагенъ, Прага, Парижъ, Грацъ, Мекленбургъ, Букурещъ и др. Кметътъ на Марсилия другаръ, Флайссиеръ и депутатътъ изъ Парижъ Кутанъ испратиха своитѣ съчувственни писма. Въ четвъртъкъ сутреньта конгрессътъ гласува между другото едно поздравление на Делори -- социалистическиятъ кметъ на Лиль (Франция) когато френското пръвителство току що бѣше суспандирало за единъ мѣсецъ отъ службата му защото, приелъ въ градския съвѣтъ чуждестраннитѣ социалистически делегати дошелъ въ Лиль.

Разискванията по политическитѣ резолюций представляваха живъ интересъ. Тукъ континенталнитѣ делегати гледаха наймного да повлиятъ на английскитѣ трецъ-унионисти за да ги въвлекатъ въ классовата политическа борба.

Рапортираше английскиятъ ни другарь Георгъ *Ленсбури.* Той представи и защити въ името на комиссията слѣдующитѣ 5 резолюций:

1. Конгрессътъ разбира подъ политическо дѣйствие организираната борба подъ каквито да е форми която работната класса води за да вземе политическата власть въ ржцѣтѣ си и да я употрѣби по законодателенъ и административенъ начинъ въ държавата или общината за постиганието на своето освобождение.

2. Конгрессътъ заявява, ча завоеваниато на политическата власть е за работницитѣ отличното средство чрезъ което тѣ ще постигнатъ своето освобождение, освобожденнето на человѣка и граждани и чрезъ което тѣ могатъ въздигна международната

Социалистическа Република. Той се обръща къмъ работницитѣ отъ всички страни и ги приканва да се съединятъ въ една партия отдѣлна отъ всичкитѣ политически буржуазни партии и да искатъ: А-о Всеобщото *еднакво* право на гласуването за *всички пълновзрастни.* В-о Балотажъ. С-о Право на Инициатива и на Референдумъ както за общината тъй и за държавата.

3. Конгрессътъ заявява сѫщо, че емансипацията на жената е нераздѣлна отъ тъзи на работницитѣ и той се обръща къмъ женитѣ отъ всички страни за да се организиратъ политически наедно съ работницитѣ.

Конгрессътъ се обявява въ полза на автономията на всички народности. Той исказва своитѣ симпатий къмъ работницитѣ на която да е страна търпяща сега военниятъ, националенъ или други нѣкакъвъ деспотизмъ; и той приканва работницитѣ отъ всички страни за да се борятъ рамо до рамо задружно, да се организиратъ наедно за да съборятъ международниятъ капитализмъ и да въздигнатъ международната социална демокрация.

5. Конгрессътъ заявява, че какъвто и да е предлогътъ религиозенъ или цивилизаторски на колониалната политика тя не е освенъ разширението на капиталистическата експлоатация въ исключителниятъ интересъ на капиталистическата класса".

По тъзи резолюция на комиссията говориха: Френския делегатъ Тортие говори противъ, Тортие, Ваянъ, за Жоресъ, Питъ Керанъ отъ английск. независима работническа партия и най-сетнѣ.

Резолюцията на коммиеията бѣше приета безъ измѣнение почти единично.

Международното интерпарламентарно социалистическо събрание.

Въ срѣда на 29 Юний вечерьта въ зданиете на конгресса се събраха социалститѣ депутати, градски съвѣтници и въобще избрани лица отъ всички страни но една интерпарламентарна конференция. Споредъ „Gustice" данскитѣ другари предложили взаимно и едновремонно дѣйствие за прокарваиието на осмочасовия работенъ день. Жюлъ Гедъ предложилъ и било ирието:

1). Учредяваниете на едно международно параментско *социалистическо бюро.* 2) Учредиването на едно международно

мунисипално и сендикално бюро. На конференцията публиката и делигатитѣ неизброени лица неприсѫтствуваха.

Публичниятъ митингъ въ Кин' с Холлъ

На 31 Юлий вечарьта въ 8 ч. залата на конгресса има публиченъ митингъ. Галериитѣ бѣха пълни съ много хилядна публика. На сцеиата гдѣто обикновенно стоеше бюрото стояха ораторитѣ а задъ тѣхъ нареденъ нѣмскиятъ социалистически хоръ въ Лондонъ. Предсѣдателствуваше англійския делегатъ Маудели. Следъ нѣколко пр.вѣтствени думи отъ страна на оратора митинга почна и пръвъ вде думата швейцарскиятъ делегатъ Грейлихъ. Грейлихъ е единъ отъ ветеранитѣ на социатистическото между нар. движение и единъ отъ основателитѣ на щвейцарската Раб. Партия. Той още секретарь на швейцарскиятъ националниятъ секретариятъ на труда, субсидиранъ отъ фадералниятъ бюджетъ, съ сѣдалище Цюрихъ. Написалъ нѣколко социалистически книги между които една критическа биография на Фурие. Грейлихъ още е написалъ нѣколко твърдѣ распространени социалистически пѣсни, Въпрѣки своята старость той е бодръ и енергиченъ: рѣчьта му е мощна и съдържателна. Никога Грейлихъ неиспуща случаятъ да покаже възнитателната роля която играе социализмътъ и неговата философска основа - теорията на економическня материализмъ който отъ „тѫпата, невежа и предръзсъдачна работническа масса изработи едно съзнателно, професионо и революционно работнинеско движение". Шумни рѫкоплескания посрѣщнаха речьта на Грейлиха казана на немски и преведеча на англійски.

Сдѣдъ швейцарскията ораторъ говориха едно подиръ друго извънредно съдържателни и пламенни рѣчи: Жоресъ, Миленъ, Бебель, Енрикоферри, Либокнектъ, Даръ,Адлеръ, австрийски делегатъ.

Рѣчитѣ сключени отъ Хайдманъ, който при удобрителнитѣ викове на публиката каза. като се обърна къмъ насѣдалитѣ на около му оратори : „Кажете, коя партия може посочи на толкова сили около себе си? Коя партия може да се похвала съ нашето единство, сила, успѣхъ и усигорена бѫдща побѣда?

Немскиятъ хоръ както въ началото на митинга тъй и при свършването му испълни нѣколко социалистически пѣсни и когато при прнгласянието на истински грандиозния органъ

хорътъ начна работническата марсилеза, неописуемъ възторгъ обзѣ всичкото събрание и всички ;публика, делегати и оратори по едно неволно побуждение каквото съобщава само голѣмата радость, станали на крака подѣха революционния маршъ. Припѣватъ кънтѣше по цѣлата зала, а дебелитѣ снопове електриче-ка свѣтлина игриво се отражаваха върху сребристи бѣлитѣ тржби на органа, позлатенитѣ стѣни и кадифенитѣ канапета.

Комиссията по физическото и духовно възпитание.

На другия день сутрѣньта първия въпросъ на дневнията редъ бѣше въпроса по възпитанието. Прѣдсѣдателствуването френския депутатъ Ваианъ, подпредсѣдатели Максуелъ (Англия), Магиръ (Съеден. щати). докладчикъ по възпитанието бѣше Сидней Цебъ изъ Фабиянското общество, известенъ соц. писатель и авторъ и на най-пълната история по Ижецъ Унионизма. Ето какъвъ бѣше неговиятъ рапортъ,

„Като представлява този рапортъ на конгресса, комисията по възпитанието и физическото развитие напира на голѣмото значение, което има този въпросъ отъ гледна точка на социалистическото движение отъ гледището на благоденствието на работнитѣ класси отъ цѣлия свѣтъ.

Въ съврѣменната капиталистическа експлоататорска система дѣцата на массата сж възпрѣни въ тѣхното физическо развитие, лишени отъ всѣкакъвъ хигиенически отдихъ --- необходимо условие за едно хармоническо развитие и тъзи система прави невъзможенъ за тѣхъ достъпътъ къмъ възпитанието и научнитѣ познания, които сж общо наследство на цѣлото человѣчество. При сжществующитѣ условия работницитѣ радители нѣматъ средствата да усигорятъ на дѣцата си достатъчно храна и образование, безъ които не сж възможни: нито единъ здравъ семѣенъ животъ, нито едно добрѣ организирано общество.

Отъ друга страна употребяването отъ капиталиститѣ господари на дѣца и непълновъздрастни момчета и момичета съ цѣль да измѣстятъ труда на възрастнитѣ е една сериозна опасность за сжществуването на работницитѣ, даже най добрѣ организиранитѣ, защото намалява висотата на надницитѣ и безъ да принесе нѣкаква полза на семействата дѣцата на които се наематъ.

Най-сетнѣ, като взема предъ видъ, че бждщето благоденствце на обществото зависи отъ постоянното откриване на

нови научни истини най вече на такива които иматъ влияние и значение за общественнията, индустриаленъ и стопаиски животъ, то въ интереса на социалиститѣ отъ всички страни е да се застъпятъ енергично, щото държавата да отпуща средство за подобни работи.

Резолюции:

1) Конгрессътъ, макаръ и да признава значението на въспитанието вътрѣ въ кѫщи, явява, че е първоначална длъжность на *държавата* и публичнитѣ власти въ всѣка страна за народътъ една пълна система на въспитание, подъ демократическия общественъ контролъ, система, която да захваща съ дѣтскитѣ градини (забавачници) и свършева съ университета и включающа едно образование физическо, научно, артистическо и техническо (ржчнитѣ работи); всичко това да бѫде достъпно за всѣки гражданинъ чрезъ абсолютната безплатность.

2). Училищната организация включава единъ общъ обѣдъ както това става въ *училищнитѣ трапезарии* безъ различие на богати и сиромаси: цѣлесъобразни мѣрки трѣбва да се взематъ за всестраното отгледване и въспитание на сирачетата и подмѣтнатитѣ дѣца.

3). Най-малката възрастъ, въ която дѣцата ще бѫдатъ освободени да посѣщаватъ училищата и допустнати да работятъ по фабрикитѣ, малкитѣ работилници или частнитѣ домове трѣбва да се подигне постепенно и колкото е възможно по скоро въ всички страни на *16 та година*.

4). Употребяването да дѣца по долу отъ 18 г. да бѫде запретено за вредителни индустрии.

5). Съ намерение да се продължи въспитанието на дѣцата и да се ограничи незаконната капиталистическа експлоатация да се забрани употребяванията на дѣца по млади отъ 18 години повече отъ 24 часа въ недѣля. Допълнителното врѣме ще бѫде употрѣбено на задължителното въспитание.

6). Що се отнася до дѣцата фабричното законодателство отъ всички страни трѣбва да се уравни чрезъ международно съглашение. При това конгрессътъ констатира, че различнитѣ правителства ни най-малко не сѫ здържали даденитѣ на Берлинската конференция въ 1891 г. обѣщание и Британското правителство въ частность, защото позволява да се употрѣбяватъ дѣцата отъ 11 годишна възрастъ.

7). За сериозното покровителствуване и дѣтското възпитание въ индустриалнитѣ центрове абсолютно необхимо е да се надзирава добрѣ индустриалната работа въ кѫщи. Конгресътъ иска щото, ако нѣкои капиталистъ раздава работа по домоветѣ за да избегне предписанието на покровителственното работническо законодателство, то капиталистътъ да бѫде юридически отговоренъ какъ по домоветѣ работата се върши при сѫщитѣ санитарни условия, каквито се изискватъ, „ако работата ставаше въ неговата собственна манифактура".

Тѣзи резолюции бѣха приети съ една прибавка отъ Керъ Харди, споредъ което „държавата се задължава да подържа всичкитѣ си членове до 21 година и да имъ дава нуждното възпитание".

Комисията за организацията.

Въ сѫщия день и въ сѫщото засѣдание се прие и слѣдующия рапортъ по организацията, деспорзиранъ отъ англійския делегатъ Гибсонъ:

„Коммиссията отхвърлили едно предложение да се издава единъ международенъ вѣстникъ най главно за цѣната и послѣ сѫществующитѣ социалистически вѣстници печататъ всѣкога свѣдение по социалното движение въ другитѣ страни. Коммиссията предлага:

I

1. Създаването на единъ международенъ постояненъ комитетъ съ единъ отговоренъ секретарь. Седалището ще опредѣли конгресса. 2. Единъ малъкъ комитетъ ще бѫде избранъ на този конгрессъ да се занимае съ въпроса § 1 и да представи една резолюция на близкиятъ международенъ конгрессъ. 3. Този комитетъ ще дѣйствува привременно; всѣка народность непреставена на конгресса може да испрати въ него свой делегатъ.

II

4. Конгресътъ признава голѣмата необходимость отъ свѣдение и по международното икономическо работническо движение и поканва всичкитѣ народности да направятъ усилие за реализирането на рѣшенията на Брюкселскиятъ и Цюрихскиятъ конгресси по уреждането на международнитѣ бюра за свѣдение.

III

5, Предъ видъ на голѣмата емиграция отъ Европа за Америка и другитѣ континенти, което дава възможность на капиталиститѣ да намаляватъ заплатитѣ и да надвиватъ съпротивлението на работницитѣ;

Като взема предъ видъ още и много европейски работници принадлажащи въ Европа къмъ работничжскитѣ партии като отидатъ въ Америка по незнанието на езикътъ (английски) невлизатъ въ сношение съ тамъшнитѣ организации и че по този начинъ изгубенитѣ за европейското движение сили чрезъ емигрирането сѫ въобще изгубени напълно за международното движение, конгресътъ препоръчва съглашението между европейскитѣ и американскитѣ или другитѣ трансокеанически другари да раздаватъ на емигрантитѣ отпѫтующи отъ Европа листове съ свѣдение, указание, адреси, а сѫщо и социалистически агитатори изъ Европа да сѫ готови даспохождатъ и агитиратъ въ тия страни."

Тъзи резолюцйя биде приета и за сѣдалище на предвидения § 2 комитетъ се избра Лондонъ.

Резолюциитѣ по въпроза за войната.

Въ петъкъ слѣдъ обѣдъ другарь Вурмъ — депутатъ отъ нѣмскиятъ райхстагъ въ името на Военната Комиссия представи слѣдующиятъ рапортъ:

1. Унищожението на постоянна войска и замѣняването ѝ съ всевъоръжаването на народа; 2. Уреждането на тритейски сѫдилища за мирното разрѣшение на спорнитѣ международни въпроси. 3. Окончателното рѣшение за война или миръ да бѫде предоставено на народа въ случай че правителствата се откажатъ да признаятъ рѣшенията на арбитражнитѣ сѫдилища.

Конгресътъ протестира противъ тайнитѣ договори.

Преди това рапорта констатира, че причинитѣ на войната сѫ икономическиятъ антагонизмъ на класситѣ въ една страна и на класситѣ между различнитѣ страни и че войната ще исчезне само когато исчезне този антагонизмъ. Колкото до горнитѣ мѣрки то „работническата класса ще постигне своята цѣль само когато вземе политическата власть въ рѫцетѣ си и като се съедини съ международниятъ социализмъ отъ другитѣ страни — единственно само тогава ще бѫде усигуренъ мирътъ и ще се въцари истинското братство между народитѣ."

Економическата комиссия.

Въ съббота утрѣньта бѣше приета слѣдующата резолюция и докладвана отъ нѣмскиятъ ни другарь Монкенбургъ:

I

Конгрессътъ обявява, че работницитѣ отъ всичкитѣ народности искатъ социализиранието на средствата на производството, прѣноса и обмѣната подъ демократическиятъ контролъ на цѣлото общество и по този начинъ работническата класса и притиснатиятъ народъ въобще да се освободи отъ господството на капитала.

Конгрессътъ е на мнение още, че народната и международна агитация въ тъзи смисъль става отъ день на день по необходима предъ видъ на нарастването на народнитѣ и международни картели и рингове [1]) подъ които се криятъ голѣмитѣ капиталистически дружества и които убиватъ свободната конкуренция. Петролеятъ. преждата, извѣстни менерали, голѣмитѣ желѣзнолейни заводи ще бѫдатъ скоро монополизирани отъ капиталистичискитѣ съдружества. които ще добиятъ по този начинъ възложность да назначаватъ надници и цѣни споредъ своето желание. Подобни капиталистически гигантски организации немогатъ да бѫдатъ успѣшно нападани отъ отдѣлнитѣ синдикати или политически организации за борбата съ подобни едри дружества необходими сѫширокитѣ национални и интерционални работнически организации. За това конгрессътъ препоръчва що странитѣ, въ които работническитѣ партии планомѣрно следятъ за дѣйствието на тресititѣ и картелитѣ, да основатъ една международна агентура, която да надзирава машинациитѣ на тѣзи капиталистически съюзи и да работи за социализиранието на тѣзи предприятия чрезъ народното и международното законодателство.

Намѣсто да служи за благодѣйствието на общината растящето производство на народнитѣ и международнитѣ кризи, работницитѣ сѫ исхвърлени на улицата отъ силата на икономическиѣ отношения, които до сега тѣ не бѣха въ състояние да регулиратъ. Необходимостьта, да се тури край на тѣзи хаотически системи чрезъ социализиранието на производството, е

---

1). Голѣми капиталистически акционерни дружества които достигатъ както напр. петролния за концентрирава въ своитѣ ржкѣ цѣлъ единъ производенъ клонъ.

припозната въ всичкитѣ цивилизовани страни. Голѣмитѣ въглекопни мини, голѣмитѣ железни заводи и химически фабрики, желѣзницитѣ, сж вече доплѣ до тъзи стъпень въ развитието си при което тѣхното социализирание не би представлявало вече никакви икономически трудности,

Затова квнгрессътъ приканва работницитѣ отъ всички страни безотложно да изработятъ определени мѣрки за социализиранието, национализиранието и канализиранието на производството и една друга да известяватъ за направенитѣ крачки за да могатъ да направатъ една по възможности едновременна международна постъпка.

II

Синдикалната борба на работницитѣ е неизбѣжна за да се попречи на икономическото всесилие на капитала и по този начинъ да се подобри още въ настояще време положението на труда. Безъ сендиката нѣма добри надници, нѣма кратъкъ день. Прѣдъ тѣзи борби експлоатацията ще бѫде еамо смегчена но не и отстранена. Послѣднята ще исчезни само когато обществото стане самовладетель на орѫдията на тру да. включително земята и прѣвознитѣ срѣдства . За това се изискватъ предварително една система отъ законодателни мѣрки. А за да се прокаратъ последнитѣ работническата класса трѣба да вземе политическата власть въ рѫцѣтѣ си. Обаче работничаската класса ще вземе политическата власть само ако е организирана. Синдикатитѣ приближаватъ работницитѣ къмъ властьта именно защото ги организиратъ.

Организиранието на работническата класса е напълно и недостатъчно ако е само политическо.

Но синдикалната борба изйсква като допълнение политическата. Това което работницитѣ могатъ да добиятъ отъ своитѣ експлоататори въ личната си борба твърдѣ често трѣба да прибѣгнатъ до законодателното вмешателство за га го усигорятъ. Отъ друга страна законадателнитѣ работнически реформи правятъ икаиомическитѣ стълкновения излишни. едно международно споразумение на работницитѣ за взаимна синдикална борба е толкава по необходимо колкото повече съ развитието на международниятъ капеталистически пазарь промишленнитѣ отношения, а следователно и икономическитѣ стълкновения въ различнитѣ страни сж въ тѣсна зависимость между себе сж.

Непосредственната задача на пролетарията по синдиката икономическиятъ въпровъ въ най блязко бѫдѫще е слѣдующата:

1. Унищожението на митата, косвеннитѣ даждия и премиитѣ за износъ.

2. Прокарването на едно международно работническо покровителственно законодателство и по тъзи точка конгрессътъ потвърдява рѣшенията на Парижския Межд. Соц. Конгрессъ [1]) и препоръчва още за непосредственната атражие слѣдующето: а) добиването на нормалниятъ осмочасенъ работенъ день; в) унищожаването на потоносната система [1]) и уреждането на единъ строгъ контролъ върху кѫщнитѣ индустрии; с) прокарването на пълна свобода на събранията и сдружаванията и за двата пола.

За постиганието на всичко това изисква се съвмѣстната борба на синдикална и политическа почва.

Конгресса, въ съгласие съ горнитѣ точки и съ мненията на Брюкселскиятъ и Цюрихскиятъ конгресси счита организирането на рабитницитѣ въ синдикати като една най-наложителна нужда въ оовободителната борба на работническата класса и счита за дългъ на всички работници които искатъ освобождението на труда отъ игото на капитализма да се причислятъ къмъ съответствующитѣ на тѣхниятъ занаятъ синдикати.

Синдикалнитѣ организаций за да сѫ способни за една плодотворно дѣятелство да се съединятъ въ съюзи които да се простиратъ по цѣлата страна и всѣко распокъсване на работническитѣ сили е за осѫждание. Политическитѣ взглядове не трѣбва да съставляватъ ржководящия елеметъ въ синдикалната борба обаче длъжность проистекающа отъ сѫщностьта на пролетарската классова борба, на всѣка работническа организация е да из-

---

1) Парижскиятъ международенъ Соц. Конгрессъ рѣши искането из слѣдующитѣ мѣрки прокарани по международно законодателство: 1) Нормаленъ осмочасенъ работенъ день; 2) Запрещаването работата за дѣцата по малки отъ 14 години и ограниченето на 6 часа въ день за тѣзи отъ 14 до 18 години; 3) Запрещението на нощната работа исключая онѣзи предприятия които по своята природа изискватъ непрекъснато работене; 4) Запрещение на женската работа въ всички занаяти които вредятъ нейния организмъ; 5) Запрещаването нощниятъ трудъ на женитѣ а за мѫжетѣ отъ 18 години надолу; 6) Една най-малко 36 часа непрекъсната недѣлна почивка; 7) Запрещаването на такива предприятия които особно вредителни за здравието на работницитѣ; 8) Унищожаването на Truck-системъ (заплащането въ натура); 9) Една обемляюща всичкитѣ работилници включително кѫщната индустрия инспекция поддържана отъ държавата и най-малко половината на които да сѫ състои отъ избирани отъ работницитѣ лица.

1) Раздаването работа по кѫщата чрѣзъ посредници.

работи изъ своитѣ членовѣ социалъ-демократи. Дългъ е на синдикатитѣ да привличатъ въ своята срѣда занятитѣ у тѣхнитѣ господари жени и да искатъ еднакви заплати. за еднакъвъ работенъ день, безразлично за жанитѣ и мѫжетѣ. . . .

Конгресса счита стачката се бойното като едно необходимо средство за постигането задачитѣ на синдикатитѣ обаче не вижда да е възможна една всеобща международна стачка. . . .

За да е възможно едно съвмѣстно международно синдикално дѣйствие въ всѣка страна отдѣлно трѣбва да се създаде единъ централенъ синдикаленъ комитетъ. Тѣзи комитети споредъ възможностьта ще водятъ статистики за състоянието на работническиятъ пазарь и съобщаватъ помежду си както тѣзи статистики тъй и докладитѣ за състоянието на синдикалното движение и за особнитѣ важни събития.

Особна длъжность е за синдикатитѣ отъ всички страни да се грижатъ щото идущитѣ отъ странство работници да влезватъ като членове въ мѣстнитѣ организаций и щото тѣ да не работятъ за по-малка заплата отъ мѣстнитѣ.

При стачкитѣ, бойкотитѣ,[1]) Локъ-утитѣ, синдикатитѣ отъ различнитѣ страни сѫ задлъжени да си спомагатъ помежду си споредъ силитѣ си.

III

Економическото развитие е вече тъй далечъ отишло щото скоро може да настъпи единъ кризисъ. Затова и конгрессътъ приканва работницитѣ отъ всички страни да изучатъ ржководението на производството за да могатъ като классово съзнателни работници да вематъ ржководството на производството въ благоденствието на цѣлото общество".

Тъзи резолюция биде приета едногласно. Слѣдъ това предложи резолюцията си — докладвана отъ Либкнехта.

Комисията по бѫдущий конгрессъ, ето и самата резолюция.

„Бюрото на конгресса е натоварено да редактира поканата за идущиятъ конгрессъ като се обръща исключително:

---

1). Локъ-утъ — когато работницитѣ за да предупредятъ безработицата се съгласяватъ до като се распродадатъ стокитѣ да работятъ само по нѣколко часа на день [частично спиране на работата] и съзнателно ограничаване на производство.

1). Къмъ представителитѣ на групитѣ които прегледватъ замѣняването на капиталистическата собственость съ социалистическа и които считатъ законодателното и парламентско дѣйствие като едно отъ нуждитѣ средства за постигането на тъзи цель.

2). Къмъ организациитѣ чисто синдикални които, ако и да не се занимаватъ съ политиката (като *организиция*), считатъ необходимо политическото и парламентско дѣйствие.

Провѣряването на делегатскитѣ мандати ще става у всѣка народность отдѣлно, а апелъ може да се прави предъ една специална комиссия избрана отъ всичкитѣ представени на конгресса народности.

Мандатитѣ на всички народности представени съ по-малко отъ 5 делегати ще бѫдатъ подложени на специалната комиссия, а сѫщо и съмнителнитѣ мандати.

Конгрессътъ рѣшава, че бѫдѫщиятъ конгрессъ ще се събере въ Германия прѣзъ 1899 г. Въ случай че нѣщо побърка на конгресса да се събере въ Германия то рѣшава да се събере въ 1900 г. въ Парижъ."

Конгресътъ прие единодушно една резолюция на Шеро Ришара гдѣто се отдава почитание къмъ паметьта на основателитѣ на Интернационала и една на Аршриадесъ съ което изказва симпатий на воюващитѣ за своята свобоа народи (Критъ, Македония, Куба, Армения).

Слѣдъ нѣколко думи председательтъ обяви конгрессътъ затворенъ при общитѣ акламации, при виковетѣ „Да Живѣе Социалната Революция!" Органътъ загърме Марсилезата и всички станали на крака пригласѣха. Английскитѣ делегати съдружно заловени ржцѣ испѣхѫ социалистическата английска пѣсня „Auld Lang Syne".

Угощение въ Кристалния дворъ

Въ сѫббота слѣдъ обѣдъ въ 7 ч. делегатитѣ присѫствуваха на угощението, което имъ даде организационниятъ комитетъ, вънъ отъ Лондонъ, въпрочутиятъ Кристаленъ дворецъ (Czistal Palace) едно пространно и многоетажно здание цѣло отъ стъкло, което е съставлявало голѣмото чудо на всемирното Английско изложение въ 1866. Преди обѣдътъ делегатитѣ се фотографираха и обиколиха богатата съ езера, водоскоци и градини околность, но още по интересната си бронзова колекция

отъ допотопни исполински влечуги, птици, елени, хвъркати дракони, които живописно сѫ наредени при рѣкитѣ и водопадитѣ, по трѣвата и по дърветата. Слѣдъ огощението имаше вечеринка а следъ нея богати феирверки. На вечеринката говориха Зин-Евелингъ, Жеро Риташъ. Пѣха и пѣсни и декламираха стихотворения. Френскиятъ делегатъ Гескиеръ испѣ на завършване „Интернационалътъ“ отъ Еуженъ Потие, първиятъ куплетъ на която пѣсень е:

Debout, les damnés de la terre!
Debout, les forçats de la faim!
La raison tonne en son cratère;
C'est l'eruption de la fin.
Du passé faison table rase
Foule, esclaves, debout, debout!
Le monde va changer sa base;
Nous ne sommes rien, soyons tout.

„Слѣдъ това цѣлата френска делегация подемаше известниятъ припѣвъ:

C'est la lutte finale
Groupous nous et demain
L' Internationale
Sera le genre humain.[1])

---

1). *Ставайте! вий, осѫденитѣ на земята! — Вий, каторжници на глада, ставайте! — Разумътъ гърми въ своятъ кратеръ; това е послѣдното избухване. — Нека направимъ отъ миналото гладка плоча — Роби, тълпа, ставайте, ставайте! — Свѣтътъ се готви да промѣни основанието си. — Ний не сме нищо, нека станемъ всичко.*

Тъзи е послѣднята борба. — Да се групираме и утрѣ — интернационалътъ — ще бѫде човѣшкиятъ родъ.

1). Къмъ представителитѣ на групитѣ които прегледватъ замѣняването на капиталистическата собственость съ социалистическа и които считатъ законодателното и парламентско дѣйствие като едно отъ нуждитѣ средства за постигането на тъзи цель.

2). Къмъ организациитѣ чисто синдикални които, ако и да не се занимаватъ съ политиката (като *организиция*), считатъ необходимо политическото и парламентско дѣйствие.

Провѣряването на делегатскитѣ мандати ще става у всѣка народность отдѣлно, а апелъ може да се прави предъ една специална комиссия избрана отъ всичкитѣ представени на конгресса народности.

Мандатитѣ на всички народности представени съ по-малко отъ 5 делегати ще бѫдатъ подложени на специалната комиссия, а сѫщо и съмнителнитѣ мандати.

Конгрессътъ рѣшава, че бѫдѫщиятъ конгрессъ ще се събере въ Германия прѣзъ 1899 г. Въ случай че нѣщо побърка на конгресса да се събере въ Германия то рѣшава да се събере въ 1900 г. въ Парижъ."

Конгресътъ прие единодушно една резолюция на Шеро Ришара гдѣто се отдава почитание къмъ паметьта на основателитѣ на Интернационала и една на Аршриадесъ съ което изказва симпатий на воюващитѣ за своята свобоа народи (Критъ, Македония, Куба, Армения).

Слѣдъ нѣколко думи председательтъ обяви конгрессътъ затворенъ при общитѣ акламации, при виковетѣ „Да Живѣе Социалната Революция!" Органътъ загърме Марсилезата и всички станали на крака пригласѣха. Английскитѣ делегати съдружно заловени рѫцѣ испѣхѫ социалистическата английска пѣсня „Auld Lang Syne".

Угощение въ Кристалния дворъ

Въ сѫбота слѣдъ обѣдъ въ 7 ч. делегатитѣ присѫствуваха на угощението, което имъ даде организационниятъ комитетъ, вънъ отъ Лондонъ, въпрочутиятъ Кристаленъ дворецъ (Czistal Palace) едно пространно и многоетажно здание цѣло отъ стъкло, което е съставлявало голѣмото чудо на всемирното Английско изложение въ 1866. Преди обѣдътъ делегатитѣ се фотографираха и обиколиха богатата съ езера, водоскоци и градини околность, но още по интересната си бронзова колекция

отъ допотопни исполински влечуги, птици, елени, хвъркати дракони, които живописно сѫ наредени при рѣкитѣ и водопадитѣ, по трѣвата и по дърветата. Слѣдъ огощението имаше вечеринка а следъ нея богати феирверки. На вечеринката говориха Зин-Евелингъ, Жеро Риташъ. Пѣха и пѣсни и декламираха стихотворения. Френскиятъ делегатъ Гескиеръ испѣ на завършване „Интернационалътъ“ отъ Еуженъ Потие, първиятъ куплетъ на която пѣсень е:

Debout, les damnés de la terre!
Debout, les forçats de la faim!
La raison tonne en son cratère;
C'est l'eruption de la fin.
Du passé faison table rase
Foule, esclaves, debout, debout!
Le monde va changer sa base;
Nous ne sommes rien, soyons tout.

„Слѣдъ това цѣлата френска делегация подемаше известниятъ припѣвъ:

C'est la lutte finale
Groupous nous et demain
L' Internationale
Sera le genre humain.[1])

---

1). *Ставайте! вий, осѫденитѣ на земята! — Вий, каторжници на глада, ставайте! — Разумътъ гърми въ своятъ кратеръ; това е послѣдното избухване. — Нека направимъ отъ миналото гладка плоча — Робы, тълпа, ставайте, ставайте! — Свѣтътъ се готви да промѣни основанието си. — Ний не сме нищо, нека станемъ всичко.*

Тъй е послѣднята борба. — Да се групираме и утрѣ — интернационалътъ — ще бѫде човѣшкиятъ родъ.

Изъ живота и литературата

Понятия и опредѣления. — Опредѣленията: буржуазия, буржуазна класа . . . и значението имъ. — Раздѣлението на буржуазията на партии и причинатa на раздѣлението. — Отношенията на нашитѣ партии къмъ тия опредѣления. — Г. Щастливецъ и в. „Знаме“. — Демократическата партия на г. Каравелова.

Заедно съ развитието на общественния животъ, следователно, заедно съ уголѣмѣнисто на опита и наблюденията явяватъ се нови понятия и нови термини въ литературата. Това е неизбѣжно. Забелѣзванитѣ въ живота нови явления необходимо е да се характеризиратъ вѣрно, да се опредѣли точно смисъльта имъ. Явленията се характеризиратъ толкосъ по-точно и по вѣрно, колкото по съгласно съ сѫщностьта имъ понятия и опредѣления употребляваме. Последнитѣ, обаче, свързани тѣсно съ новитѣ явления въ общественния животъ, сѫщностьта на които може да се познае само при едно научно-философско мировъзрение, дълго време оставатъ смѫтни за мнозина. За личности, които разгледватъ общественитѣ явления отъ гледната точка наречена ***идеалистическа***, т. е. за личности, които взиматъ следствието за основна причина на общественнитѣ явления и обратно: съ други думи, за личности, които не могатъ да усвоятъ ***материалистическата гледна точка***, за тѣхъ извѣстни понятия и опредѣления за винаги ще остапатъ смѫтни. Тъзи е причината, дѣто понятия и термини, които често се употрѣбяватъ въ нашата литература напоследъкъ, и смисъльтъ и значението на които сѫ твърдѣ ясни сами по себе си, въ сѫщность не се разбиратъ и се тълкуватъ съвсѣмъ невѣрно.

Социалистическото учение внесе въ нашата литература редъ нови понятия и опредѣления, които, като проистичатъ отъ сѫщностьта на това учение, опредѣлятъ характерътъ на общественитѣ явления въ нашия животъ и смисъльта на общественитѣ отношения, които проистичатъ отъ економическата еволюция у насъ. Ний-често употрѣбяваме и ще употрѣбяваме думитѣ: ***буржуазия, бужуазна класса, бужуазни партии. . .*** Употрѣблението на тия опредѣления за насъ, както и за всѣки, който разгледва общественния животъ отъ гледната точка, отъ която ний го разгледваме, е съвършенно естественно. Съ тия опредѣления се исказва цѣло едно научно мировъзрение,

И наистина, какво се разбира подъ думитѣ: *буржуазия, буржуазна класса* и пр.?

Ний нѣма тука да се впускаме да обясняваме историческото происхождение на тия опредѣления. Въ настоящe време подъ думата *буржуазия* се разбира една класса на обществото, която съществува чрезъ експлоатацията труда на другитѣ класси на същото общество и която е убѣдена,—което е най-главното — че частната собственность е вѣчно учреждение, свято и неприкосновенъ институтъ, безъ който не можело да съществува человѣческото общество, и унищожението на който означавало унищожение на културата, при всичко че грамадната часть отъ обществото е лишена и всѣки день по най-различни насилствени начини се лишава отъ всѣкаква собственность. Приеманието на частната собственность за вѣчно учреждение съставлява основата на цѣло мировъзрение на една цѣла категория или, както казва Спенсеръ, на агломератъ отъ хора, на една цѣла класса. Отъ тука е ясно, че никакъ не е потрѣбно человѣкъ да бѫде непремѣнно собственникъ, за да принадлежи къмъ нея. Отъ казаното очевидно следва, че всѣки, който не може да си представи человѣческото общество безъ института на частната собственность, следователно, всѣки, който гледа на человѣческото общество отъ гледната точка на буржуазията, е нейнъ поддържатель, нейнъ съмисленникъ, нейнъ членъ;той е несъмнѣнно *буржуа* по духъ и стремления.

Буржуазията, както е извѣстно, се раснада на различни партии, които се различаватъ въ умственно и политическо отношения. Едни отъ тѣхъ, въпрѣки материалния и научния прогрессъ, въпрѣки фактитѣ, не допущатъ никакви отстѫпки отъ основания принципъ, никакви измѣнения въ него. Въ политическо отношение тѣ признаватъ господството само на буржуазната класса и покровителството на нейнитѣ интереси. Вследствие на туй тѣхната программа сѐ повече се стѣснява въ тѣснитѣ рамки на классовия егоизмъ и реакционерство. Другитѣ отъ тѣхъ допущатъ извѣстни малки измѣнения въ общия принципъ, безъ обаче да покѫтватъ основата му. Въ теоретическо отношение тѣ приематъ *еволюционната теория* и допущатъ, че человѣческото общество еволира къмъ едно по-високо състояние. Хербертъ Спенсеръ,—този най-горѣщъ защитникъ на *еволюционната теория*, който въ крайнитѣ си заключения възвежда въ принципъ днешнитѣ анархически отношения въ обществото, въ

своето произведение „Основания на Социологията“ приема, че человѣческото общество еволира къмъ *диференцията*, къмъ раздробление цѣлото на отдѣлни самостоятелни единици, на *производителни ассоциации.* Вследствие на туй тия партии допущатъ едно расширение на политическитѣ программи. Прочее, и тѣ се распадатъ на двѣ: едни отъ тѣхъ въ политическо отношение се придържатъ о стария политически принципъ на буржуазията -- laissez faire, laissez passer, други допущатъ до извѣсна граница принципа за *вмѣшателството на държавата* въ „полза“ и на неимущитѣ, на експлоатиранитѣ. Вследствие на туй тия партии носятъ различни названия. Обаче, и еднитѣ, и другитѣ, и третитѣ, всичкитѣ заедно иматъ една обща принципиална прилика, стоятъ на една обща почва и излизатъ отъ едно общо принципиално гледище. Тѣ всички исхождатъ отъ принципа, че человѣческото общество не може да съществува безъ института на частната собственость. Спенсеръ, който несъмненно е най-радикалния духовенъ представитель на днешната буржуазия, не разбира другояче бѫдѫщитѣ производителнитѣ ассоциации, къмъ които еволирало человѣчеството, освѣнъ основани на института на частната собственость и на всички обществени отношения, които естественно проистичатъ отъ него. Така що, и най-радикално мислящитѣ отъ тия партии по сѫщностьта си не се отличаватъ отъ другитѣ. Ако тѣ правятъ извѣстни отстѫпки, то тия последнитѣ не се косватъ никакъ до основата на днешното общество: съ тия отстѫпки тѣ предполагатъ да намалятъ грубитѣ противоречия въ него и да смекчатъ експлоатацията, безъ да посѣгатъ на источника имъ; следователно, безъ да унищожаватъ противоречията, и експлоатацията на една класса отъ друга. Очевидно е,че всички тия партии, каквито имена и да носятъ, всички сѫ партии на буржуазнитѣ принципи; както казано, тѣ сѫ партии на буржуазната класса, сѫ *буржуазни партии.*

Като минаваме отъ общитѣ положения частно къмъ България, ний пакъ ще кажемъ, че нашата страна не съставлява исключение. Всичко горѣказано е съвършенно вѣрно и спрямо нея. Не само, че у насъ напоследъкъ классовото дѣление и противоположностьта на интереситѣ ставатъ се по-рѣзки, но и най-голѣмата часть отъ българското общество по духъ и стремления принадлежи къмъ буржуазията и, макаръ и безсъзнателно, поддържа принципитѣ на буржуазията. Отъ нашитѣ политически

партии, каквито имена да носятъ днесъ и въ бѫдѫще, нѣма нито една, освѣнъ, разбира се, социалистическата партия, нѣма да има и въ бѫдѫще, която да се бори противъ принципа на буржуазното общество, което да иска да унищожи източника на експлоатацията и на противоречията въ него, да махне основанията за сѫществуване чрезъ ограбване чуждия трудъ, чрезъ експлоатацията. Така що, партиитѣ на които се дѣли и нашата буржуазия, каквито имена да приематъ днесъ и утрѣ, сѫ очевидно партии на буржуазната класса, сѫ *буржуазни партии* въ пълната смисъль на думата, и ще си останатъ буржуазни, въ какъвто видъ и да се явяватъ въ бѫдѫще, до тогава, догдѣто тѣ оставатъ на принципиалната почва, на която стои изобщо буржуазията.

Подиръ всичко горѣказано, читателитѣ, вѣрваме, ще се съгласятъ напълно съ насъ, че употрѣблението въ нашата литература на опредѣленията: *буржуазия, буржуазна класа, буржуазни партии* и т. н., е не само естествено, но и необходимо. Тѣ иматъ цѣло, тъй да кажемъ, философско съдържание; съ тѣхъ въ най-кратка форма се характеризира цѣло едно мировъзрение. Като такива, тѣ за всѣки, който е убѣденъ въ буржуазнитѣ принципи, не съдържатъ сами по себе си нищо докачително. Въ литературата на другитѣ страни, особенно въ французската литература, тѣ сѫ въ общо употрѣбление. Французския буржуазенъ икономистъ Леруа Буайо всѣкога, когато говори за Франция, казва съ достойнство, съ гордость: „нашата буржуазия“, „французската буржуазия“. То е вѣрно, че днешната французска буржуазия, па и буржуазията на другитѣ страни, не може да се похвали съ славни дѣла; но тя, подобно на гѫскитѣ въ Криловата басня, е горда съ дѣлата на своитѣ прадѣди и съ гордость запазва опредѣленията на своята собствена природа. Естественно е, че употрѣблението на тия опредѣления въ другитѣ страни не само никого не очудва и не докача, но тѣ се употрѣбляватъ даже съ гордость.

Не така, обаче, стои работата у насъ, гдѣто буржуазията стои още на таково низко умствено стѫпало, че сама неразбира собственнитѣ си принципи. Употрѣблението въ нашата литература на опредѣленията, за които говоримъ тука, предизвиква у насъ не само очудване, но то се взима даже за докачение. Преди нѣколко година днешния министръ г. Ев. Гешовъ при срѣщата си съ единъ отъ нашитѣ социалисти, съ

когото се познавалъ по-рано, при ржкуването си съ последния прибавилъ съ горчива ирония — „Гешовъ-буржуа“. Вижда си, че г. Гешовъ искалъ е да каже, че той не е буржуа и че напраздно го *докачатъ*. Между туй, г. Гешовъ не само по положение принадлежи на буржуазната класса, но и по духъ. Днесъ за него може да се каже, безъ всѣкакво съмнение, че е най-превосходния духовенъ представитель на буржуазнитѣ принципи у насъ, най-вѣрния идеологъ на българската буржуазия. Писаното отъ него,неговитѣ дѣла до встжпването му въ днешното министерство и дѣятелностьта му отъ три години насамъ сж очевидно доказателство. Преди нѣколко седмици въ единъ отъ духовититѣ подлистници на г. *Щастливецъ* въ органа на нашитѣ демократи — в. „Знаме“, въ които подлистници той така духовито иронизира върху умственното и морално състояние на българската буржуазна интелигенция, срѣщаме едно предупреждение къмъ читателитѣ на в. „Знаме“, да не би тѣ да сгрѣщатъ да причислятъ г. Щастливецъ и г. Каравеловъ, т. е. „демократическата партия“, къмъ буржуазнитѣ партии, тъй като нито г. Щастливецъ, нито пакъ г. Каравеловъ биле „тѣжки капиталисти“ и „тѣжки търговци“! Всичко това, разбира се, е исказано тамъ между другото, въ ироническа форма. При се това, то е толкозъ характерно, че е невъзможно да не бжде отбелѣзано.

Исказаното отъ г. Щастливецъ, макаръ и въ игрива форма, означава сѐ сжщото: неприятно очудване, че се намиратъ хора, които да наричатъ него и г. Каравеловъ буржуа, а тѣхната партия — буржуазна партия. Отъ това читательтъ може да сѫди, каква бъркотия въ понятията сжществува въ главитѣ на нашитѣ буржуазни интелигенти. За читателя, който прочете писаното горѣ, не може да има съмнение, че партията на г. Каравеловъ и г. Щастливецъ, т. е. демократическата партия, е партия чиста проба буржуазна. Да наречемъ другояче тая партия би било една жестока ирония. Да отрича тя сама това название значи сама себе си да подиграва. И наистина, нито г. Каравеловъ, нито г. Щастливецъ, нито органътъ на партията имъ сж обявили нѣкога, че тѣ се отричатъ отъ принципа на буржуазията и буржуазното общество и че се борятъ за нѣкакъвъ новъ обществен принципъ. Напротивъ, преди нѣколко броя, демократитѣ около „Знаме“, като говориха за незаконно*то касиране* на Ново-пазарския изборъ, побързаха да обявятъ

на свѣта, че тѣ никакъ не съчувствуватъ на социалиститѣ. *) Кой се съмневаше въ това? Но щомъ е тъй, тогава може ли да има съмнение, че демократическата партия на г. Щастливецъ и г. Каравеловъ е буржуазна? Очевидно е, че не. Даже нѣщо повече. Ний нѣмаме за цель да разгледваме тука тая партия (по-нататъкъ ще имаме случай да направимъ това), но ще забелѣжимъ, че тя не само е буржуазна, но тя даже е една буржуазна партия, която никакъ не отива по-далечъ отъ другитѣ наши буржуазни партии. Партията на г. Каравеловъ преди 15 год. въ основанията си имаше нѣщо повече демократическо, отъ колкото днесъ. Тогава той се мѫчеше да задържи естественния процессъ и да защити дребното производство и малката собственность. За тая цель той развиваше и извѣстната съотвѣтственна законодателна дѣятелность, която въ сѫщность се оказа най-послѣ безсилна предъ естественното течение на нѣщата. Съ други думи той тогава се въодушевляваше отъ политиката на дребно-буржуазнитѣ интереси, отъ политиката на интереситѣ на селско-занаятчийската дребна буржуазия, безъ обаче да довежда тая политика до крайнитѣ ѝ логически последствия. Днесъ, следъ разрушението на тия му иллюзии, той изгуби и тѣзи демократически основания, и се ассимилира съ другитѣ буржуазни партии. Миналогодишното му писмо до Разградскитѣ избиратели, което е и негова программа, която за сега остава программа на неговата демократическа партия, както и принципиалнитѣ статии въ „Знаме" сѫ ясно доказателство, че той нито въ економическо, нито въ политическо отношение отива по-далечъ отъ другитѣ наши буржуазни партии.

Ний се ограничаваме за сега съ казанното. Цельта ни бѣше да покажемъ, до каква степень нашата общественна мисъль е не ясна въ такива елементарни общественни въпроси, както тоя, който разгледахме. Прочее, като се вгледва человѣкъ въ нашия общественъ животъ и въ текущата наша литература, сблъсква се и съ такива явления, които показватъ, че бъркотията на понятията се срѣща и въ много по-елементарни въпроси. Но това ще състави предметъ на следующата статия. **Д. Б.**

---

*) *Въ сѫщата статия редакторитѣ на в. „Знаме" казватъ, че социализмътъ принасялъ вреда на България, безъ да докажатъ това. Като оставаме до другъ пѫть да се повърнемъ върху тоя въпросъ, тука канимъ демократитѣ около „Знаме" да излѣзатъ да покажатъ вредитѣ, които социализмътъ принесе на България. Ний толкосъ повече настояваме на поканата, която имъ правимъ, че тия не нови обвинения върху социалистич. учение се правятъ отъ една*

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Политиката и периодическия печатъ. — Политическото положение на страната днесь. — Единъ паралель между предишното и днешното положение. — Началото на края на реакцията. — Фактитѣ.

—o «((()))» o—

Политическия животъ съставлява една страна на обществения. Да оставяме безъ изучване политиката, т. е. въпроситѣ за вътрѣшното политическо и економическо-финансиално управление, както и за външнитѣ отношения на нашата страна, ще рече да не изучваме напълно обществения животъ. Единъ публиченъ органъ, какъвто се явява всѣко мѣсечно списание съ публицистически характеръ, да не се занимава съ политическитѣ въпроси на страната, ще рече да не испълва една отъ най-важнитѣ си задачи. Като оставимъ на страна въпроса, че политическитѣ отношения въ дадено време и въ дадена страна сж една ***надстройка*** на економическитѣ, и, следователно, изучването имъ всѣкога ни натъква на последнитѣ; но въ политическото състояние на обществото се исказва умственното му и морално състояние. Едно списание, което си туря общеобразователни цели, но не се занимава съ една отъ най-важнитѣ области на обществения животъ, не само не достига цельта си, но и не може да бѫде общественъ органъ, тъй като въ него липсва оная съживителна ***трага***, която му придава това значение и която читателитѣ съзнателно и несъзнателно дирятъ въ него. Освенъ това, едно списание не е достатъчно само да се занимава съ политическитѣ въпроси. За общественното и политическо развитие необходимо е. щото къмъ политическитѣ въпроси да се отнасяме критически. Критиката е така сѫщо необходима за развитието на обществото, както е необходима свѣтлината изобщо за живота. И колкото критиката е по-принципиална, толкова по-плодотворна бива тя. Общество, въ което критиката на общественнитѣ и политически въпроси е невъзможна, впада въ ***китайщина***, е осѫдено на китайски застой. Даже нѣщо повече. За единъ публицистъ критическото отнасяние къмъ

партия, която наистина е принесла вече много вреди на сѫщата България. Най-сетнѣ, въпросътъ е отъ обществено значение и редакторитѣ на демократиче сия органъ сж длъжни да докажатъ вредата отъ социализма. Въ противенъ случай всѣкой ще има право да смѣта, че тѣхното търдение има предъ видъ не общественитѣ интереси, а партийни. Прочее, чакаме вашитѣ доказателства, г-да демократи!

работитѣ на страната е задължително. Вѣчното незадоволство отъ направеното е хиляди пѫти по-полезно за обществото, отколкото самодоволството, което винаги произтича отъ успѣхитѣ на партията или отъ съображения на личния интересъ. Самодоволството въ публичнитѣ органи е толкосъ по-тежко престѫпление, и критиката е толкосъ по-задължителна, когато фактитѣ всѣки день ни говорятъ, че общественнитѣ работи вървятъ злѣ. Предъ таквосъ именно положение на работитѣ се намира днесъ всѣки незивисимъ български публицистъ.

И наистина, какво е политическото положение (говоримъ тука само за вѫтрѣшното политическо положение) на страната днесъ?

Въ миналия прегледъ ний обърнахме вниманието на читателитѣ върху дѣлото, извършено преди една година, което дѣло авторитѣ му го кръстиха „епохално дѣло". Ний мислимъ, че тамъ установихе дѣйствителното значение на това дѣло. И тъкмо отъ тогава, отъ когато българския гражданинъ можеше да си мисли, че влизаме въ едно положение, което ще бѫде съобразно съ неговитѣ желания и съ съществующитѣ въ страната закони, — тъкмо отъ тогава испѫква релиефно предъ него началния фактъ, че България стѫпва въ началото на края на осемгодишната реакция, която падна ужъ на 18 Май 1894 год. За да се увѣримъ въ това, стига да си припомнимъ, съ какво ни възмущаваше осемгодишната Стамболовска реакция. Всѣкой знае, че тя бѣше възмутителна по презрението, съ което управлението на Стамболова гледаше на българския гражданинъ и самъ Стамболовъ на своитѣ политически противници, по потъпкването на основнитѣ закони, по насилията и произволитѣ, които владѣяха. Когато въ 1894 год., 17 Май, падна Стамболовъ, и князътъ повѣри управлението на управляющитѣ днесъ страната, въ числото на които влѣзоха и тия, които той попреди нарече „каналии", българскитѣ граждани повѣрваха, че настѫпи края на реакцията. Гражданитѣ очевидно се надяха, че осемгодишната тирания вразуми нашитѣ партии и ги научи да цѣнятъ свободата и законностьта и да уважаватъ гражданското имъ достоинство. Обаче въ дѣйствителность управляющитѣ днесъ партии, а така сѫщо и не управляющитѣ, направиха всичко, за да доведатъ суверенитета на *народа* до нула да го унижатъ до край и да турятъ отгоръ него *другъ суверенитетъ*. Така щото, на мѣсто края на реакцията ний още

отъ първитѣ дни следъ „епохалното дѣло“ се озовахме въ началото на края ѝ. Нека, прочее, говорятъ фактитѣ.

Презрението на Стамболова къмъ българския гражданинъ, съ което тоя най-достойнѣйши бивши съвѣтникъ на короната наджа князъ до такава степень, че най-виднитѣ представители на нашата буржуазия нарече „каналии“, — това презрение къмъ българския гражданинъ не само сѫществува, но то се исказва днесъ въ такива груби форми, въ каквито никога до сега не се е изказвало. Ний оставаме на страна фактитѣ до „епохалното дѣло“; ще се ограничимъ само съ фактитѣ подиръ него. Следующитѣ факти констатиратъ очибийно голѣмото презрение на днесъ управляющитѣ къмъ българския гражданинъ. Първо растуряването на VIII Обикн. Народно Събрание. Това противоконституционно растуряване се мотивира съ нуждата да се пита „народната воля“ за разрѣшението на „важни политически и економически задачи“, които скриха отъ българскитѣ граждани. Въ една конституционна държава да се растуря едно Народно Събрание безъ всѣкакви законни основания и да се криятъ политическитѣ и економически задачи, които управляющитѣ искатъ да рѣшаватъ, не може да бѫде по-голѣма подигравка съ гражданитѣ. Само най-дълбокото презрение къмъ последнитѣ може да роди такъва злобна подигравка. Второ, извѣстната речь на г. Стоилова при разискванията отговора на тронното слово и по поводъ на изборитѣ. Тази негова речь диши съ дълбоко презрение не само къмъ политическитѣ противници на автора ѝ, но съ още по-дълбоко презрение къмъ неговото болшинство въ Нар. Събрание и къмъ българския гражданинъ. Той въ нея кани последнитѣ да си въобразятъ, че сѫ китайски или японски кореспонденти, които естественно, не могатъ да знаятъ политическата безсъвѣстность на нашитѣ партии, и като такива да разгледватъ произведенитѣ на 17 Ноември м. г. избори! Да кани човѣкъ слушателитѣ си да се обърнатъ отъ български граждани въ японци и китайци трѣбва или да е избезумѣлъ или да храни безгранично презрение къмъ достоинството имъ. Очевидно е, че г. Стоиловъ е отъ последнята категория. Трето, търговския договоръ, скриванъ до надвечерието на прокарването му чрезъ Нар. Събрание, не е билъ разгледванъ отъ търговскитѣ камари, за които тѣ сѫ създадени, и при всичко че тѣ сѫ го изисквали отъ правителството за тая цель. Софийскитѣ граждани и депутати,

както и Найчо Цановъ, Видинския нар. представитель, сѫ искали отъ правителството да имъ го даде, за да го изучатъ, но подъ предлогъ, че билъ „тайна държава“, не имъ се даде. Ето до каква циничность достига презрението къмъ общественото мнение, къмъ гражданина и неговитѣ представители! Най сетнѣ заемитѣ. Въ рѣчьта си по бюджета министрътъ на финанситѣ г. Гешовъ категорически отказваше, че имаше сключенъ новъ заемъ, безъ разрѣшение отъ Нар. Събрание, а подиръ нѣколко деня иска отъ него потвърждението на отдавна сключения заемъ, презъ времето на расходкитѣ въ Парижъ! Какво е туй, ако не едно презрение, въ най груба форма, къмъ общество и кдмъ гражданина и честьта.

Когато управляющитѣ на една държава се отнасятъ къмъ мнението и изобщо къмъ достоинството на управляванитѣ съ толкосъ очевидно презрение, тогава естественно следствие отъ туй сѫ произволитѣ, насилията, потъпкването на гражданскитѣ и политически правдини, незачитанието на конституция и закони въ нея. И естественно е, че всички тия атрибути на осъмгодишната реакция намиратъ мѣсто у насъ и днесъ. Фактитѣ, които говорятъ, че ний сме още въ началото на края на тая реакция, сѫ толкосъ изобилни и разнообразни, че нѣма възможность да се изброятъ тука всички. Обаче ний ще се помѫчимъ да дадемъ, колкото ни позволява мѣстото, повече. Произволътъ въ нашата страна, а отъ тука и произволното прилагание на законитѣ споредъ това, къмъ коя партия принадлежи гражданина, покровителсвото на правителств. партизани и преследването на противницитѣ става въ такива очевидни форми, че положително не може да се различи, гдѣ се свършва осъмгодишната реакция и гдѣ тя се начева отново. И тоя произволъ владѣе въ всички области на нашето вѫтрѣшно управление. Четемъ въ в. „Знаме“, г. II, брой 73, следующата телеграмма отъ гр. Радомиръ, отъ 14 Януарий 1897 г.: „Отзарань назначенъ огледъ гражданско дѣло № 2288/93 год. за днесъ 3 часа. Свидѣтелитѣ чакатъ спорното мѣсто въ самиятъ градъ. Вториятъ сѫдия Карановъ придруженъ отъ отвѣтника се върна отъ срѣдъ пѫтя, понеже улицата била кална. Вижда се, сѫдията жали повече своитѣ галоши отколкото нашиятъ интересъ. Като дирящи у него правосѫдие прѣдложихме файтонъ, пакъ отказъ“. На сѫщия вѣстникъ, сѫщата год., брой 77, пишатъ отъ Кюстендилъ, „че търговската фирма Хр. М. Гребенаровъ и сѫ-

нове е обявена въ несъстоятелность, обаче рѣшението на сѫдътъ изоставило най-важниятъ членъ на фирмата — Гр. Хр. Гребенаровъ, въпреки протеститѣ на брата му Ив. Хр. Гебенарова. Нѣколко отъ кредиторитѣ били подали прѣко тѫжение въ сѫдътъ съ искание да се обяви за несъстоятеленъ и Григоръ Гребенаровъ, но сѫдътъ по неизвѣстни причини забавялъ назначението на дѣлото, и съ това се давало на лошитѣ езици да правятъ разни комбинации и да допущатъ даже, че забавянието се дължало на нѣкакъвъ си страхъ, идящъ отъ това, че Гр. Хр. Гребенаровъ билъ подпрѣдсѣдатель на мѣстниятъ клубъ на народната партия". Тия два факта ни говорятъ ясно, какъвъ произволъ владѣе у насъ при прилагането на законитѣ и какъ тия закони се тѫпчатъ отъ чисто партизански съображения и съвършенно безнаказано. Въ в. „Поминъкъ", г. Ш, брой 6, срѣщаме следующата телеграмма отъ Шуменскитѣ търговци братия Ченгелиеви: „Не еднократно молихме Окр. Управитель, акцизния надзиратель да распоредятъ за депатуризиранието прозведения тука спиртъ, за да би могли да го продадемъ, но ни се отказва. Закона е влезалъ въ сила още 3 того. Защо ни се правятъ тия спънки? Молимъ распорежданието ви". Очевидно защо се правятъ тия спънки. Братия Ченгелиеви сѫ оппозиционери на днесъ управляющитѣ и за туй тѣ се преследватъ отъ властитѣ въ търговскитѣ интереси. Въ брой 48, год. II на в. „Учит. Др." четемъ: „И-ра Гребенаровъ по желанието на единъ селски кръчмаринъ уволнилъ единъ учитель и го замѣстилъ съ другъ, койтоималъ по-долнйо образование". Въ сѫщия брой четемъ за Б.-Слатинския учитель, нѣкой си Ив. Караджовъ, следующето: „Тоя господинъ, както ни се расправя, прѣзъ 1888 г., когато е билъ секретарь при окол. началникъ въ Т.-Сейменъ е откраднѫлъ държавни пари (7,000 лева) и избѣгнѫлъ въ Турция, а послѣ благодарение на смутни времена и приятели, минѫлъ ненаказанъ. Тоя фактъ се потвърдява отъ архивата на Т.-Сейменската полиция, отъ в. „Селски Гласъ" и отъ много живи хора. Вънъ отъ това си качество --- кражба, той билъ ужасенъ комарджия, притежавалъ и много други качества, за които насъ ни е срамъ да говоримъ. Много отъ работитѣ на г. Караджовъ сѫ били съобщени на г. Орѣх. учил. инспекторъ, но и до сега тѣ оставатъ скрити и г. Караджовъ продължава да бѫде учитель". Очевидно е, че тоя господинъ трѣбва да е единъ отъ героитѣ, които „гасѣха свѣщитѣ" въ Б.-Слатинскитѣ избори.

Такива субекти у насъ ги има много; тѣ се фаворизиратъ отъ властьта и могатъ да вършатъ най-гнуснитѣ работи безнаказано. На в. „Освобождение“, год. II, брой 10, пишатъ отъ с. Стражица, Търн. Окр.: „Тъй си е било и тъй ще си върви, но човѣкъ пакъ се възмущава, като гледа какви работи се вършатъ по насъ и то особенно въ послѣдно време. . . Абе брате, отъ нѣколко години насамъ сума даскали се уволнихѫ тукъ и то по причина, че биле партизани. Тъй стана тъзи година и съ нашитѣ по-добри даскали, които по разни причини сѧ уволнихѫ и примѣстихѫ, отъ дѣто трѣбваше разбира се. А противъ волята на настоятелството и населението оставихѫ се двама, отъ които единия е и главенъ. . . Но знае се твърдѣ добрѣ, че се гонятъ партизанитѣ на правдата, а такивато, които сѫ отъ „нашитѣ“, тѣ се насърдчаватъ още. Та узатмаялъмъ, този човѣкъ съ своитѣ партизанствувания е станълъ нетърпимъ у населението и съ постѫпкитѣ си ще прѣдизвика това послѣдното до саморасправа. Той освѣнъ гдѣто е водитель на партията; гдѣто организира разни „тайни“ и „явни“ събрания за успѣването на партията, . . . ами почнѫлъ вече и въ училището да изявява своитѣ партизански страсти. Какъвъ учитель ще бѫде той, когато и десеть годишнитѣ дѣца дѣли по партизанство? . . И този човѣкъ, въпрѣки заявленията на населението още се държи за учитель, и, вмѣсто да учи, ругае тия, които му плащатъ“... И ще се държи, разбира се. Хиляди оплаквания на населението нищо не струватъ прѣдъ ползата, която принасятъ такива учители на партията. Такивато учители сѫ за началството „примѣрни учители“, „примѣрни възпитатели на народа“. И напротивъ, учители, които не искатъ да бѫдатъ низко орѫдие на управляющитѣ партии и особенно онния, които се осмѣляватъ да отстояватъ правото и истината, се преследватъ съ всички срѣдства. Къмъ тѣхъ се прилага най-отвратителния произволъ. Въ 46 и 47 броеве, год. II, в. „Учит. Другарь“ пише: „Отъ Шуменъ ни съобщаватъ, че нѣкои уволнени учители при всичко че сѫ учителствували редовно 5 год. и слѣдоват. сѫ испълнили задължителното, което сѫ дали при постѫпването въ войската да служатъ съ облѣкчение като учители, били взети отново да изслужватъ на общо основание“. И тоя отвратителенъ произволъ, който се удобрява и отъ вишето началство на нашето учебно дѣло, може да сѫществува само въ едно общество, въ което владѣе духа на черната реакция. Въ брой 49 и 50

сѫщ. год. и сѫщий вѣстникъ ни съобщава: „Единъ отъ учителитѣ въ с. Чешни — Нова-Махала (Конушка околия) далъ миналата година задължително за отбиване воинската повинность като учитель. Тая година ненадейно е дошла заповѣдъ да се отправи въ полка. Учителя незабавно отива въ Пловдивъ, подава телеграмми и хеля най-сетнѣ се расправя. Билъ освободенъ слѣдъ като похарчва 40—50 л. грѣшни пари, които за единъ учитель сѫ цѣло богатство. Не знаемъ, кога у насъ ще се уредятъ тъй работитѣ, та да се не случватъ подобни грѣшки." Като се вземе предъ видъ по-горното и това, че последния случай често се повтаря (ний знаемъ и други такива случаи, които не сѫ проникнали въ вѣстницитѣ), то тѣзи произволи не могатъ въ никой случай да се нарекатъ *грѣшки*, а систематично тероризирание на гражданитѣ.

Едно отъ срѣдствата, съ които обикновенно си служи реакцията, за да попрѣчи на распространението на критиката върху дѣлата й, за събужданието оппозиционния духъ у народа и на обединението протеста му противъ реакцията, сѫ „нередовноститѣ", които ставатъ въ нашето Телеграфо-Пощенско Управление въ предаванието на вѣстницитѣ и на други пощенски пратки, даже на телеграммитѣ. Въ бр. 46 и 47 в. „Учит. Другаръ" се оплаква, че една телеграмма подадена отъ Батакъ за редакцията му на 1-й Януарий 1897 год. е пристигнала въ София въ ред. на вѣстника чакъ на 18-й сѫщий мѣсецъ! Но слушайте какви „нередовности пощенски" ни съобщава в. „Освобождение" въ бр. 9, год. II: „Въ разстояние на една само година нѣколко писма адресирани отъ Б. Лунговъ или испратени нему сѫ се изгубвали безвъзвратно. Миналата година двѣ писма испратени отъ Видинъ не сѫ достигнали Дрѣново. Друго едно испратено отъ Ив. Владовъ пакъ отъ Видинъ до Търново, съдържаще записъ отъ 50 лева подъ №-о 47671 и до сега пѫтува, кой знае по коя часть на земното кълбо. Едно друго пъкъ испратено отъ Търново до Татаръ-Пазарджикъ пакъ се е залутало на нѣкѫдѣ и не получено до сега; а отъ испращанието минаватъ вече 2 мѣсеца и повече. Отъ сѫщото нѣщо ни се оплаква и Ив. Владовъ комуто се изгубило и друго писмо, освѣнъ горѣпоменатото съдържаще записа, испратено отъ Ловечъ за редакцията на „Медиц. Бесѣда"; друго едно писмо пакъ пратено отъ Видинъ до него за Руссе сѫщо не получено — то съдър-

жало бонове съ извѣстни номера . . . . До сега замълчавахме това, но случаитѣ станаха вече нѣколко, та най сетнѣ се рѣшихме да извадимъ това на явѣ и обърнемъ вниманието комуто трѣба, за да се отстрани тъзи нередовность, която е повече отъ врѣдна за интереситѣ както на частнитѣ лица тъй и на редакторитѣ". Това сж не само „нередовности". Тия факти констатиратъ едно положително незачитание неприкосновенностьта на частната кореспонденция. „Пощенскитѣ нередовности" сполетватъ най-често вѣстницитѣ, разбира се, опозиционнитѣ. Оплакванията отъ „пощенскитѣ нередовности" напоследъкъ се чуватъ се почесто. „Пощенскитѣ нередовности" при туй се явяватъ толкосъ по систематически, колкото вѣстникътъ повече влияние може да има на читателитѣ и особенно на работното население. В. „Знаме", въ бр. 54, год. II, се оплаква отъ нередовното предаване на броеветѣ му, които отиватъ въ Берковица. Но най-систематически се явяватъ „пощенскитѣ нередовности" спрямо в. „Социалистъ", органътъ на Р. Социалъ-дем. Партия. Нека оставимъ на страна оплакванията на в. „Соц." въ предишнитѣ му броеве. Въ бр. 9, год. III, отъ 4 Февруарий т. г. четемъ както следва: „Новата епоха" отдавна е ударила своя печатъ и върху пощата, и колкото отиваме по нататъкъ, толкова пощенското управление става по-дръзско да посѣга върху кореспонденцията на данъкоплатцитѣ. Слѣдъ като дадохме гластность на сума съобщения за пощенската нередовность, сега изново сме претрупани съ оплакванията на нашитѣ абонати за неполучването или нередовното предаване на в. *Социалистъ*. Неотдавна единъ брой отъ послѣдния, испратенъ до учителя въ едно село на *Добришката* околия, вмѣсто да се получи по адреса си, е направилъ една дълговрѣменна обиколка до *Дупница:* и найсетнѣ биде повърнатъ на администрацията ни. Отъ *Самоковъ* единъ абонатъ ни съобщава, че *не е получилъ на време нито единъ брой отъ вѣстника.* Отъ *Варна* единъ другаръ ни пише, че той самъ се принудилъ преди нѣколко дена да отиде въ тамошната тел.-пощенска станция да си иска броеветѣ и чакъ тогава му ги дали *нѣколко заедно.* „Има си хасъ и съ другитѣ така да постжпватъ" се казва въ писмото. Отъ с. *Лесичево*, Панагюрска околия, единъ абонатъ сжщо ни съобщава че не получава редовно вѣстника; *„по нѣкога цѣла седмица го нѣма, по нѣкога 2-3 броя наведнъжъ"*. Отъ *Разградъ* — три колета, испратени на 27 декемврий м. г. отъ админи-

страцията, получени на 3 януарий или слѣдъ 8 дена, когато обикновенно пощата отъ София пристигна тамъ за 4 дена. Отъ *Шуменъ* — единъ абонатъ не е получилъ отъ II год. на *Социалистъ №№*: 58, 59, 60, 61, 66, 69, 71, 79, 80, 83, 93. Тази распасанность на пощата е принудила другъ единъ абонатъ да се откаже отъ получаването на вѣстника. Отъ направената ни справка, въ всичкитѣ горни случаи администрацията ни е била най редовна въ експедирането на поржчкитѣ, но колкото и да бжде редовна, тя е безсилна тамъ, дѣто на пжтя ѝ се испречва цѣло едно държавно учреждение, което вмѣсто да си испълнява работата, заплашва съвсѣмъ да се обърна въ една прислужница на Стоиловата полиция".

За вжтрѣшното управление на една страна може да се сжди и отъ онова положение, което заема едно политическо учреждение, което винаги се явява главна сила на реакцията. Думата ни е за полицията. Въ страни съ деспотическо управление, въ странн, въ които управлява тиранията на едного или на една шепа властолюбци, главната сила за поддържанието на управлението имъ е полицията. Въ една страна, колкото повече се усилва реакцията, толкосъ по-голѣма сила добива полицията. Тя тогава се явява не само стражъ на реакцията и олицетворение на тиранията, но тя става всичко: тя става опекунъ не само на обществото, но и на морала, и на частния животъ. Полицейския произволъ и полицескитѣ насилия тогава нѣматъ граници. Таквосъ положение заемаше нашата полиция прѣзъ осъмгодишната тирания на Стамболовското управление, таквосъ тя положение заема и днесъ. Полицейския произволъ и полицейскитѣ насилия въ настояще време заематъ най-широко мѣсто въ нашата страна. Но нека говорятъ фактитѣ.

Разказватъ слѣдующия характеренъ фактъ. Преди еднадвѣ недѣли нѣколко учителки отъ Станимака намислили въ една сжбота подиръ обѣдъ да направятъ една расходка пѣша до Пловдивъ. На пжтя ги срѣщналъ Станимашкия Окол. Началникъ съ файтонъ. Като видѣлъ учителкитѣ спрѣлъ файтона, спрѣлъ и пжтницитѣ, и следъ едно подробно изследване, кждѣ отиватъ, защо, за какво, най-сетнѣ имъ преподалъ нужния полицейски моралъ, като имъ казалъ, че било не прилично учителки да пжтуватъ пѣша и тѣхното звание изисквало да пжтуватъ съ файтонъ или най-малко съ кола! Въ бр. 49 и 50 на в. „Учит. др.", год. II, съобщава ни се следующия фактъ: „За

Раховския околийски началникъ расправятъ, че при обиколката си изъ селата не забравилъ и училищата. Казватъ, че негова милость далечъ билъ отъ мисъльта да зачита реда въ училището и мислѣлъ, че влиза въ собствената си канцелария или при свои слуги. Той нагрубявалъ учителитѣ и даже на ученицитѣ, когато влизалъ при дѣцата въ време на прѣподаване. Напомняме на този господинъ, че трѣбва да бѫде примѣръ на зачитание законитѣ, въ този случай училищнитѣ, а да не става начало на незачитанието редътъ въ училищата. На и да бѫде по-учтивъ и да напустне своя началнически тонъ, който надминавалъ границитѣ". Както виждатъ читателитѣ нашата полиция е просвоила на себе си ролята на опекунъ, който се грижи не само за морала на българскитѣ граждани, но и за *благонадежния* вървежъ на учебното дѣло. Поната тъкъ. На в. „Знаме" телеграфиратъ отъ Пирдопъ, 16 Януарий т. г. за следующия произволъ на окол. началникъ: „Като кръчмаръ бѣхъ взелъ взаемъ отъ крачмаря Хаджи Савва 25 оки вино, което вчера му повърнахъ по сина ми Александръ, 12-годишенъ, когото окол. началникъ Меченовъ посрѣщналъ и го откаралъ заедно съ виното въ участъка, гдѣто го държа арестуванъ 3 часа. Искамъ наказанието на началника". На сѫщия вѣстникъ отъ сѫщия градъ телеграфиратъ на 9 Февруарий т. г.: „Като наематель на октроата, пращахъ нѣколко пѫти слугата си у окол. началникъ, Меченовъ, да прѣгледа виното и ракията, които вкарали въ кѫщата му, а той отказалъ. Ходихъ и азъ самъ съ помощ. кмета и двама пол. стражари, а той и на мене не позволи да влѣза, да прѣгледамъ и прѣмѣра докараното вино и ракия, които, както казватъ, биле скрити въ яхъря. Освѣнъ това заповѣда на стражаритѣ, дошди съ мене за съдѣйствие, да ме арестуватъ. Г. Министре, мисля, че властьта не му е дадена да окрива, а да издирва укривателитѣ. Моля распорѣжданието ви, да му се заповѣда да позволи да прѣгледамъ укритото вино и ракия". А бившия кметъ на с. Галиче се оплаква телеграфически отъ Бѣла Слатина съ телеграмма отъ 9 Февруарий т. г., и помѣст. въ сѫщия брой на я. „Знаме", противъ следующия полицейския произволъ: „По мое искание Орѣховскиятъ окол. начал. прати въ селото Галиче конниятъ старши, Симонъ Спасовъ, да присѫтствува при прѣдаването на кметството. Азъ, като бивши кметъ, прѣдавахъ счетоводството, бѣхъ занелъ 39 лева да пре-

дамъ, понеже бѣха останали у мене. Когато азъ щѣхъ да предамъ паритѣ кмету срѣщу расписка, старшията Спасовъ ги грабна изъ ржцѣтѣ ми и не ми ги даде, нито кметътъ ми даде расписка. Моля, г-не м-ре, направете разпореждание за наказанието на Спасовъ, като ми възвърне обратно суммата".

Прочее на днешното вжтрѣшно управление не липсватъ не само полицейскитѣ произволи на падналия на 18 Май 94 год. режимъ, но така сжщо ие липсватъ и всички онния полицейски истезания по участъцитѣ и убийства. Отъ Търново, съ дата 18 Януарий т. г. телеграфиратъ на в. „Знаме" : „На 15-й того вечерьта седемнадесеть годишниятъ ми синъ Стефанъ, като е вървелъ изъ улицата тукъ, хванатъ е билъ отъ полицията и старшиятъ стражаръ Никифоръ Златановъ му нанесълъ такъвъ силенъ побой, отъ който писъцитѣ на жертвата сж били сърцераздирателни. Отвлѣчено е било слѣдъ това въ полицейскиятъ арестъ, гдѣто е доубито, и на 16, 7 ч. утринята издъхна въ участъка. Властьта употрѣблява всички срѣдства да прѣдстави работата отъ обикновеннитѣ. Старателно се крие заключението на медицинското вскритие трупа. Моля пресата да констатира прѣдъ общественното мнѣние. Тежко и печално е положението на българскиятъ гражданинъ. Нѣма вече гаранция и за живота на невинните ни дѣца. Баща на убитиятъ А. Б. Балкански." Въ сжщия брой (76) на сжщия вѣстникъ четемъ. „Ломъ, 18 Януарий. – Народното Събрание кпие депутатитѣ Щърбановъ, Цановъ, Краевъ, Н. Ц. В. — На дванадесятий того вечерьта, отивайки за дома, двама полицейски стражари, Иванъ Виденовъ и Иоцо Битиновъ, придружени отъ селскиятъ патраулъ, ни закараха въ общинското управление подъ прѣдлогъ, че ни вика началника тамъ. Въ една тъмна стая стржаритѣ ни подложиха на жестоки истизения; отъ насъ Манойло Пачевъ биха съ юмруци въ главата, която до зарънята отече и очитѣ кръвясаха, другиятъ, Младенъ Тодоровъ, общински съвѣтникъ биха съ сабя по задника – бѣлѣзитѣ личатъ. Стискаха ни за гушата. Отнесахме се до окржжниятъ докторъ, той слѣдъ двукратно отказване, на третиятъ ни издаде свидѣтелство, казвайки, че сме били въ избора противъ кмета. Подадохме просба на прокурора. Просимъ най-покорно защитата и покровителството на Каммарата, да се накажатъ виновницитѣ и да се запази живота ни. При истезанието караха ни да виемъ като вълци, да крякаме като кокошки и кукуригаме за тѣхно забавление. Отъ

с. Голинци, Ломска околия: *Манойло Пачовъ, Младенъ Тодоровъ.*" На 7-й Декемврий м. г. Ихтиманската полиция безъ всѣкакви причини грабва ихтиманскиятъ гражданинъ Атанасъ Делсизовъ и го смазватъ съ бой въ участъка. А въ 86 брой на в. „Знаме" отъ 2-й того четемъ следующата телерамма: „Тетевенъ 27-й Февруарий. М-ру Вѫтрѣшнитѣ работи, копие, Знаме, Социалистъ и Миръ. — Днесъ ме арестува полицейскиятъ приставъ безъ никакви причини; животътъ ми е въ опасность. Моля распорежданието Ви. — Рашко Геровъ". На 15 Февруарий т. г. Варненската полиция улавя шесть арменски емигранти, затваря ги въ участъка и ги избива съ п е с а ч н и т о р б и до смърть. „Избавихме се, телиграфиратъ нещастнацитѣ до министра и всички оппозиционни вѣстници, отъ турския ножъ, бѣсилка, дойдохме въ свободна България да намѣримъ свободенъ и спокоенъ животъ. Живѣемъ почтенно, безврѣдно, но Варненската полиция по-вече жестока, повече кръвопийна се показа и отъ дивата азиятска полиция. На 12-й Февр. тя ни улови, затвори и съ торби пѣсъчни зема ни здравието. Ние сме тежко болни на постеля, другаръть Иронозъ Искендериянъ на умирание въ окр. болница. Беззащитни сме. Гостоприемството на България, по вина на полицията, ни костува живота, който съ скѫпи жертви срѣщу кръвьта на бащитѣ, майкитѣ, братята, сестритѣ и дѣцата си, искупихме отъ турското варварство. Молимъ, защитата ни отъ варварството на Варн. полиция на чело градоначалника Икономова. Отървете насъ и многобройнитѣ терроризирани другари, които испитватъ всѣкой день торбитѣ съ морски пѣсъкъ и камшицитѣ върху истощенитѣ ни отъ гладъ и неволи тѣла".

И тъй, приведенитѣ факти ни показватъ съ непобѣдима сила, че въ нашето вѫтрѣшно управление царствува произволъ въ всичкитѣ сфери, насилия, истезания, звѣрства. И всичко това не само не се наказва, но, напротивъ, се прикрива, изопачава и даже се насърдчава отъ правителственнитѣ органи направо и косвенно. Естественно е, че вѫтрѣшното управление върви въ тъзи посока c r e s c e n d o. Прочее, изворътъ на всички тия грозни явления въ нашия политически животъ е потѫпкването на двѣтѣ основни конституционни права, безъ които е невъзможно никаква свобода и безъ които конституция и правдини сѫ прости фикции. Тѣзи двѣ права сѫ — избирателното право и правото на събранията. Потѫпкването на тия

двѣ права неизбѣжно поражда деморализацията, произвола, насилията и истезанията въ управлението. Отъ „епохалното дѣло“ насамъ всички усилия на управляющитѣ днесъ сж насочени именно къмъ потъпкването на тия права. Редъ отъ факти потвърдява това най-нагледно, но разглеждането имъ оставяме за идущата книга.

КНИЖНИНА

Прудонъ, биографически очеркъ отъ *М. Т. Барановски*, превелъ отъ руски *Г. Бакаловъ*. Варна. Издава книжарницата на К. Евстатиевъ 1897 год. Цѣна 90 ст.

Биографията на Прудона съдържа много поучителни примѣри, особно неговата литературна дѣятелность, която въ своето време направи много шумъ. Истина, неговитѣ съчинения въ настоящe време нѣматъ такова важно значение, защото сж лишени отъ научно обоснование. Тогава, въ началото на XIX вѣкъ, когато е писалъ Прудонъ, негова гласъ въ полза на сиромаситѣ смущаваше и правителитѣ и богатата класса. Прудонъ е сиромашко чедо и е останалъ до край на живота си смѣлъ защитникъ на своитѣ събратия. Сиромашията му побърка да получи едно систематическо образование и това се отразява злѣ връзъ неговата литературна дѣятелность. Той зачеква много важни въпроси: „що е собственность“, „икономическитѣ противорѣчия“ и др., но не е въ състояние да развие, да докаже своитѣ мисли. Този недостатъкъ се прикрива до нейде съ неговата смѣла речь, неговата самоувѣреность и любовь къмъ истината и справедливостьта. При всичко това фразата си остава фраза, нищо не доказва. Прудонъ, като французинъ обича фразеологията, той не може да пише безъ хубави думи. И тѣзи думи, макаръ за насъ да нѣматъ значение, плашеха свѣта. Напримѣръ извѣстното изражение на Прудона: собственостьта е кражба възбуди цѣлъ походъ противъ автора. Самъ той се очудваше на това гонение. Зеръ самъ си Прудонъ е пъленъ съ противоречия, той не мислѣше да докача собственостьта, а въ това го обвиняваха.

Това произлиза отъ неговата неопредѣленность. Той нѣма една опредѣлена гледна точка, отъ която излиза всѣки мисли-

тель. У Прудона има желание да защити притѣснената класса хора, къмъ които той самъ принадлежи, има смѣлость да искажи много истини за противоречията въ обществото, които съществуватъ. Това е вече една заслуга, и голѣма заслуга, тъй като неговата откровенна, жива речь буди умоветѣ. Отъ Прудона се боятъ, неговитѣ съчинения се считатъ за опасни, макаръ нищо опасно за собственницитѣ и за имущата класса да нѣма въ тѣхъ. Той иска безпроцентенъ кредитъ, евтенъ кредитъ и нищо повече за сиромаситѣ, които толкова обича и тъй горѣщо е защищавалъ тѣхнитѣ интереси, но за съжаление не ги е добрѣ разбралъ. Ето защо той не се съгласява въ възгледитѣ си съ Фурние; съ Маркса тѣ станаха даже врагове подиръ критиката на последния връзъ „Философия на мизерията“.

Безъ да се гледа на тия недостатъци у Прудона, негова животъ, пъленъ съ дарби и лишения, представлява се твърдѣ интересенъ. Прудонъ е безприютенъ скиталецъ, той не е знаялъ друга любовь, освѣнъ приятелската и своята преданность къмъ родителитѣ си подиръ тѣхната смъртъ; ни веднажъ щастието не му се усмихна. Това може да е причина за неговата умраза къмъ женитѣ. „Потомството не ще забрави Прудона, като честенъ и необикновенно талантливъ публицистъ и общественъ дѣятель“, казва Барановски. Истина, славата на Прудона го е въздигнала на извѣстна висота и нѣма да слезе отъ своя пиедесталъ още за много време. Такива крупни единици, като Прудона, не лесно се забравятъ.

Ужаснитѣ клането на арменцитѣ! Армения и Султанъ Абдулъ Хамидъ. Второ съвършено допълнено и поправено издание отъ *Д. А. Спировъ*. София 1897 г. Цѣна 60 ст.

Въ тая доволно обемиста брошура се събрани по-важнитѣ телеграмми и официални кореспонденции, рамѣнени между представителитѣ на великитѣ сили и султанското правителство, както и по важнитѣ кореспонденции отъ Цариградъ до европейската преса по поводъ на избиването ерменцитѣ въ Цариградъ и Мала-Азия. Тѣзи важни документи най-красноречиво говорятъ за варварското правителство на турцитѣ, което ръководи убийцитѣ при тѣхнитѣ престжпни и безчеловѣчни дѣйствия. При такива възмутителни факти, които се привеждатъ въ брошурата

нѣмаше нужда отъ силния патосъ на автора, който иска да представи грозната картина отъ последнитѣ звѣрства на турцитѣ връзъ арменскитѣ въстанници и мирни търговци. Даже тоя патосъ, тая не сдържана речь прави още по-невѣроятни тия факти. Сѫщо неумѣстно е юдофобството на автора, което прогледва въ брошурата. Евреитѣ били служили за шпиони на турцитѣ, казва автора, тѣ били служили за маша на турското правителство противъ угнетенитѣ християни, като че между другитѣ народности не можатъ да се намѣрятъ подкупни личности, та и безъ шпиони турското правителство коли, беси наредъ; то не пита за въстаници, не се ограничава съ преследване на една извѣстна революционна организация, турцитѣ сѫ въоружени противъ цѣла една нация; малко това, тѣ дишатъ умраза противъ всички християни, за тѣхъ и безъ шпиони е лесно да исколятъ всички не правовѣрни, противници на мухамедовото учение, ако имаха възможность.

Справедливо е негодуването на автора противъ равнодушието на хуманна Европа при избиването на 250,000, човѣшки сѫщества. „Дошло е врѣме, че, ако е останалъ у прѣсловута Европа още нѣкакъвъ човѣшки образъ, по силата на обстоятелствата, трѣбва да дигне отъ срѣдата тая гангрясала и разлагающа се вече мърша, която е костувала живота на толкова хиляди и хиляди хора“! . . . За да потвърди тая мисълъ, автора привежда писмото на Вѫмбъриъ подъ насловъ: „Бѫдѫщностьта на Турската империя“, въ което се доказва, че Турция не може да сѫществува сама по себѣ си. Туй е очевидно, че не може — а сѫществува, а, значи, има нѣкой факторъ, който продължава нейното сѫществуване. Тоя факторъ е „гуманностьта“ на европейскитѣ заинтересовани държави.

Единични личности, като Гладстонъ, се възмущаватъ отъ безчеловѣчията на турското правителство, неговитѣ последователи искатъ премахването на една варварска държава; отъ друга страна правителствата на Европа поддържатъ турското правителство съ всичкитѣ му раждиви основи. Такива Гладстоновци ще се намѣрятъ въ всѣка държава, ще се намѣрятъ въ Европа още много десетини и стотини хиляди хора, които се възмущаватъ отъ турския варваризмъ, но тѣхнитѣ управници нѣма да пожалятъ ни хора ни пари за да задържатъ цѣлосъвокупна Турция, въ ущербъ на чуздитѣ интереси и за своя собственъ интересъ.

Ето безкрайния кржгъ, въ който се върти източния въпросъ. Намъ ни се струва, че не апелъ къмъ хуманностьта на Европа, не остри фрази и доказателства за нелѣпото сѫществуване на една държава, която отдавна е отживѣла своя вѣкъ, но другадѣ трѣбва да се дири исходъ отъ тоя магиосанъ кржгъ. Тоя исходъ сѫ намерили днесъ Гърцитѣ въ Критъ, това направление трѣбва да държатъ и българитѣ, и ерменцитѣ, всички угнетени народи.

X.

Coupd'oeil sur l'evolution du Regime économique. Maxime Kovalevcky. Paris 1896.

[Бѣглъ погледъ върху еволюцията на икономическия режимъ]
отъ Максимъ Ковалевски.

Подъ това заглавие учения русски социологъ, бивши професоръ въ Москва, написа една статия въ сп. Devenir social, която на подиръ излѣзе въ брошура подъ сѫщото заглавие. Това е една лекция при откриването на своя курсъ въ L' Ecole des Hautes Etudes въ Брюкселъ? Ковалевски подържа тезата, че главния факторъ на всички промѣни въ икономическия порядъкъ не е друго освѣнъ нарастването на населението, теза, която не е съгласна съ тая на Ашилъ Лориа*), споредъ когото всѣка еволюция въ икономическия режимъ има за основа прогрессивното исчезнование на дѣвственнитѣ земи. Автора проследва еволюцията на обществото, започва отъ първобитнитѣ хора, спира се върху риболовския периодъ, тъй добрѣ изученъ отъ Зибера: върху номадскитѣ народи, классоветѣ, мира, върху икономическия порядъкъ у древнитѣ племена, германцитѣ, свевитѣ, славянитѣ и други племена: закача срѣдневѣковнитѣ учреждения, крепостничеството съ латифундиитѣ и дохажда до периода на салариата. Г. Ковалевски разгледва теоритѣ на нѣкои немски политико-икономисти като Хилдебрандъ, Брентано, Мейеръ, К. Бюхеръ и въ резюме дохожда до заключението, че икономическата еволюция има двѣ голѣми епохи: 1) епохата на хазяйство съ непосрѣдственно потребление 2) епохата на хо-

---

1) Италианския професоръ и авторъ на Les bases économiques de la constitution sociale (1893) u Problèms sociaux (1897).

зяйство съ размѣна. Всѣка отъ тия епохи се подраздѣля на периоди постепенно съ сгъстяването на народонаселението.

И. Д-реовъ.

Principes socialistes PAR GABRIEL DEVILLE, 1896. **Paris.**

Социалистически принципи отъ Габриелъ Девиль.

Името на автора е достатъчно извѣстно между нашата интелигентна младежь, за да хвалимъ тукъ горното негово съчинение. Ще кажемъ само, че това съчинение е единъ сериозенъ трудъ, който заслужва да бѫде прегледанъ отъ всѣки социалистически дѣятель. Девиль не забравя великитѣ социалистически инициатори на всемирното днесъ работническо освободително движение, Марксъ и Енгелсъ, и за това посвѣщава тѣмъ своето съчинение, а сѫщо и на распространителитѣ на ученията на Маркса въ Франция, — на Геда и Лафарга. Скроменъ и позволенъ примѣръ на единъ признателенъ ученикъ! Книгата съдржа нѣколко събрани скаски, държани въ Латинския кварталъ отъ 1893 г. до 1895. Особенно важна е първата: *Социализмъ, Революция, Интернационализмъ*, въ която се третиратъ въпроси отъ съвременъ интересъ. Втората е върху *Надницата и прихода*. Третята върху държавата и социализма, брошура преведена вече на български; друга глава върху надницата и бѫдѫщето възнаграждение и най-сетнѣ приложение на едно писмо въ отговоръ на единъ Неаполски баронъ, адвокатъ на буржуазията и капиталистически лакей. Ний неможемъ на дълго да говоримъ за самото съчинение; мѣстото е твърдѣ малко въ отдѣла, а цельта ни е само да увѣдомяваме читателитѣ за литературнитѣ новости. Съчинението на Девиля се чете легко; има критически и наученъ характерь, а сѫщевременно спомага за сформированието на едно строго научно социалистическо гледище, тема която си е турилъ за цель Девиль въ всичкитѣ си трудове.

И. Д-реовъ.

La Société americaine PAR M. DUGARD
PARIS. HACHETTE 1896. P. 320.

[Американското общество отъ М. Дюгаръ]

Тази е една полезна книга. Написана е въ видъ на дневникъ. Автора съ поетически езикъ е можалъ да схване и нарисува една пъстра картина на нравитѣ и живота въ Новия Свѣтъ. Америка, надъ която Европа бди и се интересува въ всѣко отношение, трѣбва безъ съмнѣние да интересува всѣки обикновенъ дѣятель съ своитѣ социални институти. Отъ тамъ често пѫти се дава сигнала на научно-обществени реформи, които произвеждатъ цѣла революция въ живота и които жителитѣ на стария свѣтъ сѫ длъжни да приематъ. Г. Дюгаръ е пѫтувалъ изъ всички краища на Америка: Съединенитѣ щати, Орегонъ. Калифорния, Масачузета и др. и въ съчинението си, което се чете като романъ, е отбелѣзалъ не безъ факти и подробни свѣдения най важното изъ живота на американцитѣ. Физиономията на градоветѣ и селата: психологията на мѫжа и жената: положението на жената въ обществото, нейната роля, *флирта* въ отношение съ бракътъ, свободата на младата дѣвица, нейното висше образование и професия, устройството на колежитѣ и университетитѣ мѫжки и женски, науката, търговията, отъ всичко това е съставена една прекрасна картина, способна да обърне вниманието на всѣки, който загледне.

И. Д-реовъ

Нови книги и списания.

Армения и Султанъ Абдулъ Хамидъ. Второ съвършено допълнено и поправено издание. София 1897. Цѣна 60 ст.

Нѣщо по суевѣрията (поучителни примѣри) събралъ и наредилъ Ив. Г. Шилковъ. С. Килифарово 1897. Цѣна. 10 ст. брой 1-ий.

Левъ Н. Толстой. Врѣмето наближава. Прѣвелъ отъ френски Ст. Е. Русевъ. София 1897 г. Цѣна 30 ст.

Прѣминаването на Дунава. Прибавление къмъ Воененъ Журналъ.

Прудонъ. Биографически очерки отъ М. Т. Барановски. Превелъ Г. Бакаловъ. Варна 1897 г. Цѣна 90 ст.

Зжболѣкарски сборникъ. Февр. 1897 г. бр. 5, год. I Севлиево.

Изъ живота на бѣднитѣ. Разкази отъ Хр. К. Пуневъ Пещера, 1897 год. Цѣна 40 ст.

Източния въпросъ. Отъ проф. графъ Л. А. Комаровский, прѣвелъ отъ русски Н. Наумовъ. София 1897 г. Цѣна 50 ст.

Нашитѣ гори и Г-нъ К. Байкушевъ отъ К. М. Миньковски. Силистра 1897 г. Цѣна 30 ст.

Ново земледѣлие, год. II, бр. I. 5 Мартъ 1897 год. Редакторъ-стопанъ Никола А. Кърджиевъ. Руссе 1897 г. Цѣна год. 7 лева за въ България, за въ странство и пощенскитѣ разноски.

ГОД. I. КН. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

Изъ „Пъстритѣ писма“

на Н. Щедрина.

(Посвѣтява се на българската интелигенция.)

Преди нѣколко мѣсеца азъ съвсѣмъ неочаквано изгубихъ способностьта си да говоря. Не че съвсѣмъ забравихъ да говоря, но языка ми стана способенъ да изговаря само ратайски думи. „Какво обичате г.,“ „не ме погубвайте!“ — ето всичко. А по-преди азъ говорихъ и доста смѣли работи. Напримѣръ: „ако азъ нищо не съмъ направилъ, значи нѣма и отъ какво да се страхувамъ, или: „ако азъ никого не закачамъ, значи никой и нѣма право да ме закача“. . . . И отведнажъ, сѣкашъ отъ букаи съмъ се отърколъ и бѣрза: „не ме погубвайте!“

Отъ начало азъ се изплашихъ. Ако просто физическаго пелтекуванье може да отрови човѣшкия животъ, то много повече отрова съдържа нравственното пелтекуванье. Съ страхъ се питахъ: нима изрази, като „ако азъ нищо не съмъ направилъ“ и т. н. т. съдържатъ толкозъ заплашителна смисъль, за спиранъето на която е потрѣбенъ натискъ и бързина? Но ако това е тъй, то кой може да гарантира, че съ време и таквозъ изречение, като „ваше превъсходителство, не ме погубвайте!“ нѣма да се смѣта като равносилно съ подиганье на бунтъ?

Ясно е, че това бѣше ново и съвсѣмъ особно проявяванье на неочакваностьта, което азъ не бѣхъ испитвалъ.

Неочакваностьта не е за мене нѣщо ново. Азъ съмъ се родилъ на лоното й, въспитвалъ съмъ се подъ нейна сѣнка, и до толкозъ съмъ привикналъ съ нея, щото никога не съмъ се попитвалъ, дали ще ме удари, или ще ме помилва. Но азъ трѣбва да кажа, че до последньо време неочакваностьта имаше несъ-

вършенъ, преходенъ характеръ и туй нѣщо много спомогна, за да привикна съ нея. Много неочакваности сж ме сполитали и тѣ постоянно се измѣстваха една друга. Мжчно е, да се ориентирашъ въ туй разнообразие на промѣнливи неочаквапости, но като понавикнешь малко, можешъ да предвидишъ нѣкои. Туй се казва „да схванешъ момента“. Какво схванешъ момента — ползувай се! Не го ли схванешъ — надържай се на себе си! Тази игра не е толкозъ нравственна, но тя е толкозъ хитра, щото може да заинтересува всѣкиго. Сега — тази преходна форма, както се види, е исчерпала всичкото си съдържание. Неочакваностьта вече съвсѣмъ се отказа отъ расходкитѣ между случайнитѣ вѣяния, които я подкопаваха съ своето противоречие; тя стана единосущна, неизмѣнна и всевѣдуща. „Моментитѣ“ се свършиха; нѣма вече какво да схващашъ.

Но това именно ме плашеше. Перспективата на неочакваното свързване съ аргатскитѣ думи, безъ нѣкаква надежда, че ще доде друга неочакваность и ще съсипе тази магия — тази перспектива ми се стори вече крайно сурова. Неясна тревога мжчеше сърдцето ми съ мжчителни предчувствия; душата ми копнѣеше, мисъльта ми безнадеждно търсеше свѣтлинка. . ,

Но мина се единъ мѣсецъ, мина се другъ — и пердето отъ само себе си падна отъ очитѣ ми. Недоразумѣнията изчезнаха, тревогата утихна, а положението ми толкозъ се изясни, щото на кждѣто и да се обърнѣхъ, виждахъ, че не може да бжде по-добрѣ.

Преди всичко, азъ привикнахъ, или, по-точно казано, азъ се изгладихъ и пригодихъ къмъ новата атмосфера, подчинявайки се на натиска й, понеже всичкитѣ фактори на жизнедѣятелностьта ми сами зафанаха да работятъ по волята й.

Азъ много хубаво зная, че привичката играе въ човѣшкия животъ най-вече безсъзнателна роля, и че следователно тя, повечето пжти, е изворъ на много необмислени постжпки и дори безнравственности, но за да можешъ да се чувствувашъ въ атмосферата на аргатскитѣ думи напълно спокоенъ, само това е потрѣбно.

Потрѣбно е сжщо и щастливо стечение на обстоятелствата, като да отнеме отъ човѣка способностьта да познава доброто и лошото и да заглуши у него всѣко представление за отговорность. Ето тази именно задача испълнява привичката. И при туй тя я испълнява много по- съвършенно и съ много по-

малка суровость, отъ колкото другитѣ фактори, които дѣйствуватъ въ сѫщото направление, като: страхътъ. измѣната, предателството и т. н. т.

И страхътъ, и измѣната, и предателството изискватъ извѣстна часть насилие и болѣжки, и — което е най-важното — не ни запазватъ отъ мѫчителнитѣ пробуждания на съвѣстьта, а пъкъ привичката обгръща човѣка като кадифяна ржкавица и грижливо и ласкаво го настанява на мекото лѣгло на безгрижното ратайско житие. . . .

Ако искашъ дрѣми, заровенъ до ушитѣ въ този пухъ, ако искашъ съзнавай, че този пухъ е крепость. Като стѫпи човѣкъ въ нея, не само се освобождава отъ грижата да се отнася критически къмъ себе си и къмъ околната срѣда, не само застава на недосягаемата височина на патентованата благонамѣренность, но става и неотговоренъ предъ сѫда на собствената си съвѣстъ. Защото за такъвъ сѫдъ на съвѣстьта може да се говори, когато и самата съвѣсть съ всичкитѣ други опредѣления на човѣшкото сѫщество е впрѣгната въ хомотя на привичката. . . .

Но освѣнъ привичката, въ умиротворението менъ ми много спомогна и опита. Опита е, тъй да се каже, пречистенъ сборникъ отъ привичкитѣ на миналото. Всичкитѣ отстѫпки, компромиси, съгласявания, съ които е тъй богата личната и общата история, всичкитѣ малодушия, изврати и лицемѣрия — всичко туй, следъ като се извърши, се натрупва на единъ купъ съ надписъ: опитъ или мѫдрость на вѣковетѣ. Геройскитѣ, безкористнитѣ дѣйствия, фактитѣ, които свидѣтелствуватъ за беззавѣтна преданность на идеята—това сѫ красиви безумства, отъ които никаква полза не може да се чака въ живота. Наистина, тѣзи безумства освѣтяватъ тъмнината на бѫдѫщето и отъ тѣхнитѣ плодове ще се възползуватъ бѫдѫщитѣ поколения, но пъкъ отъ една страна, пустинничеството не е задължително за всѣки християнинъ и не всѣки може да стане пустинникъ, а отъ друга — тѣзи безумства могатъ да бѫдатъ погледнати различно: едно може да е полезно, а пъкъ друго може да е ненавременно; а пъкъ въ оня купъ, който се казва мѫдрость на вѣковетѣ, каквото и да заловишъ — сѐ е полезно. Мѫчнотията се състои само въ туй: по кой начинъ да се вмъкнешъ въ купа и да извадишъ именно онзи калаузъ, който ти тъкмо трѣбва. Но найнапредъ всички калаузи сѫ всѣкога навременни и после, при

таквизъ мѫчнотии могатъ да те извадатъ едни твърдѣ прости похвати, които сѫ сѫщо освѣтени отъ опита, напримѣръ: угаждание, навикъ, забелѣзване, осѣщание по очитѣ. . .

И тъй привичката приготвя меко лѣгло, а опита го обиколи съ разни подтвърждения отъ миналото. Онѣзи болѣжки, които се чувствуваха въ началото, твърдѣ скоро изгубиха силата си предъ опая масса предания, факти и анекдоти, които въ единъ гласъ крѣщатъ, че още отъ началото, въ основата на човѣшкото щастие лѣжатъ ратайскитѣ мисли и ратайскитѣ думи. Сѫщностьта на тѣзи ратайски мисли и думи се кратко формолира: спасявай се! — и човѣкъ, който сериозно се е посвѣтилъ на осѫществлението на тази задача и безъ задни мисли признава нейната законность, може отъ напредъ да бѫде увѣренъ, че благополучието му е усигурено. И, което е най-важното, усигурено е безъ особенни усилия. Защото стига само да се покоришъ на вълната на съвременността, и тя сама ще ти уреди таквозъ блаженно положение, щото, наистина нищо друго не остава, освѣнъ да извикашъ (не съ умислювание, както е било нѣкога, а по съвѣсть и отъ дънъ душа): ако азъ нищо не правя, значи нѣма и отъ какво да се страхувамъ!

„Нищо не правя“ — това е идеалъ; но, разбира се, това не трѣбва да се разбира буквално. Ако се вгледаме по отъ близко въ съдържанието на този идеалъ, ний ще се убѣдимъ, че туй понятие не е равносилно съ отсѫтствие на дѣятелность, но, наопъки, съдържа въ себе си безкрайно много най-разнообразни подробности, които свидѣтелствуватъ за несъмнѣнни и неуморими трудове. Идеалътъ ни „нищо неправянието“ е този: днесъ пѣятъ момичета въ „Аркадия“; утрѣ ще пѣятъ въ „Ливадия“, у други день — въ „Gardin des familles russes.“ И на всѣкѫдѣ трѣбва да се иде. Днесъ пиянство у Донона, утрѣ — у Дюссо, у други день — у Бореля. И пъкъ на всѣкѫдѣ трѣбва да се иде. Сегизъ-тогизъ трѣбва да се попрочитва нѣкой вѣстничецъ, отъ който излиза миризма на кирливитѣ ризи на Чичиковския Петрушко. . . .

Ето туй именно разбиратъ, когато казватъ: ако азъ нищо не правя, значи. . .

И съвсѣмъ не е тъй подълъ живота, както мислятъ умисленитѣ хора. Мѫдростьта на вѣковетѣ по най несъмнѣнъ начинъ свидѣтелствува, че отъ незапомнѣни времена хората сѫ тъй живѣли, и не само че не сѫ се смѣтали посрамени, но дори

сигизъ-тогизъ, сѫ възклицавали: нѣма никога да се посрамимъ! Наистина, много се лъжатъ онія, които мислятъ, че тъй нареченото общество се е вълнувало нѣкога отъ висши стремежи. Въ сѫщность, вълнували сѫ се нѣколцина и, разбира се, никой нѣма да каже, че сѫществуването на тѣзи нѣколцина е напомняло колко-годѣ благополученъ животъ. Селянина и занаятчията всѣкога сѫ се стремѣли само къмъ ратайското благополучие. И тѣ сѫ прави по тѣхнитѣ възгледи, защото каква полза да се мѫчишъ да диришъ нови жизненни идеали, да рискувашъ да разгнѣвишъ и разсмѣешъ сумма инати, когато сѫществуватъ идеали напълно формолирани, отъ никого не запретени и за всички еснафи еднакво любезни?

Азъ зная, че умисленитѣ хора, нѣма да се убѣдатъ отъ доводитѣ ми и ще кажатъ: срамота! Но какво нѣщо е срамъ?— питамъ азъ. Споредъ мене срамътъ е изопачена безочливость. Или, казано съ други думи, и срамътъ, и безочливостьта е игра на думитѣ, въ която игра едното или другото изражение се употрѣбява споредъ времето. За това, когато до ушитѣ ми дойде думата „срамъ", менъ всѣкога ми се струва, че покрай мене е префръкнала муха, и, безъ да обезспокои нѣкого, исчезва въ пространството.

И тъй, да бѫдемъ благополучни и нѣма да се посрамимъ. Къмъ това ни вика привичката, опита, а, най-после, и разсѫждението . . . . Да, макаръ и на пръвъ погледъ да се чини, че въ атмосферата на аргатскитѣ думи разсѫждението нѣма мѣсто, обаче това е само до извѣстна степень вѣрно.

Разсѫждението бива голѣмо и срѣдньо (малкото, като съвсѣмъ просто, нека го оставимъ на страна). Голѣмото разсѫждение въ аргатския животъ не само си нѣма мѣстото, но и препятствува. По-вѣрно казано, него отъ рано трѣбва да го подчинимъ, ако искаме добрѣ да рѣшаваме задачата: кой е истински щастливъ човѣкъ? Случва се, разбира се, по нѣкога, че и голѣмото разсѫждение може да стане изворъ на най-чисти наслаждения, но вече тука сѫ потрѣбни особенни хора и особенни напѫтни обстоятелства. За срѣднитѣ хора и при срѣдни условия потрѣбно е срѣдньото разсѫждение. То само ще ти посочи въ перспектива безопасното аргатско щастие, само може да се примири съ това щастие и да достави срѣдства за неговото осѫществяване.

Това срѣдньо разсѫждение тъкмо навреме ми дойде на

помощь. То ме убѣди, че преди всичко трѣбва да осигуря безопасността ѫ процесса на личното си съществуванье. Жаждата за животъ, независимо отъ всѣкакви условия (лоши и добри), сама по себе си е толкозъ същественна, щото ней съвсѣмъ се подчиняватъ всички други жизненни стремежи и опредѣления. Трѣбва да се живѣе — ето главното, макаръ дори думата „да се живѣе“ да бѫде равносилна съ изражението „клатушканье“. Хора, които съ години пъшкатъ подъ тежестьта на непосилни физически страдания, хора, на които съдбата е отнела не само радостьта, но и най-обикновенното спокойствие — и тѣ съ омъртвѣлитѣ си рѫцѣ се стискатъ за живота и съ заплетенъ гласъ викатъ: живота е ликувание. Живота — това е жестока неизбѣжность и не всѣки може да подигне противъ него знамето на бунта. За туй именно и най-простата справедливость изисква, щото съществата, надъ които вѣчно виси този Дамоклевъ мечъ, да иматъ отъ малко-малко възможность да понасятъ ударитѣ му безъ особенни очудвания.

Услугитѣ на срѣдньото разсѫждение въ този случай, съ неуцѣними. То съ необикновенна ясность убѣждава, че живота е задължителенъ и следъ туй, за да можешъ да се съгласишъ съ този животъ, ти посача именно ония срѣдства, които въ дадена минута съ благовременни. То нѣма да те поведе въ областьта на испитнитѣ, заблужденията и рискуванъето, а ще ти достави едно очистено отъ всѣкакви екскурзии съществувание, съществувание не блѣстящо и не особенно интересно, но затуй пъкъ общепризнато и напълно защитено. Но, главното, то ще ти докаже, че всичко старо, люляще се, което дава само видимъ просторъ, е изчезнѫло за винаги! Да, за винаги. Че корабитѣ съ изгорени, и следователно, нищо друго не остава, трѣбва ли да забравяме, че тѣ съ съществували нѣкога . . . .

Значи, привичката възпитава и предразполага; опита — свидѣтелствува и подтвърждава; разсѫждението — убѣждава и доставя потрѣбнитѣ срѣдства. Съвокупностьта на всички тия функции произвожда психологическия моментъ.

Именно този психологически моментъ ме избави въ трудната минута.

Първо, той ме вкара въ магьосания кржгъ на патентованитѣ русски пословици.

Второ, той ме убѣди, че живота е задължителенъ и че да мога да запазя и осигуря спокойното му течение, азъ трѣбва да си служя съ приспособленията, които напълно отговарятъ на изискванията на съвременността.

Третьо, той ми доказа, че каквито усилия да употрѣбя лично, колкото и широко да простирамъ дѣятелността си, дори и „да подпалвамъ сърдцата съ думитѣ си“ (за което ни най-малко не претендирамъ, че съмъ способенъ) — с' пакъ когато искатъ и при всѣкакви условия могатъ да ме изолиратъ, и никой нѣма да забелѣжи това.

Таквизъ сж тритѣ елемента, съ помощьта на които се достига днешното човѣшко благополучие. Но за да не остане последьото само една възможность, а да получи практическо осжществление, потрѣбно е, щото спомѣнатитѣ три елемента да се възприематъ не само съзнателно, но и напълно искренно. „Не трѣбва само да укоряваш, но и да обичашъ“, — се провикваха нѣкога нашитѣ „почвенници“, като тънко инсинуираха, че укора е равносиленъ съ отсжтствие на патриотизъмъ и съ измѣната. Азъ пъкъ отъ себе си въ превъсходна степень ще прибавя: „Не стига само да обичашъ; трѣбва, освѣнь това, да представишъ несъмнѣнни доказателства за таквазъ обичъ“. Щомъ представишъ такива доказателства, вече можешъ да гледашъ смѣло въ очитѣ на бжджето.

Азъ нѣма да говоря тука ни за ползата отъ русскитѣ пословици, като жизненъ продуктъ, нито пъкъ че принципа за самозапазването отдавна е служилъ като главенъ опжтвачъ на постжпкитѣ и дѣйствията на селянина — това сж работи общепознати. Но немога да се не спря малко повечко на въпроса за човѣшката изолираность.

Азъ отъ личенъ опитъ основателно съмъ се убѣдилъ, че човѣкъ, който живѣе вънъ отъ сферата на аргатскитѣ думи, отъ никждѣ неможе да очаква поддържка. Колко пжти, въ моя дълъгъ и труденъ животъ, азъ съмъ се провикналъ: кждѣ си ти, русски читателю? обади се! — и, наистина, дори и тази минута азъ не зная дѣ е той, дѣ е този русски читатель. Наистина, сегизъ-тогизъ, менъ ми се струва, че некждѣ се прозиратъ нѣкакви призраци, които говорятъ за самосъзнание и движение напредъ, но колкото по-дълбоко прониквахъ въ тази трънлива страна, която се казва русска литература, толкозъ по-дълбоко се убѣждавахъ въ безплодността на моитѣ надеж-

ди. Нѣма те, любезний читателю, ти още не си се родилъ въ Руссия! Нѣмате, не, не.

Русския читатель, види се, още си мисли, че той е за себе си, а литературата за нея си; че литератора си подраскива, а той, читателя, си попрочитва. И само толкозъ. Опитайте се да му кажете, че между него и литературната професия съществува извѣстна солидарность — той ще те изгледа съ очудване. — Ахъ, не! — ще каже той — по-добрѣ е никакъ да не се „свързватъ", отъ колкото доброволно да си наложя нѣкакво задължение!

И както каже, тъй и ще направи. И когато следъ туй за писателя настжпи трудна минута, то читателя ще се скрие задъ вратата, а писателя ще се види въ пустиня, въ пространството на която се мѣркатъ тукъ-тамѣ осамотени съчувственици, и тѣ отъ най-слабитѣ.

Това не е вѣроломство, не е предателство и дори не е страшливость; но, не ще съмнѣние, това е безсилие.

Ще ми кажатъ, може-би, че писателя трѣбва да има въ запасъ личнитѣ си сили, отъ които трѣбва да почерпва устойчивость .... Да, но какви сж тѣзи сили, когато и единъ най-простъ капанъ за мишки може да ги обърне на прахъ! ....

Пита се сега: когато ни отъ вънъ, ни отъ вжтрѣ не можешъ да очаквашъ защита за живота си — дѣ трѣбва да я търсишъ? ....

Именно тъй и азъ постжпихъ. Отъ началото азъ се уплашихъ, но послѣ твърдѣ скоро се окопитихъ и безъ ропотъ се потопихъ въ купътъ на аргатскитѣ думи.

Сега азъ си живѣя. Цѣлото лѣто азъ прекарахъ въ разходки отъ „Аркадия" въ „Ливадия" и свършихъ съ туй, че получихъ флюсъ*). Това ме накара да се върна въ зимната си квартира, дѣто, чакайки отваряньето на „Palais de Cristal", азъ се скитахъ ту при Дюссо, ту при Донона, ту при Бореля. И макаръ, както и по-напредъ, „азъ нищо не правя", но разбирамъ, че между по-напрежното ми „нищо неправяние" и сегашното има цѣла пропасть. По-напрешното ми „нищо неправяние" означаваше пръхтение, сербезликъ, непокорство, се-

---

*) *Болѣсть — подуване на бѣнцитѣ и стракитѣ. Б. Пр.*

гашното — нищо не означава, но затуй пъкъ принася полза. Защото ни въ „Аркадия“, ни при Дюссо, ни въ „Palais de Cristal“ — никждѣ азъ немога да ида безъ кесия, а щомъ имамъ кесия, азъ явно виждамъ, че, благодарение ней, на около ми промишленността цъвти, а търговията се оживѣва.

И азъ чувствувамъ, че довѣрието, което азъ съвсѣмъ бѣхъ изгубилъ, отново постепенно се възвръща. И приятелитѣ ми тайни съвѣтници (чрѣзъ дългия си животъ азъ цѣла връвъ такива си наловихъ), които още тъй скоро, като ме срѣщаха, ми говорѣха хладно и съ притчи, сега отъ ново зафащатъ одобрително да ми клатятъ гвава, като че ми казватъ: още едно усилие — и . . . нищо нѣма вече да се вижда въ вълнитѣ.

Прѣв. отъ русски: Д. Очковъ.

РАТАКИНЯ.

Разказъ отъ П. Ю. Тодоровъ.

I

Между множеството кръстове и плочи, които стърчаха изъ сочната, буйна трѣва, горѣ, отъ гдѣто, се спущаше на надолу хълмътъ, се издигаше една купчинка отъ рохкава пръсть, повърхнината на която не бѣше още обраснала съ трѣва. Възвисока, слаба жена, съ черенъ сукманъ и салтамарка, кадѣше покрай този новъ гробъ и смирено, съ взоръ дигнатъ нагорѣ, отправяше своята сърдечна молитва къмъ небето. Следъ като свърши молитвата си, исправи се, погледна печално вирнатия отгорѣ кръстъ, и дълбока въздишка изригнаха глжбинитѣ на гжрдитѣ й . . . — Е, хайди си Драган'це! . . . хайди, каквото пакъ? . . . — се обади отдолу една жена. Драганица се огледа — наоколъ не бѣ останалъ никой, освѣнъ тѣ двѣтѣ — взѣ си пръстената кандилница, малкото шишенце и тръгна къмъ Стоеница, която чакаше по-долу.

— Какво привишъ ти сега, Драган'це? — начена Стоеница, като тръгна успоредно съ нея — мѫчено ли ти е безъ Стойка?

— А-бе май мѫчено, ама какво да го правишъ? — Ехъ, ако е рекалъ Господь, найсень пакъ ще се видимъ, стига само дай здрави.

— Тъй, тъй и азъ нашего Ивана така съмъ проводила; на дванайсетъ години бѣше, като го заведи драгинко въ Влашко.

— Охъ! — въздъхна Драганица, — не му бѣше още времето да го отлѫчамъ отъ кѫщи, ама на̀: нали видишъ — умрѣ баща имъ, остави ги орлякъ, кой да ги храни? Стойка го приставихъ за седемдесетъ гроша при чича му Брайка . . . . Ехъ! не сѫ много, ама баримъ да го заведе да види свѣтъ, тамъ, въ Влашко не е като по насъ. Радка пъкъ ще я заведа утрѣ да я главя ратакиня.

— При кого? — я пресѣче Стоеница.

— А-бе у чорбаджията, у Василя хаджи Петровъ; тамъ добри и умни сѫ тѣ, — знай ми ги, както се казало отъ дѣпа! . . .

— Тъй, тъй не е на зло мѣсто! — удобрително поклати глава Стоеница.

— И мѣстото добро и дѣтето ми е добро и работно и шатарно. Ехъ! свиди ми се да го проводя, ама пакъ ще кажемъ да е здрави отъ Бога . . . . Да се научатъ, да си свържатъ по нѣкой и друга пара въ възель, та тогава ще му мислимъ за по на нататъкъ. Пъкъ Минча съмъ наумила да го дамъ за пастирь у дѣдови Славчови: дѣдо Славчо го вика, ще му даде три шилета и единъ чифъ царвули! . . . .

— Хубаво, хубаво си намислила ти, Драган'це. Дай ги тия по-голѣмитѣ, пъкъ най-малката я остави хемъ за другарь, хемъ кѫщата да варди! . . . — Стоеница си пресѣче мисълта, щомъ като съгледа Радка — яли и Радка!

Тѣ бѣха вече дошле предъ вратника на зеления селски дворъ, въ дъното на който се тъмнѣеше прибрана, замазана съ бѣлилка кѫща. На прага стоѣше Радка, — хубаво седемнайсетъ годишно момиче, съ височъкъ ръстъ, слабо, нъ симпатично лице, въ което светѣха двѣ голѣми газелови очи. Подъ черната, траурна забрадка, която сега ти бѣше свързала, дѣтинската й фигура се показваше още по миловидна, още по новинна . . . .

Радка говореше и се распрощаваше съ другарката си Пенка.

— Какво си приказвате? — начена Драганица, като се доближиха до тѣхъ.

— Ехъ, поприказвахме си съ Радка, тя вече утрѣ ще тръгва . . . — отвърна Пена.

— Ами ти какъ си, Радке? — запита Стоеница — свиди ли ти се майка ти, като ще я оставяшъ? Ехъ . . . не дѣй си ти дава зло на сърдцето, то челякъ по чузди врати се учи.

— Какво прави майка ти Пенке? — захвана Драганица — какъ е, заклахте ли шилето—утрѣ вече е свети Георги!

— Е заклахме! начена Пенка. Тъзи година ни се случиха все овце, нема нито единъ овенъ, та не искаме да ги колимъ.

— Хайде црощавай, Драган'це, хж и ти прощавай Радке, ела тука! — Радка пристжпи и цалуна Стоеничината ржка — да станешъ още по-голѣма и още по-хубава мома! — Ако е здравие, като дойдемъ нѣкога къмъ касабата, ще се видимъ. На ли си ти у хаджи Петрови? . . .

— Хай прощавай, Радке! — каза Пена и си тръгнаха наедно, а Радка и майка й влѣзоха въ кжщи.

— Приготви ли си, каквото ти казахъ? — запита Драганица Радка.

— Нагласихъ всичко . . . .

Драганица, уморена, изохка и сѣдна подъ стрѣхата.

— Хайди сложи паралята — се обърна тя къмъ Радка — та да похапнемъ, че много отмалѣхъ! — тука ли сж Койка и Минчо?

— Оттатъкъ при овцетѣ.

— Хубаво!

. . . Скромната селска вечеря се свърши; Радка, Минчо, Койка лѣгнаха и заспаха, като всички млади и невинни души, ала Драганица не хващаше сънь. Очитѣ й тѣжаха, като тучъ, челото й сѣкашъ го пристягаха два обжрча, тя се обръщаше ту на тъзъ, ту на онъзъ страна; купъ мисли пъплѣха изъ нейния умършявалъ умъ,—тя искаше да заспи, ала тѣ не й даваха покой.

. . . . Да бѣше баримъ по голѣмъ — мислеше тя — какво? — ами то едвамъ единайсеть години има! . . . Глупаво още, незнай ни да се прибере, ни да помисли . . . погледнешъ

го лѣгнало, заспало, простудило се! — кой ще го прегледа?... Минчо, както и да е, дѣдо Славчо е до насъ; все предъ очитѣ ти е; ами пъкъ Радка? . . . По чужди врати, чуждъ хлѣбъ. Безъ майка оставена между чужди хора . . . Кой ще помисли, кой ще я научи и настани? . . . Малко ли нѣща ставатъ? — Васил'ца е такава сертъ, погледнишъ ударила я—пребила я!... Ами ако не това, поглешъ други я примамилъ, излъгалъ, пъкъ то на́ момиче, младо . . . . лъжи се! . . . Ехъ, Боже, Боже. това чудо търпѣва ли се? . . .

Така тя продължава да мисли дълго време; сънътъ като че ли бѣгаше отъ нея, а очитѣ й толкова тѣжаха! . . . Най-подиръ стана, отвори прозореца; струя отъ хладенъ въздухъ посрѣщна сънливото й пламтящо тѣло. Тя погледна навънъ. Тиха нощь царуваше навредъ; мѣсеца, заобиколенъ отъ безчетъ звѣзди, заливаше съ кървава свѣтлина крайщата на единъ бухкавъ облакъ. Следъ нѣколко минутно вдаване въ таинственността на нощьта, тя зачу нѣколко изкукуригвания на петлитѣ.

Скоро ще се разсъмва! — си каза тя и пакъ лѣгна.

Изнурена, убита отъ продължителната безсъница, тя най-подиръ заспа . . .

Петлитѣ пропѣха втори, трети, четвърти пътъ. По бистрото, безоблачно небе трепна блѣдninата на деньтъ; мѣсеца се закри задъ западния хълмъ; звѣздитѣ начнаха една по една да изчезватъ, екна, най-сетнѣ и гласа на църковната камбана, който се разнесе по цѣлата долина. Отъ този екъ се събуди Радка.

— Хайде мале, — начена да буди тя майка си — хайде ставай, че вече съмна! . . .

— О-охъ! — Едвамъ се продигна Драганица — съмна ли се! Ехъ, хайде! . . . . — Стана тя и начна да си трие очитѣ . . . .

* * *

Широката градска улица, отъ двѣтѣ страни на която се издигаха хубави къщи, бѣ пълна се народъ, който се връщаше отъ църква. Между това множество се премъкваха Драганица и Радка, които неспокойно съ наведенъ погледъ, мисляйки, че всички нея гледатъ вървѣше следъ майка си.

Най сетнѣ дойдоха до кѫщата на Василя Хаджи Петровъ; влѣзоха въ отворенитѣ врати. Отъ лѣва страна се издигаше хубава, висока кѫща, насрѣща на която се зеленѣеше цвѣтна градинка, а задъ градинката малко длъгнесто здание, комина на което бълваше гѫсти кѫлба димъ. Въ дъното на грижливо пременения дворъ се простираха зеленитѣ клони на една лоза, а подъ лозата на голѣма хубава скамейка пиеше кафе домакинътъ,—человѣкъ съ едъръ и снаженъ ръсть, голѣмо и прилично лице, остъръ погледъ, надъ който се обтѣгаха двѣ голѣми черни вѣжди. Драганица се доближи до него.

— Добъръ ти день —*прошепна тя — батю Василе, замного години; свети Георги да вий напомощь!

— Добъръ день, Драганице — й отвърна продълговато той — туй ли ти е момата!..

— Туй е то.... хѫ Радке, цалуни на батя си Василя рѫка. Радка съ пламнали бузи наведе глава да цалува рѫка.

— Димитро мари! — викна домакинътъ — я повикай кака си Елена да дойде!...

Вратитѣ на голѣмата кѫща се отвориха; на прага се появи съ срѣденъ ръсть, хубаво пременена, накичена жена, която тръгна къмъ говорящитѣ.

— За много години, како Васил'це! Ей на доведохъ ти момата си!...

Тъзи ли ти е момата? — Радка се приближи и цалуна рѫка на домакинката.

— Ай-туй е тя, доведохъ ти я да я научишъ!..

—Хубаво, хубаво, хайде ела да ви почерпя по една ракия.

Следъ като испи ракията, поговориха малко, условиха Радка, и Драганица си тръгна.

— Хайде, Радке, прощавай, слушай тукъ були си Василица, тя ще ти бѫде за майка....

Радка цалуна на майка си рѫка, по бѣлитѣ и заруменѣли бузи се търколиха двѣ бисерни сълзици; тя поиска да кажи нѣщо, нъ сълзитѣ я задавиха и не можа. Драганица се затули задъ пѫтнитѣ врата, а Радка се повърна назадъ. Нѣкакво необяснимо неспокойствие я обвлада, като че ли нейното сърдце се затвори, а въ него остана и скръбьта: желанието да види ония меланхолични колиби, плувнали въ зеленина, всичко онова тъй близко до нейното сърдце, — обгръщаше цѣлото й сѫщество....

— Димитро — викна хазяйката, този гласъ като че ли я разбуди, — заведи тъзи мома въ мутвака, покажи ѝ гдѣ да си остави нѣщата, расправи ѝ всичко.

Радка тръгна подиръ другата слугиня, която я введе въ кухнята расправи ѝ, гдѣ какво стои, съ кое какво се прави; после я введе въ съсѣдната стая, гдѣто въ жгала се издигеше малко одарче, а до одарчето— ракля; всичката мобилировка на ратакинското жилище.

— Ей тука на одара — продължаваше да расправя Димитра, — ще спишъ; тука въ раклята ще си оставишъ твойтѣ дрѣхи, а ей роклята за всѣки день, ей предстилката за въ пра зникъ, а тъзи вълнянатa за въ дѣлникъ. . . Ето и чапака. . . .

Радка съ уважение не отдѣляше погледъ отъ старата слугиня, която бѣ останала за два дена да я научи. — Всичко що ѝ кажеше тя внимателно изслушваше и се мжчеше да го запомни. . . .

Следъ нѣколко време влѣзе пакъ домакинката:

— Е, научи ли я! — начена тя — показа ли ѝ всичко, което трѣбваше Димитро, че подирѣ азъ неискамъ да си боля главата! . . .

— Показахъ ѝ. — Отвърна смирено Димитра.

— Ами ти разбра ли?

— Разбрахъ? . . . — едва промълви Радка.

Хайде вземи котлето, че донеси малко вода, да ти тръгне все като по вода . . . — се полуусмихна Елена.

Радка взе котлето и тръгна къмъ голѣмия площадъ. Вердъ площада течеше бистрата балканска вода, а покрай чешмата стоеха нѣколко ратакини и войници, които, наливайки вода, се закачаха и смѣеха гласно.

— О, о! Яли още една! Хемъ нея не съмъ я виждалъ други пжть — викна съ накривенъ калпакъ единъ войникъ. Радка цѣла пламнала си наведе очитѣ, безъ да каже нѣщо.

— Дай ми туй кокиче — викаше другъ войникъ и закача-ше една голѣма, хубава, съ кждрави косми мома, която се смѣеше гласно.

— Ехъ. . . Сега, видѣлъ си едно кокиче у менъ, ще го вземешъ, нема да ти го дамъ! . . — Му отвръщаше тя.

— Не му е мѣстото тукъ, а то. . . .

— Ами ти, мари Стойке — начена отъ другата страна войника съ накривения калпакъ — защо не ми носишъ коки-

че, ти хмъ . . . май захвана да се любувашъ съ вашия вестовой . . . а?

— Пфу-у-у! — изсмѣ се Стойка — пъкъ и съ нашия вестовой да се любувашъ, че да прокопсашъ! , . . Той е единъ хаплю... Вчера капитанката му викаше, че глупаво гледалъ!

Боже, Боже, какви сж тѣзи моми? — Не ги е срамъ закачатъ се и съ сълдатитѣ — мислѣше си Радка — я гледай... Да е въ нашето село, какво биха ги направили? Кой по насъ смѣе да погледни момъкъ въ очитѣ, пъкъ тукъ. . .,

До като си мислѣше тъй, до нея се приближи една друга мома и я запита:

— Ти ратакиня ли си?

— Ратакиня, у Василя Хаджи Петровъ — й отвърна Радка.

— За колко те пазариха?

— За триста гроша за година.

— Иу-у-у! Че много малко ти дали. Сега за първи пътъ ли приставашъ?

— Сега за първи пътъ!

— Какво си приказвате? — Начена единъ войникъ съ черни дяволити очи, като се приближи при тѣхъ — дѣка е главена тая мома? — У Василя Хаджи Петровъ — му отвърна другата ратакиня, а Радка се отдѣли да си налива котела. Наля и тръгна за кѫщи; на двора, тамъ срѣщна двама момци, които вперихa очи въ нея.

— Ей че лъскаво ратакинче имате! — промълви тихо една и двамата се усмихнаха весело. Радка чу това, бѣлитѣ й бузи ги залѣ срамежлива червенина, — тя отмина на пататъкъ къмъ кухнята.

— Че много се замая! — и каза Димитра.

— Много хора имаше, — отвърна малко неспокойно Радка и погледна на единъ осемнайсетъ годишенъ момъкъ, високъ, съ черна дълга коса, малка, туко-що набъбнала брадица и съ блазъ, миловиденъ погледъ; той говореше весело на Димитра.

— А, това ли е новата слугиня? — запита Димитра.

— Туй е тя!

Младия момъкъ си излѣзе, а Радка тихо запита Димитра.

— Кой е този?

— Тозъ е синъ на батя Василя!

— Ами тамъ срѣщнахъ още двама по-голѣми и тѣ синове ли му сж?

— Една, русия му е синъ, пъкъ другия неговъ другарь.

— Ами какво правятъ тѣ сега?

— Учатъ се въ гимназията; онзи по-голѣмия е въ VII классъ, пъкъ този по-малкия въ V-ий!

Момъкътъ се повърна и тѣ пресѣкоха разговора си.

— Хайде, Димитро, — каза той — пригответе, че татю вика да ѣдемъ! - . .

— Ей, на, Радка ще дойде! — Хайде вземи тарелитѣ, че иди приготви трапезата, Радо! . . .

Радка приготви и Василевото семейство начена да ѣде. Голѣлия синъ, снаженъ, хубаво облѣченъ момъкъ, на около двайсетъ години, съ малко и подвижно лице впи испитателенъ погледъ въ нея и се усмихна дяволито.

— Какво искаше Александръ? — се обърна по малкия синъ, къмъ брата си.

— То сега на тебе не ти е работа! — роднато му отвърна по-голѣмия.

— Не зная — начена майка имъ—като се срѣщните, не можите да си продумате двѣ сладки думи! . . .

— Азъ питамъ ли го — пакъ викна по-голѣмия— какво прави тамъ, гдѣто се събиратъ по края? — И той да не ме пита!

— Не зная, Петре, какво правите, струвате, не си живѣйте, синко. — Добродушно завърши майка имъ.

— То на Петра . . . — начена по-малкия — му дай да ходи само по балове въ Владимировия салонъ, само туй знай, пъкъ друго . . Ама то аслъ защо му е? . .

— Тъй амчи . . Ба, всички да станемъ дървени философи, като тебе! Всички социалисти! . . . Да се събираме и говоримъ само дивотии!

— Имай малко срамъ бе!

— Ехъ, сега какво се пакъ сченкахте! се намѣси майка имъ.

— Нашия социалистъ отворилъ кръстоносенъ походъ противъ баловетѣ! . . ха, ха! . . ха! . . нема ли да захванешъ и тъзи слугиня да учишъ, като Димитра? . . Чункимъ ти Димитра я прослѣпи че па!

— Все по-много сторихъ, отколкото тебе, който не знае освѣнъ да се чупи и върти!

Баща имъ, който слушаше тѣзи препирни всѣки пътъ, вече му умръзна и за да тури край на всичко начна.

— То и то трѣба, да знашъ да играшъ и то е майсторлжкъ, пъкъ твойто какво? — Сѣдналъ си да учишъ слугинята да чете.

— На тѣхъ, като на нашего Димитра, останало да управятъ свѣта. . .

Митю замълча; нѣщо, което той правяше всѣкога въ подобни случаи; а Петръ се усмихна самодоволно, мислийки се за побѣдитель.

* * *

Тѣ още отъ малки се раздѣлиха.

Митю бѣше добъръ, буенъ, съ високо летящи устреми, мечтатель, идеалистъ, а Петръ — напротивъ: егоистъ, грандоманъ, вулгаренъ.

Още отъ малъкъ, Митю, слабъ физически, бѣ испълненъ всѣкога отъ дѣтскитѣ дружини, като сжщество неспособно даже да играе. Живота му изъ кжщи, самъ, го сближи съ книжнината,—отначало съ малки комедийки, а после откри неизчерпаемитѣ недра на възлюбленната нему литература. Бѣдностьта на тогавашната ни книжнина той скоро почувствува, затова начена да учи русски язикъ, който го сплъти съ свойта всеобемиста литература. А тя хвърли семената на ония идеални пориви, които вълнуватъ всѣко младо и прогресивно на истокъ. Увѣренъ въ своето призвание, като человѣкъ, той се не спираше предъ нищо и гдѣто се почувствуваше нужда отъ него, той незабавяше да се яви. Недѣлнитѣ ученически събрания; урежданието на ученическата библиотека, събиранието на недѣлно четение работници, — за всичко това той неуморимо се трудеше. Всѣкой удобенъ случай да научи другиго, той не пропущаше; за това и на слугитѣ въ бащината му кжща расправяше и обясняваше съ усърдие всичко.

Всичко това Петру се показваше смѣшно, глупаво, дѣтско. Той въ лицето на брата си виждаше единъ заблуденъ младежъ, който не знаеше да се наслаждава отъ „общественнитѣ блага“:

— Научи по-напредъ тебе си, па тогава другитѣ — се обръщаше той къмъ Митя.

— Человѣкъ учи другитѣ, до като учи самъ себе си, казва Сенека! . . . — му отвръщаше последния.

Петръ искаше да живѣе за себе си и за да удовлетвори своето лично А з ъ, той бѣше готовъ на всичко. Свѣтскитѣ удо-

волствия го силно влечаха и той още отъ ученическата скамейка се хвърли въ сладострастнитѣ обятия на мира.

Баща имъ, старъ, попрекаралъ годинитѣ си чорбаджия гледаше на Митя, като на человѣкъ хвърчащъ изъ облацитѣ, а на Петра, като на практиченъ, чисто положителенъ человѣкъ.

* * *

Бавно течаха свѣтлитѣ априлски дни. Наврѣдъ изъ недрата на природата блика животъ и веселие; само Радка съ наведена глава и убити очи, като ги забулваше понѣкога свѣтла, кристална сълза, посрѣщаше слънцето и съ такава пакъ необяснима тъга го изглеждаше, когато потъваше въ лазурнитѣ обятия на ефира. Дълго ней бѣше мъчно, до като се свикне съ този новъ животъ. Нѣколко нощи тя прекара, безъ да склопи очи; лицето й поблѣдня, погледа й се размъти.

— Какво ти е, Радке? — Начена да я запитва Митйо. когото тя знаеше за человѣкъ добъръ. — Димитра, ратакинята, която си отиде, й бѣше разправяла за него, какви хубави приказки разправя и какви добри книжки чете.

— Нищо! — му отвръщаше сухо тя, но въ това: нищо той не прочиташе всичката оная тъга, която се криеше въ сърдцето й.

— Не, азъ познавамъ, познавамъ Радке — продължаваше Митйо — че тебъ ти е мъчно за въ къщи, за у васъ, както всѣки му е мъчно, но недѣй се толкова ти вдава въ мисли.... Ще си отидишъ.

Така той употрѣбяваше всички усилия да я растушава, и Радка въ скоро време го обикна, като единственъ другаръ, който й помагаше въ такива песносни часове.

Митйо, както всѣкога, тъй и сега искаше да я заинтересува, да поиспълни тая душевна празнота, въ която сега се бѣ вмъкнала тъга и отчаяние, съ нѣщо здраво, нѣщо свѣже, което вдъхваше животъ. И начена той.

Вечерно време, когато Радка свършваше своята къщна работа, той отиваше да й приказва и тя отначало хладнокръвна, посетнѣ заобича Митйовитѣ приказки и упоително понѣкога се вдълбяваше. Тия приказки наченаха малко по-малко да разсѣйватъ тъгата й, да я каратъ да не мисли все за въ село и тя съ радость начна да очаква вечерьта.

—Отъ гдѣ ти си научилъ, туй Митю?—Запита го тя веднъжъ.

— Отъ книгитѣ, ти обичашъ ли да четешъ?

— Обичахъ — отвърна тя — но като искарахъ и четвъртѣхъ отдѣления на нашето училище, не ме пустнаха вече и тъй си останахъ.

— Нѣма нищо, то человѣкъ не само въ училище се учи, тъй можемъ да попрочетемъ по нѣкой книжка, та като наченешъ да разбирашъ добрѣ книжовния языкъ, ще си четешъ сама.

На следующата вечеръ Митйо донесе разказчето на Толстоя: „Богъ забавя, ала не забравя", което й се много понрави. Тъй тѣ продължиха да четатъ: „Кавказки плѣнникъ" отъ Толстоя, „Четири Деня" отъ Гаршина, „Робинзонъ Крузе", „Изгубена Станка" и когато Радка взе да разбира добрѣ, Митйо й даваше само книжки и расправяше й по нѣкой пѫть.

Съ лукава насмѣшка гледаше на всичко това Петръ . . .

II

Бѣха се изминали вече цѣли три мѣсеца, откогато Радка се раздѣли съ майка си.

Следъ дълги приструвки, голи обѣщания и праздни думи, Петръ сполучи да удовлетвори своитѣ животински страсти — излъга Радка.

Бѣше прѣзъ единъ хубавъ майски день, вечерь. Подъ разплоденитѣ черешови дървета, въ една сладострастна стройка стоеше Радка, а Петръ, следъ като набра цѣла кърпа череши, дойде и сѣдна при нея . . . Нѣкакви тайни чувства го обладаха, той конвулсивно ту на тъзъ, ту на онъзъ страна пипаше . . . . Най-сетнѣ протегна полуусмихнатъ ржката си къмъ гърдитѣ й. Радка пламна, наведе очитѣ си, скокна и побѣгна....

Мина се едва недѣля и Петръ пакъ повтори. — Това не прави честь! — промълви тя сърдито и отмина.

Но дали имаше чувство, сърдце или съвѣсть въ Петра?— Той всичко приглътваше търпѣливо, а най подиръ съ прочувственни клѣтви, искустни думи, че той е плѣненъ отъ нея, че той иска да свържатъ щастието си въ единъ възелъ, сполучи.

— Азъ не съмъ за тебе жена, — викаше му отъ начало тя — никой нѣма да склони да вземешъ менъ!

— Азъ не искамъ да слушамъ никого другиго, освѣнъ сърдцето си! — рѣшително отсѣче Петръ. — Азъ сега свършвамъ, азъ вече мога да си спечелвамъ хлѣба, азъ съмъ независимъ!

И Радка забрави майчини заржки, захвърли книжкитѣ на Митя, отъ сърдцето си неусѣтно бѣ изгладила всички спомѣни за село, тя даже захвана да забравя и майка си. Всичко за нея клѣтата бѣше сега Петръ!

Митю, който виждаше, че Радка отъ день на день все повече и повече охладнява отъ книжкитѣ му и него, често му домъчняваше; мъчеше се да употрѣби всичко възможно само да разбуди пакъ интересъ въ нея, нѣколко вечери той непрекъснато ходи да ѝ говори, но Радка се прозѣваше и разсѣяна, често пъти го не слушаше, му потвърдяваше, очаквайки по-скоро да си отиде. Следъ него обикновенно дохождаше Петръ, а по нѣкога тѣ се и сварваха.

— Хайди . . Хайди — му се смѣеше Петръ, когато влизаше при тѣхъ — хайди върви учи Димитра, тя се прослѣпи, pardon просвѣти, че те и замина! . . Азъ Радка ще я науча. . . .

Митю, когато видѣ, че и Радка му се усмихваше удобрително, силно се угорчи, — той догади братовото си намѣрение, но пакъ не искаше да вѣрва.

Нима, Радка, такава скромна, ще остави на Петра да си играе съ нея? — Мислѣше си той — не, това не го вѣрвамъ! . . . Какъ Петръ може да я излъже, освѣнъ, ако ѝ убѣщай, че ще я вземе за жена, но нима тя ще повѣрва на тая негова лъжа? . . Не, Радка не се е заплела въ мрѣжата му, тя му потвърждава само, защото е толкова добра. . . А не ме слуша, забравя да чете, защото навѣрно тези нѣща и съ се видѣли сухи.

Последнитѣ мисли щастливо озариха Митювия умъ, той отдаде всички сили и усърдие и пакъ отново изчна. Ала Радка, подбутната отъ Петра, — за Петра какво не бѣше готова тя да направи? — още на втората вечеръ му я истърси:

— А, бе Митю, — сега станаха малки нощитѣ; работя день—година, уморявамъ се много, я остави тѣзи приказки за зимасъ ти!

Тия бѣха думитѣ, които отдѣлиха Митя съвършенно; той престана да ходи, да ѝ говори; двѣ неопредѣленни чувства се бѣха смѣсили у него — ядъ и съжаление! . . .

Радка вече съвършенно забрави книгитѣ, а ако вчера майка ѝ не бѣше дошла да я види, не би помислила и за нея.

Петръ тържествуваше !

* * *

Настана Септемврий. Духна горнякa, земята се покри съ пожълтѣла шума; по небето увиснаха черни облаци, които често порѣха нощната тъмнина съ огнени свѣткавици и обливаха земята съ ситенъ дъждъ. — Настжпваше мжглива и монотонна есень.

Радка пожълтѣ; покрай хубавитѣ й живи очи се извртѣха двѣ сини джги; лицето й покриха жълти грапави пѣтна; тя взе да осѣща болки въ слабинитѣ; взе да се вижда подѣбелѣла, да се протѣга—умършавл. Въ това време и Петръ захвана да я отбѣгва ; често по цѣли дни той се не завръщаше въ кжщи, а белѣзитѣ отъ день на день все по-ярко и по-ярко се показваха. Ступанката начена да я подозира; не се мина много и по чешмитѣ вестовии и ратакини наченаха да расправятъ.

Тогава Радка се видѣ въ тѣжко и несно положение; къмъ никого не можеше да прострѣ ржцѣ за похощь освѣнъ единственно къмъ Петра, който сега я отбѣгваше и не искаше да я срѣщне.

— Петре, — му загатна тя съ умилителенъ гласъ веднъжъ — ти виждашъ, че хората вече взеха да се усѣщатъ, за туй нали викаше да се главявашъ за даскалъ, глави се поскоро, че да вървимъ !

— Азъ съмъ се условилъ, Радке, условилъ съмъ се далечъ, но чакамъ да ми дойде назначение отъ министерството !

— Амчи кога ще дойде то?

— Тѣзъ дене, скоро - надѣвамъ се ! . . .

Мина се недѣля, двѣ, настжпи и третата, но назначение не идеше, а пакъ ступанина, ступанката вече настоятелно я питаха, отъ кого е въ положение,—слуха : „Рада непразна“— се разнасяше отъ уста въ уста изъ цѣлата махла. Рада яко вѣрваше въ Петра, при всичко, че последнитѣ му постжпки й задаваха страшни мисли. Тя пакъ се обърна къмъ него :

— Петре, какво стана ? — Ще тръгваме ли ний или какво? — Вече баща ти и майка ти ми недаватъ мира ; какво да приказвамъ — не знамъ! . . .

— Слушай, Радке, ето що : то назначението скоро ще дойде, пъкъ най-сетнѣ дойде — недойде, най късно подиръ седмица ще тръгнемъ. . . Ами слушай ти друго нѣщо. Нали знаешъ, тамъ горѣ покрай циганската махала, отъ гдѣто се отива за

нашето лозе, има една циганка, която давала бурени, та да.... да исхърлишъ, , , Тъй, тъй, иди ти днесъ при нея . . . . Ето подиръ малко майка ми ще излѣзе и баща ми ще отиде при копачитѣ, пъкъ ти стани, че иди ! . . .

Тѣзи Петрови думи я малко подкрепиха, но въ това тя чувстваше необяснимъ страхъ, тя се мислеше за престѫпница, нѣкоя вътрѣшна сила бѣ стиснала сърдцето й и го стискаше въ острититѣ си нокти.

Ехъ, Боже, Боже, какво чудо! . . . . . Ами сега мама, като се научи . . . охъ, охъ! . . . — Замисли тя и тѣжко въздъхна ; постоя, постоя на тръгна; тя взе котлитѣ и отиде на чешмата за вода; всички вперихa очи:

— Мари Радке, мари, ти си непраздна. — Захванаха да й викатъ другитѣ ратакини.

— Какще мари ! — се защищаваше Радка, но съ такъвъ убитъ, безнадеженъ и неувѣренъ тонъ, че никому не можеше да внуши довѣрие.

— Отъ кого, мари Радке ? — продължаваха да я заобикалятъ вестовии и ратакини — кажи сега, то се видѣло.

— Какво мари !

И закърти се наоколъ отъ смѣхъ и кикотения, а бѣдната Радка потъна въ земята !

— Петре,—пакъ се обърна тя, следъ като се върна отъ чешмата—вече този срамъ не се търпи, какво да правя ?

— Ходи ли, гдѣто ти казахъ ?

— Не съмъ !

— Е, хѫ върви де, хѫ върви ! . .

Презъ тѣсни, мръсни улички, въртяйки страхливо насамъ, натамъ погледъ, Радка излезе на равното шосе, което се закривяваше задъ хълма и провлачаше между младитѣ, плодоносни лозя. Малка пѫтечка се отдѣляше отъ широкия пѫть и тая пѫтечка водѣше право за кѫщата на извѣстната магйосница. Радка се закачи по стръмната пѫтека и току що бѣ на полвинъ отъ завоя на шосето яхналъ на конь изкочи Василъ Хаджи Петровъ ; тя се смрази на мѣстото си. Щомъ той я видѣ тукъ, изведнъжъ се усѣти и съ строги тонъ извика:

— Какво диришъ тука, Радо ?

— Дойдохъ... тамъ казаха ми... яйца...—се опита тя да слъже, но самия говоръ и трѣскавото й поблѣдняло лице обѣсняваха всичко. Василъ, безъ да слуша повече, сърдито пакъ й викна;

— Да си вървишъ скоро у дома !...

Радка си наведе главата и плачишкомъ едвамъ стигна до въ кѫщи.

Петре, Петре... братъ да ми си, баща да ми си, избави ме !..— Зарида тя предъ Петра — олиле отидохъ !.. Олувиха ме Петре, узнаха всичко, сега да бѣгаме, инакъ друго спасение нѣма !

— Слушай Радке, слушай, какво ще ти кажа, — захвана да я успокоява Петръ. — Азъ сега нѣмамъ никакъ пари, ще искамъ отъ татя, но ти не казвай, че това е отъ менъ, защото тѣ нѣна да ми дадатъ.

— Ами отъ кого Петре, отъ кого да кажа ?—продължаваше да плачи тя—обади ми, научи ме !..

— Ето какъ... Ето кажи ти, че това е отъ вуйчовия вестовой, отъ Коста, гдѣто си отиде !

— Ами подирѣ ?

Подиръ е лѣсно !.. кажи, че се не бой !

Следъ като стигна домакинътъ въ кѫщи, той разсказа на жена си случката и двамата рѣшиха тъзи още вечерь да повикатъ сестрата на Василя и брата на Елена, който бѣше капитанъ; съ тѣхъ да испитатъ Радка.

Смръкна се, наядоха се, дойде Василевата сестра, дойде капитана; последния следъ, като сѣдна и се настани, тъй както той въобще знаеше да сѣда въ воененъ сѫдъ, запита Радка, която се бѣ исправила отпредъ имъ цѣла облѣна въ сълзи.

— Радо! — захвана съ сѫдийски тонъ капитана — до днесъ всички кѫщни сѫ те питали, истина ли е, че ти си трудна, а ти си отказвала. Днесъ самъ бай Василъ те е срѣщналъ предъ вратитѣ на оная циганка. Намѣрението ти става ясно и ний те питаме да ни расправишъ всичко, инакъ ще те повѣримъ на полицейскитѣ власти, като майка, която иска да убие чедото си, а пъкъ ти трѣбва да си чувала, какъ се наказватъ убийцитѣ; за туй хайде, начни и ни расправи сичко.

Радка хълцаше силно, сълзитѣ я задавѣха, тя не можеше да истърпи това напрѣгнато положение.

— Казвай де, казвай... то се видѣло вече, ами казвай!— Додаде повелително Василевата сестра.

— Отъ... отъ ... — начена Радка — отъ вистовоя ... отъ Коста . . .

— Отъ моя вистовой! — извика изненадань капитанътъ.

— Какъ, кога стана туй? . .

— Пролѣтесъ — отвърна тя; присипнала, изнемощена готова всѣка минута да падне. Василъ, който не можеже повече да я гледа, я освободи отъ безисходното положение — прати я да си лѣгне.

— Азъ се съмнявамъ!— начена капитана—това е скроена лъжа!.. Коста бѣше такова скромно момче!

— Абе отъ покрития въгленъ да те е страхъ!...—додаде хазяйката — туй момиче знаешъ ли, колко смирено бѣше, като дойде?.. Ей го сега!..

— Не, — настояваше капитана — Коста не бѣше способенъ на такова нѣщо.

— Утрѣ да пратимъ — го пресѣчи Василъ — за майка му!.. Вашето момче — се обърна той къмъ сестра си — нали ще може да отиди?..

— Ще може амчи, защо не?...

III.

Слънцето, следъ като залѣ съ огненъ лазуръ западнитѣ краища на небосклона, потъна задъ скалиститѣ рѫтлини; силуета на блѣдния мѣсецъ трепна отъ истокъ; студенъ севѣренъ вѣтеръ фучеше изъ оголѣлитѣ, като скелети дървеса...

Селото, което до сега го заобикаляше мъртво безмълвие се уживяваше, отъ всичкитѣ страни по пѫтя се зачуваше глухия тропотъ и блѣенне на селскитѣ стада.

Драганица сама подъ стрѣхата тъчеше. Ту дръпнеше бърдото, ту пъхаше сувалката, ту пъкъ се замислеше и забравяше на мѣстото си.

Какво стана онуй дѣте тамъ, замислеше тя — не се чува, не се вижда!.. Охъ, четири мѣсеца става не съмъ следвала да го нагледамъ... Пъкъ и тѣ какви хора бѣха бе?.. — Да рекатъ и туй дѣте има майка и то не е израсло, като гжба, че и тя милѣе да го види, та да го проводятъ само единъ день, какво ще имъ стани... Ама въ недѣля вече дъждъ, снѣгъ, каквото ще да става, ще отида, ще отида веки да го видя, много ми е домилѣло...

— Помози Богъ, буле Драган'це—извика единъ гласъ задъ плета.—Тъчешъ ли?..

— Ти ли си Пенке?..

— Азъ съмъ!..

— Влѣзъ де, ела да те видя !..

Пенка отвори старитѣ, дървени врати и тръгна къмъ стрѣхата, гдѣто бѣ станатъ.

— Все тъчешъ, все тъчешъ—начена шеговито тя—хайди добъръ вечеръ !..

— Ехъ колкото да се облѣчемъ, Пенке, ами ти какво си правишъ ?..

— Абе насамъ, пататъкъ... Ами щѣхъ да те питамъ за Радка, какво прави тя ? — Нали вега подиръ Димитровъ-день ще си дойде веки ... ще момува !..

— Тя нѣма да си дойде, Пенке, тя е главена за година!..

До като тъй се разговарѣха, зачуха по пѫтя конски тропоть ; коня се спрѣ задъ плета и нѣкой завика :

— Буле Драган'це... Буле Драган'це !..

— Каквой то ? — Се обади Драганица.

— Буле Драган'це, я ела !

Драганица отвори вратитѣ и погледна на едно младо момче, което отсѣдаше коня.

— Добъръ вечерь ! — Каза момчето.

— Далъ ти Господь здрави ! — Отвърна му тя и впери испитателенъ погледъ въ него.

— Буле Драганице, пратиха ме—начена момчето — отъ бай Василеви да дойдешъ утрѣ рано.

— Че какво, защо ?.. — Захвана зачудена тя — незнаешъ ли, защо ме викатъ ?

— А.. бе—начена момчето — ѫ.. Ела ти тамъ, че те ще ти кажатъ всичко !..

— Че ти като знаешъ, защо ми не кажешъ ?.. Да не имъ е сбъркала нѣщо Радка я ?...

А.. бе.. бе не е сбъркала, ами знаешъ като всѣко момиче, младо още... ехъ излъгалъ го тамъ единъ вистовой, че сега, сега... непраздна...

— Свѣткавица да бѣше се трѣснала надъ главата на бѣдната Драганица, не би се толкова зашамѫдѣла, отколкото като й казаха туй. Сѣкашъ отъ всичкитѣ й жили се върна кръвта въ сърдцето, задави го, та то неможеше да мръдне. Тя пожълтѣ, като восъкъ, помѫчи се да викне — неможа, па полетѣ и падна въ несвѣсъ на земята. Пена, която стоѣше тамъ, уплашена се развика, затѣкоха се съсѣди, начнаха да я заливатъ съ вода, внесоха я въ кѫщи, захванаха да я растриватъ, трети се раз-

търсиха за лукъ, а малката Койка писна и отъ този дѣтски писъкъ екна цѣлата кѫща.

Мина вечеря, настана полунощь, едвамъ тогава се попродигна бѣдната вдовица. Заплака, зарида, като на мъртвецъ . . .

Рано, още земята е обвиваше гѫсть пласть отъ тъмна мѫгла, Драганица съ още двѣ жени сѣднаха въ една каруца и заминаха за града.

Едвамъ що откриваха капацитѣ градскитѣ търговци и каруцата се спрѣ предъ вратитѣ на високата хажи Петрова кѫща.

Охъ, мари Радо ! . . Охъ, мари синко ! . . Какво направи? какво стана? — Викна отчаяно, едвамъ крепяща се на краката си Драганица, като видѣ въ такова окаянно положение Радка. Последнята се захлупи облѣна въ сълзи на земята ; несмѣяйки да погледне бѣдната си майка, която продължаваше задавена да вика : . . . отъ кого е туй чедо, какво ми стана момичето, охъ . . . охъ . .

— Недѣй плака, недѣй се ядосва — начена хазяйката, като я потѣгли за ржката. — Ела да влѣземъ въ кѫщи, ще ти расправя всичко.

Влѣзоха въ слугинската стая до кухнята, и домакинката начна да расправя. Драганица непреставаше да плачи :

Нали ми бѣше дѣтето кротко и смирено и срамѣжливо. Въ пазва съмъ го крила; какво стана сега? какво да го правя? . . .

— Ще я заведешъ на колибитѣ, па ще потърсите оногова сълдатина, та ако не ще съ добромъ съ сѫда ще го накарате да се вѣнчѣятъ ! — продължаваше да й расправя хазяйката.

— Охъ, охъ тъй ли съмъ мислила азъ да я вѣнчавамъ!.. Азъ отъ тукъ не я бутвамъ. Азъ таквазъ не ви я доведохъ. Азъ немога . . . Азъ какво ще я правя на колибитѣ и азъ съмъ сирмахкиня; и азъ на двѣ ржцѣ очаквамъ . . .

Разбита, обезнадеждена сѣдна пакъ въ каруцата Драганица и си тръгна за село.

* * *

Тѣжки и мѫчителни дни настѫпваха за нещастната Радка. Хазяитѣ постоянно я пждѣха, отъ всѣкадѣ хората се смѣеха и

подиграваха съ нея ; на чешмата не можеше да стѫпи. Единственната надежда, единственния спасителенъ брѣгъ, който й се мѣркаше прѣзъ толкова бури и вълни, бѣше Петъръ. Петъръ и никой други не можаше да я спаси. А сега той бѣше заминалъ на нѣколко дни за ближния градъ и когато се върнеше, той непремѣнно щѣше да тури край на теглото й. Колкото по несносно ставаше положението на Радка, толкова повече тя мислеше за Петра, а мислитѣ укрепяваха по-здраво и по-здраво вѣрата й въ него.

Петръ си дойде ; гаче небото надъ Радкината глава се повече и повече расширяваше. Идеше минутата, мислѣше си тя, да се освободя. Ахъ, каква щастлива мисъль? . . .

Вечерьта Петръ дойде при нея; тя искаше да викне, да му искаже всичко; да я смили и той, та още на сутриньта съ нощната тъмнина и тѣ да отлетятъ нейдѣ надалечъ, но се въздържа и тихо съ умилителенъ гласъ начна:

— Петре, Петърчо, вече ще върви ми ли, не мога тукъ да стоя, отъ врѣдъ ме пѫдятъ, нигдѣ ме не щѫтъ. . . Хайде, че туй теглило не се търпи . . .

— Слушай, Радке, — я пресѣче Петръ и съ лукавъ, боязливъ гласъ начена да я увѣщава. — Ти нали виждашъ, че назначение не иди, че азъ нѣмамъ ни петъ пари, че никой не ще ни остави да се вѣнчѣйме, ами слушай . . . да ти дамъ азъ петь жълтици, че да си гледашъ и ти работата . . .

Тия думи бѣха мѫглата, която затули последнята й звѣздица въ нейния мраченъ хоризонтъ, — тя изгуби и последнята надежда. — За нея остана само едно тъмно и неизвѣстно бѫдаще, което й предсказваше теглила и мѫки.

— Азъ не щѫ, не ми трѣбатъ жълтицитѣ ти — заплака тя. — Азъ какво сега да правя! — нали ти викахъ, че не съмъ за тебе жена, ти защо ме лъга? . . . Азъ ще ида . . . азъ ще те обадя . . . Азъ не мога. . .

Петръ се разсърди на тая дързость и съ злобна усмивка викна :

— Ти ще ме обаждашъ! . . . Върви ме обаждай, ти каза вече, че това е отъ вестовоя . . . нѣмамъ азъ вечъ работа съ тебъ.

Отъ мѫки, тѫга, ходение нагорѣ надолу Радка роди на седмия мѣсецъ. Прѣзъ една снѣговита ноемврийска нощь, сама следъ голѣми болѣжки тя стана майка ; въ тихата слугинска

стаичка се чу слабия гласецъ на едно малко сѫщество, обречено още отъ утробата на майка си на бѣдствия и неволи . . .

Рано сутрина дойде хазайката и още по строго начена да вика на нещастната млада майка. — Хайде, хайде . . . до довечера да те нѣма тукъ, хайде ний не можемъ да храним хора, които стоятъ на едно мѣсто ! . . .

— Гдѣ да вървя сега бе, како Елено, толкова време ви шетахъ, — заплака Радка, — потърпѣте ме още малко, почакайте да се баримъ посъвзема ! . . .

— Като ни шета, че за туй ни направи това лице, да не можемъ да си намѣримъ сега слугиня. . . Да ставашъ, че да си вървишъ чувашъ ли? . . . Да вървишъ да го търсишъ ! . . .

— Бе, че гдѣ да вървя сега ? . . Въ тъзъ фуртуна . . .

— Не змамъ азъ ! . . върви, гдѣто щѣшъ ! . . —Завърши хазяйката, а Радка облѣна въ сълзи, се наведе и начна да говори отчаянно несвързани фрази на своя пеликанъ, който спѣше спокойно въ лоното на идеалистическата невинность.

Елена отиде въ другата стая, гдѣто Василъ и синоветѣ й пиеха чай. Тя имъ каза. На старията чорбаджия се врѣзаха двѣ дълбоки черти между голѣмитѣ вѣжди; Петъръ кунвулсивно остави недопитата си чаша и побѣгна въ другата стая, за да скрий вълнението си ; а Митю бърже скокна и отиди да види Радка.

Бутна вратитѣ и влѣзе. Щомъ си срѣщнаха погледитѣ, Радка засрамена наведи очи, — тя се считаше предъ него виновата, престѫпница, нъ при все това твърдо вѣрваше въ неговата милостива душа и откровенно начна да се оплаква.

— Охъ, Митю, Митю . . . . охъ, добричкий Митю, охъ, какво стана. . . Вижъ като неслушахъ тебе, вижъ какъвъ е билъ Петръ !

— Че . . . нима това го направи Петръ ? . . . Запита той очуденъ.

— Охъ, Петръ, Митю; той ме излъга, той ми закопа младостьта, той ми отрови живота, охъ . .—продължи да плачи ти.

— Че какъ ? — ти си казала вуйчовия вестовой Коста !

— Тъй казахъ ; тъй ме примами, тъй ме научи Петръ... Охъ, ами туй дѣте какво да правя ? я го вижъ; вижъ го не прилича ли на Петра.

Възмущение се подигна отъ дълбочината на Митювата душа. Тия думи раскъсаха всички братски връзки между него и Петра ; цѣлъ пламналъ, той бърже изхрѫкна изъ вратитѣ.

— Господине, — се хвърли Митю върху брата си, който се бѣше обтѣгналъ на канапето, като го стисна за яката — господине, каквото си започналъ, върви го продължи . . . Защо си лъгалъ. . .

— Какво съмъ направилъ ? — взе да се брани Петръ, очуденъ отъ тая смѣлость и сила на слабия си братъ.

— Какво си направилъ ? . . И още питашъ, какво си направилъ ! — Отнелъ си дѣвството на онуй момиче, излъгалъ си го понай позоренъ начинъ. . . Това дѣте е отъ тебе ! . .

Майка имъ, която стоеше въ другата стая, уплашено захвана да вика баща имъ на помощь. Митю толкова силно викаше и ядътъ толкова сила му даваше, щото Петръ отъ начало, като всѣки престѫпникъ, се сви страхливо, но послѣ като видѣ, че му идатъ на помощь сдоби повече мощь и викна:

— Да се махвашъ, че като ти лѣпна една плѣсница, ще видишъ. . . .

— Ще лѣпнишъ? . . . още имашъ лице да говоришъ. Ако не си искалъ да се женишъ за нея, защо си я лъгалъ? . .

— Какво бе? . . . Какво има? — ги пресѣче баща имъ.

— Това дѣте на Рада е отъ Петра! — отвърна запъхтенъ Митйо.

— Какъ отъ Петра? — Запита очудена и разлютена Елена.

— Петръ я е излъгалъ! Петръ я е накаралъ да каже предъ всички, че е отъ вестовои, за да не може после да го сѫди ! . . .

— Тя да си е свивала политѣ, да не го е мамила, пакъ ти да си сбирашъ язикъ задъ зѫбитѣ, че знаешъ ли се? . . . Какво ? . . . хубава работа? . . . Братя сте бе, пакъ ти ще искашъ да го женишъ за ратакиня . . . Толкова ли добро му мислишъ ? . . . Браво . . . — Разядосанъ начена домакинътъ на сина си. Майка имъ, която бѣше още повече раздразнена отъ това, отиде право при Радка и съ злъченость начна. :

— Да се махвашъ отъ тука, че знаешъ ли се ! . . . Момчето ми ще искашъ да зачерняшъ . . . — тя не може да продължи отъ злоба — скоро, скоро да си събирашъ парцалитѣ и да се махвашъ отъ тукъ . . . че ний сме ти криви а ? . . . — Начена следъ малко мълчание — прибрахми та да ходишъ съ вестовоитѣ, а пъкъ подирѣ пази да винишъ предъ свѣта . . . Какво ти е сторило момчето ми мари?

— Охъ . . . Я го вижъ — заплака отчаянно Радка — я го вижъ туй на кого прилича . . .

Елена, която много скоро смиряваха сълзитѣ, се дръпна назадъ и съ повелителенъ тонъ завърши:

— Хайди, хайди . . . събирай се, че ставай . . .

И Радка я испъдиха.

* * *

Всичкитѣ врати бѣха затворени за нея; последнитѣ сили я оставиха, а пъкъ времето все повече и повече се застудяваше; отъ нѣколко дни земята бѣше навлѣкла своята бѣла снѣговита плащеница, вѣеше буенъ горнякъ и влачеше по небето тѣжки, черни облаци, които въ своя летежъ премрѣжваха атмосферата съ едри парцали снѣгъ.

Радка се прибра въ една малка стаичка на полусрутената запустяла кжща, кояго едва се крепеше срѣщу вѣтера на скалистия хълмъ: Калето. Излѣпи прозорцитѣ съ книги, замаза дупкитѣ съ калъ; купи една рогозка, стовна за вода, малко корито за прание и се сви съ малката си рожба предъ огнището въ което задимяваха отъ време на време мисиреви копанки или нѣкое върбаво дърво.

Веднъжъ яла, други пжть гладна, веднъжъ стоплена, други — замръзнала, тя прекара така двайсеть дни. Видѣ, че отъ стотѣхъ и педесеть гроша, които и се падаха, като плата, отъ баща й останалъ дългъ на чорбаджията трийсеть гроша, като си купи рогозка, стовна, корито, единъ товаръ дърва и като яди двайсеть дни едвамъ имаше още трийсеть гроша, а тѣ се намаляваха отъ день на день и тя губѣше все повече и повече надежда.

— Ще търся работа!—си каза тя една сутрина и тръгна къмъ нѣкои кжщи, гдѣто познаваше.

— Какво искашъ?—я посрѣщаха отвсѣкадѣ.

— Искамъ работа!..

— Каква работа, нѣмаме работа!..

— Нѣма те ли я вълна за влачение, я чорапи за плетение или друго, каквото и да било!..

— Вълната си я влачимъ на водния даракъ, а чорапи си купуваме, — така ни идатъ по евтени... — й отвръщаха отъ всѣкадѣ.

Минаха се още петнайсеть дни. Прѣзъ това време тя яде само хлѣбъ и печенъ лукъ. Отъ паритѣ й останаха само петь

гроша, числото съ лука се свърши, отколѣ и последнята клечка дърва бѣ станала на пепель, работа отъ нигдѣ нѣмаше, а мраза повече и повече сковаваше земята...

Бѣше презъ нощьта на втория день на Коледа. Небето се бѣ изяснило и свѣтнало съ своятъ бриляитенъ накитъ, уморената земя се бѣ вцѣпенила подъ летаргическото було на зимната нощь, безмълвие заобикаляше отъ всички страни спящиятъ градъ, а свирепия севѣренъ вѣтеръ, въ когото като че ли се сливаха гласоветѣ на всички тѣглила и мжки на человѣческата неволя и това адско, подземно съзвучие бѣснеяше, тропайки по всички врати и прозорци.

Малката полусрутена кжщица се търсяше отъ този вихъръ; презъ всичкитѣ междини и отверстия на Радкиното жилище нахлуваше сухъ студъ, който смръзяваше и кръвьта въ мишцитѣ й. Тя тъзи вечерь лѣгна съ празенъ съвсѣмъ стомахъ; огнището бѣ пусто, а малкия пеликанъ несмиряемо пищеше въ майчинитѣ си обятия. Радка неспокойно се обръщаше на самъ на тамъ, въ нейната глава се бѣ загнѣздила една страшна мисъль, която тя се страхуваше да я испълни, а трѣбаше... Нейнитѣ костеливи ржцѣ трѣбаше да убиятъ самата нейна плътъ, да пролѣятъ кръвьта й. — Тя искаше да се освободи отъ майчина грижа...

Малката стаичка е тъмна; прѣзъ единственното стъкло на прозореца проникватъ нѣколко блѣдни лжчи на мѣсеца, които треперливо се разливатъ по опрашениятъ подъ. Студътъ все повече се усилва; по скъсаната заболояна покривка Радка се обръща пжхтяща; дѣтенцето е пресипнало вече отъ плачъ; едвамъ чува гласецътъ му...

Тя е рѣшена, тя ще свърши окаяннния му животъ, за да спаси себе си! . . .

На колко мѣста ми казаха, — замисля тя, — че ако не бихъ имала дѣте, ще ме взематъ за ратакиня? . . . но ще го осмъртя.

Но на тия мисли нѣкакъвъ вътрѣшенъ гласъ й подшепва: „недѣй!“ Нѣкаква вътрѣшна сила задържа ржцѣтѣ й,— тя се рѣшава и неможе...

Дѣтенцето пакъ заплаква, тя е отпаднала за сънь, не може вече да продължава своятъ непоносимъ животъ; става и съ треперящи ржцѣ издига малкия пеликанъ... Предъ очитѣ й се показва бащината й стрѣха, оная селска момииска веселость; щед-

ставя й се животъ напредъ, озаренъ отъ звѣздата на щастието, но нѣщо й пресича мислитѣ; нѣкакви стѫпки се зачуватъ задъ вратитѣ, тя оставя дѣтето сепнато и съ туптящо сърдце се ослушва... Нищо, това е вѣтера, който се пресмива на человѣшкитѣ бѣдствия, тя се връща, огледва вледенялото си жилище, пробититѣ прозорци, прѣзъ които влизатъ фученията на вѣтера, замръзналата стовна, пукнатото корито, коравата рогозка и смѣло хваща рожбата си за крѣхкия вратъ; тя испищава, нѣщо хрусва... умира...

Дългата декемврийска нощь, като че ли е нескончаема. Радка трепери отъ студъ права, мъртвото тѣло на младенеца стои въ тъмния жгалъ, нѣкаква злокобна тишина заобикаля пустата кѫща. Престѫпницата я страхъ да се доближи до лѣглото...

Прошѣватъ петлитѣ.

Радка става, събира си всичко, взема мъртвото тѣло въ рѫка и се затече прѣзъ рътътъ, гдѣто отзадъ въ подножието му течеше малка рѣка. Разчупи ледътъ, който вцѣпеняваше повърхнината на буйната балканска вода и хвърли умъртвената си рожба...

Страха, като че ли пордигаше за мишцитѣ Радка; тя бѣгаше напредъ прѣзъ мжглата, безъ да знае на кѫдѣ отива и защо. Следъ полвинъ часъ тичание, краката й взеха да потъватъ до колѣни въ снѣгъ, — тя се спрѣ запъхтяна, поогледа се наоколъ: навредъ дебѣлъ снѣгъ, надъ когото се влачи гѫста, непроницаема мжгла... По небето се показваше блѣднината на деня; наблизо отзадъ си тя зачу човѣшки гласове; излѣзи при тѣхъ, — тѣ бѣха кираджии. Отпредѣ й се прострѣ широка дълга партина и тя тръгна по нея.

Цѣлъ день тя вървѣ, мина нѣколко села и вечерьта едвамъ стигна, грохнала отъ пжть и мжки въ другъ единъ непознатъ ней градъ. Следъ като повървѣ изъ широката улица видѣ наблизо файтонжийски ханъ, влѣзи да спи, мисляйки още сутреньта да си търси мѣсто за слугиня. Ханджията имаше нужда отъ такава и Радка, сега прекръстена Мария, остана да слугува въ ханътъ...

Рѣката повлечи нападолу мъртвото тѣло и го запрѣ чакъ на единъ воденичень язъ. Една сутрена воденчаря, като обикаляше вадата, видѣ на язътъ нѣщо се бѣлѣе, отиде и изненаданъ отъ мъртвото тѣло, се завтече да вика селския кметъ. Кмета заяви въ околийското управление. Властитѣ по-скоро се распоредиха и издириха виновника.

Телеграфнитѣ апарати извѣстиха по четиритѣхъ ъгла на България да търсятъ Рада.

Бѣше взело да се здрачва; градския часовникъ щу бѣ ударилъ седемъ и въ ханътъ „Македония“ влѣзи единъ полицейски приставъ съ двама стражари. Приставътъ поиска на ханджията пѫтно-записната му книга, послѣ го запита виждалъ ли е такава мома, като я очерта горѣ-долу.

— Такова момиче — начена ханджията, следъ като помисли малко, — не е минавало отъ тукъ; само едно, което остана у дома да слугува.

— Я го викай !.., каза пристава.

— Повикаха Радка; тя се растепера, поблѣднѣ,—пристава я позна. Взѣха я подъ конвой и върнаха въ градътъ, гдѣто пъкъ я затвориха въ тъмния и влаженъ затворъ...

Слуховетѣ единъ прѣзъ други по страшни се носѣха изъ градътъ. Общественното мнение строго осѫждаше Петра; а баща му мисли, мисли, та:

— Да стори мира свѣтъ! — каза най-подиръ и го прати на далечъ, — прати го да се учи....

V.

А бѣдната Драганица, изсъхна, сгърби се, въ три мѣсеца сѣкашъ се състари съ трийсеть години. Неможа тя да истърпи този срамъ предъ свѣта, па заболѣ, лѣгна, та най-подиръ склопи очи.

И при новия, щу поизравненъ гробъ, щръкна други по-новъ.

СЪЛЗИТѢ НА АРАКСА

(отъ Раф. Петкановъ [1])

По твоитѣ брѣгове заспали
Вървя, Араксъ, съ тѫга въ гѫрди,
Унесенъ въ миналото свѣтло
И викащъ славнитѣ дѣди . . .

— —

Вълнитѣ грозно се бушуватъ;
Вълна съ вълната си играй;
Въ брѣгътъ съ печаленъ вой се блъскатъ
И бързатъ къмъ далечнй край . . .

— —

Кажи ми, о, Араксъ могѫщи,
Защо ридаешъ тъй сега,
Защо си тѫженъ и навѫсенъ,
Араксе, и всрѣдъ пролѣтьта?

— —

Защо горчиви сълзи капятъ
Отъ твойтѣ гордитѣ очи,
Защо отъ родний край поробенъ
Въ морето бѣгатъ тия вълни?

— —

О, не размътвай си водитѣ,
Тъй гнѣвно, тѫжно да шумятъ,
Но бързай къмъ морето долу —
Напредѣ нѣмашъ дългъ пѫть!

— —

Пакъ нека розитѣ да цъстрятъ
Градинитѣ край твоя брѣгъ
И вечерь славей да пѣе
Съ гласъ сладъкъ въ тихий нощенъ мракъ.

— —

Пакъ нека си върбитѣ листни
Стоятъ наведени, въ покой
И въ тебъ да къпятъ своитѣ нежни.
Листа въвъ лѣтний пекъ и зной . . .

---

1) Арменски поетъ съ една голѣма популярность въ родината си. Горното стихотворение е написано още въ 1854 г. и е станало народна пѣсень. То е преведено на много европейски езици.

Пакъ нека си овчарь спохожда
Съсъ свирка твойтѣ брѣгове
И мирно стадо да дохожда
Отъ тебъ водица да пие ! . .

— —

Запѣни си Аракъсъ водитѣ,
Избухна гнѣвно той тогазъ
И чухъ всрѣдъ дивия му плѣсъкъ
Такъвъ грозенъ, страшенъ гласъ :

— —

„Защо съ туй глупаво желанье,
Безумецъ, си дошелъ при мень
Да ме тревожишъ съ думи сладки,
Когато въ сънь съмъ потопенъ ?

— —

Или вдовицата злочеста,
За своя мжжъ сълзи що лѣй,
Би срѣщналъ въ гиздава примѣна
Като прѣзъ днитѣ що желѣй ? . . .

— —

Защо ми трѣбва да се кича?
Все тъмно е предъ моя гледъ —
Дѣцата ми въвъ робство чезнатъ,
Вразитѣ ми царуватъ врѣдъ.

— —

А бѣше нѣвга — въ край свободенъ —
Всрѣдъ блѣсъкъ чуденъ си течахъ
И долу тамъ, въ бездната морска
Вълнитѣ тихо си влечахъ.

— —

Тогази гордо се окичвахъ,
Блѣщѣха бистритѣ струи,
Оглеждаха се всѣко утро
Въ тѣхъ златни, пурпурни зари . . .

— —

Отъ славата що е остало
На моитѣ райски брѣгове?
Гдѣ й храма, крепостьта прочута?
Гдѣ толкозъ стари градове?

— —

Салъ Араратъ не е забравилъ
Мойтѣ славни времена
И нежно, като майка сѫща,
Ми пълни матката съ вода . . .

— —

Заслужватъ ли полята мъртви
Прохладътъ вѣченъ и свещенъ,
Полята мъртвитѣ що стенатъ,
Гдѣ царства турчина презренъ? . . .

— —

Далечъ отъ менъ ми сѫ дѣцата,
Распрѫснати на вредъ въ свѣтътъ,
Въ борба съсъ нужди и лишенья,
Въ борба ужасна съсъ гладътъ.

— —

Врази изгониха ми синоветѣ,
Плѣниха родната земя,
Дойдоха диви орди, гдѣто
Цъвтѣше щастье, свобода . . .

— —

За тѣхъ ли съ цвѣтове раскошни
Сега да кича своя брѣгъ.
Да блѣскамъ ази предъ очитѣ
На азиятския дивакъ?

— —

До гдѣто ми чедата желятъ,
До гдѣ за родний край тѫжатъ,
Азъ ще тѫгувамъ безутѣшно
И нѣка й за́ръкътъ ми светъ!"

— —

Аракъсъ замлъкна. И вдрѣдъ пѣна
Скри гордо свойта жаль
И пакъ понесе си вълнитѣ
Гдѣ нѣма робство и кинжалъ . . .

Д. И. Доляновъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ БЪ ПРОЗА

ОТЪ

ФРАНЪ МАЖУРАНИЧЪ [1])

I

НАГРАДА.

Il est trop difficile de penser noblement, quand on ne pense que pour vivre.
Rousseau. Les Confessions.

Представлявамъ си бѣдна, калпа и тѣсна криволиста улица въ работническото предградие.

Ако се вгледате въ желтитѣ, изнурени и испити лица на неговитѣ обитатели, съ очи потънали въ отчаяние и безнадежность; ако видите тѣзи нещастни дѣца, облечени въ дрипи да играятъ по улицитѣ, — нѣма и да си помислите даже, че вий се намирате въ Парижъ! . . .

Да! . . . това не е този раскошенъ и развратенъ Парижъ, който вий по-рано знаете; това е бѣдното, гладното фабрично предградие.

Погледнете това мило дѣте! , . . Какъ то припка, играе весело — ту подхукне, ту се исправи на едното си краче, като гарванче. Нали и гарванчето, вѣрвамъ сте съгласни и вий, е дѣте между птицитѣ.

Дѣтето е весело, безгрижно. То не знае и не предчувствува бѣдитѣ, които го очакватъ въ живота . . . . То е щастливо . . .

Отъ прозореца на кѫщата го гледа и му се любова неговата майка, която държи на гѫрдитѣ си друго по-малко дѣте . . . Така или инакъ и тя е сега щастлива, ако и за единъ часъ.

Но ето, погледнете сега този малъкъ непослушко, исправенъ насрѣдъ улицата и какъ весело се огледва на около... Той се тъпче и блъска отъ едно мѣсто на друго и се подкача съ връстницитѣ си . . . Вижте, какъ той цалува едно малко момиче . . . О, той е безчинникъ, нѣщо повече... нехранимайко...

Ето че се задаватъ конье сърдити, запѣнени отъ умора... Всичкитѣ дѣца бѣгатъ оплашени, конетѣ настѫпватъ и то право

---

1) *Хърватски писатель, роденъ въ 1838 год.*

върху дѣтето. Кучияша вика да предварди опастността, майката е въ ужасъ, а то . . . то като изумяло стои насрѣдъ улицата и гледа право въ лицето на опастността.

Отведнъжъ отъ гдѣ довтаса човѣкъ . . . Той се спусна, грабна дѣтето и го запрати на страна. Но опастността настигна него; разяренитѣ конье го тласнаха, той падна и колелото премина напрѣки прѣзъ едната му ржка . . . Ржката увисна счупена.

Дотърчаха съсѣдитѣ. Майката разгледва дѣтето си . . . . Дѣтето е здраво, неповрѣдено.

Но гдѣ е неговия спаситель?

Бѣдняка е заведенъ въ болницата.

Другариѣ му работници утѣшаватъ своя бѣденъ другаръ... „За какво ми е ржката", отговаря имъ той: „когато става три дена отъ какъ съмъ безъ работа и отъ вчера не ялъ" . . .

Въ романитѣ всичко това е малко не тъй, и свършва съ много по щастливъ край. Тамъ спасеното дѣте е синъ на богатъ баща — търговецъ или банкеръ, който сжщо така има конье и файтонъ . . . Тамъ нещастника надаряватъ щедро, богато и той, останалото време отъ живота си, прекарва въ доволствие, безъ да се нуждае отъ нѣщо . . .

Какъ е въ живота ? Случва ли се тъй въ дѣйствителностьта? Съ какво ще възнаградятъ своя благодѣтель нещастнитѣ и гладни бѣдняци? Тѣ скърбятъ и плачатъ само за постигналото го бѣдствие . . . Въ този случай и сълзитѣ сж награда ! . . .

Не викайте . . .

Не викайте : „насъ апатия събори,
„Пустота е в'обществото,
„Предъ злобитѣ нѣма днесъ що да се стори,
„Предъ тѣхъ кланяй си челото.

—

„Не струватъ днесъ упорства възмущения,
„Не сж гърдитѣ ни отъ тучъ;

„В'животъ кипящъ всрѣдъ бури и смущения
„Не прониква свѣтлия лучъ“ . . .

—

Не, ощъ има сърдца искренни и жарки,
Още в'гърдитѣ има духъ;
До катъ сълзи има и стонове жалки,
Не е живота пустъ и глухъ.

—

Ощъ има отгласъ на скърбитѣ, тѣглата,
И огънь, който не тухне;
Не, да н'бѫдемъ глухи и пусти в'главата,
В'гърдитѣ бухълъ да н'глухне.

—

Некъ буритѣ всрѣдъ мрака в'насъ страхъ да н'будятъ,
Ний некъ в'живота бѫдемъ фаръ;
Некъ всички неправди в'гърдитѣ пламъ ни гудятъ
И с'тѣхъ да водимъ борба с'жаръ

—

Намъ борбата е свято завѣщание,
Тя днесь ще страднитѣ свѣсти,
Съсъ тѣхъ ний в'едно ще мреме въвъ разгара
Докато щастье заблѣсти ! . . .

В. Ив. Неновъ.

Социалното развитие и личната свобода

ОТЪ ПРОФ. ЕНРИКО ФЕРРИ.

Друго едно мнимо противоречие виждатъ противницитѣ между социализма и еволюционизма и не преставатъ да казватъ и повтарятъ, че социализма ще бѫде една нова форма на тиранията, че той ще унищожи всички блага на свободата, които нашия вѣкъ е искупилъ съ цѣната на много и скѫпи жертви и тѣжки мъченичества.

Още другадѣ, при въпроса за естественното неравенство между хората, азъ казахъ, че именно социализма ще осигури всѣкиму покрай единъ човѣшки животъ и съвършенното развитие на неговата личнотть. При това и другъ единъ законъ, установенъ при еволюционната теория, показва, че съвсѣмъ несправедливо се мисли, какво осѫществението на социализма ще докара едно ограничение на това, що има жизненно и плодотворно въ личната свобода. Този законъ, установенъ майсторски отъ Ардиго, говори, че всѣка нова фаза на социалното и естественното развитие, не разрушава сѫществennитѣ явления на преходящитѣ фази, но напротивъ запазва онова, що е жизненно, а премахва само разваленитѣ и патологически явления. Така развитието на растителния животъ не носи съ себе си унищожение на първитѣ движения на организма проявени при криллазационнитѣ явления въ реда на нишитѣ организми, както и животинското царство не унищожава растителното, както и человѣкъ не премахва по раннитѣ членове въ реда на развитието, но всички наследени форми живѣятъ наедно и една до друга.

Такъвъ е пѫтя на общественното развитие и въ такъвъ именно смисъль еволюционизма тълкува срѣдневѣковната култура, която не премахна придобиткитѣ на по-раннитѣ цивилизации, но запазва жизнеспособнитѣ елементи, които отъ единъ периодъ на зараждане достигатъ до зрѣлость — нѣщо което забелѣзваме въ културата на възраждането. Сѫщо този законъ владѣе и въ цѣлото величественно развитие на общественния животъ, въ сѫдбата и растежа на отдѣлнитѣ обществени учреждения. Така щото една фаза отстѫпя мѣсто на друга, като отхвърля неспособнитѣ за животъ елементи и патологически явления на упадналата епоха, като запазва, подмладява и развива въ сѫщото време при тази промѣна здравитѣ и плодотворни органи, а чрезъ това повишава физическото и морално равнище, на което човѣкъ стои.

И развитието на човѣчеството е подчинено на сѫщитѣ закони, още отъ първава му почва въ дѣвственнитѣ гори на първобитнитѣ времена до пораждането на сегашната култура, която, безъ съмнѣние, въ всѣко отношение надминава онія на предходящитѣ епохи, но пъкъ отъ друга страна тя е осквернена отъ отровнитѣ продукти на нейното собствено израждане, върху което азъ указахъ, когато говорихъ за израженето на *подбора*.

За примѣръ може да се укаже на това, че въ днешното буржуазно общество, работника въ цѣлость води единъ животъ, който и физически и морално стои по-горѣ отколкото преди, но неможе въ сѫщото време да се откаже, че неговото економическо положение, като свободенъ надничаръ въ много отношения е по-неблагоприятно отъ положението на съотвѣтственитѣ класси въ древностьта и срѣднитѣ вѣкове — робитѣ и крепостнитѣ. Въ древность роба бѣше абсолютна собственность на господаря и водяше единъ почти скотски животъ; но все пакъ господря имаше интересъ да му усигури поне дневния хлѣбъ, тъй като роба съставяше една часть отъ неговитѣ притежания, както и впрегатния добитакъ.

Привързания къмъ земята крепостникъ отъ срѣднятѣ вѣкове бѣше обвързанъ съ нѣкои задължения, които наистина го ввързяаха о земята, но поне му осигуряваха—съ исключение прѣзъ неплодовитѣ години — всѣкидневния хлѣбъ.

Свободния работникъ въ наше време е осѫденъ да върши една работа недостойна за человѣка, както по вида си тъй и по продължителностьта си, и при това нѣма никакви опредѣлени юридически отношения нито къмъ своя господарь капиталистъ, нито къмъ земята; той не е никога сигуренъ за всѣки дневния си хлѣбъ, защото господаря нѣма голѣмъ интересъ да храни или да задържа своитѣ работници, и тѣхната смъртъ или болѣсть нему не причинява никакви загуби, защото на работния пазарь има предложение на празни ржцѣ, които представятъ единъ неичерпаемъ приливъ отъ пролетарии, готови на негово расположение.

Не че собственницитѣ отъ наше време сѫ въспитани полошо, но за туй че моралното чувство е досѫщъ продуктъ на економическото състояние, ние сме свидѣтели на такива случаи: едрия собственникъ, или пъкъ неговия директоръ повиква ветеринарния лѣкаръ, когато нѣкой волъ въ обора се разболѣе, за да избѣгне една загуба въ своя капиталъ, но не повиква лѣкаря, когато е болно дѣтето на неговия говедарь.

Не ще съмнѣние, че се срѣщатъ, или като извѣстни исключения, добродушния господари, които не се водятъ по тия правила, както и не може да се откаже, че благотворителното чувство — често по-вече или по-малко вълнува и богатитѣ слоеве, които по този начинъ накарватъ да мълчи извѣстно вѫтрѣшно чувство на морална отговорность; обаче неуко-

лима истина остава, че подъ днешния индустриализмъ, макаръ работника да притежава изборенъ гласъ, политическа свобода и право свободно да се сдружава: той не е до тогава поне, докато той не се възползува отъ тѣзи свои права, за да влѣзе въ организацията на една работническа партия, когато само става (основна точка на своята программа, социалния въпросъ) осигуренъ за всѣкидневния си хлѣбъ и за жилището си.

Социализма иска именно да осигури всичко това на человѣцитѣ и като положително, математически сигурно срѣдство за постигание тази цель показва на това, че частната собственость върху срѣдствата за производство трѣбва да се замѣни съ колективна; но това още не значи, че тя иска да премахне всичкитѣ дѣйствително полезни и плодотворни придобитки на съвременната цивилизация, и на ония, които я предхождатъ.

Да вземемъ единъ характеризически примѣръ. Изобрѣтението на безчисленно множество индустриални и ступански машини, — това духовито приложение на науката, за да се оползотворятъ естественнитѣ сили,—което трѣбва само добро да носи, защото то е издигнало човѣшката работа отъ низкото положение на животинска мъка, за да стане достойна за човѣка,—това изобрѣтение днесь, както и преди носи нещастие и смъртъ за хиляди работници, които поради намалението на потрѣбнитѣ човѣшки сили, обусловено отъ машинитѣ, сж обрѣчени на мъки отъ безработица или пъкъ на едно минимално възнаграждение, което едва може да ги спаси отъ гладна смъртъ.

Първата истинктивна реакция отъ страна на тѣзи нещастници е, и много пъти е била, разрушението на машинитѣ, които тѣ проклинатъ като орждия на тѣхното незаслужено и безмилостно наказание.

Обаче разрушението на машинитѣ би било дѣйствително повратъ къмъ варварството, а социализма, който самъ по себе си означава една по висока фаза въ човѣшката цивилизация, най-малко иска това: но пъкъ само той може да разрѣши този болѣзненъ въпросъ, а не икономическия индивидуализмъ, който всѣкидневно създава нови машини, за да задоволи нуждитѣ на капитализма. Разрѣшението състои въ това, че машинитѣ ще станатъ колективна собственость; щомъ като това вече стане, тогава техническия прогресъ ще гони цельта да намали работното време и мускулната работа, необходими за създаването на извѣстно количество срѣдства за прехрана и когато така се

намали количеството на работата, която единъ работникъ трѣбва да върши, ще му достави едно по-високо и по-достойно човѣшко сѫществувание. Това нѣщо се е достигнало вече отчасти тамъ, гдѣто нѣколцина дребни собственици сѫ се сдружили, за да си доставятъ нѣкоя машина или пъкъ нѣкоя парна вършачка, отъ които тѣ единъ подиръ други се ползуватъ. И когато къмъ собственицитѣ на земята се присъединятъ и исполичаритѣ и работницитѣ и образуватъ едно голѣмо корпоративно братство (а това може да стане тамъ, гдѣто земята е социална собственность); машинитѣ и тѣ станатъ обществена собственность, както сѫ днесь пожарнитѣ тулумби, тогава поредното употрѣбление отъ отдѣлнитѣ лица не ще упражнява вече това болѣстно въздѣйствие върху работника; тогава вече машината не ще се проклина, но ще бѫде благославяна, едничко поради това, че тя е коллективна собственность.

Въ такъвъ именно смисъль трѣбва да се разбира, че социализма, понеже представя една по висока степень на развитие, ще премахне въ съвременното състояние само ония отровни продукти, които крайния индивидуализмъ е произвелъ: отъ една страна той създава милиардери и предприемачи, които държайки въ една рѫка наказателния законъ, бъркатъ съ другата въ публичнитѣ каси и печелятъ милиони, а отъ друга страна създава лъмтащитѣ пламнѫли масси, онази пъплачъ, що пъка въ въртепа на голѣмитѣ градове, или пъкъ обитателитѣ на калнитѣ колиби, които пѫтника днесь вижда въ Потала и Кампана.

Никой съзнателенъ социалистъ не е помислялъ да отрича великитѣ заслуги на буржуазията за человѣческата цивилизация, нито пъкъ иска да заличи златнитѣ страници въ историята, които тя е испълнила съ разказитѣ за велики национални подвизи, за чудесното приложение на науката въ индустрията, и при размѣната на стокитѣ и мислитѣ.

Това сѫ безсмъртни придобитки на человѣческия прогресъ, които социализма ни най-малко не мисли, нито да отказва нито да истрѣбява, а напротивъ заплаща на великодушнитѣ пионери на буржуазията за тѣхнитѣ заслуги съ очудване и благодарность. Той отказва да признае тия дѣла толкова, колкото единъ атеистъ мисли да не цѣни и да разрушава майсторскитѣ произведения на Микелъ Анжело или Рафаела, само за това защото тѣ въспроизвеждатъ религиозни легенди.

При всичко това обаче социализма вижда въ настоящето

буржуазно общество печалнитѣ симптоми на едно неизбѣжно разложение, и се рѣшава да освободи тѣлото на обществото отъ отровнитѣ продукти на това разложение: той не може да се задоволи само да търси тѣзи симптоми и да премахне само нѣколко банкрутирали банкери, злоупотрѣбители чиновници или пъкъ крадливи предприемачи, той иска да премахне злото отъ корена и источника на отровната зараза. Само едно коренно измѣнение на системата, при което частната собственость ще се замѣсти съ колективната, може още да подмлади, да даде потикъ на непокваренитѣ сили на обществото, за да се издигне на една по-висока културна степень, гдѣто не ще има вече малцина привилегировани, които водятъ животъ сплетенъ само отъ лѣность, наслаждения и расточителности, но гдѣто живота на неизчислимото множесто ще се подигне за да получи образътъ на сериозно достоинство, спокойна безпечность, симпатическо и весело братство, на мѣстото на скърбьта, страха и печалта, които днесь го подържатъ въ едно долно положение.

Това имахъ да кажа азъ срѣщу бруталното твърдѣние, че социализма ще задуше всѣка свобода; това твърдѣние винаги ще поддържатъ съ сичкитѣ му либерални гарнитури онія, на които едничкия интересъ е да се запази обществото въ економическия застой. Тамъ гдѣто любовьта къмъ свободата възбужда чистосърдеченъ ужасъ прѣдъ социализма, тамъ това явление може да се обяспи съ единъ законъ, който Спенсеръ така е формулиралъ: всѣки постигнатъ прогресъ става прѣчка за оня, който има да се постига.

Една естественна наклонность, която азъ ще нарека оптимистическа, противи се, не иска да вижда въ веднъжъ постигнатия идеалъ, въ веднъжъ достигнатия прогресъ единъ идолъ, а едно просто орѫдие, да вижда въ него исходната точка на нови идеали и прогресъ, и съ по-голѣма охота се предава на фетишистическо поклонение предъ постигнатото, въ което намира покой всѣко стремление и желание.

Както дивака се кланя на самото дърво, което му дава плодове, не заради плодоветѣ, и най-послѣ си направя отъ него единъ недосегаемъ фетишъ, който като такъвъ не му дава вече никакви плодове, както скѫперника почита въ паритѣ единъ фетишъ, та ги оставя безплодно да стоятъ въ кассата, вмѣсто да ги употрѣби като срѣдства за нови печалби, така и либерализма, дѣтето на революцията, си създава идолъ отъ свобо-

дата, една сама цель, единъ безполезенъ фетишъ, вмѣсто да я употрѣби като орѫдие за нови завоевания или като стимулъ за нови идеали.

Понятно е, че при едно несвободно политическо положение най-необходимия и въжделенъ идеалъ е билъ да се завоюва свободата, политическия суверенитетъ. Че тѣ сѫ извоювани, за това ние, които идемъ после, има да благодаримъ на мѫчениците и героитѣ, които всичко сѫ искупили съ цѣната на собствената си кръвь. Обаче свободата не е цель за себе си, нито пъкъ може да бѫде. Каква полза има отъ свободата на мисъльта и на събранията, когато стомаха е празенъ и милиони хора вследствие на недостатъкъ отъ кръвь въ мозъка и въ мускулитѣ сѫ изгубили всѣка морална и физическа сила? Помага ли нѣщо на народа платоническото му участие въ политическото величие чрезъ избирателното право, което има, когато той изнемогава подъ материалното робство на нещастието, безработицата и случайния или пъкъ хронически гладъ? Свободата за свободата — това значи единъ достигнатъ прогресъ, който се испрѣчва на другъ още не достигнатъ, единъ видъ политическа мастурбация (самоудовлетворение), която остава безплодна срѣщу новитѣ нужди на живота.

Социализма отговаря и на предупрежденията, които се правятъ отъ страна на импотентнитѣ хора на свободата, така че една нова фаза въ развитието, не се стреми да унищожи продуктитѣ на предшествувалитѣ фази и въ силата на това не иска да бутне даже славнитѣ придобитки отъ 1789 год., но че тя изисква отъ тази свобода да улесни работницитѣ, които сѫ съзнали своитѣ интереси и нужди, да си послужатъ съ нея въ борбата съ классата на капиталиститѣ и предприемачитѣ, за да могатъ тѣ да постигнатъ и осѫществятъ една човѣшка обществена организация.

Свободата, дадена на непривилегированитѣ класи, спроти частната собственость и основанното върху нея икономическо положение, е простъ единъ признакъ, една платоническа залъгалка. Ако работника въ пълно съзнание на своитѣ классови интереси поиска да си послужи съ своята свобода, тогава обладателитѣ на икономическата и политическа власть ще вематъ тутакси да отричатъ своитѣ либерални мисли — принципигѣ на 1789 год., ще притискатъ всѣка публична свобода и ще

залъгватъ съ илюзията да спратъ съ тия срѣдства съдбоносния вървежъ на общественното развитие.

Досѫщъ такова значение иматъ и упрекитѣ, които се правятъ на социалиститѣ, че тѣ не ще иматъ свое отечество отъ последователность на космополитизма.

И това пакъ е едно заблуждение. Националнитѣ епопеи, чрезъ които Италия и Германия извоюваха своята свобода въ началото на нашия вѣкъ, безъ съмнѣние означаватъ голѣмъ прогресъ, и азъ повтарямъ, че ние социалиститѣ сме благодарни на ония, които сѫ ни дарили съ едно свободно отечество. Но за туй пъкъ отечеството не трѣбва да бѫде спънка въ необходимия прогресъ, който безъ съмнѣние, ще доведе най-послѣ до едно побратимяване на народитѣ, чуждо за умразата, този остатъкъ отъ варварската епоха, не трѣбва да бѫде и единъ видъ покривка на капиталистическия егоизмъ, който отъ своя страна е разбралъ много добрѣ, та да се мѫчи да разбива здравия пръстенъ на златния интернационалъ.

Както войнитѣ между италиянскитѣ градове престанаха подъ влияние на събуденото национално чувство, така и патриотическото съперничество ще утихне ще се прекрати, на негово мѣсто ще застѫпи чувство на всеобщо братство, което ще обгръща цѣлото человѣчество.

Като приемемъ классовата борба за факторъ, който обяснява историята, лесно можемъ си представи, какво удоволствие намиратъ интернационално-свързанитѣ господствующи класи — лондонския банкеринъ съ помощьта на телеграфитѣ живѣе сѫщевременно на пазаритѣ въ Ню-Йоркъ, Петербургъ, Пекинъ, — да всѣватъ раздоръ и несъгласие въ срѣдата на великата работническа фамилия въ цѣлия свѣтъ или пъкъ въ нашата Европа ; това разцѣпление именно прави възможно господствующето положение на капиталиститѣ и тѣ, за да го подържатъ, прибѣгватъ къмъ скритата първобитна умраза срѣщу чужденцитѣ.

И поради своето интернационално направление, социализма представя несъмненъ нравственъ прогресъ и една неизбѣжна фаза въ човѣшкото развитие. Съобразно съ този законъ на еволюцията, който тукъ ни занимава, не можемъ никога да мислимъ, че социализма ще премахне всѣка частна собственость, чрезъ колективната. Всѣко развитие се извършва така, че новата фаза не очиства всичко предходящо, нъ само онова, което е станѫло нетърпимо и е станало въ абсолутно противоречие съ

новитѣ условия на живота. Когато на мѣстото на частната собственность върху земята и орѫдията за производство стѫпи колективната собственность, не трѣбва да се мисли, че ще се премахне собственостьта върху отдѣлни нѣща, необходими за прехрана, върху дрехитѣ, и предметитѣ, които сѫ потрѣбни изключително за употрѣба на отдѣлнитѣ индивиди и фамилии.

И тъй този видъ частна собственность ще остане за винаги, макаръ и подъ коллективизма, защото тя е необходима и напълно се пригодява отъ общественната собственность върху земята, рудницитѣ, кѫщитѣ, работилницитѣ, машинитѣ, сѣчивата и срѣдствата за преносъ.

И днесъ даже коллективната собственность сѫществува въ нѣкои форми предъ нашитѣ очи, напр. въ формата на публични библиотеки; последното това обстоятелство никакъ не прѣчи, за да се ползуватъ отъ книгитѣ отдѣлнитѣ лица, които не могатъ да си набавятъ поради рѣдкостьта и скѫпата имъ цѣна, така че книгитѣ като коллективна собственность ще бѫдатъ безгранично по-полезни, отколкото кога сѫ затворени въ шкафоветѣ на библиофилитѣ; така сѫщо коллективната собственность върху земята и орѫдията за производство ще осигури на всѣки индивидъ възможностьта да се ползува отъ една машина, отъ едно необходимо сѣчиво или пъкъ отъ една нива, и така ще направи сторична ползата отъ тѣзи орѫдия.

Не е право да се утвърждава, че щомъ веднажъ хората престанатъ да цѣнятъ частната собственность, способна да нараства и да се предава, вследствие на това, че не сѫществува никакъвъ егоистически мотивъ, който проистича отъ частнитѣ и семейни интереси, ще изгубятъ и всѣка охота за работа.

Защото виждаме, че и въ днешния индивидуалистически свѣтъ, ония остатъци отъ коллективната собственность върху земята, тъй внимателно изследвани по примѣра на Лавеле, разработватъ се и се ступанисватъ съ сѫщитѣ грижи и даватъ сѫщитѣ доходи, както частнитѣ владѣния, макаръ че притежателитѣ на тази коллективна собственность иматъ само едно, върху обичая основано, право надъ тазъ земя.

Лория е показалъ (Les bases economiques de la constitution sociale 1894 г. III, I), че и въ колективистическото общество разумния егоизмъ ще бѫде стимулъ за дѣятелность, само че тука той довежда до една общественна хармония, невъзможна въ едно индивидуалистическо общество.

залъгватъ съ илюзията да спратъ съ тия срѣдства сждбоносния вървежъ на общественното развитие.

Досѫщъ такова значение иматъ и упрекитѣ, които се правятъ на социалиститѣ, че тѣ не ще иматъ свое отечество отъ последователность на космополитизма.

И това пакъ е едно заблуждение. Националнитѣ епопеи, чрезъ които Италия и Германия извоюваха своята свобода въ началото на нашия вѣкъ, безъ съмнѣние означаватъ голѣмъ прогресъ, и азъ повтарямъ, че ние социалиститѣ сме благодарни на ония, които сѫ ни дарили съ едно свободно отечество. Но за туй пъкъ отечеството не трѣбва да бѫде спънка въ необходимия прогресъ, който безъ съмнѣние, ще доведе най-послѣ до едно побратимяване на народитѣ, чуждо за умразата, този остатъкъ отъ варварската епоха, не трѣбва да бѫде и единъ видъ покривка на капиталистическия егоизмъ, който отъ своя страна е разбралъ много добрѣ, та да се мѫчи да разбива здравия пръстенъ на златния интернационалъ.

Както войнитѣ между италиянскитѣ градове престанаха подъ влияние на събуденото национално чувство, така и патриотическото съперничество ще утихне ще се прекрати, на негово мѣсто ще застѫпи чувство на всеобщо братство, което ще обгръща цѣлото человѣчество.

Като приемемъ классовата борба за факторъ, който обяснява историята, лесно можемъ си представи, какво удоволствие намиратъ интернационално-свързанитѣ господствующи класи—лондонския банкеринъ съ помощьта на телеграфитѣ живѣе сѫщевременно на пазаритѣ въ Ню-Йоркъ, Петербургъ, Пекинъ, — да всѣватъ раздоръ и несъгласие въ срѣдата на великата работническа фамилия въ цѣлия свѣтъ или пъкъ въ нашата Европа; това разцѣпление именно прави възможно господствующето положение на капиталиститѣ и тѣ, за да го подържатъ, прибѣгватъ къмъ скритата първобитна умраза срѣщу чужденцитѣ.

И поради своето интернационално направление, социализма представя несъмненъ нравственъ прогресъ и една неизбѣжна фаза въ човѣшкото развитие. Съобразно съ този законъ на еволюцията, който тукъ ни занимава, не можемъ никога да мислимъ, че социализма ще премахне всѣка частна собственность, чрезъ колективната. Всѣко развитие се извършва така, че новата фаза не очиства всичко предходящо, нъ само онова, което *е станѣло* нетърпимо и е станало въ абсолутно противоречие съ

новитѣ условия на живота. Когато на мѣстото на частната собственность върху земята и орѫдията за производство стѫпи колективната собственность, не трѣбва да се мисли, че ще се премахне собственостьта върху отдѣлни нѣща, необходими за прехрана, върху дрехитѣ, и предметитѣ, които сѫ потрѣбни изключително за употрѣба на отдѣлнитѣ индивиди и фамилии.

И тъй този видъ частна собственость ще остане за винаги, макаръ и подъ коллективизма, защото тя е необходима и напълно се пригодява отъ общественната собственость върху земята, рудницитѣ, кѫщитѣ, работилницитѣ, машинитѣ, сѣчивата и срѣдствата за преносъ.

И днесъ даже коллективната собственость сѫществува въ нѣкои форми предъ нашитѣ очи, напр. въ формата на публични библиотеки; последнето това обстоятелство никакъ не прѣчи, за да се ползуватъ отъ книгитѣ отдѣлнитѣ лица, които не могатъ да си набавятъ поради рѣдкостьта и скѫпата имъ цѣна, така че книгитѣ като коллективна собственость ще бѫдатъ безгранично по-полезни, отколкото кога сѫ затворени въ шкафоветѣ на библиофилитѣ; така сѫщо коллективната собственость върху земята и орѫдията за производство ще осигури на всѣки индивидъ възможностьта да се ползува отъ една машина, отъ едно необходимо сѣчиво или пъкъ отъ една нива, и така ще направи сторична ползата отъ тѣзи орѫдия.

Не е право да се утвърждава, че щомъ веднажъ хората престанатъ да цѣнятъ частната собственость, способна да нараства и да се предава, вследствие на това, че не сѫществува никакъвъ егоистически мотивъ, който проистича отъ частнитѣ и семейни интереси, ще изгубятъ и всѣка охота за работа.

Защото виждаме, че и въ днешния индивидуалистически свѣтъ, ония остатъци отъ коллективната собственость върху земята, тъй внимателно изследвани по примѣра на Лавеле, разработватъ се и се ступанисватъ съ сѫщитѣ грижи и даватъ сѫщитѣ доходи, както частнитѣ владѣния, макаръ че притежателитѣ на тази коллективна собственость иматъ само едно, върху обичая основано, право надъ тазъ земя.

Лория е показалъ (Les bases economiques de la constitution sociale 1894 г. III, I), че и въ колективистическото общество разумния егоизмъ ще бѫде стимулъ за дѣятелность, само че тука той довежда до една общественна хармония, невъзможна въ едно индивидуалистическо общество.

Ще приведа тука единъ много поучителенъ, макаръ малъкъ примѣръ; преди пѫтуваха само богатитѣ; тогава имаше много наемни кола на расположение на публиката, но високата цѣна на тарифитѣ докара едно по-пататъшно социализирание на съобщенията въ формата на омнибуси и трамваи. Остава още само една крачка до пълното социлизирание на съобщенията въ градоветѣ; файтони, омнибуси, трамваи, и т. п. остава да минатъ въ притежание на общинитѣ и да бѫдатъ безплатно на расположение на отдѣлнитѣ хора, както е свѣтлината. Тази сѫщата система и въ желѣзницитѣ може да се въведе за цѣлия народъ.

Обаче срѣщу това възразяватъ, какво тогава всички хора ще искатъ да пѫтуватъ съ файтони или трамваи, и ще стане нужда да имъ се отказва. Този аргументъ обаче не е справедливъ; такова може да бѫде следствието, ако само съобщението наведнъжъ се измѣни и то само за първо време. И днесъ даже чиновницитѣ по пощата и телеграфа иматъ свободни билети, безъ тѣ да ставатъ нетърпими съ това си право. Когато трамваитѣ станатъ за всички безъ плата достѫпни, тогава ще изпъкне другъ мотивъ — нуждата отъ тѣлесно движение, особено за хората, които добрѣ се хранатъ и прекарватъ сѣдящъ животъ.

И тъй върху тази малка часть отъ коллективистическата собственность индивидуалния егоизмъ ще се съгласи съ обществения интересъ.

Когато нѣкои остатъци отъ коллективната собственность, дошле въ допиръ съ меркантилния индивидуализмъ, лошо се управляватъ и исчезватъ, не можемъ да вземемъ това за аргументъ срѣщу социализма, понеже въ днешната крайно индивидуалистически сложена обществена и икономическа срѣда подобни форми не намѣрватъ възможность за по-здравъ животъ.

Тѣзи остатъци не могатъ по-нататъкъ да живѣятъ, както рибата вънъ отъ водата; това сѫщото има значение и за фантастическитѣ опити на многославнитѣ социалисти, коммунисти или анархисти — мечтатели, които сѫ се опитали да направятъ такива като предходящъ социалистически експериментъ: всѣки подобенъ експериментъ, поставенъ въ една морална и икономически индивидуалистическа срѣда, не може да сполучи; такава една срѣда не може да имъ даде условията за едно физиологическо развитие, които тѣ ще пимѣрятъ тепърва при едно

коллективистическо и социалистическо общество [1]). Тепърва въ социалистическата срѣда индивидуалнитѣ наклонности и способности ще се приспособятъ къмъ коллективизма; подъ господството на икономическия индивидуализмъ, на свободната конкуренция, всѣки человѣкъ вижда въ лицето на своя ближенъ ако не единъ противникъ, поне единъ конкурентъ, така щото антисоциалния егоизмъ трѣбва да се развие най-бърже отъ всички човѣшки тенденции; ето що ни носи това чувство на самосъхранение и най-вече при нашата хвъркато-бърза цивилизация, която се различава толкова рѣзко отъ мирния и угодливия индивидуализмъ на миналитѣ времена.

Напротивъ въ едно общество, гдѣто всѣки человѣкъ въ замѣна на направенитѣ морални или физически заслуги предъ обществото, е сигуренъ за всѣкидневнитѣ грижи за своето съществувание, тамъ егоизма рѣдко ще намѣри случай или поводъ да се прояви покрай чувствата на солидарность, симпатия и алтруизмъ, и печалния принципъ: homo hominis Lupus не ще трови вече по-голѣмата часть отъ нашия животъ.

Не искамъ да се задълбочавамъ въ по сериозни разсѫждения по този въпросъ; като заключение на този анализъ върху двѣтѣ мними противоречия между социализма и теорията на еволюцията, ще напомня върху това, че социологическия законъ, за запазване на придобитото вече и въ следнитѣ степени на еволюцията дава едно доста ясно представление за социалното положение, така както научния социализмъ го начертава и както то е вече въ началото на своето зараждание; това представление много е по-положително, отколкото си мислятъ нашитѣ противници, които още си мислятъ, че иматъ работа съ романтическия или сантименталния социализмъ отъ първата половина на това столѣтие.

Ето това е гледището, на което Гюйо се поставя въ своята книга Les principes de 89 et le socialisme (Paris 1894) въ името на една индивидуалистическа психология, като твърди изрично, че le socialisme est depressif et l'individualisme expansif (социализмътъ е стѣснителенъ, а индивидуализмътъ — просторенъ) — мисъль която би била вѣрна, ако само се преобърнеше. Това доказва и примѣра съ 8 часовия работенъ день.

---

1) Така щото несполукитѣ на подобни експерименти още не показватъ, както искатъ да утвърждаватъ, че всѣко социалистическо дѣло толкова трайно ще бѫде.

Ще приведа тука единъ много поучителенъ, макаръ малъкъ примѣръ; преди пѫтуваха само богатитѣ; тогава имаше много наемни кола на расположение на публиката, но високата цѣна на тарифитѣ докара едно по-нататъшно социализиране на съобщенията въ формата на омнибуси и трамваи. Остава още само една крачка до пълното социлиазиране на съобщенията въ градоветѣ; файтони, омнибуси, трамваи, и т. п. остава да минатъ въ притежание на общинитѣ и да бѫдатъ безплатно на расположение на отдѣлнитѣ хора, както е свѣтлината. Тази сѫщата система и въ желѣзницитѣ може да се въведе за цѣлия народъ.

Обаче срѣщу това възразяватъ, какво тогава всички хора ще искатъ да пѫтуватъ съ файтони или трамваи, и ще стане нужда да имъ се отказва. Този аргументъ обаче не е справедливъ; такова може да бѫде следствието, ако само съобщението наведнъжъ се измѣни и то само за първо време. И днесъ даже чиновницитѣ по пощата и телеграфа иматъ свободни билети, безъ тѣ да ставатъ нетърпими съ това си право. Когато трамваитѣ станатъ за всички безъ плата достѫпни, тогава ще изпъкне другъ мотивъ — нуждата отъ тѣлесно движение, особено за хората, които добрѣ се хранатъ и прекарватъ сѣдящъ животъ.

И тъй върху тази малка часть отъ коллективистическата собственность индивидуалния егоизмъ ще се съгласи съ обществения интересъ.

Когато нѣкои остатъци отъ коллективната собственность, дошле въ допиръ съ меркантилния индивидуализмъ, лошо се управляватъ и исчезватъ, не можемъ да вземемъ това за аргументъ срѣщу социализма, понеже въ днешната крайно индивидуалистически сложена обществена и економическа срѣда подобни форми не намѣрватъ възможность за по-здравъ животъ.

Тѣзи остатъци не могатъ по-нататъкъ да живѣятъ, както рибата вънъ отъ водата; това сѫщото има значение и за фантастическитѣ опити на многославнитѣ социалисти, коммунисти или анархисти — мечтатели, които сѫ се опитали да направятъ такива като предходящъ социалистически експериментъ: всѣки подобенъ експериментъ, поставенъ въ една моралпа и економически индивидуалистическа срѣда, не може да сполучи; такава една срѣда не може да имъ даде условлята за едно физиологическо развитие, които тѣ ще нимѣрятъ тепърва при едно

коллективистическо и социалистическо общество [1]). Тепърва въ социалистическата срѣда индивидуалнитѣ наклонности и способности ще се приспособятъ къмъ коллективизма; подъ господството на икономическия индивидуализмъ, на свободната конкуренция, всѣки человѣкъ вижда въ лицето на своя ближенъ ако не единъ противникъ, поне единъ конкурентъ, така щото антисоциалния егоизмъ трѣбва да се развие най-бърже отъ всички човѣшки тенденции; ето що ни носи това чувство на самосъхранение и най-вече при нашата хвъркато-бърза цивилизация, която се различава толкова рѣзко отъ мирния и угодливия индивидуализмъ на миналитѣ времена.

Напротивъ въ едно общество, гдѣто всѣки човѣкъ въ замѣна на направенитѣ морални или физически заслуги предъ обществото, е сигуренъ за всѣкидневнитѣ грижи за своето съществуване, тамъ егоизма рѣдко ще намѣри случай или поводъ да се прояви покрай чувствата на солидарность, симпатия и алтруизмъ, и печалния принципъ: homo hominis Lupus не ще трови вече по-голѣмата часть отъ нашия животъ.

Не искамъ да се задълбочавамъ въ по сериозни разсѫждения по този въпросъ; като заключение на този анализъ върху двѣтѣ мними противоречия между социализма и теорията на еволюцията, ще напомня върху това, че социологическия законъ, за запазване на придобитото вече и въ следнитѣ степени на еволюцията дава едно доста ясно представление за социалното положение, така както научния социализмъ го начертава и както то е вече въ началото на своето зараждание; това представление много е по-положително, отколкото си мислятъ нашитѣ противници, които още си мислятъ, че иматъ работа съ романтическия или сантименталния социализмъ отъ първата половина на това столѣтие.

Ето това е гледището, на което Гюйо се поставя въ своята книга Les principes de 89 et le socialisme (Paris 1894) въ името на една индивидуалистическа психология, като твърди изрично, че le socialisme est depressif et l'individualisme expansif (социализмътъ е стѣснителенъ, а индивидуализмътъ — просторенъ) — мисъль която би била вѣрна, ако само се преобърнеше. Това доказва и примѣра съ 8 часовия работенъ день.

---

1) Така щото несполукитѣ на подобни експерименти още не показватъ, както искатъ да утвърждаватъ, че всѣко социалистическо дѣло толкова трайно ще бѫде.

Онази психология, която Гюйо си е усвоилъ, остава на повърхността и казва: когато единъ работникъ работи 8 часа, той произвежда една трета часть по-малко, отколкото въ единъ 12 часовъ работенъ день. Ето защо индустриалния капитализмъ съ лъжливо разбранъ егоизмъ се противи на минималнитѣ искания на 3 осморки — 8 часа работа, 8 часа сънь и 8 часа забава и подкрепление. Единъ наученъ психофизиологически погледъ говори противното: человѣкъ е една машина; но не е така построенъ, както другитѣ машини, иначе казано той е една органическа, а не механическа машина. Единъ локомотивъ или пъкъ една парна машина ясно е че въ 8 часа извършва една трета отъ работата за 12 часа. Обаче человѣкъ е машина, подчинена на биологически, а не механически закони, работата на мускулитѣ и на духа му не се продължава постоянно съ сжщата енергия, а се подчинява на единъ основенъ законъ на живота, който Кетле е изобразилъ въ своята биномическа дъга; ти показва едно постепенно, размѣрено повишаване, достига до единъ максимумъ въ силата и най-послѣ свършва съ едно по-слабо и по-бавно дѣйствие. Споредъ това умственната и мускулната работа следъ извѣстно продължение достига до единъ минимумъ,[1] който тя не напуща до свършъка на работното време. При по-кжсо работно време внушеното влияние на това последното още по-добрѣ може да се осѣти и напипа; тогава е достатъчно за да разберемъ анкетитѣ, които английскитѣ капиталисти сж наредили върху 8 часовия день, както и върху тѣхнитѣ интереси на предприимачи. Работницитѣ по-малко сж се уморявали, а работата не е била по-малка.

Приложението на тия и други психо-физиологически обосновани реформи въ социалистическото общество ще докара огромни материални и морални изгоди, безъ да се гледа на хулитѣ, които индивидуалиститѣ ни правятъ, хули, които говорятъ за едно съвсѣмъ погрѣшно разбиране психологическото значение на едно промѣнено обществено състояние.

Ето защо възражения като тия и други, които Ванни прави на социализма въ името на една еклектическа социология, не могатъ да утраятъ критика, въпреки остроумието и ученостьта на тия философи на правото. Ванни казва, че социализма не може да се примири съ индивидуализма, защото той поставя за основа на обществената наредба единъ принципъ, който не *изисква*, а отказва автономията на индивида. Но когато той

исказва мисли, които говорятъ противъ неговия принципъ, съ това той не измѣнява своята природа и не престава да бѫде социализмъ, но показва, че не може да живѣе безъ противоречия.[1])

Когато социализма не само допуща развитието и автономията на всѣки индивидъ, но още по-вече ги разширява и осигурява чрезъ съотвѣтственни условия на живота, тогава той не отказва своя принципъ; толкова по-вече не може той, който е почти последня фаза на цивилизацията, да премахне или да смаже истински жизнеспособното, — онова което се примирява съ социализма и което по ранното развитие е създало. Както социалистическия космополитизмъ не може да се сматря за противоположность на патриотизма, сѫщностьта на който първия задържа, съ изключение на крайноститѣ, така сѫщо е истина, че той не живѣе съ противоречия, ако запазва и подига жизнеспоспособнитѣ части на индивидуализма, а премахва патологически явления; то се знае, че той трѣбва да се бори срѣщу тѣзи последнитѣ, защото въ тѣлото на днешното общество $90^0/_0$ отъ клеткитѣ сѫ осѫдени на малокръвие а $10^0/_0$ — на болѣзнено пълнокръвие и тлъстѣние.

„ФИЛОСОФСКИЯ КРИТИЦИЗМЪ“ [2])

III.

Историческиятъ субективизмъ на г. професоръ Карѣева и неговата Етика.

Ний дохождаме сега до третиятъ и най-важниятъ пунктъ— гдѣто собственно за пръвъ пѫть г. Карѣевъ развива своето философско творчество — пунктъ изъ „критическата философия“, именно отношението на г. Карѣева къмъ философията на историята и къмъ социологията.

Най-напредъ ний ще разгледаме критиката, която г. Карѣевъ прави на нашата, марксиската доктрина въ Историята

1) J. Vanni, La funzione pratica della filosofia del diritto in rapporto il socialismo contemporaneo (Bologna 1894) p. 50.

2). Гл. Кн. II.

или както още я наричатъ економически или диалектически материализмъ. Слѣдъ това ний ще разгладаме и собственната доктрина на г. Карѣева.

* * *

Като изброява различнитѣ доктрини по философията на Историята, г. Карѣевъ пристъпва къмъ нашата и я разгледва въ следующитѣ редове:

„Третя категория опити има да се основе социологията не възъ основата на психологията; тѣзи опити прави економическия материализмъ--учение, което разглежда историческото развитие на културния и социаленъ животъ отъ економическа гледна точка. Споредъ това учение социологията трѣбва да се гради възъ основата на политическата економия, която е наука за законитѣ на народното стопанство. Както дарвинизмътъ отождествяваше обществото съ организмътъ, тъй и економическия материализмъ се сили да обясни обществото, неговото устройство, наредби, животъ и развитие съ помощьта на едни материални условия и че отношенията на человѣка къмъ природата и другитѣ хора зависятъ отъ едни само економически съображения. Но това не е вѣрно, както ще видимъ по нататъкъ; у человѣка несъществуватъ само едни економически отношения къмъ другитѣ хора но има и етически, въ които участвува умътъ, чуството и волята и върху които се градятъ елементитѣ на духовната култура и тази социална организация, която не може да бѫде разгледана като резултатъ само на едни економически отношения на человѣка къмъ природата и хората. Най-после самото това отношение, което има предъ видъ физическитѣ потребности на человѣческия животъ е психически факторъ, стремление, дѣйствие. Съ други думи самата политическа економия не само не е въ състояние да обясни разнообразието на общественния животъ, но и сама тя има нужда отъ нѣкой психически обяснения на тѣзи цели, които има човѣкъ въ своята дѣятелность и на тѣзи средства, които употрѣблява за достигание на тѣзи цели“ (стр. 68).

По нататъкъ г. К. пиши още:

„Така сѫщо економическия материализмъ взема човѣка не такъвъ както той се показва въ психологията т. е. не като личность, а зема човѣка като производитель и потребитель на тѣзи материални средства, които сѫ необходими

за неговото сѫществуване. Човѣкъ е самостоятелна личность и даже, споредъ самия икономически материализмъ, има нѣщо повече отъ животнитѣ. Никога психологията нѣма да се съгласи да гледа на человѣка само като сѫщество надарено съ способность да произвожда и истрѣбва продуктитѣ, които сѫ необходими за неговото сѫществуване. Нѣкои наричатъ тѣзи опити, които се силятъ да основатъ социологията не на психологически, а на нѣкакви си други основи, реалистически, но то не е вѣрно. Ний можемъ нарече такива опити зоологически, натуралистически, материалистически, защото всичкитѣ тѣзи опити се силятъ да обѣснятъ человѣческия миръ съ началата, които обясняватъ мирътъ на животнитѣ и физическата природа. Сѫщинския реализмъ е къмъ страната на тѣзи опити, които обясняватъ общественнитѣ явления възъ основа на психическитѣ, безъ които първитѣ не би могли да сѫществуватъ. Всичкитѣ опити, които ний нарекохме псевдореалистически сѫ временни увлечения . . .“ (стр. 96).

Изъ дългата цитата, която преведохме, ясно е само едно; г. професоръ нарича между другитѣ и насъ марксиститѣ псевдореалисти и, разбира се, себе си счита за представитель на чистиятъ реализмъ Но това е една съвсѣмъ неоправдана претенция. И реализма на г. Карѣева се състои въ слѣдующитѣ двѣ „реалистически“ свойства: 1) Той разбира икономическиятъ материализмъ твърдѣ своеобразно, 2) Той разбира предмета и задачата на психологията още по-своеобразно.

Нека видимъ най-напредъ първата професорска своеобразность и нека захванемъ преди другото съ дребнитѣ фактически погрѣшки. Ний трѣба да напираме на този фактъ. за който г. Карѣевъ намеква, но намеква тъй, щото дава да се разбере противното. Материалиститѣ не считатъ человѣка за едно животно за една съвокупность отъ животински страсти и инстикти. Напаки тѣ считатъ, че человѣкъ се отличава отъ другитѣ животни по едно забелѣжително свойство, което за първи пѫть се появява съ появяването на человѣка. То е искуството да се правятъ орѫдия.[1] Въ тъзи смисалъ тѣ се съгласни съ Франклина който казва, че человѣкъ е едно животно, което прави орѫдия: „a toolmaki ng ani mal“ [2]) Еволюцията на това ис-

---

1) Самото това искуство е свързано съ исправянието му на двата му задни члена, което му е позволило да се ползува свободно съ предните си два члена: ржцете.

2) Karl Mark, Le Capital, стр. 77.

куство и създава цѣлата економическа еволюция, която отъ своя страна опредѣля духовната еволюция. „Това което различава една економическа епоха отъ друга, пиши Марксъ, не е това което произвеждатъ, но начинътъ на произвождането, орждията на трудътъ, съ които произвождатъ“.

Послѣ г. Карѣевъ забелѣзва, че самитѣ економически отношения на хората сж идейни отношения. Напримѣръ обстоятелството, че си служа съ своитѣ ржцѣ да изгладя единъ камъкъ, съ който ще ида да убия едно животно, предполага извѣстенъ душевенъ процессъ, „то е психически факторъ, стремление, дѣйствие“, както би казалъ проф. Карѣевъ.

Но и въ този случай напрасно г. Карѣевъ мисли, че е открилъ Ахилесовата пета на економическия материализмъ по тъзи причина, че това което той казва — и което нищо н е д о к а з в а — сж казвали много по-рано отъ него и много по-добрѣ самитѣ материалисти. Ето какво пиши Енгелсъ:

„Всичко, което подбужда човѣка къмъ дѣятелность, неизбѣжно трѣбва да мине прѣзъ неговата глава: даже да яде и да пие човѣкъ се залавя подъ влиянието на отразилитѣ се въ неговата глава осѣщания на гладъ и жажда и престава да яде и пие, защото въ неговата глава се отражава осѣщанието на ситость. Впечатленията, произвеждани върху човѣка отъ външния свѣтъ, се отразяватъ въ неговата глава, се отразяватъ въ нея въ видъ на чувства, мисли, подбуждания, волеви движдения, съ една дума въ видъ на „идеални стремления“. Въ този смисль тѣ се явяватъ „идеални сили“. И ако даденъ человѣкъ излиза идеалисть въ силата на това просто обстоятелство, че у него има „идеални стремления“ и че той се подчинява на влиянието на „идеални сили“, то всѣки, малко отъ малко нормално развитъ, човѣкъ е идеалисть и неразбираемо остава само едно: какъ може да има на свѣта материалисти?“ [1])

И така материалиститѣ знаятъ, че всѣка човѣшка постъпка предполага извѣстенъ психически процессъ и именно защото много добрѣ знаятъ това, и трѣбва да прибавимъ още, защото много по-добрѣ знаятъ това отъ г. Карѣева и С-ѣе, за това и тѣ отиватъ въ своитѣ иследвания п о д а л е ч ь.

Но материалиститѣ сащо тъй по добрѣ знаятъ отъ своитѣ

---

1) *Людвигъ Фейербахъ. Сочиненія Фридриха Энгельса. Женева 1892 год, стр. 20.*

противници, че да има въ главата идеи, и идеални стремления или „психически факторъ“, както би казалъ г. Карѣевъ, трѣбва да има една вънкашна причина. Това ни учи най елементарното правило на детерминизма. Въ човѣка нѣма вродени идеи, и причината на неговитѣ идеи трѣбва да търсимъ вънъ отъ неговата глава. Човѣшката душа е едно огледало, въ което се отражава вънкашния свѣтъ. Наистина това огледало не е едно просто огледало, то е единъ сложенъ инструментъ, който има чудесното свойство да съчетава и комбинира отраженията отъ вънкашниятъ свѣтъ и да прави отъ тѣкъ идейни течения и идеални стремления. Наистина безъ това чудесно и сложно огледало човѣкъ не билъ би „вѣнецъ на творението“, безъ него немислимъ билъ би никакъвъ напредъкъ, никакво откритие, никакво изнамѣрвание; но той е въ сѫщото време единъ ограниченъ инструментъ, който въ всичкитѣ си дѣйствия е подчиненъ на вънкашнитѣ условия и на своитѣ собствени закони. Собственитѣ закони на този инструментъ сѫ законитѣ на физиологическата психология и на логиката. А неговото ограничавание отъ вънкашнитѣ условия ще стане ясно отъ примѣра, който взехме по-горѣ съ изостренията камъкъ, съ който ще идимъ на ловъ.

Въ това дѣйствие ний различаваме четири елемента: 1) человѣкътъ, т. е. чудесниятъ инструментъ, 2) камъкътъ, 3) неговото изглаждание, 4) ловътъ.

Азъ — чудесниятъ инструментъ—си служа съ камъкъ, защото други подходящи орѫдия още нѣмамъ — елементъ, който ми дава вънкашната природа и който подчинява на себе си моята постѫпка. Азъ изострямъ камъкътъ, защото отивамъ да убия единъ дивечь. Ако ли камъкътъ ми бѣше нуженъ да троша орѣхи, то азъ нѣмаше да го изострямъ. Изострението на камъкътъ е прочие една постѫпка, която се опредѣля отъ моята цель — убиванието на дивечътъ и отъ нуждата, която имамъ да убия този дивечь, за да се нахраня. И какво виждаме? Виждаме, че чудесниятъ инструментъ оперира върху елементи, които му дава вънкашната природа: камъкътъ и дивечътъ. Виждаме още, че операциитѣ на този инструментъ сѫ подчинени и опредѣлени отъ свойствата на камъкътъ—да може да убива и отъ дивечътъ, който може да бѫде убитъ по-лесно, когато камъкътъ е остръ. Съ една дума моятъ инструментъ и всичкитѣ негови операции сѫ опредѣлени и подчинени отъ вънкашната материална при-

рода. И това което твърдятъ материалиститѣ е, че всичкитѣ постѫпки на човѣка, всичкитѣ негови отношения въобще сѫ намиратъ въ зависимость отъ вънкашни условия и най-първо и преобладающе влияние въ тѣзи условия играе икономията, ступанството, т. е. начина на произвождание нуждитѣ за прехрана и сѫществуване предмѣти.

Чудесния инструментъ това е едно множимо постоянно еднакво. Всички хора отъ всички общества и отъ всички епохи сѫ били еднакво надарени съ този чудесенъ инструментъ. Ний не сме нито по умни нито по глупави отъ нашитѣ прадѣди, които сѫщо добрѣ сѫ знаяли да се ползуватъ отъ правилата на Логиката и Психологията, безъ да знаятъ що е Логика и Психология, тъкмо тъй както Молиеровия Жюрданъ е говорилъ въ „проза“, безъ да подозира това. И ако произведенията на различнитѣ общества и епохи (подъ произведение трѣбва да разбираме нравитѣ, религията, политиката, искуствата, науката и пр.) сѫ били различни, то е защото множителтъ, т. е. вънкашнитѣ материални условия, е билъ различенъ.

Още по-малко последователитѣ на икономическия материализмъ отричатъ „етическитѣ отношения“, но тѣ търсятъ тѣхното обяснение. Но както „умътъ, волята“ и пр., тъй и етическ. отношения сѫ подчинени на вънкашнитѣ материални условия.

Що сѫ „етическитѣ отношения“? Това сѫ понятията на хората за добро и зло, за позволено и непозволено, за нравственно и безнравственно. Но тѣзи понятия сѫ мѣнятъ съ измѣнението на материалнитѣ условия.

Когато орѫдията на човѣка сѫ били толкова примитивни, щото той едвамъ е можалъ да насмогне да искара своята най-груба храна и облѣкло, тогава той не можалъ да намѣри друга облага въ своятъ плѣнникъ освенъ да го изяде. Когато обаче орѫдията на производството се усъвършенствуваха или, което е се сѫщото, когато се появи земледѣлието и скотовъдството, и човѣшкия трудъ стана по производителенъ, тогава човѣкъ е намиралъ за много по износно намѣсто да изяде своятъ плѣнникъ да го превърне въ робъ и да го испрати на нивата или подиръ стадото. Тогава човѣкъ захваща да се възмущава противъ человѣкоядството, но всичко това, когато человѣкоядството бѣше изгубило своятъ смисъль, и наопаки да счита робството *като за* едно естественно, позволено и нравственно нѣщо. На

двѣ различни състояния на производителнитѣ сили отговарятъ двѣ различни етически отношения.

Когато човѣкъ се е занимавалъ исключително съ ловението на дивечь и се е намиралъ въ епохата на человѣкоядството, той е принасалъ на своитѣ богове жертви, състоящи се отъ добитъкъ или хора. Обаче когато человѣкъ почна да се занимава съ земледѣлието и скотовъдството и почна да употрѣбява плѣнницитѣ за по-лека работа както и добитъка тогава той почва да заявява, че „кървавитѣ жертви сж противни на божеството“ и захваща да му пренася житни классове, спестени произведения и вино. Гръцката митология ни представлява блѣстящъ примѣръ за това. [1])

Ако излиза, че „етическитѣ отношения“ сж зависѣли отъ „икономическитѣ отношения“ то затова не сж криви материалиститѣ, които само сж се ограничили да открититъ и покажатъ тъзи сжществующа мимо тѣхната воля зависимость. Съ това и значението на самитѣ „етически отношения“ не пада, а само се показва, по какъвъ начинъ тѣ се създаватъ и развиватъ.

Следъ първата своеобразность на проф. Карѣева следва втората.

Г. професоръть заявява, че „най-здравата основа на социологията може да бѫде психологията“. Но съ какво се занимава психологията? — Съ изучаването законитѣ, по които дѣйствува человѣшкото съзнание. Тѣзи закони сж общи, неизмѣнни за всички хора и вѣчни до като сжществува самиятъ человѣкъ. По тъзи проста причина психологията не може да служи за основа на социологията, законитѣ на която представляватъ нѣщо временно, относително и измѣняюще се за различнитѣ общества и за различнитѣ епохи.

Освенъ това, когато говоримъ за человѣка отъ гледна точка на социологията насъ ни интересуватъ неговитѣ и д е и, у б ѣ ж д е н и я, п р а в и и пр. Но всичко това ни най-малко не може да бѫде предметъ на психологията, която се занимава не съ нѣкакви опредѣлени идеи или възглядове, а в ъ о б щ е съ законитѣ, по които става съчетанието на представленията и идеитѣ, безъ да обръща внимание на социологическото съдържимо, на тѣзи представления и идеи. Тя, тъй да се каже, изучава рамкитѣ, безъ да обръща внимание на картинитѣ, които могатъ да съдържатъ тѣзи рамки. Сѫщо тъй както логиката се занимава съ законитѣ

1) Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, par J. J. Barthélemy. Paris. 1813. T I, *стр. 3—4.*

на мислението въобще, безъ да обръща внимание на съдържанието на това мисление. Тѣзи двѣ науки се занимаватъ съ формитѣ на процесса, безъ да обръщатъ внимание на самиятъ процессъ, на неговото общественно происхождение.

„Никога, пиши г. К., психологията нѣма да се съгласи да гледа на человѣка само, като на сѫщество способно да произвожда и истрѣбва продуктитѣ, които сѫ необходими за неговото сѫществувание". Ако искате да чуете едно в а ж н о професорско заявление, то горньото е наистина такова. Обаче никой не гледа на человѣка първо тъй, и второ не е работа на п с и х о л о г и я т а да „позволява" или не позволява. Тя нека си гледа законитѣ за ассоциацията на идеитѣ, а ако г. Карѣевъ толкова обича психологията, нека си гледа само нея.

* * *

Какъ се отнася г. Карѣевъ къмъ историческата дѣйствителность? Той подобно на монизма представлява двѣ страни на една и сѫща сѫщность. Отъ една страна той се отнася о б е к т и в н о, въ друго отношение — с у б е к т и в н о. По-скоро слушайте:

„Научния обективизмъ, пиши г. Карѣевъ, се състои въ научното изучване на дѣйствителностьта, така както ни се показва: нашитѣ понятия за това, което сѫществува, трѣба да сѫ основани въуху научното иследване, а не да зависятъ отъ удоволствието или полезностьта, които ни доставлява това, което изучваме. По-приятно би ми било, ако окрожающата ме дѣйствителность бѣше по сгодна за мене, но този интересъ, който имамъ, не ми прѣчи да си представя дѣйствителностьта така, както си е. Науката трѣбва да констатира фактоветѣ, както ни ги дава опита и да ги распорежда тъй, както ги наблюдава и не трѣбва да отстъпва отъ този пѫть при иследването на истината и фактоветѣ, при откриването законитѣ на явленията и при създаването на своитѣ общи теории. Трѣба да се избѣгва всѣкакъвъ субективизмъ при хуманитарнитѣ науки, който може да измѣни нашето представление за дѣйствителностьта. Трѣбва человѣкъ подобно на натуралиститѣ да се отнася субективно[1]) къмъ дѣйствителностьта, безъ да се влияе или отъ симпа-

1) *Очевидно тукъ трѣба да стои думата обективно, а не „субективно". Ний незнаемъ, да ли тъзи неволна погрѣшка е направена отъ авторътъ тъй отъ преводачътъ*

тия или интересъ — само въ такъвъ случай нашето знание ще бѫде знание на това, което сѫществува. . . . . Истината е една; двѣ истини за единъ и сѫщъ предметъ неможе да има." (Стр. 71)

Обаче това е само едното явление на сѫщностьта. Нека видимъ сега другото явление. То е „субективизмътъ, въ който сѫщо се заключава стремлението къмъ чистата истина, а това е етическия субективизмъ, който трѣба да сѫществува въ наукитѣ, които се занимаватъ съ человѣческата личность и человѣческото общество."

Ето по нататъкъ сѫщата теза развита по подробно:

„Азъ нѣма да доказвамъ—а може да се докаже—че, за да се разбератъ историческитѣ фактове съ тѣхната вътрѣшна психологическа основа, е нуженъ извѣстенъ субективизмъ, ще кажа само, че да разберемъ какъвто и да било человѣчески постѫпакъ, то значи да кажимъ своето мнѣние зе този постѫпакъ, да ли той е благоразуменъ или не, да ли е целесъобразенъ или не. Да ли да кажа и това, че да разберемъ извѣстно историческо явление, значи да кажемъ своята присѫда за неговото значение, да ли отговаря то или не на желанията и настроенията на хората. И така, твърдятъ нѣкои, че отъ името на научния принципъ, който господствува въ естествознанието, трѣбва да се избѣгва какъвто и да е субективизмъ въ хуманитарнитѣ и социални науки. На това именно ний възражаваме. Ако напр. историкътъ, и при своето обективно изследване, не само може, но е и длъженъ да разглежда и сѫди, до колко извѣстно историческо лице е разбрало историческитѣ обстоятелства и до колко дѣйствията на тѣзи лица сѫ целесъобразни и полезни за тѣхното дѣло, то нѣмаме ни най малко теоритическо основание да отнѣмаме правото на историкътъ да разсѫждава не само за истината или ползата на извѣстно събитие, но до колко е то добро въ етическо отношение". (Стр. 74),

Въ нѣколко думи резюлирано, г. К. иска да каже следующето: никой безпристрастенъ историкъ не може отказа, че като се взиматъ предъ видъ условията, въ които се е намиратъ дадена класса или пакъ отдѣлна личность, тя не е можала да постѫпи инакъ, освенъ както е постѫпила. Това е обективизмъ. Но, продължава по нататъкъ г. К., ако дадената личность или класса можеше да постѫпи инакъ, то по-хубаво щѣше да е. Това е субективизмътъ. Този свой обективенъ субективизмъ [illegible]

субективенъ обективизмъ г. Карѣевъ е излагалъ вече въ други свои съчинения и си предизвикалъ по неговъ поводъ нѣколко иронически забелѣжки отъ русскиятъ маркистъ г. Белтовъ.

„У Щедрина „мастития московски историкъ", пиши г. Белтовъ, като се хвали съ своята обективность, казва: все едно ми е, Ярославъ Изяслава ли е побѣдилъ, или Изяславъ Ярослава! Г. Карѣевъ си е създалъ „цѣлъ идеаленъ свѣтъ отъ норми, свѣтътъ тъй както трѣба да бѫде, свѣтътъ на истинното и справедливото". Той съчуствува, да кажемъ, на Ярослава и макаръ и да не си позволява да изобрази пораженето му като побѣда („фактитѣ, казва г. Карѣевъ, немогатъ да бѫдатъ измислени"), той си задържа драгоцѣнното право да пролѣе нѣкоя сълза и друга за печалната участь на Ярослава, неможе да се въздържи и да не прокълне неговиятъ побѣдитель, Изяслава. Мѫчно е да се възрази нѣщо на такъвъ „субективизмъ".

Обаче по нататъкъ г. Белтовъ продължава: „но напразно г. Карѣевъ изобразява своя субективизмъ" въ такъвъ безцвѣтенъ и затова такъвъ безврѣденъ видъ. Да се изобразява така значи да не се разбира неговата истинска природа, да се потапя тя въ водата на сантименталната фразеология. Въ сѫщность отличителната чърта на субективнитѣ мислители се състои въ това, че „свѣтътъ тъй както трѣба да бѫде, свѣтътъ на истинното и справедливото" у тѣхъ стои вънъ отъ всѣкаква свръзка съ обективния вървежъ на историческото развитие; тука — "тъй както трѣба да бѫде", тамъ — „дѣйствителното" и тѣзи области сѫ отдѣлени помежду си съ цѣла пропасть, която отдѣля у дуалиститѣ материлния свѣтъ отъ духовния"[1].

Г. Белтовъ е напълно правъ. „Обективизмътъ" на г. Карѣевъ скоро се превръща въ най-чистъ „субектевизмъ" и на мѣсто всѣко обективно разглеждване на дѣйствителностьта той се ограничава да пролива малко или много изобилни сълзи. Най напредъ той възстава противъ тѣзи „економически теории", за които споредъ „остроумната забелѣжка", както заявява г. Карѣевъ на единъ критикъ, „несѫществува богатството за человѣка, а человѣкъ — за богатството" . . . а наопаки „наукитѣ" на г. Карѣева трѣбва да докажатъ, че „несѫществува человѣкъ

---

1) *И. Белтовъ. Философско-историческитѣ ученія на Карла Маркса. Преведъ отъ русски Г. Бакаловъ. Сливенъ 1896. Стр. 39—40.*

за сѫбботата, а сѫбботата за человѣка“ . . . или „несѫществува личностьта за обществото, но обществото за личностьта“. (Стр. 91, 92 и 93.)

Изеднѣжъ г. К. захвана да смѣсва, макаръ той и да бѣше се обѣщалъ да разграничава тѣзи двѣ нѣща, т о в а к о е т о е, отъ това което намъ се щ е д а б ѫ д е. Ако историцитѣ и социолозитѣ казватъ, че „човѣкъ сѫществува за богатствата“, за „сѫбботата“ и за „обществото“, съ това тѣ не измислятъ и създаватъ нѣщо свое а к о н с т а т и р а т ъ извѣстно явление. Мигаръ г. Карѣевъ тъй скоро забрави, че „науката трѣбва да констатира фактоветѣ, както ни ги дава опита и да ги разпорѣжда, тъй както ги наблюдава . . .“ ?

Но ако тѣзи явления сѫществуватъ, то е, че тѣ иматъ извѣстни причини, че тѣ сѫ слѣдствия на общественната еволюция. Намъ може да ни се иска, щото тѣзи явления да изчезнатъ, обаче ако нашитѣ искания не намиратъ оправданието си въ общественната еволюция, въ обективния вървежъ на нѣщата, тѣ ще останатъ безъ всѣкакви последствия.

Г. Карѣевъ би трѣбало да опредѣли по напредъ своитѣ искания и да докаже после, че тѣ отговарятъ на нуждитѣ на времето и намиратъ своето оправдание и своята подкрепа въ обективниятъ вървежъ на нѣщата.

Обаче това той не е направилъ и намѣсто да подчини своятъ субективизмъ на научния обективизмъ, той самъ е падналъ плѣнникъ на субективизма си.

* * *

Може би не съвсемъ сме въ правото си да кажеме, че г. Карѣевъ не се основава на нищо, за да докаже основателностьта на своитѣ искания. И дѣйствително на всѣка страница въ своята книга г. К. прибѣгва до Етиката. Тя е за него магическиятъ жезълъ, чародейната сила съ която ще преобрази обществото. И тъзи сила е толкова по-чародейна, колкото повече той я обвива въ пеленитѣ на тайнственността. Тя се състои въ „отношения емоциални, различни взаимни чуства и настроения, като симпатия, алтруизмъ, състрадание, любовь къмъ ближния, които служатъ за основа на человѣческата нравственность“... „Человѣкъ, продължава по надолу г. Карѣевъ интересува другиго человѣка не съ своето лично а з ъ, не до колко може да му бѫде полезенъ, а го интересува въобще като чело-

вѣкъ и тука се явява вече началото на етическото отношение, отношение безкористно, безпристрастно, въ което не се чува гласътъ на личнията интересъ". (Стр. 82, 83).

Ето мирътъ и съгласието между хората, мечтани отъ толкова хиляди години, осѫществени. Наистина само на книга, но и то по-хубаво, отколкото нигдѣ да не е осѫщественъ. Но и въ самиятъ животъ той ще се осѫществи, щомъ като на человѣка му дойде на ума да погледне на человѣка, като на человѣкъ. Отъ което трѣбва да заключимъ, че до сега всѣкой е гледалъ на ближниятъ си като на чудовище.

Но етиката на г. Карѣева има едно „велико" правило на „великата мораль" — то е: „не прави другиму това, което не искашъ да ти правятъ другитѣ." (Стр. 64).

На какво се основава тъзи „велика мораль"? Тя се основава на най-голѣмото своекористие. Азъ не трѣбва да расправямъ на другитѣ това, което не би било въ мой интересъ, ако тѣ направяха спрѣмо мене. Тъзи мораль е съградена „върху принципътъ на себелюбието и ползата, (утилитаризмътъ)", а такава една мораль „всѣкога води до теоритическа непоследователность". Г. Карѣевъ не е подозиралъ, че неговата „велика мораль" е сѫщо утилитаристическа и че тя повече отъ всѣка друга води къмъ непоследователность. Но тя е освенъ това една крайна глупава мораль, която даже нѣма достойнството на утилитаризма да обхваща всичкитѣ постъпки. Человѣкъ, не въ състояние да предвиди по отъ рано добро или лошо ще почувствова той, когато съ него ще постъпятъ тъй, както той постъпва съ другитѣ. Напр. всеизвѣстно е распространеното между господаритѣ убеждение, че на мѣстото на своитѣ работници, тѣ би работяли много по-усърдно, би били много по-послушни и трудолюбиви. Исходяйки отъ това „велико правило", господаритѣ могатъ да каратъ работницитѣ си да работятъ отъ тъмни зори до късна вечеря. Но такива примѣри, гдѣто человѣкъ съвсемъ чистосърдечно мисли, че би истърпялъ на себе си безчинията и произволитѣ, които той употрѣбява надъ другитѣ, могатъ да се преведатъ безъ край. Ний можемъ да кажемъ нѣщо повече: нѣма безчиние, което, малко като се постѣсни, да не влѣзе въ рамкитѣ на великата мораль и да не бѫде оправдано отъ нея.

„Великата мораль" на г. Карѣева е взета изъ религиознитѣ заповѣди, защото нѣма религия, въ която да не фигурира *тъзи „велика мораль"*. Между другитѣ тя сѫществува въ Ки-

тайската държавна религия и въ Еврейската. Ако паметьта ни не ни мами, въ последнята религия, споредъ преданието, тъзи формула била произнесена за пръвъ пѫть отъ нѣкой си мъдрецъ Хилелъ и при условия доста любопитни. Нѣкой си персидски царь поискалъ отъ Хилела, до като стои на единъ кракъ, да му расправи еврейската вѣра. Тогава Хилелъ, стояйки на единътъ си кракъ, се провикналъ така, щото и следъ вѣкове гласътъ му да намира ехо въ г. Карѣева: „не прави на другитѣ това, което не искашъ да правятъ на тебе".

Но ако ний припишехме на „великата мораль" на г. Карѣева всичкото в е л и ч и е, което се намира въ нея, то тя не по-малко ще остане ялова. Съ десятки вѣкове тъзи мораль се проповѣдва, но имала ли е тя нѣкое дѣйствие до сега? Не и не ще има, ако тя се повтаря още прѣзъ други десятки столѣтия. Тя е единъ пустъ звукъ, въ който всѣкой може да внесе таково съдържание, каквото му изнася.

Една мораль може да има значение и дѣйствие само, когато е приета отъ всички и става наложителна за всички. Това може само тогава, когато обществото представлява отъ себе си една община отъ равноправни личности.

Обаче днесь, когато обществото е раздѣлено на класси, не може да има една етика, а има много етики — разбира се не такива, каквито представлява г. Карѣевъ. Всѣка класса или си е създала своя мораль, съ която санкционира и оправдава предъ себе си своитѣ постѫпки, което ни най-малко не ги оправдава въ очитѣ на противоположната класса.

Ний материалиститѣ сѫщо имаме своя етика, и тя е, както я опредѣляше нашия италиянски другарь професоръ Антонио Ламбриола: „етиката и идеализмътъ отъ сега нататъкъ се състоятъ въ следующето: да туришъ научната мисъль въ услугата на пролетарията". *) Тъзи е не само най-великата и най-прогресивна съвременна мораль, но и единственната, която намира своето оправдание въ обективния вървежъ на нѣщата.

Ний свършихме съ книгата на г. Карѣева. Неизбѣжно бѣше да оставимъ нѣкои точки не разгледани, но тѣ сѫ отъ второстепенна важность.

---

*) Devenir Social, *1895 г. Стр. 334.*
Гл. статията: Le Manifeste du Parti Communiste.

Нека кажемъ нѣколко думи за преводътъ. Той, както вече забелѣзахме въ началото на статията си, далечъ не е удовлетворителенъ. Не само че той не е ясенъ, но и изобилва съ русски думи съ български окончания. *) Освенъ това преводачътъ не е разбралъ на много мѣста текста и той на всѣкждѣ превожда думата: телеология съ теология, които сж, разбира се, съвършенно два различни термина. Така той е превождалъ на стр. 50, 51, 62, 64 и пр.

Обаче все таки по-добрѣ е г. Московъ да прави лошави преводи, отколкото да пиши стихотворения, като онова до Йовчева, редакторъ на „Родолюбецъ“, което Йовчевъ, безъ да подозира нищо, помѣсти въ вѣстника си, а следъ два деня „Свобода“ предупредена („Родолюбецъ“ бѣше опозиционенъ вѣстникъ) откри на Йовчева, че това „момче“, Московъ, се е подиграло съ него, защото отъ началнитѣ букви на стиховетѣ излиза: „бай Йовчевъ ти пик. . . . на лопушъ“.

Ако ли пакъ Московъ преводача и Московъ поета не е сжщата личность, ний просимъ извинение отъ първиятъ.

Тъй като ний имаме работа съ съчинение, въ което се говори между другото и за философия, то нека извѣстимъ на читателитѣ си появяването преди нѣколко мѣсеци въ Варна една книга: „Записки по прегледа на философскитѣ учения“ отъ С. К. Стефановъ, преподаватель.

Въ предисловието на тъзи книга ний четемъ следующето:

„Нѣкои, може би, ще ни възразятъ, че книгата е безполезна. На такива възразители азъ ще кажа само това, че человѣческиятъ умъ не се задоволява само съ изучаването на реалнитѣ науки. Реалнитѣ науки съставляватъ храна за тѣлото, а отвлеченитѣ—за ума“.

Ний не мислимъ, че ще се намѣри нѣкой „възразитель“, който да каже, че „книгата е безполезна“, особно прѣзъ търговската и промишленна криза, която прекарваме сега. Г. Стефановъ откри на търговцитѣ сжществуването на една нова индустрия: „реалнитѣ науки“, които отъ сега пататъкъ наредъ съ

---

*) *Куриозъ въ това отношение представлява превода на съчинението на Гизо: Цивилизацията въ Европа, превель г. Даскаловъ. Този г. Даскаловъ систематически превожда думата колебель (люлка) съ колибка. И намѣсто „люлката на цивилизацията“ въ българскиятъ преводъ вий четете: „Колибката на цивилизацията“.*

хлѣбътъ, мѣсото, рибата и лукътъ ще могатъ да се продаватъ като „храна на тѣлото“.

Но най-много отъ всички ще считатъ книгата много полезна гостилничаритѣ, които наредъ съ „печеното“ и „яхнията“ ще могатъ да служатъ на своитѣ клиенти една порция физика съ еликтрически соусъ или половина порция химия съ атомистическата теория на салата.

К. Р.

ПРОСТРАНСТВОТО.

Страница изъ една философия за работницитѣ
отъ Леополдъ Якоби.

1) Днешното разбиране пространство.

Преди да си отговоримъ на въпросътъ: „какво нѣщо е пространството?“ и преди да можемъ да достигнемъ до едно вѣрно распознаване казаното понятие, длъжни сме да опредѣлимъ: какво разбиратъ днесъ образованитѣ хора въобще подъ думата пространство и какъ се е образувало днешното понятие за пространството? Какъ е произлѣзло то? Ний само тогава знаемъ предметитѣ, когато узнаемъ, какъ тѣ сѫ станали, т. е. какъ тѣ сѫ се сѫзнали и колкото по-ясна и нагледна е за насъ тая история на понятието, толкова по-строго ще можемъ да различимъ и да распознаемъ невѣрностьта или истината на неговото естество.

Споредъ днешното разбиране пространството, хората си го представляватъ грамаденъ сѫдъ, малко или много безграниченъ, единъ видъ чурупка, обвивка, която обгръща не само всѣко тѣло по отдѣлно, но и всички вкупомъ. Ний казваме: тѣлата испълватъ пространството, т.е. пространството има това оригинално свойство да се испълва отъ тѣлата, гдѣто и да бѫдатъ тѣ. Поради това му свойство, свързваме ний всѣкога съ понятието „пространство“ друго едно понятие на неодушевенъ предметъ, лишено отъ всѣкакви свойства на тѣло. И тъй владѣющето днесъ понятие за

пространството е: най-външна покривка на всички тѣла, която покривка (обвивка) сама по себе си не е тѣло.

А че това е представлението за пространството въ обикновонния животъ и въ строгата наука, въ това не трѣбва да се съмнѣваме. Ако напр. нѣкой ни попита, какъ се измѣрва пространството, което заема едно тѣло, то ний си представяваме стѣнитѣ на това тѣло, ако то е правилно, като стѣни на една стая и ги измѣрваме въ тритѣ имъ измѣрения. Съ това ний не направихме друго, освенъ едно измѣрване на обвивката на тѣлото въ всички направления, която обвивка е идентична, т. е. сходна съ странитѣ му.

2). Происхождение на владѣющето днесь понятие за пространството.

И тъй какъ е произлѣзло днешното понятие за пространството? За да отговоримъ на тоя въпросъ, трѣбва да отправимъ погледитѣ си къмъ началнитѣ епохи на развитието на човѣшкия духъ. Въ ония далечни времена на начинающата се култура, много преди началата на извѣстната ни свѣтовна история, много преди бронзовия периодъ, преди каменния, даже преди откритието на огънътъ, едновременно съ първото събуждание на човѣшкото зънане, трѣбва непремѣнно едно представление да е произвеждало най-силно впечатление на човѣка: гледанието небосклона на земята, вижданието небето въ една свръхестествена висота, а върху него движението на лучистото слънце, блѣскавата луна и на вѣчно еднакво сияйнитѣ звѣзди. Земята за първобитния дивакъ бѣ една кржгла ограничена плоча, върху му небосклона, небето, което се простира надъ него въ видъ на грамадно полукълбо, като съставлява най-външната граница, най външната обвивка на свѣтътъ. Толкова дълбоко, толкова силно бѣ за първобитния човѣкъ това впечатление, щото днесь още остатъци отъ него сж запазени въ многоупотрѣбляемитѣ поетически изражения: небесенъ шатеръ, небосклонъ. Тия изражения неволно напомнюватъ на днешното човѣчество тая дълбока древность. Всичко, което се е случвало на земята и което е имало какво годѣ значение за тогавашния човѣкъ, изглеждало, като да е обгърнато отъ това кълбо и като да бѣ затворено въ него. Нищо не е могло да се случи, нищо не е било мислимо, което да не е обхванато, обгърнато отъ това всеобемлюще кълбо, отъ тая покривка, която обгръщала

всичко. Помежду земната кора и тая покривка на това завършване и край на цѣлия свѣтъ се носѣха видимо облацитѣ и спадаха въ видъ на дъждъ, снѣгъ и пр.

Бури и грамотевици, достъпни преди всичко на окото, внушавали съ своитѣ видими последствия страхъ на хората. Освенъ това— и то е много важно за нашето издирване—споредъ знанието на най старитѣ населения по между земната кора и небосклона не се е намирало нищо. Въ следствие на това ний още днесь намираме племена, които нѣматъ въ езика си дума за понятието въздухъ. Върху този фактъ отъ голѣмо значение ни обръща вниманието естествоиспитательтъ Otto Caspari въ своята древна история на человѣчеството. Той казва: способностьта да си представишь чистото невидимо е една отъ най мжчнитѣ задачи на човѣшката душа и по никой начинъ да не ни сж струва чудно това, гдѣто бразилиянскитѣ племена не сж си образували още понятието на „тихия невидимъ въздухъ“ макаръ и да иматъ понятието на „движущия се“ вѣтеръ.

Отъ тия схващания и дълбоко вкоренени впечатления трѣба да се е създало, въ течение на безбройни десетки вѣкове,—които съставляватъ предисторическитѣ времена на човѣчеството, историята на създаването неговия духъ,—едно понятие, което се е отличавало съ двѣ сжществени свойства: преди всичко съ свойството да обгръща всичкитѣ тѣла, както и всѣко тѣло отдѣлно, гдѣто и да се намира то, и освѣнъ това, въ следствие на казаната способность, бидейки надземна граница на цѣлия свѣтъ, да притѣжава друго едно свойство — природа съвсѣмъ различна отъ другитѣ тѣла. И съ това, прѣзъ течение на вѣковетѣ закоравѣло, понятие влѣзе человѣчеството въ познатата ни свѣтовна история. Такова бѣ понятието пространство на първобитния човѣкъ. Ний ще видимъ, че то е въ всички сжществени отношения, съзнателно или безсъзнателно, още и днесь владѣющето понятие за пространството.

Отъ тая гледна точка ний щс можемъ преди всичко да разберемъ, какъ така още въ историческо време, въ време на неоплатоновата философия е могла да се образува еврейската дума: makom, т. е. пространство, съ която евреитѣ наричатъ Бога, и защо Джордано Бруно, за когото ний ще говоримъ по-долу, е нарекалъ всеобемлющето си божество: il luogo di tutte le cose, пространството, мѣстото на всички тѣла. И тая

като пространството бѣ невидимъ предметъ съ природа съвсемъ различна отъ другитѣ тѣла, то е близо до умътъ, че на таково понятие могатъ лесно да се придадатъ свойствата на божество, или придаването свойствата на божество на такова едно тѣло има сѫщето оправдание, ако не и по-голѣмо, отколкото фактътъ, че днесъ нашитѣ многоучени и свободомислящи математици, па даже и естествоиспитатели, придаватъ на пространството 4 и повече измѣрения, като започватъ да вѣрватъ — както ни доказва примѣрътъ за Ломброзо, Zollner, Croakes — въ въртението на масси и въ чуканието на духове, находящи се въ границитѣ на това тѣхно пространство съ 4 измѣрения.

3) Аристотелъ.

Какъ се бѣха поставили философитѣ, най-високитѣ и първи мислители на човѣчеството въ историческо време, къмъ това понятие за пространството на първобитния човѣкъ? Отъ всички философи, които се стараели да съградятъ системата си, основното си учение върху природното мировъзрѣние, първия бѣ Аристотелъ, който се е изказалъ върху сѫщностьта на пространството и който ни дава едно обяснение на понятието пространство. Но за жалость това му обяснение е противоречиво. Той нарича пространство: граница на обгърнатото тѣло, която се допира непосрѣдственно до него. Споредъ това разбиране пространството, би могло да се мисли, че тъй като Аристотелъ не признава праздно пространство, то за него пространството и тѣлото сѫ отъ едно и сѫщо естество. Нъ това не е истина. Той строго различава и дѣли сѫщностьта на двѣтѣ понятия: пространство и тѣло. За него пространството е нѣщо недвижимо, гдѣто се намиратъ тѣлата, недвижимъ сѫдъ на тѣлата и той споменува често за това значение на пространството, като сѫдъ на тѣлата. Той казва между другото: както сѫдътъ е движимо пространство, така пространството е недвижимъ сѫдъ. Отъ това противоречие помежду първото му естественно обяснение на понятието пространство и различаването му отъ сѫщностьта на тѣлото, като единъ недвижимъ сѫдъ, произлизатъ голѣмитѣ трудности въ разбиранието на това понятие у Аристотеля, които трудности той самъ добрѣ усѣща и изказва. При това нека ни бѫде позволено да спомѣнемъ *като особенъ* знакъ на неговия проницателенъ умъ, че за Ари-

стотеля не е непозната ролята, която е играялъ невидимия въздухъ при образуване на понятието пространство въ историята на човѣшката мисъль. Той ни казва много ясно: тая трудность да распознаемъ понятието се причинява още и отъ въздухътъ. — Аристотелъ си представлява свѣтътъ не бескраенъ, а въ видъ на кълбо, на което центърътъ е земята. У него това понятие на най-ранните народи е разширено, така щото земята за него не е вече плоча и съобразно съ това небото, небосклонътъ — полукълбо, а е цѣло кълбо; но се още има видъ на кубе, което въ най-голѣмото си отдалечение обгръща земята и я заобикаля, като огроменъ сждъ, гдѣто се намиратъ земята и всичките тѣла на свѣтътъ. И въ това последне отношение понятието пространство у Аристотеля не се отличава съ нищо отъ онова дѣтско мировъзрѣние на человѣческата древность. Ний казахме вече, че това дѣтско мировъзрѣние напълно отговаря на днесь владѣющето понятие за пространството въ обикновения животъ и въ науката.

4) Джордано Бруно

Философията на Аристотеля си остана 2000 години, до самия край на срѣднитѣ вѣкове, владѣюща въ историята на човѣчеството. Причината бѣ тая, че учението му бѣ съгласно съ разсказитѣ на библията върху положението и отношението на земята спрѣмо слънцето. Ново време настжпи за човѣчеството съ откритията на Коперника, които съборили учението на Аристотеля. Тия открития повлияха върху разбирането понятието пространство. Но това не извърши Коперникъ самъ, а негова распаленъ ученикъ, мжченикътъ на философията Джордано Бруно. Той учеше не само за движението на земята около слънцето, но признаваше така сжщо движението на слънцето и на всички комети, които не сж нищо друго освѣнъ слънца въ безграничната сжщность (Substanz) на свѣтътъ. Той самъ описва радостьта, която усѣща, за гдѣто е могълъ да пробие досегашния небесенъ сводъ и да се издигне въ вѣчностята изъ вънъ края на Аристотелевия свѣтъ. У Джордано Бруно всички тѣла въ свѣтътъ не се намиратъ въ пространството, което ги окржжава, обхваща, а напротивъ всички за насъ достжпни предмети съставляватъ самия свѣтъ. Споредъ това понятието пространство, както го разбира Аристотелъ, за Бруно не сжществува. Но за жалость Бруно, който бѣ надаренъ съ горѣща, страстна

фантазия не е никакъ последователенъ въ своитѣ мисли. Той самъ употрѣбява понятието пространство въ старото му значение, така напр. тамъ, гдѣто говори за едно безконечно пространство, въ което се намиралъ етера, а вътрѣ въ него — свѣтовнитѣ тѣла.

5. Спиноза.

Голѣма крача напредъ въ познаването на понятието пространство намираме у философътъ Спиноза. Тукъ като че ли старото значение на пространството е съвсѣмъ напустнато. Спиноза ни говори за пространството само тамъ, гдѣто ни развива началата на философътъ Картезий, а въ собственнитѣ си съчинения говори за пространството само тамъ, гдѣто ни дава примѣри изъ геометрията. На друго мѣсто понятието пространство не се срѣща въ неговата философия и въ сжщность за понятието мѣсто, като че ли нѣма „мѣсто“ въ неговото мировъзрѣние. За Спиноза природата е единственната нуждна сжщность, на която сжществуването е вѣчна правда, която, недѣлима и не уничтожаема, е способна да мисли въ граници опредѣлени отъ самата й сжщность. А мислението на тая сжщность става така, че всички на гледъ крайни и на гледъ дѣлими тѣла и всички промѣнения на тия тѣла, които ний забелѣзваме, не сж нищо друго, освѣнъ състояния, видове и начини на сжществуването на тая сжщность. Спиноза нарича тая сжщность Богъ и, преведена на единъ за насъ разбираемъ езикъ, тя е сумата на всички сжществующи тѣла, т. е. свѣтътъ.

6) Картезий.

Много е чудно и за отбелѣзване е за историята на понятието пространство, че философътъ, който въ своитѣ основни начала е диаметрално противоположенъ на Спиноза — Картезий нарича тѣло и пространство едно и сжщо нѣщо: Картезий е първий, който стори туй, безъ да спомѣнуваме тъмнитѣ и не точно исказани мисли на Платона въ диалогътъ му „Тимей“. Картезий, който въ ярка противоположность на Спиноза нарича душа и тѣло, разширение и мисление, нѣща съвсѣмъ различни, ни казва буквално: Думитѣ „мѣсто“ или „пространство“ не сж различни отъ тѣлото. Тѣ сж сжщото расширение, което представлява естеството на тѣлото и на пространството, *и двѣтѣ* понятия се различаватъ по между си толкова,

колкото естеството отъ качеството или видътъ отъ естеството на отдѣлния индивидуумъ. Това распознаване на Картезия трѣбва справедливо да се отбелѣжи като голѣмо дѣло въ историята на понятието пространство. Тоя философъ, чието впрочемъ мировъзрѣние като дуалистическо, се счита по-назадничево отъ днешното монистическо, заема въ историята на понятието пространство едно положение, което му осигурява безсмъртна слава въ тоя важенъ въпросъ. И Картезий бѣ разбралъ прочутото още отъ Аристотеля значение на невидимия прозраченъ въздухъ за схващанието на владѣющето понятие пространство, защото ний отъ дѣца сме научени да наричаме празенъ сждътъ, който съдържа само въздухъ, т. е. като сждъ, който затваря едно праздно пространство. Така сжщо бѣ и за първобитния човѣкъ небесния сводъ единъ огроменъ сждъ, който затваря пространството. Но за жалость Картезий бѣ размътилъ тая си висока заслуга съ това, че и той попадна—като Бруно—въ логическата грѣшка да употрѣбява въ кривото му значение старото, невѣрно понятие на пространството, което той самъ е отхвърлялъ. Колко е нелогично да се мисли: пространството и тѣлото сж едно и сжщо нѣщо, така че предметъ, нареченъ „пространство“, различенъ отъ тѣлото не може и да сжществува и да се продължава безграничността на тѣлесната сжщность, което се доказва съ това, че кждѣто и да поставимъ границитѣ на тая сжщность, ний всѣкога си представляваме пространства, които съдържатъ една тѣлесна сжщность. (Korperliche Substanz.) Тукъ ний ясно виждаме, какъ Картезий безформенно и рѣзко отскоква назадъ къмъ първобитното, дѣтско възрѣние за пространството, противъ което той попреди се е борилъ тъй остро. И това става за жалость често и на важни мѣста въ неговата наука за познанието. Този фактъ ни доказва ясно, колко е мжчно да се отстрани отъ нашето мисление едно понятие, което се е запечатило въ умътъ ни отъ най-старитѣ културни епохи на човѣчеството и на което мозъкътъ ни е навикналъ отъ най-ранното дѣтинство, та било то понятието пространство или понятието за олицетвореното божество.

7). Локъ.

И тъй въ историята на понятието пространство ний достигаме до единъ философъ, чието мировъзрѣние въ своята будна практичность се намира дълбоко подъ висотата на това мисление,

къмъ която бѣха достигнали хора като Дж. Бруно, Спиноза и Картезий. И тоя философъ, надъ чието мировъзрѣние се е издигналъ днешния свободомислящъ човѣкъ, е далъ за понятието пространство такова разяснение, което днесь още си е останало владѣюще по между най-образованитѣ хора въ науката и въ живота. Този философъ е Локъ. Въ своето възрѣние за пространство той е по назадничавъ и отъ Аристотеля, и най-важното си обяснение и основание,—защо пространството да има това естество, което той му приписва, взима Локъ изъ областьта на това понятие, което Спиноза точно е нарекълъ: „прибѣжище на незнанието“, т. е. изъ понятието за олицетвореното Божество. Споредъ Лока сѫществува празно пространство, което се испълва отъ массата и гъстотата на достѫпнитѣ за насъ тѣла. Той различава много строго представлението за пространството отъ представлението за тѣлото и съ какво ни доказва той това различие? Той ни казва буквално: силата на уничтожението е най-доброто доказателство за сѫществуването на празно пространство. Тѣзи, които казватъ, че не е възможно да сѫществува пространство, безъ тѣло-материя, тѣ не само трѣбва да не признаватъ неограниченото тѣло, но тѣ трѣбва още и да отричатъ, че Богъ може да тури край на всѣко движение на тѣлата и да постави всички тѣла въ свѣтътъ въ състояние на пълна неподвижность и спокойствие и това състояние той може да продължи, колкото му се щѣ. И обратно, всѣки който признава, че Богъ прѣзъ време на тоя всеобщъ застой може да уничтожи напр. тая книга или тѣлото на тогова, който я чете, трѣбва да приеме възможностьта на сѫществуването празно пространство, защото за него е ясно, че пространството, което бѣ испълнено отъ частитѣ на уничтоженото тѣло, би си останало празно. Всѣки човѣкъ на съвременната наука би отхвърлилъ съ презрение подобно основание и доказване особенно предложението, че материята може да се уничтожи и все пакъ— за голѣмъ срамъ на мислящето човѣчество трѣбва да кажемъ: доказателството на Лока за естеството на понятието пространство спечели побѣдата на полето на човѣшкото мисление, неговото обяснение е отблъснало възрѣнията на великитѣ негови предшественници — мислители: Бруно, Спиноза, Картезий, и то тъй, че тѣ не сѫ оставили и следа върху мислението на днешното човѣчество. Локовото възрѣние за пространството бѣ владѣюще до день днешенъ. Гения на развитие-

то на човѣшкия духъ, гения на човѣшкото мисление, който се бѣ вече почти издигналъ до свѣтлината въ умътъ на тия велики мислители, можеше при този обратъ да извика: „безмислица! ти побѣждавашъ, а азъ трѣбва да загина“

(слѣдва).

Женското образ. предъ Пловд. Учител. Клубъ.

(Нѣколко думи по поводъ на една лекция).

На 26-й февруарий т. г. въ клуба „Учителска Дружба“ пречете се една лекция за женитѣ. Лекцията гласяше тъй: „л и п ц в а т ъ н и м а й к и“.

Ний мисляхме, че тя ще има педагогически характеръ, за това разбира се, съ голѣмъ интересъ се стремѣха женитѣ да слушатъ, като се надѣваха, че ще се освѣтли отъ нова страна трудната задача на възпитанието и ще имъ се укаже на идеала, къмъ който трѣбва да се води подрастающето поколение. Но тия надежди се не оправдаха. Макаръ да се помѣна за важното значение на майкитѣ и се изрази съжаление за недостатъка отъ добри майки, обаче относително възпитанието малко се говори и едностранчиво, разглеждаха се повече длъжноститѣ на жената къмъ мѫжа. Лекцията се испълни съ една истрита фраза — „жената е вѣнецъ на творението“, следователно, както показва названието й, трѣбва да бѫде украшение на живота му на) мѫжа). Кротостьта — главна добродѣтель на жената и може да служи като главно средство за придобивание любовьта на мѫжа. Грижитѣ за неговото спокойствие трѣбва да замѣняватъ за жената всички други интереси, даже и умственнитѣ, препоржчва й се да се занимава съ тия послѣднитѣ толкова, щото да може да поддържа уменъ разговоръ въ салона на мѫжа си, а главното да му бѫде приятна събесѣдница. Като зема отъ време на време връзъ себе си ролята на свѣтска дама, тя не трѣбва да избѣгва ролята на слугиня и като такава да испълнява всичко, що е нужно въ домакинството, въ сѫщото време прилежно да се занимава съ ржкодѣлия. Като

ограничава своитѣ духовни потрѣбности, да избѣгва даже такова невинно занятие като музиката, за да спести времето потрѣбно по домакинството, жената трѣбва да се пази отъ удоволствия отъ страхъ да не навлече на себе си недоволството на мѫжа си, който изисква да посвѣтява напълно себе си въ грижи за неговото спокойствие. Съ една дума: тя е длъжна всичкитѣ си постѫпки да съгласява съ желанията на мѫжа си и да избѣгва противоречията, които могатъ да породятъ студенина между съпрузитѣ, вследствие на която у мѫжа се явява отвръщение отъ семейното огнище и навикъ да прекарва времето си вънъ отъ кѫщи, както правятъ недоволнитѣ мѫже, които сѣдятъ по цѣли дни въ клубоветѣ. Това е грѣшка на женитѣ, които не знаятъ да имъ създадатъ приятенъ животъ въ кѫщи. Като помни, че цѣлото нейно семейно щастие се държи на двѣ слаби основи — кротость и послушность, жената трѣбва да бѫде твърдѣ остроумна, за да не срути съ нѣкаква не остроумна постѫпка това щастие (ако въобще въ робството за когото и да било може да има щастие!) Казватъ, че послушната жена трѣбва да бѫде образцова майка, на това основание, че тя като се не увлича отъ нищо друго, съ присърдце ще посвѣти себе си на дѣцата, и като ги възпитава и се грижи за мѫжа си ще оправдае похвалното название, което й се дали отдавна, т. е. ще бѫде истински „вѣнецъ на творението“. Програмата за възпитанието на такива жени не е твърдѣ сложна и е достѫпна за всѣкого. Тъй като главна прѣчка за образуването на такъвъ типъ, явява се ученето, за това съвѣтватъ да се стѣсни то, да се исхвърли изъ него всичко излишно, което може да обремени ума на момичето и да й повреди здравието, като бѫдѫща производителка на потомството. Като се замѣни математиката съ шиение, а историята и географията съ стопанство, дѣйствително, лесно е да се даде на ума желанното направление, и като се внуши на момичето убѣждение, че цельта на нейния животъ е семейството, възпитателя ще достигне желанната цель—да създаде образцовъ типъ на жена и майка. Ето цѣлото съдържание на лекцията въ кратцѣ. Но неволно възниква въпросъ, жената преди да стане жена и майка, не трѣбва ли да бѫде човѣкъ и гражданка? Тя не може да бѫде ни едното, ни другото, макаръ и да е законно такова едно желание, до тогава, догдѣто не се измѣни коренно нейното възпитание, и намѣсто да полагатъ *възпитателитѣ грижи* за ограничение на нейнитѣ познания, да

се потрудятъ да ги разширятъ, безъ да се прави разлика въ въпроса за образованието на мѫжа и жената. Преди всичко живота е тежка борба за сѫществуване; жената, както всѣки човѣкъ има право да изисква да й се дадатъ нуждитѣ срѣдства за тая борба, за да може да стане самостоятелна. Мома, не приготвена за работа, като нѣма другъ исходъ, освенъ омѫжване, лишена свободно да си избере мѫжъ, ще-неще свързва сѫдбата си съ първия човѣкъ, който й се падне, защото се бои, че може да не намѣри другъ кандидатъ. Като дири у мѫжа работникъ и осѣща, че безъ неговата помощь тя не може да сѫществува, жената отъ първитѣ дни на тѣхния съюзъ подчинява се на волята на мѫжа си, и като стане негова сѣнка, неговъ откликъ, не е вече личность. Може ли тя да бѫде добра възпитателка при всичкитѣ си старания, когато не е получила отрано образование и навикнала да живѣе съ чужди умъ. Не на излишното учение, а на своепо невѣжество трѣбва да роптае жената. Ний свършваме, обикновенно, нашето образование, следъ като излѣземъ изъ гимназията и оставаме прѣзъ цѣлъ животъ съ отдѣлни откѫслечни знания, получени въ нѣкое срѣдне учебно заведение. Вследствие на едно такова незавършено образование ний сме не способни за никакво образование. За мѫжетѣ гимназията служи само като първо стѫпало при качването по високата стълба, която води къмъ науката, а ний обикновенно се спираме на това стѫпало, страхливо озъртайки се на около си, като диримъ опора. И щомъ като се намѣри тая опора въ лицето на мѫжа, ний се успокояваме и даже забравяме и това малкото, което сѫ ни учили. Но защо по въпроса за образованието момитѣ да не последватъ примѣра на своитѣ братия? Не ли нищо не може да направи жената самостоятелна, не й дава възможность да развие своитѣ способности да се залови за любимото си дѣло, освенъ образованието?

Въ културнитѣ страни въпроса за женското образование, който отдавна се ползва съ съчувствието на по извѣстнитѣ хора, като Дж. Стюартъ Милль, сега почти не е споренъ и отъ день на день добива нови поборници, благодарение на тая добросъвѣстность, каквато показваха ученитѣ жени на достѫпнитѣ за тѣхъ поприща. Тѣ отдавна вече сѫ заслужили названието примѣрни работници, а нѣкой отъ тѣхъ сполучиха да се прочуятъ. Напримѣръ—знаменитата София Ковалевска, бивша професоръ по

математиката на Смокхолмския университетъ, наградена отъ французската Академия на наукитѣ за научнитѣ си трудове по математиката, при това не ще бѫде излишно да се забележи, че Академията като опредѣляше награда и не подозираше, че автора е жена; тя обърнала внимание на тоя трудъ само по научния му интересъ, който представлява. Западния печатъ туря името на Ковалевска на реда съ видниѣ европейски учени, сравнява я съ Лейбницъ по жаждата за знания, по могѫществото на силата на ума, и наклонность къмъ отвлѣченитѣ философски въпроси. С. Ковалевска сполучи блестяще да опровергае истритото мнѣние за неспособностьта на женитѣ къмъ науката. Фактътъ, че медицинскитѣ курсове въ Россия се отварятъ пакъ, може да служи тъй сѫщо за убѣдително доказателство за потрѣбата отъ висше образование, и съзнание за ползата, която принасятъ жени докторки. Наистина, последнитѣ отдавна сѫ заслужили любовь и уважение у всички приятели на человѣчеството, особно за тѣхната самостоятелность, когато тѣ работѣха подъ градъ отъ крушуми на превързочния пунктъ въ време на войната и въ времето на холерната епидемия въ 93 г. въ Россия, като влизаха спокойно въ заразенитѣ колиби и се борѣха съ смъртьта за своитѣ страдалци братия. Тѣхния примѣръ не е ли право противоречие на мнѣнието, което сѫ си съставили хората за женската изнѣженость? Който иска да се запознае съ тежкитѣ условия за медицинска помощь между селянитѣ нека прочете разказа на жена докторъ: „По селата“, напечатанъ въ „Вѣстникъ Европы“ за 1896 г. А кой може да отрича ползата, която принасятъ учителкитѣ? И враговетѣ на женската самостоятелность се съгласяватъ, че това е най-прилично поприще за женския трудъ. И разбира се, колкото е по просвѣтена учителката, толкова по голѣма полза тя ще принесе на обществото, като учи и възпитава бѫдѫщитѣ негови членове. Нека си припомнимъ идеалнитѣ русски моми, които посвѣтяватъ себѣ си на педагогическа дѣятелность, и следъ като свършватъ висшитѣ курсове, нарочно се стремятъ въ най-глухитѣ, забравени кътове на своето обширно отечество. Тѣ се явяватъ като свѣтла лѫча въ тъмното царство, борятъ се съ злото и невѣжеството, будятъ националното съзнание у народа, вселяватъ любовь къмъ доброто и истината съ което тѣ напълно сѫ заслужили оная благодарность, която имъ испраща цѣла *интелигентна Россия*. Въ литературата жената тъй сѫщо сполучи да се издигне. Всѣка една държава може съ гордость да

покаже между своитѣ автори на жени. Безъ да говоримъ за такива гениални писателки като Жоржъ-Зандъ и мадамъ де-Сталь, които сж извѣстни на цѣлъ образованъ свѣтъ, нека си спомнимъ за не толкова знаменититѣ, които се четатъ съ интересъ отъ съвременното общество, напримѣръ талантливата романистка Крестовска (псевдонимъ), Лора Мархолмъ, която тъй хубаво характеризира въ своитѣ произведения нѣмскитѣ жени; (Gyps) Жипъ, която съ неподражаема ирония описва въ романитѣ си и въ драмитѣ си празнотията на свѣтския животъ; мадамъ Alphonse Daudét (Доде), която ни запознава съ живота на французойкитѣ, мадамъ Demoni Breton (president de la societé des femmes peintres), Carmen Silva (ромжнскага кралица), която плени читателя съ нѣжната тжга на своитѣ сонети; Ada Negrie, която съ поетически езикъ предава чувствата на своя народъ. Да си спомнимъ заедно съ тия видни писатели — жени, които не се ползватъ съ литературна слава, но безъ тѣхъ сега не могатъ редакциитѣ. Не само съ поезия и съ романи се занимаватъ женитѣ-писателки, много отъ тѣхъ работятъ надъ научни въпроси и се явяватъ твърдѣ важни сътрудници въ сериознитѣ журнали. А въ Англия журнали се издаватъ и се редактиратъ отъ жени. Въ тая свободна страна тѣ отдавна сж заели почетни мѣста въ литературата, науката, искуствата и даже въ политиката. Като не отстжпватъ по енергията си на мадамъ Martion, една отъ пионеркитѣ на женската емансипация, която още въ 1870 г. подигна въпросъ за политическитѣ права на женитѣ въ новия свѣтъ, англичанкитѣ водѣха упорита и продължителна борба за своитѣ политически права и не прекратяваха борбата, дордѣто обществото не имъ отстжпи. Тоя въпросъ сега е на дневенъ редъ въ английски парламентъ. Ако излезатъ побѣдителки англичанкитѣ по тоя въпросъ, то можемъ да очакваме, че тѣ ще се възползуватъ отъ завоеванитѣ си права, за да подобрятъ своето положение, и да облегчатъ пжтя къмъ просвѣщение и къмъ обществена дѣятелность за подрастящето поколѣние отъ млади моми. Бждщето ще ни покаже жената като политически дѣятель, а за сега като анализираме нейната скромна работа, която можеше да бжде много по-плодотворна, ако не се губѣха сили на борба съ обществото и съ неговитѣ предрасждъци, може да се направи заключение, че образованата и развита жена винаги ще бжде най-полезенъ членъ на обществото. Защо

тогава да се отказва въ образованіе на дѣвицитѣ и парочно да се стѣснява тѣхния кржгозоръ? — За това, отговарятъ враговетѣ на женската самостоятелность, „че като станатъ учени, не сж вече добри жени и майки“, т. е не ще искатъ да испълняватъ главното си назначение. Да-ли е справедливо това обвинение? Азъ мисля обратното, че именно образованието създава добри майки, като имъ обяснява великата задача на възпитанието. Освенъ това образованието, като дава материално обезпечение на момичетата, избавя ги отъ унизителното положение на мома, която очаква сватове и като не дири вече у мжжа си работникъ, тя ще се омжжи, не защото е необходимо, а само защото го обича. И брака ще стане свободенъ съюзъ, основанъ на взаимното равенство и уважение. Семейството, разумѣва се, само ще спечели отъ тая промѣна, защото равенството служи за вѣрна основа на щастието у съпрузитѣ. Враговетѣ на женското образование, като казватъ, че инстинкта на майка е свойственъ на всѣка жена и въ сжщото време казватъ, че учената жена не може да бжде добра майка, явно си противоречатъ, защото ако такъвъ инстинктъ наистина сжществува, то образованието не може да го уничтожи, само ще го облагороди. И намѣсто да се грижи исключително за физическото възпитание, както правятъ повечето неразвити жени, образованата майка отъ първата усмивка на своето дѣтенце ще се зълови за неговото правилно развитие. Тя по лесно ще разбере психическото състояние на дѣтето, ще забелѣжи неговитѣ слабости и недостатъци, ще ги искоренява, като се ползва отъ поддатливостьта на дѣтинската душа. Тя, като знае исторіята на народа си и съзнателно го обича, по-лесно ще развие человѣческитѣ чувства у сиповетѣ си, ще имъ вджхне чистия идеалъ —да служатъ на народа, ще намали егоизма, който е свойственъ на дѣтето, като пробужда въ душата му любовь къмъ угнетѣнитѣ. Може ли да се сравни разумното възпитание на една развита майка съ възпитанието на жена необразована, съвсемъ неподготвенна къмъ тая трудна задача, за която не ще има сила да я разрѣши. Тя може да бжде добра дойка, но никога не може да стане, нравственна ржководителка и да влияе на отзивчивата дѣтинска душа. По думитѣ на Бѣлински отъ родителитѣ особно отъ майката зависи да направи отъ дѣтето добъръ или лошавъ човѣкъ, освенъ ако дѣтето има нѣкои вродени наклонности къмъ извѣстни пороци. Разбира се, май-

ката не може да даде способности на дѣтето, ако то ги нѣма, но отъ нея зависи да развие тия способности, съ които го е наградила природата, а това може да извърши само образованата майка. Има още друго обвинение, връзъ учената жена. Казватъ, че тя не може да бѫде добра домакиня, и по причина на нейното неумѣние да економисва, могатъ да възникнатъ материални затруднения въ семейството. Незнамъ какъ е възникнало такова едно убѣждение, когато примери изъ живота каратъ ни да направимъ съвсемъ противното заключение. Именно, намѣсто дребнавитѣ економии на необразованата домакиня образованата жена помага на мѫжа си, като печели и като внася на семейството своята лепта, грижи се сѫщевременно за кѫщата и дѣцата. Може ли да се допусне, че една развита жена небрежно ще се отнася къмъ чистотата, когато е запозната съ хигиената, като знае, че чистотата е необходимо условие за здравието. Тя може би по-малко внимание ще обърне на лукса въ приемната стая, на дѣтскитѣ костюми, но за туй ще се погрижи за чистота на долнитѣ дрехи и за реда въ тия кѫтове на кѫщата, дѣто не може външенъ човѣкъ да проникне, но дѣто живѣе челядьта и следователно, тамъ чистотата е по-важна отъ изискания луксъ на салона, дѣто домакинитѣ се явяватъ само да посрѣщнатъ гости. Най важното препятствие, което бърка на ученитѣ жени да бѫдатъ домакини счита се това, че е невъзможно да се съедини обществената дѣятелность съ длъжноститѣ на жена и майка. На това възражение мѫчно може да се даде положителенъ или отрицателенъ отговоръ, разбира се, много зависи отъ характера на дѣятелността, а най вече отъ здравието на жената: ако тя обладва доста физически сили, тя може твърдѣ добрѣ да испълнява и едното и другото. Тъй и постѫпятъ нѣкой женени доктори, като спечелватъ повече, тѣ наематъ една слугиня повече за тежката работа въ кѫщи и тъй имъ остава доста време да се заематъ съ нравственното възпитание на дѣцата си. Има и такива майки, които се отказватъ отъ своята по-предишна дѣятелность въ полза на семейството. Тъй постѫпи Ковалевска, която показа, че съ отличнитѣ способности на ученъ човѣкъ тя съединява нѣжно любящо сърдце на майка. Безъ колебание тя прекратява временно своята дѣятелность, за да се посвѣти на грижитѣ за малката си дъщеря. Тя толкова се боеше за нейното здравие, че младата майка не

позволяваше на слугинитѣ да бутатъ дѣтето и ако го помѣстятъ, то само въ кошница може да го зематъ.

Откаже ли се жената на време отъ своето занятие, или съвсѣмъ се откаже, зарадъ дѣцата си, съзнанието я подкрѣпява, че ако се поболи мжжъ й или да умре, най-сетнѣ при нѣкоя семейна драма между съпрузитѣ, тя сама може да прехрани дѣцата си. Само това съзнание на полвина умекчава нещастието. Наблюденията надъ живота често ни показватъ безисходното положение на вдовицата, която не е способна на трудъ. Не подготовена къмъ борба за сжществуване жената е изложена на бѣдствията, които сж свързани съ нея. Като не се яви помощь отъ страна на нѣкой роднина или благодѣтель, то дѣцата порастятъ въ пълно невѣжество и ставатъ тежакъ товаръ на обществото. Случва се, тя сама, като дири пара за прехрана, бъска дъщеритѣ си къмъ престжпление. А образованата жена, безъ чужда помощь, може да добие необходимитѣ срѣдства за прехрана и въспитание на дѣцата си, като се залови за работа, която й иде отржки. Тъй съ примѣра си тя развива енергия у дѣцата си и може да ги направи честни работници и полезни членове на обществото. Но ако образованието е нуждно за омжженитѣ жени, като ги прави разумни въспитателки и дава имъ вѣрно средство да поддържатъ семейството си, то е не по-малко необходимо за оная, която не се омжжа. Че и може ли всѣка майка да се поржчи за дъщеритѣ си, че тѣ ще се омжжатъ при най-голѣмото нейно желание. Ний видимъ, че числото на неомжжени моми се увеличава повече и повече въ културнитѣ страни. И само образованието може да направи тия моми самостоятелни, да ги обезпечи материално, да ги избави отъ обидната опека на роднинитѣ и положението, което е свързано съ нея. Свободна момата, като върви напредъ къмъ определенна цель ще замѣни грижитѣ за семейството съ по широкъ идеалъ—да служи на обществото, на което тя ще посвѣти своитѣ сили и знания, и ще намѣри удовлетворение, даже и щастие въ честното испълнение на дългътъ си. И може ли да се сравни нейния разуменъ полезенъ животъ съ ръстителния животъ на мома, която отъ дѣтинство е приготвена за послушна жена, проникната съ убѣждението, че вънъ отъ семейството за жената не сжществува никакъвъ интересъ. Крестовска съ своиствената си реална простота описва живота на тия нещастници, които ставатъ товаръ за своитѣ близки, осѣщатъ, че тѣ сж излишни, никому

не потрѣбни сѫщества. И като се озлобяватъ връзъ обществото за неговото несправедливо, по нѣкога насмѣшливо отношение, отплащатъ му се съ клевѣти и злословие.

Нека си припомнимъ Соня въ „Война и Миръ“, която сѣди замислена при самовара, потънала въ тѫжни мисли, тая мълчалива свидѣтелка на семейното щастие на човѣка, когото само е обичала горещо по напрѣдъ, неговата измѣна жестоко разбива нейнитѣ надежди, и като й отнема интереса въ живота и енергията, накарва я да се примири съ ролята на стара дѣва и блюдолизка. Всѣка необразована мома, която е излъгана отъ своя избраникъ, като нея, се осѣща излишна и нещастна и като скрива отъ хората своитѣ страдания, еднообразно влачи своя безцвѣтенъ животъ.

И само образованието, което раскрива широки хоризонти, създава благородни цели въ живота и въ сѫщото време като обезпеча материялно жената, ще я избави отъ ролята на подчинена въ семейството, която е обидна за нейното человѣческо достоенство и ще я направи свободна и самостоятелна*). Не бива вече да се гледа на жената като на притурка къмъ чужди животъ, трѣбва да се уважава въ нея личността, която има право на самостоятелно сѫществование и като се признае за нея това право, да й се отвори свободенъ достѫпъ къмъ висшето образование. При възпитанието въ сегашно време на едно момиче трѣбва да се грижимъ не да искълъпимъ отъ него „вѣнецъ“ за украшение на мѫжа, а съзнателна и самостоятелна гражданка.

О. С. Б.

—o «((()))» o—

*) *Съ нѣкои възгледове на почитаемата авторка на тая статия не сме съгласни. Преди всичко ний не сме съгласни съ преувеличеното значение, което се приписва на семейството въ дѣлото на възпитанието младото поколение. Въ това дѣло семейството играе второстепенна роля; първостепенната роля въ него се пада на социалната среда. Освенъ туй жената, подъ което разбираме женския полъ, ще се освободи и ще стане дѣйствително самостоятелна не при днешнитѣ наредби на експлоатация человѣкъ отъ человѣка. Нѣма ни, какво съмнѣние, че образованието „раскрива широки хоризонти“ и „създава благородни цели“; но съ разрѣшението на въпроса за женското образование не се разрѣшава „женския въпросъ“, който е въпросъ социаленъ и разрѣшението на който ще се яви само съ разрѣшението на общата социална проблема, която человѣчеството днесъ се стреми да разрѣши. Образованието на жената ще даде рѣшителни борци за разрѣшението на социалния въпросъ, отъ който зависи свободата, самостоятелността и щастието на женския полъ. Помѣстихме тая статия, защото, освенъ дѣто съ факти опровергава глупавитѣ възражения на нашитѣ буржуазни простаци противъ женскитѣ способ-*

ПИСМО ОТЪ ПАРИЖЪ

Идейното движение въ Франция

Двѣ думи за последната пиеса на Ибсена: Жонъ Габриелъ Боркманнъ. — Ибсенъ въ Франция. — Отношенията на френскитѣ писатели и критици спрямо чуждитѣ литератури. — Мнѣнията на Брандеса. — Имать ли тия литератури особенно скандинавското влияние на съвременнитѣ френски писатели. — Една анкета на Revue Blanche. *— Националиямъ въ литературата. — Геніалнитѣ люде и тѣхното мѣсто въ историята.*

Отъ десетина и повече години Ибсенъ е на мода изъ континентална Европа, на всѣкадѣ той се чете, винаги за него се говоря. Литературна Франция не можеше, разбира се, да остане чужда на новото литературно размърдване, дошло този пътъ отъ отдалечената севѣрна Скандинавия, страната на фіордитѣ. Това новэ движение нахлу и въ страната на Молиера. Но странни хора сж, дѣйствително, французитѣ. Колкото сюбтилни и падарени съ способность къмъ създаване нови направления въ националната си литература, толкова по-малко наклонни сж да схащатъ и разбиратъ духътъ на чуждитѣ произведения, особенно на севѣрнитѣ. Възможно е, че причината на това да е твърдѣ преувеличената тѣхна национална гордость и самохвалство, но затова ще говоримъ по-долу. И така Ибсенъ се въведе въ Франция, отъ нѣколко години насамъ, а последната му пиеса Жонъ Габриелъ Боркманнъ, която получи блѣскавъ успѣхъ въ националния берлински драматически театръ скоро се появи въ Revue de Paris превe-

---

ности и женското образование, тя е въ сжщото време и единъ високъ протестъ на възмутенитѣ слушателки отъ едно такивось просташко третиране на такъвъ важенъ въпросъ, като въпроса за женското образование, каквото третиране намѣри недавна мѣсто въ салона на Иловд. Учит. Клубъ отъ страна на единъ Иловдивски адвокатъ. Ползуваме се отъ случая да кажемъ нѣколко думи и за инициативата на Учит. Клубъ въ Иловдивъ. Следъ двѣ годишно тонцуване и веселби, тоя клубъ най сетнѣ, пристжпи и къмъ другата си задача — да дава редъ публични сказки. Пръвъ тази зима той устрои шесть такива сказки. Това, разбира се, не е лошо, и сказкитѣ, трѣбва да се каже, се посѣщаваха отъ доста слушатели. Забелѣза се единъ голѣмъ интересъ отъ страна на последнитѣ къмъ такива сказки. Обаче, така водени както до сега, тѣ не ще бждатъ полезни на публиката. Сказкитѣ се водятъ безъ всѣкаква система. Тѣ ще имать значение, когато се водятъ по една система, сир. когато се държатъ редъ сказки по едни и сжщи предмети. Клубътъ изобщо би билъ твърдѣ полезенъ, ако той се заловеше да учреди нѣщо като единъ воденъ университетъ, за разпространение на систематически знания въ нашето общество. Иначъ неговитѣ начинания ще останатъ безплодни. Нѣма съмнѣние, че последното е трудно, изисква трудъ, енергия, любовь къмъ дѣлото, но то си струва труда.

Ед. Ред.

дена отъ графъ Прозоръ. Тази е една дълбока социална и философска драма, която има, както и други пиеси на автора, индивидуалистически характеръ. Емоционнитѣ думи на мистериозния пастйоръ Брандъ, който пожертвува всичко мило на земята, безъ да избѣгне живота на собственното си дѣте и щастието на жена си, само за да реализира въстържествуването на в о л я т а си; Докторъ Щокманнъ пионера на новитѣ истини, за които той се сражава съ „Компактното болшинство", Хеда Габлеръ, Солнесъ и най подиръ Боркманнъ всички тия личности символизиратъ единъ краенъ индивидуализмъ, рационаленъ и като че ли насоченъ да покаже силата и могъществото на днешния човѣкъ-богъ. Донкихотство у главнитѣ герои на Ибсена нѣма, а пессимизма у тѣхъ не е такъвъ, съ какъвто сж описани героитѣ на Мюссе. Обикновенно сж хора силни—сетаки подложени на влиянието на мизернитѣ обществен. условия, които днесъ, уви, умаломощаватъ и най-силната енергия,—надарени съ високи качества и борящи се за извѣстенъ идеалъ. Но ний ще кажемъ двѣ думи за новата пиеса на норвежския писатель.

Въ къщата на Жонъ Габриелъ Боркманнъ се разиграва една бавна, но сансационна драма. Тоя човѣкъ живѣе уединено, съвършенно самичакъ, нѣколко години самоволно затворенъ въ една стая на горния етажъ*), безъ нѣкога да е излизалъ и безъ да има съобщения съ хора, освѣнъ съ нѣкой си Фолдалъ, човѣкъ съ нещастна сждба, жертва на самия банкрутиралъ Боркманнъ и съ дѣтето на Фолдала, Гунхилда; жената на Боркманна, живѣе въ сжщата къща на долния етажъ и следъ пропаданието на мжжа й тя неможеше вече да го вижда. Цѣли години вече, какъ тѣ живѣятъ раздѣлени. Преди да се задоми Боркманнъ е мечтаялъ да открие и намери богати и неисчерпаеми источници отъ съкровища, криящи се въ недрата на неговата земя и съ тѣзи съкровища, той ще се прослави, ще стане благодѣтель на страната си. За тая цель му липсватъ материални срѣдства. Той е младъ и едно младо и нѣжно сжщество, Елла го люби силно! Той питае подобни чувства къмъ нея. Скоро тѣ ще се съединятъ, но директора на банката е влюбенъ до полуда въ Елла и принуждава Боркманна, следъ като му обѣщава важенъ финансовъ постъ, да вземе по-голѣ-

*) *Действието се върши въ единъ норвежски градецъ.*

мата сестра Гунхилда и да остави Елла нему. Боркманнъ принася въ жертва любовьта си къмъ Елла и се оженва за Гунхилда, безъ да я люби. Той поне намери търсенитѣ материални срѣдства, за да реализира идеала си! Да, но затова този малодушенъ и егоистиченъ актъ става причина, за да се съкруши живота на мечтателя, защото веднага следъ като Боркманнъ го извършва и драмата се започва. Елла презира вече Боркманна и избѣгва отъ банкерина, като му отказва ржката си. Тя дълбоко люби първия, за да се омъже за човѣкъ, когото даже не познава. Банкеринътъ мисли, че Боркманнъ е наддумалъ Елла и си отмъстява чрезъ единъ процессъ, който съвсѣмъ разорява домътъ и семейството на Боркманна, а самия Боркманнъ е осѫденъ на нѣколко годишенъ тъмниченъ затворъ. Всички мечти пропадатъ, макаръ героя да не ги е оставялъ прѣзъ цѣлия си животъ, а на това отгорѣ и едно пятно на нещастното семейство, за което егоистичната хазяйка Гунхилда чака отмѫщение на мѫжа си, отмѫщение което тя нарича „миссия“, и чака да извърши съ съдѣйствието на синътъ си Ерхартъ, дѣте, което леля му Елла обича и отхранва далечъ отъ кѫщата на раздора, въ която живѣятъ раздѣлно Гунхилда, и по-подиръ и Боркманнъ следъ тъмничното наказание. Но въ кѫщи се появява Ерхартъ вече младъ момъкъ, който обича живота и наслажденията и, при една доста трагическа сцена, той напуща всички тѣзи печални личности: майка, баща и леля възпитателка, които го обичатъ и избѣгва въ страната на младостьта и удоволствието заедно съ една красива жена. На тая сцена всички дѣйствующи лица сѫ наедно за първи пѫтъ, а отъ тука вече тѣ ще се раздѣлятъ за винаги. Заминването на Ерхарта съкрушава сърдцето на всички до разочарование. Всички се надѣваха на неговото съдѣйствие. Сѫщата вечерь, веднага щомъ заминава Ерхартъ, Боркманнъ става и излиза върѣдъ снѣжната вилица, последванъ отъ бившата си любовница, на която той вече е обрѣкълъ сина си; Елла го моли да се върне. Боркманнъ върви и заявява, че той дълго време е стоялъ затворенъ, сега ще излезе да се радва на свѣта. Двамата тѣ се искачватъ на една рътлина, отгдѣто Боркманнъ показва на пространната и красива земя, пълна съ раскошни богатства, които той искалъ да открие и следъ трогателния и плачевенъ разговоръ, „умрѣлия“ вече герой (той загуби вече идеала си!) пада на една скамейка и заспива дълбокия сънъ. Въ това време дохо-

жда жена му съ фенеръ и двѣтѣ сестри си хващатъ ржцѣтѣ, тѣ, „двѣ жертви“, стоятъ като „двѣ сѣнки“ предъ тѣлото на Боркманна. Така се завършва драмата. Невъзможно е да се предаде трагичното впечатление, което човѣкъ испитва.

* * *

По поводъ, види се, на тази пиеса новата година се започна съ единъ споръ върху Ибсена и неговитѣ прозведения въ Cosmopolis и други списания, и официалния рекламаджия на театрални пеиси, и талантливия критикъ Жюлъ Леметръ и много други излѣзоха да оспорватъ гения и оригиналностьта на Ибсена, а извѣстния критикъ Георги Брандесъ излѣзе да отговори на тия нападки. Ибсенъ се въведе въ Франция, когато вече той бѣше извѣстенъ въ Руссия и популяренъ въ Германия. Неговитѣ драми се преведоха, критически съчиения се писаха, но при все това Ибсенъ не се разбра въ Франция отъ множеството литератори. Може би, че стълкновението на тия последнитѣ съ единъ „екзотически“ гений да е причината да бѫдатъ тъй пристрастни. Щомъ не е французско, не струва нищо! Сарсей въ Cosmopolis, Ж. Леметръ*) и други шовинисти въ литературата не закъснѣха да заявятъ, че у Ибсена всичко е зато отъ французитѣ (Ибсенъ не знае даже фр. єзикъ); че идеитѣ въ неговитѣ произведения не сѫ нови, а заети у фр. писатели отъ 1828 — 55 г. отъ Жоржъ Зандъ, Мюссе, Ламартинъ, Хюго и др.; че Норвежцитѣ сѫ дали само единъ новъ акцентъ на идеитѣ, чувствата и въображението**), но нищо оригинално. Безъ съмнение и за сериозния всестраненъ критикъ тѣзи твърдения (за Сарсей и дума да не става, кога се говори за чужда литература, понеже за него Брандъ — име на една Ибсенова драма и Брандесъ името на данския критикъ, сѫ едно и сѫщо лице) сѫ продуктъ на единъ заслѣпенъ шовинизмъ, на който французитѣ често се подаватъ, като си мислятъ, че въ всѣко отношение тѣ стоятъ на върха между другитѣ нации. Французската публика, казва Георги Брандесъ***) е безъ съмнѣние най духовитата въ свѣта и въпросътъ не търпи съмнѣние относително нейната интелигентность; но тази публика тъй богато снабдена съ мѣстни продукти, обикновенно приема това

*) Les contemporains. 6-me série 1896.
**) Revue des Deux Mondes. I—II—97 J. Lemaitre.
***) Cosmopolis. 1897 № 13. Henrik Ibsen en France

което иде отъ странство 20 години по-късно отъ другитѣ народи.“ Французитѣ обвиниха Ибсена, че билъ неясенъ, мистикъ; като че ли едно произведение, за да бѫде художественно, първия атрибутъ трѣбва да е „ясността“. „А нима Хамлетъ е ясенъ, нема Фаустъ е ясенъ, а обаче това сѫ гениални произведения“. Съвременния животъ, тъй сложенъ, благодарение на развитието на машинизма, изисква едно дълбоко наблюдение, а това нѣщо могѫщето перо на Ибсена е прекрасно нарисувало въ художественни форми, „живота не е тъй ясенъ, казва по нататъкъ Брандесъ, а поезията, романътъ и театра трѣбва да бѫдатъ образи на живота.“ Освѣнъ това французскитѣ критици казватъ, че творенията на севѣрнитѣ хора били обкржжени отъ мѫгла, както и самитѣ имъ страни; а пъкъ ний мислимъ, че севѣрнитѣ сияния и вѣчнитѣ и блѣстящи фиелди и красиви фиорди, или трайнитѣ снѣгове въ Руссия сѫ много по свѣтли, отколкото мрачния и задушливъ димъ, който излиза отъ голѣмитѣ фабрични комини и покрива всичко свѣтло въ западна Европа. Защо тогасъ да е чудно, че свѣтлината може да дойде отъ другадѣ? Тъй или инакъ, но Ибсенъ не се обича много отъ официалнитѣ писатели въ Франция, тълкующи мнѣнието на массата, която може би съвсѣмъ го не знае. За да се величае Ибсенъ въ Франция, ще трѣбва време (Зола иска десеть години!), както трѣбваше време, за да се разбере и Ричардъ Вагнеръ. Кѫдѣ 1860 г. оперитѣ на немеца Вагнеръ се посрѣщаха отъ Парижката публика съ пъленъ неуспѣхъ и подсвиркванія (каква нетолерантность къмъ чуждитѣ гении!) и трѣбваше да се изминатъ 30 години, за да стане Вагнеръ любимия композиторъ на Парижкитѣ меломани и да се появятъ негови подражатели въ областьта на музикалното искуство. Недавно пий четохме една статия въ единъ голѣмъ Парижски вѣстникъ, въ която автора, като говореше за една Ибсенова драма, като спомѣнаваше името на Ибсена, пишеше винаги „Monsieur Ibsen“. А развѣ това е уважение къмъ единъ „екзотически“ — иронически епитетъ у французитѣ къмъ всѣко иностранно нѣщо — гений отъ страна на „учтивия французски писатель?

Но за по добра илюстрация на отношенията на съвременнитѣ французски писатели и критици ето нѣколко по важни мнѣния.*)

Това списание адресира следующитѣ въпроси на 25 „избрани“ лица изъ литературната срѣда:

*) *La Revue Blanche* № 89, 15 Février 1897.

1-о Мислите ли, че французската литература е претърпѣла извѣстно влияние отъ чуздитѣ литератури и с п е ц и а л н о отъ с к а н д и н а в с к а т а?

2-о Въ какво направление се е упражнило това влияние и какво е мнѣнието ви, да се фаворизира ли или да се запрети?

Повечето отъ отговоритѣ сж отрицателни за първия въпросъ, отгдѣто е очевидно, какъвъ трѣбва да бжде отговора на втория. Въ нѣкои отъ отговоритѣ ясно личи, какво французитѣ се мислятъ за първата нация въ всѣко отношение. Примери:

„Понеже азъ не обичамъ освенъ французската литература, въображавамъ си, че другитѣ не могатъ да служатъ за друго освенъ за нейната слава. Довеждайте ни прочее русси, и скандинавци, и испанци; довеждайте ни всички варвари (sic!). Нашия гениаленъ човѣкъ ги слуша въздържанъ и внимателенъ (случая съ Ибсена!) и утрѣ съ всичко което иматъ най-добро, той, — „гениалния“ човѣкъ, — „ще направи нѣщо оригинално и отлично“ (Жюлъ Ренаръ).

Или пъкъ: „ . . . Латинскитѣ мозъци сж прекрасни филтри. Една идея влѣзва мжтна, тя излиза бистра. Щомъ французския духъ се докосне до иностраннитѣ литератури, той докарва порядъкъ и свѣтлина. Ако ли ги ассимилира, анализирайте смѣсьта. Вий нѣма да намѣрите ни следа отъ първата материя. Амалгамата ще бжде французска, добрѣ французска.“ (Жоржъ Оне).

Тѣзи двѣ мнѣния добрѣ характеризиратъ националния ексклюзивизмъ въ литературата, именно тамъ гдѣто не би трѣбвало, па и неможе, да има освенъ едно обширно, всемирно, хуманно гледище за този, който претендира на извѣстенъ авторитетъ въ литературнитѣ срѣди.

Отговоритѣ, които заслужватъ сериозно внимание, сж тия на Брандеса, Жюлъ Клареси, Ж. Леконтъ, Rachilde, Емилъ Вераренъ и др. Така напр. духовития критикъ и директоръ на Théâtre Français Жюлъ Клареси на едно мѣсто казва: . . . . „Добрѣ е да се усвои и насърдчава свободното размѣнение на идеитѣ и на образцовитѣ произведения, и въ искуството, господине, азъ не признавамъ граници. Струва ми се, това сж банални истини.“

Жоржъ Леконтъ справедливо забелѣзва: „ако се хвърли единъ погледъ върху всички литератури, на севѣръ както и на югъ, вижда се, че тѣ се съгласяватъ и допълнятъ, че человѣ-

ческата мисъль е следвала своята логическа еволюция. Древностьта и възраждането възхваляватъ живота и человѣка. Толстой, следъ енциклопедиститѣ, но съ едно по-дълбоко душевно вълнение, съвѣтва милосърдие и справедливость. Ибсенъ проповѣдва индивидуализмъ."

A Rachilde, като признава гения на Ибсена и предвижда, че той ще побѣди французитѣ, ето що пише за новитѣ твърдѣ претенциозни френцузски писатели: „Иска или не иска, младия французски писатель, тоя марсилецъ отъ Европа, който винаги всичко е открилъ, всичко казалъ, владѣющъ цѣлия желаемъ гений, ще намери единъ грядущъ урокъ въ произведенията на Ибсена, защото въ тия нѣколко думи на Ибсена — този, който не е отъ никоя школа, а се задоволява да бѫде самъ, твърдѣ надалечъ (отива?) — има повече сѫществена смисъль отколкото въ всички гениални мозъци на марсилско-литературна Франция въ нашата епоха."

Отговорътъ на Зола е въздържанъ, авторътъ на Ругонъ-Макаритѣ чака бѫдѫщето да освѣтли въпроса.

Но каквото и да се пише върху новитѣ гении, намъ историята най-блѣскаво ни доказва, че на първо време тия гении не сѫ бивали разбрани отъ съвременницитѣ си. Така не бѣ ли съ гениалний Марксъ, съ Вагнера и Толстой, за да не отиваме по надалечъ? Така не е ли днесъ и съ Ибсена? А обаче това сѫ четири гигантски и могѫщи гении, съ които краятъ на 19-й вѣкъ трѣбва да се гордѣе.

Въ заключание ний ще кажемъ отъ наша страна, че всички литератури си влияятъ, или прѣмо, непострественно, или поне косвенно. Мисъльта, науката и искуството никога не сѫ имали граници; още по-малко могатъ да иматъ днесъ, въ вѣка на всеразрущающия капитализмъ. А явлението на национализмъ и ексклюзивизмъ въ литературата, за която говорихме, е фактъ и добро доказателство за непризнателностьта на днешнитѣ ограничени и ретроградни мозъци къмъ съвременнитѣ гении. Съ своето дѣло Марксъ създаде революция въ политическата економия и въ философията; Вагнеръ сѫщо създаде революция въ музикалночо искуство, а Толстой и Ибсенъ — революция въ литературата и театра. Че тѣ днесъ не се разбиратъ отъ болшинството, това не е най печалното, защото историята се готви вече да обкржжи съ единъ свѣтлъ и сияенъ

ореолъ величественнитѣ образи на тѣзи четири гениални мѫже. Ненормалното и несъобразно съ физиологическитѣ закони на организма распредѣление на труда, несправедливото и неравно ползуване отъ продуктитѣ на тоя трудъ, тия фактори, които лѣжатъ въ основата на днешното капиталистическо общество, сѫ фантомитѣ, които обкръжаватъ човѣшкия мозъкъ и не му даватъ да вижда ясно. Тѣ сѫ, които задушаватъ експансивността на благороднитѣ чувства, тѣ осѫждатъ на загиване много гении още въ първоначалното имъ изявление. Да, социалнитѣ условия ежедневно погрѣбватъ много непознати човѣшки способности, и тѣ сѫ грѣшката, причината, която принуждава човѣкътъ да живѣе единъ животъ полусъзнателенъ, зависимъ и да вижда наружностьта на нѣщата намѣсто непрестано да съзерцава тѣхната реалность; намѣсто да бди постоянно надъ тая реалность и да се старае да я подобри, ако е лоша, като измѣни или преобразова самиятъ ходъ на нѣщата. Утрѣ, когато се извърши една нечувана и грандиозна обществена трансформация; когато окончателната социално-икономическа революция, която се готви и кипи бавно, но непрестанно, въ недрата на грѣшното туй общество, завърши своето дѣло; когато личността се освободи отъ всички жизненни нужди и потрѣбности; тогава тя ще се еманципира и ограничението на мисъльта, на въображението и на чувството ще исчезне. И въ този щастливъ и свѣтълъ периодъ, който ни се готви отъ близкото бѫдѫще; човѣкътъ ще бѫде по-могѫщъ отъ всички досегашни богове: той ще заживѣе животъ съзнателенъ, исторически животъ.

И. Дайреовъ

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Русскиятъ царь въ Франция и франко-русскиятъ съюзъ. — Френскитѣ социалисти и Русия. — Писма на полскитѣ, българскитѣ и русскитѣ социалисти по франко-русскиятъ съюзъ. — Отзивитѣ на междуи социалистическа пресса. — Третейскиятъ договоръ между Англия и Съединенитѣ Щати и неговото значение за всеобщиятъ миръ. — Официални документи изъ Английскитѣ Сини Книги, раздадени презъ 1896, върху Турция и дѣйствията на Русската Дипломация. — Френскитѣ Жълти Книги раздадени въ началото на 1897 по сжщия въпросъ.—

Промѣнитѣ, които станаха въ партийното списание, наложиха ни нѣколко месѣца принудително мълчание. Това ни бѣше толкова по-тежко, че ний имахме да сподѣлимъ съ читателитѣ много мисли върху множество събития едно отъ друго по-важни. Да, днесъ събитията текатъ съ шеметна бързина. Къмъ съвременнятъ общественъ животъ сж напълно приложими думитѣ, съ които Балзакъ характерикира епохата на френската революция. Както днесъ тъй и тогава „времето не достига на събитията". Времето прилича на нѣкоя тѣсна дрѣха, която трѣба да облече едно огромно и постоянно растяще тѣло.

Очевидно ний неможемъ да се повърнемъ върху всичкитѣ минали събития, но между тѣхъ има такива отъ първостъпенна важность, които сме длъжни да отбелѣжимъ. Така въ настоящата и идущата книжка, безъ да пропущаме разгледването на текущитѣ събития, ний ще направимъ по единъ малъкъ погледъ назадъ.

Видно мѣсто между миналогодишнитѣ събития държи отиването на русскиятъ царь въ Франция. Върху подробноститѣ на посрещанието и върху неговитѣ траги-комични страни ний писахме своевременно въ *Социалистъ* нѣколко кореспонденции изъ Парижъ, така щото тукъ считаме за излишно да се повръщаме. Ще се ограничимъ само да забелѣжимъ, че нѣма зрѣлище по-поучително и по-смѣшно сжщевременно отъ това, което ни представляваше Николай II гологлавъ и правъ да слуша Марсилезата гърмяща противъ „тиранитѣ", както и визититѣ, които той, неограниченниятъ Петербурски деспотъ правяше на предсѣдателтъ на френското Народно Събрание. Самодържавието и то има своитѣ епохи на декаденството. Но заинтересованитѣ пъзения на единъ деспотъ въ никой случай немогатъ оправда униженията, които си наложи френскиятъ народъ. Въ продължение на една недѣля ний бѣхме свидѣтели на тѣжки и недостойни сцени. Политическитѣ добродѣтели и гражданското достоинство, съ които се гордѣеше френската нация, отстъпиха мѣсто на едно недостойно лакейско чувство. Въ продължение на цѣла недѣля Парижъ въ едно пияно увлечение акламираше русскиятъ царь, представителтъ на средневѣковното самодържавие въ Европа.

И защо всичко това? Защото подкупени вѣстникари, бѣсни шовинисти и други търговци на политиката искусно експлоатираха патриотическитѣ чувства на френскиятъ народъ, като му представиха русскиятъ царь за човѣкътъ, който ще повърне на Франция Алзасъ и Лотарингия. Но подъ тази външна причина има друга една по-дълбока и по-основателна: миналитѣ тирански режими сж нарѣзали дълбоки бразди както въ душата на всичкитѣ народи тъй и въ тъзи на френскиятъ. Робскитѣ инстинкти не сж исчезнали; тѣ спятъ, само за да се пробудятъ въ единъ подобенъ моментъ.

Но наредъ съ това френскиятъ народъ има дълбоко развитие и чуството на съчуствие къмъ борящитѣ се за своята свобода. Това той нагледно доказа въ своето поведение спрѣмо Критъ и Гърция. Една голѣма часть отъ своитѣ унижения Франция искупува днесъ.

Освенъ това не е справедливо да преписваме на цѣлиятъ френски народъ това, което извърши само една часть отъ него макаръ и по голѣмата. Изъ неговата срѣда се чуха не само химни на царската двойка, на тѣхната дъщеря нѣколко мѣсечната Олга и на царското куче *Ловкий* — което получи сжщитѣ почести съ своятъ господарь — но се раздадоха високи и енергически протести.

Отъ една страна това бѣха радикалитѣ Пелетанъ, Маре, Клемансо, които въ La Dépêche, Le Radical, La Justice дигнаха своятъ гласъ противъ униженията, които се правятъ съ Франция, а отъ друга страна, още по-високо и по-енергически това направиха нашитѣ френски другари социалиститѣ.

Главнитѣ фракции на френската социалистическа партия протестираха както противъ посрещанието на царьтъ тъй и противъ самиятъ франко русски съюзъ. Бланкиститѣ и Алеманиститѣ направиха това въ особни манифести къмъ Парижското население и въ вѣстницитѣ Le Parti Ouvrier, La Carmagnole и La Petite Republique. Най силната фракция френската Работническа Партия или Гедиститѣ, както ги наричатъ още, протестираха чрезъ своитѣ градски социалистически съвѣти въ Лилль, Рубе, Иври и др. Жоресъ протестира въ La Petite Republique и Le Matin. Въ повече подробности тукъ ний неможемъ да се спираме и интересующиятъ се читатель отправяме къмъ горѣспоменатитѣ наши кореспонденции въ *Социалистъ*.

За съжаление този протестъ не бѣше единогласенъ. Намериха се социалисти непоследователни съ най-първитѣ начала на тѣхното учение. Тѣ, безъ да присъединятъ своятъ гласъ къмъ дивитѣ викове на тълпата, изказаха се все таки въ полза на франко-русскиятъ съюзъ. Въпроснитѣ социалисти сж: Милеранъ, Руане, Вивиани и Лави — депутати, Фурниеръ, Андре, Лефевръ, Поль Брусъ и др. градски съвѣтници. Всичи тѣзи социалисти не принадлежатъ къмъ никоя опредѣлена организация и сж извѣстни подъ името *независими*. Нъ тъй или инакъ изобщо тѣ принадлежатъ

къмъ социал. партия и къмъ тѣхното поведение другитѣ социалисти не можаха да останатъ индиферентни.

*
* *

Поведението на френскитѣ социалисти *съюзисти* — привърженици на франко-русския съюзъ — бѣше методически разгледано и осждено въ Януарскиятъ брой на *Официалниятъ Бюлетинъ на Полската Социалистическа Партия.* *)

Въ този брой има обнародяни: 1) Едно отворено писмо на Полската Социалистическа Партия до френскитѣ социалисти, 2) двѣ наши отворени писма едното до Милерана и другото до полскитѣ другари и 3) едно писмо отъ нашата русска съмисленница Вѣра Засуличъ писано още въ Септемврий 1892 до конгресса на френската Работническа Партия въ Марсилия.

Въ своето отворено писмо полскитѣ другари, като изсхождатъ отъ това, че нашето учение както и нашата дѣятелность иматъ единъ сѫществено международенъ характеръ, разгледватъ и критикуватъ подробно въ 17 страници отъ форматъть на *Ново Време* и най малкитѣ заявления на *съюзиститѣ* социалисти. Тѣ показватъ най-напредъ, какъ подъ влиянието на руссофилската еволюция, която се извърши въ Франция презъ последнитѣ години, сѫщо сѫ се изменявали, въ повечето случаи изключително предъ видъ на избирателни интереси, възгледитѣ на нѣкои социалисти. Съ многобройни цитати, взети изъ статитѣ на *съюзиститѣ*, сѫ извадени на веченъ показъ всичкитѣ колкото глупави толкова и недостойни тѣхни заявления въ полза на франко-русскиятъ съюзъ. *Бюлетинятъ* не пропуща да забележи и да искаже своята благодарность, за коректното поведение на много по-голѣмата часть отъ френскитѣ социалисти.

Наглядно е изложено двусмисленното поведение, въ което сѫ поставени съюзиститѣ. Отъ една страна тѣ трѣба да сѫ съ русското правителство, а отъ друга страна тѣ не могатъ и да отхвърлятъ всѣкаква солидарность съ полскитѣ, русскитѣ и други преследвани отъ русското правителство социалисти. Тѣ ще станатъ, подозрителни за последнитѣ, безъ да могатъ да спечелятъ довѣрието на Русия.

Така сѫщо ясно е показана основната вражда, която сѫществува между Русия и социалистическото движение и че всѣка солидарность съ русссото правителство е въ най-голѣма вреда на социализма. Полскитѣ другари забелезватъ справедливо, че къмъ тѣхниятъ протестъ ще се присъединятъ всички истински демократи отъ България, Сърбия, Бохемия и други страни, гдѣто Русия се стреми да осѫществи своитѣ панрусски реакционни идеи. Сѫщо и Ромѫния, Армения, Гърция — върху които си простира ржцетѣ русската дипломация, иматъ интересъ въ съкрушението на русскиятъ деспотизмъ. Но въ неговото падание е заинтересова-

*) Bulletin Officiel du Parti Socialiste Polonais, № 12. Janvier 1897. London.

на демокрацията на цѣла Европа, цѣлиятъ цивилизованъ свѣтъ, защото Русия е една постоянна опасность и пречка на демокрацията.

„Френски социалисти, свършва писмото, . . . Около васъ се стараятъ да забъркатъ понятието: интернационализма, както преди малко се страяха да фалшифициратъ понятието: социализмъ. Преследвайки вашето дѣло на пречистване и заздравяване на партията, вий трѣба да заявите, че това понятие се състои въ международно воденатa классова борба, изключающа всѣкакъвъ съюзъ съ царьтъ, главния противникъ на работната класса. Интернационалътъ, а частно полскитѣ социалисти и всички, тѣзи които се борятъ непосредственно противъ царизма, очакватъ отъ васъ изгонването на двоеличието, което пречи на тържеството на социализма. Защото царьтъ — и това ви го казва още Жоресъ — въ всѣко отношение не носи друго нищо освенъ деспотизмъ".

Въ нашитѣ писма, текста на които даваме по долѣ, читательтъ ще намери изложени причинитѣ на франко-русскиятъ съюзъ — въ второто писмо — и поведението, което трѣба да държатъ социалиститѣ въобще къмъ съюзитѣ.

Ето и текстуалниятъ преводъ на самитѣ писма.

До гражданина А. Милеранъ, социалистически депутатъ въ Френската Камара.

Гражданино.

Въ Petite Republique отъ 14 Октомврий, на другия день следъ франко русскитѣ праздненства, въ една статия озаглавена „Нуждни обяснения", Вий правите нѣколко важни заявления, които закачатъ сжщо, макаръ и отдалечь, българскитѣ социалисти.

И наистина въ тъзи статия Вий се обявявате партизанинъ на франко-русския съюзъ, като заявявате, че сте готови да дадете Вашето „удобрение на една дипломатическа комбинация полезна за интереситѣ на Франция". Единственната Ваша грижа, е че вий незнаете, какви услуги ще ви направи Русия въ замѣна на това.

„Ний не можемъ да приемемъ — пишите Вий по нататъкъ — щото Франция да се намѣри единъ день принудена да си истегли сабята си за една кавга въ балканитѣ, безъ да е била повикана да узнае условията, които я задължаватъ къмъ това. Не ще съмнение, че би значело да си приготвяме жестоки разочарования, ако вѣрвахме, че Русия може да ни обѣщае своитѣ услуги, за да исправи престжплението, което тя остави да се извърши преди 25 години [1]). Но на земниятъ шаръ има други точки, гдѣто нашата съюзница е въ състояние да даде на Франция една енергическа подръжка" . .

Очевидно е за всѣки човѣкъ, малко много запознатъ съ френската политика, че тѣзи „други точки върху земниятъ шаръ" сж Египетъ, Китай, Суданъ и другитѣ цели на френската колониална

---

1) Тукъ Милеранъ подмета за присъединението на Алзасъ и Лотарингия къмъ Германия, по който въпросъ Русия подържаше най енергически Германия, така щото Вилхелмъ I следъ войната телеграфираше на Александра II: следъ Бога и войската на Васъ дължа своитѣ побѣди. К. Р.

политика. Прочие точнията смисль на Вашата статия е, че ако Русия ви подържа въ вашата колониална политика, вий ще я подържате даже съ „сабя“ въ ржка въ нейната политика въ балканитѣ.

Азъ нѣмамъ качеството да говоря тукъ отъ името на нашитѣ русски другари за положението, въ което Вий се туряте спрѣмо русскиятъ пролетариятъ, като давате на неговитѣ притѣснители сили да продължаватъ съ още по голѣмъ куражъ тѣхнитѣ нечувани преследвания и произволи.

Сѫщо така азъ нѣмамъ качеството да говоря отъ името на полскиятъ пролетариятъ, спрѣмо когото вий извършвате единъ актъ на несправедливость не само като социалисть, но още и като французинъ, защото споредъ казването на вашитѣ собственни историци като Хиполитъ Карно, Полша съ своитѣ въстания не еднъжъ е помагала на френската революция.

Още по-малко ще говоря азъ отъ името на международната социалистическа демокрация, която вижда въ русскиятъ паризмъ „гръбнякътъ на европейската реакция“, както казваше Жюлъ Гедъ на Халскиятъ конгресъ [1]). Азъ не ще говоря освѣнъ отъ името на нашитѣ български другари.

Каква е русската политика на Истокъ въобще и на Балканитѣ въ частности? Никой не отрича, че тя се стреми да тури всичкитѣ тѣзи народи подъ влиянието на своята вънкашна политика за постигание на свои егоистични цѣли

Нима това е въ интереситѣ на социалистическото дѣло въ Балканитѣ? Нима по такъвъ начинъ Вий практикувате „международното съгласие на работницитѣ“, което вий провъзгласявахте въ вашата рѣчь въ Портъ Дорé? Може би не трѣбва да се удивяваме на това, тъй като въ Франция, напоследъкъ известни думи получиха едно двойно значение. Така въ известни тостове въ Шалонъ заяваше се, че русско-французкиятъ съюзъ се сключваше още върху Кримскитѣ полета тогава, когато френскитѣ и русскитѣ солдати се коляха помежду си за удоволствието на своитѣ правителства.

Така и Вий когато, за да позволите на френската буржуазия да може наедно съ англійскитѣ женгоисти да „цивилизира“ по лесно египетскитѣ феллахи, малгашитѣ, суданцитѣ и др., посредствомъ пушечнитѣ гърмежи, ракията и опиума, давате, въ замѣна, на вашиятъ „съюзникъ“ царъ, вашитѣ братя въ България, Русия и Полша; така Вий практикувате „международното съгласие на работницитѣ“!

Не, гражданино Милеранъ, международното съгласие на работницитѣ ний го разбираме по други начинъ. Ний мислимъ, че социалиститѣ не могатъ да бѫдатъ партизани нито на двойниятъ нито на тройниятъ съюзъ.

---

1) Нѣмския социалистически конгрессъ на 1890, на който Гедъ присѫствува като делегатъ отъ френската работническа партия К. Р.

И наистина човѣкъ не може да бѫде едновременно за международното съгласие на работницитѣ отъ всички страни и съ царетѣ, сиречь — противъ работницитѣ отъ всички страни. Нека оставимъ Бисмарковцитѣ да вършатъ политиката съ двѣтѣ пружини.

Приемете, гражданино Милеранъ, моятъ социалистически поздравъ и пр.

Ето и второто писмо:

До редакцията на Buletin officiel du Parti Socialiste Polonais

Скѫпи другари,

Вий питате, какво е мнението на българскитѣ другари върху франко-русскиятъ съюзъ. Азъ бързамъ да ви отговоря, и за да улесня моето изложение, ще разгледамъ този въпросъ отъ неговитѣ двѣ страни: 1) франко-русскиятъ съюзъ само по себе си и 2) социалиститѣ и франко-русскиятъ съюзъ.

Разгледанъ по своето историческо происхождение, франко-русскиятъ съюзъ е следствието на двѣ исторически течения. Най напредъ войната между Франция и Германия и престъпното присъединение на Алзасъ и Лотарингия сѫ причина, която накара Франция да търси единъ съюзникъ противъ Германия — и отъ друга страна австрофилската политика на Бисмарка въ Балканитѣ и лошавото финансово положение на Русия сѫ условията, които тикнаха последнята къмъ Франция. Ето първата причина, върху която напиратъ много, но която, споредъ моето мнение, е далечъ да бѫде главната.

Втората и главната причина е постоянниятъ антагонизмъ между французската и английската буржуазии въ тѣхната колониална политика. Самитѣ френски публицисти не предаватъ едно голѣмо значение на антинѣмскиятъ характеръ на франко-русскиятъ съюзъ. Като захванемъ отъ бившиятъ министръ на вънкашнитѣ работи роиалистътъ Дѐ Брогли изъ Revue de Deux Mondes дори до Милерана изъ La Petite Republique, като минемъ прѣзъ Клемансó изъ La Justice, всички тѣ заявяватъ, че би значало да си приготвятъ жестоки илюзии, ако би повѣрвали, че Русия ще помогне на Франция да си завземи отнетитѣ провинции. Русия напротивъ е за запазване на statu quo, тя се стреми въ границитѣ на възможното да направи едно сближаване между Франция и Германия; и ний знаемъ, че въ Япония и въ Трансвалъ френската дипломация вървеше задружно съ германската. Затова, повтарямъ, отличителниятъ характеръ на франко-русскиятъ съюзъ е въ обстоятелството, че той е насоченъ най главно противъ Англия. Всичкитѣ познати дѣйствия на този съюзъ въ Китай, Япония, Трансвалъ, Египетъ, Цариградъ доказватъ напълно това твърдение.

Тъй като антагонизмътъ между английската и френската буржуазии е толкова старъ, колкото и тѣхната колониална поли-

тика, затова и ний виждаме още въ 1830 и 1840 историци като Луй Блань въ неговата Histoire de dix ans да проповѣдватъ съюзътъ на Франция съ Руссия тогава, когато въпросътъ за Алзасъ и Лотарингия не съществуваше и единственно съ цель да управлява влиянието на английската буржуазия въ международнитѣ работи.

Естественно е, гдѣто французкиятъ печатъ не напира много върху чисто капиталистическиятъ и меркантилниятъ характеръ на франко-русскиятъ съюзъ, защото въ този случай народниятъ ентусиазмъ би исчезналъ. Обаче днесъ този ентусиазмъ е нуженъ за успѣхътъ на русскиятъ заемъ и за нискитѣ търговийки на патриотическата френска пресса, голѣмата куртизанка на господина де Сиона [1]).

За да се резюлирамъ, азъ ще кажа, че борбата между капиталистическитѣ класси изъ различнитѣ страни за владението на всемирниятъ пазарь или за териториално расширение, създаде както двойниятъ тъй и тройниятъ съюзъ.

Да, франко-русскиятъ съюзъ е едно следствие на историческата необходимость — което не ще рече, че френскитѣ или други кои да било социалисти трѣба да одобряватъ този съюзъ. Въ днешниятъ редъ на нѣщата ний признаваме сѫщо необходимостьта отъ капиталистическата експоатация. Това не ни бърка, разбира се, да се боримъ противъ нея и да казваме, че тя трѣба да отстъпи мѣстото си на друга една необходимость: социалистическиятъ редъ.

Ний социалиститѣ не можемъ да бѫдемъ партизани на съюзитѣ по причини твърдѣ известни и които азъ ще припомня само бѣгло.

Нѣма нито единъ съзнателенъ социалистъ, който да не знае, че освобождението на пролетарията, въ която и да е страна, неможе да стане освенъ чрезъ съединенитѣ усилия на работницитѣ отъ всички страни. Пролетариятската емансипация следствие на чисто международниятъ характеръ, който приема капиталистическото производство, не може да стане освенъ чрезъ международенъ пѫть. Обаче достатъчно е на единъ социалистъ да съзнава тази истина, за да не даде своето съгласие на никакъвъ частенъ съюзъ, освенъ на съюзътъ на работницитѣ отъ всички страни.

Но по никакъвъ начинъ човѣкъ неможе да бѫде едновременно за интернационализма и за съюзитѣ, защото вторитѣ противоречатъ на първиятъ. И наистина ако единъ нѣмски, австрийски или италиянски социалистъ даде своето удобрение на тройственниятъ съюзъ, той се обявява съ това противъ френскиятъ пролетариятъ. Когато ний социалиститѣ казваме: Франция, ний можемъ да различаваме пролетариятската Франция отъ Франция

---

*) Известния посредникъ между русското правителство и французката пресса по сключването на заемитѣ. „Русскитѣ заеми въ Франция, ни заявяваше единъ френски приятель, сѫ една Панама, която заминава истинската". К. Р.

на капиталиститѣ, но правителствата не правятъ тѣзи различия — правителствата сж именно които сключватъ съюзитѣ — и тѣ насочватъ своитѣ съюзи противъ цѣлиятъ френски народъ безъ различие на класи. Сжщо така единъ френски социалистъ не може да се нарече партизанинъ на франко русскиятъ съюзъ, защото едновременно съ това той извършва единъ актъ на враждебность не само спрѣмо русскиятъ и полскиятъ пролетариятъ, което е лесно да се разбере, но и противъ пролетарията на всички страни, противъ които е насоченъ франко-русскиятъ съюзъ.

Азъ зная, че въпреки това има френски социалисти, които се обявяватъ за френско русскиятъ съюзъ. Обаче азъ ще го кажа, съ всичката откровенность, която трѣба да характеризира нашитѣ полемики, имеющи за цель освѣтляването на въпроситѣ, а не обвиняването на личности, че тѣзи социалисти нѣматъ едно ясно понятие за необходимостьта и за историческата роля на социалистическиятъ интернационализмъ. Наопаки тѣ считатъ интернационализма като единъ членъ на революционната сантименталность и фразеология и сж готови да се освободятъ отъ него при първата незначителна забелѣжка на нѣкой антисемитъ, буланжистъ или радикалъ.

Азъ зная още, че за да снематъ една часть отъ отговорностьта предъ своята съвѣсть и предъ своитѣ братя отъ другитѣ страни нѣкои френски социалисти обичатъ да назовавать съюзътъ на Френската Република съ царското правителство „съюзъ съ русскиятъ народъ". Тѣзи които мислятъ, че въ Руссия управлява народътъ, ни припомнятъ този френски министръ на Маринатa, който, споредъ казването на г. Клемансò, говорилъ единъ день въ комиссията на Маринатa за *„единътъ проектъ, който скоро щѣлъ да бѫде подложенъ за разискване на Камаритѣ въ Руссия"*. Но ако предположихме, че въ Руссия сжществува не най-тежкиятъ деспотизмъ, а единъ конституционенъ режимъ, кой може да претендира, че днесъ, когато на власть е буржуазията, може да сжществува съюзъ между *народитѣ*, спречь между демократитѣ?

Това не е всичко. Френскитѣ социалисти, които се обявяватъ за франко-русскиятъ съюзъ, искатъ чрезъ самото това да кажатъ, че тѣхната партия е безсилна да вземе политическата власть въ рѫцетѣ си. И наистина очевидно е, че идването на социалистическата партия на власть значи свършакътъ на франко-русскиятъ съюзъ. Даже ако отъ двѣтѣ страни имаше най-горѣщото желание да се продължава този чудесенъ съюзъ той не ще бѫде по-малко невъзможенъ, защото тогавашното французско правителство — да го наречемъ социалистическото правителство — не ще бѫде въ състояние да даде на Руссия паритѣ и войската на Франция — единственнитѣ нѣща, които привличатъ царьтъ къмъ Франция. Русското правителство наопаки ще има всичкитѣ изгоди да бѫде противъ това социалистическо правителство и съ неговитѣ врагове — френскитѣ буржуа, които въ този моментъ ще представляватъ нѣщо подобно на *емигрантитѣ* презъ френската революция.

Не, социалиститѣ съюзисти не могатъ да излѣзатъ отъ тъзи дилема: или фраико-рускиятъ съюзъ е необходимъ за прогресса и сигурностьта на френската демокрация и тогава тѣ трѣба да си запретятъ всѣко стремление къмъ властьта, защото това означава краятъ на съюзътъ и съсипването на Франция; — или пъкъ това, което е необходимо за френскиятъ пролетариятъ, то е идването на соцаалистическата партия на власть и тогава защо да протягате ржка на единъ „съюзникъ", първиятъ актъ на когото къмъ васъ, когато вий дойдете на власть, ще бѫде да тури своитѣ фургони на расположението на вашитѣ врагове, както въ 1815?

Може би тѣзи социалисти си въображаватъ, че идването на социалистическата партия на власть не ще се различава много отъ това на Радикалната Партия и тъй като Никола II се усмихна на г. Буржуа макаръ и неговиятъ министръ Лобановъ бѣше заръчалъ да кажатъ на Феликсъ Фора „да го истика изъ вратата", както пишеше Figaro, защо той да не бѫде сѫщо така любезенъ съ единъ социалистически шефъ?

Ето, скѫпи другари, изъ редакцията на Bulletin' отъ мислитѣ, които възбужда у насъ франко-русскиятъ съюзъ и поведението на една часть отъ френскитѣ социалисти. Колкото до насъ, българскитѣ социалисти, доктрината, която ний проповѣдваме въ нашитѣ събрания и въ нашитѣ вѣстници, която подържаха нашитѣ двата депутати въ камарата и която ний развиваме днесъ презъ избирателниятъ периодъ, който прекарваме — тая е чисто международната социалистическа доктрина и ето защо азъ свършвамъ своето писмо съ викътъ:

Да живѣе международниятъ социализмъ!

Приемете, скѫпи другари, моитѣ братски поздравления и пр.

Ето писмото на Вѣра Засуличъ:

„Буржуазна Франция се хвърли въ обятията на царьтъ тъкмо въ момента, когато захваща агонията самодържавния русски режимъ и когато цѣла Руссия се приготви да се отскубни отъ окървавенитѣ ржцѣ на своитѣ притеснители. „Социалистическа и работническа Франция е непримиримъ врагъ на деспотизма: тя не ще се присъедини освѣнъ къмъ тѣзи, които работятъ за освобождението политическо и економическо на производствената класса. „Стара азиатска и деспотическа Руссия, която умира, е естественниятъ и необходимъ съюзникъ на всичко, което е реакционно въ Европа и представлява следователно една опастность, едно постоянно препятствие на триумфалното възшествие на пролетариятъ въ цѣла Европа.

„Нова европейска и модерна Руссия, която ще излезе отъ настоящата криза, не само че не ще представлява вече прѣчки на този триумфъ, но напротивъ ще даде многобройни батальони, великата международна армия на социалистическиятъ пролетариятъ изъ цѣлиятъ свѣтъ".

Горнятъ номеръ на *Бюлетинътъ* предизвика благоприятни отзиви въ международната социалистическа пресса. На първо мѣсто Vorwärts — централнятъ органъ на мѣмскитѣ ни другари — забелѣзва, че „*Бюлетинътъ* съ многобройни документи доказва на френскитѣ социалисти, колко е вредоносна' и недостойна политиката на търпимость и солидарность спрѣмо казашката чума на която сж слѣзли отчасти по слабость, отчасти по несъзнание, една фракция отъ френскитѣ социалисти". Изъ Белгийската пресса на първо мѣсто стои статия на Хардинса въ централнятъ органъ на Партията Le Peuple, въ която той благодари полскитѣ другари за подиганието на този толкова важенъ въпросъ. Изъ италиянскитѣ вѣстници най голѣми отзиви даватъ Палермската „Riccossa" и Турпнскнятъ соц. вѣстникъ Le Grido del Popolo. Последнятъ, като цитира нашето второ писмо, забелязва, че поставената отъ насъ диллема на френскитѣ социалисти или да се стремятъ къмъ политическата власть и тогава тѣ трѣба да да откажатъ отъ съюза, защото тѣхното идване на власть е фактически несъвмѣстно съ него, или пъкъ тѣ предпочитатъ съюзътъ и тогава трѣба да се откажатъ отъ всѣко стремление къмъ заграбванието на властьта — тъзи диллема е дѣйствително, забелѣзва Le Grido del Popolo, неизбѣжна. Изъ англійскитѣ вѣстници до сега се е отзовалъ само Raynold's Newpapers.

Освѣнъ това отъ *Бюлетинътъ* сж распръснати 400 екземпляра въ Франция, 300 въ Белгия, толкова въ Германия, Австрия и другадѣ. *Съюзиститѣ* не отговориха, но ний имаме причини да вѣрваме, че втори пжть тѣ ще бждатъ много по осторожни и че днесь съжеляватъ своето „временно увлечение", както недавна Жоресъ ни характеризираше тѣхното поведение.

Между Англия и Съединенитѣ Щати се сключи договоръ, въ силата на който *всичкитѣ* изникнали разногласия ще се уреждатъ чрезъ единъ третейски сждъ. Въ вторнятъ параграфъ на договорътъ се говори за стълкновения не правящи 100 х. фунта ($2^1/_2$ милиони лева) За разрешението на подобни недоразумения двѣтѣ „високи страни — както се казва въ договора — назначаватъ по единъ представитель, който трѣбва да бжде юристъ. Представителитѣ избиратъ трети сждия и ако въ тримѣсеченъ срокъ посредникътъ не е избранъ, то за такъвъ се избира шведскиятъ краль. Рѣшението на този сждъ е окончателно. Ако недоразуменията сж за суммы по-голѣми отъ 100,000 ф. стерл. се разрѣшаватъ (§ 5) отъ единъ неточленъ сждъ, съставенъ отъ известни юристи. Всѣка страна назначава по двама, които наедно избиратъ петиятъ. Рѣшава се съ болшинство на гласоветѣ. Най важниятъ шести параграфъ се отнася до *териториални стълкновения*; сждътъ се състои отъ шесть души. Ако рѣшението е взето и болшинство 5 противъ 1, то е окончателно и безвъзвратно. Ако е взето отъ 4 противъ 2 сжщо е окончателно, въ случай че нѣкое

отъ страннтѣ не го е протестирало въ тримѣсечень срокъ. Ако гласоветѣ сж раздѣлени, тогава спорътъ рѣшава една незаинтересувана и дружна държава. По такъвъ начинъ *всички* стълкновения ще се свършватъ мирно, безъ кръвопролитие.

Системата на третейскитѣ сждилища като *основно н чало* на публичното право е въведено въ Америка следъ Вашингтонскиятъ договоръ въ 1890, между 16 американски държави, т. е. всичкитѣ, съ исключение на Чили. Въ Европа този принципъ се практикува по рѣдки маловажни спорове, но Англия е първата европейска държава, която замѣни огъньтъ и мечътъ съ вразумителната човѣшка дума. Трѣбва ли да заключаваме отъ тукъ, че вече настъпва краятъ на убийственнитѣ войни? Ни най малко. Въ сжщность Англия направи договоръ съ Америка, кждѣто никакви сериозни нейни интереси не сж заплашвани, за да има ржцѣтѣ си напълно свободни въ Европа, Азия и Африка. И въ сжщото време когато се сключваше договоръ съ Америка, англиискиятъ парламентъ гласуваше нови кредити за направата на нови броненосци.

Цѣлата европейска държавна система е основана на грубата сила. Какъ ще държи Руссия въ подчинение множество заробени народи, какъ тя ще завладява нови територии и ще се стреми къмъ Цариградъ, ако не разполага съ армия? Ако въ конституционнитѣ европейски страни подъ давлението на общественото мнение парламентитѣ влѣзатъ въ пжтя на Америка и Англия, сжщото това е немислимо за Руссия, всичката политика на която се основава на войната, и догдѣто въ Руссия не стане единъ преврatъ въ тъзи смисъль, щото царизмътъ да се замени съ друга система на управлението, до тогава Руссия ще се явява една отъ сериознитѣ причини на днешното всеобщо военно положение. Ний казваме една, защото има други дълбоки причини отъ икономически характеръ, които лежатъ въ основата на съвременнитъ милитаризмъ: това е съвременната форма на владение и распределение на богатствата. Но тука ний не можемъ да се впущаме въ подробности още повече че въ редъ статии по милитаризма, помѣстени въ *Социалистъ*, ний се занимавахме съ този въпросъ.

Все таки, въпреки ограниченото дѣйствие на Англо-Американскиятъ договоръ, неговото подписване съставлява едно ако не „най-велико“ — както иска Daily Chronicle — то въ всѣкой случай едно велико събитие въ историята на XIX вѣкъ. Достатъчно е да си спомнимъ, че миналата година, по това време, Англия и Америка бѣха на една крачка — по Венецуелскиятъ въпросъ — отъ войната. Колко ужасна щѣше да бжде тъзи война, гдѣто стоманенитѣ морски титани щѣха да се сханатъ съ своитѣ огнени ржцѣ, гдѣто всичкитѣ разрушителни свойства на електричеството и динамита щѣха да бждатъ турнати въ ходъ! Цѣлото човѣчество почуствуца днесъ едно истинско облегчение, като узна, че не само тъзи ужасна война е избѣгната, но и че тя *никога* не ще стане.

Ний ще си позволимъ да поровимъ наедно съ нашиятъ читатель изъ минало и тъзъ годишнитѣ *Сини* английски и *Жълти* френски книги по източнитѣ работи.

Първо мѣсто държи английската Синя Книга, раздадена на Февруарий 1896 г. Бѫдѫщиятъ историкъ ще намери въ нея най-подробни сведения върху вътрѣшното състояние на Турция, върху арменското национално движение, върху кланията. Всичко това изложено въ множество рапорти и телеграмми на английскитѣ консули въ Мала Азия – Ерзерумъ, Диарбекиръ, Сивасъ – и английскиятъ посланникъ Сиръ Филипъ Кери въ Цариградъ. Но най важната и най-поучителната часть съставляватъ телеграммитѣ разменени между английското министерство на вънкашнитѣ работи— Foreigne Office — и рускиятъ посланникъ г де Сталъ, въ Лондонъ отъ една страна и английскиятъ посланникъ въ Петерсбургъ Сиръ Ф. Лесселсъ и русското правителство — князъ Лобановъ министръ на вънкашнитѣ работи отъ друга

Извѣстно е, че сегашната руска политика се състои въ защитата на турската цѣлокупность и неприкосновенностьта на султанската власть. Тя се противи най-енергически противъ всѣкаква автономия на Армения.

Нека отбелѣжимъ най напредъ една телеграмма отъ 14 Февруарий 1894 на Сиръ Филипъ Керри изъ Цариградъ, гдѣто той извѣстява думитѣ на Нелидова — рускиятъ посланникъ — „Арменското движение може да се раздѣли на двѣ части: цельта на едната сѫ реформитѣ, а на другата — революцията (т. е. автономия К. Р.). Последнята, въ която сѫ замѣсени много нихилисти, русското правителство не може да съчуствува". Но русското правителство взема въ сѫщото време всички мѣрки, щото „реформитѣ", които то противопоставя на „революцията", да сѫ отъ единъ най-невиненъ характеръ, така щото смущенията и безредицитѣ да продължаватъ въ Турция и да накарва европейскитѣ сили да оставятъ Русия свободна да въведе „редъ" въ Турция, т. е. да завладѣе малоазиятскитѣ провинции. Така въ една телеграмма отъ 3 Юлий 1895 Сиръ Керри извѣстява, че Нелидовъ е получилъ наставление отъ Петербургъ да не „отива въ реформитѣ твърдѣ далечъ".

Не само че русското правителство не иска да иди по-далечъ отъ едни прости административни реформи, но сѫщевременно то взема всички мѣрки да направи *въвеждането на тѣзи реформи невъзможно.* Знайно е, че Турция доброволно не се съгласява да измѣни една клечка даже въ своята административна машина. За това Англия предлага, въ случай че Турция се откаже да въведе реформи, то да се употрѣбятъ принудителни мѣрки противъ султана. Но Русия, тайната и явна подържница и съзаклятница на султана, не иска да чуе подобно нѣщо. И наистина въ Май 1895 рускиятъ посланникъ въ Лондонъ де Сталъ съобщава на тогашниятъ английски министръ на вънкашнитѣ работи Лодръ Камберле, че *„въ никой случай русского правителство не иска да се присъедини къмъ подобни мѣрки"*, т. е. къмъ „коерситивнитѣ мѣрки".

Сѫщото съобщава и князъ Лобановъ на англійскиятъ посланникъ въ Петербургъ, който предава тѣзи думи въ телеграммата си отъ 4 Юний 1895. Англійското правителство предлага още, щото за избѣгване на всѣкакво недоразумѣние тѣзи принудителни мѣрки да бѫдатъ упражнени отъ всичкитѣ държави *съвмѣстно*, на което Лобановъ отговаря, че „неговото правителство не иска да вземе на себе си отговорностьта за управлението на която да е часть отъ турската империя". Ако разбира се Англия предложаше на Русия да окупира Армения, то не иска съмнение, че Лобановъ на драго сърдце щѣше да вземе тъзи „отговорность" отгорѣ си.

Нигдѣ русската политика не е изложена тъй ясно, както въ собственнитѣ думи на Лобанова, препратени до англійското правителство отъ англійскиятъ посланникъ въ Петербургъ Сиръ Ф. Лесселсъ въ телеграммата му отъ 13 Юний 1895. Тъзи телеграмма ний вече цитирахме въ *Социалистъ* и другадѣ, питирахме я тукъ и не ще се уморимъ да я цитираме постоянно и всѣкога. Ето нейниятъ текстуаленъ преводъ отъ Англійски. „Русия, заяви негово превъсходителство (князъ Лобановъ. К. Р.) ще види съ удоволствие (sic) реформи приложени на всички поданници на султана, но тя не ще се съгласи на създаването на една територия въ съсѣдство съ пейната граница, гдѣто арменцитѣ би обладавали особни привилегии — за създаването, фактическо, въ Мала Азия на една втора България".

На Русия не е угодна автономна Армения, която ще и програди пѫть къмъ Цариградъ. Свободата и независимостьта на арменскиятъ народъ бъркатъ на плановетѣ на русската дипломация и затова нека загинатъ сто хиляди арменци жертва на бѣсниятъ фанатизмъ на надъханнитѣ отъ турското правителство безумни тълпи! Нека всѣка арменска кѫща се облече съ черно, нека всѣко село се превърне въ камънѣ и пепель, нека всѣки арменски градъ се разруши! Нека загине Армения, но въ никой случай Русия нѣма да позволи нейната автономия — „една втора България".

Но нека се повърнемъ на *синнитѣ книги*.

Князъ Лобановъ умрѣ. На негово мѣсто доде Шишкинъ. Въ това време станаха новитѣ клания въ Мала Азия и въ Цариградъ. Русската дипломация, разбира се, остана при старата си политика. Въ недавно издадената нова *Синя Книга* върху турскитѣ работи при отварянието на тъзи годишната сесия на англійскиятъ парламентъ, има, че въ отговоръ на настоятелното предложение на Лорда Солсбери да употрѣбятъ принудителни мѣрки противъ султана, ако не иска да въведе реформи, г. Шишкинъ отговаря отъ 20 Октомврий 1896, че „идеята да се прибѣгне до принудителни мѣрки срещу султана е *крайно противна* (sic) на негово величество императорътъ". Тогава Лордъ Солсбери заявява, че безъ предварително съгласие да се употребятъ принудителни мѣрки въ довеждането на реформи е невъзможно. Въ сѫщото време въ *Франция* се поведе една сериозна агитация въ полза на армен-

цитѣ, на чело на която стояха нашитѣ другари социалиститѣ и радикалитѣ Клемансò и други. Френското правителство, на което Солсбери бѣше направилъ сѫщото предложение, както и на Русия, както и на другитѣ държави, най напредъ подъ влиянието на Русия сѫщо отказа. Но подъ давлението на френското общественно мнение то бѣше принудено да влезе въ преговори съ лордъ Солсбери. Русия, която, тъй като и другитѣ държави бѣха се съгласили да разискватъ предложението на Лорда Солсбери, остана изолирана и за да избѣгне това положение, сѫщо въ една последующа нота на Солсбери заявява, че „Императорското правителство не ще се откаже да вземе въ внимание вашето високо лордско предложение относително прилагането на принудителни мѣрки, ако има за това *единогласие* между силитѣ“ Очаквайки, Русия ще се залови за своята тънка работа да направи „единогласието“ между силитѣ невъзможно.

* * *

Въ френскиятъ парламентъ тъзи година бѣха раздадени по източнитѣ работи двѣ *Жълти Книги*

Въ първата Жълта книга — която ний анализираме по единъ твърдѣ, твърдѣ бѣгълъ начинъ — най забелѣжителни сѫ телеграммитѣ на френскиятъ посланникъ въ Цариградъ Камбонъ. Относително клания той заявява, че сѫ организирани отъ самиятъ султанъ. Съ дата 13 Августъ 1896 г. Камбонъ пише: . . . . „Други мюсюлмански първенци заявяватъ открито, че клания сѫ заповѣдани отъ самиятъ султанъ и държатъ единъ твърдѣ изобличителенъ языкъ по адресса на Султана, автора на всички тѣзи злини“. Неговиятъ замѣстникъ телеграфира отъ 3 Септемврий 1896: „азъ не мога да цитирамъ нескончаемата серия отъ факти, които доказватъ до очевидность, че самиятъ Султанъ е, който въоружава ржката на тѣзи злодѣйци . . .“ организаторитѣ на Септемврийскитѣ цариградски клания.

Относително реформитѣ г. Камбонъ забелѣзва че „искреното прилагание на реформитѣ е по горѣ отъ силитѣ на Турция и е противно на всичкитѣ нейни традиции“ (телеграмма отъ 30 Априлия 1896).

Въ друга една телеграмма отъ 26 Септемврий 1896 г. Камбонъ известява: „Султанътъ ми даде най удовлетворителни обещания. Боя се само, че той не ще испълни нито едно. Той не е убѣденъ въ солидностьта на европейскиятъ концертъ и тъзи само мисъль е достатъчна да го успокои отъ вълнението, което могатъ да направятъ на Негово Величество исканията на посланницитѣ“.

Ето яснитѣ и напълно съотвѣтствующи на дѣйствителностьта заявления на г. Камбона. Обаче френскиятъ министръ на външнитѣ работи г. Аното — „хипнотизиранъ“, както се изразява Клемансò, отъ русската дипломация, не иска да чуе нищо отъ думитѣ на г. Камбона. Последниятъ му телеграфира едно, той отговаря съвсѣмъ друго. Камбонъ му телеграфира, че султанътъ

обещава, но нищо не ще испълни, а г. Аното отговаря, че е крайно доволенъ отъ султанскитѣ заявления и иска да ги вземе като „основа за практическитѣ предложения, които да бѫдатъ разгледвани отъ силитѣ". Милеранъ нарече въ Парламента тѣзи и други размѣнени телеграмми: „разговоръ между двама глухи", което, преведено на български ще рече: „добъръ день"! — „купихъ си калпакъ" и пр.

Въ втората Жълта Книга, която излезе презъ Марта, има потресающи подробности по клания̀та въ Мала Азия. Френския консулъ Мейрие съобщава, че само въ Диарбекирскиятъ вилаетъ има изклани около 30.000 арменци и изгорени 119 села. По пазаритѣ били *продавани* полуголи християнки за турскитѣ харѐми. Това ставало съ знанието на властитѣ.

Въ сѫщата книга има въ висша стѣпень интересни телеграмми отъ френскиятъ посланникъ въ Петерсбургъ графъ де Монтебело по неговитѣ разговори съ Лобанова — русскиятъ министръ на вънкашнитѣ работи, по поводъ на клания̀та въ Мушъ. Лобановъ наричалъ всичкитѣ тѣзи ужаси съ меката дума *случки, инциденти.* Освѣнъ това, заявявалъ този православенъ християнинъ г. князь Лобановъ-Ростовски, че посланницитѣ не трѣба да вѣрватъ всѣкога въ истинностьта на тѣзи „случки". Отъ гукъ нататъкъ ний цитираме буквално: „Силитѣ съвсемъ не трѣба да се задлъжаватъ да даватъ колективни заявления даже въ случай оплакванията̀ противъ турцитѣ излезатъ основателни. Не е възможно постоянно и при всѣкакъвъ случай да се прави давление върху султанътъ. Въ Армения могатъ да изникнатъ такива обстоятелства, при които осѫществението на реформитѣ, обещани днесъ отъ султанътъ, утрѣ могатъ да се окажатъ безъ всѣкакво дѣйствие. Английската система на колективни заявления довела би въ кратко време къмъ създаването на нови затруднения на Турция". Другъ езикъ и неможеше да се очаква отъ кн. Лобановъ, който даде днешното голо направление на русската политика на Истокъ.

К. Р.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Въпросътъ за литературното сътрудничество въ периодическитѣ списания. — Неразборчивото литературно сътрудничество у насъ. — Сътрудничеството на социалиститѣ въ буржуазнитѣ списания. — Причинитѣ му. — Измѣнението на убѣжденията и ренегатството. — Убѣжденията, егоизмътъ и личнитѣ стремления. — Убѣжденията и личностьта.

Въ свързка съ въпроситѣ, разгледани въ двѣтѣ минали книжки, се намира другъ единъ въпросъ, изследването на който е необходимо, тъй като то ни раскрива все сжщата бъркотия въ понятията, за която говорихме въ предидущитѣ статии. Думата ни е за понятията, които сжществуватъ у насъ по въпроса за *литературното сътрудничество*.

Всѣкой, който е ималъ работа съ едно списание съ литературно-публицистически характеръ или просто всѣкой, който е следилъ внимателно тия списания и е обръщалъ внимание на сътрудницитѣ имъ, той навѣрно знае, до каква степень литературното сътрудничество у насъ е *неразборчиво*. Надали ще се намѣри другъ периодически печатъ, въ който сътрудничеството да е толкосъ неразборчиво, колкото въ българския. Само у насъ се срѣща това явление, че едни и сжщи литературни сили сътрудничатъ едновременно въ списания съ диаметрално противоположно направление. Едни и сжщи сътрудници срѣщате едновременно и въ „Мисъль“, и въ „Български Прегледъ“, и въ „Българска Сбирка“, и въ сжщото време ги срѣщате и въ социалистически списания. Нѣщо повече даже: сътрудници, които по възгледоветѣ си сж познати като социалисти, сътрудничатъ презъ едно и сжщо време и въ социалистически списания и въ такива списания, които, за да се препорѫчатъ предъ управляющитѣ и да получаватъ субсидии, се пълнатъ съ статии противъ социализма. Ако всичко това извънредно неразборчиво сътрудничество не ставаше по други причини, можеше да си помисли човѣкъ, че България е оная благословена страна, гдѣто *търпимостьта* на чуждитѣ мнения намира най-голѣмото си приложение. Обаче, очевидно е, че това неразборчиво литературно сътрудничество происхожда никакъ не отъ *търпимость*. Въ дадения случай не може да става и дума за търпимость. Въ въпроса за сътрудничеството въ периодически списания съ научно-публицистически характеръ, сиречь въ списания, които се занимаватъ съ литературно-общественнитѣ въпроси, търпимостьта не може по никой начинъ да се взима за оправдание на едно безразборчиво литературно сътрудничество.

Работата е тамъ, че списанията, за сътрудничеството въ които ни е думата, не сж сборници отъ статии съ различно научно-обществено и политическо направление. Литературното участие въ такива *безразлични* въ обществено-научно и политическо отношение списания може да се оправдае Но периодическитѣ списания съ научно-публистически характеръ не сж тикива безразлич-

ни сборници. Въ всѣко отъ тѣхъ бездруго има една научно-обществена и политическа тенденция, едно опредѣлено или господствующе политико-обществено направление. Всѣко отъ тѣхъ може да нѣма особени отдѣли по обществените и политически въпроси, но въ такъвъ случай научно-обществената и политическа тенденция се прокарва въ тѣхъ чрезъ отдѣлни статии, които и опредѣлятъ направлението на списанието. При всичко че и чрезъ чисто беллетрически произведения могатъ да се прокарватъ идеи, но направлението на всѣко едно периодическо списание се опредѣля най главно отъ онія отдѣли или статии, които се касаятъ до научно-обществените и политически въпроси. Вследствие на това, въпросътъ за литературното сътрудничество е единъ въпросъ *не безразличенъ*, а отъ високо обществено значение.

Периодическия печатъ е продуктъ на общественото развитие и се явява, за да удовлетвори изискванията на почвата на това развитие обществени потрѣби. Но тъй като отъ друга страна общественото развитие е продуктъ на икономическата еволюция, която чрезъ классовото дѣление и классовата борба ни води къмъ социализма, то и периодическия печатъ днесъ се раздѣля на два принципиално противоположни лагера: на буржуазенъ и социалистически. Както видѣхме въ миналитѣ статии, самата буржуазия се дѣли на различни партии. При всичко че тѣ стоятъ на една обща принципиална почва и иматъ едно общо основно мировъзрение, но въ разбиранието на общестено-политическитѣ и научни въпроси тѣ често пъти се различаватъ твърдѣ много. Вследствие на туй и буржуазния периодически печатъ представлява едно опредѣленно различие въ обществено-политическитѣ тенденции. Същото раздѣление ний виждаме и въ нашия периодически печатъ. Макаръ въ нашитѣ буржуазни периодически списания и да не намираме строго опредѣленни понятия и възгледове, обаче въ всѣко отъ тѣхъ има извѣстно обществено политическо направление, което ги характеризира като органи на буржуазната мисъль и на буржуазнитѣ партии. Списанието „Мисъль“ несъмнено се различава отъ сп. „Бълг. Прегледъ“ по тенденцията си, както и тѣ двѣтѣ се различаватъ отъ „Бълг. Сбирка“ и т. н., при всичко че тѣ всички стоятъ на почвата на основния буржуазенъ принципъ.

Тамъ гдѣто има убѣждения или просто установени понятия и възгледи за нѣщата, литературното сътрудничество въ това или онова списание зависи главно отъ направлението на списанието. Ний не говоримъ за продажнитѣ личности, които за интересъ продаватъ перото си ва всѣки литературенъ лагеръ, и каквито на всѣкадѣ се намиратъ Но тамъ, гдѣто има убѣждения и установени понятия, всѣка непродажна литературна сила, всѣка личность, която уважава себе си и цѣни достоинството на това, що счита за свое убѣждение, смѣта за измѣна на убѣжденията си да сътрудничи въ едно списание, направлението на което не съотвѣтствува на неговитѣ убѣждения, а още по-голѣма измѣна на убѣжденията

е, когато човѣкъ сътрудничи въ едно списание, което е насочено противъ неговитѣ убѣждения. У насъ, обаче, съвсѣмъ не е тъй. Сътрудницитѣ на нашитѣ списания не обръщатъ никакво внимание на това, да ли направлението на списанието, въ което сътрудничатъ, е съгласно съ тѣхнитѣ убѣждения или поне съ тѣхнитѣ мнѣния или, най-сетнѣ, съ тѣхнитѣ осѣщания. Даже никакъ не се замислюватъ върху това, което правятъ; нѣма за тѣхъ даже такъвъ въпросъ.

Както се каза, едни и сѫщи сътрудници прѣзъ едно и сѫщо време се явяватъ не само въ списания отъ правопротивоположни лагери, но и въ списания отъ единия литературенъ лагеръ съ противоположни направления. Литературни сили, които сѫ извѣстни ужъ за социалисти, най-често ги срѣщаме въ списанията на буржуазния литературенъ лагеръ, безъ разборъ на направление. Мнозина отъ сътрудницитѣ на нашитѣ периодически списания въ едно и сѫщо време отрупватъ, даже съ едни и сѫщи произведения, и нашето списание и списанието „Българска Сбирка“, и така сѫщо и другитѣ бурзуазни списания. Заповѣдайте сега да узнаете, отъ какво се рѫководятъ нашитѣ хора, които боравятъ или искатъ да боравятъ съ литературно сътрудничество! Заповѣдайте да различите, на какво съчувствуватъ и на кое несъчувствуватъ нашитѣ литературни сили. Но особенно бие въ очи литературното сътрудничество въ едно отъ тия списания, въ което простото уважение къмъ събе си, къмъ своето човѣшко достоинство не би трѣбвало да допуща никакво литературно участие. Думата ни е за литературното сътрудничество въ сп. „Българска Сбирка“.

Въ това списание има единъ специаленъ отдѣлъ, назначението на който е да заблуждава свѣта относително политическото и икономическо положение на страната; въ този отдѣлъ това списание не само възхвалява съ едно безочливо самодоволство подвизитѣ на партията, къмъ която принадлѣжи редакторътъ му, и на управляющитѣ днесъ страната, на които той се явява една кална услужлива опашка, не само скрива беззаконията и престѫпленията, които днесъ се вършатъ отъ управляющитѣ, но старателно изопачава фактитѣ. Така недавна то излѣзе съ всичката безочливость, която характеризира редактора му, да отрича факта, че първитѣ миналогодишни градски избори въ Пловдивъ бѣха произведени съ насилия и бой, когато това е извѣстно на цѣлия градъ, когато Стоиловъ, за да оскандали по-добрѣ своитѣ съюзници и да ги върже по-яко въ опашката си, назначи, по настоятелното искание на гражданитѣ, анкета, подиръ която веднага касира тоя изборъ и назначи новъ. Така сѫщо всички избори, извършени отъ днешното правителство, за това списание сѫ най-законни, най-свободни и най-правилни. За това списание всичко въ България върви по медъ и масло: политически тя цъвти, икономически само благодѣяния текатъ отъ управляющитѣ къмъ народа, когато фактитѣ показватъ тъкмо обратното. Но то не само

ни сборници. Въ всѣко отъ тѣхъ бездруго има една научно-обществена и политическа тенденция, едно опредѣлено или господствующе политико-обществено направление. Всѣко отъ тѣхъ може да нѣма особени отдѣли по обществениитѣ и политически въпроси, но въ такъвъ случай научно-обществената и политическа тенденция се прокарва въ тѣхъ чрезъ отдѣлни статии, които и опредѣлятъ направлението на списанието. При всичко че и чрезъ чисто беллетрически произведения могатъ да се прокарватъ идеи, но направлението на всѣко едно периодическо списание се опредѣля най главно отъ онія отдѣли или статии, които се касаятъ до научно-обществениитѣ и политически въпроси. Вследствие на това, въпросътъ за литературното сътрудничество е единъ въпросъ *не безразличенъ*, а отъ високо обществено значение.

Периодическия печатъ е продуктъ на общественото развитие и се явява, за да удовлетвори изникналитѣ на почвата на това развитие обществени потрѣби. Но тъй като отъ друга страна общественото развитие е продуктъ на икономическата еволюция, която чрезъ классовото дѣление и классовата борба ни води къмъ социализма, то и периодическия печатъ днесъ се раздѣля на два принципиално противоположни лагера: на буржуазенъ и социалистически. Както видѣхме въ миналитѣ статии, самата буржуазия се дѣли на различни партии. При всичко че тѣ стоятъ на една обща принципиална почва и иматъ едно общо основно мировъзрение, но въ разбиранието на общестено-политическитѣ и научни въпроси тѣ често пѫти се различаватъ твърдѣ много. Вследствие на туй и буржуазния периодически печатъ представлява едно опредѣленно различие въ обществено-политическитѣ тенденции. Сѫщото раздѣление ний виждаме и въ нашия периодически печатъ. Макаръ въ нашитѣ буржуазни периодически списания и да не намираме строго опредѣленни понятия и възгледове, обаче въ всѣко отъ тѣхъ има извѣстно обществено политическо направление, което ги характеризира като органи на буржуазната мисъль и на буржуазнитѣ партии. Списанието „Мисъль“ несъмненно се различава отъ сп. „Бълг. Прегледъ“ по тенденцията си, както и тѣ двѣтѣ се различаватъ отъ „Бълг. Сбирка“ и т. н., при всичко че тѣ всички стоятъ на почвата на основния буржуазенъ принципъ.

Тамъ гдѣто има убѣждения или просто установени понятия и възгледи за нѣщата, литературното сътрудничество въ това или онова списание зависи главно отъ направлението на списанието. Ний не говоримъ за продажнитѣ личности, които за интересъ продаватъ перото си ва всѣки литературенъ лагеръ, и каквито на всѣкѫдѣ се намиратъ Но тамъ, гдѣто има убѣждения и установени понятия, всѣка непродажна литературна сила, всѣка личность, която уважава себе си и цѣни достоинството на това, що счита за свое убѣждение, смѣта за измѣна на убѣжденията си да сътрудничи въ едно списание, направлението на което не съотвѣтствува *на неговитѣ* убѣждения, а още по-голѣма измѣна на убѣжденията

е, когато човѣкъ сътрудничи въ едно списание, което е насочено противъ неговитѣ убѣждения. У насъ, обаче, съвсѣмъ не е тъй. Сътрудницитѣ на нашитѣ списания не обръщатъ никакво внимание на това, да ли направлението на списанието, въ което сътрудничатъ, е съгласно съ тѣхнитѣ убѣждения или поне съ тѣхнитѣ мнѣния или, най-сетнѣ, съ тѣхнитѣ осѣщания. Даже никакъ не се замислюватъ върху това, което правятъ; нѣма за тѣхъ даже такъвъ въпросъ.

Както се каза, едни и сѫщи сътрудници прѣзъ едно и сѫщо време се явяватъ не само въ списания отъ правопротивоположни лагери, но и въ списания отъ единия литературенъ лагеръ съ противоположни направления. Литературни сили, които сѫ извѣстни ужъ за социалисти, най-често ги срѣщаме въ списанията на буржуазния литературенъ лагеръ, безъ разборъ на направление. Мнозина отъ сътрудницитѣ на нашитѣ периодически списания въ едно и сѫщо време отрупватъ, даже съ едни и сѫщи произведения, и нашето списание и списанието „Българска Сбирка“, а така сѫщо и другитѣ бурзуазни списания. Заповѣдайте сега да узнаете, отъ какво се рѫководятъ нашитѣ хора, които боравятъ или искатъ да боравятъ съ литературно сътрудничество! Заповѣдайте да различите, на какво съчувствуватъ и на кое несъчувствуватъ нашитѣ литературни сили. Но особенно бие въ очи литературното сътрудничество въ едно отъ тия списания, въ което простото уважение къмъ събе си, къмъ своето човѣшко достоинство не би трѣбвало да допуща никакво литературно участие. Думата ни е за литературното сътрудничество въ сп. „Българска Сбирка“.

Въ това списание има единъ специаленъ отдѣлъ, назначението на който е да заблуждава свѣта относително политическото и економическо положение на страната; въ този отдѣлъ това списание не само възхвалява съ едно безочливо самодоволство подвизитѣ на партията, къмъ която принадлѣжи редакторътъ му, и на управляющитѣ днесъ страната, на които той се явява една кална услужлива опашка, не само скрива беззаконията и престъпленията, които днесъ се вършатъ отъ управляющитѣ, но старателно изопачава фактитѣ. Така недавна то излѣзе съ всичката безочливость, която характеризира редактора му, да отрича факта, че първитѣ миналогодишни градски избори въ Пловдивъ бѣха произведени съ насилия и бой, когато това е извѣстно на цѣлия градъ, когато Стоиловъ, за да оскандали по-добрѣ своитѣ съюзници и да ги върже по-яко въ опашката си, назначи, по настоятелното искание на гражданитѣ, анкета, подиръ която веднага касира тоя изборъ и назначи новъ. Така сѫщо всички избори, извършени отъ днешното правителство, за това списание сѫ най-законни, най-свободни и най-правилни. За това списание всичко въ България върви по медъ и масло: политически тя цъвти, економически само благодѣянния текатъ отъ управляющитѣ къмъ народа, когато фактитѣ показватъ тъкмо обратното. Но то не само

е органъ на днесъ управляющитѣ партии, на цинично-безочливото партизанство; то се занимава и съ друга една по-висока задача — съ *доносничеството*. То нѣколко пѫти писа доноси за редакцията на бившето списание „Дѣло“, и последния си доносъ то направи тъкмо при спирането на последното. Най-сетнѣ редакторътъ на това списание е обвиненъ, не гласовно, а съ документи, публикувани въ вѣстницитѣ, въ дребно и едро ограбване на арестантитѣ, безъ да посмѣе да защити своята честь чрезъ сѫдъ.

Да сътрудничи человѣкъ въ толкова списание очевидно означава да одобрява политическитѣ му тенденции, да е солидаренъ съ доносническия му характеръ и, ако да не оправдава, то да се явява индиферентенъ къмъ такива обществени пороци, като грабежътъ. Между това въ сп. „Бълг. Сбирка“ сътрудничатъ не само Деборовци, които гледатъ на сътрудничеството си въ приятни за правителството списания като на една *выгодна* за себѣ си афера и за които е все равно, какво става въ свѣта, стига тѣмъ да е добрѣ, но въ него се явяватъ сътрудници и такива, които постоянно се препорѫчватъ за поклонници на Хр. Ботевъ и изобщо личности, които не смѣемъ и да допустнемъ, че могатъ да съчувствуватъ на тенденциитѣ на едно таквосъ списание. Ний не искаме да назоваваме имена, понеже сме далечъ отъ мисъльта да оскърбяваме безразборчивитѣ сътрудници на българскитѣ списания, толкосъ повече като сме убѣдени, че безразборчивото литературно сътрудничество у насъ произтича отъ общото недоразумѣние, което царствува въ нашата обществена мисъль. Ний тука говоримъ за литературното сътрудничество по принципъ, защото въпроса има високо обществено значение. Ако интелигенцията, безразлично буржуазна или социалистическа; ако тя отива право или косвенно да подава рѫка на реакцията и безчестието; ако тия, които взиматъ на себѣ си ролята на възпитатели и рѫководители на обществото и на работната масса, отиватъ да се сдружаватъ направо или косвенно съ хероитѣ на реакцията и общественитѣ неправди; тогава чудно ли е, че последнитѣ и нейнитѣ херои подигатъ глава, се явяватъ толкосъ безочливи, че тѣ тъй безнаказанно цъвтятъ и растятъ? Ако тия, които се силятъ да станатъ възпитатели на обществото, систематически показваха презрѣние и не подаваха съдѣйствие на реакцията, то нѣма съмнѣние, че тя днесъ не щѣше да бѫде тъй тържествующа и нахална; България щѣше да стои на едно стѫпало по високо политически и обществено! Обаче у насъ не тъй става.

Но да дойдемъ на предмета си. Кои сѫ причинитѣ на това безразборчиво литературно сътрудничество? Като се вмисляваме человѣкъ въ този въпросъ, първото нѣщо, което му иде на умъ, то е, че *интересътъ* се явява първа причина за такова сътрудничество. За нѣкои отъ литературнитѣ сили това е вѣрно. Разказватъ за достовѣренъ следующия фактъ. Министерството на

Просвѣщението въ началото на тази учебна година исключва отъ учителската длъжность едного отъ такивато сътрудници на българскитѣ списания и редовенъ сътрудникъ на „Бълг. Сбирка", ужъ „по слаба подготовка", но въ сѫщность за социализмъ или радикализмъ, изобщо за дѣятелность, която не се харесвала на министерството. Исключения се обръща къмъ редактора на сп. „Б. Сбирка" за атестатъ предъ министерството, че той не е такъвъ. Пъдиръ това исключенния „по слаба подготовка" веднага билъ назначенъ за учитель въ Софийската гимназия. Този фактъ очевидно показва, че има личности, които сътрудничатъ и въ такива списания, като „Бълг. Сбирка", не защото одобряватъ неговото направление, върху което тѣ надали и се замислювали, а отъ интересъ. Но, като исключимъ явно продажнитѣ личности, за които се спомѣна по-горѣ, ний по най-рѣшителенъ начинъ се отказваме да приемемъ, че тази причина е обща за всички сътрудници. Преди всичко трѣбва да се забелѣжи, че най-голѣмата часть отъ тия, които пращатъ своитѣ литературни трудове въ българскитѣ списавия, никога не очакватъ каквото и да било възнаграждение. Като имаме предъ видъ, че литературнитѣ сили, за сътрудничеството на които говоримъ, сѫ все млади сили, ний не можемъ да допустнемъ даже нито мисъль, че тѣ сѫ толкосъ покварени, щото интересътъ да ги кара да сътрудничатъ въ всѣко списание, безъ да обръщатъ внимание на направлението му. Защото не може да бѫде по-голѣма покваренность отъ туй, щото человѣкъ да продава убѣжденията си, или да се побратимява за интересъ съ онія, които хулятъ, тъпчатъ и преследватъ неговитѣ убѣждения.

Тогава гдѣ да диримъ оправдание на нашето българско безразборчиво литературно сътрудничество?

На пръвъ погледъ едно оправдание намираме въ желанието на нашитѣ литературни сили часъ по скоро да видятъ печатани своитѣ литературни трудове, въ основата на което желание лѣжи друго едно желание — часъ по скоро да внесатъ своята лепта за развитието на обществото. Само по себе си това явление е много радостно. То показва, че интересътъ къмъ умственни занятия въ нашето общество расте, че въ него личноститѣ, които търсятъ единъ по експансивенъ, както казва Гюйо въ своето произведение „Искуството въ свръзка съ Социологията", т. е. по-широкъ, по-пълненъ съ смисъль животъ, се увеличаватъ. Но да желаешъ нѣщо не значи да го постигнешъ. Бързанието да видишъ печатани литературнитѣ си трудове всѣкога води къмъ не добрѣ обработени по съдържание и форма произведения. Отъ друга страна, литературната дѣятелность може да има образователно значение, когато тя има опредѣленъ характеръ, когато оня, който зима на себе си ролята на обществень образователь, владѣе добрѣ схванати идеи. А тъй като всѣко време си има свои идеи, то литературната дѣятелность може да има образователно значение тогова, когато на нея лежи отпечатака на едно съзнателно прокарване

съвременитѣ идеи. Най-сетнѣ, за да бѫде литературната дѣятелность наистина плодотворна, необходимо е, щото человѣкъ ясно да си опредѣли, на коя обществена среда, на коя класса отъ обществото иска най-главно да дѣйствува, да влияе съ своята дѣятелность и споредъ това да избира литературни теми и съотвѣтственни списания за литературно сътрудничество. Защото колкото и да говорищъ на есплоататорската класса за идеитѣ на справедливостьта и хуманностьта, все ще бѫде напраздно. Тя си има свои понятия за справедливостьта и хуманностьта, о които ще се държи до тогава, до дѣто не бѫдатъ разрушени. Но разрушението морала на една класса не става никога чрезъ проповѣди, а чрезъ дѣйствието на други сили, които се намиратъ вънъ отъ волята на человѣка. Съ това, разбира се, никакъ не отричаме, че пропагандата на съвременитѣ идеи могатъ да засѣгнатъ отдѣлни личности и отъ експлоататорската класса. Не! нашата мисъль е, че съ безразлична и неразборчива литературна дѣятелность не се достига предполагаемата образователна цѣль. За да се въздѣйствува даже на отдѣлни личности, освенъ обективнитѣ условия, необходимо е да владѣемъ една строго-опредѣлена идея, - идея която да не е едно отвлечение отъ сѫществующитѣ личности и тѣхното дѣление на класси, а да исхожда отъ тѣхъ.

Така щото, приведенната оправдателна причина за извънредно безразборчивото литературно сътрудничество у насъ, е въвсѣмъ недостатъчна. Фактътъ, че това сътрудничество е твърдѣ распространено, показва, че горѣприведенитѣ съображения положително ги нѣма у сътрудницитѣ на българскитѣ списания. Причината споредъ насъ лѣжи по дълбоко. Споредъ насъ, причината на това явление е въ отсѫтствието на уякнали убѣждения, въ отсѫтствието даже на установени понятия, въ бъркотията на понятията, която сѫществува у насъ.

Подиръ казаното въ тази и миналитѣ статии да дойдемъ сега на въпроса за измѣнението на мненията, което у насъ се зима за измѣнение на убѣжденията и което измѣнение стана баснословно. Когато нѣма убѣждения, когато нѣма даже установени понятия за нѣщата, тогава съвършенно лесно хората си мѣняватъ мненията. Това измѣнение на мненията у насъ приема такива безсъвѣстни форми, че често пѫти е равносилно на едно дѣйствително ренегатство. Защото мнения, които още вчера се възвеждаха въ убѣждения и се защитаваха съ пламъ, днесъ тѣ не само се изоставятъ, но и се воюва противъ тѣхъ съ сѫщия пламъ. Знаятъ читателитѣ, какъ редакторитѣ на бившия в. „Млада България", съ единъ апломбъ, свойственъ на тия хора, излѣзоха да проповѣдватъ ужъ нови принципи и да ръководятъ Млада България въ пѫти на тѣхъ, какъ въ нѣколко седмици измѣняваха своитѣ мнения за нѣщата и дѣятелитѣ у насъ съ сѫщия апломбъ. Извѣстно е сѫщо, какъ редакторътъ на сп. „Мисъль" въ едно кѫсо време измѣни нѣколко пѫти своитѣ мнения спрямо нашитѣ идеи и спрямо насъ самитѣ, социалиститѣ. Додѣто се ползваше съ благоволението

на министра на Просвѣщението, той се отнасяше къмъ нашитѣ идеи като къмъ вредни и насъ, социалиститѣ, наричаше разрушители на „реда, религията и семейството", сѣятели на „умразата" въ обществото и др. нелѣпости. Обаче следъ изгубването на благоволението и следъ като Казанлъшката социалистическа група прие въ кандидатската си листа и него, обвиненъ отъ правителственитѣ органи въ непоследователность, той чрезъ опозиционния печатъ отговори съ дълги писма, които повече изглеждаха на една защита на социалиститѣ, отколкото на автора имъ. Това разбира се, никакъ не му бърка сега пакъ да се повърне къмъ предишнитѣ мнения за сжщитѣ идеи. Ний не искаме да говоримъ тука за безсъвѣстното измѣнение мненията на нашитѣ буржуазни партии. Ще се ограничимъ да кажемъ само следующето. Достатъчно е да имъ бжде дадена надежда, че ще бждатъ повикани на власть, за да направятъ тѣ веднага една еволюция назадъ и съ сжщата убѣдителность да ви препоржчватъ противоположни на защищаванитѣ отъ тѣхъ по-преди мнения и даже безъ всѣкакво стѣснение да ви обявятъ, както направи недавна днешния министръ на финансиитѣ г. Ив. Ев. Гешовъ, че едно мисли човѣкъ, когато е въ опозиция, и съвсѣмъ друго, когато е на власть. Изобщо достатъчно е да си припомнимъ миналото и настоящето на нашитѣ буржуазни партии и особенно еволюцията, която направиха днесъ властвующитѣ партии отъ прогласенитѣ „свобода и законность", отъ „демократическитѣ" и „прогресивни" обѣщания къмъ днешната реакция, къмъ потъпкването на правата, къмъ задушаването на свободата и на всѣко демократическо и прогресивно проявление въ нашия животъ, за да видимъ, до какви безсъвѣстни форми достига измѣнението на мненията у тѣхъ. Ний тука говоримъ само за измѣнението на мнения и убѣждения въ чисто идейно отношение. Като говоримъ за това измѣнение, не можемъ да не си припомнимъ ренегатството на редактора на единъ вѣстникъ, който въ Стамболово време бѣше най-популярния, но който още тогава, попадналъ подъ надутото и фразисто византийско-руссофилско влияние на Вазовитѣ Стремскиевци, бѣше тръгналъ по пжтя на ренегатството. Думата ни е, разбира се, за редактора на в. „Прогрессъ". До попадането му подъ деморализаторското влияние на Стремскиевци този вѣстникъ нѣколко пжти обявява, че се въодушевлявалъ отъ социалистическитѣ принципи и социалъ-демократическия идеалъ. Но тъкмо предъ падането на Стамболовъ той рѣзко измѣни мненията си. Когато чрезъ социалистическия вѣст. „Работникъ" му се напомни това, редакцията на в. „Прогрессъ" на чело съ днешния му редакторъ отиде въ измѣнието си до едно дѣйствително ренегатство. Въ отговоръ на това напомнюване тя категорически отказа, че нѣкога е прегръщала социалъ демократическия идеалъ. Тогава съ цитати отъ вѣстника имъ доказа й се, че въ продължение на двѣ години тя нѣколко пжти е обявявала себе си за привърженикъ на социалистическитѣ идеи. Отъ тогава се изминаха три години. Извѣстно е,

какво мизерно поведение държа и държи до днесъ тоя вѣстникъ и неговия редакторъ. Той измѣни не само на предишнитѣ си декларации; той измѣни на най-елементарнитѣ честни стремления и идеи. При всичко това, обаче, когато въ миналата сесия на Народното Събрание нашитѣ социалистически депутати напомниха на този господинъ ренегатството му, той има безочливата дързость да твърди, че не е измѣнилъ на предишнитѣ си мнения. Таквозъ безсъвѣстно флюгерство въ мненията едва ли нѣкадѣ другадѣ се срѣща.

Това явление, прочее, се срѣща не само въ буржуазния лагерь; то се срѣща и въ нашия социалистическия. Видѣхме погорѣ, че литературни сили, извѣстни за социалисти, редовно сътрудничатъ въ буржуазнитѣ списания, въ които тѣ се явяватъ даже най добритѣ литературни сили въ извѣстно отношение. Има и такива личности, които не само се отказаха отъ социализма, но явно минаха въ буржуазния лагерь, и станаха преданни слуги на буржуазията. Това насъ никакъ не очудва. Както казахме, основа на социалистическитѣ убѣждения е материалистическото мировъзрение. Человѣкъ който не усвоилъ това мировъзрение, не може да има трайни социалистически убѣждения, и ако има социалисти, които измѣнятъ на социалистическитѣ убѣждения, то е очевидно, че тѣ не сж усвоили добрѣ материалистическото мировъзрение. Прочее, трѣбва да се вземе въ внимание и следующето важно обстоятелсво. Бѣглецитѣ отъ социалистическия лагеръ въ буржуазния се падатъ исключително на социалиститѣ отъ така наречената *интелигентна срѣда* Причината на това трѣбва да се дири не само въ отсжтствието на убѣждения, но и въ това, че егоизмътъ и личнитѣ стремления наддѣляватъ на убѣжденията, заглушаватъ, тъй да кажемъ, убѣждението. Това особенно е справедливо за страни, въ които работническото движение, теоретическо изражение на което е социализмътъ, е още слабо; сир. въ страни, въ които е слабо социалистическото движение, та егоизмътъ и личнитѣ стремления не се поглъщатъ отъ него. Въ такъвъ случай е необходимо не само да се стремимъ да добиемъ трайни убѣждения, но още по-необходимо е да се стремимъ да подчиняваме на убѣжденията си егоизмътъ и личнитѣ стремления. При всичко че още не забелѣзваме едно дѣйствително ренегатство на социалистическитѣ убѣждения; при всичко че случаитѣ отъ измѣна на социалистическитѣ възгледи сж въ сжщность твърдѣ рѣдки; при всичко, най-сетнѣ, че съ увеличението на социалистическото движение минаването отъ буржуазния лагеръ въ социалистическия ще става обикновенно явление, когато обратното минаване ще съставлява едно рѣдко исключение: но такива явления, както сж отбелѣзанитѣ отъ насъ въ тази статия, сж признакъ, че въ настояще време въ нашата страна е възможно, особенно ако не се обръща на тѣхъ внимание, едно неусѣтно и необмисленно встжпване въ пжтя на ренегатството. Защото отричането отъ идеи по-съвременни и по-напреднячави и обръщането къмъ идеи назадни

едно дѣйствително ренегатство. Ако ренегатството изобщо е грозно явление, то ренегатството спрямо социалистическитѣ убѣждения е още по-грозно.

И тъй, най-необходимото нѣщо, което липсва въ нашия животъ, сж убѣжденията. Личностьта безъ убеждения не е личность. Человѣкъ безъ научни и обществени идеали или ще оподлѣе въ живота или, следъ едно *клатушкание* отъ едни мнения къмъ други, отъ едни вѣрвания къмъ други, и отъ единъ лагеръ въ други ще изгуби най-сетнѣ вѣра и въ себе си, и въ человѣцитѣ, и въ науката, и въ прогресса, и подобно на Станиловъ отъ расказа „Момче, едно вино!“, който помѣстихме въ II кн., ще самоунищожава себе си съ отчаянно пиянство. Но за да си изработи човѣкъ здрави убѣждения, научни обществени идеали е възможно само, когато си изработи едно научно мировъзрение. Както видѣхме въ първата статия, въ настояще време едничкото мировъзрение, което може да ни даде здрави убѣждения, научни обществени идеали е *материалистическото*. Само доброто, правилното усвоение на това мировъзрение и строгото придържание о него може да спаси личностьта отъ оподлявание, отъ клатушкание и отъ мрачното разочарование въ науката и прогресса. Това е и желателно.

Д. Б.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ.

Политическото вжтрѣшно положение днесъ и буржуазнитѣ партии. — Князьтъ и шефоветѣ на тия партии. — Потъпкването на избирателното право и последствията отъ него. — Изнасилването на свободата на изборитѣ на 17-й Ноември 1896. — Общо изнасилване народната воля. — Фактитѣ. — Какво да се прави?

Не се измина нито мѣсецъ, отъ като писахме миналия прегледъ, а вече вѣстницитѣ ни донасятъ редъ нови факти за произволитѣ, беззаконията, престжпленията и безобразията въ вжтрѣшното управление на страната. Нѣма тука да се спираме и да ги изброяваме; въ миналия прегледъ ний дадохме достаточно факти, отъ които ясно се вижда, какво е вжтрѣшно-

то управление днесъ. Произволитѣ и беззаконията, престжпленията и безобразията въ него ще растатъ у насъ не само при днешното правителство, но и при всѣко едно правителство, съ каквито пера то и да се кичи, което дойде на власть по милость на княза и по волята, съ помощьта на полицията и пиянитѣ шайки. Това е толкосъ по-вѣрно, че у насъ нѣма нито една буржуазна партия, която да очаква идването си на власть чрезъ придобиването довѣрие въ массата на гражданитѣ, или на която повикването на власть да произтича отъ това довѣрие и която да не се надѣва да дойде на власть и да се държи за нея съ насилия и престжпления, единственно по благоволение на княза, който, трѣбва да се забелѣжи, добрѣ умѣе да к о т к а това низко чувство на шефоветѣ на нашитѣ партии. Извѣстно е, че и шефоветѣ на ония буржуазни партии, които до твърдѣ неотдавна се явяваха „упорити антидинастици“, днесъ сж не само на власть по благоволението на княза и по волята на полицията и шайкитѣ, но тѣ дирятъ и всѣкой случай, за да се приближатъ до това благоволение. Последнята постжпка на „най-упоритія“ отъ тѣхъ, на шефа на Каравелиститѣ, които прекръстиха себе си въ „демократическа партия“, е прѣсна въ памятьта на всинца ни. Разбира се, че е твърдѣ за вѣрване разказътъ, който циркулира сега, следъ последнята ауденция на шефа на тъзи партия въ Софийския дворецъ, споредъ който княза останалъ ужъ очарованъ отъ него и го нарекалъ „истински държавенъ мжжъ“. Очевидно е, че причината на злобнитѣ статии, пълни съ псувни по адресса на тоя шефъ, които се появиха, веднага следъ ауденцията му въ двореца, въ двата правителственни органи както и въ ония на другитѣ буржуазни партии, е завистьта и страхътъ да не би дворецътъ да приближи до себе си шефа на „демократическата партия“ и да го повика единъ день на власть. Всичко това доказва още единъ излишенъ пжтъ, че всички наши буржуазни партии, безъ исключение, очакватъ да дойдатъ на власть и да се държатъ на власть главно по благоволиниего на княза.

Когато въ една конституционна държава правителствата идватъ на власть по такъвъ начинъ, както у насъ, тогава неизбѣжно следствие отъ това се явява потжпкването на най-първото, най-основното право, което дава на гражданитѣ конституцията имъ, — на избирателното право. Едно правителство,

което идва на власть не вследствие на свободното упражнение избирателното право отъ гражданитѣ, а по начина, който е обикновенъ у насъ, за да придаде на своята власть конституционна форма и за да може да продължи своето стоение въ управлението на държавата, трѣбва неизбѣжно да насили свободата на изборитѣ. Но изнасилването на тази свобода, потъпкването на избирателното право е оня изворъ, отъ който произтича цѣлата деморализация въ всички държавни и обществени учреждения, която ний виждаме въ нашето вътрѣшно управление. И може ли другояче да бѫде? За да се изнасили свободата на изборитѣ, сир. за да се потъпчи избирателното право, правителството прибѣгва до помощьта на държавнитѣ и обществени учреждения, въ сѫщность до помощьта на чиновницитѣ, главно до опия на администрацията и войската. Както е извѣстно, единъ мѣсецъ предъ избори, на държавни разноски, се откѫсватъ, по заповѣдъ отъ самитѣ правителства, отъ прямитѣ си длъжности окрѫжни управители, окол. началници, пристави, жандари, финансови чиновници, бирници и т. н. и т. н. и се командируватъ по „агитации," т. е. да терроризиратъ избирателитѣ, да ги заплашватъ, да ги затварятъ, да преследватъ опозицията, да произвождатъ подъ прикритието на властьта скандали, да псуватъ и биятъ гражданитѣ. Въ деня на изборитѣ тия сѫщитѣ „агитатори" на правителствата образуватъ шайкитѣ, които подъ прикритието на полицията и войската или при явното имъ съдѣйствие, препречватъ на избирателитѣ пѫтя къмъ урнитѣ, биятъ ги, „гасатъ свѣщитѣ", пълнатъ урнитѣ съ снопове бюлетини, за които цели предварително се опиватъ.

Когато едно правителство само кани чиновницитѣ да напущатъ прямитѣ си длъжности и да му ставатъ низки орѫдия за потъпкване законитѣ, за изнасилване свободата на изборитѣ, за унищожение волята на гражданитѣ; когато едно правителство насърдчава онія, които трѣбва да показватъ примѣръ на почитание законитѣ, на уважение правата на гражданитѣ и свободата, която имъ даватъ законитѣ на страната, насърдчава чиновницитѣ, администрацията, да тъпчатъ върху законитѣ, да изнасилватъ свободата и правдинитѣ народни и имъ показва, какъ да извършватъ тия престъпления: мож ли тогава да се очаква друго, освенъ крайня деморализация; може ли тогава да се очаква друго освенъ произволи, насилия, беззакония и пре-

стѫпления въ всичкитѣ области на вѫтрѣшното управление? Таквосъ правителство не само нищо не може да направи противъ разврата въ управлението, понеже то не може да отиде противъ орѫдията си, съ които изнасилва и потѫпква най-свещенното право на гражданиа — избирателното право; но то неизбѣжно се спуска все по-дълбоко въ беззаконията и престѫпленията.

Ако произволитѣ и беззаконията въ управлението на нашата страна цостоянно се увеличаваха и се увеличаватъ, причината трѣбва да търсимъ въ възможностьта, която намиратъ нашитѣ правителства да потѫпкватъ основнитѣ народни правдини. Ако днесъ въ нашето вѫтрѣшно управление се вършатъ произволи и беззакония, това показва, че общата причина, на която тѣ сѫ неизбѣжно следствие, потѫпкването на избирателното право продължава да дѣйствува. И наистина фактитѣ напълно подтвърдяватъ това. Ний и тука оставяме, разбира се, на страна беззаконията и престѫпленията, извършени по изборитѣ отъ правителството и неговитѣ агенти по негова заповѣдь до събитията отъ 2-й февруарий миналата година. Ще забелѣжимъ само, че тия беззакония и престѫпления противъ свободата на изборитѣ днесь сѫ подтвърдени и чрезъ два сѫдебни процесса, които правителството има безочливостьта да подигне противъ избирателитѣ, които защищаваха правата си. Отъ една страна Варненския Окрѫженъ Сѫдъ призна за справедливи телеграфическитѣ оплаквания до княза на нѣкои Варненски избиратели противъ беззаконията на правителственнитѣ агенти презъ последнитѣ градско-общински избори въ тоя градъ. Отъ друга — Вратчанския Окр. Сѫдъ оправда даденитѣ отъ правителството избиратели на Бѣла-Слатина подъ сѫдъ, а съ туй той потвърди, че при извѣстнитѣ Бѣло-Слатински избори наистина сѫ извършени безсрамнитѣ, нечутитѣ беззакония и насилия, които сѫ извѣстни на читателитѣ ни. Ний тукъ говоримъ само за потѫпкването на избирателното право подиръ събитията отъ 2-й февруарий миналата година насамъ. Защото тъкмо отъ тогава, отъ когато се махнаха причинитѣ, които ужъ неотдавна карали днешния министръ-предсѣдатель на правителството Стоиловъ, въ съдружие съ Стамболовъ, да тѫпчи народнитѣ правдини, да се грижи не за свободата, а „за спасението на отечеството“, както той самъ се изказа въ Народ. Събрание; тъкмо отъ тогава, отъ когато българския гражданинъ си мисли-

ше, че е настжпило времето за свобода и законность въ нашата страна, за почитание народнитѣ правдини; тъкмо отъ тогава, отъ „епохалното дѣло“ насамъ, се захваща систематическото потжпкване най-напредъ на избирателното право, на свободата на изборитѣ.

Но да се обърнемъ къмъ фактитѣ, при всичко че тѣ сж извѣстни на читателитѣ ни. Тѣ сж толкосъ много, щото ако бихме рекли да ги приведемъ всички, бихме напълнили нѣколко коли, което не ни е възможно тука да го направимъ. Прочее, тука е достатъчно да приведемъ ония факти, които сж очевидни и необорими. Систематическото потжпкване избирателното право, свободата на изборитѣ следъ събитията отъ 2-й Февруарий м. г. се захваща, както е извѣстно, съ беззаконното растуряне на VIII Обикн. Народно Събрание, което се направи, както сега е явно, съ умишленната цель да се стжпка на 17-й ноември сжщата година правото на народа свободно да си избира своитѣ законодатели. На 17-й ноември, следъ едно безсрамно гаврение съ българския гражданинъ за небивалата у насъ „свобода на агитацията“, правителството стжпи върху избирателното право по такъвъ единъ начинъ, който надмина по деморализаторското си влияние начинътъ, по който Стамболовъ правеше това. Следующата телеграмма, подадена до княза и в. „Знаме“ на 17 ноември отъ гражданина на гр. Елена Юрданъ П. Теодоровъ, която намираме печатана въ бр. 59, год. II на сжщия вѣстникъ, най-добрѣ представлява, какъ правителството стжпка свободата на изборитѣ на 17 ноември м. г. „Вашия вѣренъ поданникъ, телеграфира казанния гражданинъ, който въ турско врѣме е билъ сждия и защищавалъ българскитѣ възстанници, отъ послѣ Руссенский губернаторъ, държавенъ съвѣтникъ, депутатъ въ нѣколко Народни Събрания, — счита за длъжность да донесе на В. Ц. Височество, че по избирание депутати днесь въ Елена станаха такива насилия, беззакония и арести отъ страна на властьта, каквито нашиятъ градъ не е виждалъ никога. Позволявамъ си най-смиренно да помоля В. Ц. Височество да внушите на Правителството да не си позволява да вика избирателитѣ за да ги бие и гони съ голи шашки и да не задушава народната воля, но да се съобразява съ законитѣ“.

Въ сжщия брой на сжщия вѣстникъ сж печатани 25 телеграмми отъ 15 избирателни пункта. Тѣзи сжщитѣ телеграмми

ги срѣщаме въ всички опозиционни вѣстници и правятъ една отъ друга по-тѣжко впечатление, възбуждатъ по-голѣмо негодувание въ човѣка противъ страшнитѣ престжпления, извършени отъ правителственнитѣ власти на 17 ноември. Ето нѣкои отъ тѣхъ. Отъ Рахово гражданинътъ Вълчевъ телеграфира: „Отъ вчера арести на наши хора, нощесъ полицията посѣгна и арестува по-първитѣ селяне, обаче биде отблъсната. Отзарань рано отъ лѣглата задигна и арестува: Даскалова, Баникова и др. Въ усиление жандармерията пристигнаха отъ Враца артилеристи. При откривание бюрото полицията на чело Началницитѣ, нападна избирателитѣ съ коньетѣ, и камшицитѣ си които прогони. Бюрото затворено въ отдѣлни стаи оградени отъ шайкаджии, които допускатъ избирателитѣ. Народътъ вика за правата си, вагабонтитѣ ликуватъ. Въ Бѣла-Слатина тоже кавалерия испратена. 2000 души избиратели обградиха бюрото да протестиратъ беззаконията. Полицията, подкрѣпена отъ артилеристи съ голи шашки на вси страни бие, коле избирателитѣ; ранени бити много. Градътъ въ ужасъ и трепетъ. Улицитѣ обагрени съкръвь“. Отъ Разградъ телеграфиратъ: Опозицията изгуби изборитѣ; спечели правителството чрезъ полицията и фондоветѣ“. Отъ гр. Елена гражданитѣ Н. Мирковъ, В. Машевъ, Ив. Молловъ и Минко Радославовъ телеграфиратъ до княза, в. в, „Знаме“ „Н. Права“ и „Свѣтлина“ следующето: „Полицията на чело съ Окол. Началникъ и Петко Горбановъ, съ голи шашки и камшици по единъ най-варварски начинъ тероризиратъ избирателитѣ, измежду които има много бити и ранени. Блокирани сж вратитѣ съ въоружени, съ пълна амуниция, стражари и не допущатъ да гласоподаватъ отъ страна на опозицията 1200 избиратели. Питаме, това е прокламираната отъ Васъ свобода и законность? Ожесточението отъ страна на избирателитѣ крайно, урнитѣ се пълнятъ отъ страна на правителственнитѣ съ сиопове; по-голѣми беззакония българския народъ не е виждалъ до сега. Дайте Височайшата си заповѣдь за зачитание на законитѣ въ страната, инъкъ кръвопролитието е неминуемо.“ Отъ Пещера прѣзъ сжщия день, 17 ноември, граждa-

нитѣ Такевъ и Ангелъ Горановъ съ четири телеграмми съобщаватъ почти едни и сѫщи безобразия на властитѣ. Въ една отъ тѣхъ, дадена отъ г. Такевъ, четемъ буквално следующето: „Положително е невъзможна легална борба. Безобразието е до върхътъ си; явно и безъ стѣснение пълнятъ кутиитѣ съ бюлютини, обаче народътъ протестира, войската напълни пушкитѣ и чака команда „пли“. Нашитѣ приятели не пущатъ въ избрното мѣсто, а противницитѣ ни прѣдъ очитѣ на Прѣдсѣдателя, началника и офицери тъпчатъ кутиитѣ. И самъ Прѣдсѣдателя признава, че днесъ изборп нѣма. Прѣдъ нечутитѣ полицейски произволи народътъ отстѫпи; фалшификацията се върше безконтролно, урнитѣ се пълнятъ съ бюлетини прѣдъ очитѣ на всички. Свидѣтели на всичко това сѫ офицеритѣ и Атанасовъ.“ Отъ Г.-Орѣховица телеграфиратъ Мин. Беневу и вѣстницитѣ следующето: „Изборътъ незаконенъ, пожаръ на изборното мѣсто, кутиитѣ скрити и слѣдъ три часа на явѣ, като прогласено бюрото законно. Полицията съ шашки распръсва избирателитѣ, Белгийско управление. Отговаря на окрѫжното Стоилово. Изборътъ законенъ ли е?“

Отъ приведеннитѣ факти е ясно, че на 17-й ноември 1896 г. правителството, за да потѫпчи най-свещенното право на гражданина — избирателното право, пустна въ ходъ всички престѫпни средства: арестуване, избиение и терроризиране на гражданитѣ въ навечерието на изборитѣ, въ самия день на изборитѣ пияни шайки, бой, фалшификация, подкупъ, полиция и войска отъ всичкитѣ родове орѫжие — пехота, кавалерия и артилерия. И всички тия престѫпни средства то ги приложи на всѣкѫдѣ по една предварително добрѣ обмислена система, която блесна въ всичката си престѫпность на изборитѣ въ самата столица. Въ цитираннія брой на в. „Знаме“ ето какво четемъ за изборитѣ на 17 ноември въ столицата, което срѣщаме почти въ сѫщитѣ думи и въ всички други столични вѣстници, съ исключение, разбира се, на правителственнитѣ: „Народътъ (следъ като по заповѣдь отъ двореца билъ нападнатъ отъ полицията на площадьта прѣдъ палата, гдѣто билъ се събралъ да протестира противъ беззаконнията на правителството, както по-горѣ обяснява цитираната статия) на брой около 5000 души, тръгна къмъ Денкооглуското Училище. Оба-

че на кръстопѫтя между Витошка и Алабинска улица множеството биде посрѣщнато отъ конни стражари. Една часть отъ народътъ си проби пѫть. Въ това време шайкитѣ излѣзнаха отъ изборното мѣсто и поченаха да хвърлятъ камъни върху избирателитѣ; коннитѣ стражари, насърдчени отъ това, се хвърлиха и тѣ върху народа. Настана ужасна паника. Шайката, закриляна и подпомагана отъ полицията, можа да удари съ камъни много избиратели. Казватъ, че въ това време е билъ ударенъ съ камъкъ и Английскийтъ дипломатический агентъ. Тоя пѫть шайката и полицията излѣзнаха побѣдители. Това бѣ въ $11^{1}/_{2}$ часа. Тогава пристигна на бойното поле войска — кавалерия. Следъ това шайкитѣ съ по-голѣмо ожесточение изхвърляха изъ изборното мѣсто онія опозиционери, които се осмѣляваха тихомълкомъ да отидатъ да гласоподаватъ. Къдѣ 5 часътъ, когато се свърши гласоподаването, пристигна другъ взводъ кавалерия, и кръстопѫтътъ на двѣтѣ улици се обгради за да не побърка народътъ на побѣдата на Министерството на Стоилова. По тоя начинъ кандидатитѣ на Правителството, Д-ръ Стоиловъ, Ив. Ев. Гешевъ, Евлогий Георгиевъ и Димитръ Ножаровъ, излѣзнаха изъ урнитѣ депутати и то съ по 6700 гласа. Тоя случай доказва, че съ добрѣ организирани шайки може да се правятъ чудеса. Ако се прибавятъ къмъ тия 6700 гласа, гласоветѣ подадени тихомълкомъ за опозиционнитѣ кандидати — около 300; избирателитѣ, които не бѣха допуснати да гласоподаватъ и които възлизаха на 3000—3500; избирателитѣ, които по страхъ, апатия или други причини не сѫ дошли да гласоподаватъ, получили бихме едно число поне два пѫти по-голѣмо отъ числото на избирателитѣ, записани въ избирателнитѣ списъци. Отъ тая смѣтка става явно, че консервативната избирателна система е постигнала въ София свърхестественъ резултатъ".

Ако въ центра на нашия политически, общественъ и умственъ животъ; ако въ столицата предъ очитѣ на външния свѣтъ, на консули, князь, народъ и партии, правителството не се стѣсни да приложи съ всички престѫпни средства пѫкленния планъ, скроенъ съ умишленность, преднамѣрено, за потѫпкването на избирателното право; то можемъ си представи, какъ се е прилагалъ тоя планъ въ другитѣ мѣста, далечъ отъ чуждитѣ очи. За да си състави човѣкъ една пълна картина за престѫпния походъ, който предприе правителството

противъ свободата на изборитѣ и за изнасилването на народната воля, трѣбва да има търпението да прочете дневницитѣ на IX Нар. Събр. по провѣрката на изборитѣ, произведени на 17 ноември. Прочее една по-обща картина ни дава въ своя отчетъ до избирателитѣ въ Видинската околия, Видинския народенъ представитель г. Найчо Цановъ. „Ние, четемъ въ тоя отчетъ, които мечтаемъ за една пълна свобода, никога не можемъ да нарѣчемъ едни избори свободни, когато отъ цѣлъ мѣсецъ полицията снове по селата за да заставлява хората да гласуватъ за правителственнитѣ кандидати, когато единъ Окр. Управитель вика въ канцеларията си кметоветѣ и други частни лица за да ги кара да се подчинятъ на рѣшението на едно бюро, защото иначе щѣло да бѫде лошо за тѣхъ, когато една власть, слѣдъ като узнава, че резултатътъ ще бѫде противенъ на правителственната листа, прибѣгва къмъ всички срѣдства за да развали изборътъ, като заставлява членоветѣ на бюрото да подписватъ особенно мнѣние съ разни небивалици и върши други продѣлки, на които ние бѣхме очевидци, когато една администрация отъ ядъ, че населението избрало опозиционни прѣдставители, връща явилитѣ се при нея протители, безъ да имъ удовлетвори просбитѣ, като ги кара съ злоба да се обърнатъ къмъ избранитѣ отъ тѣхъ депутати.... Да описвамъ всѣки единъ изборъ отдѣлно би била твърдѣ огромна работа, но азъ ще кажа, че на много мѣста сѫ станали такива работи, щото човѣкъ се позамислюва, какво бѫдище се приготовлява на тая измѫчена страна. Въ София шлйка съ сопи въ ржцѣ, нарочно приготвени за случая, е заградила вратата на изборния дворъ и не е пропущала отъ противнитѣ на правителственната листа избиратели. Въ Елена полицията и войската е прогонила повече отъ 700 души избиратели. Въ Пещера не сѫ били пропуснати отъ войската и полицията повече отъ 600—700 души опозиционни избиратели. Въ Рахово, Кула, Търново и другадѣ сѫ повторени сѫщитѣ нѣща. А на повечето мѣста, като въ Ломъ, Тетевенъ, Разградъ, Севлиево, Бѣлоградчикъ, Вратца, Бѣла-Слатина и другадѣ сѫ сплашили населението прѣди самия день на изборитѣ. Азъ и нѣкои отъ опозиционнитѣ прѣдставители искахме, ако не друго, поне да се назначатъ анкети за провѣрката на горнитѣ факти, за които сѫ подадени заявления до Народното Събрание съ стотини подписи, но послѣдното отхвърли нашето искание и изборитѣ се потвърдиха. Не само

това, ами въ Ямболъ избирателното бюро бѣ установило, че прѣзъ цѣлия день началникътъ съ полицияти е хозайничалъ въ изборътъ и подпомагалъ шайката, която турила въ ужасъ избирателитѣ и имъ не допускала да гласуватъ, освѣнъ за правителственниятъ кандидатъ. Въпреки това и тоя изборъ биде потвърденъ. Като слѣдеше човѣкъ по какъвъ начинъ сѫ станали изборитѣ въ по голѣмата часть на нашето отечество, неволно му идеше на умъ да се съгласи съ твърдението на опозиционния печатъ, че настоящето прѣдставителство въ по голѣмата своя часть е изражение на полицейската, отъ колкото на народната воля"

Може би ще се намѣрятъ читатели, които, подобно на правителственнитѣ вѣстници, да ни възразятъ, че горнитѣ телеграмми и цитираната картина происхождатъ отъ оппозиционния лагеръ. При всичко че това имъ происхождение никакъ не намалява значението имъ на факти и не опровергава фактитѣ, обаче, ний, за да покажемъ всичката несъмнѣнность на тия факти, ще цитираме и речьта на единъ депутатъ, който никакъ не принадлежи къмъ опозицията, който е избранъ въ качеството на правителственъ кандидатъ. Думата ни е за речьта на Шуменския народ. представитель г. Христо Тодоровъ, която произнесе по случай провѣрката на Ново-Пазарския изборъ и която срѣщаме въ II кн. на Дневн. на Н. Събрание*). Въ тази речь, между другитѣ изобличения, които прави той къмъ болшинството, къмъ което се числи, четемъ следующитѣ редове: „По цѣлъ редъ избори имаше купове заявления, покрити съ по нѣколко стотини подписи и на тия заявления не се даваше никаква важность... Въ дадения случай, има едно заявление, което бие въ очи най-много съ това утвърдение, че имало избиратели, които сѫ гласоподавали по нѣколко пѫти. Азъ не зная, да ли не си спомняте вие по колко други избори имаше подобни заявления. Е добрѣ, тия заявления, които бѣхѫ подадени по другитѣ избори, ние ги минахме, като казахме, че всѣки обиденъ кандидатъ тъй или инакъ ще направи, че сѫщото ще направятъ и другитѣ, а днесь, по сѫщо едно такова

---

*). *Статията ни бѣше свършена, когато в. „Социалистъ", както и другитѣ оппозиционни вѣстници ни донесоха извѣстията за новитѣ беззакония и престѫпления на властьта по допълнителнитѣ избори на 23 Мартъ, особенно въ Ново-Пазарско. Прочее тѣ сѫ продължение на ония отъ 17-й ноемврий и на ново потвърждаватъ казаното ни въ тая статия.*

заявление, дохождаме до друга точка на зрѣние.... Е, добрѣ, като стои така въпросътъ, ми се струва, че тукъ трѣбва да се обърне внимание и да се види, да ли като касираме тоя изборъ не ще да направимъ едно рѣшително несправедливо дѣло и да ли нѣма да влеземъ въ едно флагрантно противорѣчие съ стореното по стотина други такива заявления, по разгледани и утвърдени вече нѣколко избори.“

Смисалътъ на тия твърдѣ предпазливи думи на Шуменския народ. представитель е ясенъ. Той потвърдява, че по изборитѣ на правителственнитѣ кандидати сѫ постѫпили „купове заявления, покрити съ по нѣколко стотини подписи“, които протестиратъ противъ беззаконията и престѫпленията, извършени отъ властитѣ въ време на изборитѣ. Така щото, въ истинността на фактитѣ, които тука изброяваме, не може да има нито капка отъ съмнение,

Горѣприведеннитѣ факти се отнасятъ, както вижда читателътъ, само до законодателнитѣ избори. Обаче, потѫкването на избирателното право не се ограничава само съ тая область на нашето самоуправление. То се простира до всички области, даже до такива, въ които по видимому властьта не трѣбвало би да има никакъвъ интересъ да се мѣси. Сѫщата система, която се упражнява въ законодателнитѣ, се прекарва и въ всички други важни и маловажни избори. Отъ Разградъ пишатъ на в. „Социалистъ“ год. III, бр. 5: „Както е извѣстно, за да спечели тукашнитѣ градски избори, днешното правителство на княза, освенъ че растури най-беззаконно опозиционния градски съвѣтъ, но употрѣби и такива срѣдства, като: лъжи, подкупи, заплашвания, шайки, полиция, войска и пр.. Едно отъ тия срѣдства бѣше и шашармата за премѣстването на линията Руссе—Варна близо край града Разградъ. Сега когато то но сѫщия начинъ спечели и новитѣ депутатски избори, то е намѣрило въ това срѣдство расковничето и за други нѣкои цѣли“. Отъ Ломъ пишатъ на в. „Знаме“ отъ 2-й Декемврий 1896 год.: „Изборитѣ за сѫдебни засѣдатели станаха у насъ и тоя пѫть така, както миналата година. Въ повечето села въ Ломската околия гласнитѣ бѣха назначени отъ властьта. За примѣръ ще посоча селото Василовци. Когато избранитѣ гласни отъ населението сѫ попитали Василовскиятъ кметъ за деня, въ който ще се произведатъ изборитѣ за сѫдебни засѣдатели, той имъ е отговорилъ че общината е назначила свои гласни и

то лица такива, които имъ е указалъ Ломскиятъ околийский началникъ, Иванъ Михаиловъ. На възражението отъ страна на избраннитѣ гласни, кметътъ е далъ такъвъ отговоръ: „Ако ви е криво, че не съмъ васъ назначилъ, идете при началника и му се оплачете". Въ избора на самитѣ сѫдебни засѣдатели се разиграваха другъ видъ комедии." Но слушайте до кѫдѣ се простира потѫпкването на народната воля! Отъ сѫщия гр. Ломъ до сѫщия вѣстникъ, брой 89, съ дата 10 Мартъ 1897 год. пишатъ: „Тукъ при избирането на представитель въ Търговската Каммара властьта пакъ употрѣби „морално влияние". Окол. Началникъ при агитацията си е заплашвалъ най много кръчмаритѣ-гласоподаватели. Благодарение на това, за представитель въ Търговската Каммара отъ Ломъ се избра Николаки Ионч0въ, синъ на извѣстниятъЧорбаджи Иончо". А[1] в. „Поминъкъ, брой 10, отъ 12 Мартъ с. г. пише: „На 2 того се произведохѫ и тукъ избори за Търгов. Каммара. Извѣстени отъ по-рано за докарването на селски гласоподаватели, ний се заинтересувахме за резултата и донасяме на читателитѣ си слѣдующитѣ неприятни и непрепорѫчителни работи: изборътъ ужъ се почна въ часа 9, а пакъ тогава никакъвъ делегатъ отъ М-вото нѣмаше. Става часътъ 10, пакъ същото и избиратели бехѫ всичко на всичко двама: Михаилъ Георговъ и Игнатъ Дамяновъ. Става часа 12 и пакъ никой нѣма. Околу $2^1/_2$ часътъ се явяватъ нѣколцина селени и нѣколцина граждани-комарджии, на които въ Соф. комарджийско кафене „Монте-Карло" се раздаватъ бюлетини и тѣ гласоподаватъ. Измързналитѣ отъ студъ стоящи на бюрото лица, сключихѫ избора и така съ 314 градски и 189 селски гласове прогласихѫ се за избрани г-да: Грозевъ, Михаиловски, Съселовъ, Шишковъ, Лазаровъ, Ивановъ, Анастасовъ и Цуцевъ. Казахме си: гдѣ е г-нъ Гешовъ да види туй свое хубаво дѣло, какъ се окепазява въ рѫцѣтѣ на партизанитѣ? Дали и тукъ молимъ Ви, искате и дирите лаври?"

Съ туко-що приведенитѣ факти човѣкъ може да си помисли, че нѣма вече накѫдѣ по-нататъкъ да се прострѣ беззаконието и престѫплението. Дѣйствителностьта обаче ни показва, че правителството преследва избирателното право и въ най-последнитѣ кѫтове на нашето самоуправление. В. „Знаме", 78 брой, отъ 2-й Февруарий т. г. ни съобщава следующия интересенъ фактъ: „Въ брой 21 на „Български Търговски Вѣ-

стникъ“ отъ 27-й того се съобщава, че изборитѣ за църковни настоятелства се извършили въ София „при пълна тишина“. Ние подтвърдяваме това, но считаме ва нужно да допълнемъ свѣденията на г. Кона, а именно, че въ деня на изборитѣ около всѣка черква имаше по нѣколко души стражари — пѣши и конни, — а въ черквитѣ „Св. Спасъ“ и „Стара Св. Петка“ имаше дори и въ двороветѣ по нѣколко стражари (отъ време на време и по нѣкой приставъ), които бѣха необходимо нужни за да се извършатъ изборитѣ „при пълна тишина“.

Такива сж фактитѣ! И когато човѣкъ следъ изучването на тия факти дохожда до заключението, че начинътъ, по който днешното правителство тжпчи избирателното право надминава по деморализаторското влияние начинътъ, по който Стамболовъ вършеше това сжщото престжпление, е съвършенно естествено. Ако тоя побѣснялъ най-сетнѣ тиранинъ, развалената натура и грубитѣ инстинкти на когото бѣха искусно тласнати въ пжтя на престжпленията отъ неговитѣ бивши другари Стоиловъ, Начевичъ и Грековъ и бѣше употрѣбенъ като орждие за прекарване на своитѣ стари консерваторски планове противъ конституционното управление и въ полза на едно деспотическо управление, ако той тжпчеше народнитѣ правдини, имаше поне дързостьта открито да обяви, че той управлява страната не по законитѣ ѝ, а по своето „вжтрѣшно убѣждение“. Днешнитѣ управници и безъ него вървятъ по неговитѣ стжпки и иматъ за орждия хора така сжщо съ развалена, деморализирана природа, само съ тая разлика, че тѣ постоянно иматъ въ устата си думитѣ „свобода и законность“, а въ душата си носятъ пжклени планове, а въ дѣйствителность тжпчатъ и свобода, и закони и правдини, и народна воля, и всичко, което е цѣнно за едно демократическо управление. Ако Стамболовъ, подобно на една засвирепяла стихия, се силѣше да унищожи всичко, което се испречваше на пжтя му, догдѣ си счупи главата, то днешнитѣ управници вървятъ къмъ сжщето, но по една по друга система, на която ний не можемъ да намѣримъ друго име, освѣнъ названието византийско-татарска.

Съ избирателното право тѣсно е свързано правото на свободни събрания и сдружавания съ политико-обществени цели и свободата на печата. Потжкването на избирателното право неизбѣжно влече подирѣ си унищожение правото на събрания и сдружавания и на свободата на печата. Потжкване-

то на всичкитѣ тия права неизбѣжно води къмъ утвърждението на власть „каналиитѣ“ на нашия народъ. Това всѣкога така е било и така ще бѫде. Между това у насъ заедно съ потѫпкването на избирателното право върви и потѫпкването правото на събрания и сдружавания и на свободата на печата. Съжалѣваме, че сме принудени да оставимъ разглеждането на тоя въпросъ до идущий пѫть. Но като свършваме статията си, предъ видъ на това че черната реакция грозно настѫпва, неволно ще хрумне всѣкиму въпросътъ: какво да се прави? Тука, сега не можемъ да отговоримъ на тоя жизненъ въпросъ. Ще свършимъ, като забелѣжимъ, че исхода отъ това положение е една народна организирана и систематическа борба противъ реакцията. Но кой ще поведе организирането на тая борба? Като исхождаме отъ казаното въ началото на тая ни статия, като си припомнимъ миналото до освобождението и недавна миналото, отговорътъ на питанието е повече отъ ясенъ. Организирането на борбата противъ реакцията трѣбва да поведатъ ония жизнени сили на нашия народъ, които се групиратъ около нашата Работн. соц. демократическа партия и ония, които цѣнятъ своето достоинство като личности и граждани, които протестиратъ противъ беззаконията и които искренно мислятъ и искатъ да се борятъ за едно по-честито бѫдѫще и на нашата работна масса. Необходима е борбата. А борбата за обществени идеали е дѣйствителенъ, пъленъ, смисловенъ животъ. Прочее, да помислимъ за организирането ѝ.

КНИЖНИНА

Источния въпросъ, отъ проф. графъ Л. А. Комаровский. Превелъ отъ русски И. Наумовъ (съ едно предисловие) София 1897 г. Цѣна 50 ст.

Прѣдисловието на Д. Рудинъ въ тая брошурка привежда теоретическитѣ расѫждения на почтения професоръ къмъ практически примѣнения относително сѫдбата на българитѣ въ Ма-

кедония. Той се възмущава отъ несправедливия дѣлежъ на Македония, който препоржчва Комаровски. Това благородно възмущение произлиза отъ патриотическитѣ чуства на единъ българинъ, който по-добрѣ познава „топографическия“ характеръ на Македония и економическитѣ нужди на самото население, отъ колкото единъ иностранецъ. „Въ каквато форма и да стане тоя раздѣлъ все пакъ той ще е едно възмутително насилие надъ волята и свободата на два милиона души, извършено въ края на XIX“, каза Д. Рудинъ. Той иска да се предостави на Македония, за „да си даде оная политическа организация, която сама намира за себе си най-подходяща“. Тая свобода на дѣйствия македонцитѣ трѣбва да си добиятъ сами, трѣбва да се покажатъ достойни за самостоятеленъ животъ безъ помощьта на сърби, гърци и българи въ княжеството. За това той подканя интелигентнитѣ хора и офицери, които се намиратъ съ хиляди въ княжество България, пропъдени отъ своята родина да се приготвятъ още сега, за да се възползуватъ отъ удобния моментъ за освобождението на своя измжченъ народъ. А по-добъръ отъ тоя моментъ въ политическия животъ на разлагающата се турска държава не е имало и надали ще настане. Върховний македонски комитетъ трѣбва да оцѣни всички обстоятелства, за да даде сигналъ за борба на добрѣ организиранитѣ македонци въ княжеството. Нѣма съмнѣние, че тоя начинъ е най-добрия за освобождението на македонскитѣ българи, защото никому нѣма да бжде обидно отъ малкитѣ държавици на Балканский полуостровъ, които претендиратъ на тая область. Когато Македония получи едно независимо управление, въпроса за нейното население се рѣшава самъ, и по тоя начинъ равновесието не се нарушава отъ това, че изниква още една независима държавица между другитѣ на Истокъ. Но да минимъ къмъ самата брошура на пр. Комаровски. Той разглежда източний въпросъ отъ двѣ стърни. „На него може да се гледа отъ двояко гледище: отъ широко, всесвѣтско историческо, и отъ по-тѣсно, съвременно намъ. Подъ първото професора разбира борбата между Европа и Азия, между християнството и мухамеданството, която се е водила до сега и въ бжджще предполага да земе тая борба по широки размѣри: борба между бѣлата и жълтата раса; подъ втората — „въпроса за положението и бжджщето на Турция и всичкитѣ подвластни ней племена не само на Балканский полуостровъ, но въ Азия и въ Африка. Въ разрешението

на тоя въпросъ се заинтересувани всички велики сили, а най-вече Руссия. Последнята е направила и най-голѣми жертви, но най-малко е спечелила, благодарение на своята гламава политика— да поддържа абсолютизма на Турция. Интересенъ е факта, на който автора обръща внимание, че стремленията на русския народъ вървятъ право противоположно съ стремленията на неговото правителство. Русското общество въ войнитѣ съ Турция винаги се е въодушевлявало отъ християнски чуства, жертвовало е, за да помогне на угнетенитѣ християни на Истокъ и да съсипи угнетителя-турската империя; а неговото правителство да сапази родственния нему абсолютизъмъ е поддържало цѣлостьта на Турция. По Мюнхенгрецката тайна конвенция съ Австрия и двѣтѣ държави, Руссия и Австрия се задлжиха: „да употрѣбятъ всички зависящи отъ тѣхъ срѣдства, влияния и дѣйствия, за да запазятъ сѫществованието на Турската империя подъ настоящата нейна династия". Този фактъ оправдава пословицата: „гарванъ гарвану око не вади". Нека се колятъ по стотини хиляди хора, нека теглятъ черно тегло цѣли народи, но единъ деспотъ нѣма никога да изтръгне властьта изъ рѫцѣтѣ на другъ деспотъ въ полза на въстаналия народъ. И винаги тъй ще се подиграватъ правителствата съ чувствата на свои народъ, дордѣто не земе самъ народа управлението на страната въ рѫцѣтѣ си и[въ една по-добра общественна наредба отъ съвременната.

Следъ като изброява автора всички проекти, които сѫ предлагани, като цѣръ за „болния човѣкъ", намира, че той е неизлѣчимъ, защото въ самия организмъ на турция лежи разложението — въ мохамеданството, което противоречи на европейската цивилизация и съ човѣщината въобще, той предлага на европейскитѣ сили да рѣшатъ източния въпросъ съвършенно безкористно. До сега всички проекти сѫ били суетни, защото всѣка отъ великитѣ сили туря на пръвъ планъ своитѣ интереси. „Тѣ трѣбва да застанатъ на почва на м е ж д у н а р о д н о т о п р а в о, което, като промѣнение на н р а в с т в е н н и т ѣ п р и н ц и п и въ в з а и м н и т ѣ с н о ш е н и я на н а р о д и т ѣ е едничко способно да съгласи исканията на общото благо и миръ на Европа съ частната полза и свободата на всѣки нейнъ членъ." Но дали наистина великитѣ сили ще се откажатъ отъ своитѣ завоевателни претенции, търговски *и други свои изгоди?*

За всѣка една часть отъ турската империя автора предлага опека отъ великитѣ сили. За Балканский полуостровъ той казва: „племената, които населяватъ тоя полуостровъ, сж демонализирани отъ многовѣковното турско робство.“ За тѣхъ е нужна опека на Европа. Но не тая Европа, която се въодушевлява отъ своекористни политически интереси и тайно дебни да ги погълни“. Подъ покровителството на Европа, която се ржководи само отъ нравственни принципи, тия деморализирани роби нѣма да употрѣбятъ своята независимость въ вражда едни противъ други, ще заякнатъ въ политический животъ; а за Европа има тая печалба, че общото спокойствие нѣма тъй често да се нарушава, Дарданелитѣ както и другитѣ важни търговски пунктове на покайна Турция ще останатъ открити за всички велики сили. Относително другитѣ провинции на Турция автора предлага най-справедливо подраздѣление на основание географическото тѣхно положение: Мароко требва да се тури подъ протектората на Испания; Триполи — на Италия; Египетъ — на Франция и т. н. Но възможно ли е такова рѣшение на източний въпросъ, основано на справедливостьта и нравственнитѣ начала за общото благо, когато днесъ всѣка една заинтересована държава или една класса желае злото на друга, личния интересъ се противопоставя на общия? Намъ ни се вижда твърдѣ идеалистично това предложение и за това невъзможно е да се реализира.

Шарлъ Фурие, неговий утопизмъ и социална теория, отъ Д-ръ Драг. Радиновъ. Казанлъкъ 1897. Цѣна 50 ст.

Тая обществено политическа студия съдържа учението на социалисти утописти, като Saint-Simon, Robert Owen, къмъ които принадлежи и Фурие. Тия хора сж дирили разни средства, чрезъ които да се докара благоденствието на обществото. Само за тия свои благородни стремления тия хора сж достойни за уважение. Освенъ това тѣ много сж жертвовали за да убѣдятъ хората, какъ да живѣятъ братски, да премахнатъ несправедливостьта и да въстановятъ равенството. Ний сега знаемъ, че личний примѣръ, философскитѣ расжждения не сж въ състояние да измѣнятъ старитѣ обществени форми, съ една дума — не идеитѣ управляватъ вещитѣ, но обратно, т. е.

икономическото развитие на страната, историческия ходъ на събитията преобразява главитѣ на хората. Отъ това не се намалява заслугата на тия хора, които сж преследвани благото на обществото съ лични жертви и философски мировъзрения. Особно внимание въ твоа отношение заслужва Фурие; той искренно билъ убѣденъ, че намѣрилъ единъ наученъ законъ по социологията, подобенъ на Нютоновия законъ за притяжение на тѣлата. Но главна негова заслуга се счита критиката на буржуазното общество. Ни една обществена злина не е избѣгала отъ неговитѣ очи.

Въобще тая студия представлява голѣмъ интересъ и ний я препоржчваме на нашитѣ читатели.

Х.

Получиха се въ редакцията следующитѣ книги и списания:

18 Брюмеръ, отъ Карлъ Марксъ. Превелъ отъ Русски Г. Бакаловъ. Варна 1897. Цѣна 1 левъ и 20 ст.

Изражданиe, глава отъ теорията на развитието (Дарвинизма), отъ проф. Е. Р. Ланкастеръ. Прев. отъ русски Н. П. Бозовъ. София 1897. Цѣна 1 левъ.

Библиотека за младежи, кн. III и IV. Руссе 1897. Цѣна 20 ст.

Медицинска Бесѣда, год. III, кн. VII. Видинъ 1897.

Шарлъ Фурие, неговий уготизмъ и социална теория. (Обществено-политическа студия съ портрета на Фурие), отъ Д-ръ Драг. Радановъ, Казанлъкъ 1897. Цѣна 50 ст.

Юношеската любовь на Гете, очеркъ отъ Н. И. Стороженко. Превелъ отъ Русски Ив. Киревъ. Руссе 1897 год. Цѣна 30 ст.

Ново земледѣлие, год. II, брой 3-й. Руссе 1897 г.

ГОД. I. КН. IV и V.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

ВѢРА.

Очеркъ отъ В. Крестовский (псевдонимъ)

1894 год.

Вечерно време нашитѣ Н-ски приемни повечето пѫти сѫ праздни. Нашитѣ госпожи прекарватъ времето си семейно, рѣдко се събиратъ, а като се събератъ захващатъ да играятъ на карти; мѫжетѣ всички въ клуба и тѣ сѫщото. Рѣдко се намира домакиня да не е сама, или приемна безъ растворена зелена маса. Случи ми се наскоро да намѣря това у Анна Александровна.

Наистина, не играѣха, защото не можа да се състави партия. Освенъ домакинята, която никога не играѣше, тамъ бѣше госпожа Горѣшева, седемнайсеть годишна жена, нѣма и година време, какъ се е омѫжила, и мѫжътъ ѝ, който не отвеждаше отъ нея очи. Това може би щеше да бѫде „неприятно“ и не прилегаше нѣкакъ, ако се не видѣше, че тоя младъ сериозенъ човѣкъ, сериозно облѣченъ, съ сериозна брада, съ сериозни очила, безцвѣтно блѣденъ, като дѣятель, който притегля думитѣ си, като практически човѣкъ — всѣка минута наблюдаваше, за да не каже „дѣтето“ или да направи нѣкоя глупость. Тя го поглеждаше мило, ясно и оплашено, като че се извиняваше, като че молѣше за разрѣшение, удобрение, нѣкакъ неволно се хвалеше: гледайте-де какъ „знамъ да се държа“. Видѣше се, че тя още го обича. Тя бѣше прелестна: нѣщо необикновенно прѣсно, нѣжно, прозрачно; като я гледа човѣкъ, наумява си за „момини сълзи“. Наистина, тя дѣтински, както дѣцата си криятъ очитѣ отъ тъмния кѫтъ, или отъ страшна картина, тя игнорираше другия гостъ, който сѣдеше до нея и постоянно се обръщаше къмъ нея. Госта бѣше тъй сѫщо не твърдѣ старъ и приличенъ, но, види се, ней не ѝ се харесваше неговото голо чело. Стѣсняваше я тъй сѫщо гостенката, една гос-

пожа, която сѣдеше на срѣща й и гледаше я съ състрадание. Тая не млада госпожа не бѣше задоволна отъ мнозина и се успокои само отъ съзнанието на собственното си достоинство. Тя приказваше съ Горѣшева за едно дѣло по кражба, което наскоро се рѣши въ съда. Горѣшевъ бѣше членъ на съда, но предоставяше на госпожата да разказва; тя се мжчеше да го занимава и въ нѣщо да го утѣши. Другия гостъ, Вихинъ, занимаваше своята прелестна съсѣдка; той наскоро бѣше се върналъ отъ Москва и разказваше за „Аида". Анна Александровна бѣше я видѣла тъй сжщо; тѣ не можеха да се сговарятъ въ вкусоветѣ.

— Постановката! постановката — раскошество, въсхищаваше се той. — Брѣговетѣ на Нилъ, звѣздна нощь . . . Вий можите да ги преброитъ: Звѣздитѣ! Междукатъ! И тая подземна пещера, тъмна; отъ нея вѣе гробъ . . .

— Нѣкаква изба, каза Анна Александровна, като се смѣеше:— а испървенъ и не можешъ разбра, като че подъ масата пъплатъ.

— Моля ви се, такива звукове.

Той изговори това съ басъ.

— Верди стжпя на новъ пжть. Азъ му пророкувамъ, че ще иде далеко!

— Само една гюрюлтия забелѣжи, домакинята.

— Моля ви се,оргинално! Вий се пренасяте въ епоха... Забелѣжихте ли: танцитѣ !когато ония мънички неволници предъ принцессата съ чуканитѣ, съ чуканитѣ тропатъ. . . .

— Пъкъ тукъ вече азъ неможихъ да се сдържа, прекъсна Анна Александровна, като се разсмя;—като скочиха и заскачаха тия чернички.

— Чернички! весело и звучно повтори младичката жена.

— Елена! . . . Забелѣжи полегичка мжжъ й. Събесѣдницата му обърна замислено очи по направление къмъ негова неподвиженъ погледъ.

— Колко ми аресва това у вашата Елена Николаевна— непосредственность. . . рече тя тъжно: — нея всичко весели!

— Подлогъ, наистина имаше, продължи той, като се връщаше сериозно къмъ разговора за дѣлото.

Вихинъ описваше дрехитѣ на прицессата. Неоцѣнимото въ тоя господинъ бѣше това, че веднажъ като се залови да разказва, скоро не млъкваше и съ това помагаше да не се ми-

нава времето мълчишката. Изобщо у насъ се приказва само за факти, за житейското, за това, което е предъ очитѣ, и ако нѣма въ града особенъ нѣкой скандалъ, въ сѫда — особно кърваво дѣло, въ земството—особна бъркотия (а всичко това, благодарение на Бога, тъй често се не случва) нѣма какво да се приказва. За времето — излѣзло вече изъ употрѣбление. Нѣкой си забелѣжилъ, че времето замѣнили съ тропически растения, предметъ неистъщимъ, и, види се, безопасенъ; зеръ истинка, нашитѣ свѣтски госпожи и нашитѣ членове на клуба, не ще турятъ за цель на живота си ботаниката; стига и толкова, че цвѣтята се купуватъ и се нареждатъ; нѣма защо да се препиратъ, нѣма какво да се пикирватъ и дълго може да се приказва, безъ да се безпокоишъ да мислишъ. Разбира се, това е твърдѣ еднообразно и правичко да се каже, па всички дотяга. Като гледашъ отъ страна, иди ти на умъ: мигаръ ний всичко сме узнали, всичко испитали, всичко премислили и на тия, които сѫ около насъ тъй сѫщо всичко имъ е извѣстно, и да се притърся извѣстното не струва? Даже думитѣ сѫ нѣкакви безцвѣтни. По едно време ний се оплашихме отъ „хубави“ думи; да речемъ това си имаше уважителни причини, но най-сетнѣ ний тъй свършихме съ „хубавитѣ“ думи, че сега ни очудва всѣко изражение, което не е толкова истрито: то звучи книжовно; пъкъ ако има въ него още мисъль, сила, нѣщо необикновенно, което не прилича на другитѣ — страхотия! То е неприлично. . .

„Аида“ ний чухме съ всичкитѣ й подробности. Разказвача вече почна да помѣнува за други представления, раскошни като това; той ги знаеше всичкитѣ, като истински любителъ на театра, и даже се призна, като се смѣяше, че отъ какъ се е открила нашата желѣзница, не веднажъ се е приструвалъ на службата си боленъ и безъ отпускъ „тичалъ въ Москва да погледа. . .“ Като спомѣнуваше за туй — за онуй, той види се, бѣше избралъ, съ какво по на дълго да ни гости, и почваше по опредѣленно да се спира на нѣкакво fècrie. Азъ станахъ, като мислѣхъ, какъ да испълзна. Но задъ портиерата се яви нова гостенка, отъ която цѣлото настроение на приемната трѣбваше да се промѣни.

Госпожа Муновска наскоро бѣше дошла въ Н., дѣто мѫжъ й получи видна служба. Преди нея пристигна мълва за нейния умъ, любезность, образованность и необикновенна дѣятелность. Тя тутакси постѫпи въ всички Н-ски филантропически и педа-

гогически предприятия, примъкваше членове, изнамираше жертвователи, приемаше просители, уреждаше каси, подписки, концерти, дето пѣеше, представления, въ които участвуваше, лотарии, за които правяше восъчни цвѣтя и сопетки. Приказваха, че тя пише и печата разни статии, не вѣрвамъ, тя щѣше да ги подписва. Тя се контеше твърдѣ скжпо и, главното обмисленно, при таково множество занятия, това като че не е възможно. Въ нашето време не сж на мода: нѣжний гласъ, плавни движения, лека стжпка, какъ се мжчатъ да се аресватъ женитѣ—то друга работа, но тѣ се не церемонятъ. М-me Муновска се ползуваше съ тая свобода, даже повече отъ другитѣ, но нѣкакъ своеобразно: тя напредъ като че бѣше домакиня, макаръ да бѣше особно вѣжлива, напредъ бѣше по-голѣма, макаръ да не допускаше да я считатъ за бабичка. Тя бѣше на тридесеть години, но нѣкога тя даже се вдѣтеняваше, именно тогава, когато искаше нейното мнѣние да бжде прието твърдѣ сериозно и за очудване на всички тя сполучваше това. Тя имаше мнения, даже такива мнения, които тя знаеше да вмжкне въ разговора не само Н-скитѣ събития, но и тропическитѣ растения. Тя често се препирваше и предизвикваше препирня; като приказваше, убѣждаваше, тя никога не стоѣше като прикована на мѣстото си, живо ставаше, небрежно показваше своя хубавъ ръстъ и всички украшения на фустата си, увѣрено се опираше съ ржцѣ у масата, като на трибуна. Нейнитѣ ржчички бѣха изнѣжени и упизани съ пръстени. Тя даже чукаше съ ржка на масата, и на лицата у мнозина отъ присжтствующитѣ мжже бѣше написано убѣждение, че ни една отъ нашитѣ Н-ски дами не й приляга тъй да направи. Може би М-me Муновска осѣщаше, че тъй мислятъ, несъмнѣнно, тя бѣше увѣрена, че я слушлтъ. Азъ бѣхъ запознатъ, но не се възползвахъ отъ поканата да ида у тѣхъ.

— Здравейте, каза тя, като влизаше и се цалуваше съ Анна Александровна. — Азъ съмъ уморена, измръзнала, скарахъ се съ мжжа си и се затекохъ при васъ.

Тя се поздрави съ всички наоколо. Тя винаги показваше особна привѣтливость къмъ Анна Александровна, макаръ, колкото се знае, нѣма дружба между тѣхъ. Анна Александровна бѣше по-стара на десеть години.

—Позволено ли е да се желае да знаемъ, за какво бѣше скарването? *любезно* попита Вихинъ.

— Да желаешь, нищо се не забранява, отговори тя.

Вихинъ скочи да ѝ подаде столъ, тя сама го примъкна, полека климна съ глава и се обърна къмъ домакинята:

— Днесъ е много студено, азъ имамъ много работа; прѣпускахъ цѣлъ день.

— Както си имате обичай — въ отворени шейна! забелѣжи Вихинъ.

— Тъй щото мжжъ ми се върна отъ своето засѣдание преди меня; азъ го сварихъ самъ саминичекъ на обѣдъ — и захванаха се мъмрания:—азъ съмъ била непредпазлива, не съмъ се грижела за своето „драгоцѣнно здравие", Като че ли нарочно пакъ се загуби апетита отъ умора . . . до нѣйдѣ и отъ това, което азъ покорно изслушвахъ. Тъй щото сегичка искамъ у васъ — съвсѣмъ се подигна буря и още съ жалобни думи. Азъ му казахъ, че е глупавъ, и заминахъ.

Мдадичката m-me Горѣшева очудена раствори очичкитѣ си; мжжъ ѝ се мръщеше. Вихинъ се засмѣ — той не служеше подъ вѣдомостьта на Муновски. Старата госпожа неопредѣлено се усмихваше.

— Постоплете се, каза Анна Александрова. Дадоха чай.

— Ахъ, съ наслаждение! отговори m-me Муновска, като зе чашката и много хлѣбъ. — Сега осѣщамъ, че съмъ гладна.

Следователно, мжжъ ви ималъ основание, . . каза любезно старата дама.

— Това не е негова работа, възрази m-me Муновска.— Въобще у тия господа останало мъничко отъ робския обичай, некомандоватъ, а пакъ се мжчатъ да надвиятъ съ жалобни думи...

— Но ако очевидно . . . почна сериозно Горѣшевъ.

— Оставете на насъ сами, ний сме съвършеннолѣтни! прекъсна го m-me Муновска сопнато и весела.—Драга моя, азъ по-напредъ за работа, да не забравя. Вий обѣщахте да напишите на оня човѣкъ. Какъ, съгласява ли се той да отстжпи?

Съгласенъ, отговори Анна Александрова.

— Ето при васъ на масичката писмото му.

— Бива ли?

M-me Муновска бърже зе неговото писмо и го четеше,

— Прекрасно, каза тя. — Знайте ли, наистина, това е евтено. Какво ще рече да добийшъ нещо отъ първи ржцѣ!

— Какво е то? Заинтересова се старата дама.

— Моливи за училищата, отговори m-me Муновска. — За десеть рубли — сто дузини, а ще ни пратятъ сто-десеть и пощенскитѣ разноски отъ продавача.

— Чудно, какъ евтено, каза старата дама, като въздъхна.

— Но, който ги продава, трѣбва да ги е купилъ още по-евтено? попита младата жена и се зачерви, защото казала толкова много.

— Този е фабрикантъ, отговори мжжъ й.

— Сто-десеть дузини! очудваше се Вихинъ.

— Хиляда-триста-двайсеть парчета, преброи ги Муновска, като даваше чашката си.

— Още чай, моля ви . . . Хиляда-триста-двайсеть. Струва ви се, че сж много?

— Какво ще ги правите толкова?

— Да, тъй ви се струва. — Ний имаме три училища, повече отъ осемдесеть ученици. Дѣцата губятъ, чупятъ. Запасъ за цѣла година.

— Пакъ е много, каза Анна Александровна. — Може и да се предпази. Това ще стигне два пъти повече.

— О, небива! Да се стесняватъ дѣцата въ необходимото, въ классно пособие, да ставатъ пинтии, да треператъ надъ нищо-никакви нѣща . . . Знайте, ли какъ това ги разваля? Не, не! . . . Въобразявамъ си, какви лица ще бждатъ, когато ги повикамъ да имъ раздамъ . . . Всѣки има такова богатство!

— Тѣ ще зематъ да търгуватъ съ тѣхъ, каза Вихинъ.

— Съ такъвъ дребосъкъ?

— Единъ другиму.

— О, каквото щжтъ да правятъ, това е тѣхна собственность, възрази m-me Муновска. — Нека тѣ разбиратъ какво нѣщо е собственность. Това сж дѣца свободни, а първата стжпка на свобода — безъ контролно распореждание съ това, което имаме. И вий ще стѣснете дѣтето на първата стжпка, на молива!!! Какъ ще смѣе нѣщо повече?

— Съвсѣмъ справедливо заключение, забелѣжи старата дама, на която m-me Муновска случайно погледна.

— Вий сте съгласни съ мене?

— Азъ мисля, че ако дѣтето не пази своята собственность, то става легкомисленно и после вече не може нищо да добие. За това то трѣбва да се развива. Азъ съмъ напълно съгласна съ васъ.

M-me Муновска като че се слиса, и като че не можи това да скрие. Тя още погледа въ писмото, което държеше.

— Златенъ човѣкъ, каза тя. — Драга моя, ний пакъ ще прибѣгнемъ къмъ него: трѣбватъ ни грифели, чекии . . . . . Може ли?

— Може, отговори Анна Александрова.

— Кажете му отъ мене благодарство. Азъ пакъ тамъ турямъ неговото послание, като стана и нареждаше на малката масичка. Ето и вашето плетение! Азъ ревизирамъ: много напреднало. Колко отдавна не сме се видѣли! . . . Какви сж тия книги?

— Журнали.

— Ами това?

M-me Муновска измъкна единъ малъкъ томъ и прочете заглавието:

Victor Hugo. Théâtre . . . Кой чете това?

— Азъ.

— Какво ви скимнало?

— Ей тъй, като остана сама . . . Азъ го обичамъ, отговори Анна Александрова.

Тя се малко смути; види се, тя бѣше забравила да скрие книжката преди да додатъ гоститѣ. Книгитѣ се криятъ всѣкога, може ако е нѣщо ново и то не сериозно.

— Обичате . . . . Повтори M-me Муновска, като преобръщаше страницитѣ, като лице, което се интересува отъ всичко печатно, макаръ и сто пжти да е извѣстно. — Сé още го обичате!

— Ами ви?

— За вкусоветѣ не се препиратъ. Но защо да бждемъ несправедливи. Той има много прекрасни нѣща, но . . .

— Колко обичамъ вашето но! Извика Вихинъ.

— Защо тъй ви се аресва?

— Вашето тържествующе, побѣдително но! Подиръ него може да се чака, че всичко ще бжде разбито въ прахъ, което преди сте одобрили; одобрението — тъй да се рече, е предговоръ . . .

— Азъ не земамъ върху си толкова много, възрази тя сериозно: — повтарямъ, азъ не смѣя да се препирамъ за вкусоветѣ. Има нѣща, които сж скжпи на душата ни, зарадъ живостьта на първитѣ лични впечатления . . . . Но има поня-

тия, които не могатъ достатъчно да се опровергаятъ, защото, за съжаление, тѣ нѣкакъ особно дълго време се държатъ . . . . Гаче ли, време имъ е вече да си минатъ, а тѣ се още сж живи!... И повечето пхти живѣятъ, именно благодарение на това, че краснорѣчиво, привлекателно изразени . . .

— Лъжовни понятия ли? попита Анна Александрова.

— Азъ не казвамъ, че тѣ сж лъжовни; на времето си, тѣ бѣха даже признати истини, но . . .

Тя едвамъ погледна Вихина; той се озари и се завъртя; тя придоби поддържка въ всичко, каквото и да каже.

— Но тѣ не струватъ вече, продължаваше тя, както щете, но трѣбва да се убѣдите, че времето се минува, хората съ него заедно, понятията — тъй сѫщо. Свѣта не е такъвъ, какъвто бѣше преди тридесетъ години.

— Но истината, макаръ да е отъ хилядо години, пакъ си е истина, възрази Анна Александрова.

— Туй то, драга моя, каква истина? дали е истина? Ами ако е само фраза? Тогазъ, преди тридесетъ години звучнитѣ фрази бѣха на голѣма мода. Ето ги тукъ толкова!

Като се смѣеше тя почука съ пръстъ книгата, която лежеше предъ нея на голѣмата маса, като подсѫдима.

— Какво да го правишъ? талантливъ човѣкъ, а заплатилъ дань на времето си.

— И до сега я плаща, отзова се Горѣшевъ.

— Вий редко се съгласявате съ менъ, грациозно се обърна къмъ него m-me Муновска: — Още повече азъ цѣня това сега. Но настоящето за сега на старна; ето предъ насъ — миналото . . . Ахъ, слава Богу, че ний избѣгнахме отъ него.

— Вий сте твърдѣ строги, каза Анна Александровна.

— Азъ? . . . Азъ не смѣя да бѫда строга. Но какво да правя, ако ефектнитѣ шеги вече ме не подкопуватъ, ако ме е ядъ, когато на всѣки редъ . . . позволете, каквото се падне!

Тя раствори книгата.

„Elle est femme, par conséquent malheureuse" . . . Мигаръ това не е фраза?

— Твърдѣ странна, рече злъчно Горѣшевъ.

— А мене ми се струва — проста, сърдечна дума, каза Анна Александрова: — ей тъй съ сълзи казала.

M-me Муновска една секунда не възразява.

— Кой помни, mesdames, „Angélo?" Обърна се тя къмъ —угитѣ.

— Азъ не знамъ . . . отговори m-me Горѣшева, като се зачерви цѣла.

— Ахъ, да, това още не ви се давали, виновата, каза m-me Муновска съ очарователенъ тонъ на по-голѣма и съ единъ бързъ, веселъ погледъ, като че помилва хубостьта на младичката жена.— Значи, трѣбва да знайте. . .

Азъ малко си припомнямъ, замислена произнесе старата дама.—На русски преводъ съмъ чела... „Венецианска актерка“...

— Безразлично, прекъсна я m-me Муновска, рѣшително и токо-речи нетърпеливо. — Азъ помня, и каквото трѣбва, мога да поясна за публиката. . . . . Обаче, малко се изисква. Тая раздразнителна сентенция произнася героинята и ако се остави за пейна смѣтка — какъ да е: — героинята е шантава... Азъ виждамъ,—тя, Горѣшеъ, вий я помните?

Горешевъ кимна съ глава, като се исмихваше полегичка и сериозно.

— Но ако се признае тая мисъль, че принадлежи на автора, то. . . Нека бѫде тъй, да бѫдемъ снисходителни къмъ него! Да кажемъ, че това у него произлиза отъ навикъ къмъ фразата . . . ехъ, не необмисленно! ехъ, когато билъ растревоженъ! Да допуснемъ това. . .

— Чи защо? прекъсна я Анна Алексиндрова.

— Инакъ нѣма оправдание за него! Никакво! Какъвъ е тоя фатализмъ.

— „Жена, слѣдователно, нещастна! . . .“ Само да се помисли, че цѣло поколение жени приемаше такива нѣща на вѣра! Кажете за милость, осѫдени!

Като че негодуваше, като че предизвикваше и се смѣеше, тя нарочно хлабаво, комически подигна раменѣ.

— Прославенъ поетъ, свѣтило на вѣка — и вижъ: „следователно!“ че то да се чудишъ!

— Чудесно! извика Вихинъ.

— Нека се убѣдимъ, че всичко това е минало, за да бѫдемъ спокойни, и вѣрата въ анатема, и нашата безпомощность сѫ минали. Захваща се отъ тукъ: фразитѣ умръзнаха, по-сетнѣ женитѣ нѣкакъ се сещатъ, че даже въ нашето праздно общество може жената да се държи съ достоинство, когато не провъзгласяватъ, че ний сме страдалници. . . Дребнава досетливость, дребно свѣтско чуство — отстѫпвамъ ви! но това бѣше начало, а послѣ . . . стига да се вразуми, право, смѣло да погледне на

своето положение, да се не оплаква, да не иска утѣшение въ текстове, писани съ сълзи, да си напомни за своето достоинство и ний сме възродени!— Да, ний сме възродени! потвърди тя, като се докопа до „хубава“ дума, понрави ѝ се това, че го повтори спокойно и още по-настойчиво, като се усмихна на младичката жена, която я гледаше съ възхищение.

— Вашата мисъль азъ съвсѣмъ удобрявамъ, строго рече старата жена.

— М-me Муновска не забелѣжи нито нейното съгласие, нито безпокойния погледъ, който меташе Горѣшевъ подъ очилата на жена си; тя забелѣжи, че сбърка и чистосърдечно, безъ страхъ бързаше да заглади.

— Да, драга моя, обърна се тя къмъ Анна Александрова:—текстътъ който осжжда на вѣки, не може да бжде една истина. Вашето сърдце ви го казва, а живота, погледнете, живота ви го доказва! Ний сме спокойни, ний имаме работа, имаме права. Ний не сме безотговорни, нѣмаме господари надъ себе си. Не знайте ли . . . о, азъ не мога да си припомня безъ ужасъ! Има нѣкаква драма, русска; азъ бѣхъ дѣте, когато я гледахъ, но, значи, азъ разбирахъ вече. Едно злочесто момиче женятъ го по не воля, продаватъ го, пращатъ го при баща му да каже своето съгласие, научиха го да каже: „Божия и твоя“ . . . и тя отива, като луда и повтаря „Божия и твоя“. . . О, Боже мой! Страшно да си помислишъ, какво се е вършило!

— И се върши . . . полегичка каза Анна Александрова.

— Какво думате? Дѣ? И кога?

Не явно, разумѣва се, и безъ оплаквания. . .

— Не, миличка, не, моя добра, не влазай въ черни мисли. Мене ме тръпки побиватъ, кога си припомня тая сцена: такова възмутително робство! . .

— Ето азъ токо що имъ приказвахъ, намѣси се и Вихинъ: — Аида, етиопска робиня . . .

— На наше време, продължаваше m-me Муновска:— ни една мома нѣма да се узини до такава слѣпа покорность...

Ахъ, но какво по-добро: ето ви примѣръ отъ новитѣ понятия. Азъ се занимавамъ съ една млада особа . . . Нейния баща . . . той служи при мжжа ми. Азъ имамъ два часа свободни прѣзъ недѣлята; азъ казахъ на това момиче; то дохожда, ний четемъ, тълкуваме; азъ ѝ давамъ уроци, знайте, малки съчинения, за да я навикна самостоятелно да работи. . . На-

скоро ний прочетохме „Хамлетъ“. Тя тъй се възмути отъ покорността на Офелия къмъ баща й (помните ли, тамъ й заповѣдватъ да върне подаръцитѣ на принца, да се не срѣща съ него), тъй се възмути, щото ми каза: „азъ не щѫ да чета това, не щѫ, не мога, това е безнравственно! Какъ може да се признае единъ писатель за великъ, когато въздигналъ въ идеалъ обезличението на жената? . . .“

— Тя тъй ли се изрази? попита Горѣшевъ.

— Тъй сѫщо, отрѣза го m-me Муновска. — И нейното неосакатено тъврезо понятие, накара ме да се смисля. Тя е права. Време е да признаемъ, че тѣ сѫ биле идеали на миналото столѣтие, и да ги гледаме .. ехъ, археологически, като вещи, които се намиратъ въ раскопкитѣ. Туй което ни се струва толкова възвишено преди сто години. . . .

— Въ края на шеснайсетото столѣтие, подказа й старата дама.

— То подструваше родителския и всѣки произволъ — произвола на оня най-прекрасенъ принцъ, който тъй рицарски великодушно псува сиромашкото момиче . . . . Чели ли сте Хамлета . . . Чели ли сте Хамлета? попита тя изведнажъ младичката жена.

— Не, отговори тя, и пакъ се исчерви: — азъ не знамъ Шекспира.

— Нищо?

— Нищо . . . Дохождайте. Хайде да четемъ заедно.

— Съ нови комментарии? потита весело Вихинъ.

— То се знае! отговори още по весело m-me Муновска, като порѣщна страмния погледъ на Горѣшева, назначенъ за жена му. — Хубавото си е хубаво, но трѣбва да се зематъ противъ него мѣрки. Боже упази отъ всѣкакви Дездемони, които протягатъ врать: — заповѣдайте, господине, душете ме . . . . Въ наше време жената не би свършила тъй глупашки.

— Какво би сторила? попита Вихинъ.

— Съвсѣмъ праздно питание! отговори m-me Муновска, като дигна рамена очудена: — ще остави черния си и ще си иде.

— При баща си съ чисто раскаяние, притури сериозно старата жена.

— Струва ми се, въ новия кодексъ не се иска раскаяние? забелѣжи Горѣшевъ.

— Въ никакъвъ нравственъ кодексъ не се иска унижение, възрѣзи m-me Муновска:—будалата баща струва колкото шантавия мжжъ.

— Дѣто ще се рѣче, исходъ съзеливъ, нѣкогашния отхвърленъ годеникъ? Съ такъвъ субиектъ, еманцинированата Дездемона, струва ми се, може да се не бои отъ стѣснения.

— Защо не предполагате, че тя може да преживѣе и сама?

— Защото тя е влюбчива и глупава, отговори Горѣшевъ спокойно, но стана нѣкакъ си още по блѣденъ.

— Вий не на шега, господа, въобразявате си, че ний не можемъ да минемъ безъ настойникъ-пазитель? каза тя съ достойнство.

— Моля, защо? азъ разбирамъ другарь! отговори той, като се усмихваше.

— Дездемона би зела Кассио.

— Кассио?

— Да, Кассио — животъ, юначество, страсть. Има съ какво да се отпразнува младостьта . . . Мигаръ вий мислите, че мжката не е тъй сжщо унижение?

— Позволете, позволете? какъ? какво казахте? подзе Вихинъ.

— Желайте ли да докажа? попита m-me Муновска Горѣшева.

— Азъ не се съмнѣвамъ въ силата на вашитѣ доказателства, отговори той, като се подсмиваше.

— Пакъ азъ моля! извика Вихинъ — просветете ни! . . Представете си, колко това е ново, колко оргинално . . .

Той расправяше на Анна Александрова.

— До тая минута ний всички мислѣхме, че душевната мжка . . . Е, какво е това мжка? обикновенно нѣщо — нѣма твърдѣ хора, развлечения. Ехъ, млада жена, въ село . . . есень тамъ какви да е съсѣди . . . изведнажъ, казватъ: мжката било унижение! . . . Не, направете тая добрина, обяснете!

— Ахъ, че какво? то е твърдѣ проста работа, възрази тя уморена.

Горѣшевъ я гледаше равнодушно, тя пламна.

— То е проста работа: господинътъ избира общество, господинътъ избира занятия, господинътъ урежда по своя кефъ живота. На жената не остава нищо нейно. Види се, да се пръсиемъ отъ мжка! Види се, ако жената й се покорява, тя уни-

зява себе си, защото се отказва отъ всичкитѣ си права : отъ волята си, даже отъ ума си, отъ способноститѣ си . . .

— Отъ способноститѣ ? попита Вихинъ.

— Да, тъй, тъй ! даже отъ мъничкия смисълъ да изнамери нещичко, за да се испълзни нѣкакъ си, нѣкога си, колко годѣ отъ тая опека, отъ тая тѫга. Ето тъй сѫ се обезобразили отъ едно врѣме ; ето тъй се паредила пѣсеньта : „жена, следователно, злочеста“ ! пъкъ ний отговаряме на това : Кой ви е кривъ . . . Драга моя, азъ пъкъ докачихъ вашия Хюго ; сбъркахъ !

— Нека бѫде тъй ; испати си и Шекспиръ, отговори Анна Александрова.

— Не, но азъ не търпя малодушието, продължаваше m-me Муновска, като стана да си откъсне зрънце грозде отъ кошничката съ десерта, съ нѣщо тракна, нещо свали, щеше да го счупи и не погледна, че Вихинъ се втурна да го дига, а старата жена се изплаши, като ѣдеше круша — малодушието, нерѣшителността — ето дѣ е погибелта. Когато всичко е на ржка, стига да се възползуватъ и всичко става възможно.

— Какво е възможно ? попита Анна Александрова.

— Каквото щете, дѣятелность, изберете си хора, изберете занятия, само не се отпущай, не скръстяй ржцѣ, не се заравий въ дреболии — и всичко е възможно ! Ето ви примѣръ : азъ самата. Мигаръ азъ не трѣбваше да се помѫча, за да стана това, което съмъ ? Всички я погледнаха, тя спокойно стоеше, зобѣше, щипѣше, и расхвърляше гроздето.

— Мигаръ съ моето направление азъ можахъ да мина безъ борба съ предръсѫдъцитѣ? само лекцинтѣ, които азъ напукъ ходѣхъ да слушамъ — какво ми струватъ ! Попитайте.

Вихинъ, като че гледаше напредъ си мѫченица. Старата жена, видеше се, че се колебае, дали може да се ѣде въ време на такъвъ серйозенъ разговоръ.

— Въ вашето положение, че каква борба можеше да бѫде, каза Анна Александрова. M me Муновска малко климна съ глава, усмихна се и се расходи.

— А другитѣ . . . продължаваше Анна Александрова.— Вий забравате много обстоятелства . . . и средства, и обстановка и семейство. . . .

— Азъ чакахъ, че вий ще помѣнете всичко това! весело каза m-me Муновска, като се връщаше. — Да земемъ едно

по едно: материялното положение на всѣка жена става по лошо отъ бездѣйствието. Второ—семейството . . . Истинка, азъ уважавамъ семейството! На семейството може да растълкувашъ, да го вразумишъ тъй или инакъ, се ще разбере до нѣйде. . . .

— Позволете.

— Позволете! азъ всичко предвиждамъ! Бъсnати родители, деспоти-мѫже — има ги и сега! . . . Ама какво ще ги гледашъ? Азъ нѣма даже да доведа до глъчка; азъ излизамъ, азъ си затварямъ вратата, азъ съмъ си у дома. . . .

— Ахъ, ами ако нѣмашъ свой кѫтъ, дѣдо да се заключишъ?

— Всяка жена има свой кѫтъ.

— Вий забравяте обстановката. . . .

— Каквато и да бѫде обстановката — най грубата, най стѣснителната, развитата жена трѣбва да я презрѣ, трѣбва да се грижи само за себя си, да върши всичко за себя си, нищо да не жали, освенъ своитѣ сили! Тя трѣбва всички да убѣди, че тя е необходима. . . . Противорѣчатъ ли й — повтарямъ: нека заключи вратата си!

— Отвътрѣ ли? Ами ако я заключатъ отвънъ?

— Кой ще смѣе?

— Помислете: ако!

— О, Господи, тогава. . . . Тогава да счупи вратата, да бѣга, да остави всичко, да си напомни за своето достоинство, да върви по пѫтя си; да докаже, на дѣло да докаже на обществото, на цѣлъ свѣтъ, кой е правъ—жената или нейнитѣ врагове! И, нѣма съмнѣние, жената ще докаже това; само трѣбва мѫжество. . . . А щомъ има успѣхъ. . . . О, ний всички знаймe, че успѣха убѣждава въ всичко!

— Ще позволите ли да апплодирамъ? каза Вихинъ, като си слепи плесницитѣ.

— Попитайте! тя бърже показа Горѣшева: — изражение на удобрение у тѣхъ се запретява. Тъй ли?

— Да, отговори Горѣшевъ.

— Тъй сѫщо и неодобрението? За това ли мълчите?

— Не, отвърна той, азъ, признавамъ се, доста равнодушно се отнасямъ къмъ тоя . . . женския въпросъ. Азъ го считамъ вече за съвсѣмъ исчерпанъ.

— Съвсѣмъ.

— Тъй, до дъно.

— Горѣшевъ изглеждаше сърдитъ. M me Муновска изле-ка се исчерви и високо се засмѣ.

— Ний, женитѣ, както виждате, още се ровимъ по дъно-то, отвърна тя: — не се плашимъ да зацапаме рѫчичкитѣ си, не сме кокони! Гнусливостьта е останала отъ времето на роб-ството у господаритѣ. . . .

— Не, знайте, . . . прекъсна домакинята, като се застѫ-пи: — струва ми се тукъ има още една стърна . . . Не нарочно вий я изоставите.

— Какво е, драга моя, покажете.

— Вий казахте: семейството, обстановката. . . . Вий за-бравяте характера на жената.

— Какъ? Азъ казахъ, че трѣбва мѫжество. Мѫжеството е необходимо условие въ борбата съ препятствията, съ хората...

— Не, не, не това! отвърна Анна Александрова:—при-вързаностьта на жената, нейнитѣ чувства. . . . Вий казвате: бор-ба. . . Какво е да се боришь съ тогова, който ти е милъ? Тукъ ми се струва не стига само обикновенно мѫжество.

— Какво наричате „обикновенно“ мѫжество? търпѣливо попита m-me Муновска.

— Но . . . отговори Анна Александрова малко смутена: рѣшителность, твърдость . . . настойчивость . . . всичко заедно. Азъ, може би, не се изразявамъ точно. Ако хората ни сѫ мили...

— Тѣ не могатъ да бѫдатъ мили.

— Защо не, ако тѣ сѫ хора чѣстни, сърдечни, добри? Единъ развитъ човѣкъ длъженъ е даже да обича такива хора.

— Но не да имъ се подчинява — забелѣжете!

— Следователно, тукъ трѣбва повече нѣщо отъ едно мѫже-ство, отвърна Анна Александрова: — трѣбва никого да не жалишъ, да не гледашъ подирѣ си . . .

— О, напротивъ, добрѣ да се вгледвашъ, за да разбе-решъ, кой е криъ!

— Ами ако нѣма криви? Ако само въ това сѫ криви, че тѣ не сѫ тъй расли, като насъ, не сѫ тъй учени? Ако ни стѣсняватъ отъ любовь . . .

— О, Господи, каква е тая любовь, която сковава въ белезици!

— Но какво ще бѫде да се боришъ . . . т. е. да удряшъ тая любовь, да я презирашъ . . . даже по злѣ отъ да я удряшъ и презирашъ — да я унижавашъ, да доказвашъ, че тя е глу-

пава, не трѣбва, че ний ще преживѣемъ безъ нея! А тия хора за насъ душата си даватъ! Ний видимъ, че тѣ страдатъ, страдатъ отъ насъ . . . трѣбва да нѣмашъ никаква милость.... какво ще сторишъ?

М-me Муновска чудесно разгѫрна рѫцѣ; тя цѣла бѣше грация, милване, веселость, недоумѣние.

— Мила моя, рече тя нѣжно и убѣдително: — но кой да е трѣбва да страдае.

— О, може би, само не отъ насъ!

— Но тѣ тъй сѫщо видятъ, че ни мѫчатъ?

— Тѣ не разбиратъ: тѣ мѫчатъ безъ да щатъ.

М-me Муновска хубаво се смѣеше.

— Истинка, безъ да щатъ, продължаваше Анна Александрова: — несъзнателно, а кога съзнаятъ, трѣбва да имъ е много тежко. То е сѫщото . . . Разказваше единъ морякъ: въ корабокрушението, нощя, въ бурята, той се спасявалъ на една дъска; осѣща — у него се уловилъ другъ нѣкой . . . Сторило му се — той не можеше да си спомни, какъ било, не можеше да каже, дали тъй сѫщо било — но му се сторило, че той го блъсналъ и оня извикалъ . . . .

— Непроизволно движение, забелѣжилъ Горѣшевъ.

— „Колко години отъ тогава", думаше той: „а тоя викъ вѣчно, вѣчно въ ушитѣ ми . . . по-лесно щеше да бѫде самъ си да умра!"

— Е, зеръ това само се приказва така, рече Вихинъ.

— Че какво? попита m me Муновска.

— Ето какво, отговори Анна Александрова, като се оживи: ако даже безъ да щешъ, безсъзнателно, непроизволно, тъй страшно е да направишъ зло, и тъй тежи на душата, то колко по тѣжко е да изберешъ: — „погинете вий, пъкъ азъ ще се спася . . ."

— Драга моя, никой се не дави, рече m-me Муновска: не е работата за смърть, ще повикатъ, ще млъкнатъ. Ще истърпи ще обикне.

Вихинъ се подигна отъ възхищение.

— Това . . . това . . . извика той и не можаше да издума.

— Ами ако не истърпи? отвърна Анна Александрова:— да остави стара майка да умрѣ на чужди рѫцѣ, да остави мѫжа си, добъръ, честенъ, на когото жена му бѣше нравственна поддържка . . . за какво човѣка ще погине?

— За туй другъ ще изникне и по-добъръ.

— Мигаръ това не е изборъ? И тъй сѫщо между животъ и смъртъ, само нравственъ . . .

— А ето разликата! Тукъ вече се рѣшава, кой е по достоенъ . . .

— Какъ смѣе сама да рѣшава?

— Чуйте, драга моя, тукъ винаги работата стои ясно. Безъ излишна гордость жената може да оцѣни себе си и съпътника на живота си . . .

— Може, но оцѣнката е безжалостна и отъ нея толкова боли . . .

— Тогазъ, като се плашишъ отъ една остра болка, скърцай презъ цѣлъ животъ . . . Хронически бодежъ въ правата и убѣжденията! . . .

M me Муновска хвърли това на Вихина — утѣшавай се съ изреченията: „не съмъ азъ първата и последнята; азъ съмъ жена, следователно, злочеста . . .“ Ако си пожелала сама да страдаешъ — както щешъ! не се препирамъ, не се препирамъ, има още много таквизъ. Самоотречение, самопожертвование, самоизгаряние . . .

— Какъ самоизгаряние? Безпокойно попита старата дама. — Не се е чувало . . . Разбира се, сектантитѣ сѫ много упорити . . . почна да тълкува на Горѣшева

— Твърдѣ упорити, отговори й m-me Муновска. — Това сѫ жени, които горятъ сърцето си на огънь полека-лека, пъкъ своя животъ — отъ двата края, въ угода на нѣкакъвъ идолъ на дълга, съжаление, любовь, все едно. По-малко сѫ сега отъ напрежъ, но все ги има!

— И вий, навѣрно, сте виждали? попита Вихинъ.

— Какъ не. Какви не съмъ виждала! отговори тя небрежно и се залови пакъ за кошницата съ десерта.

— Разумѣва се, въ голѣмия кржгъ на вашето познайнство . . .

— Изобщо, въ моята работа, щешъ не щешъ съ всѣкакви хора се сблъсквамъ.

— А това е любопитно!

— Тъй . . . Само, знайте ли, ето какво, продължаваше тя, като сѣдна спокойно, посла си печетка на коленетѣ и тури чанийка съ овощпя. Има, разбира се, самоотверженни отъ все сърдце — ей тъй безпомощни, глупашки! но такива сѫ редки.

У повечето жертви подъ различни тънкости се крие несъкрушимъ, якъ егоизмъ, или такава мизерна смѣтка, или такъвъ смѣшенъ, лъжовенъ срамъ . . . Нѣма да искашъ да се туришъ намѣсто идола!

— Напримѣръ? Вий толкозъ мина знайте!

— Тъй; напримѣръ, по едно време азъ имахъ въ Петербургъ една госпожа. . .

Горѣшевъ стана, направи знакъ на жена си; тя се дигна и набързо се прощаваше. M-me Муновска я привлече да я цалуни.

— Pardon, не мога да се дигна. . . Хемъ да додите сутра да четемъ Шекспира! извика тя подирѣ й и се засмѣ.

— И тъй тая госпожа? Каза Вихинъ:

— Вий почнахте: една госпожа . . .

— Заитересова ли ви? Бѣше дама?

— Стара мома. Дохождаше при мене, при нашитѣ, все дири работа; даваха й, каквото се случи — за всички не можешъ да приготвишъ, а ней й трѣбваше много. Какво е нейнато минало, Богъ знае; а въ Петербургъ, тя посвѣтяваше днитѣ си на единъ много хубавичекъ момъкъ; въспитаваше, развиваше, пазѣше. . .

— И обичаше?

— Вий това чакахте нали? Обичаше, обичаше. Тамъ е всичката сила. Отъ тукъ произлизатъ всички старания, угождения и грижи . . .

— За какво?

— Ехъ, тя на четиридесеть, той — на двадесеть! Съ какво да се сглоби глупостьта, която се пръска? Всички хитрини на свѣта, до последне забравание на своето достоинство, за да поддържи пламъка на страстьта. Въ четиридесеть годишната възрасть страсть—знайте ли какво е нѣщо! пъкъ тая още особна: родителска—робска—старомоминска. И пои, и храни, и расхваля: „ти си гений, ти умникъ, и не гледай на женитѣ“!

— Позволете, позволете, прекъсна въсхитения Вихинъ:— ако това не е само плѣнителна игра на вашата фантазия.

— За какво азъ ще фантазирамъ, отговори смѣяща се m-me Муновска: — истинка тъй бѣше!

— Но позволете! зеръ това вече е деспотизмъ!

— Зеръ туй, тъй да се кажи, ролитѣ се мѣнявать. . .

— Да, тъй щото сиромашкия художникъ пищепе: „азъ съмъ младъ, следователно страдая“!

— На художника? повтори Вихинъ . . .

Струва ми се, азъ повторихъ подиръ него тая дума; азъ неволно станахъ. Разказвачката се смѣеше, старата госпожа се смѣеше; Вихинъ се въртѣше, мене ми причерня на очитѣ.

— Художникъ? викаше той: — не, смили се, кажете кой? Тая госпожа? Нали не е тайна!

— Ни най-малко, отговори тя: — каква тайна! мнозина сж я видѣли: нѣкоя Вѣра Михаилова Алтѣева.

Азъ се приближихъ къмъ нея.

— Азъ познавамъ Вѣра Михаилова; но вий, ми се струва, не знайте нито нейното положение, нито нейното нещастие.

Тя ме погледна, безъ да се почуди, че най сетнѣ захортува единъ човѣкъ, който цѣлъ вечерь мълча — но не се смѣеше вече и отговаряше равнодушно:

— Азъ не съмъ ходила у госпожа Алтѣева, за да не бжда . . . излишна; но тия работи сж твърдѣ извѣстни, макаръ по литературнитѣ очерки; и за нещастието . . . на тоя господинъ тя, разбира се, благодари Бога: сега ще-неще нѣма да й измѣни! . . .

— Позволете, прекъснахъ азъ: — трѣбва не веднажъ да се помисли, за да каже човѣкъ такива нѣща. . .

Струва ли да се говори съ нея? да хабимъ душа въ размишления съ госпожа, която урѣжда благотворителни развлечения, именно за туй не признава нищо, което не влиза въ разряда и графата на нейнитѣ отчети, което не благоговѣе, не се прекланя предъ нея. Ужъ не знаяхъ, че тия хора, толкова грижливи, вникващи, деликати, цѣли отъ идеали, отъ достоинство — нищо не разбиратъ, даже своитѣ собствени фрази, не се замислятъ да оскърбятъ, не се спиратъ, че оскърбили, не предполагатъ, че оскърблението може да се разбере? Тѣ сами всичко сж постигнали; само тѣ иматъ право да мислятъ и осждатъ. . . Ужъ не знаяхъ, че да се убѣждаватъ е празна работа? Азъ защо се застжпихъ? Защо дадохъ да разглеждатъ, да дръпкатъ това, що е скжпо за менъ? . . .

(следва)

И РЕКОХЪ . . .

И рекохъ: ще служа на начала свети,
На прогреса великъ, на мисъльта вѣчна,
На светата правда, на свѣтлитѣ лъчи,
На братството, мирътъ, на любовь безконечна . . .

Да служа азъ искамъ съ пориви си жежки,
Съ нѣжнитѣ аккорди, съсъ душа страдална,
На тия, що влачатъ оковитѣ тѣжки,
Роби на времето, на сждба печална . . .

И пѣя азъ сладко напѣвитѣ тъжни,
Отъ гърди си огънь, армония лѣя,
Въ стихове звънливи, въвъ звукове нѣжни,
Свѣтлина да пръскамъ, души да съгрѣя . . .

Но да-ли пѣсни ми отзивъ ще намѣрятъ,
Въ пустинната глуха, въ безкрайний дедалъ?
Дали ще сърдцата хладни да съгрѣятъ
И да найде мѣсто свѣтлий идеалъ? . . .

П. Мънковъ.

АБУ-ХАССАНЪ

приказка

отъ

Котъ Мурлика.

Тамъ, далеко, далеко, гдѣто на високитѣ минарета горятъ златнитѣ полумѣсеци, гдѣто блестятъ свѣтлитѣ кубета, гдѣто финиковитѣ палми се губятъ въ синото небе съ вѣтрилнитѣ си върхове, живѣеше, а може-би, и сега живѣе, единъ добъръ човѣкъ на име Абу-Хассанъ.

Той бѣше владѣтель на несмѣтни съкровища, и богатствата му, като-че валѣха отъ небето. Пристигаха му, едва ли не всѣкой день, отъ далечни страни цѣли керванн отъ камили натоварени съ тънки, пъстри шалове, съ исписани съ злато ятагани, съ ясписови чаши, съ гълъбови фирози*), съ червени рубини, съ голѣми, сребристи маргарити, съ тежки, отъ чисто злато, пръчки. Съ всичко търгуваше Хассанъ, всичко имаше въ изобилие.

Всѣки день той ставаше раничко, правеше поклони, съ очи обърнати къмъ изгрѣващото слънце, и повтаряше следния стихъ отъ Корана: „Отри сълзитѣ на вдовицата, помогни на бѣдния, нахрани гладния, напой жадния".

А жаднитѣ, гладнитѣ, куцитѣ, слѣпитѣ, сиромаситѣ, всѣкакви просѣци и факири вече отдавна стояха по цѣли тълпи около широкитѣ му врата и чакаха неговото излизание.

Излѣзваше Абу-Хассанъ, сѣдаше на широкъ, пъстръ миндеръ, на мегки атласни възглавници и запушваше съ дългия си чибукъ.

А робоветѣ и слугитѣ изнисваха по цѣли кисии съ пари и щедро раздаваха на всички просяци.

И цѣлата тълпа крѣскаше: великъ е Аллахътъ и неговия пророкъ! Великъ е халифа Абу-Хассанъ-Албенасаръ и вѣрния му робъ Абу-Хассанъ, утѣхата на човѣчеството!"

А поетитѣ излизаха изъ тълпата, низко се покланваха на Абу-Хассанъ, скръстваха ржцѣ на гърди, и следъ това громко запѣваха:

„Слънцето ласкаво свѣти надъ всичкитѣ хора и щедро ги стоплюва съ свойтѣ лжчи. Тъй стоплюва всичкитѣ бѣдни и страждущи мждрия Абу-Хассанъ чрезъ своитѣ щедрости! Слава на Аллаха!

„Розата излива своя ароматъ въ долината на Харезема. Тъй се изливатъ милоститѣ изъ благоуханното сърдце на Абу-Хассана надъ всичкитѣ нащастни. Слава на Аллаха!

„Изворътъ на насищението тече изъ неговата душа, звѣздата на мждростьта сияе въ неговитѣ очи, амбрътъ на състраданието изхожда отъ неговитѣ уста. Той е великъ! Той е утѣха на човѣчеството! Слава на Аллаха!"

И Абу-Хассанъ даваше на всѣки поетъ по шепичка пари, за вдъхновение.

---

*). *Фироза или калаитъ е синъ скжпоцѣненъ камъкъ.*

Слѣдъ това пристжпваха дервишитѣ и факиритѣ въ мръсни парцали, въ звѣрски кожи, съ брады до земята. Тѣ ниско се кланяха, въ знакъ на смирение на сърдцата си прѣдъ „утѣхата на човѣчеството“ и му говорѣха:

— Нѣма други Богъ, освѣнъ Аллаха, а Мохамедъ е неговия пророкъ! Вратата на Едема се открити за правѣднитѣ. Свѣтлитѣ гурий ги очакватъ въ лоното на вѣчностьта. Добрия Ангелъ Джебраилъ взима душитѣ имъ на смъртното легло. Пълно блаженство — ето наградата за всички, които скърбятъ и служатъ на страждущето човѣчество!

И Абу-Хассанъ даваше на всѣки факиръ по нѣколко монети, като пей за бждщето блаженство.

И той мислѣше, че е дѣйствително утѣха на човѣчеството, че отъ него излиза изворътъ за погасването на скърбьта и за исцѣлението на всички сърдечни рани и недъги. Една вечеръ той се нахрани съ гжста оризена каша, размѣсена съ дамасски нови финики, поклони се и заспа.

Извѣднъжъ, всрѣдъ нощь, той дочу единъ гласъ, който му казваше: „ставай, Хассанъ, да вървимъ!“

Той отвори очитѣ си и видѣ, че единъ черенъ, вълнующъ се призракъ стои прѣдъ него.

— „Аллаха е великъ! — каза Абу-Хассанъ съ очудване и ужасъ. — Кой си ти!

— Азъ съмъ Хардиилъ, Ангелъ на скръбьта, — отговири призракътъ. — И Хассанъ видѣ, че това бѣше дѣйствително Ангелъ въ дълга черна нрѣмѣна. Тънкитѣ вѣжди на блѣдното му лице бѣха подигнати. Изъ подъ отпуснатитѣ му и стиснати клепачи се ронѣжж сълзи.

— Ставай, Хассанъ, утѣха на човѣчеството, да полетимъ и ти ще видишъ, какво е това човѣшка скръбь!

И той взе Хассана за ржка, и отъ само себе-си, неволно, Хассанъ се подигна отъ постелката и изхвръкна заедно съ Ангелътъ изъ широкия прозорецъ, прѣзъ който ярко свѣтеше пълния мѣсецъ.

Бързо летѣжж тѣ въ топлия нощенъ въздухъ. Подъ тѣхъ тъмнѣежж смокиновитѣ градини, кипарисовитѣ гробища и свѣтѣха фонтанитѣ. Високо летѣжж тѣ надъ спящитѣ минарета на джамиитѣ, всичко се мѣркаше въ прозрачната, сребриста мжгла. Иай-послѣ, Хасанъ нищо повече не виждаше, освѣнъ прозрачната мжгла.

— Погледни, — каза Ангела, — и ти ще видишъ първитѣ зачатаци на човѣшката скрѣбь!

Изъ неизгледната мъгла се показа, като картина изъ магически фенеръ, една огромна, печална пустиня. Нѣкакви си странни образи, обраснали съ косми, покрити съ звѣрски кожи лазяха по скалитѣ и се криеха въ тъмнитѣ пещари. Подпрѣна на едно старо накривено дърво, сѣдеше една жена и кърмеше дѣтенцето си. Тя страхливо, плахо се оглеждаше на страни и извѣднъжъ съгледа една голѣма черна мечка, която показа дългата си, широкочелна глава задъ скалата. Бързо скокна тя и съ пронизителенъ викъ побѣгна, като се спъваше и силно стискаше дѣтето си. Но мечката тоже бързо се хвърли слѣдъ нея. Много хора, въ звѣрски кожи, излѣзоха изъ пещеритѣ и я подгониха съ нѣкакво си странно оржжие.

Прѣпъна се жената, търколи се на-надолу и испусна дѣтето. Като стрѣла се хвърли мечката на него, хвана го съ широкитѣ си уста и, като яростно рѣвеше и съ три скока се скри съ плячката си, прѣследвана отъ стрѣлитѣ и виковетѣ на страннитѣ хора въ звѣрски кожи. А жената, като безумна, диво се озърташе и отиде та сѣдна пакъ подъ старото искривено дърво, съ спустната на колѣне глава. Отъ време на време тя се исправяше, изглеждаше всичко на около, и протяжна, печална въздишка се истръгна изъ нейнитѣ гърди. Това стенание съдържаше толкова скрѣбь и безизходна тъга, че сърдцето на Абу-Хассанъ се сви отъ болка.

— Да отлетимъ, моля ти се — каза той на Ангела. — И тѣ отлетѣха.

Нова картина се появи прѣдъ очитѣ имъ изъ сребристата мъгла.

Цѣла тълпа народъ стоеше наоколо и весело гледаше, какъ единъ селенинъ, съ дълга брада, въ сивъ забунъ, водѣше за верига една голѣма мечка. Мечката скачаше, а селенинътъ я заставяше да се покланя на всички.

— Аллахъ! Аллахъ! — каза Хассанъ. — Човѣкътъ побѣди звѣра.

— Много дни прѣминоха,—каза Ангелът на скрѣбьта, — много кръвь и сълзи се пролѣ, до като се спечели тая побѣда. Но, ако не бѣха тия сълзи и тая кръвь, ако не бѣше тая борба, то не щеше да съществува и тая побѣда.

Отлетѣха по нататъкъ. Нова картина се откри предъ очитѣ имъ. Въ нѣкаква си тъмна, сива мъгла се разви една голѣма, блатиста, тѫжна, ниска равнина. Нѣкакво си малко селце се разполагаше между блатата, подъ увѣхналитѣ, искривени върби и дебели брестове. И гледа Хассанъ, какъ се скитатъ хората изъ това селце, блѣдни, болни, подпухнали, съ голѣми гуши. Тѣ ходятъ, като замаяни, или падатъ и умиратъ, като мухи прѣзъ есеньта. Вижда Хассанъ, какъ носятъ, возятъ ковчези къмъ гробищата, подъ дебелитѣ брестове, и чува, какъ въздишятъ и плачатъ майкитѣ и женитѣ, които испровождатъ тия ковчези. Той вижда, какъвъ е халътъ, всрѣдъ улицата лежатъ пияници, като свине въ блато, и спятъ съ мъртвешки сънь.

— Нещастие, тежко нещастие виси надъ тѣхъ, — казва Ангелътъ на скръбьта. — Тѣ се лутатъ изъ тъмни, глухи пѫтечки, до като нуждата ги не изведе на голѣмъ, равенъ, широкъ и свѣтълъ пѫть. Но мълцина ще излезатъ на него. Умиратъ всички слаби и нищий тѣломъ и духомъ. А оставатъ силнитѣ, богати съ мисли и съ духъ.

И Ангелътъ на скръбьта махна съ рѫка. И извѣднъжъ цѣлата картина се измѣни. Блатото го нѣмаше вече. Всрѣдъ цвѣтущата долина, покрита съ цвѣтящи градини и разкошни ливади, стоеше голѣмъ, красивъ градъ. Къмъ него идеха желѣзни пѫтища, множество фабрики се разполагаха около му и димѣха съ дългитѣ си тръби. Шумъ, говоръ, трѣскавъ животъ кипеше тукъ и като мълния вървеше напредъ.

— Аллахъ, Аллахъ! — каза Хассанъ, — нима малкото селце можá да се превърне въ такъвъ голѣмъ градъ? . . .

— Нуждата ражда скръбьта,— каза Ангелътъ,— скръбьта води къмъ знание, а знанието тласка човѣка напредъ. Нуждата на всичко ни научва!

— Но защо,— попита Хассанъ,— изъ тия голѣми домове съ дълги тръби, отъ кѫдето се носи такъвъ силенъ шумъ, излизатъ хора толкова блѣдни, изнурени. А тия жени, защо ли плачатъ? А тия дѣца, защо сѫ тѣй сухи и защо ходятъ съ отпуснати глави?

Но нищо не отговори на това Ангелътъ на скръбьта. Той мълчеливо полетѣ по-нататъкъ, и Хассанъ следъ него.

Отдавна вечъ изчезна шумния градъ, а тѣ все летѣха. Нѣкаква си сива, навъсена мѫгла се растилаше и люлѣеше предъ тѣхъ. Задухалия силенъ вѣтъръ разкъсваше и отнасяше парче-

та отъ тая тежка, студена мъгла и тогава подъ тѣхнитѣ мѣста се показваха цѣли тълпи отъ страшни, тъмни видения. Тѣ се трупаха, размахваха ржцѣ, отнисаха се нѣкждѣ, като се блъскаха и събаряха единъ другъ. Глухъ, нескончаемъ шумъ се носѣше надъ тѣхъ.

По-силенъ, по-буенъ ставаше вѣтърътъ, той като мълния се носеше, виеше и стонеше, съ бѣснотия разкъсваше вълнитѣ на мъглата, гонеше и далеко ги отнасаше. Безкрайно пространство се разтилаше предъ Хассана испълнено съ сжщитѣ вълнующитѣ се видения. Той погледна на дѣсно и на лѣво, огледа се отзадъ, погледна на четиритѣ страни на свѣтътъ и на четиритѣ се мѣркаха и вълнуваха все сжщитѣ призраци, като-чи ли нѣмаха ни край, ни предѣлъ.

— Това е майто царство! Това е великото море на човѣшкитѣ нещастия, каза Ангелътъ на скръбьта, и тѣ незабѣлезано се спустнаха къмъ това море, и глухия шумъ, що чуваха отдалеко, се превърна въ нескончаемъ, оглушителенъ стонъ, плачъ и вопъль.

И видѣ Хассанъ, какъ бащитѣ убиваха дѣцата си, за да не ги гледатъ умирающи предъ своитѣ очи. Той видѣ, какъ майкитѣ носѣха на ржцѣ труповетѣ на роднитѣ си дъщери, осакатени и облѣни съ кръвь. Той видѣ дивитѣ, угасвающи очи на тия майки, обезумѣли отъ съкрушающа скръбь.

Той видѣ, какъ хората се биеха и убиваха единъ другъ зарадъ парче земля, зарадъ кжсче хлѣбъ. Той видѣ какъ тѣ ѣдеха земя, за да не умрѫтъ отъ гладъ и все пакъ умираха. Той чуваше отъ всички страни дрънканието на веригитѣ и виждаше какъ виденията стонеха и се метахж подъ тѣхната тѣжесть, и не можеха да ги отхвърлятъ.

А вѣтърътъ свири надъ тълпата, заглушава нейнитѣ вопли, вие, трѣщи и напѣва жалостна пѣсень.

О, тжго човѣшка, тжго свѣщенна!
Катъ море широко си ти разлѣно.
Защо, тжго, ти надъ земята стонешъ?
Съ плачътъ дѣтински, с'старчески възгласъ.
Надъ бѣднитѣ, нещастнитѣ ридаешъ
И звънишъ надъ гробътъ съ печаленъ гласъ.

И видѣ Хассанъ, какъ нѣколко видения се отдѣлиха изъ тълпата и се повдигахж надъ нийното равнище. Тѣ показваха на тая тълпа дрезгавата свѣтлина, която едва-едва се показваше на далечния хоризонтъ.

— Това сѫ тѣ, — каза Ангелътъ на скърбьта, — които испитаха всичката тѣжесть на човѣшкитѣ тѫги въ свойто сърдце и се проникнаха съ дълбоко състрадание и любовь къмъ хората; тия, които се издигнаха на тълпата виждатъ за напрѣдъ свѣтлината на истината, като на избавитель отъ страданията. Тѣ показватъ тоя избавитель на хората — гледай, какъ ще постѫпятъ хората съ тѣхъ! — И Хассанъ видѣ, какъ тълпата хвърляше каль на тая малка дружина, какъ ги биеше съ камъни и ги тъпчеше въ прахьта подъ краката си.

Ангелътъ на скръбьта ускори тѣхната погибель.

Хората ги мѫчиха и гориха. Тѣ ги хвърляха на едно голѣмо колело, раскъсваха ги, и червена винена течность се лѣеше, а капчици отхвърчаха по всичкитѣ части на свѣтътъ и пръскаха гѫрдитѣ на Ангелътъ на скърбьта.

И всичко което бѣше дадено на хората за да благоденствуватъ, се присвои отъ силнитѣ на свѣтътъ и отъ князетѣ на князетѣ му. И видѣ Хассанъ, какъ тѣ вървеха съ величественна стъпка, като размахваха златнитѣ си накити и като блѣщеха съ ясночервенитѣ си плащове. И чу той какъ земята се клатѣше и въздишаше подъ тѣхнитѣ крака, а шумътъ отъ дрѣхитѣ имъ приличаше на бучението на водата. Той видѣ, какъ тия силни въ свѣтътъ бѣха силни чрѣзъ своито злато и какъ тия златни телци носѣха на свойтѣ плещи едни блѣдни изнурени мѫже, жени и дѣца. И, като гледаше на тѣхнитѣ скърбни, печални лица, Абду-Хассанъ неволно започна да търси кисията въ поясътъ си. Той я намѣри. Хассанъ жадно захвана да хвърля паритѣ си на тая тълпа.

Съ жадность се хърли тя на туй злато, видѣния блѣдни, изнурени, като гладни звѣрове, се биха и раскъсваха и тоя, който повече улавя той пълзи надъ другитѣ, и самъ ставаше златенъ телецъ.

За единъ мигъ се испразди кисията, а покрай Хассана минаваше все сѫщата безбройна тълпа отъ гладни и нуждающи се; тя тъй сѫщо се прѣгърбваше подъ тѣжестьта на трудътъ и скръбьта и нѣмаха край тия угнетени и оскърбени. Хассанъ си отпусна рѫцѣтѣ.

— Аллахъ! — каза той. — Нима нѣма никакъвъ изходъ, и едни трѣбва да бѫдатъ горѣ, други долу?

— Още не е дошло времето на великата жетва, — каза *ангелътъ на скръбьта*. — Още дълго ще се вълнуватъ вълнитѣ

на човѣшката тѫга и не скоро ще разберътъ хората нейния смисъль. Още дълго ще се продължава моето тежко царство. По легъ ще стане гнетътъ, но по-силно ще го чувствуватъ, и колкото по-нетоносими станатъ скърбьта, плачътъ и риданията имъ, толкова по-бързо и по вѣрно ще вървятъ къмъ истината, и истината, най-послѣ, ще ги освободи отъ всичкитѣ страдания. Спи си спокойно, Хассанъ, утѣхо на човѣчеството! Прави добри дѣла и обичай хората; но ако би камънитѣ на твоя домъ се разсинѣха на прахъ, и всѣкоя прашинка станеше на златна планина, то ти и тогава не би засипалъ скръбния человѣчески пѫть, ти не би спрѣлъ великото дѣло на човѣшката тѫга.

И Ангелътъ на скръбьта махна съ рѫка, и отъ това махване Хассанъ полетѣ, нанадолу съ главата, въ нѣкаква си грамадна пропасть, която бѣше изпълнена отъ сѫщитѣ стенящи, осакатени видѣния. Тѣ бѣха потѫнали въ кръвь, гърмѣха съ веригитѣ си, протѣгаха къмъ него свойтѣ дълги костиляви рѫцѣ, съ викъ, гамъ и смѣхъ се въртѣха и гонѣха слѣдъ Хъссана. Той летѣше право на надолу, тамъ, гдѣто ярко свѣтеше единъ червеникъвъ пламъкъ. Той летѣше все по-дълбоко и по-дълбоко, виковетѣ ставаха все по-громки и по-громки. Пламъкътъ чрѣзъ грамадната си свѣтлина му ослѣпи очитѣ. Най-послѣ, въ ужасъ, той ги откри и пакъ ги закри . . .

Право въ тѣхъ грѣеше изгрѣвающето слънце съ лѫчитѣ си. То свѣтеше чрѣзъ прозорецътъ изъ който прѣзъ нощьта изхвъркна Хассанъ. Той лежеше на постѣлката си, а вънъ вече отдавно го чакаше новъ керванъ, и камилитѣ се хапеха и силно крѣщеха.

— Аллахъ, Аллахъ! — каза Хассанъ,— каква глупость може да се присъни на човѣкъ! И всичкото туй, затова, че се наѣдохъ снощи много оризена каша съ дамасскинови финики. — И той бързо скочи отъ постѣлката си, оми се, колѣничи на миндерътъ и, като мигаше отъ блѣсъка на изгрѣвающето слънце, започна да повтаря, като играеше съ броеницата си:

— Нѣма другъ Богъ, освѣнъ Аллаха и Мохамедъ неговия пророкъ! Той е премѫдъръ! Той е казалъ: отри сълзитѣ на вдовицата, помогни на бѣдния, нахрани гладния, напой жадния.

Прѣв. отъ Русски

А. Л-ский.

— Това сѫ тѣ, — каза Ангелътъ на скърбьта, — които испитаха всичката тѣжесть на човѣшкитѣ тѫги въ свойто сърдце и се проникнаха съ дълбоко състрадание и любовь къмъ хората; тия, които се издигнаха на тълпата виждатъ за напрѣдъ свѣтлината на истината, като на избавитель отъ страданията. Тѣ показватъ тоя избавитель на хората — гледай, какъ ще постѫпятъ хората съ тѣхъ! — И Хассанъ видѣ, какъ тълпата хвърляше каль на тая малка дружина, какъ ги биеше съ камъни и ги тъпчеше въ прахьта подъ краката си.

Ангелътъ на скръбьта ускори тѣхната погибель.

Хората ги мѫчиха и гориха. Тѣ ги хвърляха на едно голѣмо колело, раскъсваха ги, и червена винена течность се лѣеше, а капчици отхвърчаха по всичкитѣ части на свѣтътъ и пръскаха гѫрдитѣ на Ангелътъ на скърбьта.

И всичко което бѣше дадено на хората за да благоденствуватъ, се присвои отъ силнитѣ на свѣтътъ и отъ князетѣ на князетѣ му. И видѣ Хассанъ, какъ тѣ вървеха съ величественна стъпка, като размахваха златнитѣ си накити и като блѣщеха съ ясночервенитѣ си плащове. И чу той какъ земята се клатѣше и въздишаше подъ тѣхнитѣ крака, а шумътъ отъ дрѣхитѣ имъ приличаше на бучението на водата. Той видѣ, какъ тия силни въ свѣтътъ бѣха силни чрѣзъ своито злато и какъ тия златни телци носѣха на свойтѣ плещи едни блѣдни изнурени мѫже, жени и дѣца. И, като гледаше на тѣхнитѣ скърбни, печални лица, Абду-Хассанъ неволно заночна да търси кисията въ поясътъ си. Той я намѣри. Хассанъ жадно захвана да хвърля паритѣ си на тая тълпа.

Съ жадность се хръли тя на туй злато, видѣния блѣдни, изнурени, като гладни звѣрове, се бисха и раскъсваха и тоя, който повече улавя той пълзи надъ другитѣ, и самъ ставаше златенъ телецъ.

За единъ мигъ се испразди кисията, а покрай Хассана минаваше все сѫщата безбройна тълпа отъ гладни и нуждающи се; тя тъй сѫщо се прѣгърбваше подъ тѣжестьта на трудътъ и скръбьта и нѣмаха край тия угнетени и оскърбени. Хассанъ си отпусна рѫцѣтѣ.

— Аллахъ! — каза той. — Нима нѣма никакъвъ изходъ, и едни трѣбва да бѫдатъ горѣ, други долу?

— Още не е дошло времето на великата жетва, — каза *ангелътъ на скръбьта*. — Още дълго ще се вълнуватъ вълнитѣ

на човѣшката тѫга и не скоро ще разберътъ хората нейния смисъль. Още дълго ще се продължава моето тежко царство. По легъ ще стане гнетътъ, но по-силно ще го чувствуватъ, и колкото по-непоносими станатъ скърбьта, плачътъ и риданията имъ, толкова по-бързо и по вѣрно ще вървятъ къмъ истината, и истината, най-послѣ, ще ги освободи отъ всичкитѣ страдания. Спи си спокойно, Хассанъ, утѣхо на човѣчеството! Прави добри дѣла и обичай хората; но ако би камънитѣ на твоя домъ се разсинѣха на прахъ, и всѣкоя прашинка станеше на златна планина, то ти и тогава не би засипалъ скръбния человѣчески пѫть, ти не би спрѣлъ великото дѣло на човѣшката тѫга.

И Ангелътъ на скръбьта махна съ рѫка, и отъ това махване Хассанъ полетѣ, нанадолу съ главата, въ нѣкаква си грамадна пропасть, която бѣше изпълнена отъ смѫщитѣ стенящи, осакатени видѣния. Тѣ бѣха потѫнали въ кръвь, гърмѣха съ веригитѣ си, протѣгаха къмъ него свойтѣ дълги костиляви рѫцѣ, съ викъ, гамъ и смѣхъ се въртѣха и гонѣха слѣдъ Хъссана. Той летѣше право на надолу, тамъ, гдѣто ярко свѣтеше единъ червеникъвъ пламъкъ. Той летѣше все по-дълбоко и по-дълбоко, виковетѣ ставаха все по-громки и по-громки. Пламъкътъ чрѣзъ грамадната си свѣтлина му ослѣпи очитѣ. Най-послѣ, въ ужасъ, той ги откри и пакъ ги закри . . .

Право въ тѣхъ грѣеше изгрѣващето слънце съ лѫчитѣ си. То свѣтеше чрѣзъ прозорецътъ изъ който прѣзъ нощьта изхвъркна Хассанъ. Той лежеше на постѣлката си, а вънъ вече отдавно го чакаше новъ керванъ, и камилитѣ се хапеха и силно крѣщеха.

— Аллахъ, Аллахъ! — каза Хассанъ,— каква глупость може да се присъни на човѣкъ! И всичкото туй, затова, че се наѣдохъ снощи много оризена каша съ дамасскинови финики. — И той бързо скочи отъ постѣлката си, оми се, колѣничи на миндеръть и, като мигаше отъ блѣсъка на изгрѣващето слънце, започна да повтаря, като играеше съ броеницата си:

— Нѣма другъ Богъ, освѣнъ Аллаха и Мохамедъ неговия пророкъ! Той е премѫдъръ! Той е казалъ: отри сълзитѣ на вдовицата, помогни на бѣдния, нахрани гладния, напой жадния.

Прѣв. отъ Русски

А. Л-ския.

Уви! той пада...

Написахъ си на гладкия морски пѣсъкъ
Думи громки, важни,
Слова идеални!
Красихъ си ги, четохъ ги с' услада...
Но — внезапно вълна силна приля
И — мойтѣ думи заля;
Нищо, ни диря отъ тѣхъ не отдѣля!...
А то, знайте, бѣ... на пѣсъкъ.

* *
*

Виждали ли сте какъ нѣкой фантазьоръ празенъ
С' пламъ идеи свети да пригръща?
Какъ минутно отъ тѣхъ омаенъ,
Той мисли, гадай
И кат' мждрецъ за бѫдѫщето мечтай,
И меж борцитѣ, за сила счита се могѫща, —
Нъ чуй ли на вълната житейска мятежния вой,
Уви! той пада робко всрѣдъ нейния мръсенъ порой.
И — о ничтожество! — мечтанья благи, свети идеали
Изчезватъ, кат' буквитѣ, що на гладкия пѣсъкъ сте писали.

Ст. Максимовъ.

Собственността въ Стара Гърция.

отъ Ш. Летурно.

I Началото.

Много дълго време за Гърция се е знаялъ само историческиятъ ѝ периодъ и трѣбваше социологическата антропологии

да направи дѣйствителенъ напредъкъ, за да се породи самата идея за по-нататъшно отиване въ изследванията. Религиозните идеи, които царуваха като твърдѣ деспотически господари, отдавна бѣха накарали умоветѣ да навикнатъ да приематъ безъ испитване идеята за минутнитѣ (изведнажъ направени) създания. Преди твърдѣ малко години, учението за видимитѣ измѣнения се предаваше на ученицитѣ въ всички наши научни училища. Тя още продължава да се предава, нъ съвсѣмъ слабо. Естественната история на нашето кълбо се състои само отъ редъ геологически революции, последователни и които набързо се извършватъ, като кѫщни. Въ началото на всѣка епоха, нова флора и нова фауна сѫ испъкнували отъ ничтожеството, трая-ли сѫ нѣколко вѣка, послѣ сѫ ся уничтожавали изведнажъ, както сѫ се родили, като отстѫпватъ мѣстото на друго ново създание, когото великиятъ мъшинистъ на вселенната разсѫди, че е време да й измѣни ходътъ, и украшенията.

Лесно се внесе въ историята на человѣческия родъ този възглядъ върху свѣтътъ и задачата на единичнитѣ мѣстни и социологическитѣ начала даже не сѫществуваше. Древнитѣ цивилизации, които се срѣщатъ вече цвѣтущи и нарастнали въ началото на историята, трѣбва да сѫ се появили отъ единъ видъ последователно възраждание, сѫщо както, споредъ Хомеровското предание, първитѣ человѣци били излѣзли възрастни, отъ чепатитѣ дѫбове. Тия дѣтински възгледове сѫ исчезнали. Ний знаемъ днесь, че всички цивилизации сѫ резултатъ отъ дълго и трудно зараждание. Ний сѫщо сме се научили, изобщо поне, какъ се извършватъ тия социологически творения, и етнографията ни е доставила по този предмѣтъ цѣнни свѣдения, подтвърдени отъ прѣданията и остатъцитѣ у цивилизованитѣ народи. И тъй ний имаме възможность да очъртаемъ, въобщи чърти поне, общественнитѣ начала въ Гърция.

Първитѣ Елени, единственнитѣ поне, отъ които се намира исторически и легендарни следи, бѣха групирани въ малки независими племена, които сѫ се подчинявали на военни началници, съвършенно като коцикитѣ у червено-кожитѣ и твърдѣ малко уважавани отъ своитѣ подданници. У тия полу-диви племена, властьта се е предавала обикновенно отъ бащата на по-стариятъ му синъ. Въобще, това е вече монархическо управление у племето, нъ недобрѣ установено още. Важно е да се забелѣжи, че тия племена сѫ били раздѣлени на

клонове; тъй преданието ни казва, че най-стара Атина се е състояло отъ 12 села, на които Тезей е билъ самъ началникъ Сѫщо и Спарта дълго време не е била освѣнъ конфедерация на 5 различни укрепени градовце Тия Елински кланове трѣбва да сѫ имали въ основата си общинска организация твърдѣ приличня на тази у клановетѣ на червено-кожитѣ. Дѣйствително, Гърцитѣ бѣха запазили въспоминание за една епоха прдъ Кекропса (XVII в. пр. Хр.), прѣзъ която тѣхнитѣ прадѣди сѫ живѣяли въ безгранично полово смѣшение; най-сѣтнѣ цѣлъ купъ доказателства свидѣтелствуватъ, че въ Гърция, както на всѣкадѣ материнското семейство е предшествувало бащинското, или патриархалното.

Че собственностята трѣбва да е било повече или по-малко общо изъ тия варварски кланове, най напредъ социологическо. то введение (индукция), пръвобитната организация на Спарта и на нѣкои древни общини послѣ, не ни почти позволяватъ да се съмнѣваме въ това. Четемъ т Плутарха, че въ Спарта бащата на всѣко ново-родено дѣте е трѣбвало да занася последнитѣ при старитѣ, които, ако то е бавало здраво тѣлесно, сѫ го оставяли живо и сѫ му отдѣляли единъ пай отъ земята, но ако то е искилавено и обезобразено, просто сѫ накарвали да го хвърлятъ въ едно блато, нарѣчено на „Апотетитѣ“ Както се вижда, Дарвинъ е изнамѣрилъ теорията на подбора, нъ не открилъ практиката му.

Много други обичаи, които дълго време сѫ царували въ Спарта, доказватъ пакъ че сѫ сѫществували, комунални нрави. Да си припомнимъ общитѣ обѣди, заеманието на женитѣ, взаимното употрѣбление на съѣстнитѣ припаси, на кучетата, на конетѣ Тази комунистическа наредба не се срѣщали повече въ другитѣ части на Гърция, съ исключение на Критъ, но общото въ цѣлата Елинска страна е робството. И тъй азъ ще започна отъ да кажа, какъ сѫ разбирали ч о в ѣ ш к а т а собственность въ Гърция и какъ сѫ гледали на нея.

II. Р о б с т в о т о в ъ Г ъ р ц и я. Начинътъ, по които Елленитѣ разбираха надлѣжнитѣ права и длъжности на господаритѣ и на робитѣ, не си противорѣчи въ нищо съ идеитѣ, които сѫществуватъ въ сегашно време още, въ екваториална Африка. Самиятъ Аристотель, единътъ най-разборчивитѣ умове въ Стара Гърция, счита робството за съвършенно законно *нѣщо и не прави* разлика между ловътъ на животни и ловъ на

человѣци. „Военното искуство, казва той, е до нѣкждѣ естествено срѣдство за придобивание, завладявание; искуството на лова и само часть отъ него; то е именно съ което си служатъ противъ дивитѣ животни или противъ хората, които, предназначени отъ природата да се покоряватъ, отказватъ да се подчинятъ, когато самата природа заявява,че такава една война е справедлива".

Имало е и други начини, по които сж ставали хората роби. Напр. можелъ е всѣки да направи заемъ, като заложи не само своята лична свобода, но и тази на жената си и дѣцата си. Въ Атина, най-цивилизованата и най-человѣчната отъ старитѣ гръцки общини, това извънмѣрно и безпътно право отне отъ главатаритѣ на семействата (бащитѣ) само Солонъ, и този законодатель прави исключение за сестритѣ или дъщеритѣ, хванати въ незаконна търговия.

Гъркътъ господарь е ималъ върху робитѣ си по начало правото на животъ и на смъртъ, а съ по-опредѣлена причина— на продавание. Въ нѣкои рѣдки случаи, гдѣто контрактътъ за робство се е сключвалъ по взаимно съгласие, робътъ установяваше за себе си покровителственни условия. Тъй нѣкои-си Беотийци се предали като робе на Тессалийцитѣ, подъ условие, че последнитѣ не щ> ги продаватъ вънъ отъ страната Арноя и да нѣматъ върху тѣхъ право на животъ и на смъртъ. Отъ своя страна тѣ се ангажирали да обработватъ земята и да даватъ годишенъ данъкъ отъ своитѣ произведения. Въ Спарта Илотитѣ до нѣкждѣ обща собственность на свободнитѣ граждани, обработваха земята на исполица, като даваха на господаритѣ си половината отъ произведенията и се прехранваха отъ другата, макаръ че тѣ бѣха 5-6 пъти по-многобройни отъ своитѣ притежатели.

Въ Атина господаритѣ често сж извличали полза отъ своитѣ роби, като сж ги хвалѣли, когато сж имали нѣкое добро качество като промишленници. Споредъ Есхина, единъ робъ, който знае да обработва мѣдьта (бакжръ), е даваль на господаря си обола на день.

Числото на робитѣ стана най-сетнѣ огромно въ гръцкитѣ републики. Върху територия отъ 4 квадратни левги, 5000 свободни Коринтяне сж държали 460,000 роби. Споредъ Платона, обикновенно нѣщо е било, единъ свободенъ атинчанинъ да притежава до 50 роби и Ксенофонтъ утвърждава, че мно-

зина отъ неговитѣ съграждани употрѣбяватъ на работа въ рудницитѣ по 300, 600 и по 1,000 души роби. Въ времето на Алкивиада е имало въ Аттика около 20,000 граждани и 400,000 роби. И това пакъ напомня екваториална Африка въ наше време.

Обаче, вижда се, вънъ отъ Спарта, гдѣто Илотитѣ сѫ били сегисъ-тогисъ истрѣбвани съ цель да се запази спокойствието на владѣющитѣ, гдѣто младежитѣ сѫ се упражнявали върху тѣхъ за въ война, — положението на робитѣ най-подирѣ е станало твърдѣ сносно въ аристократическитѣ гръцки републики. При все това, господарьтъ е ималъ законно право да запира, да оковава робътъ си, да го отдѣля отъ жената му и да му забранява да се жени. Обаче въ Атина той не можеше да го умъртвява и до тамъ бѣха дошле, че бѣха дали на робитѣ право да прибѣгнуватъ въ храмътъ на Тезея и да даватъ въ сѫдъ господарьтъ си, ако този би се опиталъ съ насилие да извърши надъ тѣхъ нѣкакво злоупотрѣбление. Свободната обноска на Атинския робъ, която произлиза отъ тия гаранции, твърдѣ умѣренни обаче, сѫ възмущавали много Ксенофонта. „Въ Атина, казва той, робитѣ живѣятъ до невѣроятность своеволно; никакъ не е позволено да се биятъ. Робътъ не ви струва пѫть да минете“. Това възклицание на Ксенофонта и самото естество на стѣсненията, наложени по волята на господаря, говоритъ много върху първоначалното положение на роба въ малкитѣ гръцки републики.

Въ всички случаи робътъ си е оставялъ движимо имущество, което сѫ можели да придобиватъ или да продаватъ съвършенно свободно, нѣщо, което, както ще видимъ, не бѣше позволено за поземленнитѣ имущества. Пиратитѣ (морскитѣ разбойници), завеждаха въ Атина „варвари“, откраднати въ Тракия, въ Кандия или въ Фригия и ги продаваха на пазарьтъ заедно съ робитѣ, на които родителитѣ сѫ вече въ робско положение. Обикновенната цѣна на единъ робъ бѣше отъ 300—600 др. (една драхма — 96 стотинки). И внасянието на роби е съставявало единъ важенъ клонъ отъ търговията.

Безъ съмнение не сѫ смѣсвали въ Гърция занаятчинитѣ съ робитѣ, понеже първитѣ сѫ били свободни, но сѫ ги презирали, често имъ сѫ отказвали титлата граждани. „Гражданитѣ, казва Аристотель, не трѣбва да се занимаватъ ни съ механически изкуства, ни съ търговски работи, понеже този видъ животъ е

до нѣкждѣ доленъ и е противенъ на храбростьта и добродѣтельта. . .' . . На тѣхъ именно (на гражд.) трѣбва да припадлѣжи собственностьта, понеже е нуждно работницитѣ да бждатъ или роби, или варвари, или крепостни.“ Въ Тива всѣки гражданинъ, който преди по-малко отъ 10 години се е предавалъ на дребна търговия или на нѣкакъвъ занаятъ, се е исключвалъ отъ всѣкаква магистратура (не е можалъ да стане висшъ сждебенъ и другъ чиновникъ). Най-сетнѣ заналятитѣ, искуствата, както нѣкога-си сж казвали, сж бивали обикновенно группирани въ корпорации отъ лица, живущи въ една и сжща махала, до нѣгдѣ като въ Индия. Накжсо казано, въ Стара Гърция истинската и особенно уважаваната собственность бѣше поземленната.

III. Поземленната собственость въ Гърция. — Първоначално въ Гърция сж сжществували клапове, отъ които всѣки е ималъ общо исповѣдание, общо мѣсто за погребение, общо задължение за кръвно отмъщение. Нѣкога тия клапове сж имали и общо съкровище и имущества, най-сетнѣ общъ единъ архонтъ (първенецъ). Освенъ че общинскиятъ режимъ е въ всѣка страна свойственъ на първобитния кланъ, много други доказателства свидѣтелствуватъ, че този начинъ на притежаване е билъ доволно распространенъ въ Гърция въ най-първо време. Азъ ще напомня по този предмѣтъ пространнитѣ общински области въ Критъ и въ Спарта, общитѣ обѣди въ тази последнята република. Коммунизмътъ е билъ по предание. Когато Кандийцитѣ и Родосчанитѣ побѣгнаха въ Липарскитѣ острови, тѣ най-напредъ ги обработваха общо, послѣ пристжпиха къмъ раздѣлението на почвата, но съ давание най по жребие на всѣки 20 години. Като дѣйствуваха така, тѣ само въскресиха старитѣ нрави. Кланътъ—собственикъ биде наследенъ отъ фамилията, и следователно, първото раздробяване на почвата. Илиадата спомѣнува вече за заградени земи отъ по 50 акри, а по-рано и стадата сж били притежавани частно; въ всѣка страна тѣ по-лесно се завоюватъ частно, отколкото земята. Но гръцкото семейство дълго време не било по образецътъ на клана и, както въ Китай, си е имало жертвенникъ, домашни богове, почитание на мъртвитѣ, общъ свой гробницъ.

Пастбищата сж оставяли дълго време общи между семействата, нѣщо, което е общъ законъ и, навсѣкждѣ е било, по принципъ, строго забранено да се продава земята; това е било

безчестно; същото бѣше и купуването на земя. Въ Локрисъ, за да си продаде човѣкъ земята, трѣбвало е да се докаже предварително, че е несъстоятеленъ материално. Въ Спарта е било строго забранено да отчуждава човѣкъ паятъ си земя и който не е можелъ да внася въ общитѣ обѣди своята часть отъ едно-друго за ядение, ечмикъ, масло и др., изгубвалъ е правото да бѫде гражданинъ. Но и самитѣ тия забранения показватъ твърдѣ ясно, че отъ рано още, гръцкитѣ законодатели е трѣбвало да се борятъ съ стремлението за частно засвояване. Най-сетнѣ законодателитѣ бидоха надвити.

Както се вижда, чрезъ хипотечниятъ заемъ именно биде расклатенъ и съборенъ първобитниятъ законъ. Широко и явно сж се вършели такъвъ видъ заеми. Въ Атина се е туряло на заложеното имущество или къща една дъсчица, на която сж бивали написани името на кредиторитѣ и количеството на дълга. Веднѫжъ приета да се търпи свободата за заемание срѣщу имуществата си и срѣщу личностьта си, тази свобода най подирѣ въ Аттика направи массата отъ граждани роби на богатитѣ, на евпатридитѣ, и да се засвоява полето съ хипотечни възбрани. Отъ това произлѣзе едно повече отъ растѣгнато положение и стана нужда отъ Солоновата реформа. Този прочутъ законодатель забрани залаганието личностьта си или личностьта на жена си и на дѣцата си за дългъ; той намали значително дълговетѣ, като издаде заповѣдь, че за напредъ срѣбърната пара-монста ще струва 100 драхми намѣсто 73. Той заповѣда даже да се отмахнатъ тия дългове, които правеха длъжникътъ робъ (Диодоръ). Той повърна въ отечеството имъ продаденитѣ като роби длъжници вънъ отъ Аттика. Най-сетнѣ той сполучи да накара богатитѣ да оставятъ миналитѣ дългове и можа, въ стиховетѣ си, да се счита щастливъ, за че е отървалъ земята, Великата Майка, отъ умразната тяжесть на хипотечнитѣ възбрани.

Не бѣше вече възможно да се спре продаването на земитѣ, но Солонъ го направи мѫчно и го заклейми, като лишаваше продавачьтъ отъ правото да бѫде гражданинъ. Той забрани на женитѣ да запасятъ на мѫжетѣ си други богатства, освѣнъ 3 облѣкла и нѣкои дребни покѫщнини. Той искаше, казва Плутархъ, щото съединението на мѫжа съ жената да бѫде пѫтно и по любовь, а не за пари". Най-сетнѣ той наложи задължителностьта на труда; той искаше, ареопагътъ

да зема срѣдствата за сѫществувание на гражданитѣ и да наказва бездѣлницитѣ; той заяви, че синътъ не е задълженъ да поддържа стариятъ си баща, ако последниятъ не го е научилъ на нѣкакъвъ занаятъ. Сума посѣгателства върху личната свобода, биха казали днесь нашитѣ теоретици поддържатели на принципа laissez faire; но интересътъ на човѣческата личность е свързанъ съ този на обществото, отъ което тя е часть и егоистическитѣ интереси на пчелата не могатъ да вематъ надмощие надъ общитѣ на рояя. Освѣнъ това, не виждаме ли въ време на обща безопастность, на криза, най-върлитѣ индивидуалисти да се обявяватъ съгласни съ тази обществена солидарность, на която сѫ се надсмивали прѣзъ време на благоденствието и на спокойствието? Преди всичко, человѣкътъ е общежително животно, въ това е неговата възможность на сѫществувание.

Солоновата реформа не можеше да има освѣнъ следствията на една палиативна мѣрка. За нейни причина послужиха самитѣ злоупотрѣбления, които происхождатъ отъ неравенството на богатствата. Законодателтъ само смегчи злинитѣ, които бѣше вече твърдѣ кѫсно да се премахнатъ. Той припозна частната собственность и даже, което е по-жалко, правото за завѣщавание, непознато до тогава! „Обаче не е било позволено всѣки свободно да си назначава наследникъ, но трѣбвало е богатствата да остават въ рассата на новойкия; и той, като позволяваше да оставатъ богатствата му на когото искатъ, ако той нѣма дѣца, предпочиталъ е приятелството предъ родинството и добра воля предъ принуждението и позволява всѣки да бѫде пъленъ господарь на богатствата му: и то ако той не е одобрилъ каквито и да сѫ подаръци, обаче не и тия, които сѫ направени безрасѫдно, вследствие на тѣжка болѣсть, или въ пияно състояние, или отъ влечение къмъ жени". Нъ нищо помѫчно неможе да се забелѣжи отъ тия „влечения". Атина се вижда да е първата стара Гръцка община, която е дошла до тамъ въ туй отношение, въ което силенъ потикъ се е давало на развитието на частната собственность, като последната все повече и повече се е обръщала въ движима по волята на притежателя си. Спарта само по-кѫсно почна да й подражава, следъ Пелопонезската война.

Но особенно подвижната собственность е била тъй освободена, щото да можела да се предава по наследство. Позе-

мленната собственость си оставаше обвързана отъ законитѣ, исканията на хазната и политическата организация. Видѣхме, че въ границитѣ на Солоновитѣ закони, човѣкъ не е можалъ да продаде земята си, безъ да изгуби гражданскитѣ си права. Споредъ Поллукса, който е прахосалъ родителското си имущество, не е ималъ право да говори на трибуната. Споредъ Солоновиятъ законъ, поземленниятъ налогъ бѣше не само съразмѣренъ съ приходътъ, но прогрессивенъ и дребнитѣ собственици бѣха свободни отъ налогъ. За приходъ 500 медимни сж плащали 1 талантъ; за 300 — половинъ талантъ; за двѣстѣ медимни — 10 мини (1 мина — 90 лева), а за по-малко — нищо. Освѣнъ това, богатитѣ бѣха принудени да испълняватъ различни длъжности, които изискваха много разноски, както триерархъ (началникъ на каторгитѣ), гимназиархъ, (начали. на учебн. заведения), директоръ на театритѣ и др. Единъ любопитенъ законъ, нарѣченъ з а к о н ъ з а с м ѣ н я в а н и е, позволяваше на сѣки гражданинъ, натоваренъ съ нѣкоя тѣжка длъжность, да задължава другъ по-богатъ гражданинъ да му заеме мѣстото, а ако последниятъ откаже, то да си размѣнатъ богатството. Още не приемаха хората, едно много богато лице да живѣе въ раскошъ и бездѣйствие въ срѣдата на едно трудолюбиво общество, безъ да му принася (на обществото) или безъ да се грижи да му принася и най-легка услуга. Най-сѣтнѣ продаването на недвижимитѣ имущества бѣше търпимо само съ единъ данъкъ за отчуждаване, $^1/_{100}$ отъ цѣната, и всѣки, който закжснѣе съ внасянието на пари въ хазната единъ само день, веднага дългътъ му се удвоявалъ.

Разни подробни закони относително поземленната собственость показватъ, че въ дѣйствителность тя трѣбва да е била твърдѣ малко раздѣлена, распокжсана; голѣмитѣ дървета (маслини, смокини), сж можели да се садятъ само на 9 стжпки отъ пограничното наследство; всѣкаква стѣна за загражданне е трѣбвало да бжде на разстояние отъ съсѣднитѣ притежания най-малко една стжпка и двѣ, ако е часть отъ кжща; всѣки трапъ трѣбвало да е отдалеченъ отъ съсѣдното стѣжание толкова, колкото е дълбокъ. И тъй, цѣлиятъ този купъ отъ правилници би билъ неприложимъ, ако собственостьта се състоеше отъ дребни части; и тъй трѣбва да приемемъ, дълго време родителскитѣ наследства у семействата не сж се распокжсвали. Най-сетнѣ законътъ, който е приравнявалъ жената съ поземленното

наследство, както й е раскжсвалъ бракътъ и я е принуждвалъ да се ожени за най-близкиятъ си роднина, говори високо въ сѫщата смисъль.

IV Подвижната собственость. — У дивитѣ общества, подвижната собственость се състои най-напредъ отъ орѫжия, и предмѣти за лично облѣкло и украшение, послѣ отъ роби. Въ варварскитѣ още държави, но които сѫ вече твърдѣ отдалечени отъ дивачеството, като старо-гръцкитѣ общини, промишленостьта и търговията цъвтятъ и създаватъ много цѣнни предмѣти за размѣна, които иматъ за еквиваленти най-напредъ добитъкъ, послѣ монети, или богатство, което много лесно може да се набере въ едни ржцѣ, по диваческата основа продължава да сѫществува дълго време. Видѣхме, че робството въ Гърция прилича много по това на тропическа Африка и, както последната, се попълняше и поддържаше отъ плѣняване на „варвари", или населения не гръцки. Противъ тия варвари и даже противъ гърци вънъ отъ общината, сѫ считали за играчка и даже за славно нѣщо да упражняватъ пиратството. Когато почтенниятъ Несторъ оказва гостоприемство на Телемаха, попитва го простичко, търговецъ ли е той, или морски разбойникъ: „Гостенино, кой си ти? По търговия ли ходишъ, или за приключения, като пиратитѣ, които, като се веселятъ прѣзъ цѣлиятъ си животъ, нанасятъ злощастия на чужденцитѣ?" Храбриятъ и мждриятъ Солонъ е поддържалъ въ Атина училища за пирати. И Тукидидъ искренно заявява, че въ старо време пиратството не е било нѣщо безчестно, а напротивъ.

Въобще, да се лъже чуждепецътъ и да се краде отъ него бѣха нѣща твърдѣ похвални въ стара Гърция, понеже Омеръ хвали по този предмѣтъ, не безъ въсхищение, дѣдото на Одисея (бащата на майка му), Аутоликоса, който е надминалъ всички въ искуството да плячкосова и лъжливо да се кълне. Тази егоистическа нравственность на „твое" и „мое" не е частна само на Гърция; тя сѫществува и у Ескимоситѣ, или въобще тя е първобитната нравственость. Но, за съжаление, тя сѫществува въ договоритѣ между съграждани, които договори прави недобросъвѣстни, и тогазъ, когато се отворя ерата на търговскитѣ и промишленитѣ спекулации. Въ гръцката митология, най-осмисленната отъ всички други митологии, Меркурий (Хермесъ) е билъ въ едно и сѫщо време богъ на търговията и — на кражбата.

Безъ да се простирамъ сега върху търговскитѣ нрави на гърцитѣ, ще кажа само че, въ това отношение, почти не отстѫпватъ на най-новитѣ народи. Като тѣхъ гърцитѣ сѫ били дѣятелни, „честни“ и сребролюбиви търговци; тѣ най-напредъ сѫ започнали да организиратъ промишленни акционерни дружества, пощитѣ, даже застрахуването, поне застрахуването противъ избѣгването на робитѣ. Търговията не би могла да цъвти безъ промишленностьта, за туй сѫ се сѫщо старали да развиватъ последнята. Единъ Солоновъ декретъ даже до тамъ отива, че дава право на гражданство на тия чужденци, които биха се заселили въ Аттика и биха основали нѣкое промишленно заведение, или биха започнали нѣкакъвъ занаятъ. Трѣбва да се разбира нова промишленность, понеже въобще правото за гражданство бѣше отказвано на мнозина чужденци, преселени въ Аттика по частни свои работи и на които сѫ давали извѣстното име м е т е к и. Атинянитѣ много залѣгаха за своитѣ търговски интереси; тѣ бѣха, както всички варвари, рѣшителни партизани на покровителственната система и обявиха Пелопонесската война по икономически причини.

Безъ даже да се върши нѣкаква спекулация съ поземлената собственность, съ хипотекитѣ, твърдѣ голѣма възможность е имало въ Гърция да се натрупатъ голѣми богатства, било отъ търговия, било отъ промишленность, било просто отъ ажиотажъ (сарафлъкъ и лихварство), понеже силното движение на работитѣ даваше възможность човѣка да си оползотвори въ голѣма степень паритѣ. Въ всички стари държави, количеството на лихвата е било извънмѣрно голѣмо и Гърция не прави изключение отъ това. Въ Атина лихвата е било $10^0/_0$, но по нѣкога е достигало до $36^0/_0$, $3^0/_0$ на мѣсецъ. Единъ писменъ памятникъ, намѣренъ въ Коркира, доказва, че обикновенната лихва е била $2^0/_0$ на мѣсецъ, $24^0/_0$ въ годината. Солонъ намали до $18^0/_0$ процентитѣ и това облегчение се видѣ да е твърдѣ значително. И тъй нищо по-мотивирано нѣма отъ натякванията на гръцкитѣ моралисти противъ лихварството: „Отъ всички срѣдства за добиване богатство, казва Аристотель, лихварството е най-противоестественно, понеже то доставя богатство, родено отъ самата монета“. Самото име на лихварство (τοκὸς раждание) е забелѣжително.

Индустриалното движение бѣше твърдѣ силно въ Атина. Обаче лъжели сѫ се, като сравняваха положението на гръцкия

работникъ съ това на нашитѣ сегашни наемници. Едрата промишленность не се бѣше появила; тѣжкиятъ трудъ не бѣше продължителенъ и утомителенъ. Днитѣ за почивка бѣха твърдѣ чести. Въ Атина почти половината седмица се посвѣщаваше на праздници, било на божеството, било на героитѣ, било за възпоминание на побѣдитѣ. Единъ цѣлъ мѣсецъ, Д е м е т р и о н ъ, билъ нареченъ н е р о м е н и я, защото цѣлъ е билъ посвѣтенъ на радости и удоволствия. При все това индустрията, търговията, спекулацията дадоха обикновеннитѣ си следствия: паричното неравенство стана крайно между гражданитѣ. Естественно, отъ това се породиха морални и политически щети, които е нуждно да се покажатъ на лице.

V. З л о у п о т р ѣ б л е н и я т а с ъ с о б с т в е н о с т ь т а в ъ А т и н а. Злоупотрѣбленията съ собственността, съ съсрѣдоточаването на богатствата въ малко число рѫцѣ, бѣха въпиющи въ времето на Солона, понеже отъ тѣхъ се яви нуждата отъ неговата реформа. Но, ако вѣрваме за туй самиятъ рефарматоръ, трѣбва да признаемъ, че законната преграда, която съ голѣма мѫка устрои, не задържа за много дълго време развитието на личната алчность. Поезиитѣ на Солона сѫ пълни съ ридания, въ които се слуша откровенность. Мѫчно е да исповѣда човѣкъ по откровенно отъ това, че се е хранѣлъ само отъ твърдѣ великодушни иллюзии, че малко е познавалъ низкитѣ страни на човѣческата натура, че много голѣмо понятие си е съставилъ предварително за своето влияние, и че жално е пропадналъ.

„Самолюбието на богатитѣ не знае граници. Най-много богатитѣ искатъ да станатъ още по-богати. Кой би могалъ да насити тази алчность? Тѣ не почитатъ нито свещеннитѣ притѣжания, нито общественната хазна; грабятъ, като съвършенно презиратъ светитѣ закони на справедливостьта . . . . Азъ съ моитѣ закони бѣхъ далъ еднаква сила и власть на гражданитѣ; никому нищо не бѣхъ нито зелъ, нито далъ; бѣхъ заповѣдалъ на богатитѣ и силнитѣ да не закачатъ слабитѣ; азъ покровителствувахъ и голѣмитѣ и малкитѣ съ мечъ еднакво остъръ и отъ двѣтѣ страни, безъ да давамъ на еднитѣ нѣщо повече отколкото на другитѣ. Съвѣтитѣ ми бидоха презрѣни. Днесь имъ търпятъ наказанието“. — Атинскиятъ законодатель не е единственниятъ, който въздиша. Въ цѣлата гръцка литература има цѣлъ концертъ отъ оплаквания: „Богатиятъ человѣкъ, казва Алкей, е великъ человѣкъ, а бѣдниятъ — клѣтникъ безъ ни

най-малка стойность". — „Да загине, да загине, се провикнува Анакреонъ, този, който обича паритѣ, този простъ металъ. Ако го има човѣкъ, има и повече братя и роднини. Той поражда войнитѣ и умъртвяванията". — И Еврипидъ: „О, мило злато! Семе извадено отъ земята, каква любовь распаляшъ ти у смъртнитѣ! Земята, моретата, богътъ на войната, който укротява всичко, те дирятъ и ти се покоряватъ". Въ своята речь противъ Мидаса Демостенъ на хоръ съ другитѣ поети казва: „Атиняне! Ще кажа, че пий, бѣднитѣ граждане, не се радваме на сѫщитѣ права и привилегии както и богатитѣ, не, ний не се радваме на такова нѣщо". И наистина, въ самата таза работа, великиятъ ораторъ не можа да осѫди противникътъ си, богатиятъ Мидасъ, който обаче го бѣше докачилъ въ длъжностьта си като директоръ на театра. Но единъ бързъ погледъ, хвърленъ върху историята на Гърция, по-добрѣ ще ни освѣтли, отколкото всички тия цитати, които въ основата си сѫ твърдѣ банални за насъ, понеже въ тѣхъ се само формулиратъ печални истини, които всѣки день сѫ предъ очитѣ ни.

Следъ Солона, икономическата организация на семейството се приближи много до този на Китайското семейство. Наследството можеше да се дѣли между мѫжскитѣ дѣца и бащинската кѫща, по преимущество, дѣлъ на най-стария синъ. Но отъ сега нататъкъ частната собственность бѣше вече основана съ всичкитѣ ѝ преимущества и неудобства. Конкуренцията, възбудена отъ сребролюбието, даде обикновеннитѣ си следствия. Солонъ бѣше заявилъ да се не туря никаква граница на богатството, ако то произлиза отъ трудътъ. Но мѫчно е да се опредѣли точно, що трѣбва да се разбира подъ думата „трудъ". У старитѣ, както видѣхме, лихварството бѣше много развито и количеството на даденитѣ въ заемъ пари бѣше огромно. Макаръ бичувано отъ поетитѣ и философитѣ, лихварството имаше между тѣхъ не по-малко и свои защитници въ цѣла Гърция и благодарение на морската търговия, образуваха се истински финансови олигархии. Въ времето на Агиса III, Лакония бѣше собственность на сто лица. Споредъ Аристотеля, населението тамъ било раздѣлено на двѣ неравночисленни класи, — богати и бѣдни; всички богатства сѫ били съсрѣдоточени въ рѫцѣтѣ на нѣколко личности. Въ цѣла Гърция плутокрацията господ*ствуваше* и отвеснѫжъ патриотизмътъ, отъ по-напредъ тъй живъ,

почти буенъ, на гръцкитѣ общини, изчезна. Запазването на своитѣ богатства стана главната грижа на управляющитѣ класси, които почти всѣкога, биваха съдружници съ чуждитѣ завоеватели. Прѣзъ Пелопонезската война населението бѣше на страната на Атинскитѣ, богатитѣ — на страната на Спарта. Въ време на Македонското нашествие, пакъ богатитѣ, „оптиматитѣ" клоняха къмъ Филиппа Македонски. И по-послѣ, когато римскитѣ легиони се явиха, аристократическата партия се помири съ завоевателитѣ.

Къмъ това отслабнѣване на патриотическата вѣра, което имаше за естественно следствие съсипването на Гърция, трѣбва да се прибавятъ и многобройнитѣ вжтрѣшни революции, народни бунтове, последвани отъ премахването насила дълговетѣ, отъ конфискуването и раздѣлението на земитѣ, отъ клането на богатитѣ. Събития отъ този родъ сж станали въ Родосъ въ 355 г. пр. Хр., въ Мегара въ 410 г., въ Самосъ въ 412 г. въ Мессения въ 411 г. и пр. Атинскиятъ примѣръ е типиченъ. Въ Стара Аттика, всѣки гражданинъ, най-долниятъ, бѣше непремѣнно длъженъ да рискува животътъ си на бойното поле за защита на общото отечество. Но когато Атина се обогати отъ търговия и отъ дѣла; мжжеството изчезна; богатия гражданинъ по волята си отдѣли частнилтъ си интересъ отъ общиятъ; войската все повече и повече се набираше отъ откупници; най-сѣтнѣ населението, тъй гжсто нѣкога-си, стана рѣдко; обработеното пространство ставаше все по-тѣсно и по-тѣсно; много градове изчезнаха; имаше недостатъкъ отъ хора за работа и за война. Въ по-голѣмъ размѣръ или въ по-малъкъ размѣръ, тъй е вървѣло на всѣкадѣ и следъ всичко това Гърция изгуби политическата си независимость. Безъ съмнѣние, напредкътъ на индивидуализма не бѣше едничката причина за политическото отпадание на Гърция. Всички главни исторически събития произлизатъ отъ сложни влияния; но раскжсването на старата солидарность, съ която дълбоко бѣха напоени нравитѣ и бѣха освѣтени отъ законитѣ, бѣше създало отъ всѣка гръцка държава единъ компактенъ организмъ, — това раскжсване навѣрно е било главенъ агентъ за отпаданието. Не ще бжде безполезно да изложимъ на кратко туй, що знаемъ за коммуналната собственость въ стара Гърция.

VI. За коммуналната (общинската) собственость въ Гърция. — Безъ да прибѣгнуваме до вве-

дения (индукцитѣ), нито да се издигаме до началото, като спомѣнуваме само добрѣ констатиранитѣ факти, примѣри, остатъци и коммунистически доктрини не липсоватъ въ гръцката история и литература. На първо мѣсто трѣбва да цитираме примѣрътъ на Спарта, реформирана въ коммунистическа смисъль отъ Ликурга. Обикновенната еволюция и раздробяванието на собственностьта бѣха създали най-крайно неравенство между Лаконийскитѣ граждани: „едни бѣха тъй бѣдни, че нѣмаха нито единъ пръстъ земя, а други, твърдѣ малцина на брой, толкова богати, че притѣжаваха всичко и Ликургъ убѣди гражданитѣ, щото земята имъ да стане обща и раздѣли Лакония на 30,000 равни части; всѣко домакинство е имало свой пай; всѣки пай е давалъ жетва, прѣзъ добри и лоши години, 82 медимни ечмикъ, 70 за мѫжъ, 12 за жена, повече вино и други продукти; една медмина е имала 12.5 литри". Плутархъ ни расказва за радостьта, която испитвалъ Ликургъ следъ установяванието на този новъ порядъкъ, когато по жетва, погледналъ полето расподѣлено съ еднакво голѣми камъни, и на еднаки части, сѫрувало му се, че Спарта е раздѣлено наследство между братя. Но, за да бѫде възможно ввежданието на такава една реформа, трѣбва реформаторътъ да има работа съ население, напоено още съ коммунистически идеи и обичаи. Мѫчно можемъ си въобрази намѣсванието и подвигътъ на единъ Ликургъ въ модернитѣ наши държави и, безъ всѣкакво съмнение, Спартанскиятъ законодатель е само довелъ отново на практика отдаванието паеве за временно ползуване отъ тѣхъ, за което нѣшо у обществото още въспоминанието не се било изгубило.

Учреждението на общитѣ обѣди, което пакъ въ това време се установи въ Спарта и съ сѫщата леснота, може сѫщо да се смѣта като отново появяване на коммуналния животъ на първобитнитѣ кланове. Наистина, тия обѣди ставаха отъ малки групи, отъ по 15 лица, които сами се избираха взаимно, и всѣка группа имаше свой особенъ салонъ. Всѣки членъ билъ е длъженъ да плаща всѣки мѣсецъ следуемата му се часть отъ общитѣ разноски, като донася въ общиятъ складъ медимна брашно, 28 пинти вино (по 1 за всѣки день отъ лунниятъ мѣсецъ), 5 литри сирене, $2^1/_2$ литри смокини, малко пари, „да си купува порцията". — Задължението за присѫтствуване на тия обѣди е било строго; абсолютно е било забранено „да се гои човѣкъ тайно и въ тъмнината, както хранятъ и угояватъ ла-

комитѣ скотове". Особенно тази общность за ядение именно е срѣщнала съпротивление, възбудила недоволството на богатитѣ и е костувала на Ликурга едното му око, избито отъ единъ младъ протестирующъ, Алкандръ. Волею-неволею обаче трѣбваше да се подчинатъ, и самитѣ царье трѣбваше да се покорятъ. Напр. царь Агисъ, като се върналъ отъ единъ побѣдоносенъ походъ противъ Атинянитѣ, не могалъ да получи позволение да вечеря у дома си съ жена си и на другия день, неволно, като пренебрегналъ да даде нѣщо, споредъ заведенията редъ, билъ осѫденъ на глоба отъ полимарситѣ.

Но тия коммунистически учреждения не бѣха исключително само въ Спарта, понеже тѣ сѫ били подражание („копие") на Критскитѣ. Критянитѣ сѫщо сѫ имали общи обѣди, свои а н д р и а, организирани отъ групи лица, хранящи се на една обща трапеза, свои х е т е р и и, организирани отъ главатари на семейства, отъ които всѣки е давалъ следуемата му се часть отъ съѣстни припаси за общо потрѣбление. Грижата за шетанието и готвението на тѣзи обѣди бивала повѣрена на една жена, подпомагана отъ 3-4 обществени роби. Младежитѣ и дѣцата сѫ присѫтствували на тия общи обѣди, но сѫ получавали наймалката порция отъ ястията. Тамъ се е отдавало справедливость на личнитѣ заслуги и жената, която е наготвила обѣдътъ, избирала е най-хубавитѣ мръвки и е накарвала да ги дадатъ на най-почтеннитѣ лица по своятъ куражъ въ сраженията, или по мѫдростьта си въ съвѣтитѣ.

Въ Лакония, 30,000-тѣхъ парчета земя не задоволяваха дълго време нуждитѣ на населението, но завоеванията дадоха възможность презъ 4-5 вѣка да се раздадатъ нови части. И тъй никой е нѣмало отъ какво много да се оплаква, а напротивъ, населението е прекарвало единъ животъ, простъ, грубъ безъ съмнение, понеже искуството на раскоша тамъ не сѫществуваше, но щастливъ и даже веселъ: „Само съ игри, праздници, пиршества, частни и общи приятелски разговори, прекарваха всичкото си свободно отъ война време".

Общежителностьта тамъ спечели много, стана имъ присѫще качество: „Той, (Ликургъ), накара съгражданитѣ си да навикнатъ да живѣятъ наедно, да бѫдатъ, тъй да се каже, сплотени и всѣкога да сѫ наедно, като пчелитѣ".— Солоновитѣ реформи бѣха много по-малко радикални отъ Ликурговитѣ и това бѣше противъ исканието на Атинския пролетариатъ, който искаше

Ликурговска реформа, сѫщо Атина, която по-скоро отслабна отъ своята съперница, най-сетнѣ подпадна подъ Спарта въ борбата за политическо сѫществуване. При все това, Атинското законодателство се залавяше още за положението на многочислената масса и неговото покровителство бѣше съ добронамѣрена цель.

На бѣднитѣ моми сѫ давали зестра; раздавали сѫ жито и масло, било даромъ, било съ съвършенно низка цѣна; всѣки день е имало безплатни представления; раздавало се е на пролетариитѣ мѣсото отъ животнитѣ: овце, кози, крави, волове и др., пренесени въ жертва въ храмоветѣ въ такова голѣмо количество, щото въ IV-ий вѣкъ пр. Хр. само кожитѣ сѫ продавали годишно за 27 таланта. Отъ време на време, съ закони противъ раскошътъ сѫ се опитвали даже да обуздаятъ богатитѣ да не ламтятъ къмъ него. Който много харчи, се е изключвалъ отъ трибуната за говорение; глоба отъ 1000 драхми се е налагала на всѣка жена, която въ деньтъ на таинствата на Цереръ би отишла съ кола на Елевсисъ; забранено е било да се принася въ жертва волъ на гробътъ на мъртвецъ и пр. — Правото за върховна власть не бѣше тъй сѫщо оставено на заденъ планъ. Дълго време, за да бѫде човѣкъ ступанинъ на една нива, не е било достатъчно да я загради само: той трѣбвало добрѣ да я обработва. По-послѣ засвояването съ извѣстенъ срокъ биде придобито за недвижимитѣ имущества, въ краятъ на 5 години; за подвижнитѣ имущества, въ краятъ на 1 година. Най-сетнѣ, винаги, всѣко заточение биваше последвано отъ конфискуване имуществата на заточеното лице, освѣнъ остракизма, който бѣше само временно заточение отъ 5-10 години.

И тъй гръцкитѣ закони и нрави сѫ били напоени съ духъ на солидарность, какъвто се често проявява въ формули съ възвишенъ характеръ въ съчиненията на философитѣ. Кой градъ има най-добро управление? питали Солона: „Този, отговорилъ той, въ който необиденитѣ ненавиждатъ обидата, нанесена другиму, като че ли сами сѫ я претърпѣли“.

Подъ другъ видъ, Платонъ изразява сѫщата мисъль въ своята Република: „Въ една добрѣ управлявана държава, цѣлото общество трѣбва да споделя удоволствията и страданията на всѣкиго отъ членоветѣ, които го съставляватъ“. На свършване азъ ще цитирамъ и Аристотеля, който обаче твърдѣ малко клони къмъ сантименалность и който дава следующето опре-

дѣление за обществото, тъй справедливо и хуманно: „Гражданското общество има за цель да образува съюзъ нападателенъ и отбранителенъ, предназначенъ да запази всѣка личность отъ несправедливостьта“.

Тъй като цельта ми не е никакъ подробно да изучавамъ собственностьта у Еллинитѣ, но само да изложа изобщо фазитѣ, прѣзъ които тя е преминала, азъ мога да ограничa тукъ изследването си и да свърша тази глава съ нѣкои общи забелѣжки относително еволюцията на режима на собственостьта въ Стара Гърция.

VII. Еволюция на собственостьта въ Гърция. Въ нашето дълго изследване*) цѣлиятъ человѣчески родъ, ний можахме да отбелѣжимъ и даже да наредимъ последователно различни видове право за собственность. Найчесто ний трѣбваше да се ограничаваме съ отбелѣзването и описването на такива обществени състояния, на които произхождението ни бѣше малко познато или никакъ непознато. Обаче у сравнително по-цивилизованитѣ народи бѣше ни възможно, като се опирахме на сходства, аналогии, често върху идукции, да покажемъ, съ достатъчна правдоподобность, последователностьта на първитѣ стадии (степени) на еволюцията; но за пръвъ пѫть виждаме да се развиватъ предъ очитѣ ни въ Еллинскиятъ периодъ фазитѣ на едно историческо развитие, които сѫ съгласни съ общитѣ взглядове, които ни бѣха внушили всички факти.

У тия народи, които иматъ история, най-тъмното нѣщо сѫ далечнитѣ начала. Гърция не прави исключение отъ това; но понеже много показания, много остатъци, отъ нейното предисторическо минало, сѫществуватъ въ нейниятъ исторически периодъ, то може да се утвърждава, че, съобразно съ единъ общъ законъ на обществената еволюция, тя е започнала своятъ социаленъ животъ отъ фазата на клановетѣ съ коммунистическа наредба, че постепенно съ развитието на семейството, областьта земя, притѣжавана отъ кланътъ, се е раздробявала на малки парчета, притѣжавани отъ семейството. Отъ този моментъ насамъ развитието става историческо и което не ни се бѣше падало още, ний можемъ да го следимъ чакъ до такива форми, които могатъ да се нарекатъ модерни. Дѣйствително, съ

*). Въ „Evol. de la Propriété

исключение на нѣкои подробни различия, свойственни на расата и страната, последното състояние на собственността въ Гърция се вижда да е послужила за моделъ на съвременна Европа. Това сходство има голѣма теоретическа и практическа важность. То, съ много други общи факти, ни кара да приемемъ, че аггломерациитѣ отъ човѣчески сѫщества се развиватъ споредъ единъ общъ законъ; то ни показва сѫщо и подводнитѣ скали, о които се сблъскватъ и се прикатурватъ тъй наречените цивилизовани общества. И тъй, въ Гърция тия скали бѣха: необузданниятъ полетъ на индивидуализма, който породи господството на паритѣ: съ една дума, плутокрацията.

Още отъ първитѣ времена на Гръцката история ний виждаме сблъскване между немотията, просията и богатството, което нѣщо днесь се нарича трудъ и капиталъ. Натискътъ, упражняванъ отъ последниятъ върху първиятъ, породи нуждата отъ Солоновитѣ и Ликурговитѣ реформи и ги направи възможни. Въ Атина злото бѣше вече толкова голѣмо, развитието на индивидуализма толкова бѣ напреднало, щото законодателтъ трѣбваше да се ограничи съ палиативни срѣдства, като: намаляване на дълговетѣ, пропорционалниятъ налогъ, задължение на богатитѣ да заематъ длъжности, които искатъ много разноски, препятствия за отчуждаването на имуществата и др. Той никакъ не се осмѣли да премахне правото за завѣщание. Въ Спарта, която бѣше по-близу до първобитната цивилизация, Ликургъ можа да възстанови напълно коллективната наредба съ отдаване паеве за срочно владение, и общитѣ обѣди. На този редъ на нѣщата Спарта дължи политическото си величие, силата си и най-после преимуществото си. Но извѣстно е, че достатъчно бѣше сѫдникътъ Епидадеосъ да даде свобода на правото за завѣщание и отъ това да се създаде веднага паричното неравенство, индустриалниятъ (занаятчийскиятъ) пролетариятъ, изгасването на патриотическото чувство у обездоленитѣ, и пр. Напраздно подирѣ Агисъ и Клеоменъ станаха жертва, като се опитваха да възстановятъ стариятъ порядъкъ.

Много по-злѣ бѣше въ Атина, крайморски градъ, търговски и индустриаленъ, единъ видъ еллинска Англия, гдѣто се развиваха необузданно ажиотажътъ (сарафлъкътъ, банкерството), лихварството, финансиалната спекулация, отъ което последва раздѣлянието на обществото на двѣ класи, враждебни една на

друга, именно: едно малцинство, което държеше по-голѣмата часть отъ капиталътъ, което постоянно се грижи да го оплодотворява, и една масса отъ пролетарии, естественно враждебна на паричната аристокрация. Зиле се другото. Характеритѣ отслабнаха; старитѣ и хероически добродѣтели на прадѣдитѣ се изгубиха; управляющитѣ класси подчиниха общитѣ интереси на тия на частнитѣ свои касси; Филипъ Македонски ги нападна. Всѣкога има Филипповци, които заробватъ изроденитѣ, распуснатитѣ Атини. Сетне, следъ мимоходното избухване на Александровитѣ завоевания, последва политическиятъ деспотизмъ. Следъ всичко това славната Гърция стана римска провинция.

Въ цѣлата тази история сѫществува една верига отъ следствия и причини, способни да възбудятъ повече отъ единъ спасителенъ отблѣскъ. Изучванието на собственостьта въ Римъ, което ще започнемъ въ следующата глава (статия), ще ни внуши и други такива отъ сѫщиятъ родъ.

прев. отъ фр.
Ц. Ц. Доброджалиевъ.

НОВА КОНСЕПЦИЯ

На сѫщото тука мѣсто*) ний имахме онъзи година честьта да разглеваме „концепцията“, която г. Ризовъ бѣше благоволилъ да даде на българскиятъ народъ, за да го заведе въ Ханаанъ. Обаче ролята на Исуса Навина скоро умръзна на автора на „Разлагающата се България“ и преди народа да бѣше успѣлъ да разбере неговата „коцепция“, той самъ я забрави. Но . . .

Че ще паднешъ, що ти става?
Не пада вечний идеалъ;
Другъ следъ тебъ ще продължава
Туй що си вършилъ и мечталъ. (Михайловски)

*) Гл. „Денъ“ кн. XII, 1896.

Доброто дѣло всѣкога намира последователи. На останалиятъ всредъ пустинята български народъ се явява единъ новъ Исусъ Навинъ — този вече а в т е н т и ч е н ъ — който подига падналото знаме на своя предшественникъ и съ „високо умсвенно развитие, недосѣгаема нравственна чистота, желѣзна, непокътна воля и упорита енергия“ повежда напредъ „нашия“ народъ къмъ обетованата земя. Този новъ Ризовъ се нарича г. Деборовъ — распространитель „научно-популярни цѣли и нищо повече“. А своята консепция той е залѣпилъ на стенитѣ на Пловдивското списание „Б ъ л г а р с к а С б и р к а“, кн. IX, г. II. Заглавието й е „Интеллигенцията въ България“.

За да не испуснемъ нищо, което може да има стойность за „нашия“ народъ, ний ще приведемъ и с ц ѣ л о най-важнитѣ части изъ консепцията на г. Деборова:

„Най-напредъ, пиши г. Д., трѣбва да разберемъ какво се разбира подъ понятието интеллигенция. „Всѣко общество се състои отъ двѣ р а в н и части: една п о - г о л ѣ м а (нали бѣха р а в н и г. Деборовъ?) която се ржководи въ своя животъ отъ традиционни начала, безапелационно пренася миналото и настоящето въ бждащето, която крепко се държи за унаследваното отъ прадѣдитѣ си; тъзи масса е устойчивото основание отъ обществото, която внася п о с т о я н с т в о т о въ общественияъ животъ; тя се бори противъ всѣкакви измѣнения въ нейнитѣ привички и не допуска никаква критика че и не е способна да мисли критически; тя е лишена отъ всѣкаква инициатива и е въ сѫщность инертна, неподвижна. Тъзи часть на обществото живѣе отъ день на день; тя се интересува за тѣзи нѣща които иматъ непосрѣдственно и моментално значенае за нея; заради това тя не е въ състояние да хвърли погледитѣ си къмъ далечното бждще, да се възбуди отъ общи интереси, ако тѣ нѣматъ очевидна свръзка съ настоящето положение на всѣки отдѣленъ членъ отъ массата. Тъзи масса обича спокойствието и е егоистична.

. . . . . .

„По малката часть отъ всѣкакво (всѣко... г. Д. !) общество ни представлява тъкмо противоположната картина. Винаги се намиратъ въ обществото отдѣлни личности, които — надарени съ по-силенъ умъ, по-точна наблюдателность и съ по-живъ темпераментъ, съ по-силна воля и по-голѣма енергия — внасятъ нови елементи въ живота, и играятъ роля на обществени но-

ватори. Тѣ винаги се отнасятъ критически къмъ окржающий си (окржающий г и, г. Д. !) животъ и, благодареніе на тѣхната решителна инициатива, възбуждатъ нови движения въ обществениятъ животъ. Тѣ винаги обрѣщатъ своитѣ погледи къмъ далечното бждще и обхващатъ съ своитѣ идеи цѣлото общество или поне по-голѣмата часть на обществото. За тѣхъ не сжществуватъ никакви традиции, нищо не измепяемо. Тѣ сж неустойчиви, подвижни, революционни елементи въ обществото. Собственно тѣзи хора сж онѣзи, които създаватъ прогрессъ (прогресса г. Д. !) на обществото, тѣ сж истинскитѣ представители на животъ (живота г. Д. !) тъй като тѣ възбуждатъ борбата на общественнитѣ елементи, а б о р а т а и е (е и г. Д !) животъ

„Цѣлата човѣшка история е грандиозна картина на тъзи ожесточена борба отъ една страна и стремящи (т ѣ) се напредъ елементи отъ друга страна : то надвива массата, тогава тя осжжда на смъртъ Сократа, распина Христа, разорява албигойцитѣ, изгаря Хуса, Джордано Бруно и Сервета, мжчи Галилея, испъжда Канта, хвърля Радищева и Чернишевский въ затворъ; обѣсва Левски, убива Ботева и т. н., то пъкъ надвиватъ знаменосцитѣ на напредъкъ (т ъ) — тогава се распространява Християнството, развиватъ се наукитѣ, побѣждава реформацията, побѣждава революцията за човѣшки права, распространява се свободата.

„Критическата мисъль, колкото да я побѣждаватъ, пакъ се въздига, пакъ възбужда сжщата масса и пакъ върви напрѣдъ; то съ по-голѣма, то съ по-малка сила тя гони массата напрѣдъ; до където срѣща непрѣодолими прѣпятствия въ апатията на массата : слѣдъ малка отпочивка върви пакъ напрѣдъ. Самата форма на борбата между тѣзи два общественни елементи се видоизмѣнява, тъй като послѣднитѣ съ времето се видоизмѣняватъ...

„Най напрѣдъ обществото се състои отъ тѣзи два елемента: по малката общественна група, която гони напрѣдъ и по-голѣмата часть — инертната, реакционната масса . . .“

За сега тѣзи цитати стигатъ, за да се запознаемъ съ консепцията на г. Деборова.

Ако вий нѣкой пжть сте срѣщали трудность предъ въпроситѣ има ли прогрессъ или пъкъ тъзи дума не е едно отъ тѣзи пусти обобщения, съ които изобилваше науката отъ краятъ на миналото столѣтие и социологията въ днешно време — ако ли пакъ има наистина прогрессъ, то въ какво се състои той? Ако

вий сте срѣщали трудности предъ въпроса, кое прави да се развиватъ обществата въ тъзи а не въ онъзи смисъль, кое ги различава едно отъ друго — ако, повтаряме, вий сте срѣщнади трудности предъ тѣзи и още много други тръгливи исторически въпроси, това е било само, защото вий не сте имали щастието да получавате или четете „Българска Сбирка“.

Г. Деборовъ ви отговоря на всички тѣзи въпроси ясно и категорически: причината на всичко това е интелигенцията, членоветѣ на която „създаватъ прогресса на обществото“. Тъзи именно интелигенция се появява като Deus ex machina на историческата сцена, неизвѣстно отъ гдѣ и какъ и захваща да води „инертната, неподвижна масса“. Тя си служи съ едно особно орждие, което прави по-голѣми чудеса, отъ колкото жезълътъ на Моисея, то е „критическата мисъль“.

Следъ това и следъ пълно затваре ние на очи пред ъ дѣйствителностьта всичко въ историята ви се представлява удивително просто.

Историцитѣ ни расправятъ за сѫществуването на общественни класси. Говорятъ за патриции и плебеи въ старо време; говорятъ ни за крепостни и феодали, работници и капиталисти, говорятъ ни още за множество други групировки, на които се подраздѣлятъ горнитѣ класси или които съставляватъ преходни форми между тѣхъ. Не! Всичко това е прикаска, или всичко това сѫ само имена, а сѫщностьта е, че обществата се дѣлятъ на интелигенция и простата масса, т. е. отъ една страна се намира „критическата мисъль“, а отъ друга материала, върху когото тъзи „критическа мисъль“ прави своитѣ упражнения.

Старата персидска митология свеждаше всичката човѣшка история къмъ борбата на двѣ начала: на началото на доброто и началото на злото — Ормузда и Аримана. Но ний не сме толкова закъснели, да обясняваме— въ единъ вѣкъ на атеизма—историческото развитие съ божественни начала. И трудностьта е избѣгната и ний ще бѫдемъ въ духътъ на нашето време, ако намѣсто началото на доброто—Ормузда, туримъ „критическата мисъль“, а на мѣсто началото на злото туримъ „инертната масса“. Ний не искаме да кажемъ съ това, че г. Деборовъ е подражавалъ и е измѣнилъ само терминитѣ. а искаме да кажемъ, че въ неговото обяснение има толкова реалность и животъ, колкото има въ онова на персидската митология. Нека видимъ, да ли наистина това е тъй.

Г. Деборовъ тръгва изъ двѣ априорни идеи: застоятъ и напредъкътъ. Единътъ отъ тѣзи термини е едно утвърждение, а другиятъ — отрицание. Застоятъ значи се състои въ стремлението да съхранишъ нѣщо безразлично какво, а напредъкъ се състои въ отрицанието на нѣщо безразлично какво и замѣнението му съ нѣщо ново. Тъзи е абсолютната и логическа смисъль на думитѣ напредъкъ и застой. Ако ли пакъ ний предадемъ на тѣзи думи единъ относителенъ смисль, т. е. ако ний приемемъ да наричаме напредъкъ това, което намъ се струва, че е напредъкъ, когато други могатъ да считатъ това застой и, наопаки, ако ний приемемъ да наричаме застой това, което намъ се чини за застой — съ една дума, ако ний приемемъ относително тълкувание на думитѣ напредъкъ и застой, тогава тѣ не могатъ да ни послужатъ като основа—приета отъ всички—за класифицирането на хората. Тогава всѣки ще счита себе си за напредъкътъ и ще обявява противника, че е за застоятъ. Това именно въ дѣйствителность се и случава.

Ясно е следователно, че да имаме една здрава основа подъ нашитѣ класификации, ний трѣбва да приемемъ думитѣ застой и напредъкъ въ тѣхното етимологическо значение. Тогава ще имаме, напредъкъ значи отрицание на сѫществующето; застой—съхранение на сѫществующето. Преди всичко всѣкой може да забелѣжи, че отрицанието и разрушението не е всѣкога едно прогрессивно и революционно дѣло. Но подиръ тъзи малка забелѣжка следва друга една голѣма забелѣжка. Именно. Нѣма обществень классъ, съсловие или каква да е друга групировка отъ хора, и за да бѫдемъ още по-категорически ще кажемъ, че нѣма нито една личность въ свѣта, която да не съединява въ себе си наедно и двѣтѣ тѣзи отношения. И не сямо въ тъзи смисль, че една и сѫща личность въ различни моменти на своятъ животъ може да се обяви противъ сѫществующето, а следъ като се осѫществи това, къмъ което се стреми личностьта, тогава тя се обявява за сѫществующето—но, освенъ това, една и сѫща личность може да бѫде въ сѫщото време за и противъ сѫществующето. Нека вземемъ отъ една страна тѣзи партии, които наричатъ съ общото име консервативни партии. Нѣма нито една отъ тѣзи реакционни партии, която да не прави всѣки день измѣнения въ законитѣ, въ учрежденията и съ това да прави измѣнения въ сѫществующето. Сѫщитѣ тѣзи партии на-

даватъ закони за покровителството на индустрията или земледѣлието; възставатъ противъ „дѣдо Адамовото рало и бабиното Евино вратено“, и въвеждатъ машинизма въ индустрията и въ земледѣлието. Но всичко това значи да отрицаватъ сѫществующето и да се обявятъ за нѣщо ново, за напредъкътъ. Но въ сѫщото време тѣзи партии искатъ да запазятъ господството на религията, монархическата власть и капитала и въ това отношение тѣ сѫ несъмненно за застоятъ. Ако вземемъ сега партията стояща на противоположниятъ полюсъ, ний ще видимъ сѫщо така тя да съединява двата елемента застой и напредъкъ въ едно. Социалистическата и революционната партия се стреми да унищожи държавната власть и капиталистическата частна собственность и въ тъзи смисль тя се обявява противъ сѫществующето. Обаче сѫщата тъзи партия ви заявява, че тя иска да съхрани нѣкои плодове на днешната цивилазия: машинизма, искуствата, наукитѣ, материалнитѣ богатства и пр. Въ тъзи смисль, социалистическата партия, колкото и революционна да се явява тя, обявява се за съхраняване на сѫществующето. Но това, което може да се каже за партиитѣ и класситѣ, може да се каже и за отдѣлнитѣ личности. Нѣма личность — която въ извѣстна смисъль да не се явява и отрицатель на сѫществующето и застоя. Въ резуме казано, всѣки човѣкъ е едно следъ друго и за и противъ сѫществующето, всѣки човѣкъ е едновременно за една часть или една форма на сѫществующето, когато е противъ другата часть или другата форма на сѫществующето. Всѣки човѣкъ е „инертенъ, неподвиженъ и ленивъ“ въ едно отношение, когато е „живъ, подвиженъ и новаторъ“ въ друго отношение. Обаче, това, което е общо на всички хора, не може да послужи за тѣхното различаване. Никой не може да раздѣли хората на двѣ категории, напр. на хора бдящи и хора спящи по тъзи проста причина, че нѣма човѣкъ, който да не спи и който да не бди. Но, вижда се, нѣкой си е оскубалъ крилата на „критическата мисъль“ на г. Деборова и тя бѣдната, неможе да се издигне на висотата на единъ човѣшки ръстъ и да забелѣжи това, което забелѣзватъ всички хора.

* * *

Но какво разбира г. Д. подъ „инертна масса“ и подъ „*интелигенция*“? Или г. Д. подъ интелигенция неразбира нищо

— и тогава съ него е излишенъ всѣки споръ—или пъкъ той разбира това, което разбиратъ обикновенно образованитѣ, просвѣтенитѣ, т. е. всички хора, които боравятъ съ наукитѣ, съ искуствата, съ литературата, съ философията и пр. И г. Д. нѣма право да дава друго тълкование на тъзи дума, защото тя не и измислена отъ него, а се употрѣбява въ нѣмскиятъ, русскиятъ и българскиятъ язици и си е придобила вече известно опредѣлено значение: именно това което дадохме по-горѣ. Въ противоположностъ на интеллигенцията, непросвѣтенитѣ, необразованитѣ, съставляватъ „инертната масса“.

На първата отъ тѣзи групи — на интеллигенцията г. Д. приписва всички въобразими и невъобразими качества и добродѣтели: тя владѣе „критическата мисъль“, тя е храбра, неустрашима, самоотвержена, милостива, далекогледна. Когато тя е надвивала— „тогава се распространява християнството, развиватъ се наукитѣ, побѣждава революцията за човѣшки права, распространява се свободата“.

Наопаки, инертната масса е невѣжественна, егоистична, жестока („самодоволна въ своята калъ като патка въ боклукътъ“). Когато надвива массата, тогава тя осѫжда на смъртъ Сократа, распина Христа, разорява Албигойцитѣ, изгаря Хуса, Джордано Бруно и Сервета, мѫчи Галилея, прѣслѣдва енциклопедиститѣ, испѫжда Канта, обѣсва Левски, убива Ботева и т. н.“.

Ахъ каква отвратителна канальа е тъзи масса! Нѣма зло, нѣма безчиние, нѣма произволъ, който да не иде отъ нея. И въпреки това тъзи масса всѣкога се оплаква, че е притисната, грабена, мѫчена и до такава степень, щото и самъ г. Деборовъ усѣща нуждата да й помогне съ своята „критическа мисъль“. Има една еврейска пословица, която казва: „евреинътъ бие и еврейнътъ плаче“. Мигарь сѫщо така инертната мъсса мѫчи другитѣ, а се оплаква, че нея мѫчатъ? Тука трѣбаада има нѣкакво недоразумение и ний ще видимъ „критическата мисъль“ и въ този случай е много прибързала.

Най напредъ всѣкой ще забелѣжи на г. Д., че, за да може „массата“ да извърши всички онѣзи безчестия и престъпления, които той приписва на нея' тя трѣба да има въ рѫцетѣ си властьта. Следъ това всѣкой ще забелѣжи още, че властьта всѣкога

*) Гл. Б. Сб, стр. 880

е била въ ржцетѣ на тѣзи класси които именно и минуватъ за образовани и просвѣтени. Самъ г. Деборовъ заявява, че „интелегенцията се рекрутира отъ... икономически независими хора". „Массата", следователно, не е извършила никое отъ горнитѣ престжпления по тъзи проста причина, че тя не е можала. Какво би направила „инертната и лѣнива масса" ако й паднеше властьта въ ржцетѣ, това, въ даденията случай, не е важно да се знае, но това, което „массата" не е направила, ний всѣкога можемъ да констатираме.

И наистина кой поднесе на Сократа чашата съ татулътъ? Массата ли? Но главната часть на массата се състоеше тогава въ роби, които нѣмаха ни най малкия достъпъ къмъ политическиятъ и общественъ животъ на Атина. Сократа осждиха неговитѣ събратия изъ аристокрацията, философитѣ и просвѣтенитѣ — сжщитѣ тѣзи, приемницитѣ на които покъсно повикаха Филипа Македонски да ги брани провтивъ демагозитѣ — представителитѣ на една часть отъ „массата", именно на атинскитѣ пролетарии. Да, Сократъ бѣше осжденъ отъ аристокрацията и нейнитѣ жреци и философи, защото проповѣдвалъ „нечестиви учения", именно между „массата" и я възбуждалъ противъ установениятъ редъ.

Кой разпна Христа? Фарисеитѣ и Садукеитѣ докторитѣ на иудейството, тълкователитѣ на Талмуда — съ една дума просвѣтенитѣ, образованитѣ въ нея епоха. А самъ Христосъ бѣше синъ на единъ камънаръ, т. е. синъ на „лѣнивата и инертната масса" и неговитѣ първи ученици бѣха вулгарни рибари и дърводѣлци, прости селяни и занаятчии. Грубата и „егоистичната масса" бѣше, която даде най голѣмиятъ контингентъ на християнски мжченици и никога не трѣба да забравяме, че християнската религия преди да стане религия на силнитѣ, на богатитѣ, на „интелегенцията" и на „критическата мисъль" преди да стане Ейепопеята—преспиващата пѣсенъ на сирмашкитѣ страдния — преди да стане такъва, повтаряме, тя бѣше религията на робитѣ, на массата, освобождението на която обявяваше. Христосъ преди да стане богътъ на тѣзи, за които той казваше, че „по-скоро гимиджийското въже ще мине презъ иглено ухо, отъ колкото богатиятъ да влѣзе въ раятъ", той бѣше приятелътъ и утешителътъ на сиромаситѣ. Но богатитѣ ограбиха не само веществената собственость на бѣднитѣ, но тѣ ограбиха и неговата духовна собственостъ, която преди 18 вѣка бѣше Христосъ.

Кой преследваше албигойцитѣ? Не само не массата, но наопаки албигойското движение бѣше едно масово народно движение въ Южна Франция; затова и противъ него се обявиха баронитѣ, феодалитѣ и духовенството. Сѫщо така църквата, а не массата изгори Хуса; и наопаки въ прочутитѣ хуситски война массата играяше важната революционна роля. Да, имаше една набожна бабичка, която донесе единъ пънь да подкладе огъньтъ, надъ който се печеше Иванъ Хусъ и последниятъ като гледаше това, се провиква: „O, Sancta simplicias“ ! (о, свещенна простота !) Но тази бабичка дѣйствуваше подъ влиянието на католическата „критическа мисъль“ и далечъ да я туряме на страната на массата трѣба да я туримъ въ редоветѣ на „напредъ стремящитѣ се личности“. Ако сѫдимъ по постъпката на тази бабичка — а хората ний трѣба да сѫдимъ по пъстѫпкитѣ имъ — ней не липсва нито „живъ темпераментъ“, нито „силна воля“, нито „голѣма енергия“, нито „подвижность“, нито „рѣшителна инициатива“ — съ една дума ти притежава всичкитѣ качества, за да бѫде интелигентна надъ интилегентнитѣ — primus inter pares.

И после тука не е въпросъ, да-ли массата не е служила за орѫдие на управляющитѣ интелигенции отъ различнитѣ епохи, а въпросътъ е да видимъ, до колко „рѣшителната инициатива“ въ всички изброени отъ г. Д. престъпления принадлежи на массата. А въ това отношение ний видѣхме, че интелигентнитѣ класси сѫ проявили голѣма „подвижность“. Нека разгледаме и останалитѣ престъпления на „тъмната масса“. Ней г. Д. приписва изгарянието на Джордано Бруно. Но известно е, че Джордано Бруно бѣше изгоренъ отъ езуититѣ, защото той отричаше „критическата мисъль“ на Аристотеля, която съ голѣма настойчивость поддържаше всичката тогавашна интелигенция, състояща се, главно, въ калугеритѣ. Джордано Бруно пишеше наистина химни на „Магарията“, т. е. на тѫпостьта — химнъ, който бѣше единъ косвенъ упрекъ на народа, на „массата“, гдѣто е толкова довѣрчива въ „критическата мисъль“ на официалната църква. Джордано Бруно изгорѣ мѫченикъ за науката и „массата“ и борящъ се противъ „критическата мисъль“ на католицизма. Въ името на последньото и въ името на догмитѣ на Аристотеля бѣше мѫченъ и Галилей.

Въстържествуването на реформацията е едно тържество на „критическата мисъль“. Тъй казва г. Д.. А въ името на

кого бѣше изгоренъ въ Женева Серветъ? Той бѣше изгоренъ отъ калвиниститѣ въ името на реформацията, въ името на протестанската „критическа мисъль“. Нѣколко години преди това въ Германия бѣше обезглавенъ Томасъ Мюнцеръ— предводитель въ селскитѣ войни въ името на сѫщата „мисъль“. И пакъ въ името на сѫщата мисъль Лютеръ отправяше проклятия и заплашвания срѣщу въстаналитѣ нѣмски селяни.

И следъ всичко това, ний можемъ да кажемъ за „критическата мисъль“ ,сѫщото което г-жа Роланъ казваше за “свободата“: „О, свобода, колко престъпления сѫ извършени въ твое име“.

Кой испрати на заточение въ Сибирскитѣ рудници нашиятъ великъ учитель и предшественникъ Чернишевский. Развѣ русскиятъ народъ? Не, него го испратиха въ заточение покровителитѣ на Б. Сбирка, русското правителство въ името на своята византийско-православно-славянофилска „критическа мисъль“. Въ това русската „масса“ е толкова виновата и отговорна, колкото виноватъ и отговоренъ е българскиятъ народъ за мѫченическата смъртъ на Денча Тюфекчиевъ — жертва на народнолиберална интелигенция. Сѫщо така Левски и Богева уби не „массата“, а тѣзи на които редакторитѣ на Б. Сбирка испращаха „махзари“, гдѣто развиваха своята „критическа мисъль“.

„Критическата мисъль“ прилича на сабята на Жозефа Прюдома, за която последний казваше: . . . , j'en servirai pour défendre ma patrie et au besoin pour la combattre! (Азъ ще си служа съ нея да защитявамъ своето отечество, а въ случай на нужда и да го нападамъ). И не само сабята на Жозефа Прюдома се е одухотворила въ „критическата мисъль“, но и самъ г. Прюдомъ се е въплотилъ въ г. Деборова. Последниятъ сѫщо си служи съ „критическата мисъль“ да напада капитализма, между четиритѣ стѣни на Цюрихскиятъ „Eintracht“ и да го защитява между двѣтѣ корици на Б. Сбирка. Но уважаемиятъ распространитель съ „популярнонаучни цѣли и нищо повече“, малко ни интересува въ даденията случай и ний можемъ да се повърнемъ къмъ „лѣнивата и инертна масса“ и „подвижната, рѣшителна и енергична“ интелигенция.

И какво виждаме изъ приведенитѣ горѣ факти, които ний би могли да увеличимъ до безкрайность? Преди всичко ний видѣхме, че г. Д. съ такава безцеремоность рови изъ историята,

съ каквато безцеремоность той мѣни своитѣ — „научно популярни цѣли“. На „инертната и лѣнивата масса“ той приписва престъпления и постъпки, които не само изискватъ „рѣшителна и енергична инициатива и подвиженъ темпераментъ“, качества които споредъ г. Д. може да има само интелигенцията, но, което е най-главното, които сж извършени отъ „интелигенцията“. И наопаки реформаторски движения вършени по инициативата на массата той приписва на интелигенцията. Освенъ на християнството въ старо време ний би могли да посочимъ на много средневѣковни съ социално съдържание религиозни движения, които отиваха по своята революционность много по надалечъ, отъ колкото сж отивали най-крайнитѣ групи изъ интелигенцията. Такива сж напр. сектитѣ на Моравскитѣ братя и Адамититѣ, които отрицаваха частната собственостъ и тогавашната форма на брака. Най грандиознитѣ движения отъ настоящето столѣтие Чартисткото движение въ Англия; Юнското движение (1848) и коммуната (1871) г. въ Франция, както и съвременното международно социалистическо движение сж били и сж чисти массови движения, които не само не ставатъ по инициативата на интелигенцията, но въпрѣки нея.

Но, да оставимъ тѣзи нѣколко движения на страна. Ако счетехме всичкитѣ други исторически движения като резултатъ отъ инициативата на интелигенцията, то пакъ не по малко несъмненно остава, че безъ помощьта на „инертната и лѣнива масса“ нито едно отъ тѣзи движения не би се случило. Безъ помощьта на „массата“ не би станало нито реформацията, нито различнитѣ политически революции и национални движения, които пълнятъ миналото и настоящето столѣтие. Но щомъ като приемемъ това — а ний сме принудени да го приемемъ, ако уважаваме историческата истина — тогава падатъ и всичкитѣ тѣзи качества на „инертностъ, неподвижностъ, реакционостъ“, които г. Д. приписва на „массата“. Наопаки, тя се явява крайно революционна и много често по-голѣма отрицателка на „миналото“, нежели „критическата мисъль“ на почитаемата интелигенция.

И още еднъжъ ний дохождаме до заключение, че това раздѣление на обществото „на двѣ равни части“ а все таки едната „по-голѣма“, а другата „по-малка“, отъ които първата „неподвижна“, а втората „подвижна“ съ прилежащитѣ на всѣка една отъ тѣхъ качества, е едно фантастическо раздѣление.

Неспособенъ да разбере историческиятъ процесъ, г. Д. изнасилва фактитѣ, като ги подгонва подъ своитѣ априорни идеи. Ако г. Д. бѣше малко по-скроменъ въ распространението на „научно-популярнитѣ цѣли“, той щѣше да последва съвѣтътъ на Жозефъ де Местръ, който казва, може би, като е предчуствовалъ появяването на новата звѣзда въ Б. Сбирка: „на късогледитѣ не е дадено да пишатъ История“.

* * *

Но ний отпуснахме твърдѣ дългъ кредитъ на терминитѣ: „критическа мисъль“ и „интелигенция“. Време е да видимъ, каква е реалната стойностъ на тѣзи термини.

Като махнемъ мистериознитѣ свойства и сили, които г. Д. приписва на „критическата мисъль“, последнята въ сѫщность не значи нищо друго, освенъ подвеждането на явленията и събитията подъ единъ известенъ аршинъ. Человѣкъ добива или самъ си създава съ елементи, които черпи изъ околната му срѣда, известни понятия, известенъ критериумъ, съ който мѣри и сѫди за събитията и явленията и удобрява или неудобрява дѣйствията и постъпкитѣ на своитѣ подобни. „Критическата мисъль“ е, значи, суммата, на идеитѣ, понятията, вѣрванията и убежденията на всѣки человѣкъ. Но всѣки человѣкъ има убеждения и вѣрвания, всѣки человѣкъ удобрява или неудобрява — съ една дума всѣки человѣкъ е едно критическо мислящо сѫщество. И да раздѣляме хората на „критически мислящи“ и „не—критически мислящи“ има толкова смисъль, колкото ако ний би поискали да раздѣлимъ хората на хора съ умъ и съзнание и хора безъ умъ и съзнание. Важното за историка и философа е да знае, не да-ли хората иматъ идеи и убеждения, но какви сѫ тѣзи убеждения, какво е съдържанието на „критическата мисъль“. Отговарятъ ли тѣ на нуждитѣ на времето, съгласни ли сѫ съ данитѣ на науката и намиратъ ли своето оправдание въ економическиятъ или въ общественниятъ процессъ на епохата. У едни убежденията, идеитѣ, критериума, т. е. критическата мисъль е реакционна, у други революционна; у едни тя може да иска да съхрани настоящето, а у други да го измѣни. Съ една дума, тя е способна на всичко и на нищо. Тя е единъ етикетъ — може би единъ привлекателенъ етикетъ, защото има известни думи, които обайватъ наивната масса и интелигенция — но подъ които мо-

же да се крие всичко, както подъ лъскавитѣ аптекарски обвивки може да се крие нѣкоя силна отрова или нѣкой сладъкъ хапъ.

Съ вашата „критическа мисъль“ вий никого не можете измами, г. Деборовъ! Всѣкой ще поиска да знае, какво се крие подъ нея. А какво се крие подъ нея, това ний ще видимъ по-долу.

Нека видимъ сега, какво означава терминътъ „интелигенция“. Както вече казахме, тя значи съвокупностьта на образованитѣ хора като тълкуваме думата „образование“ въ нейниятъ най-широкъ смисъль. И това не е едно произволно тълкувание, а едно общеприето тълкувание. Затова и къмъ интелегенцията се причисляватъ славянофилитѣ, както и западницитѣ въ Руссия. Къмъ нея принадлежатъ денонсиаторитѣ и палачитѣ на Чернишевски, както къмъ нея причисляватъ и самиятъ Чернишевски. Къмъ нея у насъ принадлежатъ либералитѣ и консерваторитѣ и руссофилитѣ и руссофобитѣ. Самъ г. Деборовъ причислява къмъ нея поповетѣ, правителството, и пр. Съ една дума, ако интелигенцията дава по нѣкой пѫть мѫченици, сѫщо тя дава и притѣснителитѣ, съдиитѣ, прокуроритѣ, жандармитѣ и палачитѣ. Тя дава Стамбуловци, Стоиловци, Цанковци и пр. Това кратко и бѣгло изложение, което всѣкой може да попълни съ изобилнитѣ примѣри, които ни дава настоящето и миналото, показва че интелигенцията далечъ не представлява една еднородна масса, преследвающа една еднаква цель, и този, който говори за нея, като за нѣщо цѣло, което „създава прогресса на обществото“, нарочно или несъзнателно си затваря очитѣ предъ най-очибиющата дѣйствителность.

Ако въ обикновениятъ разговоренъ езикъ има многобройни варваризми, ний трѣбва да се вардимъ да ги внасяме въ науката — въ историята въ даденията случай—и да имъ приписваме смисъль и значение, който тѣ не могатъ да иматъ. Нищо толкова не бърка за разбиране на историческиятъ процессъ, колкото тѣзи многобройни термини, които нѣкои „критически мислящи личности„ пренасятъ изъ настоящето, гдѣто тѣ могатъ да иматъ известно временно значение, въ миналото, гдѣто тѣ сѫ безъ всѣкакво значение.

Когато класифицираме хората отъ миналото и настоящето, ний трѣбва да се водимъ строго отъ това, подобно на въве-

деното следъ Кандоля въ геологията, правило: „една класса е единъ сборъ отъ индивидуми, които приличатъ по между си повече, отъ колкото неприличатъ на други едни индивидуми“.

Когато ний искаме да правимъ една классификация на хората по тѣхното материално положение, по тѣхното отношение въ производството (индустрията, земледѣлието и търговията), горньото правило ний испълняваме безсъзнателно. Никой историкъ не ще смѣси робътъ съ робовладѣлецътъ, крепостникътъ съ феодалътъ или работникътъ съ ступанътъ му. Сѫщо когато правимъ една идеологическа классификация, ний трѣбва да раздѣляме хората споредъ тѣхнитѣ възрения, върху миналото, настоящето и бѫдѫщето, споредъ тѣхнитѣ, идеи и убеждения и цели, а не да съединяваме въ една обща категория хората съ най-различнитѣ и най-противоположнитѣ идеи, възрения и програми. Ако всички „интелигентни“ ги съединява това общо, че тѣ всичко знаятъ, да четатъ и да пишатъ — което впрочемъ съ распространението на народното образование престава да бѫде тѣхна привилегия—то тѣхъ ги раздѣлятъ идеитѣ и взглядоветѣ — това именно, което трѣбва да лежи въ основата на идеологическата классификация. По този начинъ много ще избѣгнатъ непріятностьта да бѫдатъ турнати въ сѫщата категория съ г. Деборовз, макаръ и да сѫ „интелигентни“ като него.

И важниятъ въпросъ за човѣкътъ на науката, както и за практическиятъ дѣецъ, който иска да извади едно поучение изъ историята, е да открие въ какво се състои тъзи разлика, отъ гдѣ произлиза тя и отговаря ли на нѣкаква реална разлика— заключающа се въ самиятъ животъ. Но това не е работа на „критическата мисъль“, съ оскубанитѣ крила, на г. Деборова.

* * *

Въ противоположность на консепцията на г. Деборова и на множество подобни други мировъзрения, гдѣто историята се предава като една прикаска съ своитѣ фантастически херои, които, както това е случая съ всѣка прикаска, предназначена за наивнитѣ малки дѣца, даже когато тѣ носятъ громкото име „интелигентни“, иматъ свърхестественни и свърхчовѣшки свойства — въ противоположность на това, повтаряме, социалиститѣ се придържатъ отъ самата историческа дѣйствителность. Свободни отъ това малко-много лицемѣрно

поклонение на думитѣ, далечъ отъ всѣкакви ласкателства по адресътъ на „интелигентнитѣ“ тѣ нѣматъ друга задача освенъ откриването на истината. И тѣхнитѣ дълги трудове и изследования, подпомагани отъ ежедневниятъ и по нѣкога твърдѣ горчивъ опитъ, тѣхнитѣ системи развивани и поддържани отъ всемирнитѣ гений: Сенъ-Симонъ и Фурие (Франция), Оуенъ (Англия), Марксъ и Енгелсъ (Германия) доведоха до това откритие, което пръвъ пѫть биде ясно формулирано въ 1847 въ знаменитиятъ Манифестъ на Комунистическата Партия, написанъ отъ Маркса и Енгелса:

„Die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassen Kämpfen“

„Историята на всички досегашни общества е история на классовитѣ борби“.

Намѣсто „масса“ и „интелигенция“, намѣсто „критическа мисъль“ и „инертность, лѣнность и неподвижность“ ний виждаме въ Историята различни класси, които се борятъ помежду си и борбитѣ на които съставляватъ и самата История; тѣзи борби създаватъ революции или реакции, застои или напредъкъ, тѣ пълнятъ и владѣятъ всичката човѣшка дѣятелность духовна, политическа или економическа.

„Свободни и роби патриции и плебеи, чокои и крепостни, мастори и чираци, на късо, подчинители и подчинени се намираха въ постояна вражда помежду си, водѣха една непрекъсната, ту скрита, ту явна борба, една борба която въ всѣкой случай завършваше или съ революционното преобразуване на обществото или съ общото исчезване на борящитѣ се класси.

„Въ първатѣ епохи на историята ний срѣщаме почти на всѣкъдѣ едно пълно раздѣление на обществото на различни съсловия, едно пай разнообразно распредѣление на хората по общественното имъ положение. Въ старий Римъ ний имаме патриции, войници, плебеи, роби; въ среднитѣ вѣкове — феодали господари, вассали, мастори, чираци, крепостни и при това всѣка една отъ тѣзи класси се распадаше отново на особни групи.

„Излѣзлото изъ паданието на феодалното общество съвременно буржуазно общество не премахна классовитѣ

противоречия. То само намѣсто старитѣ тури нови класи, нови условия за подчинението, новъ образъ на борбата.

„Нашата епоха, епохата на буржуазията все таки се отличава по това, че тя опрости классовитѣ противоречия. Цѣлото общество се раздѣля все повече и повече на два голѣми неприятелски лагери, на двѣ голѣми една противъ друга противопоставени класи: буржуазията и пролетарията. . . .“

Ето ни съборени изъ облацитѣ на фантазията и на свѣрхчовѣшкитѣ херои, върху земята, но все таки не толкова низко щото да може да съзре това „критическата мисъль“ съ оскубанитѣ крила на г. Д.

„Историята на всички досегашни общества е история на классовитѣ борби“,—това ще рече, че всичкитѣ революции и реформи се състоятъ въ победата на една класса върху друга. Тѣзи, които сж запознати съ социалистическата литература, познаватъ многобройнитѣ примѣри, които социалиститѣ привождатъ за доказателство на своята теза.

Ний тука ще поговоримъ за едно събитие, за което обикновенно малко се е говорило. Думата ни е за реформацията.

Има историци, които ограничаватъ реформацията съ името на Лютера и неговитѣ фамозни 93 тезиси. Има и други предполагаеми „критически мислящи личности“, които считатъ реформацията за резултатъ на своята „критическа мисъль“. Всичкитѣ тѣзи обяснения, колкото прости и удобни да сж, иматъ това достоинство, да не обясняватъ абсолютно нищо.

Има други историци, които гледатъ на работитѣ по-малко „критически“, отъ колкото „критическата мисъль“, но по-вѣрно и безпристрастно. Такъвъ е напр. нѣмскиятъ историкъ отъ началото на настоящето столѣтие Херенъ.

Той забелѣзва преди всичко, че реформацията имаше единъ широкъ политически характеръ. „Нейнитѣ нападки се насочваха още отъ началото не само противъ доктринитѣ, но сщо така противъ иерархията, дълбоко вкорѣнена въ правителствата и въ администрациитѣ на всички сществующи тогава държави; въ всичко, което произтичаше отъ такава една причина, смѣсването на политиката и религията ставаше не-

*) Гл. Нѣмското издание за 1872 г. стр. 5—6

избѣжно"*). А кого врѣдяше тъзи „иерархия"? Кого тя притѣсняваше? Разбира се, не тѣзи които живѣеха отъ нея, не князетѣ, не дворянитѣ, не чиновницитѣ и военнитѣ, а отъ нея страдаше народа.

Но народа не представлява една еднородна масса съ еднакъвъ интересъ, а е раздѣленъ на малко или много обществени класси и групи съ различни интереси, съ различни материални и морални сили. И нека видимъ пакъ у сѫщиятъ авторъ, коя класса изъ народа игра тогава първенствующа и преобладающа роль.

„Вънъ отъ дворянството и духовенството, които съставляваха горнята и привилегированата класса, която бѣше освободена отъ повечето данъци и заемаше първото мѣсто въ държавното управление, бѣше се образувала въ обогатевитѣ отъ търговията градове едно трето съсловие съвсемъ чуждо на системата на чистиятъ феодализмъ. Това трето съсловие съставляваха свободнитѣ граждани (буржуазията). Въ народнитѣ събрания викаха депутати и отъ тѣхъ, за да гласуватъ данъци, по-голѣмата часть отъ тѣжестьта на които падаше пакъ върху тѣхъ. Голѣмата часть на селското население въ тъзи епоха още малко или много напълно подчинена и прикрепена къмъ земята нѣмаше още политическо сѫществуване въ народа. Положението на последнитѣ двѣ класси (буржуазията и селянитѣ N. B.) съдържаше семето на революцията, което, рано или късно, неизбѣжно трѣбашеда се развие, макаръ и да не бѣше възможно да се предвиди нито епохата нито формата на това развитие"**).

Тука Херенъ говори за общото състояние на Западна Европа въ XIV и XV столѣтие. Епохата, въ която се разви „семето на революцията" въ Германия, бѣше въ началото на XVI столѣтие, а „формата", която прие това развитие бѣше именно реформацията.

Въ Германия въпросната борба бѣше толкова по-лесна и по-незбѣжна, защото тамъ буржуазията бѣше получила едно извънредно развитие. „Ти пълниш е многобройнитѣ градове, които

*). *Гл.* Manuel historique du système politique des Etats de l' Europe, par M. Heeren. Traduit de l'allemand sur la troisieme édition *и пр.* Bruxelles 1834. *T, I, стр. 53.*

**) Heeren, *I. I, стр. 10 — 11.*

били на половина или напълно бѣха свободни . . . . богати и упражняваха едно голѣмо влияние върху политиката. Това влияние добиваше голѣма сила отъ тѣхнитѣ конфедерации, като напр. Ханзата на северъ, Швабскаталига на югъ. . . . Тѣ имаха най-сетне своя милиция и свои наемни сълдати . . . което имаше голѣмо значение за нея епоха, когато, тъй да се каже, още не сѫществуваха съвсемъ редовнитѣ войски".*)

И тъй ний виждаме следствие на търговията —което изъ Италия (Генуа и Венеция) се пренесе по течението на р. Елба и по брѣговетѣ на северното и балтийско морета, да се развива една силна класса на търговци, която бѣше сполучила да си извоюва извѣстна свобода, по която все таки се намираше подъ опекунството економическо и политическо на църквата и дворянството. Тъзи класса именно дигна знамето на бунта, а Лютеръ й пришепна на ухото, че Богъ нѣма нищо противъ нея. Борбата, която бѣше насочена главно противъ духовенството, което тогава бѣше единъ могѫщъ факторъ, което съ своитѣ нечувани злоупотрѣбления и търговия бѣше възбудило противъ себе си массата, неизбѣжно прие религиозенъ характеръ. Но никой, като вземе предъ видъ разположението на непиятелскитѣ армии, което дадохме по-горѣ, не ще испусне изъ предъ видъ, че нейното съдържание бѣше политическо, а подъ политиката идѣше незабавно економиката — господството на буржуазията, на нейната търговия и на нейнитѣ интереси. Самитѣ спорове, които се водѣха тогава между Лютера и католицизма бѣха толкова проникнати съ богословската схоластика, съ своето тълкуване на заповѣдитѣ на светитѣ отци, на рѣшенията на вселенскитѣ събори, щото тѣ не бѣха достѫпни за народа и никой не би си помръднилъ малкиятъ палецъ да вземе страната на Лютера, ако побѣдата на Лютера не бѣше сигналътъ на една друга широка политическа побѣда. Самъ Лютеръ бѣше дѣте на едно дълго движение въ массата на недоволство и възмущение, което бѣше вече още преди Лютера формулирана и облечена въ философска форма отъ Хумманиститѣ. Последнитѣ въ своитѣ най прословути изречения ubi bene ubi patria (кѫдѣто е добро, тамъ е отечеството) не оправдаваха освенъ международния характеръ, който бѣше взела германската търговия въ нея епоха.

*) Neeger, t. 1, *стр. 60—61.*

Тукъ ний не можемъ да се впущаме въ подробноститѣ на тъзи война—реформацията въ различнитѣ ѝ фазиси и за последствията, които тя има; но нейниятъ классовъ характеръ е вънъ отъ всѣкакво съмнѣние. Сѫщо такива епизоди изъ классовитѣ войни сѫ политическитѣ революции и национални движения отъ миналото и настоящето столѣтие. И да не мислятъ „критически мислящитѣ личности", че на Истокъ е работила „критическата мисъль", когато на Западъ сѫ дѣйствували классовитѣ войни. Не! Классовата борба пълни историята не само на западнитѣ народи, *по на всички исторически народи*.

До като въ миналитѣ времена борбата се водяше между господствующитѣ класси — дворянството и духовенството отъ една страна и буржуазията и селската масса отъ друга, днесъ тъзи борба се води между буржуазията и пролетарията. Най новата история на всички цивилизовани европейски държави е пълна съ конфликти, кървави твърдѣ често, между работницитѣ и капиталиститѣ. Всичкитѣ класси се изредиха на държавната власть; сега е редътъ на работната класса. Наистина тя е предназначена отъ историята да унищожи и самитѣ классови противоречия и борби, но унищожение ще стане само следъ като прекара единъ малко или много дълъгъ — това ще зависи отъ трудноститѣ, които ще срѣщне при постиганието на задачата си — периодъ на държавното управление.

До сега, както казва Марксъ въ своята „*Нищета на философията*", прогреса се извършваше отъ меншеството въ полза на меншеството. Това меншество се наричаше онзи денъ патриции, вчера феодали, днесъ капиталисти. Обаче съ идванието на работната класса на историческата сцена прогресса ще се извършва отъ болшинството въ полза на болшинството.

По отношение къмъ феодализма буржуазията бѣше една революционна класса, но днесъ тя е една реакционна класса, защото тя иска да запази сѫществующия редъ на нѣщата, когато работната класса е една революционна класса, защото се стреми да уничтожи този редъ. Работната класса е днесъ единствената прогресивна и свободолюбива класса. Единственно тя приготвя блестяще бѫдѫще на цѣлото човѣчество въ материално отношение, но тя приготвя сѫщевременно условията за пълното разцъвтѣвание на наукитѣ и искуствата. Който е за свобо-

дата, прогресса и измѣнението на днешнитѣ неправди, който иска щастието и благоденствието на чолѣчеството, и развитието на наукитѣ и искуствата, той трѣбва да влезе въ редоветѣ на борцитѣ на работната класса. А това може да стане само съ прегръщанието на социалистическиятъ идеалъ.

Ний не се боимъ да кажемъ, защото сме напълно и искренно убѣдени: „Вънъ отъ нашата църква нѣма спасение и който не е съ насъ, е противъ насъ!“ Всички учения, вънъ отъ социалистистическото, по разрѣшението на социалния въпросъ сѫ една съзнателна или несъзнателна измама. Единственно социализмътъ представлява истината, цѣлата истина.

* * *

А кадѣ остана „интелигенцията“ „съ критическата мисъль“? „Интелигентнитѣ“ не сѫ били нищо друго освенъ изразителитѣ и представителитѣ на тъзи класса, къмъ които сѫ принадлежали. Тѣхната „критическа мисъль“, далечъ да създава нѣщо, имъ е наложена отъ околната среда, отъ классовитѣ интереси, които представляватъ. Затова и ний имаме толкова различни интелигенции, колкото и обществени групи и класси има. Да представяшъ „интелигенцията“ за нѣщо цѣло ще рѣче да игнорирашъ, че обществото се състои отъ класси. Да налагашъ на „интелигенцията“ една обща программа и една еднаква цель ще рече да игнорирашъ, че хора съ противоречиви интереси немогатъ да преследватъ една и сѫща цель. За да имъ наложишъ една и сѫща программа, по напредъ трѣба да уравнишъ тѣхнитѣ интереси, т. е. да унищожишъ днешниятъ общественъ редъ, който почива върху противоречията, въ нитереситѣ, а до тогава трѣба да се обръщатъ до тѣзи, които сѫ *заинтересовани* въ това унищожение.

„Интелигентнитѣ“ сѫ барабанчицитѣ и знаменосцитѣ на различнитѣ обществени класси и групи. Обаче никой не ще ви каже, че сраженията и побѣдитѣ се правятъ отъ знаменосцитѣ и барабанчицитѣ и че тѣ сѫ рѣшающия елементъ въ побѣдата, а не количеството, дисциплината и оржжието на сълдатитѣ. Обаче тъкмо обратно твърди г. Д., като казва, че „интелигентнитѣ“ правели революциитѣ и създавали прогресса. Не ще сторите злѣ, г. Деборовъ, да се обърнете зъмъ вашия сътрудникъ Д-ръ Пасманика да ви оперира този катаракть изъ очитѣ, който ви бърка да виждате най очевиднитѣ нѣща.

Ако погледнемъ специално на поведението на учащата се младежъ, ний ще видимъ, най категорически потвърдена нашата теза.

Въ срѣдата на това столѣтие въ Германия имаше политическо движение между учащата се младежъ. Днесъ сжщата тази младежъ не прави друго освенъ „к о м е р и“ (гуляи), гдѣто намѣсто политика и философия се расправя за хубавичкитѣ „б а к ъ-ф и ш е“ (млади момичета). Отъ гдѣ тъзи промѣна? Напредъ „интелигентитѣ“ дѣйствуваха въ интереса на своитѣ бащи, своитѣ роднини, своитѣ близки, въ своятъ собственъ интересъ. На всѣка стъпка тѣхнитѣ бащи биваха нагрубявани отъ царската полиция и царскитѣ хора, плащаха данъци и нѣмаха право на гласъ въ държавното управление. За самитѣ тѣзи учащи се младежи кариерата бѣше затворена и можаха да се издигнатъ само тѣзи, които се намиратъ подъ специалното покровителство на нѣкоя царска слугиня или на нѣкой царски коновѣцъ.

Но днесъ всичко това се измѣни. Бащитѣ дойдоха на власть, а предъ синоветѣ се отвориха кариери. И ако преди имаха причини да правятъ съзаклятие и заговори, сега тѣ иматъ толкова, ако не и повече причини, да стоятъ мирни.

Сжщата промѣна стана и въ френската младежъ. Днесъ най-голѣмитѣ нейни политически манифестации сж „мономитѣ“ и чюпяние кюпенцитѣ на еди кои си домове.

И тя сега има причини да стои мирна. Кариерата е отворена предъ нея, когато напредъ, службитѣ и мѣстата, бѣха само за нѣколко „fils à papa“ et „fils d' archevêques“ — за незаконороденитѣ синове на голѣмцитѣ и архиепископитѣ*).

А у насъ?

Сжщата участь сполети и ще сполетя нашата учаща се младежъ.

Подъ турското иго тя се движеше и мърдаше, туряше си „национални идеали“ и пр., правеше заговори и възстания. И защо не? Вратата къмъ държавнитѣ столове бѣше за тѣхъ затворена; тѣхнитѣ бащи биваха оскърбявани и ограбвани на всѣка крачка отъ „краставото занятие“. Тогава тя бѣше ре-

*) *Ученицитѣ на Политехническото Парижско училище бѣха известни по своитѣ революционни републикански традиции. Но достатъчно бѣше едно движение противъ интереситѣ на нѣкоята класса, за да покажатъ истинската си природа. Въ времето на коммуната тѣ бѣха едни отъ най-ожесточенитѣ защитници на „реда“.*

волюционна и Раковски я наричаше „златная болгарска надежда“.

Но днесь тя, осъществи това, което съставляваше истинскиятъ идеалъ, който тя сама, може би, несъзнаваше и облачаше въ идеологическа промѣна. Не отъ нея ли излѣзоха тѣзи, които отъ 18 години насамъ вървятъ всредъ крьви и трупове, заменяватъ насилието съ произволъ, произволътъ съ насилие, кражбата съ грабежъ и грабежътъ съ кражба? Въ това тя не развиваше, освенъ своятъ „първороденъ грѣхъ“. „Змията да си покаже главата чака видѣлото“, казва единъ отъ героитѣ въ Юлий Цезарь. Интелигенцията, за да си покаже истинскитѣ цели, чакаше „Свободна България“.

Несъмненно, въ нея има елементи, които ще минатъ на страната на работницитѣ. Очевидно, че преди всичко това сж тѣзи, които излизатъ изъ самата работна масса. Но това е една „интелигенция“, която още не се е създала, защото и образованието не е проникнало въ самата масса. И когато говоримъ за „интелигенцията“, само по себе си ний изключваме работническата интелигенция. Ний говоримъ за буржуазната интелигенция, защото до сега, главно, буржуазията е имала възможностьта да даде образование на дѣцата си.

Но и отъ самата буржуазна интелигенция има елементи, които ще минатъ на наша страна. Именно излѣзлитѣ изъ дребната буржуазия, а сжщо и изъ средната и едрата буржуазия могатъ да се намѣрятъ, но само единици, които да минатъ на страната на работницитѣ.

Върху нашето отношение къмъ различнитѣ категории на интелигенцията ний сме писали и тукъ на сжщото мѣсто въ „la Reunesse Socialiste“ въ Италиянското ни братско списание „Critica Sociale“ и излишно е да се повръщаме върху този въпросъ. Освенъ това нашитѣ читатели имаха случаятъ да четатъ по сжщото въ миналитѣ книжки авторитетното мнение на Каущки,

Обаче което е несъмненно и което всѣкой трѣба да знае то е, че социалиститѣ въ противоположность на всички други партии нито правятъ апелъ къмъ „критическата мисъль“ на „интелигенцията“, нито очакватъ спасението отъ нѣкакво си „ново поколение съ свежи идеали въ душата“, което несъмненно ще бжде по лошо отъ днешното. Социалиститѣ заявяватъ, че интереситѣ на човѣчеството, на прогресса и на науката съста-

влават днесъ едно съ интереситѣ на пролетарията, а „златната надежда“ на пролетарията —това сѫ собственитѣ негови рѫцѣ.

* * *

г. Деборовъ излага петь условия, на които трѣба да отговаря инелигенцията въ своята дѣятелность. Излишно е да говоримъ още еднъжъ, че подобно едно искание предполага еднородность въ интелигенцията, която и несъществува и, значи, неговото материално осъществяване става невъзможно. Все таки нека разгледаме на бързо, кои сѫ тия петь условия.

„Първото условие е щото интелигенцията да притежава дѣйствително всичкитѣ резултати на науката“. (Курсивъ на г. Д.) Горчиво ще се лъже всѣки, който би помислилъ, че г. Д. разбира това, което казва.

И наистина. Човѣкъ може да не знае „всичкитѣ резултати на науката“ и все пъкъ да знае тъзи проста истина, че религиознитѣ вѣрвания съ всичкитѣ тѣхни легиони серафими, херувими и други дяволи сѫ плодъ на тѣхнитѣ времена, на миналото и се крепятъ само чрезъ невѣжеството и значи всѣки, който даже отчасти би отговорилъ на първото условие на г. Д. трѣба да знае и исповяда тъзи истина. Обаче г. Д. мисли, че човѣкъ може да знае „всичкитѣ резултати на науката“ да бѫде „интелигентенъ“ и все таки да мисли и учи, че богъ създаде небето и земята въ 6 деня и че следъ като умремъ ний не умираме, защото има у насъ още душа, която ще иде въ раятъ—тамъ ще идатъ душитѣ на „критически мислящитѣ личности“ или въ адътъ. Да, г. Деборовъ мисли тъй, защото той твърди, „че за нашитѣ свещенници ще настъпи може би едно време, когато тѣ дѣйствително ще представляватъ нашата селска интелигенция, както това е било преди освобождението...“ (к. н.)

Ако нѣкой пѫть турнатъ г. Деборова да испитва знанията на хората, то рѣдко ще се намѣри човѣкъ, когото той да не „скъса“ и да не пропустни. Нѣма какво да се каже: като екзаменаторъ г. Деборовъ не е строгъ!

Освенъ това какво вий разбирате подъ „наука“, г. Деборовъ? Несъмненно това, което вий пишите върху миналото, настоящето и бѫдѫщето — това вий считате за „наука“, но вий сами ще се съласите—„непретенционенъ“ какъвто сте вий,—

че за никого вашата „наука“ не представлява голѣмъ интересъ. Следователно хората могатъ да не знаятъ „вашитѣ резултати на науката“ и все таки да бѫдатъ интелигентни.

Следъ това вашето „първо условие“ трѣба да бѫде формулирано тъй: първото условие за човѣка, който пиши е да мисли, какво пиши.

Нека видимъ „второто условие“.

„Второто условие е, щото тя (интелигенцията) да отговаря на условията, при които ще дѣйствува; тя трѣба до нейдѣ да се приспособи къмъ онъзи срѣда, на която ще влияе. Тя трѣба да познава своя народъ, неговото състояние (к. на г. Д.)... тя не трѣба да донкихотствува, а да отгатне историческия моментъ на своята роль, тъй щото нито да остане твърдѣ надирѣ, нито да скача — безъ да има почва подъ краката си — твърдѣ напрѣдъ“... Съ една дума иска да каже г. Д. „тебе думамъ дъще, усѣщай се снахо!“ Социалиститѣ „подскачатъ“ и „донкихостуватъ“, а г. Д. пипналъ „историческия моментъ“ за рогата. Излишно е да се спираме върху тъзи философия за двѣ пари.

Обаче, незабелѣзано, съ „критическата мисъль“ станаха такива промѣнения, щото тя е почти неузнаваема. Мощна и могѫща, каквато бѣше, тя изеднъжъ захваща да зависи отъ нѣкакъвъ си „исторически моментъ“, отъ нѣкакво „състояние на народа“.

Има нѣщо по могѫщо и по-мощно отъ „критическата мисъль“, което се испречва на пѫтьтъ и въпреки нейната „рѣшителность“, „революционность“ извиква й стой! И тя горката, макаръ и „безстрашна“ е принудена да се спре и да прекрати „скачанието си“ напредъ. Тя „движи прогресса“, излиза, че има нѣщо по-силно, което движи самата нея. На първата страница се превъзгласяваше тържеството на „критическата мисъль“, на третата страница се обявява нейното банкрутство. За щастие банкрутира тука не критическата мисъль въобще, а собствената „критическа мисъль“ на г. Деборова.

„Третото условие е щото интелигенцията да концентрира въ себе си най високитѣ морални качества“, нѣма партия или група, която да не поставя това условие на своитѣ членове. Църквата и тя го е вписала въ своитѣ кодекси. Въпросътъ е само, въ какво се състоятъ тѣзи морални качества. Г. Д. зая-

вява, че трѣба да „обичаме народа“, но всѣкой разбира „обичьта“ по своему. И лихваритъ, и попътъ, и правителството, и всички обичатъ народа. Князетѣ не говорятъ за народа иначе освѣнъ „възлюблений ни народъ“, да не би г. Деборовъ да препоржчва сжщата „обичь“.

Като развива третото си условие, напиятъ почитаемъ събесѣдникъ пиши между другото и следующето:

„Вземете и онѣзи хора, които отричатъ дѣятелностъ или борба безъ интересъ личенъ, които признаватъ само классова борба: социалиститѣ. И тѣхнитѣ водители, сир. тѣхната интелигенция с а м о д о т о г а в а и м а х а и и м а т ъ влияние на массата, до когато тѣ се борятъ съвсѣмъ не за с в о и т ѣ интереси, а жертвуватъ личното щастие за други хора, за партията. За това ни дава много примѣри социалистическата партия особенно въ Германия“.

Тука г. Деборовъ съобщава една новина, която ще зарадва всички правителства и особно Германското. Тъзи новина е „социалиститѣ имаха влияние върху массата до тогава“. Значи сега тѣхното влияние върху массата ослабва. Вий щѣхте да получитѣ златенъ кръстъ, скжпий приятелю, но късно сте дошле. Отъ 25 години насамъ всѣки день е обявявана тъзи новина, но тя само тогава ще стане истинска, когато дойде истинскиятъ м е с с и я, а до тогава всичкитѣ мессии сж лъжливи както и всичкитѣ ваши новини. Затова и тѣ никога не могатъ утѣши— даже и васъ не могатъ утѣши.

Може би вий, г. Д., считате, че влиянието на социалистическата партия ослабва, защото по нѣкой пжть излѣзватъ изъ нея по една двѣ „критически личности“? Но, г. Д., това не значи ослабване, а п р е ч и с т в а н и е. А освенъ това, г. Д., вий измѣнявате на даденото си обѣщание да бждете „непретенциозенъ“, когато смѣтате, че вашето излизание изъ нѣкоя група може да я ослаби или пакъ влизанието ви да я усили!

Г. Д. пиши, че социалиститѣ „отричали борба безъ личенъ интересъ“, като „признаватъ само классова борба“. Въ една друга статия ний забелѣзахме, г. Д., че вий обичате да се подигравате съ вашитѣ читатели. Тукъ сме принудени да ви направимъ сжщата забелѣжка. Или вий вземате вашитѣ читатели за толкова безразсъдни, за да не могатъ да направятъ следующето умозаключение: а к о с о ц и а л и с т и т ѣ п р и з н а в а т ъ с а м о к л а с с о в а т а б о р б а, т о с ъ т о в а

тѣ отричатъ тѣсниятъ личенъ интересъ и го подчиняватъ на единъ общъ, классовъ интересъ. И пашитѣ най върли противници консерваторитѣ, като наченемъ съ нѣмскитѣ консерватори и свършимъ съ французкитѣ — Мелхиоръ де Воге и Фердинанда Брюнетиера, признаватъ, че единственната партия днесъ, която преследва единъ идеалъ и може да бѫде наречена въ тази смисъль идеалистическа, това е социалистическата партия.

Наистина има личности, които се борятъ за „интересъ личенъ“. Но ний не искаме да казваме, кои сѫ или по-добрѣ коя е за да не парнняваме вашето „алтруистическо“ сърдце.

* * *

Следъ като излага своитѣ петь условия, двѣ изъ които ний пропуснахме съвсемъ, г. Д. прави една екскурсия изъ нашиятъ животъ въ миналото и настоящето.

Тука той повтаря истритѣ и общи мѣста за „партизанството“, „разваленостьта“ на „нашата“ интелигенция, за миналитѣ славни времена, за тъзи епоха, която се счита романтическа за дѣятелностьта на нашата интелигенция и която въ сѫщность се струва такава, защото ний гледаме отдалечь, презъ призмата на истеклото се време. Тукъ тамъ г. Д. се распаля за „нашиятъ“ народъ, и плаче надъ неговата „многострадалность“. Той успѣва да хвърли единъ конплиментъ на „нашия талантливъ беллетристъ“ г. Вазова, заявява, че на социалститѣ липсва „критицизмъ“, че тѣ сѫ съ „ограниченъ кржгозоръ“, съ „недоразбранъ социализмъ“. Но все таки тѣ сѫ „идеални и честни“, съвѣтва правителството да ги не преследва, защото тѣ сами ще се убѣдятъ въ „безпочвенностьта на социализма въ България“ и ще влѣзатъ въ правия пѫть, който, разбира се, ще ги заведе направо въ лоното на критическата църква, на която г. Д. ще стане папата.

Но всичко това е нищо при важната политическа демонстрация, която направи „критическата мисъль“ презъ тъзи си екскурсия.

Когато говори за социалститѣ, „критическата мисъль“, т. г. г. Д. заявява, че „тѣхнитѣ водители — особенно въ последньо време—проявиха такова партизанство, което не имъ прави честь, като на социалисти“.

Нашето „партизанство“ се състои — отъ само себе си се подразбира — именно въ това, че ний нападаме на правителството. Що го е жегнало г. Деборова, че ний нападаме на правителството? Да не би „критическата мисъль“ да е нѣкой отъ духовнитѣ на „народната партия“? О, какъвъ неочакванъ сюрпризъ, ако това излезе тъй. Ний спорехме съ г. Деборова, съ рицаря на „критическата мисъль“, съ представителя на „идеалната интелигенция“ и представете си, че той излезе единъ вулгаренъ народно-партистъ. Человѣколюбива сждба избави ни отъ срамътъ, който ще усѣтимъ, когато помислимъ, че въ продължение на толкова разговори, ний сме били жъртва на една измама, че въ продължение на толкова време единъ жалъкъ акробатъ излѣзълъ изъ нѣкой клубъ на Нар. Партия, можа да мине предъ насъ за критическата личность, представляюща една още по критическа мисъль.

„Lasciate ogni speranza?“

Да, трѣба да оставимъ всѣка надежда и да приемемъ „критическата личность“ тъй, както тя е благоизволила да ни се представи въ последний моментъ. Нека следимъ сега, какъ малко по малко ще пада нейниятъ философски плащъ.

Г. Д. заявява по нататъкъ, че „и у насъ захваща да се образува една истинска интелигенция. Представители на тъзи благородна интелигенция могатъ да се намѣрятъ вече и сега: и на литературното поле, и между адвокатитѣ, и въ народното събрание, и между учителитѣ. (А между докторитѣ г. Д.? Колко сте скромень!) Това сж нежни корени, но отъ които съ време ще израстне едно хубаво и богато дърво“. Защо г. Деборовъ не е обявилъ на българскиятъ народъ имената на съставляющитѣ тъзи „благородна интелигенция“? Или той се бои да не би тѣзи свети и благородни имена да испаднатъ на профанация? Наистина по такъвъ начинъ г. Д. съхранява имената отъ профинацията, но съ това той създава същевременно предлогъ на различни тълкувания. Така мнозина изъ „массата“ могатъ да помислятъ, че г. Д. нарочно не е написалъ само да може да каже на всѣки, който би попиталъ г. Д. по секретъ, кои сж тѣзи съставляющи благородната интелигенция: „приятелю, това сте вий, но азъ не ви написахъ името, защото мислехъ, че ще ви е неприятно“.

Но въ всѣкой случай — и за това ний държимъ басъ — че единъ отъ „благородната интелигенция“, именно въ което-

рията „адвокати“ е г. С. С. Бобчевъ. Нека г. Деборовъ ни опровергае!

Но до сега г. Деборовъ, се ограничаваше съ „общи фрази“, а сега пристжпва къмъ въпроса отъ „практическа гледна точка“.

. . , „Да не ни обвинятъ, че ний се ограничаваме само съ общи фрази, пиши г. Деборовъ, — ний мислимъ че сега за сега нашата интелигенция трѣба да работи за постиганието на следующитѣ нѣща“. Тукъ г. Деборовъ изброява следующитѣ три нѣща, съ които „сега за сега“ трѣба да се занимава нашата интелигенция.

Това сж:

„1) Подобрението на нашето земледѣлие.

2) Повдигание на индустрията.

3) Да се развие експлоатацията по най-рационаленъ начинъ на всичкитѣ естественни богатства на държавата ни....“

Ето съ какво трѣбва да се занимаватъ „нежнитѣ корени“ на „благородната интелигенция“.

Но „подобрението“ на земледѣлието, не може стана, освенъ чрезъ въвежданието на машинизма, т. е. чрезъ създаванието на едрото земледѣлческо производство, което води следъ себе си загинванието на дребното. А значи и пролетаризиранието на селската масса.

Сжщо така, „повдигането на индустрията“, не може стана, освенъ чрезъ въвежданието на едрото фабрично и машинно производство. Това признаваше и г. Каравеловъ, въ своето писмо до разградскитѣ избиратели, но то води следъ себе си създаванието на едриятъ капиталъ, на голѣмитѣ капиталисти, отъ една страна и на бездомната и безимотна работническа масса отъ друга.

Сжщото е най-сетнѣ и съ „рационалната експлоатация на богатствата на държавата ни“.

И тъй, къмъ какво се свеждатъ целитѣ на „благородната интелигенция?“ — Къмъ развитието на капиталистическата експлоатация. Нейната грижа къмъ „многострадалниятъ си народъ“, е да го преобърне въ една бѣдна и робска масса, която ще работи, за да развива индустрията и земледѣлието, т. е. да пълни касситѣ на Грозевци, Карагъозовци, Калпазановци и пр. „змий на работническитѣ мжчения“*).

*). *Думи на Хайне*“.

Философскиятъ плащъ на „критическата личность“ падна съвсемъ. Отъ двигатель на прогресса, тя се превърна въ покоренъ служитель на златниятъ телецъ.

Тя откриваше предъ насъ широки хоризонти, сочеше ни нѣкакво славно бѫдѫще и когато поискахме да ни покаже това бѫдѫще отъ „практическа гледна точка“, тя ни заведе въ душнитѣ и прашни фабрики, и като ни сочи на испититѣ и безкръвни лица на трудящитѣ се тамъ, отъ всички полове и всички възрасти, казва ни: ето, това е мечтата на „благородната интелигенция“, ето славното бѫдѫще, което тя приготвя на „многострадалниятъ си народъ“.

И бѣше ли нуждно да дойдемъ до този резултатъ, да правимъ дълги обиколки изъ Историята? Освенъ това, защо г. Д. плачи и въздиша, че нѣмаме „истинска интелигенция“, когато подобна една интелигенция изобилва, не само въ министерството на търговията, не само въ народното Събрание, но и въ двореца, и въ различнитѣ търговски, индустриални и акционерни дружества — съ една дума на всѣкъдѣ?

Да, развитието на капиталистическата експлоатация, това е наистина една „практическа гледна точка“, е „практическа“ не за народа, не за массата, а за „змиитѣ на нейнитѣ страдания“.

Наистина, г. Деборовъ заявява, че за „България нѣма смисъль [sic] концентрирането на капиталитѣ и експроприацията на дребнитѣ собственици“. Той проповѣдва нѣщо като кооперация, гдѣто „да се съедини въ едно и владѣлеца на фабриката и работника“. Обаче преди всичко „експроприацията на дребнитѣ собственици“ на занаятчиитѣ е нѣщо, което отъ 18 г. насамъ се извършва—тя е едно свършено дѣло. Колкото до това да се направи „владѣлеца и работника едно“, то г. Д. трѣба да знае, — ако въобще той може да знае нѣщо — че това нигдѣ не е възможно при капиталистическото производство: не е било възможно на западъ, не е възможно и у насъ. И това, което прави характерната чърта на капиталистическото производство е именно: раздѣление на работника отъ владѣлеца.

И въ сѫщность, ако г. Д. предлага подобна точка, то не е защото той вѣрва въ нейната испълнимость, а защото у него се е появило нѣщо като бияние на съвѣстьта и той се е постаралъ да направи единъ компромиссъ на миналото си съ на-

стоящето си. Напрасно г. Д. вий се спирате на половината пѫть: това е едно крайне неудобно положение. Отритнати отъ едни, постарайте се да бѫдете приети поне отъ другитѣ!

* * *

Ний озаглавихме нашата статия „Нова Консепция", но това не е точно: въ сѫщность тя трѣбаше да бѫде озаглавена: „стара консепция." И не само защото „подвигането на индустрията и пр." е една тема, надъ която си упражняватъ искуството както практическо тъй и теоритическо всичкитѣ наши буржуазни партии. Но още и за това, че „общитѣ фрази" на г. Деборова сѫ казвани вече много отдавна. Г. Деборовъ само е присвоилъ и усиновилъ чуждитѣ мисли, термини и изречения, безъ да окаже на тѣхният истински родитель. Това е една стара привичка у г. Деборова и до като той не се остави отъ нея ний ще продължаваме да му събаряме маската.

Както вече забелѣза Пловдивското списание Дѣло, „критическата личность" на г. Деборова, не е освенъ „критически —мислящата личность" на русскиятъ писатель П. Лавровъ. Сѫщо така дѣлението на човѣчеството на инертна масса и критически личности — е заето отъ Лаврова. „Ако обществото заглуши критически -- мислящитѣ личности, него го застрашава опасността на застоя".[1])

Г. Лавровъ пиши: „критически мислящитѣ личности сѫ единственнитѣ орѫдия на човѣшкия прогресъ"[2]), а г. Деборовъ повтаря буквално сѫщото: „критическитѣ личности сѫ онѣзи хора, които създаватъ прогреса на обществото". Г. Лавровъ пиши, че критически мислящитѣ личности излизатъ изъ економически независимитѣ членове на обществото, г. Д. повтаря сѫщото.

Излишно е да търсимъ по нататъшни присвоявания, макаръ такива да има още много, напр. условията които трѣба да удовлетворява „критическата личность" сѫ подобни на тѣзи, които се излагатъ у Лаврова. Но най главната е основната мисъль: противопоставението на критическата личность на массата,-първата носителка на прогресса, втората на застоя.

1). *Историческія письма. П. Л. Миртова (П. Лаврова), Второе изданіе. Женева 1892 г. стр. 79.*

2) *Стр. 79—80 и другитѣ.*

Обаче ний щѣхме да извършиме една обида къмъ многоуважаемиятъ нашъ русски другарь П. Лаврова, ако не посочахме и на обратната страна на работата. То е че следъ горнитѣ общи теоритически положения на П. Лаврова, които марксиститѣ не сподѣлятъ, следва развитието на социалистическитѣ принципи. П. Лавровъ е единъ отъ ветеранитѣ на социалистическата партия—единъ отъ тѣзи които рѣшително сѫ въстанали противъ частната капиталистичека собственность, противъ съвременната държавна власть и противъ съвремменната форма на брака. А разбира се у него и дума не може да става за освобождението на народа чрезъ „повдиганието на индустрията". П. Лавровъ е далъ скелета и разбира се не той е кривъ, че г. Д. го е накичилъ съ отвратителни пѫрцали отъ негово рѫководство.

Но противопоставянието на интелигенцията противъ массата и преписванието на първата прогресса, а на втората застоя е нѣщо, което въ русската литература мина отъ нѣмската: първиятъ неговъ творецъ е Бруно Бауеръ. И още на времето Марксъ и Енгелсъ опровергаха между другитѣ и тѣзи доктрини въ съчинението си: „Светото семейство или критика на критическата критика. Противъ Бруно Бауеръ и С-ие. Ний ще дадемъ тука едно извлечение изъ VI глава, гдѣто се трактува интересующиятъ насъ въпросъ).

„Отношението между „духа и материята" има и другъ скритъ смисълъ, който се уяснява при понататъшното изложение. Тукъ ний само намекваме за него. Откритото отъ Бруно Бауера отношение представлява отъ себе си критическо-каникатурното завършване на Хегелевскитѣ възрѣния върху историята, които отъ своя страна не сѫ нищо друго, освенъ спекулативното (умозрителното) изразяване на християнско-германскиятъ догматъ, заключающъ се въ противопоставянието на духа съ материята, на Бога съ мира. Въ историята, въ човѣшкиятъ миръ, това противопоставяние се изразява въ противопоставянието на нѣколко избрани личности, изразяющи съ себе си активния духъ,

---

1 Die Heilige Familie oder Kritik der ritischen Kritik Gegen Bruno Bauer und Consorten. Von Fridrich Engels und Karl Marx. Francfurt a M. 1845 *Тази книга е крайна библиографическа редкость. Нашиятъ преводъ ний дължимъ на единъ русски другарь, който самъ се е ползувалъ отъ оригинала на австрийския другарь Д-ръ Адлера.*

на останалото човѣчество, което изразявалъ себе си бездушната масса—материята.

Хегелевото възрение на историята предполага съществуването на абстрактния или абсюлютния духъ, развитието на който се извършва по такъвъ начинъ, щото човѣчеството се явява като масса, която съзнателно или несъзнателно носи този духъ. Затова и вътрѣ въ емпирическата и екзотирическа история, Хегелъ предполага спекулативната и езотирическата история. Образцовата, дѣйствителната история се преобръща въ абстрактна следователно чужда за човѣка, находяща се въ другъ миръ, история на човѣшкия духъ.

Паралелно съ тъзи Хегелева доктрина въ Франция се разви учението на доктринеритѣ, които провъзгласяваха върховенството на разума въ противоположностъ на върховенството на народа, за да отстранятъ по този начинъ массата отъ властьта и да задържатъ последнята исключително за себе си. Това е последователно. Ако дѣятелностьта на съществующето човѣчество не е нищо освенъ дѣятелностьта на сборъ отъ човѣшки индивидуми, то абстрактната всеобщностъ, разума, духа, трѣбва да има също абстрактно изразяване въ лицето на нѣколко единици. Въ последниятъ случай отъ положението и отъ съобразителностьта на всѣки индивидумъ отдѣлно зависи, иска ли или не да вижда той въ себе си представителя на този „духъ“. У Хегеля още ний срѣщаме, че абсолютния духъ на историята намира своя материялъ въ массата, а своятъ съотвѣтствующъ изразъ само въ философията. Философията се явява нѣщо като оржжие, чрезъ което духа, който създава историята, следъ като е изминалъ своя пѫть, дохожда да съзнае самъ себе си. Участието на философа въ историята се заключава именно въ това, че той, въ качеството си на представитель на философията, въ лицето на която духа, следъ като е извървялъ своятъ пѫть, дохожда да се съзнае, съзнава самиятъ духъ, но въ всѣкой случай същинското движение на абсолютния духъ се извършва безсъзнателно и философа се явява само като Post-festum.

Хегелъ може да се обвини въ двойственостъ.

I-о Еднъжъ той обявява философията за битие на абсолютния духъ и не иска да признава дѣйствителния философъ (wirkliche philosophische Individuum) за абстрактенъ духъ; а II-о за Хегеля абстрактниятъ духъ като абсолютенъ само по вънкашностъ се явява творецъ на историята.

Тъй като абсолютния духъ, като творящъ и всеобщъ духъ, намира своето съзнание въ философа само Post-festum, то твърдението, че всеобщиятъ духъ твори историята съществува само въ съзнанието, мнението, представлението и въ умозрителното въображение на философа.

Г-нъ Бруно отстранява тъзи двоиственность (Halbheit). Първо той прави критика на абсолютния духъ, а самъ себе си обявява за критикъ. Както изъ массата е изгоненъ критическиятъ елементъ, тъй и изъ критиката е изгоненъ массовиятъ елементъ. Затова критиката се съзнава въплотена не въ массата, а изключително въ една не голѣма група хора, въ господина Бруно Бауера и неговитѣ ученици. По нататъкъ г. Бауеръ отстранява двоиственността на Хегеля съ това, че той не вече както Хегелевиятъ духъ само Post-festum въ фантазията създава историята, но съзнателно играе ролята на всемиренъ духъ, въ противоположность съ массата на останалото човѣчество, но напротивъ той влязва съ историята въ драматическо отношение още въ настоящия моментъ и измисля, твори и направлява историята, преднамѣрено, по начъртанъ отъ зрѣлото размишление плъть. . . . . .

Отъ една страна стои массата като пасивенъ, неисторически, бездушенъ, материяленъ елементъ на историята; а отъ друга страна—Духа, критиката, г. Бруно и С-ие като активенъ елементъ, като исходенъ пунктъ, като начало на всѣки исторически процессъ.

Дѣйствието за преобразованието на обществото се свожда къмъ мозачната дѣятелностъ на критическата критика.

Отношението на критиката, а следователно на въплотената критика г. Бруно и С-ие къмъ массата се явява въ сѫщностъ единственното историческо отношение въ настояще време. Цѣлата съвременна история се свожда въ движението на тѣзи двѣ страни по отношение една къмъ друга. Всичкитѣ противопоставяния се разрѣшиха въ това критическо противопоставяние".)

---

1) Ний ще си позволимъ да резюлираме въ нѣколко думи, които ще помогнатъ за подобното разбирание на горнята цитата. Хегель турятъ въ основата на своята философия на историята, както и вообще въ цѣлата си система абсолютния духъ, сѫществующъ вънъ отъ времето и пространството. Развитието на този абсолютенъ духъ създава и историята, която не се явява освенъ въплъщението на този духъ. Първото заключение, което трѣбва да си направимъ, то е че течението на историята ставаше по-мимо

Ето родословието на „критическата мисъль“. Но не само нейнитѣ представители съставляватъ едната половина на „противопоставянието“, когато другата половина е массата, но и въ срѣдата на самитѣ й представители има едно противопоставяне. Така до като Бауеръ и Лавровъ бѣха революционери, другиятъ, новиятъ представитель на „критическата мисъль“ не е друго, освенъ една „самодоволна . . . . . патка“, прилетѣла върху българскиятъ буржуазенъ „боклукъ“.

К. Р.

Пространството

страница изъ една философия за работницитѣ

сто Леополдъ Якоби

(край)

8. Кантъ

Понататъшното развитие на философското распознавание понятието пространство зима, отъ времето на Лока, направление, което ни кара да признаемъ за историческа истина правилото: вѣроятно е невѣроятното да се случи. Това се отдава на Канта. Кантъ казва: пространството не представлява отъ

волята на човѣка, който не се явяваше освенъ едно несъзнателно слѣпо орждие на абсолютния духъ. Хората мислятъ, че тѣ създаватъ историята, но само за това, защото тѣ незнаятъ това невидимо, което стои по горѣ отъ тѣхъ—да не се смѣсва абсолютния духъ съ нѣкакво божество—и ги кара да постѫпватъ тъй или инакъ. Представете си, казва Хегель, че планетитѣ имать съзнание. Тѣ щѣха да мислятъ, че тѣ се движатъ около слънцата, защото тъй искатъ, когато въ сѫщность тѣ сѫ принудени и се движатъ така отъ законътъ на притеглянието.

И така абсолютния духъ прави Историята. Обаче следъ като той е извървѣлъ известенъ пѫтъ, следъ като той е създалъ известна епоха, абсолютният духъ дохожда да съзнае и направи равносмѣтката на това, което е направилъ и извървѣлъ. Това самосъзнание става въ лицето на философитѣ и философията, които подвеждатъ всичко минало подъ известенъ знаменатель Но, както вече читателятъ е забелѣзалъ, съзнава извървелятъ се пѫтъ, следъ като го е извървѣлъ, post festum, послѣ факта. Философията значи може да съди за миналото, но не и за бѫдещето, което още не се е случило. Въ всѣкой абсолютенъ случай философътъ не е освенъ орждие на всемирния духъ.

Обаче Бруно Бауеръ уничтожава всемирния духъ и на мѣсто да бѫде орждието последният, на всемирния духъ по формата на „критика“, „критическа мисль“ и пр., става орждие на философията. А самата дѣйствителность. Историята, наместо да бѫде въплощение на всемирния духъ се превръща въ въплощение на тѣхнѣ жалкия и нищожна „критическа мисъль“.

себе си свойство на предметитѣ, а е, както и времето, такъво свойство, което лежи вънъ отъ всѣкакъвъ опитъ, а priori въ човѣшкото душевно расположение. Времето и пространството сж двѣ форми на чувственния възглядъ, които принадлежатъ само на човѣшкото мисление, а не и на тѣлата, които се намиратъ вънъ отъ насъ. Той нарича пространство и време двѣ форми на чувственния възгледъ, които сѫществуватъ вънъ отъ всѣкакъвъ опитъ, като принадлежатъ субективно, лично на нашето мисление, като необходимо свойство на душевното ни расположение (Demuth), а не обективно на нѣщата. Това разбирание и пространството и времето, не като нѣщо сѫщинско веществено, а като нѣщо отъ нази си добавено, което ний преди опитътъ носимъ въ нашето душевно расположение като условие за всѣко чувствено схващание е революционния елементъ въ цѣлата философия на Канта, елементъ върху който сж съградени всичкитѣ тия велики сетнини, които сж длъжатъ на нея.—Напреднахме ли ний съ помощьта на това ново учение въ ясното разбирание на пространството? Длъжни сме да отговоримъ—н е. Кантъ внася нова гатанка, нова тайна въ понятието пространство. Неговата революционна заслуга не почива върху распознаването на пространството. Вънъ отъ новата гатанка, която Кантъ ни дава за разрѣшение, придържа се той—и това е важно за отбелѣзване—въ всички сѫществени точки, които сж нуждни за разбирание на пространството за възгледа на Лока. Кантъ ни казва, както и Локъ: ний не можимъ никога да си представимъ, че не сѫществува пространство, макаръ и да можимъ да си представимъ пространство безъ тѣла, т. е. ний можемъ да си представимъ пространството отдѣлно отъ тѣлата. Нека да се поспремъ за моментъ при това важно предложение. При опредѣлението на чистото понятие пространство ще кажемъ, че причината за поставяние на този невѣренъ принципъ отъ Лока и Канта е пренебрегването на невидимия прозраченъ въздухъ. Локъ основава зрението си, че човѣкъ може да си представи пространството и тѣлото отдѣлно едно отъ друго върху движенията на тѣлата въ пространството, било предъ очитѣ ни, било въ нашето въображение. Ала това движение на тѣлата било въ дѣйствителность, било въ нашето въображение става по единъ начинъ подобенъ на движението на рибитѣ въ прозрачна вода. Колко логически криво, колко странно би ни се струвало, ако бихме казали: ний си

Ето родословието на „критическата мисъль“. Но не само нейнитѣ представители съставляватъ едната половина на „противопоставянието“, когато другата половина е массата, но и въ срѣдата на самитѣ й представители има едно противопоставяние. Така до като Бауеръ и Лавровъ бѣха революционери, другиятъ, новиятъ представитель на „критическата мисъль“ не е друго, освенъ една „самодоволна . . . . . патка“, прилетѣла върху българскиятъ буржуазенъ „боклукъ“.

К. Р.

Пространството

страница изъ една философия за работницитѣ

ото Леополдъ Якоби

(край)

8. Кантъ

Понататъшното развитие на философското распознавание понятието пространство зима, отъ времето на Лока, направление, което ни кара да признаемъ за историческа истина правилото: вѣроятно е невѣроятното да се случи. Това се отдава на Канта. Кантъ казва: пространството не представлява отъ

волята на човѣка, който не се явяваше освенъ едно несъзнателно слѣпо орѫдие на абсолютния духъ. Хората мислятъ, че тѣ създаватъ историята, но само за това, защото тѣ незнаятъ това невидимо, което стои по горѣ отъ тѣхъ—да не се смѣсва абсолютния духъ съ нѣкакво божество—и ги кара да постѫпватъ тъй или инакъ. Представете си, казва Хегель, че планетитѣ иматъ съзнание. Тѣ щѣха да мислятъ, че тѣ се движатъ около слънцето, защото тъй искатъ, когато въ сѫщность тѣ сѫ принудени и се движатъ така отъ законътъ на претеглянието.

И така абсолютния духъ прави Историята. Обаче следъ като той е извървѣлъ извѣстенъ пѫтъ, следъ като той е създалъ извѣстна епоха, абсолютниятъ духъ дохожда да съзнае и направи равносмѣтката на това, което е направилъ и извървялъ. Това самосъзнание става въ лицето на философитѣ и философията, които подвеждатъ всичко минало подъ извѣстенъ знаменатель. Но, както вече читателятъ е забелѣзалъ, съзнава извървелиятъ се пѫтъ, следъ като го е извървялъ, post festum, *послѣ факта. Философията значи може да сѫди за миналото, но не и за бѫдѫщето, което още не се е случило. Въ всѣкой абсолютенъ случай философътъ не е освенъ орѫжие на всемирниятъ духъ.*

Обаче Бруно Бауеръ уничтожава всемирниятъ духъ и на мѣсто да бѫде орѫдието последниятъ, на всемирниятъ духъ по формата на „критика“, „критическа мисль“ и пр., става орѫдие на философията. А самата дѣйствителность. Историята, намѣсто да бѫде въплощение на всемирниятъ духъ се преобръща въ въплощение на твърдѣ жалката и нищожна „критическа мисъль“.

себе си свойство на предметитѣ, а е, както и времето, такъво свойство, което лежи вънъ отъ всѣкакъвъ опитъ, а priori въ човѣшкото душевно расположение. Времето и пространството сж двѣ форми на чувственния възглядъ, които принадлежатъ само на човѣшкото мисление, а не и на тѣлата, които се намиратъ вънъ отъ насъ. Той нарича пространство и време двѣ форми на чувственния възгледъ, които сѫществуватъ вънъ отъ всѣкакъвъ опитъ, като принадлежатъ субективно, лично на нашето мисление, като необходимо свойство на душевното ни расположение (Demuth), а не обективно на нѣщата. Това разбирание и пространството и времето, не като нѣщо сѫщинско веществено, а като нѣщо отъ нази си добавено, което ний преди опитътъ носимъ въ нашето душевно расположение като условие за всѣко чувственно схващание е революционния елементъ въ цѣлата философия на Канта, елементъ върху който сж съградени всичкитѣ тия велики сетнини, които сж длъжатъ на нея.—Напреднахме ли ний съ помощьта на това ново учение въ ясното разбирание на пространството? Длъжни сме да отговоримъ—не. Кантъ внася нова гатанка, нова тайна въ понятието пространство. Неговата революционна заслуга не почива върху распознаването на пространството. Вънъ отъ новата гатанка, която Кантъ ни дава за разрѣшение, придържа се той—и това е важно за отбелѣзване—въ всички сѫществени точки, които сж нуждни за разбирание на пространството за възгледа на Лока. Кантъ ни казва, както и Локъ: ний не можимъ никога да си представимъ, че не сѫществува пространство, макаръ и да можимъ да си представимъ пространство безъ тѣла, т. е. ний можемъ да си представимъ пространството отдѣлно отъ тѣлата. Нека да се поспремъ за моментъ при това важно предложение. При опредѣлението на чистото понятие пространство ще кажемъ, че причината за поставяние на този невѣренъ принципъ отъ Лока и Канта е пренебрегването на невидимия прозраченъ въздухъ. Локъ основава зрението си, че човѣкъ може да си представи пространството и тѣлото отдѣлно едно отъ друго върху движенията на тѣлата въ пространството, било предъ очитѣ ни, било въ нашето въображение. Ала това движение на тѣлата било въ дѣйствителность, било въ нашето въображение става по единъ начинъ подобенъ на движението на рибитѣ въ прозрачна вода. Колко логически криво, колко странно би ни се струвало, ако бихме казали, ний сж

представляваме пространството, въ което се намиратъ рибитѣ отдѣлно отъ всички други сѫществующи тѣла. Това сравнение на течното тѣло, въ които се намиратъ и се движатъ плаваюши тѣла, полага основата, както ще гледимъ, на предложението „пространство не сѫществува!“ Защото следствието на горѣказаното се разбира почти само по себе си. Въ сѫщето отношение, въ което невидимия въздухъ се намира спрѣмо течното тѣло, сѫщето отношение сѫществува помежду етера и въздушния етеръ и въздушното тѣло по отношение на пространството и представлението ни за него, щомъ като се поотдалечимъ отъ земята. — Ний повтаряме, и у Канта пространството макаръ и да е разбирано своеобразно, т. е. така че пространството и времето се намиратъ исключително въ човѣшката душа, има сѫщето значение, както у Лока. Пространството е за Канта единъ не тѣлесенъ отдѣленъ отъ всички тѣла сѫдъ, който се пълни, испълва отъ тѣлата. Това представление е днесъ владѣюще не само въ обикновенния животъ, но и въ строгата наука. Последнето ще се постараемъ да докажемъ.

9. Хелмхолцъ.

Единъ отъ най забелѣжителнитѣ днесь живи физици е Хелмхолцъ, професоръ въ Берлинскиятъ университетъ. Отъ лекциитѣ на този професоръ, автора на тия редове е простенографиралъ следующото. Думата е за тъй наречените м а с с о в и т о ч к и и лектора ни казва: „Массова точка наричаме всѣка точка въ едно съ масса испълнено пространство, гдѣто ний си представляваме всѣка отдѣлна точка да съвпада, когато массата се движи, съ атома на самата масса, който си остава идентиченъ. Въпросъ е, разбира се, и това, да-ли ний трѣбва да си представимъ атомитѣ въ видъ на точки или разширение, но както и да е ний всѣкога можемъ да говоримъ за точки въ едно испълнено съ масса пространство, които се движатъ съ массата и такива точки наричаме массови“. На друго мѣсто Хелмхолцъ казва: „когато ни предстои да издиримъ влиянието на земната тяжесть върху нѣкое разширено тѣло, то ний приемаме влиянието на земната тяжесть върху всѣка точка на това тѣло за еднакво, като едно и сѫщо, защото въ границитѣ на това малко земно пространство отдалеченията отъ центра на земята не представляватъ отъ себе си значителна разлика. Най сетне, на трето мѣсто Хелмхолцъ казва: „Течнитѣ

тѣла се стремятъ да си запазватъ пространството, което испълватъ, но не и формата си и съ това се отличаватъ отъ твърдитѣ. Твърдитѣ тѣла се стремятъ да си задържатъ формата, течнитѣ само обемътъ, пространството".

И тъй ний намѣрихме въ тия точно простенографирани предложения по отношение къмъ понятието пространство следующитѣ изражения: точки въ едно съ масса испълнено пространство; пространство, което се заема отъ земя и най сетнѣ тѣла, които се стремятъ да задържатъ пространството, което испълватъ. Очевидно е, че въ всички тия изражения Хелмхолцъ свързва съ понятието пространство представлението за една покривка, различна отъ тѣлата по своето естество, която се испълва отъ массата.

Епилогъ. (Риманъ и др.)

Историята на понятието пространство има въ последнитѣ десетолѣтия единъ епилогъ, който азъ по на дълго разгедахъ на друго мѣсто (виждъ моята „Идея на развитието" II часть.) и за който азъ ще говоря тука само въ общи черти. Този епилогъ може да се разглежда като истинска Сатирова игра, която запѣтнява и обезобразява сериозната драма, подиръ която следва, Господа математицитѣ, които съ пълна сериозность и съ умни лица разиграватъ тая Сатирова игра, се явяватъ въ очитѣ на всички сериозни философи въ едно чудно, крайно въпросително положение. Добрѣ ще бѫде и, както мисля азъ, свързано не съ малка заслуга, да се издири и открие главния изворъ на логическата грѣшка, която се крие въ тая Сатирова игра.

Същественното въ тоя епилогъ на историята на понятието пространство е принципътъ, че пространството може да има повече отъ три измѣрения, то може да има и неопред. число измѣрения. Това приемание се дължи исторически на единъ рефератъ, написанъ въ 1867 отъ Римана. Всичкитѣ следствия на това приемание, които съставляватъ днесь една обширна литература, дължатъ основата си на казания рефератъ. Ядката на кривото логическо заключение, която съставлява основата на всички други криви сѫждения у Римана, лежи въ приетата у него разлика на понятието неограниченъ и безкраенъ. Риманъ казва отъ неограниченността на пространството, сигурността на която се потвърдява и отъ опитътъ, не следва

още неговата безкрайность, а на противъ пространството въ този случай би трѣбвало да бѫде непременно крайно, колкото и неговия Krummungsmass (понятие въведено отъ Гаусса, което по долу ще разясня) да има по различна отъ нулата стойность.*) Тукъ ний имаме работа съ след. груба логическа грѣшка: Разликата поставена отъ Римана помѣжду понятията безкрайно и неограничено е права за линията (тя е споредъ Римана право разширената разнородность) и за плоскостьта (двояко разширената разнородность.) Окржжность начертана на книга е неограничена по отношение на расширението си като линия, нъ не и безкрайна, защото може всѣкиминутно да се измѣри; повърхостьта на заетитѣ отъ нашитѣ пръсти кълба е неограпичено по отношение на расширението си като плоскость, нъ не е безкрайно, защото и то може да се измѣри. Но щомъ ний се издигнемъ съ умътъ си, съ помощьта на нашето мислепие до понятието, спрѣмо което линиитѣ и плоскоститѣ сѫ само абстракции, т. е. просто предмети на умътъ, които отдѣлени отъ предметитѣ, къмъ които принадлежатъ, преставатъ да сѫществуватъ, т. е. отдѣлно отъ понятието тѣло, щомъ ний се издигнемъ, казвамъ, до тамъ, то разликата на Римана не издържа критика и излиза невѣрна, защото тѣло, което въ расширението си е неограничено, е всѣкога безкрайно и след. не може да се измѣри.

Излизайки отъ казаното, лесно ще ни бѫде да намѣримъ въ съжденията на Римана втора една логическа грѣшка, рѣшающа за цѣлата литература на тоя въпросъ, и то въ употрѣблението на думата Krummungsmass. Техническото изражение Krummungsmass е, както казахме, въведено отъ математикътъ Гауссъ въ казаното му съчинение. Гауссъ нарича Krummungsmass (мѣрка на искривяване, мѣрка на кривината) въ една точка на кривата плоскость: стойностьта на една дробъ, знаменателя на която е безкрайно малка часть на плоскостьта въ казаната точка, а числителя съдържанието на съотвѣтственния късъ на едно спомагателно кълбо съ дадена конструкция. И тъй Krummungsmass представлява отъ себе си едно плоско съдържание и се употрѣбява съвсемъ естественно и на мѣсто при издирването на кривитѣ повърхности.

---

*) Въ съч. Disquisitiones generales circa superficies curvas. (*Общи издирвания върху кривитѣ повърхности.*)

Но по никой начинъ не може това понятие да се употрѣби въ издирванията върху пространството. Думата и понятието и с к р и в я в а н и е, к р и в и н а ако не говоримъ, за линии, може естественно да се отнася само за плоскости и то за никоя друга плоскость освѣнъ за повърхностьта на този предметъ, за чиито искривяване става дума и то въ дадения случай за искривяването, за кривината на пространството. Но въ момента когато ний съ всички си умъ се рѣшаваме да измѣрваме искривяването на пространството, както го прави Риманъ и последователитѣ му, ний предполагаме необходимо въ умътъ си една плоскость, т. е. предполагаме ограниченостьта и необходимостьта отъ пространство. Самата дума „мѣрка на кривината“ на пространството заключава необходимо и безусловно въ себе си кривото понятие на една повърхность на пространството, така че човѣкъ лесно почти несъзнателно предчувствува невѣрностьта му и не може да се съгласи на неговото употрѣбление. Риманъ приема възможностьта на сжществуването на едно безгранично, но крайно пространство. Въ следствие на непрестанното употрѣбление на думата „мѣрка на кривината“ той не може (както и всички, които сподѣлятъ и мнѣнието му) никакъ да се освободи при издиранията си върху пространството отъ представлението на една повърхность. Даже математическата формула, която Риманъ употрѣбява за въ случая и за предположението на това пространство, за което служи Евклидовата геометрия, съдържа, щомъ като се вгледаме въ логическото ѝ съдържание необходимо понятието на една повърхность. Риманъ нарича Евклидово пространство, такова пространство, на което мѣрката на кривината е нула, въ всѣко отъ тритѣ направления на плоскостьта. Стойностьта на нулата е въ случая съвсемъ малка и не е достжпна на измѣрването. Така че щомъ като се каже м ѣ р к а т а н а к р и в и н а т а на пространството се равнява на нула, то това не означава друго освѣнъ, че кривината на повърхностьта на пространството, която всѣкога се предполага, е безкрайно голѣма. Защото въ този случай предложението, че всѣка мѣрка на тая кривина е равна на нула се испълва. Предполаганата тука повърхность е отъ безкрайно голѣмо искривяване и следъ логическото съдържание на тая формула пространството е една безкрайно голѣма крива плоскостъ, която обгръща свѣтътъ, като съставлява повърхностьта ѝ. Колко живо ни спомня това изворътъ на владѣющето днесъ

понятие пространство въ време на събуждающата се култура, видимия небосклонъ като обвивка и край на свѣтътъ и грамадния Аристотеловъ сѫдъ, който на най далечно разстояние обгръща земята и въ който се намира земята и всички други тѣла!—Само обстоятелството, че ний сме навикнали да гледаме на пространството като на нѣщо тайнственно, загадочно, различно по естеството си отъ тѣлата, гдѣто всички и възможни, па често и невъзможни, нѣща намиратъ мѣстото си, обяснява поставянието на математически понятия, които сѫ подгравки за всѣко научно схващание, както и за езика съ който си служатъ г-да математицитѣ, неволнитѣ комици въ тая Сатирова игра. Изражението, което тѣ употрѣбяватъ наивно и безъ да му мислятъ много: „плоско пространство съ три измѣрения“ се състои отъ 5 думи, отъ които тритѣ последни така противоречатъ на тритѣ първи, щото по-голѣма яркость на противоречие едва ли е мислима.

И тъй ний видѣхме, какъ въ началото на човѣческата култура се създаде естественно въ умътъ на човѣка понятието пространство отъ възрението на видимия небесенъ сводъ като край на свѣтътъ и покривка на всички достѫпни за насъ предмети. Ний разбрахме, какъ хората по онова време не сѫ и могли да иматъ знанието и представлението на невидимия въздухъ и какъ тѣ естественно сѫ пренебрегвали въ мислението си непрекъснатото сѫществувание на прозрачния въздухъ по между видимия небосклонъ и земята, тъкмо така както днесь повечето хора пренебрегватъ сѫществуването на прозрачния невидимъ етеръ на вселенната. Ний намѣрихме, какъ най великия мислитель на древностьта, освободенъ най напредъ отъ казаната грѣшка, постави предложението, че пространството е границата на тѣлата, които обгръща и къмъ които се допира; но какъ цѣлото му мировъзрение, споредъ което вселенната има форма на кълбо, срѣдата на което е земята, го тласна назадъ къмъ първобитното дѣтско възрение на човѣчеството и го накара да доде въ противоречие съ себе си, като нарече пространството нѣщо невидимо, различно отъ тѣлото, невидимъ сѫдъ, въ който се намиратъ свѣтовнитѣ тѣла. Яви се причината, по която това последнето мировъзрение си остана владѣюще прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове, до като и тя се сломи съ откритията на Коперника и възренията на Дж. Бруно, чиито възгледи за свѣтътъ

се явявать избистрени и завършени въ философската система на Спиноза. Следствието на създадената отъ Коперника революция въ областьта на човѣшкото знание се прояви ясно по отношение на пространството у Декарта въ принципътъ, че пространство и тѣло сж нѣща еднакви по природата си. Но онова понятие простванство, на което човѣчеството бѣ навикнало отъ хиляди години насамъ, не можеше тъй лесно да се искорени изъ умоветѣ. Ний видѣхме какъ Бруно, па даже и Декартъ често нееднократно се повръщатъ къмъ него и съ нова сила заживѣва то у Лока, който въ своето мировъзрение отива задъ Аристотеля и Питагора, като приема сжществуването на праздно пространство и дава съ това на понятието пространство една форма, поради която то се е задържало въ умъть на човѣчеството до день днешенъ непромѣнено. Кантовото разбирание на пространството, като форма чужда на предметитѣ, не е могло да направи пространството по достжпно за насъ. Разяснението на единъ Декартъ, който създава превратъ въ казаната наука съ полагането основитѣ на аналитическата геометрия, (виждъ съч. „Zur Geschichte der Mathematik im Alterthum und Mittelalter“ отъ H. Hanckel) предложението: „пространство и тѣло сж едно и сжщо нѣщо си остана безъ последствие и пренебрегнато, може би, по сжщата причина, която е исказана въ Гетевата фраза“: „Хората не разбиратъ езика на природата, защото е много простъ“; и тайнственността, която обгърща понятието пространство отъ ония времена, гдѣто всѣко знание бѣ проникнато отъ митологически представления, достига въ ново време чакъ до безсмислици и то именно отъ представителитѣ на тая наука, върху издирванията на която човѣшкото мисление е навикнало най-сигурно да се опира. И тъй историята на пространството представлява отъ себе си една крива линия, на която края се повръща къмъ началото и всѣкога, когато хора на науката въ най напреднали-тѣ културно държави употрѣбяватъ понятието пространство, тѣ даже и не усѣщатъ, че значението на тая дума принадлежи на това културно стъпало, надъ което даже и съвременния невѣжъ се е издигналъ вече.

ГДѢ Е ЩАСТИЕТО!

Драска отъ Е. Кардозе.

Дълго време азъ преследвахъ неуловимий но прекрасенъ образъ, що се мѣркаше предъ менъ. И когато, най-сетнѣ, го настигнахъ и погледнахъ на него отъ близо, забелѣзахъ, че лицето му сияе и той ме гледа въ очи съ радостна усмивка. Азъ протегнахъ къмъ него рѫцѣ, надникнахъ въ неговитѣ очи и прошъпнахъ:

— Кажи ми, кой си ти?

И чухъ отговоръ:

— Хората ме наричатъ „Наслаждение“, но за тебе азъ нося друго име.

Тогава азъ попитахъ:

— Съкровище мое, не ще ли ми кажешъ, какво име носишъ само зарадъ мене?

И прекрасний призракъ отговори:

— За тебе мойто име е „Грѣхъ“,

Съ страстно желание погледнахъ азъ въ засмѣнитѣ очи на милия призрака, но все пакъ отпустнахъ рѫката му, извърнахъ се и заминахъ.

Скоро по пѫтя ми се мѣрна отново чуденъ и свѣтълъ образъ. Дълго го преследвахъ азъ, и когато, най-сетнѣ, го настигнахъ, видѣхъ предъ себе-си чудно — прекрасно, лѫчезарно лице.

И азъ го попитахъ:

— Кажи ми, кой си ти?

Въ отговоръ се раздаде:

— Хората ме наричатъ „Любовь“, но за тебе азъ нося друго име. На едного отъ хилядата се случва да се срѣщне съ менъ,и този избраннкъ трѣбва добрѣ да ме пази, защото само веднъжъ въ живота се явявамъ азъ на хората.

Ето защо азъ прекарахъ доста време съ „Любовьта“, да ѝ задамъ въпросътъ, който отдавна ме мѫчеше.

И азъ попитахъ:

— Радость моя, не ще ли ми кажешъ, какво име носишъ само заради мене?

Тогава любовьта ме стрѣлна съ очи и отговори:

— За тебе — азъ съмъ „Грѣхъ“.

Като чухъ тия думи, азъ отправихъ дългъ прощаленъ

погледъ къмъ чудния образъ, но тозчасъ отпустнахъ ржката на „Любовьта“, отвърнахъ се и заминахъ.

Следъ това се случи, че въ единъ горестенъ день, срѣдъ мрачна и навъсена мѣстность, предъ менъ се показа новъ образъ. Той не бѣгаше отъ мене, напротивъ, на моя зовъ той се приближи и застана отпредѣ ми.

Погледътъ му изразяваше спокойствие, и върху безжизненний, пепеливъ фонъ на земята и небето лицето му се показваше прекрасно.

— Кажи, кой си ти? обърнахъ се къмъ него съ въпросъ. И той отговори:

— Азъ съмъ „Смъртьта“. Но за тебе, както и за всички, които сами ме призовавать, азъ нося друго име.

Тогава азъ казахъ.

— Въ тебе азъ ще намѣря отдихъ и покой. „Наслаждението“ и „Любовьта“ се указаха непригодни за менъ, въ двѣтѣ намѣрихъ отказъ. . . . Какво ми остана сега, освѣнъ смъртьта?

И азъ се приближихъ до призрака съвсѣмъ близо, бѣхъ готовъ да се хвърля въ обятията му, но си припомнихъ за другото му име и поискахъ да го назове.

И „Смъртьта“ каза:

— За тебе, както и за всички, които сами ме призовавать, мойто име е „Грѣхъ“.

Ето защо и тоя пѫть азъ се отвърнахъ, и съ сърдце, испълнено съ тѫга, отново тръгнахъ по своятъ си пѫть. Много време следъ това, случи се нѣкакъ, че нѣкой мълчаливо се приближи до менъ отдирѣ и ме улови за ржка.

Азъ казахъ:

— Кой си ти и какво искашъ отъ мене? Не принадлѣжишъ ли и ти къмъ сѫщия родъ, както и останалитѣ? Не си ли и ти Грѣхъ?

И съ тия думи азъ се обърнахъ и погледнахъ въ лицето на призрака. То бѣше грубо и строго, но заедно съ това върху него лѣжеше печатътъ на оная могѫщна вътрѣшна сила, която граничи съ красотата.

И призракътъ отговори.

— Едни ме наричатъ „Трудъ“, други иначе, но азъ се отнасямъ къмъ цѣлото человѣчество еднакво и на всички подарявамъ едно и сѫщо“.

Отъ тогава азъ не се раздѣлихъ отъ „Трудътъ“ и не го питахъ за другото му име, тъй като самъ узнахъ, че другото му име е „Спокойствие“.—

Прев. Н. Милковъ

КЪМЪ НАШИТѢ ПРОТИВНИЦИ

(ПО СЛУЧАЙ ПЪРВИЙ МАЙ)

Не сж желанията конечни,
Гѫрдитѣ ни що криятъ,
Не сж дѣянията вѣчни,
Що щатъ да ги затриятъ.

—

Не сж срутими тѣзъ полети,
Що сгрѣватъ жаръ въ гѫрдитѣ;
Не сж задушватъ тѣзи клѣтви,
Що свършватъ ги сълзитѣ.

—

Дерзайте, блъскайте, бѣснейте,
Съсъ глъчь, борби и врѣва,
Тъй по-велико ще посрѣщнемъ
Туй слънце що изгрѣва!...

Букассне

СТИХОТВОРЕНИЯ ВЪ ПРОЗА.

PAR DISTANCE.

отъ ФРАНЪ МАЖУРАНИЧЪ.

Виждали ли сте нѣкадѣ да танцуватъ; не сте ли чували музика . . . . балъ . . . Виждали ли сте? . . . Азъ съмъ виждалъ vis-a-vis отъ моя прозорецъ . . . . Колко смѣшни ми се виждатъ танцующитѣ отъ двата пола . . . Какъ се тѣ движатъ, въртятъ като подвижни кукли . . . . Смѣшно е, като ги гледа човѣкъ отъ страна, какъ си отварятъ и затварятъ устата, безъ са се чуватъ гласове и разговоръ . . . Какво безсмисленно ни се показва, въ такъвъ случай, смѣющето се човѣческо лице!... Но ний не знаемъ, какво разговарятъ и кому се смѣятъ тѣзи хора . . . .

Доближавамъ прозореца и надничамъ въ улицата....

Движение: пѣсни, смѣхъ и какво нещешъ, гюрюлтия !.... Гледамъ . . . Всичко ми се вижда безинтересно . . . .

Но! . . . Ето, най-подиръ! Двама солидни господиновци, стоятъ посрѣдъ тротуара, срѣщу самия прозорецъ на моята кжща и се разговарятъ . . . Колко суха и отегчителна ни се показва тѣхната сериозность! . . .

Единия, като по команда, си отваря и затваря устата; прави бързи и оживлени движения съ рѫцетѣ си, почти подъ носътъ на другия . . . Другия, нѣкакъ печално отпустналъ глава на страна и послушно слуша . . . Отъ време на време, тѣ си размѣнятъ ролитѣ . . .

— Следъ това, тѣ се раздѣлятъ, като си стискатъ силно рѫцѣтѣ, покланятъ се единъ на другъ и си раскриватъ лицата съ любезни усмивки. Следя ги съ погледъ: всѣкой си отива изъ пжтя, безъ повече интересъ, единъ за другъ....

Ту безгрижна солидарность, ту тжга и страданье, забелѣжвамъ азъ по лицата и на двамата.... Надува ме смѣхъ!— Защо хората обичатъ да се показватъ, не таквизъ, каквито си сж въ сжщность?... — Непремѣнно сериозни, тъй солидни . . . Защо тъй?...

Изъ улицата върви човѣкъ и безпрестано се озърта — нѣма ли да го срѣщне нѣкой отъ неговитѣ познати, за да се убѣдятъ всички, колко е той сериозенъ и солиденъ господинъ!. . . Усмивката считатъ за грѣхъ, но сами, тѣзи хора, съзнаватъ

въ душата си, колко сж смѣшни и карикатурни предъ всички...!

Впрочемъ намъ всѣкога ни се струва страшно безинтересно и даже смѣшно това, за което причинитѣ не ни сж извѣстни. . . .

На много хора даже страданията на народа се виждатъ смѣшни, за това, защото ги съзиратъ отъ далече. — Виждатъ сълзи, но не знаятъ причинитѣ . . . .

Приближете, господа, приближете Народа, и тогава вий нѣма да се смѣете надъ неговата неволя и тегло!

Превелъ: Георги Кибаровъ.

СВѢТЪТЪ НА БЖДЖЩЕТО

отъ Йоханесъ Шлафъ*)

Колко ще бжденъ хубавъ и веселъ, ти, свѣтъ на бжджщето! Азъ не се съмѣвамъ въ тебе! Моята душа е доста силна и здрава, за да може да живѣй въ тебе „съ свѣтла надежда", да те предчувствува прѣзъ ужаситѣ, отъ които ще въскръснишъ!

Колко ще бжденъ хубавъ—радостенъ, ти! Въ тебе ще живѣе едно ново поколение,—силно, благородно и самоувѣрено поколение, което ще се чувствува сродно по цѣлата земя—на всждѣ, кждѣто има хора! Поколение, което не се дѣли на никакви касти, което не раздѣлятъ никакви религии! Което показва подвизи; познания и усѣщания никога не сънувани! . . . И следъ това? . . . И тогава? . . . Пакъ нови подвизи, познания, усѣщания! . . . И тъй нататъкъ до недостижими крайове.

Умирание и раждание! Вѣчно! — Това е всичко! — Повече да постигне не може никой разумъ. . . .

Прев. отъ н-ски К-тъ.

---

*) *Шлафъ е единъ отъ най първитѣ и най видните представители на новото направление — натурализма — въ нѣмската литература. Това стихотворение е преведено отъ сбирката му: пр. „In. Dingsda".*

СОЦИОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ

(П. Велиновъ. — „Марксизмътъ и неговото научно значение. — Научно движение на западъ. — „Мисъль", год. VII, кн. 2, София 1897 г.)

Въ първата статия отъ външния отдѣлъ на сп. „Мисъль", заглавието на която написахме по-горѣ, авторътъ, г-нъ П. Велиновъ, се е заелъ да докаже ненаучността на марксизма, а следов. и неговата призрачность, като социологическа теория. Предметната статия представлява единъ видъ критическа рецензия върху произведението на извѣстний италянский ученъ Enrico Ferri — Sosialisme et sciénce positive

Нищо по-желателно не може да бѫде за една теория отъ нейното критическо разработване, въ смисълъ на една научна критика отъ противницитѣ ѝ. Ето защо, ний съ особна готовность се заловихме съ четението и на една сериозна, повидимо, статия, която има за предметъ критиката на марксизма отъ научна гледна точка.

Главний пунктъ, на който г-нъ Велиновъ напира въ своята статия, — това е непримиримостьта на марксизма, като социологическа теория, съ дарвинизмътъ или по точно съ еволюционната теория на Дарвина и Спенсера.

„Дарвинизмътъ, казва авторътъ, самъ по себѣ е въ непримиримо противоречие съ социализа", защото характера на нѣщата въ биологический миръ е други, отъ този, който се изисква отъ социализма, като социологическа теория. И дѣйствително. Условията на биологический животъ сѫ такива, че въ силата на естестенний отборъ, все по-вече се увеличава неравенството въ способноститѣ и приспособленията на различнитѣ индивиди, — тогазъ когато пъкъ социализмътъ се стреми къмъ „абсолютно равенство" (кур. нашъ). Наистина, Enrico Ferri „въ противоложность на много социалисти" (к. н.), настоява, че социалиститѣ искатъ не биологическо равенство на човѣшкитѣ индивиди, а равенство въ условията на тѣхното социално положение, — но и това противоречи на научната биология. „Биологията, казва г. Велиновъ никога не поставя искания," — и щомъ вий социалиститѣ твърдите, че всѣки човѣкъ има право (кур. на автора) на човѣшко сѫществуване, — то заедно съ това вий внасяте въ своитѣ научни съждения единъ етически елементъ, който, въ всѣки случай, нѣма нищо общо съ биологията, а толкозъ по-вече съ дарвиновата теория, въ основата на която лежи индивидуалний егоизмъ. „Правото, това е единъ социологически законъ, който си има своето примѣнение само въ обществото, той е създаденъ отъ самитѣ хора, благодарение на тѣхни специални качества" (к. на авт.), следоват., между биологията съ свойтъ егоизмъ и борба за сѫществуване, и социализмътъ съ своето „право" не може да има нищо общо.

Че това е вѣрно, ето още едно доказателство, което г-нъ Велиновъ привожда: „дарвиновата теория никакъ не може да докаже, че нѣма да има хора въ бѫдѫще, които да не работятъ, тогазъ когато такива хора сега сѫществуватъ и биологически иматъ по-голѣма сигурность да продължаватъ своя родъ отъ колкото ония, които душевно и физически сѫ истощени, отъ работа.“ Отъ друга страна, въ биологический организмъ всички клѣтки работятъ, а само въ социалний (обществото) „има хора, които живѣятъ, безъ да работятъ“.

По-нататъкъ. „Биологията ни учи, че борбата за сѫществуване води органический (?) миръ къмъ напредъкътъ, къмъ прогресивното развитие, тогазъ когато пъкъ въ человѣческото общество, подъ влиянието на д р у г и у с л о в и я и д р у г и с и л и (к. н.) се създава регресивенъ отборъ“.

Иска ли после това съмнение, че биологическитѣ закони сѫ несъвмѣстими съ социализмътъ и че въ обществото господствуватъ съвършено други закони?

Въ человѣческото общество дѣйствува законъ, който нѣма нищо общо съ законитѣ на Дарвина. Това е закона за к о о п е р а ц и я т а имъ, както г-нъ Велиновъ се изразява, закона за с о л и д а р н о с т ь т а. Благодарение на този законъ и сѫществува въ човѣческото общество тъй наречената борба на классоветѣ, — явление свойственно само на человѣчеството и необяснимо съ биологичѣскитѣ закони. И дѣйствително, какъ ще може да се обясни то съ биологията, когато въ органический (?) миръ сѫществува борба за сѫществуване между отдѣлнитѣ индивиди, а въ обществото тъзи борба се концентрира между классоветѣ, като се намалява и най-сетне съвсѣмъ уничтожава борбата между членоветѣ на единъ и сѫщъ классъ“.

Ако Ferri, продължава г-нъ Велиновъ, бѣше си далъ трудъ да обясни, отъ кадѣ произлиза закона на солидарностьта, отъ дѣ се взима способностьта на хората да образуватъ классове и защо само человѣчеството е създало классове; — ако Ferri бѣше си задалъ тия въпроси, „той щѣше да се убѣди, увѣрява г-нъ Велиновъ, че научностьта на марксизма е много съмнителна и че въ всѣки случай социализмътъ не може да черпи доказателства отъ дарвинизма“*), — следователно, тържественно заключава той, — „социализмътъ е не наученъ, понеже дарвинизмътъ е една строга научна теория (стр. 162)“.

И така, отъ изложенитѣ възражения, които авторътъ на занимающата ни статия привежда, става ясно, че ненаучностьта на марксизма се изважда отъ несъотвѣтствието на социалистический идеалъ съ онова, което ни представлява биологическата дѣйствителность, съгласно общитѣ положения на съвременната еволюционна теория и въ частность съгласно теорията на дарвиновий естественъ отборъ. Характерътъ на аргументацията на наший авторъ е такава, че социализмътъ настоява върху необходимостьта на нѣща, които въ си-

*) „Мисъль“ стр. 160—161.

лата на биологическитѣ закони не сѫществуватъ и не могатъ да сѫществуватъ.

Ако това е така, то ний смѣло можемъ да признаемъ, че пѫтьтъ, които г-нъ Велиновъ е избралъ за доказване ненаучностьта на марксизма, е, ако не друго, то въ всѣки случай най-малко наученъ.

Ако намъ предстоеше въ дадений случай да защищаваме научностьта на марксизма, то за насъ не би представлявало особенна трудность да укажемъ гну Велинову оная прицелна точка, кѫдѣто той би трѣбвало да насочи своитѣ стрѣли за съборяние положенията, които лежатъ въ основата на марксизма, — ако това той счита за възможно ; — въ всѣки случай на-да-ли ще бѫде гледната точка на биологията, отъ която той се е завзелъ сега да събаря марксизмътъ Вѣроятно г-ну Велинову е извѣстно, че Марксъ не биологията е ималъ предъ видъ, когато е изваждалъ основитѣ на своето учение, ще рече, и не биологията е оржжието, при помощьта на което може да се докаже или опровергае Марксовото обществено-екопомическо учение.

Марксизмътъ, както и дарвинизмътъ представляватъ извѣстни теоритически обобщения изъ фактитѣ на съотвѣтствующитѣ сфери отъ окржжающата ни дѣйствителность, — научната провѣрка на тия учения може да става само на почвата на сѫщитѣ тия факти и никѫдѣ другадѣ. Ако тѣ сѫ вѣрно и научно извадени, то на обобщающата наука — философията не остава нищо друго освѣнъ да намѣри общата почва, на която ще бѫде възножно тѣхното съгласуване, — но, въ всѣки случай тя нѣма никакви данни за отхвърлянието на ония положения, които сѫ изработени отъ специалнитѣ области на човѣшкото знание. Повтаряме, само на почвата на ония обществено-икономически факти, отъ които марксизмътъ черпи своята сила, този последний може да бѫде провѣренъ, отхвърленъ или приетъ.

Но да допустнемъ на минутка, че всички съображения на г-на Велинова относително противоречията на биологическитѣ закони съ социологическитѣ бѣха вѣрни,—следва ли отъ това, че марксизмътъ е ненаученъ, както твърдѣ бързишката заключава г-нъ Велиновъ?—Ни най-малко. Отъ подобна една противоречивость може да следва като логическо заключение само непълнотата на въпроснитѣ учения, но никакъ не и тѣхната ненаучность, толкозъ повече, когато ни е извѣстно, че въ основата, както на едното, така и на другото мировъзрение лежатъ извѣстни фактически данни.

Въ краенъ случай ний можахме да бѫдемъ принудени да заключимъ, че фактитѣ, на които почиватъ въпроснитѣ учения, представляватъ факти отъ различни по сѫщество категории, и че за всѣка една отъ тѣхъ сѫществуватъ специални закони, отлични отъ ония на другата категория;—но все таки отъ тукъ още не следва, ще повторимъ ний, че противоречието или несъвмѣстимостьта на двѣ теории непременно зависи отъ ненаучностьта на едната, като приемаме другата, разбира се, за строго научна. Да заключаваме така,

както прави г-нъ Велиновъ, това би значило да вървимъ противъ всѣка логика, противъ духътъ на научний методъ.

Но, може би, г-нъ Велиновъ ще възрази, че дарвинизмътъ е теория именно научно обоснована, и че едно социалистическо учение като Марксовото, касающе се до сродна съ биологията область, би трѣбвало всѣкога да хармонира съ предшедствующитѣ научни теории, ако то иска да претендира на научность.—Въ такъвъ случай, ще забелѣжимъ ний, защо да се не съмнѣваме въ научността на дарвинизма, или този последний е до толкова научно обнованъ, че не търпи никакво възражение? Ний бихме били въ състояние да процитираме десятки най солидни имена, отъ които г-нъ Велиновъ навѣрно би се убѣдилъ, че даже борбата за сѫществувание—основний фактъ на дарвинизма—не се счита тъй абсолютенъ и непремѣненъ, както мнозина дарвинисти твърдятъ. Ако това е тъй, то „отъ кѫдѣ, сир. на какво научно основание може да се черпи доказателството", че дарвинизмътъ е наученъ, а марксизмътъ не?

Нашето удивление още повече се увеличава, когато нѣколко реда подиръ голословното утвърждение за ненаучността на марксизма, ний срѣщаме факти, които явно противоречатъ съ това му твърдение.

Оказва се, че марксизмътъ се намира въ противоречие съ дарвинизмътъ, не за това, че последний билъ строго наученъ, а първий не, а просто по тъзи обикновенна причина, че марксизмътъ, като социологическа теория, се занимавалъ съ изучването на закони, господствующи въ особенъ родъ явления, които сѫществено се отличаватъ отъ явленията на биологический въобще миръ, т. е. тъкмо онова, което ний ей сега допустнахме като възможность. Значи, ако борбата за сѫществувание е непримирима съ закона за солидарността, то въ това сѫ виновати, не Дарвинъ и не Марксъ, а самитѣ органически(?) и надъ органически(?) явления, защото тѣмъ сѫ присѫщи „различни сили и различни условия", които пораждатъ, разбира се, и различни закони. Какво ненаучно има въ това, че Марксъ се постаралъ да формулира еволюцията на единъ родъ явления, а Дарвинъ на другий?

„Вий, г-нъ Велиновъ, ми казвате, че биологическата теория противоречи на Марксовата обществена теория! Какво отъ туй? Кѫдѣ е казано, че биологията и социологията сѫ едно и сѫщо нѣщо, че обществото се управлява само отъ биологически закони"?.... Прочее „безсмисленно е да се доказва хармонията на каквато и да е обществена теория съ биологията или съ теорията на Дарвина" (кур. нашъ). Такъ вотъ оно какъ! Значи, ако поради противоречието си съ дарвиновата теория марксизмътъ се оказваше не наученъ, то сѫщото нѣщо трѣбва да се каже и за всѣка друга социалогическа теория—на Огюста Конта, Бокля, Спенсера, Тарда, Гумпловича, Дюркхейма, и.... „tutti quanti." Da! „tutti quanti, защото безсмисленно е да се доказва хармонията на каквато и да е обществена теория съ дарвиновата,

а всѣко противоречие съ тѣзи последнята е сигурна гаранция за ненаучностьта на първата.

Въ такъвъ случай, пита се, защо бѣ харчението на толкова барутъ, за да се докаже ненаучностьта на марксизма при помощьта на неговата несъвмѣстимость съ дарвинизмъть. Очевидно исхарченій трудъ е отишелъ на вѣтера.

Но отъ тукъ още не следва, може да забелѣжи читателя, че между дървинизмъть и марксизмъть нѣма никакво противоречие; това не ще рече, че Ferri е правъ, когато иска да съгласи социологическитѣ искания съ биологическитѣ закони. Ний сме напълно съгласни съ читателя, че едното не доказва другото. Не бихме имали нищо и противъ г-на Велиновa, ако той се ограничеше само съ исказванието на своето мнение по този въпросъ. Воля му, хоже да хорати, що щѣ. Но той се е завзелъ да докаже по такъвъ единъ невѣроятенъ начинъ ненаучностьта на едно обществено—икономическо учение, което въ всѣки случай заслужва едно по сериозно отношение. И това е, на което ний искаме да укажемъ.

Нашата цель бѣше не да доказваме научностьта на марксизма възъ основа на биологическитѣ факти (въ това той най-малко се нуждае), но да раскриемъ оня ненаученъ пѫть, съ който г-нъ Велиновъ си служе при извънмѣрно усърдното си желание да докаже ненаучностьта на Марксизма. Марксизмъть се оказва за това ненаученъ, защото е социологическа теория, а всѣка социологическа теория, колкото и научна да е отначало, щомъ тя поиска да хармонира съ биологическитѣ закони, изведнажъ става ненаученъ.

Такова едно общо положение, както вижда читателя, нѣма нищо общо съ марксизмъть, а зачевва направо отношенията на социологията къмъ биологията. Ако ли пъкъ г-нъ Велиновъ се ползува отъ този пунктъ, за да срази маркизмъть, то това той прави, или отъ увлечение, или отъ желанието да убие съ единъ куршумъ два заека.

Ще повторимъ още единъ пѫть, че ний ни най-малко не бихме се занимавали съ г-нъ Велинова, ако неговитѣ разсъждения що годѣ се докосваха направо до марксизмъть. Обаче неговитѣ разсъждения зачевать много по важенъ теорически въпросъ, и това е което ни интересува въ дадений случай.

Дѣйствително ли обществото се подчинява на закони, които нѣматъ нищо общо съ биологията, както това утвърждава г-нъ Велиновъ?

Да, отговаря той, тъй като кооперацията (нека ни бѫде позволено да обозначиме така явлението, следствие на което се явява солидарностьта), е „едно явление свойственно само на человѣчеството. И това не е единственний случай, дѣто на една група явления съ свойственни закони, чужди на всички други области.—Неорганическата природа, растенията, животнитѣ, както и съотвѣтствующитѣ тѣмъ научни дисциплини, физиката, химията, физиологията, психологията, — всички тѣмъ съ свойствени особенности и за-

кони, които несъмнено липсватъ, споредъ г-на Велинова, въ предшествующитѣ области. Следователно, безплодно и ненаучно би било явленията на дадена една область, да се обясняватъ съ законитѣ на друга область, тъй като на всѣка една отъ тѣхъ сж присжщи специални „условия и сили“. Подобенъ единъ възгледъ, относително специфичностьта на всѣка една отъ указанитѣ области — не е новъ. Той е билъ исказванъ и защищаванъ отъ много по-крупни умове, които до извѣстна степень сж черпили формално основание въ знаменитата Контова классификация на наукитѣ. На възгледитѣ на Огюста Конта се основаваше отчасти и оная група отъ рускитѣ социолози, които провъзгласиха „субективний методъ въ социологията“, като нѣщо, безъ което социологията не може да сжществува, като наука и като методъ, който принадлежи изключително на социологическата область и никадѣ другадѣ. Сжщий този взглядъ за специфичностьта на разнитѣ области на природнитѣ явления, се защищава и отъ всички онія теории и учения, които настояватъ върху необяснимостьта на психическитѣ явления съ физиологическитѣ, физиологическитѣ съ химическитѣ, а тия последнитѣ съ физическитѣ. Отношенията на наукитѣ, представляющи различнитѣ тия области, сж сжщо такива, както и отношенията на биологията къмъ социологията. Както въ социологията интеллектуалний факторъ се явява основний елементъ, безъ когото е невъзможно обяснението на общественнитѣ явления, така сжщо, въ психологията е невъзможно безъ душата, въ физиологията — безъ тъй наречената жизненна сила, въ химията безъ химическото сродство и пр. и пр.

Така поставенъ въпросътъ, добива много по-голѣма ясность и отчетливость. Ще рече, въ лицето на интеллектуализмътъ, — учението, което приема, че въ социалната среда, участвува „нова сила“, „ново условие“, присжще само ней и необяснимо съ биологията, — ний имаме косвенно утвърждение на подобнитѣ учения въ другитѣ области; а такива сж несъмненно параллелизмътъ на Вундта и Паулсена въ съвременната германска философия и отживѣлий витализмъ въ физиологията.

И така, ний имаме цѣлъ редъ отъ най-разнообразни сили: взаимното притежение въ неорганическата природа, жизненната сила въ физиологията, духътъ — въ психологията, „интеллектуалний факторъ, като особенна сила и условие“ въ социологията. Какво разнообразие, каква пъстрота! И всѣка една отъ тия области си иматъ специалнитѣ закони, които правятъ тъзи последната научна. Но щомъ, не-дай-боже, нѣкои отъ тия закони поискашъ да съгласишъ съ законитѣ на нѣкоя отъ съсѣднитѣ области, то о, чудо! научната до тогава теория, веднага става ненаучна, особенно ако законитѣ на другата область представляватъ „една строго научна теория“.

Но да видимъ, така ли е то.

Дѣйствително ли тия области сж тъй отдѣлени една отъ друга, щото е немислимо никакво съпоставление безъ противоречие и

безъ да бѫде една отъ тѣхъ призната за „ненаучна“. Дѣйствително ли, между биологията и социологията, сѫществува такава рѣзка граница, та че е невъзможно никакво сближаване между тѣхъ. Най-сетне, мигаръ, „кооперацията“ е такова явление, което се дължи изключително на „специалнитѣ качества на хората?“

Ни най-малко.

Кооперацията съвсемъ не е продуктъ на специалнитѣ качества на человѣка, а следов. не може и да бѫде следствие отъ такъвъ единъ специфически факторъ, какъвто е по понятията на г-на Велинова, интеллектуалний. Кооперацията не е „едно явление, свойственно само на человѣчеството“, — както това твърди г-нъ Велиновъ, а следователно не социологията единственно се занимава съ него. Това явление еднакво е общо, както за сферата на социологията, въ тѣсна смисъль на думата, така сѫщо и за цѣлий останалъ биологически миръ.

Кооперацията, като группировка (сдружие) на нѣколко индивида съ условие на непремѣнно прекращаване борбата за сѫществуване между самитѣ тѣхъ, е до толкова распространено явление въ биологический миръ, щото поставя въ затруднение изследователя, кое отъ тия двѣ явления да признае за господствующе: борбата за сѫществуване ли или же солидарностьта, — толкосъ повече, ако той е наклоненъ да не вижда никакво законосъобразно съотношение между тия два биологически факта. Разнитѣ социални (обществени) форми на живота у животни, като млѣкопитающитѣ, птицитѣ, рибитѣ, насекомитѣ, нисшитѣ безгръбначни и пр., сѫ извѣстни всѣкиму, който що-годѣ е запознатъ съ зоологията. Нѣщо по-вече, формитѣ на кооперацията у животнитѣ достигатъ до едно непонятно на пръвъ погледъ за насъ разнообразие. Солидарностьта, която у хората се проявява като връзка между представителитѣ на единъ и сѫщъ видъ, въ собственно биологический миръ, отива и се развива посредъ индивиди, между които на видъ не може да има нищо общо. Такива сѫ формитѣ, извѣстни подъ името с и м б и о з ъ, м у т у а л и з м ъ и пр., кадѣто, — въ отличие отъ останалитѣ видове кооперации, — се сдружаватъ да живѣятъ с о л и д а р н о два индивида, представители на различни видове, родове, па даже и различни классове отъ биологический миръ. Ако г-нъ Велиновъ не ни вѣрва, то ний можехме да укажемъ на трудоветѣ на такива почтени имена, като А. Еспинасъ, Е. Перие, Бремъ, Van Beneden, Жиро и мн. др., кадѣто той би намѣрилъ изобиленъ материалъ по този въпросъ. Нѣщо по-вече, отъ тия именно факти, той би се убѣдилъ, че кооперацията се дължи не на интеллектуалний факторъ, както твърдятъ всички ония, които гледатъ на обществото, като на произволенъ Contrat social, а напротивъ развитието на самий този факторъ, който у человѣка е достигнало до такава интенсивность и разнообразие, се дължи именно на кооперацията, на общественний животъ. Колкото се касае до самата кооперация, то тя не е възникнала изведнъжъ, както може да се предполага, а постепенно; тя води началото си

отъ самитѣ основи на органическата еволюция, „която, по думитѣ на единъ русски ученъ, никогашъ не е била развитие само на изолированитѣ (уединенитѣ) и само на враждебнитѣ, едно на друго сѫщества". — „Ако г-нъ Велиновъ бѣше си далъ трудъ да разбере, отъ кѫдѣ произлиза законътъ на солидарността (кооперацията)", то „той щеше да се убѣди, че научността на неговитѣ категорически заявления за специалнитѣ свойства на человѣческото общество е твърдѣ съмнителна, и че той най-малко мо̀же да черпи доказателства по този въпросъ отъ еволюционната теория".

Ний особенно настояваме на това, че кооперацията, като биологическо явление, е сѫщо тъй универсално (общо) и необходимо, както и борбата за сѫществувание, и, ако това ни бѣ нужно, ний мо̀кехме да докажемъ, че между тѣхъ има извѣстно сродство, даже извѣстно отношение на причина и следствие. Кооперацията като социологически фактъ (въ широка смисъль на думата социология)*) подъ никакъвъ видъ не може да бѫде продуктъ на каквито и да било специални сили и условия. Даже и въ самий интеллектуаленъ факторъ ний се отказваме да видимъ нѣкаква си специфическа сила и условие, защото като факторъ исходящъ отъ едни биологически сѫщества, той не може да не бѫде продуктъ на сѫщата биологическа еволюция, която е създала человѣка като такъвъ. Въ тъзи последнята борбата за сѫществувание и кооперацията иматъ равноправно участие и между тѣхъ биологически нѣма обсолютно никакво противоречие. Нѣщо по-вече, борбата за сѫществувание и кооперацията сѫ неизбѣжно свързани едно съ друго, безъ борбата за сѫществувание не би била и кооперацията; отъ друга страна кооперацията, колкото чудно и да се покаже на г-на Велинова, сѫществува само въ интереситѣ на самата борба за сѫществувание.

Така щото, да обясняваме кооперацията съ нѣкакъвъ си интеллектуаленъ факторъ, това ще рече да обясняваме едно съ друго следствията отъ развитието на едно и сѫщо явление, т. е. деньтъ съ нощьта, тъмнината съ свѣтлината; нѣщо по-вече, това ще рече още да обясняваме причината съ следствието, тъй като за развитието на интеллекта не малко е спомогнала кооперацията, както бѣ указано по-горѣ. Колкото се отнася пакъ до кооперациитѣ на нисшитѣ стадии на биологическата стълба, то тамъ за интеллектуленъ факторъ и дума не може да става, тъй като възможнитѣ на тѣзи стадии интеллектуални елементи, като инстинкта, рефлекса и пр., сѫ елементи чисто пассивни, еволюцията на които се регули-

---

*). *Социология въ тѣсенъ смисъль на думата, ний употребяваме като наука за человѣчскитѣ общества, а въ широка — като наука за обществата, биологическитѣ кооперации въобще, отъ които человѣческото общество е една само единица. — Разбира се, че за г-на Велинова социология въ широка смисъль на думата не сѫществува, тъй като солидарността е продуктъ на специалнитѣ человѣчески качества, на интеллектуалний факторъ, правото и пр.*

ра (урежда) отъ общитѣ биологически фактори, въ това число и кооперацията. Ще рече, тукъ по-вече отъ очевидно е, че кооперацията не е резултатъ отъ специалнитѣ закони, които споредъ г-на Велинова, сж свойствени само на человѣческото общество.

Разбира се, че това никакъ не ще се хареса г-ну Велинову, който, както се вижда въобще има слабость къмъ специалнитѣ сили и закони. Ний вѣрваме, че за него е по-близко до сърдцето допущанието, че социологията се движи отъ особени сили, че тѣзи последнитѣ нѣматъ нищо общо съ биологията и пр. и пр. Об. ч: той требва да знае, че дарвинизмъмъ, който за него е „една строго научна теория", не допуща подобенъ възгледъ. Такъвъ единъ възгледъ проявява извънредна интимность съ сходнитѣ нему възгледи въ другитѣ области, за които спомен.хме по-горѣ, а именно съ параллелизмътъ, витализмътъ и другитѣ подобни тѣмъ метафизически теории. Но за това пъкъ и тѣ сж именно метафизики, и следов. нематъ нищо общо съ положителната наука, която се основава върху даннитѣ на чистий опитъ.

И дѣйствително, може ли едно учение да претендира на научность, когато за обяснението на извѣстни явления, то е принудено да допуща сжществуванието на „сили", които нѣматъ нищо общо съ останалий миръ? Може ли да бжде наученъ единъ възгледъ, който иска да обясни социалната еволюция съ такъвъ единъ елементъ като „пр.вото", етиката, които нѣмали нищо общо съ биологията? Па и каква може да бжде смисъльта на въпроса „следва ли правото отъ дарвиновата теория", които г-нъ Велиновъ отправя къмъ Ferri, ако не тъзи, че специфическия за человѣчеството елементъ се дължи на нѣкакво си особенно „сошествие святаго духа", който е освятилъ само царя на природата, но не и другитѣ прости смъртни? . . . — Но тогава защо да се маскираме подъ булото на науката, по-добрѣ излѣзте и явно заявете, че вашитѣ възгледи за происхождението на „най-висшето интеллектуално развитие" съ нищо не се отличава, отъ която и да било митология или мистицизмъ.

Не, г-нъ Велиновъ, даже и правото, етиката и всички въобще атрибути на „най-висшето интеллектуално развитие", не заключава въ себе си нищо такова, което да противоречи на общитѣ биологически явления. Тѣхното обяснение не може да бжде освенъ биологическо, тъй като всѣко друго обяснение, което противоречи на общата биологическа еволюция има твърдѣ малко шансове за научность. Даже такива идеалисти като Алфредъ Фуллйе разбиратъ това и енергично се опълчаватъ противъ ония, които настояватъ на трансцендентното и мистическо происхождение на нравственний елементъ. Даже и идеята на общественний прогресъ не се нуждае, споредъ Фуллйе, отъ никакво нравственно à priori, отъ никакъвъ категорически императивъ, отъ никакво обръщение къмъ абсолютното; тъй като евоелиционната теория разполага съ достатъчни факти и идеи (кур. на автора) за обяснение происхождението на прогресътъ. „Еволюцията, споредъ Фуллйе, не предполага, и с

допуща отнапредъ мира, справедливостьта, нравственностьта, — на основание на които се опредѣля общественний прогресъ,—защото тя ги създава (кур. нашъ)*. Ще рече всѣки, който за обяснението атрибутитѣ на „най-висшето интеллектуално развитие“ не прибѣгва къмъ еволюционний процесъ, по необходимость трѣбва да се обърне „къмъ трансцендентний и мистический принципъ à priori.“ А трѣбва да се съгласимъ, че научний характеръ на дадено едно възрение обратно пропорционаленъ съ количеството на трансцендентитѣ и мистически елементи, които участвуватъ въ това възрение.

Но да оставимъ това. За насъ е важно, какъ г-нъ Велиновъ ще обясни удивителната солидарность, чувствата на симпатии и несъмнѣни добродѣтели, които съществуватъ въ кооперациитѣ (обществата) на животнитѣ, и въобще на нисшитѣ стадии на биологическата стълба? Какъ той ще обясни съществуването на такива явления като стадний животъ на растенията и животнитѣ, симбиоза мутуализма и пр. Не-ли безъ правото и етиката, безъ елемента на „най-висшето интеликтуално развитие „това е невъзможно?“ Или вий, г-нъ Велиновъ, ще бѫдете принудени да пренесете тѣзи елементи и въ областьта на непривилегированитѣ прости смъртни, въ биологията? Но не-ли „правото, законътъ си иматъ своето примѣнение само въ человѣческото общество, благодарение на специалнитѣ качества на хората?“...

Както виждатъ читателитѣ логиката заставлява г-на Велинова да признае етиката, че нравственнитѣ отношения не съ исключителни достояния на венеца на творението, но че тѣ принадлежатъ и на останалий биологичести миръ. Етический елементъ въ различни форми и съ различно съдържание съществува на всѣкадѣ въобще, кадѣто има животъ. Животнитѣ, които хранятъ старитѣ и неспособнитѣ членове отъ своето общество или стадо, или пъкъ животнитѣ, които въ интереса на същото това стадо ги избиватъ, за да не привличатъ вниманието на хищницитѣ,—съ нищо не се отличаватъ отъ хората, които помагатъ на своитѣ индивиди при помощьта на общественната благотворителность, нищо пъкъ отъ ония съвременни племена и стари исторически народи, които съ избивали болнитѣ, старитѣ и въобще некадърни членове на своето общество. Между социологическата, въ тѣсна смисълъ, етика и биологическата нѣма рѣзка и съществена разлика, нито по форма, нито по съдържание; толкосъ по-вече, че съдържанието на самата човѣшка етика (нравственность) не всѣкога и не на всѣкадѣ е еднакво.

Етическитѣ въ широка слисъль на думата отношения, паралелно съ еволюцията, се проявяватъ въ различа степень и интенсивность. На долнитѣ стъпала на биологическата стълба тѣ съ лишени съвършенно отъ ония особенности, които даватъ поводъ на хора като г-на Велинова, да утвърждяватъ тѣхната специфичность за человѣческото общество; ето защо тамъ не може да има

*) Дж. Фулйе—Съвременната наука за обществото кн. 2. гл. VII III

никакво абсолютно съмнѣние, като какъ да си обяснимъ происхождението на първитѣ етически загатки. И това обяснение не може да бѫде друго, освѣнъ б и о л о г и ч е с к о.

И така, на въпроса „следва ли правото (етиката) отъ борбата за сѫществувание", който г-нъ Велиновъ отправя къмъ Ferri, ний можемъ да отговоримъ: да, етиката следва отъ еволюционната теория, а следов. и отъ борбата за сѫществувание. Нѣщо по-вече, съвременната етика, „която изследва не онова, което т р ѣ б в а да бѫде, а т у й щ о е и щ о е било, и на основание на това после днето търси това, що т р ѣ б в а д а б ѫ д е" (Каутски), се явява непосредствена рожба на дарвинизма, за създаването на която не малко сѫ спомогнали и другитѣ представители на еволюционизма, като Спенсеръ и пр.

И така, явно е,че солидарностьта и правото не могатъ да бѫдатъ елементитѣ, отъ които може да се истъче нѣкакво противоречие или несъвмѣстимость между биологията и социологията. Това сѫ тѣ и двата сѫществени пункта, на които ний нарочно се спрѣхме малко по-вече. Що се отнася до останалитѣ възражения, то тѣ не издържатъ абсолютно никаква критика.

Фактътъ, че въ недрата на человѣческото общество сѫществува классова борба се привожда отъ г-на Велинова като друго противоречие на биологическитѣ закони съ социологията. И това по тъзи проста причина, че г-нъ Велиновъ знае въ биологическия миръ само борба за сѫществуване между отдѣлни индивиди, но не и между отдѣлни групи, классове или цѣли общества. Удивително, че г-нъ Велиновъ не знае това! Собственно ако той искаше да докаже сѫществуването на нѣкакво противоречие въобще, то нищо полесно отъ това не можеше да бѫде. Само че подобно противоречие сѫществува благодарение на това, че въ недрата на човѣческото общество — кѫдѣто въ силата на сѫщитѣ биологически закони би трѣбвало да има удивителна солидарность — се проявява една отъ най-жестокитѣ форми на борбата за сѫществуване. Ако тъзи последната липсоваше, сигурно нѣмаше да има классова борба. — Тъй щото, не отъ прекратяване дѣйствието на биологическитѣ закони въ областьта на общественій животъ, а отъ тѣхното широко примѣнение се явява классовата борба.

Отъ друга страна, сѫществуването на непроизводителни классове, което е едно отъ следствията на классовата борба, съвсѣмъ не е специфическо нѣщо за человѣческото общесто; толкосъ по-вече че различието съ биологический организмъ, която г-нъ Велиновъ вижда въ дадений случай е съвсѣмъ не вѣрно. Въ биологическитѣ организми сѫществуватъ хиляди непроизводителни клѣтки, цѣли органи, които по своята относителна роля въ нищо не отстѫпватъ на непроизводителнитѣ клѣтки въ человѣческото общество; и както, споредъ марксиститѣ, за националното производство не е необходимъ капиталистический классъ, сѫщо тъй правилното функциониране на биологический организмъ може да става безъ участието на много клѣтки и органи. „Не всичко д ѣ й с т в и т е л н о е разумно

и не всичко разумно е д ѣ й с т в и т е л н о“. Сравнителната анатомия ни указва на цѣлъ редъ органи у животнитѣ, които не само, че не испълняватъ никаква съществена функция, но често пати явно врѣдятъ на организма. Такъвъ е извѣстний червеобразенъ отъ растъкъ въ слѣпото черво у человѣка (processus vermiformis), който е причинилъ смъртьта на мнозина.*) Нѣщо по-вече даже; и въ обществата на животнитѣ има цѣли класове, които също тъй не работатъ, както и непроизводителнитѣ классове на нашето общество. И за голѣмото очудване на г-на Велинова, тия классове у животнитѣ често пати се подвьргатъ на массово избиване, единъ видъ „експроприация на експроприаторитѣ.“ Примѣръ за това имаме у пчелитѣ.

„На основание дарвиновата теория, казва г-нъ Велиновъ, никакъ не може да се докаже, че не ще има хора, които да не разбиратъ“,—но на основание дарвиновата теория може да се докаже, ще добавимъ ний, че общества, въ които има непроизводителни классове, като тия въ человѣческото,—нѣматъ бѫдаще, тъй като въ борбата за съществувание тѣ сѫ осѫдени на разложение и смъртъ. Тъй щото, „хора, които не работятъ може(?) да иматъ по-голѣма сигурность да продължаватъ своя родъ отъ колкото онѣзи, които сѫ физически и душевно истощени отъ работа“, но б и о л о г и ч е с к и съществуването на подобни хора не може да представлява необходимото условие за преживѣването на дадено едно общество въ борбата за съществувание. Като иллюстрация на това може да ни служе примѣра на старитѣ исторически общества, една отъ главнитѣ причини за разрушаването на които бѣ робството.

Най-сетнѣ по несъстоятелно е противоречието, което г-нъ Велиновъ истъква между биологический прогресъ и социологический процесъ. „Биологията ни учи, казва той, че борбата за съществуване води органический миръ къмъ прогресивното развитие, а въ человѣческото общество подъ влиянието на д р у г и с и л и се създава регресивенъ отборъ.“ Защо въ человѣческото общество, пита г. Велиновъ, биологическийтъ законъ има често съвсѣмъ противоположно дѣйствие?“ — Защото, отговаряме ний, биологията съвсѣмъ не ни учи на това, което е желателно на г-на Велинова. Биологията ни учи само, к а к ъ става измѣнението на организмитѣ, а това последното може да бѫде прогрессивно и регрессивно, напредничаво и назадничево — споредъ обстоятелствата. Въ борбата за съществувание преживѣватъ не най-съвършеннитѣ въ смисъль на прогрессъ, а най-съвършеннитѣ, най приспособенитѣ къмъ окрѫжающитѣ условия. А за това приспособление може да бѫде еднакво сгоденъ и прогрессътъ и регрессътъ или дегенерацията. Трѣбва ли това да се доказва? То е едно отъ основнитѣ положения на съвре-

*) *Отъ него, ако се не лъжа, умрѣ и графъ Хзртенау, бивши български князъ. Опасността отъ съществуването на този органъ се заключава въ това, че става източникъ на едно неизбѣжно възпаление на цѣлата коремна кухина, щомъ случайно попадне въ този отвратъкъ нѣкой твърдъ предметъ, напр. костилка и пр.*

(*) *виж заб. на стр. 18*

менната еволюционна теория и е непростително да се незнае. Достотъчно е да укажемъ на паразитизма въ биологията (типиченъ примѣръ могатъ да ни служатъ лентовиднитѣ глисти), който винаги се съпровожда съ регресивенъ метаморфозъ на животната организация. Самъ Дарвинъ категорически се изказва по т ози въпросъ: „естественний отборъ, — казва той въ 5-та глава на произхождението на видоветѣ, — съвсѣмъ не заключава въ себѣ си необходимо прогресивното развитие, той се ползува отъ ония измѣнения (безразлично, значи, прогресивни или регресивни), които възникватъ и приносятъ полза на всѣко същество при сложнитѣ жизненни условия". На друго едно мѣсто, въ писмото си къмъ Ляйелля — цитирано по сжщий поводъ у Греефа — професора по общата социология въ свободния Брюсселски университетъ — Дарвинъ съжелява, „че не е обяснилъ, въ своето произведение, защо по неговата теория не се изисква прогресса на всички форми и че даже въ настоящe време могатъ да сжществуватъ организми съ съвършенно проста организация". Обаче, ако Дарвинъ не се е спрѣлъ по-подробно на този въпросъ отъ това не следва още, че това е недоказано. Самъ Дарвинъ указва на случаи, кждѣто естественний отборъ сжщевременно дѣйствува въ двѣ направления: прогресивно и регресивно. На острова Мадера подъ влияние то на естественний подборъ сж се получили два вида бръмбари, едни съ здрави, яки криле, а други едва ли не безкрили, отъ друга страна неговий грамаденъ морфолого-анатомический трудъ „монографията та мустаконогитѣ раци (Cirripedia)" може да даде изобиленъ материалъ за това, до каква степенъ може да регрессира организацията на едно високо организовано животно като рацитѣ, когато тѣ се били принудени да прекарватъ сидящъ животъ. А сжществуването на тъй наречените рудиментарни органи въ организмитѣ, за които бѣше дума и по-горѣ, — нима и тѣ сж продуктъ на биологическата еволюция, която, споредъ г-на Велинова, водѣла винаги къмъ прогрессъ. Хипотезитѣ на Ламарка, Негели за обяснение прогресивното развитие въ организований миръ, както и панмиксията или тъй наречений отрицателенъ отборъ на Роменса, Вайсмана и др. за обяснение дегенерацията, регрессътъ въ организмитѣ — най-ясно доказватъ, че на съвременното еволюционно учение съвсѣмъ не е свойственно непремѣнното прогрессивно развитие. Ще рече, биологията съвсѣмъ не ни учи, „че борбата за сжществуване създава напредъкътъ, прогрессивното развитие".

Тъй щото ако и въ человѣческото общество понѣкогашъ регрессивний отборъ си има мѣстото, то това е не отъ дѣйствието на „други сили", а отъ това, че и въ человѣчекото общество дѣйствуватъ сжщитѣ биологически закони, които и въ останалий зоологически миръ. Каквито и да бждатъ дѣйствителнитѣ причини за регрессътъ въ биологията и социологията, въ всѣки случай тѣ не могатъ да иматъ нѣкакъвъ си специфически характеръ за едната отъ тѣхъ.

После всичко казано за биологический и социологический регресъ, не може да се не покаже чудно на всѣкиго, какъ именно общественний регресъ е избранъ като оржжие, за да се доказва несъвмѣстимостьта на социологията и биологията. Обикновенно въ литературата на занимающий ни въпросъ се срѣща тъкмо противното. За оржжие на тия, които отъ человѣка и неговото общество искатъ да направятъ четвърто царство на природата, служи именно социологический прогресъ, а не регресъ. Тѣ настояватъ, че законитѣ на биологический и социологический прогресъ могатъ да се установятъ само на основание нравственното чувство, което споредъ тѣхъ непремѣнно е априорно. Ето защо споредъ думитѣ на сащий Фуллие, философитѣ, които настояватъ върху необходимостьта на априорнитѣ идеи въ морала, обществената наука, и даже въ естественнитѣ науки, въображаватъ си, че всѣки натуралистъ или социологъ губи правото да говори прогресъ, щомъ той отхвърля тия идеи. Сащото почти нѣщо и въ областьта на тъй наречената субективна социология. За представителитѣ на тъзи последнята саществува само социологически прогресъ, въ основата на когото лежатъ нравственнитѣ идеали на личностьта, на субьекта. Биологический прогресъ е мислимъ само по анология съ социологический, а въ неорганизованата, мъртва природа и дума не може да става за прогресъ; тамъ има само едни химически измѣнения. Отъ тукъ си и води началото онова положение, че за социалната наука е възможенъ и обязателенъ субективний методъ на иследването, когато пъкъ въ останалитѣ научни области господствующъ методъ си остава обективний. Тъй щото несъвмѣстимостьта на социологията съ биологията се извожда само на основание метода, който трѣбва да се прилага въ едната и другитѣ области, извождатъ, разбира се, отъ понятието за социологический прогресъ.

Не така обаче постжпа г-нъ Велиновъ. За него социологический регресъ отдѣля социологията отъ биологията, тъй като той си ималъ мѣсто само въ человѣческото общество и нѣмалъ нищо общо съ биологическитѣ закони. Коя е причината, за гдѣто социологический регресъ се е удостоилъ съ вниманието на наший авторъ? Вѣроятно ще да е усърдното му желание да порази по дълбоко марксизмътъ. Обаче трѣбва да признаемъ, че подобна една причина има повечето психологически, отъ колкото логически характеръ.

Повече отъ ясно е, че г-нъ Велиновъ, възъ основа на този психологически мотивъ (т. е. желанието му да докаже въ во что бы то ни стало ненаучностьта на маркизма) е предприелъ този тъй несполучливъ кръстонесенъ походъ срѣщу социологията и биологията. За тъзи цель, следъ като указва на специфическитѣ сили, които дѣйствуватъ само въ человѣческото общество (солидарностьта, правото, етиката), той се постара да докаже, че резултататитѣ на биологическитѣ закони въ человѣческото общество сж съвсѣмъ противоположни и даже противоречиви съ ония въ останалата организована природа. Защо?—Защото дѣйствието на биологическитѣ закони се съвършенно парализира отъ специалнитѣ сили на чело-

вѣческото общество. А че това е така, доказва се най-очевидно отъ невъзложностьта да се прокара каквато и да е аналогия между человѣческото общество и биологический организмъ. Пита се, защо г-нъ Велиновъ е избралъ този пѫть, а не другий?

Ключътъ за разбирание на това ний намираме на стр. 164. „Обществото се подчинява на нови закони, които нѣматъ нищо общо съ биологията. За това опитвания да се обясни обществото чрезъ биологията, направени отъ Шефле, Лилиенфелда и др. останаха безплодни". (кур. нашъ) Малко по надолу отъ това г-нъ Велиновъ разсѫждава, „че е безсмисленно да се доказва хармонията на каквато и да е обществена теория съ биологията или съ дарвиновата теория", отъ което, разбира се, не може да не следва, марксизма е ненаученъ,—туй което трѣбва и да се докаже.

Ако се вникне въ смисъльта на подчертаната фраза отъ една страна, — а отъ друга въ несъстоятелностьта и прибързанностьта на всички доводи, съ които се доказваше несъвмѣстимостьта на биологическитѣ и социологически закони, не може да не стане ясно, че причината, за гдѣто г-нъ Велиновъ е прибѣгналъ къмъ такъвъ единъ оригиналенъ способъ за възстановяване авторитета на науката, е това обстоятелство, „дѣто всички опитвания да се обясни обществото чрезъ биологията, сѫ останали безплодни". А това обобщение „всички опитвания", макаръ и да има у г-на Велинова абсолютенъ характеръ, не ще рече нищо друго, освенъ опитването на представителитѣ на тъй наречената органическа теория да отождествятъ развитието на обществото съ развитието на биологический организмъ. И така, тъй като органическата теория, която се стремеше да докаже, че обществото е организмъ*), се оказа несъстоятелна въпрѣки всички опитвания на нейнитѣ представители (Шефле, Спенсеръ, Дреперъ и пр.), то отъ това следва, че „обществото се подчинява на нови закони, които нѣматъ нищо общо съ биологията". Ето защо „безсмисленно е да се доказва хармонията на каквато и да било обществена теория съ биологията или съ теорията на Дарвина". Ето защо всѣка една социологическа теория (каквато е несъмненно Марксовата), щомъ тя иска да хармонира съ биологията, е ненаучна.

До колко пѫтя, по който г-нъ Велиновъ доказва това, което се искаше, е ученъ, ний оставяхе на самитѣ читатели да сѫдятъ. Не можемъ обаче да не забелѣжимъ, че причината за несъстоятелностьта на органическата теория се заключава не въ стремлението да се обясни происхождението на социалнитѣ явления

---

*) *Органическата теория доказваше, че тъй като обществото е организмъ, то за него е законно сѫщото това расчленение на классове (управляющъ, работнически и пр.), което ний виждаме въ организма като физиологическа диференциация на разнитѣ органи и тъкани (нервна система, която управлява организма, двигателна и пищеварителна система и пр.)*

съ биологията, а съвсѣмъ другадѣ. Както борбата за съществуване, по изричното признание на Дарвина и Уолеса, е била плодъ на господствующитѣ тогава обществено-икономически теории, които сж имали за цель да оправдаятъ съществующий общественъ порядъкъ; сжщо така и съ органическата теория. Нейната крайна цель е била именно да оправдае оная обществена специализация на функциитѣ, която се е явила като резултатъ отъ несправедливото (макаръ и неизбѣжно за извѣстна стадия на обществената еволюция) раздѣление на обществений трудъ. Грѣшката, направена отъ представителитѣ на органическата теория, се заключаваше въ това, дѣто тѣ при помощьта на своитѣ доводи искаха да установятъ едва ли не вѣчностьта на съвременний тѣмъ общественъ режимъ, като особенно настояваха на това, че подобно едно положение на работитѣ, е последнята, най-прогресивна, най-целесъобразна стадия отъ общата космическа, биологическа и социална еволюция. Когато човѣкъ чете доводитѣ на указанитѣ писатели, той трѣбва да дойде до заключението, че социалната еволюция като че ли се исчерпва съ постигането на най съвършенната, най прогресивната обществена форма, която се явяваше въ видъ на английската капиталистическа форма.

По такъвъ единъ начинъ ония отъ представителитѣ на организическата теория, които въ сжщото време бѣха най енергичнитѣ пропагандатори на еволюционизма, разрушаваха съ лѣвата си ржка онова, що творѣше тѣхната дѣсница; съ подобни едни възгледи относително съвременний тѣмъ общественъ редъ, тѣ подкопаваха самата еволюционна теория. Етокъдѣ се крие секрета за неуспѣщностьта на тѣхното предприятие. За да се въстанови авторитета на еволюционната идея и въ социологията, трѣбваше да се яви единъ Марксъ, който да докаже преходний характеръ даже и на съвременнита западно-европейска фаза на обществеността развитие и по такъвъ единъ начинъ научно да обоснове своето социологическо възрѣние. Най чудното обаче е това обстоятелство, че въпрѣки признаваемий отъ всички характеръ на марксовото учение, г-нъ Велиновъ има смѣлостьта да твърди, че „научностьта на марксизма е много съмнителна, защото т о й н е м о ж е д а черпи доказателства отъ дарвинизма“ (стр. 160). Читателитѣ ясно разбиратъ, до колко голословни сж подобни едни твърдения. После всичко до тукъ казано, за всѣкиго е по-вече отъ очевидно, че марксизма смѣло може да черпи, колкото ще доказателства отъ дарвинизма, стига той да поиска, обаче той най-малко се нуждае отъ това. Научностьта на марксизма се установява не на основание неговата хармония съ биологическитѣ закони. За тази хармония марксиститѣ почнаха да говорятъ само тогава, когато тѣхнитѣ противници, като изгубиха всѣкаква надежда да опровергаятъ марксизма на почвата на ония обществено-икономически факти, отъ кждѣто той черпеше своята мощь, — опитаха се да направятъ това при помощьта на биологията. Но колко неблагодаренъ се оказва и този тѣхенъ съюзникъ, това най-добрѣ може да се види по примѣра съ г-на Велинова.

Доводитѣ на този посѣдний не издържаха никаква критика, тъй като повечето отъ тѣхъ се оказваха фактически невѣрни. Вмѣсто да докажатъ съществуването на нѣкакво си непримиримо противорѣчие между биологията и социологията, тѣ подтвърждаваха по единъ категорически начинъ тъкмо противоположното. На мѣстото на фалшивитѣ и искуствено изтъкани противоречия, по близкото запознаване съ същността на работата, се установяваше още по-пълна и не поколебима хармония. Защо това тъй? Твърдѣ просто, — защото между социологията и биологията нѣма онази несъвмѣстимость, онова противоречие, което се допуща отъ г-на Велинова à priori. Защото въ социологическата среда дѣйствуватъ закони, които по происхождение сж и не могатъ да не бждатъ биологически.

Ако ний сме наклонни къ всѣко едно отдѣлно явление, което притежава извѣстни особенности, отлични отъ тия на познатитѣ намъ явления, да виждаме участието на нѣкакви си специални сили, които нѣматъ нищо общо съ останалий миръ — то нищо по-лесно нѣма отъ да насадимъ природнитѣ явления съ хиляди такива сили, предъ които даже и суевѣрний умъ на първобитний дивакъ ще трѣбва да отстъпи. При такива условия не само въ социологията ний ще намѣримъ подобни сили, които, напримѣръ, „да нѣматъ нищо общо съ биологията“, но и въ самата биология, въ химията и пр., и пр.,—защото на всѣкадѣ ний можемъ да намѣримъ явления, които да противоречатъ съ явленията по нѣкоя отъ другитѣ области. Въ общественната среда съществува регрессъ вмѣсто прогрессъ, въ организований миръ ний виждаме, че клѣтката расте отъ долу нагорѣ, противно на закона за тѣжестьта, същото нѣщо и съ аеростатътъ, който съ своето движение къмъ небеснитѣ височини несъмненно противорѣчи съ същий законъ — всичко това не указва ли най-ясно, че причината на всѣко едно отъ тия явления е нѣкаква си особенна сила, която несъмнѣнно парализира дѣйствието на другитѣ и дава такива противоречиви резултати. По такъвъ единъ начинъ твърдѣ лесно е да се обоснове несъвмѣстимостьта на социологията съ биологията, биологията съ механиката, най-сетнѣ и несъвмѣстимостьта на аеростатиката съ останалата физика. Обаче тази леснина е достъпна само за хора като г-на Велинова, но не и за истинскитѣ представители на науката.

По мнѣнието на тия последнитѣ, въ природата ие съществуватъ много природи, а слѣдователно не могатъ да съществуватъ много (толкосъ по-вече несъвмѣстими) науки. Природата е една, а следователно и науката една — е д и н и а я и н е р а з д ѣ л и а я. „Нѣма наука за частното“,*) е категорическото заявление на единъ отъ виднитѣ представители на социологията. Съществуването на разни науки, съ противоположни на видъ методи, както и сахото

*) *гл. Историческото въведение у Еспинаса: „Социалний животъ на животнитѣ“.*

дѣление природнитѣ явления на царства и области е плодъ отъ неспособностьта на човѣшкий умъ да обхване всичко изведнажъ, а не отъ дѣйствителната разединеность на природнитѣ явления. Всѣка классификация е искуственна, дѣло на човѣшката ржка. Природнитѣ явления сж тъй преплетени едно съ друго, въ такава една сложна зависимость се намиратъ едно съ друго, щото е безсмисленно и незаконно тѣхното разединение до степеньта на нѣкаква си „несъвмѣстимость“ и „противоречивость“. Явленията на психический и физоологический миръ, социологический и биологический, биологический и неорганический сж тъй тѣсно свързани едни съ други, щото безсмисленно и безплодно би било да се изолиратъ научнитѣ области, които иматъ за предметъ тия явления, до толкова, че да се смѣта за ненаучно всѣко едно тѣхно сближаване или хармониране. Напротивъ социологията въ своитѣ главни основи трѣбва да базира върху биологията сжщо тъй, както психологията върху физиологията и въобще биологията, или най-сетнѣ както самата биология върху физиката и пр. Това е то стремлението на истинско-научний духъ, това е то стремлението и на самийтъ еволюционизмъ, въ лицето на най-виднитѣ свои представители. Така напр. Хербертъ Спенсеръ, като говори за причинитѣ на органическия прогрессъ, дохажда до заключението, „че всѣко обяснение на биологический прогрессъ не е окончателното му обяснение до тогава, до като то си остава на почвата на биологическата само индукция. Биологическата индукция сама трѣбва да бжде изяснена. И само когато прогрессътъ на организмитѣ бжде генетически свързанъ съ прогресса на останалата природа, само тогава може да се каже, че първий е обясненъ.“ . . . . „Ний трѣбва да съгласимъ (т. е. да приведемъ въ хармония) фактитѣ на органический прогрессъ съ всеобщитѣ закони за распредѣлението на веществото и движението.“*) А ако подобно едно стремление е законно за биологията, то сжщото нѣщо трѣбва да бжде и относително всички други области.

Частно за социологията така дѣйствително и гледатъ по виднитѣ нейни представители. За тъй наречените „органисти“ (привърженици на „органическата теория“) и дума не може да става. Тѣ едвали отождествяватъ социологията съ биологията, до толкова далечъ тѣ отиватъ съ своята знаменита аналогия между организма и обществото. Обаче не представителитѣ на „органическата теория“ сж само, които настояватъ, че биологията трѣбва не само да хармонира, но и да базира върху биологията. Хора, които гледатъ на социалната еволюция, като на продължение отъ общата природна еволюция, и които утвърждаватъ, „че биологията, социологията, политиката и морала не противоречатъ (кур. н.) единъ на други, че органическата еволюция хармонира съ социалната“— ще да се явяватъ въ очитѣ на г-па Велинова, като еретици, толкосъ

---

* *Хербертъ Спенсеръ.—„Основитѣ на биологията“, т. I. часть III, гл. VIII §. 147.*

повече ако и тѣ иматъ слабостьта да вѣрватъ, че разумътъ е който движи социалната еволюция". А такъвъ е несъмнѣнно сѫщий този Фуллйе, за който бѣ дума по-горѣ.

Но неужели за ересь трѣбва да се приематъ твърденията и на всички останали писатели, които иматъ нещастието да вѣрватъ, че биологията не противоречи на социологията?

„Наукитѣ, които се занимаватъ съ човѣшкото общество, като че ли забравиха, че въ това общество ний имаме само висшитѣ форми на живота, и че всички области на знанието, които иматъ работа съ обществениитѣ явления, въ сѫщность сѫ основани на биологията" *) (куп. н.). Това сѫ думи на Бенжаменъ Киддъ, книгата на когото произведе такъвъ шумъ на западъ. Малко по-надолу сѫщий авторъ настоява „че за социалнитѣ науки е дошло време да закрепятъ своето положение, като пустнатъ корени въ почвата, отъ която тѣ сѫ изникнали: и че за самий биологъ е дошло време да прескоче поставенитѣ нему граници и смѣло да внесе методитѣ на своята наука въ изучването на человѣческото общество, кѫдѣто той има работа сѫщо така съ явленията на живота и то въ най-висшитѣ и най-сложни форми". Сѫщото това мѣсто е процитирано и отъ Хенри Друммондъ *), който упрекава Кидда, че този последний „не е пустналъ достатъчно дълбоко въ биологическата почва своитѣ собственни корени", за да намѣри истинското основание за бѫдѫщата обществена наука". Важното въ приведенитѣ тукъ цитати е това, че тѣ излизатъ отъ устата на хора, които нѣматъ нищо общо съ марксизмътъ, и които напротивъ настояватъ „че ако науката почва да признава религията, то и тъзи последната трѣбва да свърши поне съ признанието на науката". Ще рече хармонията на социологията съ биологията се утвърждава даже и отъ тия, които на видъ най вече би трѣбвало да я преследватъ.

За писатели отъ школата на Х. Спенсера, които бѣ забелѣзало по-горѣ, и дума не може да става. „Въ неговитѣ изследвания (на Х. Спенсера), казва Людвигъ Гумпловичъ, живѣе и се развива Контовата идея, че въ основата на социологията лежатъ биологическитѣ закони, и че социологията не е нищо друго освѣнъ биология на по сложна индивидуалность, обществото, което като надъ-организъмъ води органически животъ". *)

И така, твърдѣнието, че социологията нѣмала нищо общо съ биологията, не издържа никаква критика даже и отъ авторитетнитѣ мнения на представителитѣ на социологическата наука.

Една научна социологическа теория може да хармонира съ основитѣ на биологията, обаче не това е, което създава научний авторитетъ на теорията. За това се изисква нѣщо друго, на което ний указахме още въ началото на статията си.

---

*) *Бенжаменъ Киддъ. — Социалната еволюция, гл. I.*
*) *Хенри Друммондъ — Прогресътъ и еволюцията на человѣка.*
*) *Людвигъ Гумпловичъ — Социологията и политиката. § 34.*

Отъ друга страна хармонията, която може да съществува между социологията и биологията съвсѣмъ не оправдава прибързалитѣ изводи, които се правятъ отъ разнитѣ аналогии. Хармонията и съвмѣстимостьта на биологията съ социологията иматъ особенно важно значение до толкова, до колкото тѣ се явяватъ предметъ на найзаконното стремление на человѣческий духъ къмъ висший научень синтезъ — философията.

Въ заключение на въпроса, какво е отношението на социологията къмъ биологията, ний бихме отговорили: социологията е само една пространна глава отъ биологията. Въ основата на социалната еволюция преди всичко лежатъ биологическитѣ закони, а всички ония закони, които на видъ представляватъ особенность на социалната среда, не се явяватъ нищо друго освенъ посредственно или непосредственно следствие на самата биологическа еволюция. Въ обществото, като рожба на биологическата еволюция, не могатъ да си иматъ мѣстото никакви особенни сили несъвмѣстими съ останалата природа.

Най-сетнѣ, ний не бихме имали нищо и противъ термина „специални социологически закони", ако при това се не забравяше истинский, относителенъ смисълъ на научний терминъ законъ. Въ дадений случай, обаче, специалнитѣ социлагически закони, като порождение на особенни, присѫщи само на человѣческото общество сили, не могатъ да не меришатъ на абсолютнитѣ, метафизическя закони, съ които истинската наука има твърдѣ малко общо. А че г-нъ Велиновъ въ своята статия се движи именно по наклонната плоскость на метафизиката, въ това не може да има никакво съмнѣние; това е гарантирано отъ извънмѣрното му усърдно желание да докаже ненаучностьта на марксизма чрезъ нѣкакво си априорно противоречие и несъвмѣстимость на биологията съ социологията. Такава е сѫдбата на всички ония, които неуклонно преследватъ желанието си да докажатъ во что би то ни стало несъстоятелностьта на несимпатичната тѣмъ теория, а за които фактитѣ, отъ кѫдѣто е извлечена тая теория, не могатъ да имъ послужатъ за реализирането на това тъй пламенно тѣхно желание.

Отъ всичко това едно е само ясно. Това е, че когато човѣкъ си зададе въпросътъ за причинитѣ на всички противоречия, които могатъ да се явятъ въ статии, написани подъ влиянието на сѫщитѣ тия благородни пориви, каквото и „марксизмътъ и неговото значение", — то той „volens nolens" требва да се съгласи, че тия причини лежатъ дълбоко въ самата психология, отъ колкото въ логиката на тѣхнитѣ автори. „Fiat justicia, pereat mundus!"

Н. И. Х.

Представление на малцинствата въ парламентитѣ.

отъ

Jean-Paul Laffitte.

I.

Има нѣколко десятки години откакъ тѣзи, които говорятъ за представлението на малцинствата, или за пропорционално представление, — всецѣло се излагаха да бѫдатъ третирани, като утописти. Днесь, обаче, съвсѣмъ не е така. Опититѣ сѫ направени и тѣзи опити показватъ, че това, което се показваше твърдѣ комплицирано (заплетено), е въ дѣйствителность твърдѣ лесно. Отъ сега нататъкъ ще бѫде една неблагодарна работа да се третира, като утопия една идея, която е била приложена (реализирана) въ Швейцария, Белгия, Испания, Италия и въ разни Американски царства.

Тогава какво правятъ? Противницитѣ ни се съгласяватъ съ насъ, че представлението на малцинствата е възможно нѣщо, но, добавятъ тѣ, че това е твърдѣ опасно нѣщо: „тази система, казватъ ни, прави трудно образованието на едно мнозинство; ако, въ царства. гдѣто партиитѣ сѫ тъй различни, както въ насъ,—вий искате щото всичкитѣ мнения да бѫдатъ представлявани, то не ще има по-вече възможность да се управлява".

Възражението би имало значение, ако живѣехме още въ класическитѣ времена на парламентаризма, тогава не би имало въ събранието повече отъ двѣ партии, едната правителственна, а другата оппозиционна; но то губи своята сила особено при сегашното положение на парламентарни режимъ, и ний ще се опитаме да отговоримъ на противницитѣ на пропорционалното представление: да предположимъ, че съ тази система би било трудно да се създаде едно дисциплинирано, хомогенно и стабилно (трайно) мнозинство, въ какво, ако ви е угодно, нѣщата ще бѫдатъ, прочее, променени?

Истината е, че пронорционалното представление не само че не ще припятствува за образованието на едно парламентарно мнозинство; но напротивъ тогава ще има най-голѣмъ шансъ за образуванието на едно мнозинство въ дѣйствителната смисъль на думата и че събранията въ този случай ще бѫдатъ най-точно изображение на числото на мненията.

Доволно е, за да си обяснимъ това, да погледнемъ какъ

се извършватъ нѣщата споредъ нашата избрателна система, която дава всички права на тази половина избиратели, които превишаватъ съ единъ гласъ; а отнема всичко отъ другата половина, която има единъ гласъ по-малко.

Ето 1000 человѣка, които има да избиратъ 10 представители; предположете, ако искате, че това сж 1000 жители отъ една община, която избира 10 общински съвѣтници. Като употрѣбимъ тука избирателната аритметика, върху тѣзи избиратели, то ще видимъ, че 501 ще бждатъ господари на изборитѣ, а 499 не ще бждатъ представлявани.

Това не е всичко. Ний предположихме, че 1000 человѣка гласуватъ и че тѣ гласуватъ полезно, т. е., че тѣ всички даватъ своитѣ бюлетини за една отъ двѣтѣ сжществующи кандидатури. Но, въ дѣйствителность, има гласове изгубени; особено има, — и то въ политическитѣ изборы повече отъ колкото другадѣ, — многочислени въздържания (не гласували). Нека кажемъ, че най-много 800 отъ 1000 избиратели ще вематъ участие въ избора; тогава не ще бждатъ 501, но 401, които правятъ избора. Заключението е, че 401 избиратели ще иматъ 10 представители, а 599 не ще иматъ ни единъ представитель.

Фантастически—ли сж горнитѣ цифри? Съвсѣмъ не. Нѣщата се извършватъ така въ политическитѣ изборы и събранията, избрани чрезъ системата съ единъ по-вече, не представляватъ нито половината на избирателитѣ. Любопитни статистически сведения сж били публикувани върху този предметъ. Може да се замѣсти съвмѣстното избиране на нѣколко лица въ голѣмитѣ избирателни колегии съ онова, което се извършва поотдѣлно въ по-малки колегии, като околии, общини и др., или обратно; при все това резултатитѣ си оставатъ значително сжщитѣ. Ето вече и цифри, които ож печитани въ „Revue“: Събранието презъ 1881 год., което биде избрано по втория начинъ, представляваше 45 за 100 отъ избирателитѣ; а Събранието презъ 1885 год., което биде избрано по първия — съвмѣстния — начинъ, представляваше 43 за 100 отъ избирателитѣ. Но ако едно Събрание представлява 45 или 43 за 100 отъ избирателитѣ, то какво ще представлява мнозинството на това Събрание? И ако, както това се забелѣзва въ повечето случаи, единъ законъ надвишава само съ нѣколко гласа, тогава отъ кого ще бжде, прочее, гласуванъ този законъ? Очевидно е, че *той ще бжде* гласуванъ отъ представителитѣ на третината или *четвъртината* на избирателитѣ.

И така всеобщия избирателенъ гласъ е измѣненъ отъ нашитѣ избирателни способи, и ний се приближаваме до парадокса, че въ името на принципитѣ на мнозинството, въ дѣйствителность управлява едно малцинство.

Искате—ли за това доказателства? Доволно е да се погледне на резултатитѣ па р е ф е р е н д у м а въ Швейцария преди въвеждането на пропорционалното гласуване. Извѣстно е, че у нашитѣ съсѣди законитѣ сѫ подчинени въ нѣкои случаи на народната санкция: очевидно е, че, ако мнозинството на различнитѣ съвѣти представлява дѣйствително мнозинството на избирателитѣ, отхвърлянието на единъ законъ отъ народа щѣше да бѫде само като единъ фактъ съвършено изключителенъ. Освенъ това, не само се забелѣзва твърдѣ често, щото народното гласуване да уничтожава рѣшенията на избранитѣ събрания; но въ повечето случаи законитѣ, които сѫ били подхвърлени на опита на р е ф е р е н д у м а, сѫ бивали отблъсвани отъ едно неочаквано мнозинство. Цитиратъ подобна мѣрка, която била вотирана отъ Великия Съвѣтъ на Женевския кантонъ и на утринята отблъсната отъ гражданитѣ съ едно мнозинство отъ три четвърти.

И сега предположете това, че, — колкото за мене азъ не го желая,—ако единъ день се въведе референдума въ Франция то не вѣрвате-ли вий, често пѫти апела къмъ народа ще може да даде сѫщитѣ резултати, както и въ Швейцария? Желателно е да се настоява върху тази точка, защото това е, така да се каже, цѣлия споръ: отъ момента, когато едно събрание не представлява сѫщо нито 50 за 100 отъ избирателитѣ; тогава половината съ единъ повече отъ членоветѣ на това събрание ще представлява само 25 за 100. При такива условия парламентарния режимъ е изложенъ на всѣкакви случайности. Ако, напротивъ, разнитѣ мнения бѣха представени въ събранията въ сѫщата пропорция, въ каквото се намѣрватъ въ избирателната масса, тогава по-вече различни мнения, повече препирни: сѫщитѣ идеи ще господствуватъ въ парламента и въ държавата.

Какво се изисква, за да сѫществува тази хармония? Да се направи-ли едно мѣсто на всичкитѣ малцинства? Безъ съмнение; но да се опредѣли отпърво, съ какво число гласове има право едно малцинство да бѫде представлявано. Нищо по-просто: очевидно е, че смѣтката може да я направи и едно дѣте отъ основното училище.

Въ горния примѣръ, 1000 избиратели избиратъ 10 представители; справедливостьта, здравия разумъ изискватъ, щото всѣка група отъ 100 избиратели да има единъ представитель. Какъ се опредѣля числото 100? Като раздѣлимъ 1000 на 10, т. е. числото на избирателитѣ на числото на представителитѣ. По този начинъ въ частното се получава числото на избирателитѣ, които иматъ право на единъ представитель; това опредѣление на избирателитѣ е малко противно, признавамъ го, но то представлява добрѣ идеята. Едно мнение, което е спечелило 200, 300, 400 гласа ще има право на 2, 3, 4 представители. Ето, съ двѣ думи, цѣлата теория за пропорционалното представление, която на нѣкои се представлява за едно чудовище. Очевидно, че ако парламента бѣше по този начинъ формируванъ, то пакъ щѣше да се създаде въ него едно мнозинство. За да бѫде това друго-яче, трѣбваше и въ самата държава да нѣма мнозинствв; ако това бѣше така, ний не бихме имали нищо повече, освенъ да искажемъ нашето съжаление за парламентарното управление.

II.

Идеята за представлението и на малцинствата не е имала до сега много партизани въ Франция. Причината за това е, че въ началото тази идея е била малко, позната. или лошо позната. Това се дължи най-послѣ на това, че мнозина съзиратъ въ нея едно нарушение правата на мнозинството, и че тука има една неразбория, която трѣбва единъ пѫть да се прекрати.

Ний сме, нека кажемъ, извѣстно число приятели, които се расхождаме заедно по полето. Въ единъ даденъ моментъ предъ насъ се испрѣчватъ два пѫтя: една отива на дѣсно, а другия — на лѣво. По кой пѫть трѣбва ний да тръгнемъ? Гласуваме: най-многото отъ насъ решаватъ, а малкото се подчиняватъ и ги последватъ — ето правото на мнозинството. Но преди да се реши, ставатъ препирни и всичкитѣ мнения се изслушватъ — ето правото на малцинството. Да принесемъ тѣзи идеи въ политическата сфера: когато парламента трѣбва да се произнесе върху извѣстни мѣрки, безпорно е, че това е мнозинството, което ще реши въпроса, безъ което не би било възможно никакво решение; но въ този парламентъ, който гласува закони, на които цѣлия народъ ще трѣбва да се подчини, трѣбва, щото всичкитѣ мнения да бѫдатъ представени.

Тази истина е толкова елементарна, но при все това не е оцѣнена отъ нашия избирателенъ режимъ. Г-нъ Ernest Naville я освѣтли въ многочисленни съчинения, гдѣто отъ тридесеть години той защищава каузата на пропорционалното представление. Знаменития Женевски философъ откри една формула, която изглежда да распръсва всѣкаква двусмисленость: „мнозинството е принципътъ на решенията; пропорционалностьта е принципътъ на изборитѣ".

Най-многочисленото мнение ще има мнозинството въ парламента: нищо по-справедливо, защото мненията на малцинството ще бѫдатъ представени справедливо всѣко споредъ численостьта си. По този начинъ ще се оправдаятъ думитѣ на Мирабо, който пръвъ призна правото на малцинствата: „Събранията, казваше той сѫ за народа това, както е една скратена карта за своето физическо расширение; било по отдѣлно на части, или заедно, копието трѣбва да има винаги сѫщитѣ съразмѣрности, както и оригинала".

Тази идея, която трѣбва да съставлява часть отъ всѣко мнение, е толкова справедлива, толкова естествена, щото тя е приложена вече въ много случаи. Напримѣръ, когато трѣбва да се избере бюро за единъ парламентъ, справедливостьта го изисква, щото да бѫдатъ запазени едно или двѣ подпредсѣдателски и толкова секретарски мѣста за малцинството.

Въ едно ново съчинение, което има 20 страници и въ което е казано въ резюме всичко сѫществено, което се касае до тѣзи въпроси, Г-нъ Naville цитира единъ интересенъ анекдотъ:

Водачитѣ презъ Шамуни *) образуватъ одно общество отъ 220—230 лица, които избираха по-вишегласие единъ съвѣтъ отъ 9 членове. Въ продължение на много години, най-отличнитѣ и обичанитѣ отъ пѫтницитѣ (пасажеритѣ) водачи, които сѫ ставали по всѣка вѣроятность предметъ на завистъ между другитѣ членове на обществото, сѫ бивали отстранявани отъ съвѣтницитѣ по вишегласие. Отъ тука произлѣзоха разногласията, които взеха единъ доволно сериозенъ характеръ. Миръть бѣше въдворенъ презъ Септемврий 1886 год., чрезъ въвеждането на пропорционалното преставление. Тази благотворителна мѣрка, по всѣка вѣроятность, имъ бѣше препоржчана отъ нѣкой пѫт-

*) Название на проходъ презъ Алпитѣ между Франция и Италия. В. М.

никъ, който е билъ свидѣтель на несъгласието, което съществуваше между водачитѣ, и който имъ показа лѣкътъ.

Но това не се отнася, казватъ, до едно общество, което се състои отъ нѣколко стотини членове; напротивъ това се отнася до една голѣма държава, която брои десеть милиони избиратели, и никакво сравнение не е възможно. Безъ съмнение не трѣбва да се дава на този малъкъ фактъ по-голѣмо значение, отъ колкото той заслужва. При това не може ли да ни послужи за единъ урокъ това, което съ направили тѣзи хора на Шамуни? Мнозинството образуваше само съвѣта; малцинството, поставено въ уединение, испитваше лошитѣ прищевки; отъ тука произлѣзоха разпогласията, които взеха единъ все повече и повече застрашителенъ характеръ. Въ основитѣ на нашето политическо развитие има нѣщо прилично на това. На всѣкждѣ, въ общинскитѣ избори, половината съ единъ по-малко знаеше, че тя не може да претендира въ нищо и тя прибѣгна въ една безполезна опозиция. Дайте на всѣко мнение неговото мѣсто; обезпечете пропорционалното представление за всичкитѣ партии и тогава никой нѣма повече да се оплаква. Азъ не искамъ да кажа, че мирътъ ще господствува въ политиката: моя оптимизмъ не е толкова голѣмъ; но азъ вѣрвамъ, че избирателнитѣ борби ще станатъ по-тихи, и азъ намѣрвамъ за това доказателство въ Швейцарскитѣ кантони, които съ ввели пропорционалното представление.

Между всичко това, което може да се каже въ полза на представлението на малцинствата, не трѣбва да се забравя, че само тази система ще въдвори задължителното гласуване, идеята за което все по-вече и по-вече се распространява между обществото. Боятъ се отъ увеличающето се число на въздържанията; виждатъ съ съжаление хора просвѣтени, независими, да се не интересуватъ за общественитѣ работи; казватъ, че гласуването е единъ дългъ, трѣбва да се заставлява всѣкой избиратель да го испълнява точно. Ехъ, безъ съмнѣние; задължителното гласуване ще бѫде истина, и ето, отъ моя страна, десеть години откакъ азъ го повтарямъ. Но какво! ако половината съ единъ повече отъ избирателитѣ продължава да избира всичкитѣ общински съвѣтници, всичкитѣ депутати, какъ ще можите вий да принудите да гласува избирателя, който принадлѣжи къмъ половината съ единъ по-малко? Той ще ви отговори: „на какво основание ме задължавате да пущамъ моя бюлетинъ въ урната,

когато азъ предварително зная, че този бюлетинъ не е нищо друго освенъ една книжка безъ всѣкаква стойность? И той ще има право: задължителното гласуване не е възможно безъ въвеждането представлението на малцинствата.

Вижда се, че се приближава момента, когато тази реформа ще бѫде разгледана въ Франция, както е разгледана отдавна въ другитѣ страни. Тя занимава сега всичкитѣ хора, които принадлежатъ на разнитѣ партии и школи. Цѣла серия етюди отъ г-нъ Séverin изъ Шапель се появиха въ журнала „le Monde“*). Събранието на франкмасонитѣ отъ югъ е изложило, върху рапорта на г-нъ Gariél, директоръ на „Petit méridional“, едно мнение благоприятно за представлението на малцинствата. Г-нъ Ernest Naville е съобщилъ въ Академията на наукитѣ за морала едно съчинение, което цитирахме по-горѣ. Два законопроекти върху пропорционалното представление сѫ били представени въ събранието на депутатитѣ—една отъ г. г. Jules Dansette и Le Gavrian, другия отъ г-на аббата Lemire. Най-после, въ последнитѣ дни, французското общество за успѣха на наукитѣ предложи своето съгласие да направи опитъ съ предложената, отъ г-на полковника Curie, система, като извърши съ избирателни бюлетини единъ примѣренъ изборъ.

Може да се изучва пропорционалното представление отъ чисто научна гледна точка, съ една дума да се изследва, коя е системата, която би се приближила най-много до математическата истина; но моята цель тукъ е по-скромна. Азъ вѣрвамъ, че ний нѣмаме нѣкакъвъ шансъ да се приеме принципа за представлението на малцинствата, освенъ да отблъсниме отъ насъ, до колкото е възможно дѣйствителнитѣ наши избирателни привички. Азъ не търся, прочее, най-логическата и истинската система: азъ търся между практикуванитѣ вече системи най-простата.

III.

Опитътъ въ Швейцария е поучителенъ за насъ: пропорционалното представление отъ нѣколко години сѫществува въ Женевския, Невшателския, Тессинския, Бернския, Зугския, Сольорския и Фрибурския кантони; навсѣкѫдѣ то е било приложено безъ всѣкакви спънки.

---

*) *Г-нъ Séverin отъ Шапель е авторъ на твърдѣ полезни трудове върху въпроса за избирателната реформа; желателно е, щото нѣкои трудове да бѫдатъ напечатани отдѣлно и разгледани отъ пресата.*

Изборитѣ се правятъ съ бюлетини. Когато се свърши гласуването, събиратъ се гласоветѣ, които получиха различнитѣ листи и съ едно пропорционално распредѣление се опредѣля числото на мѣстата, които е спечелила всѣка една отъ тѣхъ: тъй напр., ако една партия има два пѫти повече гласове отъ друга нѣкоя, тя ще има двама представители противъ единъ; ако ли тя има три пѫти повече гласове, то тя ще има въ този случай трима представители противъ единъ и т. н. Ето тука привеждаме като примѣръ текста за въ този случай на самия избирателенъ Женевски законъ:

Суммата на всичкитѣ гласове, които сѫ получили различнитѣ листи, раздѣлени на числото на депутатитѣ, които има да се избиратъ, ще ни даде въ частното числото на гласоветѣ, които се падатъ на единъ представитель.

Всѣка листа спечелва толкова представители, колкото пѫти се съдържа горѣреченото частно въ числото на гласоветѣ, спечелени отъ тази листа.

Ако смѣтката на распредѣлението даде не пълно депутатство, т. е., ако гласоветѣ на нѣкоя листа сѫ по-малко отъ частното, тогава останалитѣ за избирание депутати се приписватъ на листитѣ, които иматъ най-много гласове.

Безъ съмнение, това не е твърдѣ сложно; но чистосърдечно да расѫждаваме, вѣрвате ли, щото подобенъ единъ законъ да има най-малъкъ шансъ да бѫде вотиранъ отъ французскитѣ събрания? Не, нали? Колкото за мене, моитѣ лични предпочтения сѫ въ полза на Щвейцарската система, азъ съмъ съгласенъ, ако партизанитѣ на пропорционалното представление искатъ да направятъ дѣйствително едно полезно дѣло, съ една дума да усвоятъ гласуването на една непосрѣдствена реформа, тѣ трѣбва да предложатъ една система още по-малко сложна отъ горнята.

Има подобни двѣ системи твърдѣ прости: гласуване съвокупно и гласуване поотдѣлно.

Цѣлъ свѣтъ знае, какво нѣщо е това гласуване съвокупно — самата дума го показва. Да кажемъ, че моя избирателенъ участъкъ избира 2 депутати; тогава азъ имамъ 5 избирателни гласове, съ които азъ мога да правя всички възможни камбинации, каквито ми сѫ угодни. Азъ написвамъ петь пѫти сѫщото име върху моята бюлетина, тогава моя единственъ кандидатъ ще има 5 гласа. Ако азъ напиша едно име три пѫти и *едно друго два пѫти*, тогава ще има 3 гласа за първото и 2—

за второто. Prevost-Paradol въ „la France nouvelle" препоржчваше тази система, като едничка, „която стои най-близко до самата истина, отъ всички други системи". Сжщата теза бѣше поддържана по-послѣ отъ г-нъ Vauthier *). Извѣстно е, че има съ какво да ме съблазняватъ, като избиратель, ако ми предложатъ, като срѣдство за засвидѣтелствуване моята симпатия за кандидата, когото най-много почитамъ между всичкитѣ други, да му дамъ всичкитѣ си избирателни гласове, съ които разполагамъ. Но възражението е вѣрно, че този кандидатъ ще възбуди може би сжщата симпатия въ много други избиратели, които ще постжпятъ, като мене; като написваме по този начинъ името му въ нашитѣ бюлетини, ний ще изгубимъ половината, или тритѣ четвърти отъ нашитѣ избирателни гласове, при което, другитѣ кандидати ще бждатъ избрани съ едно смѣшно число гласове.

Види се, че съвокупното гласувание, за да функционира по единъ нормаленъ начинъ, би изисквало по-добрѣ организирани и дисциплинирани партии, отъ колкото сегашнитѣ наши партии. Ще дойде, може би, единъ день, когато този способъ, видоизмѣненъ малко-много, ще бжде усвоенъ безъ препятствия. Въ сегашния часъ, азъ предпочитамъ, щото ний да се задоволимъ съ една по-скромна реформа.

Тази по-скромна реформа е гласуването по отдѣлно. Не трѣбва да се иска по-малко: това е, може би, едничкото срѣдство за да се сполучи нѣщо. Гласуването по отдѣлно се е практикувало отъ два народа, които стоятъ близко до насъ, както по происхождението, тъй и по политический животъ; искамъ да кажа въ Испания и Италия. Тази система съдържа съ двѣ думи следующето: избирательтъ вписва въ своя избирателенъ бюлетинъ едно число имена по-малко отъ числото на депутатитѣ, които иматъ да се избиратъ. Напримѣръ, ако има да се избиратъ трима депутати въ моя избирателенъ пунктъ, а азъ гласувамъ за двама; ако 4 или 5 депутати, тогава за 3 кандидати: ако 6 — тогава за 4 кандидати и т. н.

Системата на гласуваннето по отдѣло е далечъ да бжде съвършена: това е единъ не пъленъ, емпирически способъ, азъ го удобревамъ, но неговата заслуга въ моитѣ очи е да бжде най-простъ, отъ всичкитѣ тѣзи, които до сега сж се практи-

*) *Преобразуванив на избирателнитѣ способи чрезъ съвокупното гласуванив; писма на г-на* René Goblet, *отъ* L.—L. Vauthier, *инжинеръ на пжтища и мостове, бивши народенъ представителъ.*

кували. Този, който се отдалечава най-малко отъ нашитѣ избирателни привички, и следователно този, който ще бѫде усвоенъ най-лесно отъ парламента и държавата. Той не изисква никаква смѣтка, никаква дисциплина; той изисква само ввеждането на съвмѣстното гласуване. Ако вашия окржгъ трѣбва да избира, напр., 6 депутати, намѣсто да вписвате 6 имена въ вашата бюлетина, вий не ще впишите освенъ 4 — ето, цѣлата разлика.

Чрезъ гласуванията по отдѣлно, нѣма нужда и да се казва, че не ще се представятъ съ математическа точность всичкитѣ мнения; но ще се има едно по-вѣрно представление отъ сегашното. Ако се введе чисто и просто съвмѣстно гласуване, тогава ще бѫде едно отъ двѣтѣ: или само една партия ще бѫде представена въ всѣкой окржгъ, или ще бѫдемъ свидѣтели на тѣзи партийни коалиции, които растройватъ избирателитѣ и излъгватъ всеобщия избирателенъ гласъ. Съ по отдѣлното гласуване, каквото незадоволство и да се забелѣзва отъ теоритическа гледна точка, то усигорени сте, че най-малко двѣ мнения сж представени въ цѣлата околность. Съ това не може да се даде на малцинството цѣлото мѣсто, на което то има право, но съ това се признава, че малцинството има право на едно извѣстно мѣсто: приеманието на този принципъ е почти равносилно съ това, за което днесъ претендиратъ.

Гласуванието по отдѣлно ще тури край на това лъжливо понятие въ демократията, която иска, щото половината съ единъ повече да бѫде сичко, а половината съ единъ по-малко да бѫде нула. Избирателитѣ ще привикнатъ лесно на гласуванието по отдѣлно и по кжсно тази система може да се замѣни съ една по-рационална и точна система. Трѣбва ни още нѣколко години, за да се приготви общественото мнение за приеманието на пропорционалната система, каквато се практикува въ Швейцария. Въ този часъ, ако искатъ да предложатъ една система крайно по комплицирана, макаръ и по-справедлива отъ гласуванието по отдѣлно, то азъ се боя, че резултата, който ще се получи отъ това е, да се отсрочи на дълго време цѣлата реформа на нашата избирателна система.

IV.

Пропорционалното представление ще бѫде разгледано скоро *въ събранието*, относително законо-проекта на г-нъ Goblet

за въвеждание на съвмѣстното гласувание. Ораторитѣ, които ще го защищаватъ, безъ съмнѣние ще припомнятъ знаменателната рѣчь на г-на Pernolet, която той е произнесълъ въ народното събрание. Въ тази епоха, азъ не вѣрвамъ, щото въпроса да е билъ разгледанъ — той ще бѫде разгледанъ този пѫть. Въ дѣйствителность, много хора сѫ убедени, че е желателно да се введе съвмѣстното гласувание; но въ сѫщото време се боятъ отъ избирателнитѣ коалиции, и тѣ разбиватъ, че цѣла на този страхъ не е осѣнъ представлението на малцинствата.

Погледнете на това, което се случи на скоро въ различнитѣ градове въ време на общинскитѣ избори: двѣ партии, които при най малкото раздѣление не биха имали нуждното мнозинство, за да прокаратъ листата на своитѣ кандидати., сѫ представили една обща листа, която е получила най вече избирателни гласове. Повтарятъ на всевъзможни различни гласове, че това е твърдѣ скрѫбно: азъ не успорвамъ това, но било ли би по-малко скрѫбно, питамъ азъ, ако една третя партия, по-малочислена отъ съединенитѣ двѣ, би спечелила сама всичкитѣ мѣста въ градския съвѣтъ? Азъ ще опредѣля точно. Нека партията А има 10000 гласували избиратели, партията В — 15000 и партията С — 20000. Числата говорятъ за себе си: ако А и В. не се съгласятъ, тогава всичкитѣ кандидати на листата С ще бѫдатъ избрани, съ една дума мнозинството е само по видимому, когато въ дѣйствителность изборитѣ се представляватъ отъ едно малцинство.

Желателно е, щото тѣзи нѣща да бѫдатъ казани отъ височината на трибуната, когато законопроекта на г-на Goblet ще бѫде разглежданъ. Колкото за мене, азъ съмъ убеденъ, че само съвмѣстното гласувание може да даде тѣзи голѣми грѣшки въ мненията, вследствие които парламентарния режимъ умира отъ малокрѫвие; но азъ не съмъ ни най-малко убеденъ, че съвмѣстното гласувание ще ни изложи на опасни авантюри, ако не се присъедини къмъ това представлението на малцинствата подъ каквато и да е форма. Какви сѫ, прочее, тѣзи коалиции, които се извършиха вчера при общинскитѣ избори и които утрѣ ще се извършатъ при политическитѣ, ако не едно извънредно усилие на малцинствата, за да си извоюватъ правото за представление, което имъ отказватъ?

Азъ ще прибавя още една дума. Режима, който се основа въ 1875 год., прекара една криза, отъ която всички здраво-

мислящи хора се безпокояха. Еднитѣ я отдаваха на парламентарния режимъ, а другитѣ — на всеобщото гласуване. Позволявамъ си да кажа, че еднитѣ и другитѣ се лъжеха. Грѣшката не е нито въ всеобщото гласуване, нито въ парламентарния режимъ. Тя е въ нашата избирателна система, което се вижда отъ тука, че ако прибавимъ числото на избирателитѣ, които сѫ гласували, но не спечелили избора къмъ числото на тѣзи, които сѫ се въздържали, то ще получимъ резултатъ, толкова пѫти констатирванъ отъ статистиката, който ще покаже, че мнозинството на страната не е представено. Срѣдното мнение на парламента не е и не може да бѫде срѣдне мнение на избирателитѣ. Както гласи и силното изражение на г-на Naville' а, законното се различава отъ истинското. Злото ще се увеличава все повече и повече, ако не зачите правото на малцинсттата и се упѫти чрезъ редъ прогрессивни реформи къмъ истинското пропорционално представление.

Като искаме, щото всичкитѣ партии да бѫдатъ представени справедливо, споредъ своята сила, щото всѣкой гражданинъ (избиратель) да може да гласува полезно, щото всѣкакъвъ поводъ за избирателни коалиции да бѫде премахнатъ, щото демократията напълно да управлява страната, щото фактивното мнозинство да се замѣсти отъ дѣйствителното, като искаме всичкитѣ тѣзи нѣща, ний защищаваме точностьта и достоинството на всеобщото гласуване.

Превелъ отъ френски: **Д. Иксовъ.**

ПРОТЕКЦИОНИЗМЪТЪ

или

Покровителствената система.

Отъ извѣстно време насамъ често взе да се говори у насъ за покровителствената система, като за средство, което може да даде развитие на вѫтрѣшнитѣ производителни сили. Днесъ у насъ общо мнѣние е, че безъ протекционизмъ, безъ една строга покровителствана система не може *да се развие* индустрията и да се увеличи „народното богат-

ство". Интересното, при туй, е, че отъ покровителстената система очакватъ облаги не само ония, които наистина ще могатъ подъ нейната дебела сѣнка, като иматъ властьта въ рѫцѣтѣ си, да увеличатъ капиталитѣ си и печалбитѣ на тѣхъ, но и ония, които нито капиталъ ще придобиятъ, нито занаятитѣ имъ ще се повдигнатъ. Наредъ съ фабрикантитѣ виждаме да искатъ покровителство на индустрията и нашитѣ малки занаятчии!

До последно време въ нашия буржуазенъ печатъ сѫществуваше пълно съгласие по въпроса за покровителстената сиссема, та за туй той не смѣташе за нужно да се обяснява по него. Но сключването на търговския договоръ съ Австро-Унгария, който правителството до последнитѣ минути на внасянието му въ Народното Събрание криеше най-старателно отъ всички, включително и отъ търговскитѣ камари, произведе едно расцѣпление въ буржуазния печатъ. Правителственитѣ органи, за да оправдаятъ вѣроломната измѣна на обѣщанията, дадени отъ правителството, и на очакванията на нашитѣ индустриялци и търговци, за да оправдаятъ търговския договоръ, който се сключи не възъ основа на интереситѣ на последнитѣ, а възъ политическитѣ интереси и материалнитѣ изгоди на едно правителство, отмѣтнаха се отъ покровителствената система и се явиха защитници на другата система, на либеръ-ешанжизма, т. е. системата на свободната търговия. Такова отмѣтание на правителственитѣ органи отъ първата система и препоржката, която тѣ правятъ на втората, като най-сгодна за България въ случая, е едно нагло лицемѣрие, на което ний тукъ нѣма да се спираме. Но споменатитѣ обстоятелства подигнаха въ нашия печатъ въпроса за протекционизма и либеръ-ешанжизма. Въ буржуазния печатъ се явиха редъ статии за и противъ тая система и, естествено, повече за защита на първата. Разбира се, че читательтъ напраздно би се мѫчилъ да си състави по писаното въ тия статии ясно понятие за сѫщността на протекционизма и за неговото значение изобщо и часнно за нашата страна. Въ тѣхъ читательтъ ще намѣри, по край голѣмата наивность на защитницитѣ му, голѣма доза лицемѣрие, съ което се скриватъ дѣйствителнитѣ следствия отъ него. Предъ видъ на това, едно запознаване съ протекционата или покровителствената система, съ нейната сѫщность и дѣйствителна стойность е не само своевременно, но е необходимо.

Същността на протекционизма се състои въ искуственото отвличание една часть отъ труда и капитала отъ съществующитѣ въ страната клонове на производството съ цель да се насочатъ на други нови клонове, които могатъ да се развиятъ въ нея. Ако, напримѣръ, въ една страна трудътъ и капиталътъ се влагатъ главно въ земледѣлческото производство, когато въ нея има добри условия за развитието на желѣзарското и текстилното производства, тогава трѣбва искуственно да се отвлече една часть отъ труда и капитала, влагани въ земледѣлческото производство *). Тука, разбира се, всѣкой ще се попита — защо трудътъ и капиталътъ да се отвличатъ отъ едно производство и да се насочватъ на други съ искуствени мѣрки? Това не става ли естественно, безъ всѣкакви искуствени средства? Извѣстно е, че споредъ принципитѣ на буржуазната Политическа Економия капиталътъ всѣкога се насочва самъ, безъ всѣкакви искуствени отвличания, къмъ онова производство, продуктитѣ на което най-много се търсятъ въ страната или, друго-яче казано, с п р о с ъ т ъ на продуктитѣ му е голѣмъ въ страната. Ако въ една страна спросътъ на желѣзарскитѣ продукти е голѣмъ, тогава капиталътъ самъ естественно се насочва на желѣзарското производсвво. Така щото, споредъ принципитѣ на самата буржуазна Политическа Економия отвличанието на една часть отъ капитала, а заедно съ него и отъ труда, само, естественно става, безъ особни мѣрки. Но тогава защо се прибѣгва до последнитѣ? Протекциониститѣ въ отговоръ привеждатъ много причини, като старателно скриватъ най-важната, едни умишленно, други безсъзнателно. Отъ същата Политическа Економия ний знаемъ, че капиталътъ самъ се отвлича отъ едни клонове на производството и се насочва въ други, когато той има гаранция, че въ последнитѣ ще получи по-голѣма п е ч а л б а (профитъ), отколкото е получавалъ въ първия. Иначе капиталътъ не се отвлича. Ако въ една страна вносътъ на чуждестранни стоки, които могатъ да се произвеждатъ и вѫтрѣ въ страната, е неограниченъ, ако той доставя продукти по-евтини, отколкото могатъ да се произвеждатъ вѫтрѣ, тогава капиталътъ

*) Давидъ Рикардо, Сочинения, гл. XXII, стр. 198—199. Пер. Н. Зибера. Вилльямъ Грегамъ Сомнеръ, Протекционизмъ или теория происхождения богатства отъ непроизводительнаго труда, стр. 16 и след.

по никой начинъ нѣма да отиде въ производството на такива стоки, освенъ ако той вижда, че има една сигурна печалба. Изобщо, капиталътъ дири п е ч а л б а и безъ нея той е мъртавъ, той е обреченъ на унищожение. Капиталътъ дири п е ч а л б и, и колкото тѣ бѫдатъ по-голѣми, толкосъ по-добрѣ се осѣща той. Но неограничения вносъ на чуждестранни стоки въ една страна, казватъ, бърка на увеличението п е ч а л б и т ѣ на вътрѣшнитѣ й капитали, или по-вѣрно казано, на увеличението п е ч а л б и т ѣ на вътрѣшнитѣ капиталисти. Вследствие на туй последнитѣ и тѣхнитѣ идеолози економисти сж за ограничението на вноса и за улесняването износа на тѣхнитѣ стоки. Прочее, тѣ никога нѣма да ви кажатъ това откровено. Тѣ скриватъ своитѣ желания подъ много благовидни форми. Тѣ казватъ така. Неограничения вносъ на чуждитѣ стоки пречи, казватъ тѣ, на „народния капиталъ“ и трудъ да разработятъ богатствата на страната; следователно, се явява пречка за увеличението на „народното богатство“, а главно „лишава народния трудъ отъ занятие и прехрана“. За да може „народния капиталъ“ да разработи богатствата на страната; за да може да увеличи „народното богатство“; за да не се „лишава народния трудъ отъ занятие и прехрана“, — необходимо е да се запрети или поне да се ограничи вносътъ на чуждитѣ стоки, които могатъ да се произвождатъ въ самата страна. Така говорятъ протекциониститѣ. Прочее, подъ сѫщо такива благовидни форми скриватъ дѣйствителнитѣ си стремления и либерт-спанжиститѣ. По-надолѣ ще видимъ истинското значение, което се крие въ думитѣ „народенъ капиталъ“, „народно богатство“ и до колко протекционизмътъ днесъ „доставя на народния трудъ занятие и прехрана“. Но отъ казаното следва, че сѫщностьта на покровителствената система се свежда въ крайна смѣтка къмъ запрещението или ограничението вноса на ония чужди стоки, които могатъ да се произвеждатъ въ самата страна*).

И тъй, споредъ привърженцитѣ на протекционизма, да се отвлече капиталътъ отъ едно производство и да се насочи на нови клонове отъ него, т. е. да се развие народното богатство или просто казано, да се даде развитие на индустрията, може чрезъ запрещение или ограничение вноса на чуждитѣ стоки и чрезъ

*). Дж. Ст. Милль. Основания Политической Економии, т. II, стр. 447.

улеснение на износа. Очевидно е, че това се достига чрезъ облагането вноса съ високи мита и чрезъ даване разни премии за износа. Професоръ Сомнеръ, който, между другото трѣбва да кажемъ, е краенъ фритридеръ или либеръ-ешанжистъ и който по единъ много чуденъ начинъ отождествлява протекционизмътъ съ социализма, изброява единайсеть средства, които сж смѣтали, па и до сега ги смѣтатъ необходими за развитието на индустрията. *). Отъ тѣхъ най-главни сж следующитѣ: 1-о, високи мита върху износа на суровитѣ материали, за да бждатъ тия материали въ изобилие и по-евтини въ страната; 2-о, премии за изпасание обработени продукти съ цель да се изнасятъ тѣ въ странство и въ голѣми количества; 3, високи мита върху вноса на чужди стоки, за да се запрети или да се ограничи прилива имъ въ страната; 4-о, монополи за насърдчение на предприемчивостьта; 5-о, навигационни закони, които насърчаватъ корабостроението, които гарантиратъ пренасянието стокитѣ на собствени кораби и които създаватъ моряци за военната флота; 6-о, колониална система, цельта на която е съ силата на пушкитѣ и топоветѣ да се създадатъ нови тържища. **)

Такива сж средствата, които предлагатъ протекциониститѣ за развитието на индустрията или такава е икономическата политика, които тѣ предписватъ на държавата съ цель да се увеличи народното богатство. Пита се, обаче, достига ли се съ нея цельта; т. е. целесъобразна ли е тая икономическа политика? Да ли при противоположна икономическа политика не се достига сжщата цель съ спазване „законътъ за съхранение енергията“ на народа, както се изразява проф. Сомнеръ? Читателитѣ, които искатъ да се запознаятъ съ подробното опровержение на протекционистката икономическа политика, могатъ да се обърнатъ къмъ съчиненията на голѣмитѣ авторитети на буржуазната Политическа Икономия, Адама Смита и Рикардо, а така сжщо къмъ произведението на най-популярния тѣхенъ последователь — Джонъ Стюартъ Милль ***). Ний тука ще се ограничимъ съ следующитѣ белѣжки.

*) Сомнеръ, Протекционизмъ и пр., стр. 4-5.

**) Адамъ Смитъ. Изслѣдования о природѣ и причинахъ богатства народовъ, т. 2, кн. 4, гл. 1, стр. 208.

***) А. Смитъ, Изслѣдования, т. 2, кн. 4. гл. 2-8, стр. 259—546. Рикардо, Сочинения, гл. 22, 23, 25, стр. 189—207, 215—224. Милль, Основания Политической Экономии, т. 2, гл. 10 и 11.

Развитието на индустрията при днешния капиталистически режимъ не може да се яви въ друга форма, освенъ въ капиталистическа. Развитието на индустрията днесъ означа увеличение на „индивидуалнитѣ капитали", както казва знаменития и безподобния критикъ на Политическата Економия, Карлъ Марксъ, т. е. означава „преобръщание общественнитѣ средства на производството и средствата за сжществуване въ частна собственность на капиталиститѣ". Съ други думи, за да може при днешнитѣ обществени условия да се развие индустрията въ една страна, необходимо е, щото да се яви въ нея на една страна капиталътъ, на друга — трудътъ; т. е. на едната страна да бжде капиталистътъ, на другата — работникътъ, свободенъ отъ всѣкакви други средства за сжществуване, освенъ своята работническа сила. Очевидно е, че, за да стане таквосъ едно комбинирание въ общественото производство, необходимо условие се явява извѣстна предварителна аккумулация (натрупване) на капитала въ ржцѣтѣ на отдѣлни производители на стоки *). Значи, първата, най-мжчната крачка къмъ развитието на индустрията въ една страна съставлява аккумулацията, и първоначалното натрупване на капитала и отдѣлянието на работника отъ средствата на производството и сжществуването. Следъ извършванието на тоя процессъ, вече почвата на капиталистическия начинъ на производството е създадена, е осигурена. Но какъ става тази аккумулация? Да ли тя не се извършва безъ всѣкакви искуствени мѣрки, каквито предлагатъ протекциониститѣ? Да ли тя не се извършва естественно въ всѣка страна?

Въ една страна, въ която господствува стоковото производство, т. е. въ която всѣкой работникъ е изолиранъ и произвежда стоки, или пакъ ако нѣма средства за самостоятелно произвеждание, продава своята работническа сила, като стока **) — а такива сж днесъ почти всички страни въ свѣта — първоначалното натрупване на капитала и отдѣлянието на работника отъ средства на производството се извършва естественно, безъ всѣкакви искуствени мѣрки. Изобщо, нуждата отъ искуствени мѣрки за развитието на индустрията не може и да се породи

*) К. Марксъ. Капиталъ. Критика Политической Экономии, т. 1, стр. 110 и 538.

**). К. Марксъ, ibid. p. 538.

даже, преди да се извърши процесътъ на извѣстно предварително натрупване средствата на производството въ ржцетѣ на частни собственици. Това натрупване се извършва чрезъ лихварския и търговския капиталъ, чрезъ „спестовнитѣ“ и банкиерски дружества, които неизбѣжно и съвършенно естествено, както гѫбитѣ на пролѣть, никнатъ въ всѣка страна съ стоковия начинъ въ производството*). Ръстътъ на населението, което е винаги по-силно въ периода до разцъвтяването на индустрията, т. е. до разцъвтяването на капиталистическото производство, естествено отклича една часть отъ труда отъ предишното му приложение и се насочва къмъ други, главно къмъ занаятчийството, къмъ търговията и т. п., и съ това дава възможность на занаятчията-майсторъ и на малкитѣ капиталисти да извличатъ отъ прибавенитѣ работнически сили, отъ чиракитѣ и калфитѣ, по-голѣма принадена стойность**). Тази последната бездруго увеличава производителния имъ капиталъ, който имъ принася още по-голѣма принадена стойность и т. н. Но има и единъ другъ економически факторъ, който тъй сѫщо спомага за първоначалното натрупване на капитала и отдѣлянето на работника отъ средствата на производството. Тоя факторъ е външната търговия.

Външната търговия, казва Рикардо, „е въ висока степень полезна за страната, защото увеличава количеството и разнообразието на предметитѣ, на които може да се расходва прихода, и съ евтинията и изобилието на стокитѣ дава побуждение къмъ спестяване и натрупване на капиталитѣ, но тая търговия нѣма стремление да уголѣмява печалбитѣ на капитала, ако само предметитѣ на вноса не принадлежатъ къмъ оная категория предмети, на които се расходва работническата заплата“.***) За да си обяснимъ по-добрѣ значението на външната търговия въ процесса на първоначалното натрупване на

---

*). „Но трѣбва да се забелѣжи, че при простото стоково обращение происхожда образуването на съкровища отдавна преди то (стоковото обращение) да добие капиталистическа основа“. К. Марксъ т. II. 378 стр.

**). Принадена стойность се нарича излишекътъ надъ първоначалната стойность. Напр. едно буре вино, купено за 100 лева, се продава за 100 л. + 10 лева или за 110 лева. Тука първоначалната стойность е 100 лева, а принадената — 10 лева (гл. К. Марксъ стр. 92).

***). *Рикардо*, 74 стр.

капитала, трѣбва да си обяснимъ, въ какво се състои външната търговия. Тя е размѣна на продуктитѣ на една страна съ продуктитѣ на друга. Но стойностьта на всѣка внесена въ страната стока се опредѣля отъ количеството на продукта на почвата ѝ и труда ѝ, което се дава въ размѣна на стоката. Очевидно е, че тая размѣна никакъ не увеличава суммата на стойноститѣ въ страната. Нашата страна може въ размѣната на извѣстно количество свои стоки да получи двойно количество чуждестранни стоки; но отъ това тя нѣма да получи повече стойности*). Съ други думи, външната търговия не влияе непосредственно за увеличението суммата на стойноститѣ въ една страна. Тя увеличава суммата на „полезнитѣ предмети", както казва Рикардо, „увеличава размѣритѣ въ удовлетворението на потребноститѣ". Ако нашата страна, срѣщу стокитѣ, които тя произвежда, получава двойно и тройно количество стоки отъ вънъ, тогава, очевидно е, тя ще има двойно и тройно количество, предмети, които удовлетворяватъ потребноститѣ на нейното население. А това обстоятелство, освенъ другитѣ слѣдствия**), създава необходимитѣ условия за развитието на капиталистическата продукция, за развитието на индустрията. Преди всичко, плодъ отъ това увеличение на продуктитѣ ще бѫде освобождението отъ предишнитѣ клонове на производството извѣстно число работнически рѫцѣ, които ще търсятъ приложение въ други клонове на производството. Тѣ ще отидатъ въ занаятчийството, въ работилницата, въ фабриката и ще произвеждатъ принадена стойность за майстора, за господаря на работилницата и за фабриканта. Защото, като нахлуватъ въ страната много стоки, които евтино удовлетворяватъ потребноститѣ, мнозина отъ предишнитѣ производители на тия продукти за собствено употребление или за вѫтрѣшна размѣна на други потребителни предмети се освобождаватъ. Освенъ туй, увеличението суммата на продуктитѣ въ страната, като поевтинява стокитѣ, намалява работническата заплата. А колкото повече се намалява последната, толкосъ по-голѣма бива принадената стойность, която получаватъ ония, които експлоатиратъ работническата сила. „Азъ се стараяхъ, казва Рикардо, да покажа въ течението на тоя трудъ, че равнището на печалбата расте единственно вследствие

*). Рикардо, 71 стр. и след.
**). Гл. Дж. С. Милль, т. II, кн. 17, стр. 97—106.

намалението на работническата заплата, и че не може да произлиза постоянно намаление на работническата заплата, освенъ когато се намаляватъ цѣнитѣ на необходимитѣ предмети, за които тя се расходува. И тъй, ако, вследствие на расширение външната търговия или вследствие на механически подобрения, храната и другитѣ потребителни предмети на работника могатъ да бѫдатъ набавени на пазаря съ по-низка цѣна, тогава печалбата ще порасте“*). Очевидно е, че колкото по-евтино се купува въ страната работническата сила, толкосъ по-голѣма бива и принадената стойность**) отъ нея, въ каквито малки по размѣръ производства и да се прилага тя, работническата сила. Очевидно е тъй сѫщо, че съ отвличанието на една часть отъ работническитѣ сили отъ предишното имъ приложение, вследствие увеличението массата на стокитѣ въ страната чрезъ външната търговия, и приложението имъ въ други, нови за тѣхъ сфери на производството, дава извѣстно увеличение на производителната сила на труда. Последното увеличение пъкъ води къмъ създаването на по-голѣмъ п о с т о я н е н ъ к а п и-

*). Рикардо, стр. 74.

**). Тука сме длъжни да обърнемъ вниманието на читателя, че на буржуазната Политическа Економия понятието — п р и н а д е н а с т о и н о с т ь, „тая най-голѣма тайна на капиталистическата продукция“, е неизвѣстно, или, както казва К. Марксъ въ II т. на своя трудъ — „Капиталътъ“, едни я маскиратъ, а други, като Рикардо, съвършенно я изхвърлятъ, като твърдѣ изобличителна. Между това п р и н а д е н а т а с т о й н о с т ь е източникътъ на всичкитѣ видове п е ч а л б а (PROFIT). Принадената стойность „с е р а з д р о б я в а“ на различни части. „Откъслеци отъ нея се падатъ на различни категории лица, и се кристализиратъ въ различни една отъ друга самостоятелни форми, както напр., печалба, процентъ, търговска печалба, поземлена рента и т. н.“ К. Марксъ т. I, стр. 489. Така щото, когато четемъ въ буржуазнитѣ економисти за печалбата, трѣбва да помнимъ, че тя зависи отъ принадената стойность, и че цельта на капиталиста е увеличението на принадената стойность. Раздробяването на принадената стойность Марксъ обяснява въ III т. на „Капиталътъ“, който излѣзе въ 1894 год. Въ тоя отношение важни сѫ главитѣ на I часть отъ тоя томъ: първитѣ четири глави, въ които се обясняватъ колебанията между цѣнитѣ на стокитѣ и печалбата и отношенията между последната и принадената стойность; глави 8 и 9 (стр. 116—132); глави 16 и 17, въ които се обяснява образуването на търговската печалба (стр. 243—264); гл. 21 — 27 за процента, лихварския капиталъ и ролята на кредита въ капиталистическото производство (308—422).

т а л ъ (суровитѣ материали, спомагателнитѣ средства и орѫдията на труда)*) съ сѫщия трудъ, т. е. води къмъ увеличение натрупването на капитала. „Повишението на производителната сила на труда, до колкото тя не предполага допълнително расходване на капиталната стойность, увеличава, наистина, преди всичко суммата на продуктитѣ, а не стойностьта имъ; освенъ туй, тя дава възможность да воспроизвежда повече постояненъ капиталъ, съ помощьта на сѫщия трудъ, следователно, да запазва неговата стойность. Но заедно съ това, то образува новото вещество, новия материялъ, т. е. основата за усилване натрупването на капитила“.**)

И тъй, свободния вносъ на външнитѣ стоки отъ странство, безграничната свобода на търговията съвършенно естественно спомага за създаването на предварителното натрупване на капитала — това необходимо предварително условие за развитието на индустрията, на капиталиталистическото производство. „Тъзи най-пълна свобода на търговията би дала на земледѣлческитѣ народи най-вѣрното средство да създадатъ у себе си, следъ извѣстно време, сѫщитѣ занаятчии, фабриканти и търговци, които имъ липсватъ, и да попълнатъ по най-удобенъ начинъ твърдѣ важния пробѣлъ, който испитватъ тѣ въ туй отношение“. ***) Смитъ и Рикардо, а подиръ тѣхъ и Дж. Ст. Милль приписватъ на системата на свободната търговия извънредно голѣмо благодѣтелно влияние върху развитието на общото благосъстояние на народа. Ний другъ пать, може би, ще разгледаме тъзи система. Но едно е несъмнѣнно, че свободната търговия има голѣмо влияние при създаването основата на капиталистическото производство. Тя създава по единъ твър-

---

*). Маркъсъ, т. I, стр. 154—155.

**). Маркъсъ т. II стр. 265. Въ II т. (гл. 10 и 11, стр. 129—162) Маркъсъ безподобно раскрива бъркаництата, които сѫществува въ буржуазната Пол. Екон. относително понятията: „постоянъ капиталъ“ и „циркулирующи капиталъ“. Тъзи бъркотия и скрива сѫщностьта на капиталистическата продукция.

***) А. Смитъ, Изслѣдования, т. II, кн. 4, гл. 9, стр. 584 и следующитѣ следъ тая цитата пасажи, а сѫщо и кн. 3, т. I, стр. 164. Рикардо, стр. 176.

дѣ естественъ начинъ необходимитѣ условия за развитието на индустрията *)

Между туй, икономическата политика на протекциониститѣ е явно насочена противъ свободата на търговията. Тогава, какъ да се обясни тѣжнението на държавитѣ къмъ протекционизма? — По-горѣ ний отбелѣзахме факта, че стремлението къмъ покровителствената система въ една страна се явява само следъ като се е извършило извѣстно предварително натрупване на капитала и едно отвличание на работническитѣ сили отъ старитѣ области на производството. То е необходимото условие за развитието на индустрията. Следователно, ако въ една страна става въпросъ за въвеждание на протекционизма, това означава, че предварителното условие се е създало. Това, разбира се, не значи още че протекционизмътъ вече е станалъ неизбѣженъ за развитието на индустрията. Една страна, която се развива при системата на свободната търговия, по единъ естественъ начинъ развива, както видѣхме, своитѣ производителни сили, своята индустрия и бездруго би продължавала да се развива въ това направление и безъ всѣкакви искуствени средства. Но тогава, кое кара народитѣ да прибѣгватъ до по-

*) Потвърждение на всичко горѣказано читателътъ може да намѣри и въ най-новата история на икономическото развитие на нашата страна. До преди три-четири години у насъ нѣмаше нито дума за покровителствуване или „насърдчение на народната индустрия“. Между туй, при най-пълна свобода на търговията, отъ освобождението насамъ систематически се извършваше естественния процессъ на натрупване капиталитѣ, порастването на частнитѣ капитали, премѣстването на труда отъ земледѣлието и отъ доебнитѣ занаяти въ фабрикитѣ, работилницитѣ и търговията, преобръщанието на обществените средства и средствата за съществуване въ частна собственность на капиталиститѣ. Днесъ у насъ има най-малко 2000 фабрики, отъ които до 30 зашалци, напълно капиталистически, нѣколко стотини голѣми индустриални работилници, занаятчийници, чифлици и т. н. Въ същото време е вървѣло и организуването на множество акционерни „спестовни“ дружества, натрупването на лихварския и търговския капиталъ, на предприемаческия и банкерския капиталъ. Всичко това ни показва, че предварително натрупване на капиталитѣ и основитѣ на капиталистическото производство сж създадени безъ всѣкакви протекции, съвършенно естественно. И тоя процессъ би продължавалъ по-нататъкъ. Ако днесъ се говори за протекционизмъ, то има си причини, защи.

кровителствената система? — Отговорътъ можемъ да намѣримъ само въ изучването на самия естественъ процессъ. Тоя процессъ се извършва много по-бавно, отколкото когато той се подтиква съ извѣстни насилственни мѣрки. Когато въ страната се извърши вече предварителното натрупване на капитала, когато „индивидуалнитѣ капитали“ достаточно сж порастнали и когато „обществennитѣ средства на произвоеството и средствата за сжществуване“ въ достатъченъ размѣръ се преобърнаха „въ частна собственность на отдѣлнитѣ капиталисти;“ тогава за попататъшното увеличение и натрупване на тия капитали, особенно въ първия периодъ на растението имъ, естественния процессъ се оказва твърдѣ бавенъ за капиталиститѣ и се явява страстното имъ желание да се ускори процесса съ искуственни средства. Тая именно е причината, дѣто всички европейски народи захващатъ развитието на своята индустрия, епохата на капиталистическото производство съ строга покровителственна система. Изучването на икономическитѣ явления, развитието на капитализмътъ напълно ни убѣждаватъ въ това.

(Следва)

Д. Благоевъ

ПИСМО ОТЪ ПАРИЖЪ

Литературни новини

Socialisme et science positive. (Darwin—Spencer—Marx), par Enrico Ferri. — La Force et l' Economie dans le developpement social, par Frédéric Engels. — Aglavaine et Sélysett, par Maurice Maeterlinck. — L' eerivain et l'art social, par Bernard Lazare.

Socialisme et science positiv, par Enrico Ferri, Paris 1897 г. Авторътъ на много научни статии и нѣколко съчинения. между които: Socialismo et

criminalita (1883), L'homicido nell' antropologia criminale (1895), — Ферри написа на италиянски Социализма и позитивна наука презъ 1894 г., книга която отъ тогасъ е преведена на немски (95), испански двѣ издания (96) и на сръбски и френски (97).

Преди да кажемъ нѣщо за самото съчинение смѣтаме за нуждно да увѣдомимъ читателитѣ, че съ тия къси белѣжки нашата цель е да запознаваме читателитѣ съ литературни новости, затова ний сме далечъ да правимъ анализъ или критика на самитѣ произведения, работа за която се изисква повече време и специална статия.

Цѣла една фаланга въ млада социалистическа Италия: Турати, Фери, Де Феличе, Лориа, Лабриола и др., която дойде да продължава устно и писменно завѣтното дѣло на Маркса и Енгелса наедно или по-подирѣ отъ белгийскитѣ и немски социалистически дѣйци като Деншъ, Де Грефъ, Вандервелдъ, Бебелъ Шипелъ, Либкнехтъ, Каутски и др. е фактъ, който красноречиво доказва, че развитието на научния социализмъ се простира все повече, обхваща по-широки хоризонти. Днесъ вече социалистическата наука прониква и въ най-тъмнитѣ кюшета на мисъльта, гдѣто модерната схоластика на буржуазнитѣ мислители не бѣ въ състояние да допрѣ; социализма дѣйствително обяснява най важни явления отъ каква и да била областъ, а за това бѣ неизбѣжна революцията въ научната смисъль, която Марксъ създаде. Днесъ науката ни доказва, че психологията не е друго, освѣнъ физиологията на централната нервна система, че психологическитѣ феномени не сж друго освѣнъ манифестации на дѣйствието на мозъчната субстанция, а така сщо нѣма да се мине дълго време, когато хората ще привикнатъ да обръщатъ най напредъ вниманието си на физиологията на обществата, на самата економика. А всѣка нова научна истина иска време за да се признае отъ болшинството. Тъй е било винаги, тъй трѣбва да бжде и днесъ съ психологията и съ економиката. Социалистическата авангвардия е съгледала рѣшающето влияние на економиката въ хода на социалното развитие и сщо както физиолога знае, че всички функции на организма сж строго подчинени на нервната система, така и социалиста знае и твърди, че грамадния обществен организмъ не се движи споредъ нѣкакви морални или други отвлечени *причини*, а се развива съобразно законитъ на економиката.

Въ предисловието на италиянското издание на предметното съчинение автора самъ ни показва, че цѣлта на този му трудъ е да докаже, че днесъ само научния социализмъ на Маркса има позитивна стойность и, че той само въодушевлява социалната демокрация въ цѣлъ свѣтъ. Автора, като разглежда ученията на Дарвина и Спенсера, констатира, че Марксъ е допълнилъ подновението на научната модерна мисъль, когато Дарвинъ и Спенсеръ сж се спрели на половинъ пжть. Фери справедливо и прекрасно забелѣзва, че въ този песимистически вѣкъ едничкото вдъхновение къмъ новъ и по-добръ животъ е социализма. Той е който ще освободи человѣчеството отъ всѣко робство и ще докара при една по-висша фаза на цивилизация ново разширение на здрави и плодовити енергии у всички човѣшки създания. Ето въ кратко време съдържанието на тази извънредно интересна книга, както за социалиститѣ, така и за много папагали, противници на социализма (вспомнете си за похода на буржуазнитѣ рицари Минцесъ и Деборовъ), които предизвикватъ чужди увѣхтели аргументи въ невежитѣ свои полемики.

Въ 1867 г. на естественния конгресъ въ Мюнхенъ Хекелъ произнесе речь за въ полза на Дарвиновата теория. Вирховъ и други се обявиха противъ новото естественно учение и викаха: „Дарвинизма води къмъ социализма“. Отъ тамъ Хекелъ да отвори полемика съ Вирхова и да се старае да докаже, че тъкмо противното твърдение е по логично, сир., че дарвинизма води къмъ разширение на индивидуализма и че въ обществото сж приложими сжщитѣ естественни закони, които дѣйствуватъ въ подбора между животнитѣ: голѣмото болшинство загинва въ борбата за сжществувание и меншеството тържествува ; самата борба за сжществувание осигурява преживѣването и побѣдата на най добритѣ и най способнитѣ, като следва единъ аристократически процессъ на индивидуаластически подборъ — намѣсто демократическото изравнение на социализма.

Фери доказва, че дарвинизма и социализма сж двѣ научни теории, които не сж непримирими, нито противоречущи. Профанитѣ на научния социализмъ, па даже и нѣкои отъ самитѣ социалисти, у които се е запазилъ остатъкъ отъ сантименталенъ утопизмъ, мислятъ, че е възможно равенството на хората, като че ли социализма, както невежитѣ го разбиратъ, съ единъ декретъ ще иска, щото „всички хора да имать талия

отъ единъ метръ и шестдесеть и седемь сантим. Социализма казва: хората сж неравни, но тѣ всички сж хора. Днешния икономически режимъ позволява на едни да живѣятъ раскошно, когато други живѣятъ по-злѣ отъ домашнитѣ животни на първитѣ. Самата собственность, производството на която днесъ е коллективно*) въ капиталистическитѣ страни, и владѣнието индивидуално, въ социалистическата наредба ще бжде распредѣлена между членоветѣ на цѣлото общество, значи между самитѣ производители, когато днесъ тя е въ ржцѣтѣ на една шепа привилегировани готовановци. Социализма ще усигори единъ човѣшки животъ за всички. Той не отрича неравенството (има си хасъ. ще каже почитаемиятъ Д-ръ К. Кръстевъ и други философи fin de sielce, но ний се утѣшаваме, какво че този възглядъ, социализма не е отрицавалъ неравенството, е нѣщо ново за тѣхъ. Когато дойде работа до социализмъ, тѣ още много „нови“ нѣща трѣбва да научатъ, но само не отъ Минцесса !) но го иска да бжде то направлено къмъ свободното и плодовито развитие на човѣшкия животъ.

Бобрата за сжществуване и за самосъхранение сжществува още отъ първобитното състояние на човѣка; най-силния е преживѣвалъ, но този законъ напълно неприложимъ даже въ животното царство става не вѣренъ при усъвършенствуването на социалния животъ, въ нашето общество гдѣто има раздѣление на труда и което при една по-добра организация ще уничтожи всички противорѣчия и усигори съгласие навсждѣ. Тогасъ въ едно нормално общество побѣдата принадлежи на най-нормалнитѣ индивидуми. Социалния дарвинизмъ, продължайки естественния дарвинизмъ ще доведе единъ подборъ къмъ по-хубавото.

Въ нѣколко още други глави, нашия другарь Фери, който на социалистическия конгрессъ, преди двѣ години тържественно обяви: „социологията, или трѣбва да е социалистическата, или хичъ да не е“ показва безплодностьта на идеалистическата со-

*). Тукъ ний допълняме мисъльта на автора, който казва, че въ социалистическия строй собственностьта ще бжде колективна, а ний мислимъ, че днесъ тя е колективна, понеже милионитѣ пролетарии колективно я произвеждатъ. Следов. разликата е, че въ бжджия строй ще има колективно ползуване отъ днешното *колективно* производство.

циология и констатира че социализма който ще играе като лжчезарно слънце идущия вѣкъ, още днесъ е въ пълна хармония съ всички течения на модерната научна мисъль. Съчинението на социалистическия депутатъ, професоръ по наказателното право въ Римъ и редакторъ на Scuola positiva е написано съ легкъ и понятенъ езикъ. Фери същевременно критикува и разглежда оригиналнитѣ възгледи въ послѣднитѣ социологически произведения на Де Грефа, за които по-рано ний бѣхме писали; тия на Лориа и др. Нека добрѣ помнятъ ретроградитѣ умове, че социализма далечъ не е останалъ само въ страницитѣ на Маркса и Енгелса. Нови и безбройни последователи и труженици на научния социализмъ съ своитѣ трудове ни увѣряватъ, съ доказателства на ржка, че учението на Маркса обхваща отъ день на день по-широки рамки и ни каратъ не да си правимъ илюзия, а съзнателно да се уповаваме, че социализма, който се развива всрѣдъ днешната економическа и социална революция ще дойде къмъ края на 19-й вѣкъ да въстържествува, да надвие и заеме мѣстото на индивидуалистическия капиталистически режимъ. Къмъ прицелната точка — края на критическия фазисъ, агонията, на буржуазната еволюция — именно се стремятъ социалъ демократитѣ.

La Force & l'Economie dans le developpement social. Fréderic Engels Paris. Giard-Briere. 1896 (Силата и економията въ социалното развитие отъ Фридрихъ Енгелсъ). Хубава брошурка на великия социалистъ извлечена изъ съчинението му: Hern Eeugen Düh rings Umwàlzungder Wissenschaft и печатана по рано въ Devenir Social. Въ въведението на Ед. Бернщайнъ четемъ слѣдующитѣ нѣколко реда: „Историческия материализмъ на Маркса доказва, че економиката въ последнята инстанция опрѣдѣля политическата форма на обществото. Тази теория често пжти е излагана на погрѣшно смѣсване. Така напримѣръ, била е смѣсвана съ тъй наречената обективна консепция на историята, представитель на която е Боклъ и която обяснява всѣко историческо развитие съ обективни, механически явления. Тя (материалистическата теория) се е разбирала като че ли отказвала на историята всѣки идеаленъ факторъ, че отричала влиянието на религиознитѣ морални и кри-

тически начала върху хода на историческото развитио. Упрекаваха й, че не признавала влиянието на силата върху общественното развитие, като че ли човѣкътъ който я формулира не бѣ сжщия който каза: „Силата е акушерката на всѣко затруднено старо общество“ (Capital). Влиянието на този факторъ въ историята на человѣческитѣ общества, както и оборванието възгледитѣ на економията Евгений Дюрингъ, които сж прѣмо противоположни на марксовото учение (Дюрингъ въ полемикитѣ и лекциитѣ си противъ социалъ-демократизма и неговитѣ послѣдователи преди 1870 г. е поддържалъ, че политическата сила, политическитѣ отношения образуватъ всѣко економическо отношение и че обратното не представлява человѣкъ една реакция отъ второстепенно значение), тѣзи сж били мотивитѣ които сж принудили Енгелса да напише нѣколко статии подъ името: Силата и Економиката и пр. печатани въ Vorwärts (1877) и събрани по-подиръ въ по-горѣ цитираното капитално съчинение, едно отъ най-важнитѣ, следъ капитала, произведения по научния социализмъ. Следъ като излага теорията на економическия материализмъ Енгелсъ въ нѣколко глави последователно разгледва историята на Германия отъ 1815 г. като се спира на по-важнитѣ събития; бисмаркова периодъ; трагическата дата 1870—71 г.; присъединението на Алзасъ-Лотарингия и съставянието на новата германска империя. Преведена на български, брошурката би била единъ голѣмъ приносъ въ нашата социалистическа литература, както и сигурно оржжие въ рѫцѣтѣ на всѣки социалистъ срѣщу нападкитѣ на неговитѣ противници.

Aglavaine et Sélysette, Maurice Maeterlinck. Paris. 1896 г. (Аглавена и Селизета. Отъ Морисъ Метерлинкъ. — Единъ фактъ, който не търпи противоречия, е че въ последне време, малки нѣкои страни: на севѣръ Швейция и Норвегия, Дания и Белгия и на Югъ Италия обърнаха вниманието на цѣлъ свѣтъ съ литературно художественнитѣ си произведения. Види се, капиталистическия Моллохъ при разрушающитѣ си дѣйствия не може де не влияе между другото и на самото искуство, да не удари съ мечъ на таланта на европейския писатель у нѣкоя голѣма индустриална страна. Никакъ не е чудно тогасъ, че капитализма е създалъ една серия писатели готови

да угаждатъ и слугуватъ на буржуазната класса. Но за това покрай писателитѣ защитници на днешната наредба, които търгуватъ съ искуството, за щастие, стои цѣла една плеяда поети и таланти, която съ свитѣ творения работи за сгромолясването на прогнилото обществено здание, като същевременно ни показватъ на близко едно лѫчезарно и щастливо бѫдѫще. Всѣки днесъ, който говори за новейша литература, не може да не тури на първи планъ скандинавската. Имената на Ибсена и Биернсона, на Брандеса се прознасятъ на всѣкѫдѣ и тѣхнитѣ читатели растатъ. Тѣхното влияние на младитѣ писатели е неотрицаемо. Метерлинкъ, белгийския симпатиченъ поетъ и писатель, е авторъ на нѣколко съчинения, които по своята оригиналность заслужватъ да се наредатъ при новейшитѣ художественни произведения. За това ний ще кажемъ нѣколко думи за една негова пиеса.

Абсолютно е невъзможно да се анализира поменатата пиеса въ петь дѣйствия. Само четеца може да намери извѣстна услада. Аглавена и Селизета е тъй символистична! Дѣйствующитѣ лица сѫ само петь и три отъ тѣхъ най-важни. Тритѣ тия лица, герои на една дълбоко трогателна мелодрама сѫ непокѫтни и даже невъзможни за мнозина отъ нежнитѣ хора, навикнали да виждатъ класически пиеси. На първъ погледъ човѣкъ би казалъ, че Мелеандръ, човѣкъ младъ, Селизета негова жена и Аглавена негова любовница и приятелка сѫ личности въображаеми и плодъ на фантазията на автора. Тѣ се явяватъ предъ насъ, като фантоми, съ таквасъ тънкость и нежность на чувствата, щото бихме помислили, че това сѫ сѫщества свръхестественни. Обаче драмата, която се развива помежду имъ, е тъй естественна, реална и осязаема, щото надали има интелигентенъ човѣкъ, който да не е билъ самъ герой или по-скоро очевидецъ на подобна една драма. Оригиналностьта на това произведение се състои въ тънкото схващание психологията на три, колкото деликатни толкова и интелигентни сѫщества, и начина, сиречъ стила, съ който автора ги представя предъ публиката.

Дѣйствието се върши въ единъ старъ крайморски замъкъ, у жилището на младата двойка. Съпругътъ Мелеандръ чете едно писмо на жена си Селизета испратено отъ Аглавена, жена която той е обикналъ още отъ първата срѣща, преди години. Аглавена е едно символистично и мистериозно сѫщество, съ

дълбока непроницаема душа. Тя притежава редки нравственни и умственни качества и е улицетворение на вишата женска красота, нежность и чувствителность. Мелеандръ обича и Сесизета и не крие отъ нея любовьта си къмъ Аглавена. Селизета е сѫщо едно крайно нежно и чувствително сѫщество, което предъ хората, даже предъ собственния си мѫжъ се представя още съ дѣтински, слабъ характеръ. Но за това тя е тъй мистериозна, тъй дълбока, щото иска най-проницателенъ набюдатель, за да открие нейната душа, да отгадае нейнитѣ секретни мисли и мечти, намерения и чувствования. Четире години Мелеандръ живѣе съ нея въ дружески интименъ животъ, но при все това образътъ на Аглавена не излиза отъ мисъльта му и, когато той чете писмото, жена му Селизета слуша, че Аглавена иде у тѣхъ. Мѫжъ ѝ я увѣрява, че тя ще обикне гостенката, както той я обича; че самата Аглавена ще обикне Селизета и така троицата младежи ще заживѣе приятелски животъ. Чувствителната Селизета забелѣзва вече симпатията и предпочтението на Мелеандра и съкрушена, съ опечалено сърдце иска да се оттегли и остави двойката. Но пристига Аглавена и тя вече обича Селизета сѫщо както обича и Мелеандра. При една любовна срѣща tête – à – tête, нѣколко дена следъ пристиганието на Аглавена, любовницата се исповѣдва на Мелеандра, че ще го обича като сестра. „Мислишъ ли, казва той, че е възможно да се обичаме като братъ и сестра, мислишъ ли че е достатъчно една таквазъ любовь?“ Аглавена е съгласна съ него и най-сетнѣ и двама виждатъ перспективата, че нищо не може ги раздѣли, до тамъ тѣхната взаимна любовь е силна. Тѣ се прегръщатъ, а въ това време „малката Селизета“, както я нарича мѫжъ ѝ, става свидѣтелка на любовната сцена. Мѫчителнитѣ испитания у нещастната съпруга намѣсто моментално да излѣзатъ на вънъ, като я накаратъ да отмъсти, както е случая съ ревнивитѣ или вулгарнитѣ натури; напротивъ тѣ повече отиватъ навѫтрѣ за да увеличатъ болкитѣ на сърдцето. Тя вижда, че съ нищо не може да принуди единъ човѣкъ да обича една жена повече, отколкото може. Аглавена следъ любовната сцена, задрѣмва на една скамейка близо до единъ басейнъ, Селизета я вижда и покрива съ шала си. Първата се събужда и тогазъ двѣтѣ жени, които се силно обичатъ, следъ като многократно се прегръщатъ и цѣлуватъ, исказватъ си взаимно болкитѣ и сърдечнитѣ страдания. Всѣка се признава, колко силно обича Мелеандра. Аглавена

иска да замине, но Селизета я не пуща, като казва, че въ тоя случай ще бѫде по нещастна. Мелеандръ пъкъ самъ чувствува трудното си положение. Той обича и двѣтѣ; казва на Селизета, че безъ Аглавена той не може да я люби, както увѣрява и Аглавена, че безъ Селизета тѣ ще бѫдатъ най-нещастнитѣ на свѣта. Като че ли живота на тоя човѣкъ е немислимъ безъ двѣ нераздѣлни истини! Той може да живѣе само съ тѣхъ. Но въ главата на Селизета се поражда вече една „хубава мисъль". Аглавена подозира нѣщо и настоява да й я каже, но нещастната Селизета не може да повѣри нищо, освѣнъ когато идеята стане по прекрасна. Любовницата не може повече да пренася мѫченията, макаръ и тайни, на съпругата и е решена да замине на утрото, когато Селизета настойчиво я умолява да остане, до когато тя й каже. Тѣ се тъй обичатъ! Ако ли замине, тя ще даде едно доказателство, че не я обича, защото иска да я направи нещастна и ако би пъкъ тя вече би била далечъ, Селизета щѣше да я търси презъ цѣлия си животъ. Следъ като Аглавена е дошла въ кѫщата на семейството, Селизета често се е качвала на една стара кула, надъ морето, въ която никой не може да влезе. Ключътъ държи само тя. Тамъ тя ходи и дълбае стената наддадена надъ водата. Съ малкото си сестриче Селизета се покачва въ кулата една вечерь и казва на сестричето си Исалина, че ще чакатъ да уловятъ една чудновата „зелена птица", която всѣка вечерь по него време прехвърка край кулата. Тя увѣрява сестричето си, че ще хванятъ птицата. Мистериозната „хубава мисъль" на Селизета да ли не е тази „зелена птица", зловѣща и печална емблема. Но тя забравя да се прости съ болната майка и съ Мелеандра и се връща въ кѫщи. Аглавена при всичко, че е усигорена да се избѣгне нѣкое нещастие, което е може би съгледала, като е взела ключътъ отъ Селизета, сѫ пакъ не е спокойна. Селизета намира други ключъ и се завръща на върха на кулата, за да улови „зелената птица" и я даде на Исалина, която я чака на върха. Дѣйствително, тя е вече предъ издълбаната дупка на степата, чака птицата, която Исалина иска съ нетърпение и, когато двѣтѣ сестри, при една лирическа сцена се разговарятъ за хубави земни нѣща, Селизета се наклонява да улови „птицата" и пада въ водата. Нещастната случайно е избавена и пренесена въ кѫщи; свѣстена, тя лѣжи на постеля болна и чака да заспи вѣчния сънь. Тя умолява Аглавена га тури ржката си на очи-

тѣ й... „Трѣбва ти да ги затворишъ, както ги и отвори“ и чакъ тогасъ, въ предсмъртния часъ изказва истината, че сама умишленно се е пуснала въ водата.

Това е на кѣсо съдържанието на пиесата. Ний упомѣнахме по-важнитѣ мѣста. Таквасъ пиеса не може да не остави дълбоко трогателни впечатления у този, който я чете. Въ нея нѣма безполезни фанфари, нито ужасни варварски сцени като напримѣръ гърмежи, стрѣляния, убийства. Но за това пъкъ колко по силно сѫ изразени чувствата у нещастната тройка! Каква трагичность въ ролитѣ на всѣки единъ отъ тройката при мѫчителната диллема, която всѣкой си поставя! Трогателнитѣ сцени, които проистичатъ отъ този богатъ драматически сюжетъ много повече доказватъ сътрясение на нервитѣ, отколкото баналното положение, любимия сюжетъ на моднитѣ драматурзи, гдѣто тѣ ви искарватъ единъ ревнивъ мѫжъ. който стрѣля на прелюбодейната жена. Да! И сълзитѣ на чувствителния читатель сѫ сълзи съзнателни, сълзи на сърдцето. А тѣзи искренни сълзи, каква по голѣма награда за автора?

L' ecrivain et l'Art social par Bernard Lazare (писателя и социалното искуство отъ Бернаръ Лазаръ). Подъ това заглавие излезе една брошурка отъ публикациитѣ на групата „L' Art social“ въ Парижъ. Брошурката е отпечатана скаска на социалистическия критикъ Бернаръ Лазаръ. Цѣлта на автора е да покаже, каква трѣбва да бѫде социалната роля на писателя, да ли самото художество е отдѣлно отъ обществото или напротикъ е тѣсно свързано съ човѣшкия животъ. И наистина едно дѣло е или всемирно или частно. Художественното дѣло е всемирно, когато се касае цѣлъ народъ, цѣлото человѣчество, то е частно, когато интересува извѣстна ограничена класса. Въ първия случай то е социално, человѣколюбиво; въ втория — егоистично. Историята сама ни доказва, че винаги дѣлото на гениалнитѣ люде е всемирно, социално дѣло, а това на защитницитѣ на извѣстенъ строй услужници на извѣстна класса е дѣло егоистично.

Въ древностьта искуството на Софокля и Еврипида, Есхиля и Аристофана се е простирало и обхващало, най-дълбокитѣ, най човѣшкитѣ и най общитѣ чувства. Дѣлото на тия всемирни художници е закачало всички хора, то е било въ сѫще-

то време, освенъ естетично, но и възпитателно, нравоучително. Край това всемирно искуство се е развивало особенно въ Антиохия и Александрия искуството на Александрийцитѣ, което е интересувало классата живуща въ луксъ, развратъ и декаденство. Така и днесъ изнеженитѣ естетици, живущи при подобни условия, гоненитѣ чада на буржуазията, не виждатъ искуство освенъ въ самото искуство, въ видътъ на александрийцитѣ. Въ време на Възраждането имаше отъ една страна представителитѣ на цѣлия човѣшки родъ, Данте, Шекспиръ и др., геният на които сж създали едно всемирно, общечовѣшко дѣло отъ една страна и ограничената естетика на луксознитѣ поети, живущи въ царскитѣ дворци. Дѣлото на еднитѣ е социално, на вторитѣ егоистично. Волтеръ, Молиеръ, Руссо, Гйоте, Хюго, Балзакъ, Шели и др. сѫщо сж всемирни. Но и тѣ въ поемитѣ си сж изразили чувствата, доктринитѣ, философията на времето. Така всѣки всемиренъ художникъ е създалъ едно социално искуство. Затова той е билъ винаги революционеръ съ своето дѣло. Дидактизма у него е съвсемъ отдѣленъ, таквасъ цель даже геніалния художникъ нѣма, отъ самото искуство. Днесъ всѣки констатира, (а песимизма е най знаменителното явление на нашия буржуазенъ вѣкъ) грозотията на живота. А затова писателя и поета трѣбва да „възвърнатъ хубостьта на живота, трѣбва искуството по реда си да помага за преобразованието на обществото и така всѣко социално искуство става едно революционно искуство". Да, революционно е дѣлото на Толстоя, на Ибсена, дѣлото на Хауптмана, на Зола, защото тѣ показватъ на днешния човѣкъ, че утрѣ при една по друга обществена организация, живота ще бѫде по хубавъ и по приятенъ. Но затова тѣзи революционери, както и всички други сж осѫдени на неблагодарностьта и гоненията на царетѣ и на презренията на всемирния капитализмъ*), защото тѣ работятъ за цѣлото человѣчество.

И. Д-реовъ

---

*). Буржуазията въ Парижъ се е оплашила отъ новата опера на Зола: Мессидоръ, давана въ националната опера и затова на абонатитѣ въ извѣстни дни се дава намѣсто Мессидоръ друга нѣкоя пиеса. Въ Мессидоръ има грѣви и единъ герой революционеръ, при всичко че е окарикатуренъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Въстанието на критянитѣ и европейската дипломация. — Гърция и поведението на германското и русско правителства. — Критския въпросъ и общественото мнение въ Европа. — Русскиятъ бюджетъ за 1897 год. и докладътъ на г. Вите — русскиятъ финансовъ министръ. — Расходитѣ и приходитѣ. — Расходитѣ по войната и народното просвѣщение. — Положението на селянитѣ.

Отъ I книжка на „Ново Време“ читательтъ помни, какви реформи бѣха изработили великитѣ сили за Критъ. Обаче турското правителство съгласно своята обикновенна практика протакаше прилаганията на тѣзи реформи, до гдѣто най сетне критскиятъ народъ изгуби всѣкакво търпение и се залови изново за оржжието. Но този пжть вече решенъ да не отстжпва предъ натискътъ ни на турскитѣ орди ни на европейскитѣ сили и да иди до край, т. е. да иска присъединението на Критъ къмъ Гърция.

Гърция отъ своя страна не остана този пжть неучастна въ борбата на критянитѣ. Атинското правителство испрати полковникътъ Вассосъ на чело съ 3000 гръцки сълдати да окупира въ името на Краль Георгя Критъ и да обяви неговото присъединение къмъ Гърция. Това всичкото се извърши безъ мъчнотии и последнитѣ се захващатъ отъ сега нататъкъ.

Геройскиятъ и достоенъ подвигъ на критянитѣ развалеше плановетѣ на европейската дипломация и най главно на русската. Критянитѣ требваше да бждатъ наказани, както бѣха наказани арменцитѣ. На сцената се появи русско-нѣмското предложение направено отъ императора Вилхелма, който угодничи на Руссия, за да направи франко-русскиятъ съюзъ безопасенъ за Германия. Това предложение се състоеше да поканятъ Гърция да повика назадъ войскитѣ си, пратени въ Критъ; ако ли тя се откаже, тогава да се прибѣгне до принудителни мѣрки: блокада на критскитѣ и гръцкитѣ пристанища, а въ краенъ случай и бомбардиране. Между Петербургъ и Берлинъ захванаха да сноватъ куриери като полковникъ Молтке, и двата млади потентата, Вилхелмъ и Николай, се заловиха дружно и енергично да поддържатъ султанътъ. Русскиятъ царь въ сжщото време внуши на своитѣ вассали въ София и Бѣлградъ да не предприематъ нищо противъ Турция и въ полза на Гърция. Читательтъ вижда, че до като на „негово величество“ рускиятъ царь е „крайно противна“ всѣка принудителна мѣрка, на-

сочена противъ султанътъ, напротивъ нему е крайно приятна всѣка мѣрка, насочена противъ притесненитѣ, каквито сж кандиотитѣ.

И ако въ Европа всичко зависеше отъ Руссия, до сега не само Критъ, но и Гърция навѣрно щеше да загине. Европейската демокрация си издигна високо гласътъ въ полза на Критянитѣ. Въ Франция и особно Англия се захвана едно силно филелинско движение. Сжщото е и въ другитѣ страни. Агитацията въ полза на Гърция и Критъ се водяше чрезъ митингитѣ, прессата и парламентитѣ. На всѣкждѣ изъ Франция работницитѣ отъ една страна, учащата се младежъ отъ друга, организираха събрания, ждѣто се исказваха живи симпатии на кандиотскитѣ борци. Социалистическата и радикалната пресса си зададе за задача за да направи, щото това движение да проникне и въ последнята френска колиба. Въ парламента цѣлъ редъ интерпелации отъ Жореса, Милерана, Гобле и др. имаха сжщата цель. Въ Англия центрътъ на филелинското движение бѣше Байроновското общество. Постоянни митинги се събираха и събиратъ още въ английскитѣ градове. Парламенската борба се води отъ радикалнитѣ и либералнитѣ водители Лабушеръ, Харкуртъ, Морлай — въ долнята камара и лордъ Камберлей — въ горнята. Освенъ това изъ Англия заминаха много доброволци въ Критъ. Сжщо така изъ Италия. Между другитѣ нека отбелѣжимъ социалиститѣ Барбато—сицилийски депутатъ и Амилкаръ Чиприяни — който вече не еднъжъ се е сражавалъ за дѣлото на свободата. Въ Германия филелинското движение се ограничи въ тѣсниятъ социалистически крѫгъ. Въ парламента то бѣше защитявано отъ Бебеля. Но за съжаление поради непълното единогласие, то този въпросъ между нѣмскитѣ ни другари не можа да получи нуждната интенсивность. Но това, надамъ се, ще стане въ скоро време.

Изобщо може да се каже, че въ Западна Европа избухна единъ всеобщъ ентусиазмъ въ полза на Гърция. Подъ давлението на това движение Солсбери и Аното — англійскиятъ и френски министри по вънкашнитѣ работи—бѣха принудени да заявятъ, че „по никакъвъ начинъ Критъ не ще се повърне подъ прямата администрация на султанътъ“. Англия и Франция приеха русссо-нѣмското предложение, но съ предварително условие, че на Критъ ще се даде автономия административна и политическа.

Презъ Марта на Гърция бѣше дадена една коллективна европейска нота да си отѣгли войскитѣ изъ Критъ. Даваше й се срокъ 6 дни. Гръцкото правителство отговори уклончиво, като доказваше всичката основателность и справедливость на искането на кандиотитѣ да се съединятъ съ нея. На това русскиятъ официозъ Journal de St-Petersbourg отговаря, че „европейскитѣ държави нѣматъ нужда отъ съветитѣ и мнението на Гърция“. Що значатъ всички тѣзи нещастни държави Сърбия, България, Гърция въ концертътъ на хищнитѣ животни! Следствие на отказа на Гърция блокадата на Критъ се започна на 9 Мартъ. Европейскитѣ държави подъ началството на Руссия си задаватъ благородната задача съ блокирането, т. е. съ затварянието на критскитѣ брѣгове за търговията да изморятъ кандиотитѣ съ гладътъ и да ги накаратъ да се предадатъ. Сега сме тамъ.

* * *

Критскиятъ въпросъ нанесе чувствителни удари на франко-русскиятъ съюзъ. Френскиятъ народъ бѣше естественно доведенъ да негодува противъ дипломацията, която най-много отъ всички други се противи на справедливитѣ домогвания на критския народъ, който спечели всичката негова симпатия. Въ френската пресса русската дипломация днесъ слуша такива горчиви истини, отъ които навѣрно никакъ не й не приятно. Журналисти като Рошфоръ, Кассенякъ и др., върли и фанатизирани партизани на франко-рускиятъ съюзъ, днесъ хвърлятъ своитѣ най-ядовити стрѣли въ сърдцето на русскиятъ царь. Приятелитѣ на последниятъ, навѣрно, не биха искали да го видятъ сега всредъ Парижскитѣ улици. На насъ ни е, не ще съмнение, много приятно, когато чукатъ пръститѣ на хитритѣ русски дипломати, особно въ „приятелската“ на Руссия пресса.

Друго последствие отъ Критскиятъ въпросъ е сближението между Англия и Франция. До колко то ще бѫде трайно, ний не знаемъ. Но фактъ е, че днесъ Франция върви по-скоро наедно съ Англия, отъ колкото съ Руссия.

Отъ гледна точка на нашитѣ непосредственни интереси нека забелѣжимъ на свършване, че по поводъ на Критъ въ социалистическата международна пресса се подигнаха разисквания по Источниятъ въпросъ. Въ Vorwärts се появиха статиитѣ на Каутски, Либкнехта и Хайндмана (английски

социалистъ). Въ недѣлното списание на Нѣмската Соц. Партия Die Neue Zeit (Ново Време) се появиха двѣ статии на Бернщайна. Въ La Pétite Republique главниятъ органъ на френската Работничечка Партия статията на Лафарга подъ заглавие: Русската опасность. Въ тѣзи интересни разисквания и българската социална демокрация си издигна гласътъ. Така въ февруарската (№ 26) на Die Neue Zeit се появи една глава отъ нашиятъ Лондонски рапортъ подъ заглавие: Българската Социална-Демокрация по Источниятъ въпросъ. Отъ друга страна отъ 2/14 Априлий, отъ 7670 брой на La Pétite République захванаха да се печататъ цѣлъ редъ статии отъ единъ български нашъ другарь подъ общото заглавие: „Источниятъ въпросъ и международната социалистическа партия".

На 2 Януарий ръ русскитѣ вѣстници се появи докладътъ на г. Вите—русскиятъ финансовъ министръ по русскиятъ бюджетъ за 1897 година. Това се прави съ главната цель да се внуши довѣрие на многобройнигѣ русски кредитори. Все таки неговото изучване представлява грамаденъ интересъ не въ едно само отношение. Ето цифренното резюме на бюджета:

Държавни доходи:	въ рубли
Обикновенни	1,318,366,495
Извънредни	3,808,627
	1,322,175,122
Изъ свободната наличность на държавното ковчежничество .	91,795,936
всичко	1,413,971,058.

Държавнитѣ расходи:	въ рубли
Обикновенни	1,284,858,862
Извънредни	129,112,196
всичко	1,413,971,058.

Тъй щото русскиятъ обикновенъ бюджетъ за 1897 г. се сключва съ единъ излишекъ отъ 33,507,633. Този излишъкъ наедно съ извънреднитѣ доходи 3,808,627 р. и съ 91,795,936 р. изъ наличностьта на държавното казначейство или,

всичко, 129,112,196 р. ще бѫдатъ исхарчени подиръ желѣзопѫтното дѣло.

До недавна русскиятъ държавенъ бюджетъ се сключваше съ дефицити: 40,000,000 рубли въ 1880 г., 80,000,000 р. въ 1881 г. и така се колебаеше постоянно. Но днесъ отношението е обратно.

Излишъкътъ, който срѣщаме въ русскиятъ бюджетъ, сега произлиза отъ два источника. Най-напредъ това сѫ благоприятнитѣ конверсии и нови заеми извършени въ Франция, които намалиха разноскитѣ подиръ държавния дългъ. Така до като общиятъ расходенъ бюджетъ за десетгодишниятъ периодъ 1886 — 1895 се е увеличилъ съ 282 мил. р. кръгла цифра, расходитѣ по държавниятъ кредитъ сѫ се намалили съ 25.5 м. р. или съ 12% *).

Вториятъ источникъ на излишъкъ е увеличението на косвеннитѣ данъци и създаването на нови такива. Ето една нагледна таблица:

	1886	1895	повече
Преми данъци и откупни платежи . . .	174 м. р.	207 м.	+ 33 м. или 19%
Косвени данъци .	385 м. р.	575 м.	+ 90 м. или 49%
Мита	42 м. р.	72 м.	+ 23 м. или 47%
	608 м. р.	854 м.	+246 м. или 40%

Тукъ не влѣзватъ държавнитѣ монополи, като държавното питиепродавство. Отъ новитѣ косвенни данъци, които се стовариха презъ последнитѣ години върху русскиятъ потрѣбитель сѫ: акцизътъ и кибритътъ; върху безводниятъ спиртъ по 2 р. на ведрото; дрожданата ракия 50% повече плаща отъ напредъ и митата изобщо се увеличиха съ 22% **).

* * *

Изъ обикновенниятъ расходенъ бюджетъ за 1897 г. представляющъ суммата 1,285 м. р. кръгла цифра най-много поглѫщатъ войната и маринатата: 344 м. р.; после държавниятъ дългъ 269 м.; Императорскиятъ дворъ 13 м., а народното просвѣщение 25 м. р. или 2% отъ цѣлиятъ бюджетъ.

---

*) Русск. Вѣдом. брой 19.
**) Русск. Богатство. Кн. I, 1897.

Но много по поучителни сѫ цифритѣ, разгледани презъ единъ по-дългъ периодъ отъ 1886 — 1895, тъй както сѫ изложени въ „Отчетъ Государственнаго контроля по исполнение государственной росписи 1895 г. Спб. 1896“ *).

Суммата отъ обикновеннитѣ расходи за този десетгодишенъ периодъ е равна на 9,360 м. р. Изъ тѣхъ военното и морското министерство сѫ исхарчили: 2,905 м. р.; държавниятъ дългъ: 1,924 м. р. и пр. и пр., Императорскиятъ дворъ: 109 м. р. Св. Синодъ: 119; Народ. Просвѣщение: 221 р. До като расходитѣ по военното министерство отъ 1896 до 1897 сѫ се увеличили съ 33% тѣзи на просвѣщението само 11%.

Ето и една сравнителна таблица за расходитѣ на главнитѣ европейски държави, взета изъ книгата на г. Kaufmann, Dépenses générales et locales des principaux pays de l' Euvrope p. 141. **)

	Германия	*Франция*	*Русия*	*Италия*	*Австрия*	*Англия*
1. държ. дългъ	10.90%	23.34%	21.37%	31.09%	18.31%	17.98%
2. Война и флота	14.82%	21.22%	31.58%	16.16%	13.59%	20.24%
3. Просвѣщение и т. н.	8.34%	7.01%	3.99%	5.13%	6.92%	7.62%

И така Русия е държавата, която най-много харчи за войска и най-малко за просвѣщение. Това едничко е блестящо свидѣтелство за низката култура на Русия. Но руското правителство не само не се стреми за широкото просвѣщение на русскиятъ народъ, но то се противи най-енергически и на частната или общинска и земска инициатива, която си задава подобна цель. Въ в. „Социалистъ“ ний ще пишемъ подробно по този въпросъ и отправяме тамъ любознателниятъ читатель.

Русскиятъ селянинъ е най-претрупаниятъ данъкоплатецъ. Той плаща 20% отъ годишниятъ си приходъ на държавата ***).

За периодътъ 1886—1895 за просвѣщението на цѣлиятъ русски народъ е дадена 220 м. р., т. е. двойната сумма отъ това, което е платено за сѫщиятъ срокъ за поддържанието на

*) Гл. Русск. Богат. Кн. I. 1897.
**) Гл. La Revue Socialiste, Май 1896. p. 580.
***) Гл. Нашата статия въ День г. 4. кн. 6. стр. 513.

всичко, 129,112,196 р. ще бѫдатъ исхарчени подиръ желѣзнопѫтното дѣло.

До недавна русскиятъ държавенъ бюджетъ се сключваше съ дефицити: 40,000,000 рубли въ 1880 г., 80,000,000 р. въ 1881 г. и така се колебаеше постоянно. Но днесъ отношението е обратно.

Излишъкътъ, който срѣщаме въ русскиятъ бюджетъ, сега произлиза отъ два источника. Най-напредъ това сѫ благоприятнитѣ конверсии и нови заеми извършени въ Франция, които намалиха разноскитѣ подиръ държавния дългъ. Така до като общиятъ расходенъ бюджетъ за десетгодишниятъ периодъ 1886 — 1895 се е увеличилъ съ 282 мил. р. кръгла цифра, расходитѣ по държавниятъ кредитъ сѫ се намалили съ 25.5 м. р. или съ 12% *).

Вториятъ источникъ на излишъкъ е увеличението на косвеннитѣ данъци и създаването на нови такива. Ето една нагледна таблица:

	1886	1895	повече
Преми данъци и откупни платежи . . .	174 м. р.	207 м.	+ 33 м. или 19%
Косвени данъци .	385 м. р.	575 м.	+ 90 м. или 49%
Мита	42 м. р.	72 м.	+ 23 м. или 47%
	608 м. р.	854 м.	+246 м. или 40%

Тукъ не влѣзватъ държавнитѣ монополи, като държавното питиепродавство. Отъ новитѣ косвенни данъци, които се стовариха презъ последнитѣ години върху русскиятъ потрѣбитель сѫ: акцизътъ и кибритътъ; върху безводниятъ спиртъ по 2 р. на ведрото; дрожданата ракия 50% повече плаща отъ напредъ и митата изобщо се увеличиха съ 22% **).

* * *

Изъ обикновенниятъ расходенъ бюджетъ за 1897 г. представляющъ суммата 1,285 м. р. кръгла цифра най-много поглѫщатъ войната и маринатата: 344 м. р.; после държавниятъ дългъ 269 м.; Императорскиятъ дворъ 13 м., а народното просвѣщение 25 м. р. или 2% отъ цѣлиятъ бюджетъ.

---

*) Русск. Вѣдом. брой 19.
**) Русск. Богатство. Кн. I, 1897.

Но много по поучителни сѫ цифритѣ, разгледани презъ единъ по-дълъгъ периодъ отъ 1886 — 1895, тъй както сѫ изложени въ „Отчетъ Государственнаго контроля по исполнение государственной росписи 1895 г. Спб. 1896“ *).

Суммата отъ обикновеннитѣ расходи за този десетгодишенъ периодъ е равна на 9,360 м. р. Изъ тѣхъ военното и морското министерство сѫ исхарчили: 2,905 м. р.; държавниятъ дългъ: 1,924 м. р. и пр. и пр., Императорскиятъ дворъ: 109 м. р. Св. Синодъ: 119; Народ. Просвѣщение: 221 р. До като расходитѣ по военното министерство отъ 1896 до 1897 сѫ се увеличили съ 33% тѣзи на просвѣщението само 11%.

Ето и една сравнителна таблица за расходитѣ на главнитѣ европейски държави, взета изъ книгата на г. Kaufmann, Dépenses générales et locales des priucipaux pays de l' Euvrope p. 141. **)

	Германия	*Франция*	*Руссия*	*Италия*	*Австрия*	*Англия*
1. държ. дългъ	10.90%	23.34%	21.37%	31.09%	18.31%	17.98%
2. Война и флота	14.82%	21.22%	31.58%	16.16%	13.59%	20.24%
3. Просвѣщение и т. н.	8.34%	7.01%	3.99%	5.13%	6.92%	7.62%

И така Руссия е държавата, която най-много харчи за войска и най-малко за просвѣщение. Това едничко е блестящо свидѣтелство за низката култура на Руссия. Но русското правителство не само не се стреми за широкото просвѣщение на русскиятъ народъ, но то се противи най-енергически и на частната или общинска и земска инициатива, която си задава подобна цель. Въ в. „Социалистъ“ ний ще пишемъ подробно по този въпросъ и отправяме тамъ любознателниятъ читатель.

Русскиятъ селянинъ е най-претрупаниятъ данъкоплатецъ. Той плаща 20% отъ годишниятъ си приходъ на държавата ***).

За периодътъ 1886—1895 за просвѣщението на цѣлиятъ русски народъ е дадена 220 м. р., т. е. двойната сумма отъ това, което е платено за сѫщиятъ срокъ за поддържанието на

*) Гл. Русск. Богат. Кн. I. 1897.
**) Гл. La Revue Socialiste, Май 1896. p. 580.
***) Гл. Нашата статия въ День г. 4. кн. 6. стр. 543.

императорскиятъ дворъ! Около коронацията миналата година държавата и общинитѣ въ Русия отпуснаха кредитъ за около 60 м. р.*) т. е. около три пѫти повече отъ това, което се харчи всѣка година за просвѣщението на 120 милиона народъ!

* * *

За събирането на данъцитѣ русското правителство е учредило една драконовска система безподобна въ Европа. Преди всичко то прави отговоренъ за данъцитѣ цѣлиятъ Миръ—земледѣлческата община. Ако нѣкой селянинъ не плати, другитѣ сѫ задължени да платятъ за него. Отъ друга страна чл. 551 отъ „правилника за събиране на данъцитѣ“ прави отговорни за навременното постъпване на последнитѣ губернаторитѣ: „Губернаторитѣ въ случай на слабость ще обърнатъ противъ сами себе си всичката строгость на законитѣ и гнѣвътъ на правосѫдието“. Чл. 552 казва, че „чиновницитѣ; виновати въ слабость при събирането на данъцитѣ, ще бѫдатъ веднага уволнени и предадени на сѫдилищата“**). Читателътъ вижда, съ какви наказания русското правителство заплашва бирницитѣ, които предъ мизерията на русскиятъ бѣденъ селянинъ би проявили малко състрадание, малко човѣшка „слабость“.

Колко трѣбва да е голѣма мизерията на русскиятъ селянинъ, ако въпрѣки тѣзи кървави закони недоборитѣ постоянно сѫществуватъ. Въ 1894 г. тѣ възлѣзоха на 90 м. рубли. Споредъ отчетътъ на главниятъ държавенъ контрольоръ въ 19 губернии недоборитѣ надминавали годишното облагание въ отношение 3 : 2. Въ 1891 г. недоборитѣ въ Самарската губерния по отношение годишното облагание съставлявали 306%; въ Уфската — 249%; въ Казанската 202%; въ Московската 117% и т. н.

Въ 22 томъ на Изследванията на данъчна комиссия, цитирани въ книгата на Николай — она „Пореформенното стопанство въ Русия“ е казано, че въ 37 губернии на Европейска Русия селянитѣ, които обработватъ държавнитѣ земи плащатъ на хазната срѣдньо 92,75% отъ тѣхниятъ чистъ приходъ отъ земята; че бившитѣ помещически крепостни пла-

---

*) Гл. День. Кн. 11 и 12. Стр. 107.

**) Гл. статията на Rubanovitch въ Revue Socialiste, кн. за Май. 1896 г. Стр. 588.

щатъ 198% отъ тѣхниятъ чистъ доходъ. „Такъвъ единъ данъкъ, забелѣзва г. Николай —онъ (стр. 38), можете да го наречете както щете, но да го наречете контрибуция, това значи да злоупотребляваме съ думитѣ".

Очевидно, че тѣзи селяни трѣбва покрай тѣжкитѣ земни работи да ходятъ по фабрикитѣ и заводитѣ, за да насмогнатъ да дадатъ „излишъкъ" (sic) въ бюджета на г. Вите.

* * *

По икономическото положение на русскиятъ селянинъ ний сме писали вече нѣколко пѫти между другото въ Бележки по Руссофилството (г. 4, кн. 4) на День и въ Социалниятъ Прегледъ, кн. 6 сѫщата годишнина, тъй щото тука нѣма да се повръщаме. Нека съобщимъ само нѣкои нови факти. Какъ се храни русскиятъ селянинъ се вижда отъ следующата таблица, която дава среднята цифра на потребеното жито по човѣкъ:

Съединенитѣ Щати	838.6 килог.	Англия. . .	301.3
Дания	565.1 „	Австро-Унгария	291.5
Белгия	345.6 „	Швеция . .	280.
Франция . . .	311.2 „	Италия . .	234.2
Германия . . .	304. „	Руссия . .	203.1

Русскиятъ селянинъ най-лошаво се храни въ цѣла Европа. Руссия изнася ежегодно около 450 м. пуда жито въ странство, но както пише Менделѣевъ „Руссия продава не своятъ излишъкъ отъ хлѣбъ, но това което би било нуждно за нейното собственно потрѣбление. 450-тѣ милиона пуда, които тя изнася годишно съставлявали би по 125 грамма хлѣбъ повече на день и на селянинъ. Обаче всички знаятъ, че едно увеличение даже по-голѣмо на порцията на хлѣбътъ, не ще бѫде излишъкъ за голѣмо мнозинство на русскиятъ народъ" *)

Въ заключение пека приведемъ и мнението на Вѣстникъ Европи, който въ тази годишната Январска си книжка се изказва по бюджетъ, както следва:

„Ако следъ тригодишно изобилно плодородие и двѣ години средньо една безплодна година докарва селското население на една цѣла трета отъ империята до положителенъ гладъ за

*) Тѣзи факти и цитати сѫ взети изъ поменатата вече статия на Rubanovitch.

спасението отъ който сѫ нуждни не само огромни държавни разноски (около 169 мил. р.) и частната благотворителность, но и самопожертвованието на трудътъ на много отдѣлни личности, които сѫ се отдали да служатъ на общественното бѣдствие; ако по крайне мѣрѣ въ 20 губернии има недобори, които надминаватъ годишното облагание по нѣкой пѫть три или четири пѫти (к. н.); ако за допълнение на недоборитѣ въпреки закона, продава се не само последнята селска крава, но и последниятъ селски конь; ако най-сетнѣ данъцитѣ съвсемъ недавно (а още и сега навѣрно нѣкѫдѣ) се събираха съ удрение сопи по решението на властнитѣ сѫдии — то едва ли може да бѫде дума за народно благосъстояние. Колкото и лястовички да се явяватъ въ видъ на щастливци, които сѫ си създали благосъстояние — тѣ пролѣть не ще направятъ; на тѣхъ трѣбало би да се противопоставятъ още по-голѣмо число нещастливци".

К. Р.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Учителския съюзъ и расцѣплението му. — Причинитѣ. — „Учителски другарь" и „Учителско движение." — Разногласието имъ. — Управителния комитетъ на учителския съюзъ и неговитѣ грѣшки. — Цѣлта на учителското движение.

Подиръ разгледанитѣ въ миналитѣ статии въпроси *) на пръвъ редъ трѣбва да туримъ въпросътъ, който отдавна ни обръща вниманието и който вълнува умоветѣ на една голѣма часть отъ нашитѣ читатели, на всички интелигентни народни учители, на

*) *Почти едновременно съ излизанието на III кн. на нашето списание излѣзе и II кн. на сп. „Бълг. Пр." Въ предпоследната страница на тая му книга срѣщнахме една бѣлѣжка отъ г. А. Т. С. подъ название „Литературни нрави". Въ нея авторътъ ѝ се мжчи да искара „литературнитѣ нрави" на социалиститѣ много лоши. И искарва той това заключение отъ тия два факта: 1-о, отъ факта, че „День" билъ напечаталъ едно стихотворение на г-ка Даскалова тогава, когато той билъ престаналъ да съчувствува на „День"; 2-о отъ факта, че „Н. Време" напечата едно разказче на г. А. Т. С. пратено отъ него въ ред. на сп. „Дѣло" преди една или една и полвина година. Това разказче било писано преди нѣколко години, било не обработено и не се харесвало на автора му сега, когато той вече е станалъ голѣмъ писатель и великъ художникъ (о, това се разбира и ако не ни вѣрвате, питайте г. Минцеса). Такъвъ е смисълътъ на бѣлѣжката му за това разказче. Ний, разбира се, нѣ-*

хората отъ Министерството на Просвѣщението и на всички онія, които се интересуватъ отъ умственитѣ и общественитѣ движения въ нашата страна. Говоримъ, се разбира, за учителското движение у насъ.

Учителския съюзъ, както е извѣстно, се образува преди три години. Една голѣма часть отъ народнитѣ учители , сгрупирани въ околийски дружества, влѣзоха въ състава му. Първо време учителския съюзъ се виждаше една добрѣ сплотена организация, която, мислѣше се, ще противостои на всички прѣчки, които й се правяха и ще се усили. Обаче не се изминаха и три години, току въ самата тая организация произлѣзе разцѣпление, което, прочее, отдавна преди да излѣзе на явѣ, то си е съществувало и особенно рѣзко испъкна на II конгресъ на съюза. За всѣкой безпристрастенъ наблюдатель, за всѣкой,който е изучвалъ мотивитѣ на учителскитѣ дружества, които преди двѣ години подигнаха въпроса за учителското сдружавание и подеха енергично тая идея, разцѣплението не е нѣщо неочаквано и непадейно. Дружествата и тѣхнитѣ най дѣятелни членове, които влѣзоха въ състава на учителския съюзъ, се въодушевляваха отъ най-различни възгледове, идеи и убеждения за учителското движение. Тѣ тъй сжщо много различни цели туряха на учителския съюзъ. Можеше човѣкъ да се чуди, какъ I конгресъ на учителскитѣ дружества можа да съгласи всички тия различни стремления, възгледове и убеждения на дружествата и тѣхнитѣ представители. Толкосъ повече можеше човѣкъ да се чуди, че конгресътъ намѣсто да внесе ясность въ стремленията и целитѣ на учителския съюзъ, той ги покри съ още по-голѣма мъгла. Ний въ априлската книга на сп. „Дѣло", г. I, разгледахме разно-

---

ма да увѣряваме г. А. Т. С. въ противното. Ще забѣлѣжимъ само следующето. Преди всичко, редакцията печататъ това, което тѣмъ се хареса и предполагатъ, че ще се хареса и на читателитѣ имъ, а не произведения, които се харесватъ само на авторитѣ имъ, които ги пращатъ. Подирѣ, редакцията не сж длъжни да се обрѣщатъ всѣкой пжть къмъ авторитѣ на произведенията,които имъ се пращатъ и да ги питатъ, да ли тѣ не сж вече измѣнили своитѣ сѣчувствия. Хората съ не лоши „литературни нрави" сами обявяватъ за измѣнението на своитѣ сѣчувствия. Най-сетнѣ, ний не знаехме, че г А. Т. С. захваналъ, по примѣра на своитѣ патрони Минцесъ и Бобчевъ, да пише думата д р у г а р и въ кавички; т. е. ний не знаехме, че той вече не сѣчуствувалъ на предишнитѣ си д р у г а р и, и че той, омаянъ отъ ласкателствата на единъ Минцесъ и отъ успѣхътъ на нѣколко свои разази, въобразилъ себе си за голѣмъ списатель. Работата, очевидно, се състои въ туй, че г. А. Т. С. се отказалъ отъ социалистическитѣ си сѣчувствия, което старателно скриваше до сега. Прочее, той и сега нѣма смѣлостьта да изкаже това си отречение категорически, безъ забикалки, а дава ни да го разберемъ съ „литературни нрави" и кавички.

Въ 41 брой, г. III на в. "Социалистъ", срѣщаме едно писмо съ подпись— Ив. Ст. Андрейчинъ, което иска да опровергае единъ фактъ споменатъ въ предидущата ни статия. Ний мѣма, разбира се, да се спираме върху съдържанието на писмото. Обаче длъжни сме да забѣлѣжимъ, че заключението на писмото е съвсѣмъ криво. Въ статията си ний отъ никого не искаме да подава „нѣкакъвъ заявление", че е или не социалъ-демократъ. Съвсѣмъ друго се приказва въ нея, а не за даване заявления.

спасението отъ който сѫ нуждни не само огромни държавни разноски (около 169 мил. р.) и частната благотворителность, но и самопожертвованието на трудътъ на много отдѣлни личности, които сѫ се отдали да служатъ на общественното бѣдствие; ако по крайне мѣрѣ въ 20 губернии има недобори, които надминаватъ годишното облагание по нѣкой пѫть три или четири пѫти (к. п.); ако за допълнение на недоборитѣ въпреки закона, продава се не само последнята селска крава, но и последниятъ селски конь; ако най-сетнѣ данъцитѣ съвсемъ недавно (а още и сега навѣрно нѣкѫдѣ) се събираха съ удрение сопи по решението на властнитѣ сѫдии — то едва ли може да бѫде дума за народно благосъстояние. Колкото и лястовички да се явявать въ видъ на щастливци, които сѫ си създали благосъстояние — тѣ пролѣть не ще направятъ; на тѣхъ трѣбало би да се противопоставятъ още по-голѣмо число нещастливци".

К. Р.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Учителския съюзъ и расцѣплението му. — Причинитѣ. — „Учителски другарь" и „Учителско движение." — Разногласието имъ. — Управителния комитетъ на учителския съюзъ и неговитѣ грѣшки. — Цельта на учителското движение.

Подиръ разгледанитѣ въ миналитѣ статии въпроси *) на пръвъ редъ трѣбва да туримъ въпросътъ, който отдавна ни обръща вниманието и който вълнува умоветѣ на една голѣма часть отъ нашитѣ читатели, на всички интеллигентни народни учители, на

*) *Почти едновременно съ излизанието на III кн. на нашето списание излѣзе и II кн. на сп. „Бълг. Пр." Въ предпоследната страница на тая му книга срѣщнахме една белѣжка отъ г. А. Т. С. подъ название „Литературни нрави". Въ нея авторътъ ѝ се мжчи да искара „литературнитѣ нрави" на социалиститѣ много лоши. И искарва той това заключение отъ тия два факта: 1-о, отъ факта, че „День" билъ напечаталъ едно стихотворение на г-нъ Даскалова тогава, когато той билъ престаналъ да съчувствува на „День"; 2-о отъ факта, че „Н. Време" напечата едно разказче на г. А. Т. С. пратено отъ него въ ред. на сп. „Дѣло" преди една или една и полвина година. Това разказче било писано преди нѣколко години, било не обработено и не се харесвало на автора му сега, когато той вече е станалъ голѣмъ писатель и великъ художникъ (о, това се разбира и ако не ни вѣрвате, питайте г. Минцова). Такъвъ е смисълътъ на белѣжката му за това разказче. Ний, разбира се, нѣ-*

хората отъ Министерството на Просвѣщението и на всички онія, които се интересуватъ отъ умственитѣ и общественитѣ движения въ нашата страна. Говоримъ, се разбира, за учителското движение у насъ.

Учителския съюзъ, както е извѣстно, се образува преди три години. Една голѣма часть отъ народнитѣ учители , сгрупирани въ околийски дружества, влѣзоха въ състава му. Първо време учителския съюзъ се виждаше една добрѣ сплотена организация, която, мислѣше се, ще противостои на всички прѣчки, които й се правяха и ще се усили. Обаче не се изминаха и три години, току въ самата тая организация произлѣзе разцѣпление, което, прочее, отдавна преди да излѣзе на явѣ, то си е съществувало и особенно рѣзко изпъкна на II конгресъ на съюза. За всѣкой безпристрастенъ наблюдатель, за всѣкой,който е изучвалъ мотивитѣ на учителскитѣ дружества, които преди двѣ години подигнаха въпроса за учителското сдружаване и подеха енергично тая идея, разцѣплението не е нѣщо неочаквано и непадейно. Дружествата и тѣхнитѣ най дѣятелни членове, които влѣзоха въ състава на учителския съюзъ, се въодушевляваха отъ най-различни взгядове, идеи и убеждения за учителското движение. Тѣ тъй сжщо много различни цели туряха на учителския съюзъ. Можеше човѣкъ да се чуди, какъ I конгресъ на учителскитѣ дружества можа да съгласи всички тия различни стремления, взглядове и убеждения на дружествата и тѣхнитѣ представители. Толкосъ повече можеше човѣкъ да се чуди, че конгресътъ намѣсто да внесе ясность въ стремленията и целитѣ на учителския съюзъ, той ги покри съ още по-голѣма мъгла. Ний въ априлската книга на сп. „Дѣло“, г. I, разгледахме разно-

---

ма да увѣряваме г. А. Т. С. въ противното. Ще забелѣжимъ само следующето. Преди всичко, редакциитѣ печататъ това, което тѣмъ се хареса и предполагатъ, че ще се хареса и на читателитѣ имъ, а не произведения, които се харесватъ само на авторитѣ имъ, които ги пращатъ. Подирѣ, редакциитѣ не сж длъжни да се обрѣщатъ всѣкой пжть къмъ авторитѣ на произведенията,които имъ се пращатъ и да ги питатъ, да ли тѣ не сж вече измѣнили своитѣ сѣчувствия. Хората съ не лоши „литературни нрави“ сами обявяватъ за измѣнението на своитѣ сѣчувствия. Най-сетнѣ, ний не знаехме, че г А. Т. С. захваналъ, по примѣра на своитѣ патрони Минцесъ и Бобчевъ, да пише думата д р у г а р и въ кавички; т. е. ний не знаехме, че той вече не сѣчувствувалъ на предишнитѣ си д р у г а р и, и че той, омаянъ отъ ласкателствата на единъ Минцесъ и отъ успѣхътъ на нѣколко свои разкази, въобразилъ себе си за голѣмъ списатель. Работата, очевидно, се състои въ туй, че г. А. Т. С. се отказалъ отъ социалистическитѣ си сѣчувствия, което старателно скриваше до сега. Прочее, той и сега нѣма смѣлостьта да изкаже това си отречение категорически, безъ забикалки, а дава ни да го разберемъ съ „литературни нрави“ и кавички.

Въ 41 брой, г. III на в. "Социалистъ", срѣщаме едно писмо съ подпись— Ив. Ст. Андрейчинъ, което иска да опровергае единъ фактъ споменатъ въ предидущата ни статия. Ний мѣма, разбира се, да се спираме върху съдържанието на писмото. Обаче длъжни сме да забелѣжимъ, че заключението на писмото е съвсѣмъ криво. Въ статията си ний отъ никого не искаме да подава „нѣкждѣ заявление“, че е или не социалъ-демократъ. Съвсѣмъ друго се приказва въ нея, а не за даване заявления.

спасението отъ който сѫ нуждни не само огромни държавни разноски (около 169 мил. р.) и частната благотворителность, но и самопожертвованието на трудътъ на много отдѣлни личности, които сѫ се отдали да служатъ на общественното бѣдствие; ако по крайне мѣрѣ въ 20 губернии има недобори, които надминаватъ годишното облагание по нѣкой пѫть три или четири пѫти (к. п.); ако за допълнение на недоборитѣ въпреки закона, продава се не само последнята селска крава, но и последниятъ селски конь; ако най-сетнѣ данъцитѣ съвсемъ недавно (а още и сега навѣрно нѣкждѣ) се събираха съ удрение сопи по решението на властнитѣ сѫдии — то едва ли може да бѫде дума за народно благосъстояние. Колкото и лястовички да се явяватъ въ видъ на щастливци, които сѫ си създали благосъстояние — тѣ пролѣтъ не ще направятъ; на тѣхъ трѣбало би да се противопоставятъ още по-голѣмо число нещастливци".

К. Р.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Учителския съюзъ и расцѣплението му. — Причинитѣ. — „Учителски другарь" и „Учителско движение." — Разногласието имъ. — Управителния комитетъ на учителския съюзъ и неговитѣ грѣшки. — Целта на учителското движение.

Подиръ разгледанитѣ въ миналитѣ статии въпроси *) на пръвъ редъ трѣбва да туримъ въпросътъ, който отдавна ни обръща вниманието и който вълнува умоветѣ на една голѣма часть отъ нашитѣ читатели, на всички интеллигентни народни учители, на

*) *Почти едновременно съ излизанието на III кн. на нашето списание излѣзе и II кн. на сп. „Българ. Пр." Въ предпоследната страница на тая му книга срѣщнахме една балѣжка отъ г. А. Т. С. подъ название „Литературни нрави". Въ нея авторътъ ѝ се мжчи да искара „литературнитѣ нрави" на социалиститѣ много лоши. И искарва той това заключение отъ тия два факта: 1-о, отъ факта, че „День" билъ напечаталъ едно стихотворение на г-нъ Даскалова тогава, когато той билъ престаналъ да съчувствува на „День"; 2-о отъ факта, че „Н. Време" напечата едно разказче на г. А. Т. С. пратено отъ него въ ред. на сп. „Дѣло" преди една или една и полувина година. Това разказче било писано преди нѣколко години, било не обработено и не се харесвало на автора му сега, когато той вече е станалъ голѣмъ писатель и великъ художникъ (о, това се разбира и ако не ни вѣрвате, питайте г. Минчеса). Такъвъ е смисълътъ на балѣжката му за това разказче. Ний, разбира се, нѣ-*

хората отъ Министерството на Просвѣщението и на всички онія, които се интересуватъ отъ умственитѣ и общественитѣ движения въ нашата страна. Говоримъ, се разбира, за учителското движение у насъ.

Учителския съюзъ, както е извѣстно, се образува преди три години. Една голѣма часть отъ народнитѣ учители, групирани въ околийски дружества, влѣзоха въ състава му. Първо време учителския съюзъ се виждаше една добрѣ сплотена организация, която, мислѣше се, ще противостои на всички прѣчки, които й се правяха и ще се усили. Обаче не се изминаха и три години, току въ самата тая организация произлѣзе разцѣпление, което, прочее, отдавна преди да излѣзе на явѣ, то си е съществувало и особено рѣзко изпъкна на II конгресъ на съюза. За всѣкой безпристрастенъ наблюдатель, за всѣкой, който е изучвалъ мотивитѣ на учителскитѣ дружества, които преди двѣ години подигнаха въпроса за учителското сдружаване и подеха енергично тая идея, разцѣплението не е нѣщо неочаквано и ненадейно. Дружествата и тѣхнитѣ най дѣятелни членове, които влѣзоха въ състава на учителския съюзъ, се въодушевляваха отъ най-различни възгледове, идеи и убеждения за учителското движение. Тѣ тъй сжщо много различни цели туряха на учителския съюзъ. Можеше човѣкъ да се чуди, какъ I конгресъ на учителскитѣ дружества можа да съгласи всички тия различни стремления, възгледове и убеждения на дружествата и тѣхнитѣ представители. Толкосъ повече можеше човѣкъ да се чуди, че конгресътъ намѣсто да внесе ясность въ стремленията и целитѣ на учителския съюзъ, той ги покри съ още по-голѣма мъгла. Ний въ априлската книга на сп. „Дѣло“, г. I, разгледахме разно-

---

ма да увѣряваме г. А. Т. С. въ противното. Ще забѣлѣжимъ само следующето. Преди всичко, редакциитѣ печататъ това, което тѣмъ се харесва и предполагатъ, че ще се харесва и на читателитѣ имъ, а не произведения, които се харесватъ само на авторитѣ имъ, които ги пращатъ. Подиръ, редакциитѣ не сж длъжни да се обръщатъ всѣкой пѫть къмъ авторитѣ на произведенията, които имъ се пращатъ и да ги питатъ, да ли тѣ не сж вече измѣнили своитѣ сѫчувствия. Хората съ не лоши „литературни нрави“ сами обявяватъ за измѣнението на своитѣ сѫчувствия. Най-сетнѣ, ний не знаехме, че г. А. Т. С. захваналь, по примѣра на своитѣ патрони Минцесъ и Бобчевъ, да пише думата д р у г а р и въ кавички; т. е. ний не знаехме, че той вече не сѫмуствуваль на предишнитѣ си д р у г а р и, и че той, омаянъ отъ ласкателствата на единъ Минцесъ и отъ успѣхътъ на нѣколко свои разказа, въобразиль себе си за голѣмъ списатель. Работата, очевидно, се състои въ туй, че г. А. Т. С. се отказаль отъ социалистическитѣ си сѫчувствия, което старателно скриваше до сега. Прочее, той и сега нѣма смѣлостьта да изкаже това си отречение категорически, безъ забикалки, а дава ни да го разберемъ съ „литературни нрави“ и кавички.

Въ 41 брой, г. III на в. „Социалистъ“, срѣщаме едно писмо съ подписъ— Ив. Ст. Андрейчинъ, което иска да опровергае единъ фактъ споменатъ въ предидущата ни статия. Ний мѣма, разбира се, да се спираме върху съдържанието на писмото. Обаче длъжни сме да забѣлѣжимъ, че заключението на писмото е съвсѣмъ криво. Въ статията си ний отъ никого не искаме да подава „нѣкакъвъ заявление“, че е или не социалъ-демократъ. Съвсѣмъ друго се приказва въ нея, а не за даване заявления.

гласията и неясността, които съществуваха между стремленията и възгледитѣ на учителскитѣ дружества и тѣхнитѣ по-дѣятелни членове и тамъ указахме на опасността отъ едно разцепление и че при такава неясность и такова разногласие въ възгледитѣ учителското сдружаване не може да бѫде трайно. Първото събрание отъ делегатитѣ на учителскитѣ дружества дължно бѣше сериозно да се замисли върху разногласията и да ги разрѣши така, щото да не оставаше мѣсто за расцѣпление. Но то, увлечено отъ идеята за сдружаването на учителитѣ въ единъ съюзъ и отъ различни неоснователни съображения, за които ще говоримъ по-долѣ, остави най-важния въпросъ не разрѣшенъ, като потули временно разногласита съ една твърдѣ обща цель. Въ учителското движение до свикването на I конгрессъ ясно личеха двѣ рѣзки течения: едното искаше, щото въ основата на учителското сдружаване да лѣгнатъ социално-политически цели, другото — чисто училищни. Първото събрание отъ делегатитѣ на учителскитѣ дружества дължно бѣше да разрѣши въпросътъ: възможно ли е да се съгласятъ тия двѣ течения въ учителското сдружаване и на каква обща почва? Но то не го разрѣши никакъ или го разрѣши не рационално. Естественно е, че разногласията само временно се потулиха; но тѣ рано или късно трѣбваше да се явятъ и съ по голѣма интенсивность, съ по-голѣма сила. Това разцѣпление би изникнало много по-рано, ако хората отъ Министерството на Просвѣщението бѣха малко по-разбрани, отколкото тѣ се показаха, и ако бѣха предоставили свобода на учителското движение. Но тѣ се нахвърлиха стръвнишки върху него, и вследствие на преследванията въпросътъ за разногласията въ учителския съюзъ на време се изостави.

Расцѣплението въ учителския съюзъ се обяви съ излизането на в. „Учителско движение“, въ началото на тази година. Важно е да се забелѣжи, че тоя вѣстникъ се почна въ Варна и отъ онія учители, които първи, ако се не лъжимъ, подигнаха въ 1894 год. въпросътъ за учителското сдружаване. Тия учители въ възванието си, което издадоха тогава, прокарватъ същитѣ възгледове, каквито прокарватъ и днесъ въ вѣстника си, съ тая само разлика, че тѣ днесъ се изказватъ много по-пълно и опредѣлено. Извадки отъ това възвание читателитѣ могатъ да намѣрятъ въ статията въ „Дѣло“, помѣстена въ горѣспомѣнатата му книга. Отъ тѣхъ може ясно да се види, че мислитѣ и идеитѣ, които се прокарватъ въ в. „Учит. движение“, въ общи черти сж набелѣзани и въ възванието на сжщитѣ учители. Друго, което е твърдѣ важно да се отбелѣжи, това сж причинитѣ, които сж накарали Варненскитѣ учители да започнатъ вѣстника си. Оказва се, че органътъ на учителския съюзъ — „Учителски другаръ“ е билъ отворенъ само за прокарването на единъ родъ мнения, когато за други е билъ затворенъ. Въ брой 1-й на в. „Учителско движение“, въ първата уводна статия, озаглавена „Вмѣсто программа“, четемъ, както следва: „Учителското движение ний го разбираме не така, както се то разбира отъ

колегитѣ, които даватъ направление на съюзния органъ. Тѣ като иматъ особни и, трѣбва да забелѣжимъ, твърдѣ ограничени понятия за цѣлта на учителския съюзъ и срѣдствата за нейното постигание, допущали сж и допущатъ изказванието чрѣзъ съюзния органъ само на такива мнѣния, които не противорѣчатъ на тѣхнитѣ опрѣдѣлени възгледи и вслѣдствие на това много въпроси сж оставали и оставатъ никакъ не засѣгнати отъ научното-критическо освѣтляване.“ Отъ почеркнатото отъ насъ очевидна е причината, която е накарала Варненскитѣ учители да започнатъ новия учителски вѣстникъ. Разжждения върху разбиранието цельта на учителския съюзъ не можеха да намѣрятъ мѣсто въ колонитѣ на съюзния органъ. Последния се оказва органъ не на цѣлия съюзъ, а само на една извѣстна часть отъ него и се явява органъ на едното разбиране цельта на учителския съюзъ, а за другото не дава никакво мѣсто. Въ това време, когато нѣкои отъ членоветѣ на управителния комитетъ прокарваха своитѣ мнения за разбиранието цельта на съюза и пишеха статии, явно насочени противъ мнението по сжщия въпросъ на другата часть отъ учителитѣ, „Учителски другарь“ не даваль на последнитѣ да защищатъ своитѣ мнения. Ний не вѣрваме, щото учителскитѣ конгресси да сж взели таквосъ рѣшение, което да ограничава обяснението цельта на съюза въ съюзниятъ органъ. Защото за уякването на учителската организация, за да бѫде учителския съюзъ едно жизнедѣятелно тѣло, преди всичко необходимо е да се даде най-широко обяснение върху разбиранието цельта на съюза. Съюзния органъ, за да се явѣше дѣйствително органъ на учителското движение въ България, трѣбваше най-много мѣсто да отдѣли за разяснението цельта на съюза. Обаче, управителния комитетъ на учителския съюзъ на друга почва тури съюзния органъ. Възражението, че недоволнитѣ отъ направлението на съюзния органъ и отъ поведението на управителния комитетъ на съюза трѣбвало да чакатъ свикването на конгресса и тамъ да се искажели, не изглежда никакъ сериозно. Ний не знаемъ, какъ се вършатъ работитѣ въ учителскитѣ конгресси, но извѣстно е, че тѣ се съставляватъ отъ делегати, пратени отъ дружествата, които влизатъ въ съюза. Делегатитѣ представляватъ въ конгресса мнѣнията и желанията на дружествата, които ги пращатъ. Ако преди да се свика конгресса не се е давало да се разискватъ отъ дружествата такива важни въпроси, като за разбиранието цельта на съюза, ако съюзния органъ не е турялъ предъ тѣхъ такива важни въпроси: то очевидно е, че делегатитѣ не могатъ да ги подигатъ и въ конгресса. Пъкъ и да се подигнатъ отъ нѣкого такива въпроси, безъ предварителното имъ и пространно разискване отъ дружествата, не би могли въ конгресса да се решатъ. И много време би заело разискването имъ и не би се разрешили. Ето защо, споредъ насъ, в. „Учителско движение“ се яви не само твърдѣ на време, но и е твърдѣ полезенъ за учителското движение.

Редакцията на в. „Учит. другарь“ очевидно е искала да попречи да искочатъ разногласията въ учителското движение навънъ. Но разногласията се оказватъ толкосъ голѣми, че не можѣха да не излѣзатъ на явѣ. Гледищата на двата органа на учителското движение у насъ сж право противоположни. Вследствие на различнитѣ гледища съвършенно различно е въ тѣхъ и разбирането целитѣ и задачитѣ на учителския съюзъ. Разногласието на двата учителски вѣстника е толкова дълбоко, че едва ли тѣ могатъ се съгласи. Единия отъ тѣхъ—в. „Учит. другарь“ излиза отъ идеалистическата гледна точка; другия — в. „Учит. движение“ напротивъ — отъ материалистическата. Когато първия гледа на прогресса на обществото като на следствие отъ распространението на „просвѣщението“, втория, напротивъ, гледа на прогресса като на плодъ отъ икономическата еволюция. Въ сжщата статия — „вмѣсто програма“ — въ 1-й брой, редакцията на „Учит. движение“ казва: „Но ако ний твърдимъ, че распространението на просвѣщението не е отъ голѣмо и сжществено значение за състоянието на обществения животъ, отъ това не слѣдва, че сме противъ популяризирането на различнитѣ клонове отъ науката. Не, напротивъ, споредъ насъ сближението на науката съ живота, всестранното просвѣщение на населението е отъ грамадно обществено значение, ако само е възможно при днешнитѣ икономически условия. Отъ тука и распространението на такъвъ родъ познания, които ще бждатъ възприети отъ обществото, защото само тия знания сж отъ обществено значение, които могатъ да станатъ плъть и кръвь на самото общество. Въ съзнанието на тия обществени слоеве, които исторически и логически се явяватъ носители на обществения прогрессъ, трѣбва да се приематъ такъвъ видъ знания, които имъ освѣтляватъ обществено-икономическитѣ отношения и правятъ отъ тѣхъ една прогрессивна обществена сила, която съзнателно си расчистя пжть къмъ пълния свой успѣхъ... Ако казваме, че просвѣщението е отъ грамадно обществено значение, съ това искаме да покажемъ, че не е лишено, въобще, отъ значението като обществена сила; но като приемаме днесъ за рационално само распространението на тия знания, които посрѣдствомъ възпитанието на класово съзнание въ населението водятъ изобщо къмъ подобрението на обществения животъ, съ това доказваме малкото значение на „идеалното просвѣщение“ днесъ и неговото голѣмо значение въ това бждще, което ще бжде плодъ отъ прогресса въ критическото съпоставяне на населението къмъ днешнитѣ обществено-икономически отношения“. Съвсѣмъ противоположното казва редакцията на в. „Учит. другарь“. Въ брой 1-й, год. III, въ статията „Учителско движение“ тя се изказва тъй: „Да отказваме, че просвѣщението е отъ първостепенна важность и че то ще трѣбва да бжде цѣль, а не срѣдство, значи да отказваме значението на науката и да търсиме човѣшкото щастие, както Руссо, въ първобитното, дивашко състояние на человѣка. Споредъ „групата“ излиза, че просвѣщението е само срѣдство, което служи да

добиемъ материални облаги, а всѣки трѣбва да признае, че тоя възглядъ не е вѣренъ. Ако въ една страна, като Англия, гдѣто икономически населението е въ много по-мизерно положение отъ нашето, дѣятелностьта на истинската интелегенция е отправена въ даване знания на населението, защото и тамъ, и въ Франция, и въ Германия, па и на всѣкадѣ интелегенцията е признала, че науката е полезна и необходима и за най-простата масса, защото тя (науката) развива способноститѣ на массата, облагородява характера и вселява радость въ сърдцето, то колко повече това (просвѣщаването на массата) е необходимо у насъ . . . Истинско просвѣтенния човѣкъ, онзи, който е испиталъ какво наслаждение се добива отъ знанието и науката, не може да не постави на пръвъ планъ просвѣщението. Цѣлта на просвѣщението не е и неможе да бжди да научи массата да се бори за своето материално благо и да прѣзира своето сегашно положение, а трѣбва и е тази, която азъ по-горѣ казахъ".

Както вижда читательтъ, двата учителски вѣстника стоятъ на диаметрално противоположни принципиални гледища. Естественно е, че ще бжде диаметрално противопожно и разбирането характера на просвѣтителната дѣятелность на учителската организация, и основанията на единъ учителски съюзъ, и неговитѣ практически цели. „Учителския съюзъ", казва в. „Учит. движение", стр. 2, брой 1-й, „трѣбва да се придържа въ своята програма за обществено-практическа дѣятелность о принципа за распространението на тия обществени познания, които нѣматъ почти нищо общо съ официалното „народно просвѣщение". Съзнателнитѣ учители, като сж далечъ отъ мисъльта, че граматностьта и елементарнитѣ познания даже и по практически науки, като хигиената и др., водятъ къмъ материалното и духовно благосъстояние на обществото, — не смисатъ и не могатъ да смисатъ функционирането на едно кое да е М-во на Народното Просвѣщение съ дѣятелностьта на съюза. Защото, догдѣто официалното „народчо просвѣщение" е една функция на днешната класова държава, на тая държава, която въ силата на своето естество никога не може да се стрѣми къмъ рационалното и коренно прѣустройство на материалния и духовенъ животъ на обществото, учителското движение ний разбираме, като струя отъ това социално прогресивно течение, което е отправено къмъ сърдцето на обществения организмъ изъ когото исхожда и когото подържа днешната държава". При таквозъ разбиране характера на „просвѣщението", което трѣбва да распространява една учителска организация въ массата, както и на основанията й, на които тя трѣбва да почива, ред. на в. „Учител. движение" съвсѣмъ другояче разбира и практическитѣ задачи, които трѣбва да преследва учителския съюзъ. „Споредъ насъ", четемъ въ сжщата статия, стр. 1, колона първа, „пълното постигание задачитѣ на Учителския Съюзъ е невъзможно при съврѣменитѣ икономически условия на обществения животъ. Ето защо ние намираме за необходи-

мо строгото придържание на Учителския Съюзъ въ една съврѣмена обществено-практическа програма за дѣятелность. По тоя начинъ учителското движение, като се прости съ утопическия си колоритъ, като стѫпи на дѣйствителна обществена почва — единствената гаранция за общественото значение на всѣко обществено движение — ще тръгне по пѫтьтъ на фактическитѣ обществени реформи, ще приготвя условията за по-пълното и по-пълно реализиране на своята идеална цѣль, до гдѣто реформира наедно съ другитѣ прогресивни обществени течения, обществения животъ, распространи културата върху всичкитѣ обществени слоеве, науката ще може да си пробие пѫть къмъ множеството, за да произведе онова съединение на просвѣтената мисъль съ материялнитѣ прѣобретения на цивилизацията, което ще умиротвори народитѣ и ще всѣли въ тѣхната срѣда щастието и любовьта.“ По-нататъкъ редак. на в. „Учител. движение“, като говори, че целитѣ и задачитѣ на съюза исхождатъ изъ обществения животъ и че тѣхното практическо осѫществление не може да стане независимо и вънъ отъ обществото, дохожда до заключението, че учителското движение въ своята обществена дѣятелность не може да стои на страна отъ главното обществено прогресивно течение въ страната.

Редакцията на в. „Учител. другарь“ напротивъ това, което казва „Учит. движение“, намира, че цельта на съюза „никога нито се е срѣщала, нито ще (се?) срѣща съ задачитѣ на социалното движение“ и ни увѣрява, че таквозъ било рѣшението на II конгрессъ. „Колкото се отнася“, продължава той на другата страница, 4, „до солидарностьта на дѣйствията на учителския съюзъ съ М-вото, азъ съмъ се исказвалъ и другъ пѫть печатно чрѣзъ „Учителский другарь“ а така сѫщо и устно въ двата конгресса на съюза. Моето мнѣние е, че понеже двѣтѣ учрѣждения—съѭза и м-вото—работятъ за постиганието на една и сѫща цѣль—просвѣщението на народа, тѣ трѣбва да бѫдѫтъ солидарни и не да си прѣчѫтъ единъ на други, а да си спомагатъ. Нека бѫдѫтъ увѣрени всички, че тая солидарность рано или късно ще бѫде постигната.“ Съ други думи, това ще рѣче, че цельта на съѭза, както я разбира ред. на в. „Учит. другарь“, е онова „официално просвѣщение на народа,“ което в. „Учит. движение“ счита за недостатъчно и неспособно да създаде условия за единъ по-добъръ, по-рационаленъ животъ на народа. Понататъкъ редакцията на в. „Учит. другарь се обявява категорически противъ всѣка обществено-практическа программа“, за каквато говори ред. на в. „Учит. движение“. Тя казва: „Ако се иска приеманието отъ съюза нѣкаква политическа программа, то това освѣнъ гдѣто ще бѫде не достолѣпно за учители(?) но и самия съюзъ ще се распада. Когато се говори за учители и тѣхнитѣ убѣждения трѣбва да се помни, че тѣ не сѫ като обикновенитѣ паши граждани(!), които въ единъ день могѫтъ да измѣняватъ 10 пѫти своитѣ убѣждения.“

И тъй, разногласието е пълно. Но то, както казахме по-горѣ, не е ново; то се яви още въ самото начало на учителското движе-

ние. Разногласието произлиза отъ различието въ принципиалнитѣ гледни точки върху значението на учителския съюзъ и неговитѣ цели и задачи. При съществуването на това разногласие необходимо бѣше, въ интереса на самото движение, да се разяснатъ тия разногласия и да се тури учителския съюзъ на основи здрави, трайни. Тъй като в. „Учит. другарь“ отказва да даде мѣсто на такива разяснения, то появлението на единъ самостоятеленъ учителски вѣстникъ е толкова естествено, колкото и полезно. Оставаше само, щото всички искренни доброжелатели на учит. съюзъ да се притекатъ на помощь, да помогнатъ за излизането му отъ тия разногласия и да се намѣри една обща почва, на която да се сближатъ и двѣтѣ различни течения въ неговата срѣда. Но, за съжаление, тия, които ужъ иматъ присърдце бѫдѫщето на учителското движение, съвсѣмъ не така се отнесоха. Появлението на Варненския вѣстникъ „Учит. Движение“ възбуди у тѣхъ необяснима враждебность. Намѣсто едно спокойно обсѫждание на въпроса, намѣсто едно естествено обяснение на явлението, почнаха се купъ хули по адреса на ред. на в. „Учит. Движение“, установи се спрямо тоя вѣстникъ едно отношение извънредно недостолѣпно за учители, за такива „не обикновенни наши граждани“, както ред. на в. „Учит. другарь“ препоржчва себе си и учителитѣ. Цитираната по-горѣ статия отъ 1-й брой на в. „Учит. Другарь“ е написана съ единъ тонъ колкото високомѣренъ, толкова и раздразнителенъ, предизвикателенъ. Намѣсто спокойствие и естествено обяснение за появлението на в. „Учит. движение“ редакцията на в. „Учит. другарь“ вижда въ него доказателство, че „групата“ „имала нѣкакви тайни замисли“, че тя („групата“) се състояла отъ хора, „които се съдѫтъ, че не послушали тѣхното мнѣние“. Даже сп. „Учитель“, което би трѣбвало по-сериозно да гледа на явленията, и то другояче не може да си обясни появлението на в. „Учит. движение“ освенъ съ „каприциики“, съ „аферки“, съ „задкулисни историйки“ и други такива измислици. И при всичко че редак. на в. „Учит. Движение“ постоянно кани редак. на сп. „Учитель“ да покаже, въ какво се състоятъ „задкулисницитѣ историйки“ и „аферкитѣ“, тя обаче мълчи. Очевидно е, че тѣзи обвинения сѫ голословни и сѫ плодъ на раздразнителность и не спокойно отнасяние къмъ работитѣ. Управителния комитетъ на учителския съюзъ пъкъ се тури спрямо „групата“ тъкмо въ такива отношения, въ каквито се туря правителството къмъ опозицията. Той, безъ много да се колебае, постѫпи рѣшително съ „ревностнитѣ групи“ опозиционери: телеграфически заповѣда да се отчислятъ отъ Варненското учителско дружество! Между това вѣстникътъ „Учит. Движение“, поне въ 1-й брой, нищо престѫпно, нищо буквално нѣма противъ учителския съюзъ. Че редакц. на в. „Учит. Другарь“ другояче разбирала целитѣ и задачитѣ на учит. съюзъ, отколкото ред. на в. „Учителско движение“, това не може въ никакъвъ случай да служи за достатъченъ мотивъ на такова недостойно третиране мненията на една значителна часть отъ учител-

ския съюзъ и представителя на тия мнения, каквото третиране си позволяватъ представителитѣ на мненията на другата часть на учителския съюзъ.

Между многото други неоснователни, даже нелѣпи обвинения, които се изсипаха по адреса на ред. на в. „Учит. движение“ е и това, че тѣ биле подбутнати отъ Социалъ- демократическата партия. Отъ кѫдѣ се вижда това? Както е извѣстно, отдавна, преди да се яви в. „Учит. движение“, органътъ на социалистическата партия, в. „Социалистъ“, който енергически защищаваше учителския съюзъ и осѫждаше преследванията противъ него, отъ извѣстно време насамъ захвана да осѫжда поведението на редакторитѣ около в. „Учит. другарь“. Имаше ли основание ред. на в. „Социалистъ“ да измѣни своитѣ отношения къмъ учителския съюзъ? Всѣкой, който е следилъ органътъ на съюза и постѫпкитѣ му за последно време, ще се съгласи, че ред. на в. „Социалистъ“ имаше пълно основание. Престѫпление щѣше да бѫде отъ негова страна, ако той, който тъй смѣло защищаваше учителитѣ и тъй близко взимаше успѣхътъ на учителската организация, да замълчава погрѣшкитѣ и отстѫпленията на управителния комитетъ и на редак. на в. „Учит. другарь“. Независимо отъ това, в. „Социалистъ“ биде предизвиканъ отъ последния да обърне още по-сериозно внимание върху дѣлата на управителния комитетъ. Знаятъ читателитѣ, че ред. на в. „Учит. другарь“ въ продължение на двѣ години, ето вече и третята, твърдѣ много време и грижи отдѣляше да увѣрява правителството и читателитѣ си, че съюзния органъ не е партизански вѣстникъ и че съюза съ никакво партизанство се не занимавалъ. Обаче, не щете ли, презъ зимата тоя не „партизански вѣстникъ“, не извѣстно точно по какви причини—да ли за да убѣди правителството въ своята благонадежность, или отъ недоумие, или пъкъ отъ убѣждение, че трѣбва да се сведе цельта на съюза къмъ нула—неизвѣстно точно защо, изведнъжъ се пусна да „партизанствува“. Въ единъ подлистникъ той преди всичко напада на работническата соц.—демократическа партия и принципитѣ ѝ. Въ сѫщия подлистникъ се прокарватъ сѫщитѣ взглядове върху целитѣ и задачитѣ на съюза, каквито се прокарватъ и въ статията отъ 1-й брой, III год. на в. „Учит. другарь“. Следъ това се захващатъ редъ заявления отъ управителния комитетъ на съюза, които ясно показватъ, че той се води или отива по една наклонна плоскость, която свежда неговото значение къмъ нищо. Всѣкой, съмъ увѣренъ, си мислѣше до тия заявления, че учителския съюзъ е една учителска организация, която ще защищава своитѣ членове отъ произволитѣ на силнитѣ и ще служи за учителитѣ като една подпора въ тѣхната дѣятелность за просвѣтата на народа, кой както може и както разбира просвѣтата. Първата година учителския съюзъ представляваше именно такава учителска организация. Обаче, ред. на в. „Учит. другарь“ осуети тия надежди, като обяви, че учителския съюзъ нѣмалъ за цель да поддържа своитѣ другари въ борбата имъ за убѣждение и за дѣятелностьта имъ между народа въ името на тия у-

бѣждения. Всѣкой, вѣрвамъ, си мислѣше до заявленията на съюзния органъ, че стремленията на м-вото и на учителския съюзъ сѫ правопротивоположни. Защото нѣма да се намѣри нито едно буржуазно министерство, което да търпи една учителска организация, която е преди всичко защитница на учителскитѣ членове и поддържка въ борбата имъ за доброто на массата, кой както го разбира всѣкой отъ членоветѣ ѝ. Но управителния комитетъ на съюза ни обявява, че целитѣ на М-вото и съюза биле съвършенно еднакви. Но тогава, защо бѣше всичкия шумъ въ продължение на три години? Ако целитѣ на съюза сѫ еднакви съ ония на министерството, тогава защо е тоя съюзъ? Тия цели могатъ да се гонятъ и безъ всѣкакъвъ съюзъ, безъ расходване средствата на народния учитель за поддържание контролни комитети, на вѣстникъ и пр. Тия цели много по-хубаво ще ги достига всѣко едно околийско дружество подъ егидата на м-вото и подъ ржководството и даже съ съдѣйствието на инспекторитѣ.

Пита се подиръ това: когато се върши такава профанация съ една учителска организация, която възбуждаше толкова благи надежди въ членоветѣ ѝ и въ приятелитѣ на учителското движение, може ли, бива ли да се мълчи? Не би било честно, като вижда човѣкъ тая профанация да мълчи. Толкосъ повече не бива да се мълчи, когато тая профанация отива до тамъ, щото взима,—ще го кажемъ право и не въ докачение—престѫпнически характеръ отъ гледна точка на гражданскитѣ правдини. Както всѣкиму е извѣстно, споредъ нашата конституция гражданитѣ иматъ пр. во свободно да се сдружаватъ, безъ да се иска никакво позволение или признавание отъ правителството, Обаче, у насъ обикновенно явление е, че дружества, които нѣматъ никаква абсолютна нужда отъ санкцията на правителството, отиватъ да я дирятъ. Това ще рече да поднасящъ своитѣ граждански правдини на благоизволението на властьта; това ще рече да даватъ поводъ на последнята да се бърка тамъ, гдѣто тя нѣма право и гдѣто, допусната, тя ще върши произволи. Когато това го правятъ „обикновеннитѣ наши граждани", човѣкъ може още да намѣри извинения. Но какъ да се извини едно дружество не отъ „обикновеннитѣ наши граждани", като членоветѣ на управителния комитетъ, когато то подлага своитѣ правдини на благоизволението на министритѣ? Извѣстно е, че управителния комитетъ на съюза съ една депутация по единъ твърдѣ тържественъ начинъ отиде да моли министерството да подтвърди устава на учителския съюзъ. На тая тържественна молба на депутацията отъ съюза м-вото извѣстно е, съ какво отговори. То отговори съ единъ правилникъ за учителскитѣ дружества, споредъ който учителски дружества безъ подтвърдени отъ м-вото устави се смѣтатъ незаконни. Наистина тоя правилникъ е противуконституционенъ; но защо м-вото да не издава такива беззаконни правилници, когато това го иска безъ всѣкаква нужда единъ учителски съюзъ, когато самитѣ граждани го подканятъ да имъ опредѣля, какъ да се ползуватъ отъ своитѣ правдини,

И защо дотрѣбва на учителския съюзъ да иска подтвърждение на своя уставъ. Мигарь учителския съюзъ не може да съществува и да работи безъ признаването му отъ м-вото? И какво се достигна съ това подлагание на своята самостоятелность подъ м-ското благоволение? Освенъ още една профанация на учителскиския съюзъ, нищо друго не можеше да се достигне съ тоя необмислекъ актъ.

Ний не знаемъ, да ли решението да се иска потвърждение на устава отъ м-вото е взѣто отъ конгресса или то е личенъ актъ на управителния комитетъ на съюза. Ако происхожда отъ решенията на конгресса, то е много чудно и може да се обясни самъ като плодъ на съображения съвършенно не основателни. Конгрессътъ, види се, е исхождалъ отъ това съображение, че ако се потвърди устава на съюза, съ това той ще се признае отъ м-вото официално; следователно, последното ще се увърже и преследванията противъ съюза ще се прекратятъ. Ако миналогодишний конгрессъ е взѣлъ такова решение, то другояче ний не можемъ си обясни мотивитѣ, които го подбудили, или поне подбудили значителната часть отъ неговитѣ делегати. Но за да се утвърди устава естественно следваше, че трѣбваше по всички начини да се увѣрява м-вото, какво съюзътъ нѣмалъ нищо общо съ политиката и партиитѣ, че съюзътъ ималъ еднакви цели съ него, че тѣ се допълвали взаимно и т. н. и т. н. Еднъжъ добито официално признавание на съюза отъ м-вото, тогава лесно. Така, вѣроятно, е мислилъ конгрессътъ. Другояче ний не можемъ да си обяснимъ взетото отъ него решение за потвърждението на устава. Но конгресътъ си правилъ смѣтката безъ ступанина, да се изразимъ вулгарно. Министерството въ същность не е нито противъ съставянието на дружества учителски, нито противъ даването отъ тѣхъ пробни уроци и откриването на буквитѣ и цифритѣ, нито е противъ вечернитѣ и недѣлнитѣ училища. То е просто и ясно противъ всѣка самостоятелна учителска организация; то е противъ съюза на учителскитѣ дружества. И никакви клетви и божби нѣма да накаратъ м-вото да признае съюза. Само упоритата борба на съюза може да сломи неговата упоритость. Но органътъ на съюза въ последно време не борба проповѣдва, а смирение.

И тъй недоволството отъ направлението на съюзния органъ и отъ ржководѣнието на съюза происхожда отъ твърдѣ сериозни причини, и никакъ, разбира се, не отъ „подбутвания“, „аферки“ „задкулисни историйки“ и „задни мисли“.

Но да се обърнемъ къмъ най-важната страна на въпроса. Погорѣ ний цитирахме писаното по въпроса отъ двата учитески вѣстника. Отъ приведенитѣ цитати личи ясно противоположностьта на гледищата, върху които се основаватъ скжденията на двѣтѣ части на учителския съюзъ, които се представляватъ отъ двата вѣстника. Тѣ сж толкосъ противоположни, че не е възможно да се съгласятъ. Да се спремъ малко върху тѣхъ. Редакцията на в. „Учит. другарь“ дѣйствително стои на старата гледна точка за прогресса. Тя е увѣрена (поне много увѣрено говори макаръ и бездоказателно), че

„просвѣщението“ е главния факторъ на прогресса, когато редак. на в. „Учит. движение“ смѣта е к о н о м и к а т а за главенъ факторъ. Не е мжчно да се види, че степеньта на „просвѣщението“ въ една страна зависи отъ степеньта на благосъстоянието й. Нѣма нужда тука да се впускаме въ дълги разисквания, нито ще прибѣгваме до авторитетитѣ на материалистическата школа, за да убѣждаваме ред. на в. „Учит. другарь“ въ тая очевидна истина. Ний ще се ограничимъ тука да спомѣнемъ само проститѣ факти, които показватъ, че „просвѣщението“ се намира въ зависимость отъ материалнитѣ условия, както и авторитетитѣ, които ни дойдатъ на умъ и които макаръ и да не принадлежатъ къмъ материалистическата школа, но припознаватъ тая зависимость. Степеньта на образованието въ една страна днесъ се мѣри съ количеството на просвѣтителнитѣ средства, които разполага тя, не зависимо отъ начина на распредѣлението образованието между различнитѣ класи въ нея. Но количеството на просвѣтителнитѣ средства непременно вече зависи отъ количеството на материалното богатство. Една страна бѣдна материално, не може никога да разполага съ голѣми просвѣтителни средства. Ромжния разполага несъмненно съ по-голѣми просвѣтителни средства, отколкото България, и очевидно, защото е по-богата, отколкото България. Ако у насъ средния даже успѣхъ въ среднеучебнитѣ заведения е слабъ и ако по-голѣмата часть отъ ученицитѣ въ тия заведения рано напущатъ училището или едвамъ могатъ да достигнатъ до петий классъ, то една отъ важнитѣ причини е голѣмата мизерия, въ която прекарва тая часть отъ нашата учаща се младежь и отсжтствието у тѣхъ на елементарнитѣ удобства за занимаване вънъ отъ училищата, па и вжтрѣ въ тѣхъ.

Общеизвѣстно е положението, което каза Франклинъ, а именно, че степеньта на образованието въ дадена страна зависи отъ нейното благосъстояние. Милль въ въведението къмъ своето произведение „Основанията на Политическата Економия“ казва, че първото начало на отвлечената наука настжпва само тогава, когато обществото достига извѣстна степень на материално благосъстояние, при което средствата за сжществуване ставатъ по-вѣрни и обезпечени. Англия днесъ се счита най-богата по просвѣтителнитѣ средства, които тя притежава. Професоръ Янжулъ въ своето произведение „Английската свободна търговия“ казва, че Англия притежава грамадни просвѣтителни средства благодарение на грамадното й материално богатство, което тя достигна въ днешния вѣкъ. Бокль клъ въ своето знаменито произведение „Цивилизацията въ Англия“ ясно подчертава разликата, която сжществува въ духовното състояние на селенина и занаятчията, на тѣхъ и „свободния“ работникъ и т. н., което се обяснява съ различнитѣ материални условия, въ които тѣ живѣятъ. Широкитѣ изследвания по първобитната култура на человѣческото общество не оставатъ никакво съмнение, че изнамиранията и изобщо усъвършенствуванията технически всѣкога се предизвикватъ отъ материалнитѣ нужди. Извѣстно е, че изнамирането на машинитѣ се явява вследствие материалнитѣ нужди, съ-

дадени отъ мануфактурното развитие. Безъ това предварително материално развитие человѣчеството не би дошло до изнамирането на машинитѣ и днешнитѣ технически усъвършенствувания. Съ една дума, *икономиката* задава на человѣческия умъ проблеми за разрешаване: тя възбужда въ человѣческия умъ въпроси, които се отнасятъ както до техниката, така и до чисто отвлеченитѣ науки.

Казаното, мислимъ, е достатъчно, за да видимъ, че тъкмо обратното на това, което твърди в. „Учител. другаръ," е истината. А именно, че не „просвѣщението„ е първостепенния факторъ на общественния прогресъ, а материлнитѣ условия, *икономиката*. Така щото, когато редакцията на в. „Учит. движение" казва това, то тя изказва една истина, която винаги се е признавала, признава се и днесъ. Ако при все туй се правятъ криви заключения за факторътъ на прогресса, несъгласни съ истината, обяснява се съ туй, че се смѣсва причината съ слѣдствията. Очевидно е, при това, че разглеждането на „просвѣщението" като второстепенъ факторъ въ общественния прогресъ, никакъ не означава отричание значението на „просвѣщението", както това погрѣшно приписва ред. на в. „Учит. другаръ" на своитѣ противници. Прочее, длъжни сме да забелѣжимъ тука, че в. „Учит. другаръ" така не добрѣ цитира своитѣ противници, че като чете човѣкъ само него, може да си състави съвършенно криво понятие за схожденията на неговитѣ противници. Както и да било, но въпросътъ, както съвършенно справедливо го формулира единъ отъ ред. на в. „Учит. движение", въ втората уводна статия, брой 1-й, а именно г. Н. Стойновъ, е: „*Осѫществима ли е напълно нашата главна цѣль — умственното и нравственното подигание на народа — безъ създаването на прѣдварителни неизбѣжно нужни за това условия отъ икономически и политически характеръ?*" Тука, наистина, е въпросътъ. Защото, ако положението на споменатитѣ авторитети—степеньта на „просвѣщението" въ дадена страна зависи отъ нейното благосъстояние — е вѣрно за цѣлъ народъ, то е вѣрно и за всѣка класса на тоя народъ. Ако една класса е въ мизерно положение, — а такава е всѣкога работническата касса, — то очевидно е, че и нейното „просвѣщение" не е възможно. Така щото, отговоръть на зададенния въпросъ не може да бѫде другъ, освенъ отрицателенъ по отношение на една класса, която економически и политически се намира въ несносно положение. А пъкъ че економическото положение на нашата работна масса не отива къмъ подобрение, а къмъ едно систематическо влошаване, това могатъ да отричатъ само заинтересованитѣ експлоататори на народа и тѣхнитѣ орѫдия. Но щомъ е тъй, тогава да говоримъ за распространение между народната масса „чистата наука, която весели сърдцето" значи да говоримъ праздни работи. Никой не отрича, че „чистата наука" може да „весели сърдцето" и да „облагородява характеръть" (да ни прости читателъть, че употрѣбяваме тия истъркани и безмислени изражения). Но въпросътъ е, може ли при

даденитѣ условия да се распространи „чистата наука“ между массата и при това до толкосъ, щото да „весели сърдцето“ ѝ? Фактътъ, че въ другитѣ страни интеллигенцията се мжчи да распространява знания между массата, не е никакво доказателство. Въ това отношение важно е да се знае, до колко, въ какви размѣри интелигенцията успѣва да распространи „чистата наука“ въ една маса, която не намира работа и гладува или въ массата, която почти цѣлъ день работи за една заплата, която едвамъ подържа сжществуванието ѝ. Не е мъчно да си представимъ, че, при днешното положение на массата, распространението среди нея на „чистата наука“ до такава степень, щото да „весили сърдцето“ ѝ и да „облагородява характера“ ѝ, не ще се осжществи и следъ 2000 години още. Ако массата въ другитѣ страни се явява днесъ по „просвѣтена“, то причината трѣбва да диримъ въ распространението именно на ония знания, за които говори редакц. на в. „Учит. движение“, които обясняватъ причинитѣ на нейната горчива сждба, источника на противоречията въ днешното общество, начина по който може да се премахнатъ причинитѣ на нейнитѣ страдания и ненормалното състояние на общество и нейната висока историческа роля, като класса. Тая именно наука днесъ може да „весели“ и „весели сърдцето“ на массата и „облагородява характера“ ѝ.

Освенъ туй, истина е, че интелигенцията въ другитѣ страни се мжчи да распространява знания между массата. Но какви знания? Очевидно е, че не знания, каквито разбира „оффициалното народно просвѣщение“, а по-други. Нѣма съмнение, че интелигенцията распространява, гдѣто тя наистина прави това, рационалнитѣ познания върху природата и нейнитѣ явления, върху обществото и неговата сжщность и т. н., противъ които познания сж, по-малко или по-много, всички правителства. За русското правителство нѣма какво и да се говори, тъй като то систематически пречи на распространението въ русския народъ каквито и да било рационални знания, които сж несъгласни съ неговитѣ официални възглядове за „народното просвѣщение“. Сжщото виждаме и въ други страни. Може би читательтъ ще си припомни една статия, помѣстена въ миналогодишното течение на сп. „Учитель“ за единъ френски педагогъ-учитель (името на когото сега не можемъ си спомни), който пропагандираше въ Франция найрационалната система на съвмѣстното въспитание на дѣцата отъ двата пола и други рационални реформи въ учебната система. Френското правителство лиши тоя педагогъ отъ педагогическа дѣятелность, защото неговитѣ рационални възглядове не се съгласуваха съ оффициалнитѣ възгядове на френското правителство по „народното просвѣщение“. Писатели, които се отличаватъ по распространението на рационални знания въ французкото общество, които съ заслугитѣ си въ науката и литературата си спечелили правото да бждатъ записани въ числото на 40 безсмъртни, т. е. да бждатъ членове въ Академията на наукитѣ, не могатъ никакъ да се удостоятъ съ тая честь. Обаче, достжпа въ Академията е много по-

сенъ за креатури, които распространяватъ знания, съгласни съ „оффициалното“ разбирание на формулата “народно просвѣщение“. Колкото до Англия, то въ тая страна работническата класса трѣбваше 30 години да води упорита борба съ правителствата, за да добие правата на свободни граждани, правата на свободни събрания, сдружавания и съюзявания, отъ които твърдѣ много зависи нейното просвѣщение. И само благодарение на тая борба английската работническа класса придоби онова високо положение въ английското общество, което тя заема днесъ. Относително Германия, то на цѣлия свѣтъ е извѣстно, че съзнанието, което днесъ има германеската работна масса, се дължи главно на усилията на социалъ-демократическата партия, която за тая си просвѣтителна дѣятелность трѣбваше да испита най-жестокитѣ преследвания на германскитѣ правителства. Така щото, тамъ, гдѣто интелигенциата дѣйствително распространява “просвѣта“, просвѣтителната ѝ дѣятелность не се схожда съ официалното представление за народното просвѣщение и често пѫти е право противоположна на дѣятелностьта на правителството. Това сѫщото се потвърдява и отъ факта, че правителствата на всѣкѫдѣ упорито отказватъ да приематъ настоятелното искание на учителскитѣ конгреси, за да се реформиратъ учебнитѣ системи въ среднеобразователнитѣ училища, съ цель да се въведе преподаването на рационални знания и да се исхвърлятъ изъ училищата всички ония предмети, които не даватъ рационални знания. Но ако всичко това о вѣрно за другитѣ страни, то колко по-вѣрно е за нашата страна и особенно въ днешно време.

Колкото се отнася до мисъльта, която се съдържа въ подчертанитѣ отъ насъ редове въ края на цитата отъ 1-й брой на в. „Учит. другарь“, тя е такава нелѣпа мисъль, щото човѣкъ се чуди, какъ е могла тя да се яви въ колонитѣ на органа на единъ учит. съюзъ. Тя е нелѣпа и по форма и по съдържание. По горѣ видѣхме, че человѣческия умъ, подбужданъ отъ материални нужди, подъ влияниeто на економиката е вървѣлъ къмъ научнитѣ открития, къмъ познанията. Ще рече, той е отивалъ къмъ тѣхъ безъ да мисли, тъй да кажемъ, ще се „весели“ или не сърдцето му, ще се „облагороди“ или не характера му. Съ други думи, человѣческия умъ е вървѣлъ и върви къмъ откритията и изнамѣрванията, къмъ „чистата наука“, като е дирилъ средства за улеснение на човѣшкия животъ, за неговото подобрение. Така щото, да говоришъ, че „ цѣлта на просвѣщението не е и не може да бѫде да научи массата да се бори за своето материално благо и да прѣзира своето сегашно положение“, значи да говоришъ нѣща, които рѣзко противоречатъ на дѣйствителностьта. Да говоришъ на массата: „давамъ ти просвѣщение, не за да се боришъ за подобрение на своето мизерно положение и не за да презирашъ своята мизерия, а за да се весели сърдцето ти и да се облагороди характера ти“, ще рече злобно да се подигравашъ съ нейното злощастие. Интересно би било да туримъ господата отъ Управителния комитетъ на българския учителския съюзъ въ положение-

то на массата и да видимъ, ще ли тогава „чистата наука“ да „весели сърдцето“ имъ и да „облагородява характера“ имъ поне до толкосъ, щото да не искатъ да се борятъ за „своето материално благо“ и да не презиратъ „своето сегашно положение“! Не, такива схождения не е достатъчно да ги наречемъ нелѣпи; тѣ съдържатъ нѣщо мрачно, нѣщо крайне реакционно. Такива пресиващи проповѣди массата чува много хиляди години. „Не единимъ хлѣбомъ будетъ живъ человѣкъ, но и духомъ святимъ“; „страданията въ тоя свѣтъ отварятъ вратитѣ на рая въ оня“. Тѣзи попски проповѣди иматъ много нѣщо сходно съ проповѣдитѣ на в. „Учит. другарь“. Тѣзи проповѣди иматъ за цель да пресиватъ массата, да пречатъ на нейното свѣстяване и да ѝ вдъхватъ недовѣрие къмъ науката, къмъ просвѣщението. Защото просвѣщението само по себе си, безъ отношение къмъ человѣческия животъ не представлява никаква цѣна. Да говоримъ на гладната и смазана масса, че „цѣльта на просвѣщението е да развесели сърдцето ѝ“ ще рѣче да ѝ вдъхваме отвръщение къмъ него.

Но ще ни се възрази, може би, че статията е писана отъ единъ, — това е негово мнение, т. е. е мнение на г. Сталийски. Това е истина. И ний знаемъ, че г. Сталийски всѣкога тъй е мислилъ. Тия му убѣждения, види се, сж го карали преди 8—9 години въ Видинъ да бѫде противъ тогавашното учителско движение. Но статията му е помѣстена въ оня съюзенъ органъ, който старателно затваряше колонитѣ си за по-правилни и по-прави схождения. Очевидно е, че управит. комитетъ сподѣля взглядоветѣ на г. Сталийски. Прочее, не е тази само статия, въ която съюзния органъ е прокарвалъ сжщитѣ взглядове, които г. Сталийски ги исказа само по-ясно, въ всичката имъ абсурдность.

И тъй, теоретически, отъ която страна и да погледнемъ на въпроса, редакцията на в. „Учителско движение“ е съвършенно права. Но по отношение къмъ цельта и задачитѣ на учителския съюзъ, споредъ насъ тя е тъй сжщо не права, както и редакц. на в. „Учит. другарь“. Редакторитѣ на в. „Учит. движение“ искатъ съюза да пригърне обществено-практическата программа „на най-прогресивното учение“ въ нашата страна, т. е программата на нашата социалъ-демократическа партия. Естественно е, че въ такъвъ случай цельта на съюза ще бѫде преди всичко борба за материалното и политическо подигание на народа. Но възможно ли е това? Както справедливо забелѣзва в. „Учит. другарь“, въ съюза влизатъ учители съ различни политически убѣждения. Да се иска, щото съюза да се присъедини къмъ която и да било партия, ще рече да искаме нѣщо невъзможно, и следствието отъ това може да бѫде наистина распаданието на съюза. Но сжщо тъй е невѣрно, че цельта на съюза е да се занимава съ пробни уроци, съ недѣлни и вечерни училища и изобщо съ распространение на „чистата наука“. Както казахме, за това не трѣбва никакъвъ съюзъ. Споредъ насъ, и въ двѣтѣ мнения има едно недоразумѣние, което произтича отъ погрѣшно турената цель на съюза. „Умственното и нравственното

сепъ за креатури, които распространяватъ знания, съгласни съ „официалното“ разбиране на формулата “народно просвѣщение“. Колкото до Англия, то въ тая страна работническата класса трѣбваше 30 години да води упорита борба съ правителствата, за да добие правата на свободни граждани, правата на свободни събрания, сдружавания и съюзявания, отъ които твърдѣ много зависи нейното просвѣщение. И само благодарение на тая борба английската работническа класса придоби онова високо положение въ английското общество, което тя заема днесъ. Относително Германия, то на цѣлия свѣтъ е извѣстно, че съзнанието, което днесъ има германеската работна масса, се дължи главно на усилията на социалъ-демократическата партия, която за тая си просвѣтителна дѣятелность трѣбваше да испита най-жестокитѣ преследвания на германскитѣ правителства. Така щото, тамъ, гдѣто интелигенцията дѣйствително распространява “просвѣта“, просвѣтителната ѝ дѣятелность не се схожда съ официалното представление за народното просвѣщение и често пъти е право противоположна на дѣятелностьта на правителството. Това сѫщото се потвърдява и отъ факта, че правителствата на всѣкадѣ упорито отказватъ да приематъ настоятелното искание на учителскитѣ конгреси, за да се реформиратъ учебнитѣ системи въ среднеобразователнитѣ училища, съ цель да се въведе преподаването на рационални знания и да се исхвърлятъ изъ училищата всички ония предмети, които не даватъ рационални знания. Но ако всичко това о вѣрно за другитѣ страни, то колко по-вѣрно е за нашата страна и особенно въ днешно време.

Колкото се отнася до мисъльта, която се съдържа въ подчертанитѣ отъ насъ редове въ края на цитата отъ 1-й брой на в. „Учит. другарь“, тя е такава нелѣпа мисъль, щото човѣкъ се чуди, какъ е могла тя да се яви въ колонитѣ на органа на единъ учит. съюзъ. Тя е нелѣпа и по форма и по съдържание. По горѣ видѣхме, че человѣческия умъ, подбужданъ отъ материални нужди, подъ влияниeто на економиката е вървѣлъ къмъ научнитѣ открития, къмъ познанията. Ще рече, той е отивалъ къмъ тѣхъ безъ да мисли, тъй да кажемъ, ще се „весели“ или не сърдцето му, ще се „облагороди“ или не характера му. Съ други думи, человѣческия умъ е вървѣлъ и върви къмъ откритията и изнамѣрванията, къмъ „чистата наука“, като е дирилъ средства за улеснение на човѣшкия животъ, за неговото подобрение. Така щото, да говоришъ, че „ цѣлта на просвѣщението не е и не може да бѫде да научи массата да се бори за своето материално благо и да прѣзира своето сегашно положение“, значи да говоришъ нѣща, които рѣзко противоречатъ на дѣйствителностьта. Да говоришъ на массата: „давамъ ти просвѣщение, не за да се боришъ за подобрение на своето мизерно положение и не за да презирашъ своята мизерия, а за да се весели сърдцето ти и да се облагороди характера ти“, ще рече злобно да се подиграваш съ нейното злощастие. Интересно би било да туримъ господата отъ Управителния комитетъ на българския учителскиѧ съюзъ въ положение-

то на массата и да видимъ, ще ли тогава „чистата наука“ да „весели сърдцето“ имъ и да „облагородява характера“ имъ поне до толкосъ, щото да не искатъ да се борятъ за „своето материално благо“ и да не презиратъ „своето сегашно положение“! Не, такива сѫждения не е достатъчно да ги наречемъ нелѣпи; тѣ съдържатъ нѣщо мрачно, нѣщо крайне реакционно. Такива пресиващи проповѣди массата чува много хиляди години. „Не единимъ хлѣбомъ будетъ живъ человѣкъ, но и духомъ святимъ“; „страданията въ тоя свѣтъ отварятъ вратитѣ на рая въ оня“. Тѣзи попски проповѣди иматъ много нѣщо сходно съ проповѣдитѣ на в. „Учит. другарь“. Тѣзи проповѣди иматъ за цель да пресиватъ массата, да пречатъ на нейното свѣстяване и да ѝ вдѫхватъ недовѣрие къмъ науката, къмъ просвѣщението. Защото просвѣщението само по себе си, безъ отношение къмъ человѣческия животъ не представлява никаква цѣна. Да говоримъ на гладната и смазана масса, че „цѣльта на просвѣщението е да развесели сърдцето ѝ“ ще рѣче да ѝ вдѫхваме отвръщение къмъ него.

Но ще ни се възрази, може би, че статията е писана отъ единъ, — това е негово мнение, т. е. е мнение на г. Сталийски. Това е истина. И ний знаемъ, че г. Сталийски всѣкога тъй е мислилъ. Тия му убѣждения, види се, сѫ го карали преди 8—9 години въ Видинъ да бѫде противъ тогавашното учителско движение. Но статията му е помѣстена въ оня съюзенъ органъ, който старателно затваряше колонитѣ си за по-правилни и по-прави сѫждения. Очевидно е, че управит. комитетъ сподѣля взглядоветѣ на г. Сталийски. Прочее, не е тази само статия, въ която съюзния органъ е прокарвалъ сѫщитѣ взглядове, които г. Сталийски ги исказа само по-ясно, въ всичката имъ абсурдность.

И тъй, теоретически, отъ която страна и да погледнемъ на въпроса, редакцията на в. „Учителско движение“ е съвършенно права. Но по отношение къмъ цельта и задачитѣ на учителския съюзъ, споредъ насъ тя е тъй сѫщо не права, както и редакц. на в. „Учит. другарь“. Редакторитѣ на в. „Учит. движение“ искатъ съюза да пригърне обществено-практическата программа „на най-прогресивното учение“ въ нашата страна, т. е программата на нашата социалъ-демократическа партия. Естественно е, че въ такъвъ случай цельта на съюза ще бѫде преди всичко борба за материалното и политическо подигание на народа. Но възможно ли е това? Както справедливо забелѣзва в. „Учит. другарь“, въ съюза влизатъ учители съ различни политически убѣждения. Да се иска, щото съюза да се присъедини къмъ която и да било партия, ще рече да искаме нѣщо невъзможно, и следствието отъ това може да бѫде наистина распаданието на съюза. Но сѫщо тъй е невѣрно, че цельта на съюза е да се занимава съ пробни уроци, съ недѣлни и вечерни училища и изобщо съ распространение на „чистата наука“. Както казахме, за това не трѣбва никакъвъ съюзъ. Споредъ насъ, и въ двѣтѣ мнения има едно недоразумѣние, което произтича отъ погрѣшно туренàта цель на съюза. „Умственното и нравственното

подигание на народа“ въ никой случай не може да бѫде прямата цель на единъ учителски съюзъ. Тя е цель, освенъ дѣто различно може да се разбира, но и не може да бѫде достигната отъ съюза. Споредъ насъ, цельта на съюза е много по-скромна, но и много по-сигурна. Цельта на съюза е защитата на своитѣ членове отъ произволитѣ и неправдитѣ и подържката имъ въ борбата за реализирането на своитѣ убѣждения. Всѣка друга цель не е възможна за единъ общъ учителски съюзъ, догдѣто той се състои отъ членове съ различни убеждения. Да се лурятъ на съюза други цели, ще рече рано или късно да се распокъса или да изгуби своето значение.

Като свършваме статията си, не можемъ да не забелѣжимъ, че съюза ще лъже себе си, ако той продължава да си мисли и говори, че нѣмалъ нищо общо съ партиитѣ и политиката. Каквато цель той и да си туря, но ако остане цѣлъ, той по сѫщностьта си се ще бѫде политическа организация. Неговитѣ членове, като граждани, сѫ партизани на нѣкоя отъ нашитѣ партии. И съюзътъ чрезъ своитѣ членове и дружества се ще оказва извѣстно политическо влияние и извѣстно съдѣйствие на партиитѣ. Постоянното увѣрявание отъ съюзния органъ, че той нѣмалъ нищо общо съ партиитѣ и политиката, не само не е истина и никого нѣма да увѣри, но е и не добрѣ. То е равносилно да се проповѣдва въздържание отъ политиката и индеферентность къмъ политическитѣ и обществени работи, които се вършатъ въ страната. Реакцията именно туй и дири.

Прочее, ний се надѣваме, че предстоящия конгресъ на съюза сериозно ще обмисли положението си и безъ взаимни предизвикателства ще употрѣби всичко отъ него зависяще, за да даде на съюза нужното направление и да му тури цели и задачи, които дѣйствително ще го закрѣпятъ и ще премахнатъ поводитѣ за расцѣпление. Дано се не излъжемъ!

Д. Б.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ.

Два допълнителни избора: Нови-Пазаръ и Рахово. — Какво показватъ тѣ. — До изборитѣ и подиръ изборитѣ. — Слѣдствията отъ беззаконното управление на страната. — Политическитѣ убийства. — Убийството на Алеко Константиновъ. — Убийствата въ Пловдивъ и общественното мнение.

Колкото повече изучваме политическото положение на страната, толкова повече се убѣждаваме, че въ вътрѣшното управление у насъ царуватъ беззаконието, произволътъ, престѫпле-

нията. Което е по-печално, то е, че беззаконието не се намалява, а расте все повече, че то взима все по-грозни размѣри. Въ миналата статия ний указахме на най-близкия источникъ на деморелизацията, която днесъ царствува въ вѫтрѣшното управление на нашата страна. Употрѣблението на чиновницитѣ отъ обществennитѣ и държавнитѣ учреждения за орѫдия, съ които правителството тъпчи законитѣ на страната и гони не нѣкакви народни цели, нито даже интереситѣ на една обществена класса, а интереситѣ на една шепа министри и тѣхни приятели и партизани, свързани по между съ беззакония и престѫпления, е най-близкиятъ источникъ на деморализацията, която днесь владѣе у насъ. Употрѣблението на чиновницитѣ отъ държавнитѣ и обществени учреждения за потѫпкването отъ правителството най-важнитѣ правдини, като свободата на изборитѣ, е най-близкия изворъ на беззаконието, което днесъ пуска такива дълбоки корени, че безъ едно сериозно сътресение на обществения организмъ е немислимо даже намалението му. Въ миналата статия ний казахме, че правителства, които идватъ на власть, както у насъ идватъ, които се държатъ на власть съ беззакония и престѫпления, естественно тѣ не сѫ способни да намалятъ собственнитѣ си беззакония и ония на орѫдията си, нито намиратъ интересъ да почитатъ законитѣ и правата, което даватъ тѣ (законитѣ) на гражданитѣ. Днешното правителство, както видѣхме отъ фактитѣ, които изброихме въ миналия прегледъ, употрѣби всички беззакони, долни средства, за да потѫпчи народната воля на всѣкѫдѣ, въ всичкитѣ области на нашия животъ, гдѣто тя има право да диктува, употрѣби цѣлата държавна машина, за да потѫпчи свободата на изборитѣ на всѣкѫдѣ, гдѣто се прилага избирателното право. За да потѫпка най-важната за гражданитѣ свобода — свободата на изборитѣ, за днешното правителство всички средства сѫ добри. Естественно е, че то, като употрѣбява държавнитѣ и обществени учреждения за такива низки цели, не може и не намира, очевидно, никакъвъ интересъ да искоренява беззаконието, което то само сѣе въ страната. Не бѣше още изсѫхнало мастилото на писаното ни въ предидущия прегледъ, когато днешното правителство по единъ извънредно безочливъ начинъ хвърли въ лицето на цѣлъ народъ своето презрѣние къмъ законитѣ и свободата и показа още единъ пѫть, че то е рѣшено да доведе своята византийско или езуитско-татарска система на управление до край.

На допълнителнитѣ избори, на 23-й Мартъ, днешното правителство въ два отъ тия избори показа всичката си зла воля, която го ржководи. Единия отъ тѣхъ е изборътъ въ Новипазаръ, другия—въ Рахово. Както е извѣстно, въ изборитѣ на 17-й Ноемврий, въпрѣки волята на правителството на княза, биде избранъ въ Новопазарския избирителенъ пунктъ нашия другарь Янко Сакжзовъ. Правителственното болшинство безъ всѣкакви положителни причини, само за това, че нашия другаръ наричаше нѣщата съ собственнитѣ имъ имена, касира избора му. Въ сжщото време правителственното болшинство кассира и избора на нѣкой си Ионовъ, избранъ на 17 Ноемврий съ помощьта на полицията въ Рахово, като сжденъ и осжжданъ за фалшификации и кражба. При всичко че тоя Ионовъ и днесъ се намира подъ сждъ за фалшификация, обаче, очевидно е, че не тъзи била главната причина, по която болшинството кассира неговия изборъ. Само за фалшификация болшинството на днешното Народно Събрание не би кассирало единъ полицейски избраникъ, тъй като то тогава трѣбваше да кассира и нѣкой други, за които сжществуватъ доказателства за една грозна експлоатация съ положението на затворницитѣ, за участието имъ въ държавни предприятия и че сж държавни чиновници на служба. Сжщинската причина на това кассиране трѣбва да се дири въ онния каранници на членоветѣ отъ болшинството, които на нѣколко пжти избухваха въ Народното Събрание, въ миналата му сессия, по желѣзнишкия въпросъ и други тайни едри въпроси. Въ всѣкой случай тия каранници искараха на явѣ, че избрания на 17-й Ноемврий правителственъ кандидатъ Ионовъ, споредъ законнитѣ на страната, не може да бжде депутатъ, като осжжданъ за фалшификация. На допълнителнитѣ избори въ Новипазаръ правителството употрѣби всички низски средства, за да осуети избора на социалистическия кандидатъ. Който отъ читателитѣ ни е челъ подробното описание на Ново-пазарския изборъ, помѣстено въ в. „Социалистъ“, начинайки отъ 15 брой, III му година, и въ последующитѣ, той знае, съ какви средства днешното правителство „побѣди“ народа, стжпка народната воля въ Ново-Пазарско. Отъ следующата телеграмма, помѣстена въ брой 21 на в. „Социалистъ“, подадена на 18-й Мартъ отъ нашия другарь Я. Сакжзовъ и отъ другия кандидатъ М. Войниковъ, читателитѣ, които не сж чели в. „Социалистъ“, могатъ да видатъ, какви сж средствата, съ които пра-

вителството се бори противъ свободата на изборитѣ: „Въ всѣко село“, четемъ въ тая телеграмма, „срѣщаме полицейски агенти, Овчарово и Кюлевча сме слѣдвани отъ старшій и стражари, нахално вмѫкващи се въ събранията ни. Въ Марковча сме очаквани отъ началника и новоназначения касиеръ на земледелческата каса. Подучени орѫдия опитватъ произвеждание скандалъ въ събранието; пъплятъ на всѣдѣ подирѣ ни, даже въ частнитѣ кѫщи. Началника громко крѣска въ кръчмитѣ противъ насъ, послѣдвани въ Косовча. Окрѫжния приставъ агитира въ Могила. Помощникъ Началника, турчинъ, обикаля „Делиормана“, организира принудителното докарване турскитѣ икбирателі. Окрѫжний управитель презъ день снове въ Новипазаръ, блокирва кметството, исключватъ даже малкитѣ дѣца, писарчета. Училищния инспекторъ заобикаля тъкмо тъзи недѣля новопазарскитѣ села. Всички тѣзи иматъ предлогъ служебни работи; цѣлата правителствена машина, отъ полиция до просвѣщение, е насочила дѣятелностьта си въ полза па правителственнитѣ кандидати. Околията е крайно раздвижена и ний плуваме въ море отъ явни и тайни агенти“. Подъ тая телеграмма стои друга телеграмма отъ Н.-Пазаръ, отъ гражданина П. Станчевъ съ следующето съдържание: „Касиера Желѣзаровъ, подъ предлогъ, че ще купува „фий“, агитира по селата. Това ли сѫ добритѣ страни на закона за каситѣ?“ Тия сѫщитѣ беззакония и произволи, вършени отъ правителственнитѣ агенти по изборитѣ на 23-й Мартъ въ Ново-пазарско, се потвърдяватъ и отъ протеста, който сѫ подали на избирателното бюро сѫщия день до $4^1/_2$ часа и който е подписанъ отъ 885 избиратели българе отъ 21 села на Ново-пазарско. „Извѣстно ви е“, четемъ въ тоя протестъ, „че ний бидохме истласкани отъ изборното мѣсто отъ докаранитѣ отъ полицията турци-избиратели, подъ покровителството, явната защита и съдѣйствието на сѫщата полиция. Понеже по този начинъ ний бидохме лишени отъ възможностьта да упражнимъ избирателното си право и понеже цѣлийтъ изборъ е предшествуванъ и извършенъ при най-грубо незачитание и нарушение на законитѣ, ний долоподписанитѣ отъ Ново-Пазарска Околия избиратели, считаме този изборъ за насилнический до висша стѣпенъ и резултатътъ му не като изражение на народната воля, а произволенъ и противозаконенъ. И смѣтаме за небоходимо, ако ни биде отнето и потѫпкано изби-

рателното право, да упражниме правото си за контестиранне правилностьта на избора и да искаме касиранието му по слѣдующитѣ причини:

1-во) Не само че указътъ за свикванието избирателитѣ на този изборъ не се издаде отъ испълнителната власть своеврѣменно, нъ той биде разгласенъ между населението на околията едвамъ презъ първата половина на м-цъ Мартъ.

2-о) Шумен. Окр. Управитель Никола Бакаловъ, Новопазарский Окол. Началникъ Илия Чомаковъ, помощника на послѣдния Ив. Мачевъ, Окрѫжния Полицейски Приставъ Георги Стояновъ и много други държавни чиновници по административното и финансово вѣдомства, като престанѫхѫ да испълняватъ редовно длъжноститѣ, що имъ налагатъ законитѣ, втурнахѫ се да развиватъ една въ висша степень противозаконна и деморализирующа агитаторска партизанска дѣятелность. Свикахѫ, въ качеството си на официални длъжностни лица, частни събрания, почти прѣзъ день, въ всичкитѣ села и чрѣзъ разни обещания, увѣщавания и заплашвания принуждавахѫ хората (избирателитѣ) да дойдатъ на избора въ Новий-Пазаръ и да гласоподаватъ непремѣнно за правителственнитѣ кандидати Янко В. Симеоновъ и Исуфъ Х. Мустафовъ. Между друго тѣ сѫ си служили и съ слѣдующитѣ приеми: а) заплашвали сѫ турцитѣ, че който не дойде и не гласува за хората на хюкюмата, ще бѫде глобенъ съ 5 лева, 10, 15 до 25 лева; че които гласуватъ за опозиционнитѣ кандидати трѣбвало отъ рано да си приготвѫтъ паспортитѣ за изселяване отъ България; че такивато ще бѫдѫтъ афоресани и че умрѣлитѣ имъ не щѣли да се опѣватъ отъ ходжи и имами, че никога нѣма да имъ се взиматъ въ внимание оплакванията имъ прѣдъ правителствотото за каквото и да било и че напротивъ правителството всѣкога ще ги има за врагове свои и ще ги прѣслѣдва и наказва немилостиво. б) Обѣщавали сѫ имъ, че ако дойдатъ да гласуватъ за хората на хюкюмата, именно за Исуфъ Х. Мустафовъ и Янко В. Симеоновъ щѣли да бѫдѫтъ винаги обичани, покровителствувани, защищавани и благодѣтелствувани отъ властьта; че щѣли да имъ дадѫтъ гори, балталъци, мѣста за лозья отъ държавнитѣ гори и пр. в) Подстрекавали сѫ и насѫрдчавали сѫ турцитѣ противъ българитѣ избиратели въ смисълъ, че ако нѣкой отъ турцитѣ бие, нарани или смажи нѣкой българинъ отъ опозицията, — каквито сѫ почти безъ исключение всички българи отъ околия-

та,—ще остане ненаказано; напротивъ, българитѣ не ще смѣятъ даже съ пръстъ да закачатъ турцитѣ, защото полицията ще бѫде съ послѣднитѣ, нъ и да се случи нѣкакъ такъво нѣщо българитѣ щѣли наказание да притърпятъ;

3) Въ навечерието на избора полицията сюспендира или съвсѣмъ уволни отъ длъжность мнозина кметски намѣстници и ги замѣни съ най благоприятни и послушни личности;

4) За да се бламира Ново-Пазарското кметство, което бѣше опозиционно, намѣрихѫ прѣзъ този мѣсецъ причини и уволнихѫ отъ Общинския Съвѣтъ членоветѣ му Молла Хасанъ, Димо Тахтаковъ и Тодоръ Ивановъ, които земѣнихѫ съ правителственни поддържатели. Веднага слѣдъ това бламирахѫ старото кметство, та и тамъ настанихѫ свои послушни хора;

5) Нѣколко дена до избора бидоха докарани отъ другитѣ околии на окржга конни и пѣши, а сѫщо и горски и акцизни стражари и ги пръснаха изъ околията и по селата да продължаватъ агитациитѣ на голѣмцитѣ полицейски, да тероризиратъ слабодушнитѣ и да ги доведѫтъ на избора като стадо говеда;

6) Селата на дели-ормана бѣхѫ блокирани отъ тия стражари; избирателитѣ турци подъ командата на стражаритѣ и на особенни десятници бидоха подкарани и доведени въ Новий-Пазаръ на избора".

Подиръ горѣизложенитѣ точки следватъ още 7 точки, въ които се излагатъ беззаконията, вършени при гласоподаването отъ докаранитѣ отъ полицията турци, които гласували, както обикновенно когато това го иска правителството, по нѣколко пѫти и нападението на турцитѣ подъ закрилата на полицията върху избирателитѣ българи, отъ което нападение наранени биле 10 души избирател и българи. Съ такива долни средства днешното правителство мачка народната воля, смачка и народната воля въ Новий-Пазаръ на 23-й Мартъ, за да „побѣди" кандидатътъ на нашата Работническа Социалъ-Демократическа Партия. Но, както справедливо казва нашия другарь Я. Сакѫзовъ, нашата социалистическа партия изгуби избора, но спечели народа, спечели довѣрието му и симпатиитѣ му. „Побѣдата" на правителството е едно ново тържество за социализма въ България. За да побѣди представителитѣ му въ единъ изборъ, правителството трѣбваше да покаже още единъ пѫть низката си природа и още единъ пѫть трѣбваше да покаже на народа своята зла, престѫпна воля.

Въ това време, когато правителството прилагаше своята татарска система за потъпкване на свободата на изборитѣ въ Ново-пазарско, за да осуети избирането на двама кандидати въ нищо неопорочени, и главно на преизбирането на Янко Сакъзовъ, въ туй време то прилагаше сжщата система въ Раховo, за да избере сжщия Ионовъ, който Народното Събрание преди единъ мѣсецъ бѣше кассирало за престжпления, за които закона му отнема правото да бжде избираемъ. Въ тоя фактъ можемъ да видимъ още по-наглядно, до каква степень може да достига безочливостьта на едно правителство, което си е турило за задача да тъпчи народната воля и свободата на изборитѣ, за да се държи на власть и до какви размѣри може то да простира беззаконието и вледствие на него деморализацията въ управлението. За да видятъ читателитѣ, каква низка роля е играло правителството въ тоя фактъ, ще приведемъ следующитѣ редове отъ в. „Знаме“, брой 94, год. II: „При допълнителнитѣ избори, като на пукъ на всички честни хора, Ионовъ пакъ се избира за народенъ представитель. „Миръ“ казва, че Ионовъ се избралъ като Стамболовистъ, а „Прогрессъ“ съ чисто Тартюфско лицемѣрие казва следующето: „за резултатътъ на Орѣховскийтъ изборъ не можемъ да не искажемъ своето удивление, тъй като не можемъ да си обяснимъ какъ болшинството въ една околия, като Раховската, е могло да даде довѣрието си на единъ човѣкъ, който биде кассиранъ отъ Народното Събрание на основание безпорни данни за фалшификации и злоупотрѣбления съ държавни пари. Отъ с. Кнѣжа имаме една телеграмма, по съдържанието на която, за честьта на правителството, бихме желали да станатъ разследвания“. Ние нито се чудимъ на тоя изборъ, нито пъкъ ще очакваме нѣкакви разследвания отъ страна на г. Бенева. И безъ разследване, още сега можемъ да расправимъ както на „Прогрессъ“, тъй и на нашитѣ читатели, какъ стои тази работа. Ионовъ, безъ съмнение, има въ ржцетѣ си извѣстни веществени знакове, като напримѣръ, карточки, които силно могатъ да компромитиратъ нѣкои министри по миналитѣ общи избори. И за това, трѣбва да се испълнатъ даденитѣ Ионову обѣщания, и да му се направятъ извѣстни отстжпки. Тия обѣщания и отстжпки трѣбва да сж: да му се помогне въ допълнителнитѣ избори да се избере той народенъ представитель. Отъ срамъ предъ общественното мнение и за да се замажатъ очитѣ на изби-

рателитѣ, Вратчанската и Орѣховската администрация поставя оффициално отъ името на Народната Партия кандидатурата на г. Тодоръ Атанасовъ, богатъ и уважаванъ отъ всички въ Орѣхово търговци, приемливъ за всички безъ изключение партии, а оффициозно, изъ подъ ржка, дѣйствува въ полза на Ионова, когото и поддържа съ всичката си сила. Преди изборътъ Окр. Управитель Груевъ, наедно съ инспекторътъ Загоровъ, испеченъ отъ Стамболовско време въ правение на избори, събиратъ въ Орѣхово всички стражари и отъ тритѣ околии, назначаватъ тѣ сами нѣкои членове отъ бюрото, докарватъ извѣстно количество преданни тѣмъ селяне, въоружаватъ ги съ сопи, обявяватъ имъ, че правителството иска да се избере Ионовъ, и Ионовъ се избира. За г. Тодоръ Атанасовъ никой и гласъ не е подавалъ, едно, защото той самъ се отказалъ отъ кандидатурата си въ навечерието на изборътъ, въ предвидъ на вземенитѣ отъ администрацията мѣрки, а друго, че сж били спрѣни всички селяне, които сж искали да подаватъ за него гласъ, както се вижда отъ телеграммата на Кнѣжескитѣ избиратели. Ето цѣлата премждрость на тоя изборъ, който толкова е смутилъ в. „Прогрессъ“. Тоя изборъ е злокобенъ, той предвѣщава печални за бждщето на страната събития, които ние мислехме, че сж преживѣли вѣкътъ си и че нѣма вече да се повтарятъ. Нашитѣ министри не само правятъ своеволия и самоуправства, но съ цинизмъ искатъ да поважатъ предъ обществото, че ги правятъ. За това ние правимъ въззивъ къмъ всички български граждане, у които сж останали капка разумъ и капка съвѣсть, да се позамислятъ за състоянието на нашитѣ общественни работи, и за бждщето на нашата страна“.

Ето съ какъвъ цинизмъ днешното правителство сѣе беззаконието и развратътъ въ вътрѣшното управление на страната. Въ Нови-пазаръ то съ всички гнусни средства тжпчи народната воля, за да не избере двама честни граждани за свои представители. Въ Рахово то въ сжщото време съ сжщитѣ гнусни средства тжпчи народната воля, за да й натрапи за представитель единъ правителственъ фалшификаторъ и крадецъ. Едно беззаконие и престъпление води подирѣ си други. Беззаконията и престъпленията, извършени на 17-й Ноември м. г. въ Рахово, Бѣла-Слатина и Вратца и въ които правителството, очевидно, е имало за орждия фалшификатори и крадци, като Ионовъ, създадоха „духовни връзки“ между последния и прави-

телството, тая на които се явяватъ новитѣ беззакония и престжпления — избиранието на крадцитѣ и фалшификаторитѣ за народни прѣдставители. Освенъ туй, както виждаме отъ споменатия по горе протестъ на Новопазарскитѣ избиратели, правителството прѣдъ изборитѣ произволно истиква отъ селскитѣ и градскитѣ съвѣти всички замѣстници, общински съвѣтници, които се ползуватъ съ довѣрието на населението и се замѣстватъ съ мошенници, шайкаджии и разбойници, които се готови да бждатъ орждия на правителството и неговитѣ агенти. Въ Нови-пазарь прѣдъ изборитѣ се растуря градский съвѣтъ, защото не ще да става орждие за потжпкването на народната воля и свободата на изборитѣ, и се замѣства отъ готови да разбойничатъ правителственни орждия. Това е обикновенно явление преди всѣки избори. Безъ всѣкакви причини се растуря Разградския градски съвѣтъ прѣдъ изборитѣ на 17-й Ноември и т. п. Следъ всѣки законодателенъ изборъ упражнява се сжщото беззаконие още съ по-голѣмъ цинизмъ. Следъ допълнителнитѣ избори безъ всѣкакви законни причини се растуря градския съвѣтъ въ Добричъ и се замѣства съ орждията на правителственнитѣ беззакония и престжпления, едно защото трѣбва да се възнаградатъ тѣ за у с л у г и т ѣ, а друго защото градския съвѣтъ не е отъ орждията на днешнитѣ. Извѣстна е исторіята съ изборитѣ въ с. Радювене (Ловчанско). Четири пжти се произвеждатъ избори за съвѣта на тази община и четири пжти правителството кассира избора. На 18 Май т. г. се произведе петий изборъ. Отъ една телеграмма, помѣстена въ 43 брой на в. „Народни права“, подписана отъ около 300 души избиратели, се вижда че и петий пжть полицията, събрана отъ Ловечъ, Тетевенъ и Троянъ, съ всичката варварщина, която се позволява ней, е стжпкала народната воля, защото с. Радювене е опозиция и гласува въ миналитѣ избори не за правителственнитѣ кандидати. Въ сжщия брой сж печатани и нѣколко телеграмми отъ Б. Слатина и Кнѣжа (Раховско), въ които се описватъ циничнитѣ бѣснувания на властитѣ и орждията на правителството въ общинскитѣ избори на 18-й Май т. г. Както е извѣстно, тѣзи села сж опозиция и въ миналитѣ законодателни избори оскандалиха днешното правителство. За наказание тѣмъ се натрацватъ съвѣтници съ сжщия цинизмъ. До кждѣ достига и въ туй отношение цинизмътъ на правителството можемъ да видимъ отъ допискитѣ изъ Казанлжкъ за преследването на

Мѫглишката община (Казанлѫшко) отъ правителственнитѣ агенти. Работата е, че тя е не само опозиция; тя явно съчувствува на социалиститѣ и на изборитѣ на 17-й Ноември гласува за социалистическата листа. Отъ тогава се захваща систематическото преследване отъ властьта противъ тая община. Предишния Окол. Началникъ, за туй че не билъ „енергиченъ“ въ изборитѣ на 17-й Ноември, билъ понижень по служба и махнатъ отъ Казанлѫкъ, а на негово мѣсто пратили „по-енергиченъ“. И ето това ново орѫдие на беззаконията на правителството въ Казанлѫкъ се заловило да смаже Мѫглижката община. Въ казаната кореспонденция четемъ следующитѣ интересни факти: „Искате ли да знаете, защо е всичката тъзи игра? Чуйте слѣдующия фактъ: Въ време на ревизията началникътъ се е обръщалъ къмъ събравшитѣ се селени съ тѣзи питания: „Вий социалисти ли сте? За кого гласувахте? Какво знаме сте носили въ врѣме на изборитѣ?“ Впрочемъ, не отъ вчера се захващатъ тия гонения противъ мѫглижската община. Отъ двѣ години насамъ Мѫглижъ е трънъ въ очитѣ на всички наши голѣми и малки, официални и не официални, управници. Тѣ още не могатъ да се примиратъ съ мисъльта, че една таквази голѣма община се е изплъзнала изъ рѫцетѣ имъ и че не могатъ да си разиграватъ въ нея коня, както си искатъ. Его защо, тѣ сѫ се зарѣкли да й пакостятъ въ всичко. Рѣши ли общината да направи нѣщо — рѣшенията й се не утвърждаватъ; назначи ли си учители — тѣзи учители бивatъ пръснати по четиритѣ краища на България и т. н. Общинския изборъ въ Мѫглижъ, ставалъ презъ м. Августъ м. г., при най-голѣма редовность; биде кисиранъ безъ никакво основание. Достойния отговоръ на тоя произволъ бѣ преизбирането на сѫщия съставъ съ двойно повече гласове! По-заслужена плесница отъ тая на-да-ли е давана до сега нѣкому. И сега, слѣдъ като всичкитѣ тѣзи срѣдства за сандърмакъ се изчерпаха, опитва се и това ново срѣдство — насилственото отстранение на кмета отъ длъжность. „Ако на цѣлото село не можемъ да дойдеме дохаки, то поне тогова немирника да накажемъ“. На добъръ часъ, господиновци! Пазете се само до се не върнете съ строшени рога!“ И разбира се, въпрѣки изричнитѣ постановления на закона за общинскитѣ съвѣти, които ни цитира кореспондентинътъ на в. „Социалистъ“ въ кореспонденцията си, помѣстена въ 18 брой на последния,

мѫглижкия кметъ е отстранѣнъ отъ правителството и е било заповѣдано на мѫглижкия общински съвѣтъ да си избере новъ кметъ.

И този редъ отъ беззакония и престѫпления ражда новъ редъ отъ нови беззакония и престѫпления. Какви сѫ слѣдствията отъ това постоянно растяще беззаконие въ нашата страна?

Знае се, какви сѫ тѣ. Преди всичко прѣкото следствие отъ владѣющето беззаконие е постоянното раздразняване духоветѣ на гражданитѣ. Като се смѣняватъ насилственно изборнитѣ чиновници, които не сѫ отъ правителственитѣ орѫдия и се ползуватъ съ довѣрието на гражданитѣ и като се замѣстватъ съ най-долнитѣ елементи на българския народъ, съ потъналитѣ въ престѫпления, съ фалшификаторитѣ и крадцитѣ, съ туй се внася въ нашето самоуправление безграничното беззаконие и произвола. Испаднало самоуправлението въ рѫцетѣ на най-долнитѣ елементи, готови да извършатъ най-гнуснитѣ злодѣяния и които, съзнавайки, че тѣ сѫ плодъ на беззакоието и че злодѣянията имъ сѫ безнаказвани, обрѫщатъ учрежденията на нашето самоуправление въ вертепъ на злодѣйцитѣ, на крадцитѣ и разбойницитѣ. Като съзнаватъ безнаказанността си, правителственитѣ орѫдия усвояватъ и безочливостьта на своитѣ патрони. Захващатъ се систематическитѣ преследвания на политическитѣ противници по всички начини; захваща се истрѣбването на своитѣ политически противници. И колкото повече расте беззаконието, толкова по-голѣмо става числото на политическитѣ убийства. Отъ изборитѣ на 17-й ноември насамъ политическитѣ убийства у насъ порастнаха до неимовѣрни цифри. Отъ началото на януарий т. г. за четери мѣсеца само, споредъ свѣденията почерпати отъ прокурорския паркетъ въ Т.-Пазарджикъ отъ кореспонтина на „Н. Права“ г. Даскалова, въ Т.-Пазарджишкия Окрѫгъ биле извършени осемдесетъ и двѣ политически убийства и при туй всѣки день почти ни носи извѣстия за нови убийства. Увѣряватъ, че въ тукашнитѣ, Пловдивскитѣ сѫдилища имало заведено тъй сѫщо внушително число дѣла по политически убийства. Правителственния органъ „Миръ“ опровергава, наистина, числото на тия убийства въ Т.-Пазард, Окрѫгъ, но признава че има такива, само че биле не осемдесетъ и двѣ, а само шесть! Даже и тъй да бѫде, малко ли сѫ шесть политически убийства, шестъ истребления на своитѣ политически *противници* въ продължение на четери мѣсеца! Въ коя

конституционна страна е възможно подобно явление, освенъ у насъ?

Свързката между растящето беззаконие, което са започва тъкмо отъ тогава, отъ когато наивнитѣ наши граждани очакваха „свобода и законность“, и растящето число на политическитѣ убийства е несъмнѣнна. И ето жертва на владѣющето беззаконие падна такъвъ единъ рѣдъкъ въ всѣки народъ талантъ, какъвто е юмористическо-сатирическия. Жертва на беззаконието въ вжтрѣшното управление падна Алеко Константиновъ, тоя Алеко който би билъ гордость литературна въ всѣки образованъ народъ и отъ таланта на когото толкозъ много очакваше честна и интелигентна България. Честенъ, безкористенъ, извънредно скроменъ, като всѣки дѣйствителенъ талантъ, за това и постоянно бѣденъ, Алеко Константиновъ представляваше една отъ ония свѣтли личности, които сж рѣдки. Но нѣкога той е попадналъ въ такава бѣдность, че и петаче не е намиралъ въ джебѣ си, както това може да се види отъ единъ неговъ подлистникъ на нова година, помѣстенъ преди една или двѣ години въ единъ отъ столичнитѣ вѣстници. Но отъ сжщото му произведение виждаме, съ какъвъ веселъ юморъ се отнасяше къмъ своята бѣдность, която преди често трѣбва да го е посѣщавала. Пълното развитие на неговия талантъ се очакваше въ бжджще. Но злодѣйската ржка на беззаконието погуби Алека именно въ оная цвѣтующа възрасть, когато най-много якне и се развива талантътъ.

Убуйството на Алека Константиновъ е политическо убийство и не може да се разгледва като едно просто убийство. Тия, които сж устроили това убийство, насочено противъ г. Такева, не можеха да не знаятъ, че съ последнията пжтуватъ и други хора. Тѣ това много добрѣ сж знаели. И убиването съ залъ отъ засада е имало за цель всички пжтующи заедно съ г. Такева. Правитественнитѣ органи „Миръ“ и „Прогресъ“ се мжчатъ да свалятъ отговорностьта за убиването на Алека Константиновъ върху г. Такева. Казватъ, че между Радиловци и Пещерци имало умрази и карания за гора и че тия умрази и карания ги раздухвалъ ужъ Такевъ, когото Радиловци ужъ само търсели случай да го убиятъ. Искатъ да кажатъ правителственнитѣ вѣстници, че убийството на Алека Константиновъ е просто и случайно убийство. Обаче обстоятелствата, при които се извърши убийството показватъ тъкмо противното. При туй отъ

следствието, до колкото до сега е извѣстно, убийството се е ржководило отъ Радиловския кметъ, който билъ обѣщалъ на убийцитѣ 30 наполеона награда. Окончателното разследване на дѣлото ще ни покаже, да ли Радиловския кметъ е дѣйствувалъ самъ по своя инициатива или задъ гърба му се криятъ други, дѣйствителнитѣ отговорници за убийството. Едно само е несъмненно, че убийството на Алеко Константиновъ е сладствие на беззаконието, което царствува въ нашето вѫтрѣшно управление. И когато правителственнитѣ вѣстници „Миръ“ и „Прогрессъ“ държатъ по това убийство единъ езикъ, отъ който единственното заключение е, че тѣ съжаляватъ, дѣто Такевъ не билъ пронизанъ отъ куршумитѣ на убийцитѣ, като че убийството на когото и да било отъ политическитѣ си противници е нормално явление; когато тѣ съ тоя си езикъ косвенно проповѣдватъ политическитѣ убийства, като средство да се избавятъ отъ своитѣ политически противници, тогава нѣма нужда да си правимъ иллюзии за характера на убийството и за дѣйствителнитѣ побуждения на авторитѣ му.

Погубването на Алеко Константиновъ покърти сърдцата на всички мислящи българи. Цѣла България, съ исключение на убийцитѣ, искренно оплакаха незамѣнимата загуба въ лицето на Алеко Константиновъ. Социалистическа България оплака не само злодѣйски погубения талантъ и една честна сила; въ лицето на Алека-тя, навѣрно, изгуби бѫдѫщия български Де Амичисъ. Неговата честна и безкористна натура, неговата поетическа и прекрасна душа и неговия талантъ, който имаше високополезното за обществото направление — да наблюдава пороцитѣ и отрицателнитѣ страни и да ги осмѣйва съ неподражаемъ юморъ, навѣрно би го довели най-сетнѣ къмъ социалистическитѣ убеждения, къмъ социлистическия идеалъ, въ който неговата поетическа натура можеше да намѣри чистиятъ источникъ на нескончаемо поетическо вдъхновление. Но той падна отъ злодѣйски куршумъ въ най-цвѣтующата си възрасть.

Убийството на Алека Константиновъ, както и увеличаващото се число на политическитѣ убийства иматъ единъ и сѫщъ источникъ. Както видѣхме въ миналата статия, както се вижда и отъ протеста на Ново-пазарскитѣ избиратели, правителството, за да потъпчи най-свѣщенното право на гражданина, правото на свободни избори, не само употрѣблява за тая низка цель чиновницитѣ отъ общественнитѣ и държавни учреждения, но и *се проповѣдва* на населението, че за убиването на правител-

ственнитѣ противници нѣма никакво наказание, а напротивъ възнаграждение. И наистина, правителството предъ избори и подиръ тѣхъ, както видѣхме по-горѣ, насилственно сваля законоизбраннитѣ общински съвѣти и съвѣтници, безъ всѣкакви положително законни основания, и ги замѣства съ свои орѫдия, потънали въ престѫпления и замацани съ кръвь. И естественно, като съзнаватъ, че самото правителство е плодъ на беззаконието, на което тѣ сѫ биле орѫдие, съ гнусната идея въ главата, че убийства, извършени надъ политическитѣ противници на правителството сѫ не наказвани, правителственнитѣ орѫдия ставатъ толкова дързки и нахални, щото достатъчно е едно мигване, едно пошушване, едно далечно загатване отъ нѣкой „голѣмецъ“ или просто отъ извѣстенъ правителственъ партизанинъ, за да извършатъ най-голѣмитѣ злодѣяния. Радиловския кметъ устроява засада, за да убие трима правителственни противници, съзнавайки, че той е орѫдието, което на 17 Ноември е помагалъ за стѫпкването на народната воля и за утвърждението на власть на днешното правителство и че за убивание на политически противници на правителственнитѣ орѫдия, не може да бѫде наказанъ. Толкосъ повече че и правосѫдието у насъ служи на сѫщитѣ цели, на които служатъ всички учреждения. Въ статията на II книга ний показахме, какви произволи се вършатъ въ нашето правосѫдие по граждански дѣла, въ които сѫ заинтересувани „нашитѣ“. Ако такива произволи могатъ да се вършатъ по обикновеннитѣ сѫдебни дѣла, то въ политическитѣ дѣла произвола, прѣкото влияние на заинтересованитѣ е очевидно. Ний нѣма да диримъ миналитѣ дѣла. Единъ прѣсенъ фактъ много наглядно ни показва, до каква степень правосѫдието въ политическитѣ дѣла зависи отъ произвола на заинтересованитѣ правителственни орѫдия. Историята съ уволнението на члена отъ Софийския Окр. Сѫдъ г. Н. Поповъ дойде да ни покаже, че правосѫдието по политическитѣ дѣла зависи отъ единъ Морфовъ, отъ единъ инспекторъ на полицията, отъ едно правителственно орѫдие за потѫпкване на изборнитѣ и за прокарване правителственнитѣ планове въ вѫтрѣшното управление на страната. Тази история е подробно изложена отъ г. Н. Попова въ писмото му до министра на правосѫдието, помѣстено въ столичнитѣ вѣстници. Читателитѣ, които не сѫ чели това писмо, могатъ да видятъ сѫщностьта на работата по тъзи история и каква роля играе нашето правосѫдие по политичес-

китѣ процесси отъ следующитѣ редове, заети отъ статията на в. „Социалистъ“ подъ названието „Българското правосѫдие“, брой 36: „Жрецитѣ на българската Темида разиграватъ най-въумутителни комедии, които тѣ наричатъ правосѫдие. Такава една комедия е и дѣлото, заведено следъ миналогодишнитѣ общински избори противъ нѣколко личности въ София за опитване да подкосятъ драгоцѣнния животъ на г. Стоиловъ. По всѣка вѣроятность, въпросътъ е билъ да се напакости на нѣколко политически противници и за тази цель споредъ нѣкои вѣстници, полицията на нашия уменъ министръ-председатель се ухитрила да подстави нѣкого си Георги Вѫжаровъ „да открие тайната“ и да лѫжесвидетелствува. По нататъкъ работата вървѣла вече сама. Инспекторътъ на полицията, извѣстния Морфовъ билъ въ сѫдилището като у дома си. Но не само това. Едно министерско орѫдие, поради незаконнитѣ си работи по това дѣло, предизвикало членътъ при Соф. Окр. Сѫдъ г. Никола Поповъ, да си даде оставката и сега по вѣстницитѣ се печата едно писмо на послѣдния до министра на правосѫдието, дѣто се раскриватъ тайнитѣ пѫтеки, по които се гони да искаратъ обвиняемитѣ безъ друго за комплотаджии. Г. Поповъ е билъ произволно отстраненъ да не участвува по това дѣло, което старателно се криело отъ него. Сега за всѣкиго е очевидно, че каквато участь и да постигне обвиняемитѣ, въпросътъ не е за комплотаджиитѣ отъ долу, а за комплотаджиитѣ отъ горѣ, които тръгнаха вече и чрезъ устройване на искуствени комплоти да закрепяватъ своята власть. Колко е жалко днешното правосѫдие! То е още по-жалко, като се спомни, че едновременно съ ревностьта си да прекрива „честнитѣ“ работи на силнитѣ на деня, то даже не скрива, че е една проста наложница на полицията“.

Растящето беззаконие въ нашето вѫтрѣшно управление, злодѣйското погубване на Алека Константиновъ, увеличающето се число на политическитѣ убийства, най-сетне откритото на последъкъ въ Пловдивъ звѣрско убийство на една беззащитна жена, извършено отъ княжеския адютантъ съ помощьта на Пловдивския градоначалникъ и старшия отъ дворцовата полиция въ Пловдивъ, убийството отъ полицейскитѣ агенти на двама души неволни свидѣтели по звѣрското убийство на Анна Симонъ, раскрива предъ очитѣ на всички мрачната картина на вѫтрѣшното грозно политическо положение на страната. И изъ гѫрди-

тѣ на всички почти едновременно искочи тревожния въпросъ: „какво да се прави?“ Напоследъкъ всички вѣстници, съ изключение, разбира се, на правителственнитѣ органи, разискватъ тоя въпросъ. Въ идущата статия, въ свързка съ другитѣ въпроси, ще се помѫчимъ да го разъледаме и ний.

КНИЖНИНА

Какво говори науката за половата потрѣбность? — Въ кн. X и XI на сп. „Разумъ“ год. I се появи една „критика“ върху брошурата подъ горното заглавие.

Автора на тая критика, като видѣлъ, че на корицитѣ на книгата има едно обявление за списанието: „Медицинска Бесѣда“, безъ да му мисли много, обръща стрѣлитѣ си къмъ д-ръ Витановъ. Мислимъ, не е прилично да нападаме една личность за каквото и да е дѣяние, до като не сме увѣрени, че тя е неговия авторъ.

„Глупавото въ тая книга е — пише критика — че учи да се въстава противъ законитѣ на природата“. Но преди всичко нека видимъ, какви сѫ тия физиологически закони, които трѣбва да легнатъ въ основата на половата хигиена и да ли казаното въ книгата противоречи на тѣхъ.

Половата зрѣлость не настѫпва моментално. Тя се предшествува отъ единъ процессъ, който се продължава нѣколко години и който се нарича периодъ на зрѣянието. Мнозина считатъ началото на тоя периодъ за самата полова зрѣлость. Обаче това е едно голѣмо заблуждение. Началото на зрѣянието у мѫжетѣ се почва отъ 14 — 18 година, а у женитѣ — отъ 13 — 17 год. Този процессъ, почнатъ така рано, се продължава нѣколко години и се свършва у мѫжетѣ къмъ 23 — 25 г., а у женитѣ къмъ 19 — 20 година. Обаче тия цифри сѫ много еластични. Половата зрѣлость може да настѫпи по-рано и по-кѫсно, но най-обикновенното е, че тя настѫпва по-късно особенно у хора занимающи се съ усиленъ умственъ или физически трудъ.

Половитѣ сношения почнати преди зрѣлостьта истощаватъ организма, ускоряватъ развитието на половата сфера въ врѣда на другитѣ органи и по тоя начинъ тѣ спиратъ развитието на организма. Това е толкова общеприето, щото ще се ограничимъ само съ нѣколко цитати: „До настжпването на половата зрѣлость всѣкакви полови сношения дѣйствуватъ малко или много разрушително върху половата способность". (1) „За опровержение на мнението, че въздържанието при здраво състояние на човѣка, може съвсѣмъ да съсипи страститѣ, да развие въ него неестественно само удовлетворение и да разруши живота, ще приведемъ след. факти:

1). Въ много крепостни войскови квартири, расхвърлени по разни части на Руссия, стотини и хиляди хора живѣятъ съ години, безъ да удовлетворяватъ страститѣ си и отъ това нѣма никаква вреда за здравието имъ.

2) Хора, които сж били затворени по нѣколко години, сж запазили здрави половитѣ си органи, следъ туй сж се оженили и сж имали дѣца".(2)

Когато въ 1887 година сжюза на общественната нравственность въ Норвегия е попиталъ писменно медицинския факултетъ въ Християния, да ли половото въздържание не противоречи на хигиената, то всичкитѣ профессори единодушно сж отговорили, че тѣ не знаятъ ни една болѣсть, която да произлиза отъ въздържанието.

„Ний сме убедени, че младежътъ, който се въздържа до брака, постжпва съгласно изискванията не само на етиката, но и на хигиената". (3) А бракътъ трѣбва да се сключава, когато настъпи половата зрѣлость. „Въобще ергена не трѣбва да встжпва въ бракъ по-младъ отъ 25 години, а момата—20 г., само въ това време тѣ и двамата достигатъ такова умствено развитие, такава тѣлесна сила, щото могатъ спокойно да срѣщнатъ грижитѣ и трудоветѣ, лишенията и примеждията, които сж нераздѣлни отъ брака".(4)

---

1) Проф. Гаммондъ: „Половое безсилие у мужчинъ", стр. 103.

2) Д. Д. Ахшарумовъ: Современний взглядъ на санитарное значение домовъ терпимости", стр. 69.

3) Д-ръ Корнигъ: „Гигиена цѣломудрия". стр. 40.

4) К. Рекламъ: „Популярна хигиена". стр. 276.

Така щото физиологическитѣ изследвания откриватъ основния законъ на половата хигиена, който гласи, че полovитѣ сношения преди зрѣлостьта сж врѣдни за здравието, че „половата, умственната и физическа дѣятелность иматъ единъ общъ запасъ отъ енергия въ человѣческия организмъ, че харчението на тоя запасъ за проявяването на другата“,[5] че, най послѣ, половата зрѣлость настжпва за мжжа около 25-та, а за жената около 20-та година.

Това е установила науката и това се расправя въ книгата: „Какво говори науката за половата потрѣбность“?, която не учи, че трѣбва да нарушаваме природнитѣ закони, но, напротивъ, съвѣтва да живѣемъ споредъ тѣхъ.

„Трѣбвало би да се съвѣтва, казва критика, щото прѣди 16 — годишната възрасть да не се дразнятъ половитѣ органи“. . . , а какво да се прави следъ 16-та година, тоя г-нъ критикъ не казва, но то се разбира: ползването съ услугитѣ на продажната любовъ следъ тая възрасть (16 г.) е простимо. Е, моля ви се, това не е ли проповѣдване на развратъ, който и безъ всѣкакво прямо насърдчение е взелъ доста широки размѣри? Не е ли това игнорирание на най-елементарнитѣ физиологическитѣ закони? Всичкитѣ предстявители на медицинската наука осжждатъ подобна проповѣдъ. Всѣки интелигентенъ человѣкъ, а не само „монаситѣ и монахинитѣ“ трѣбва да се въздържатъ отъ полови сношения до зрѣлостьта и цельта на книгата е да убѣди въ това нашата съзнателна младежь. Взглядоветѣ, които се прокарватъ въ нея не сж на „нѣкои идиоти съ попски мировъзрѣния“, а сж взглядове на най първитѣ представители на медицинската наука.

Сега да дойдемъ на другъ въпросъ: полезно ли е въздържанието следъ зрѣлостьта? — На това ний смѣло отговаряме: не!

„Може ли лѣкаря, който се отнася разумно къмъ изучването на органическия животъ, да каже, че за человѣка, който е достигналъ пълния периодъ на зрѣлостьта (к. н.), половата потрѣбность не съставлява физиологическа потрѣбность, нарушението на която не може да остане безнаказано, а прищевка, удовлетворението или подавлението на

---

5) „Медицински Сборникъ“ година I стр. 411.

която нѣма никакво значение?“(6) — „Понятията за здравието съдържа въ себе си пълното и правилното удовлетворение на всичкитѣ человѣчески потрѣбности — ето цельта, която трѣбва да има хигиената, а не насилственното задържание на една отъ най-важнитѣ функции на организма, каквато е половата дѣятелность. Проповѣдьта за доброволно подавление на каквото и да би било отправление, въ угода на идеята, е достояние на фанатицитѣ, сектантитѣ и прѣмо противоречи на хигиената“.(7) Ясно е, че следъ зрѣлостьта половата потрѣбность трѣбва да се удовлетворява, което е казано въ преведената отъ насъ книга: „Половото въздържание следъ зрѣлостьта е несъгласно съ природнитѣ закони: половата потрѣбность трѣбва да се удовлетори“.(8) Следъ тоя цитатъ, взетъ отъ самата книга, трѣбва да се засрами, г-нъ Владикинъ, за нахалностьта съ която заявява, че: „това книжле или дрипа, главно препоржчва (к. н.) половото въздържание даже и до гробъ“. Ний мислимъ, че единъ разуменъ и безпристрастенъ критикъ никога нѣма да приписва на разглеждаемата книга възглядове, които тя не притежава. Да нападашъ една книга за възглядове, които сж продуктъ на твоята мозъчна дѣятелность, е сжщото като да съборяшъ една книжна кула, която самъ си градилъ и секретитѣ на която знаешъ. Това сабаряние произвежда голѣмъ ефектъ на глупцитѣ, но то не е друго освѣнъ гьозъ-бояджалъкъ, защото сжщинската кула си остава неповрѣдима.

Сега да поговоримъ за проституцията.

Казахме, че следъ настжпването на половата зрѣлость половата потрѣбность трѣбва да се удовлетвори. Това е единъ отъ законитѣ на физиологията. И най естественния пжть за удовлетворението на тая потрѣбность е сключването на бракъ, но извѣстно е, че въ днешното капиталистическо общество, гдѣто не всѣки се ползува съ плодоветѣ на своя трудъ, възможностьта за встжпване въ бракъ става по-рѣдка. Колкото повече занаятитѣ пропадатъ и занаятчитѣ затварятъ своитѣ дюкенчета, колкото повече селенитѣ сж принудени да напущатъ бащинитѣ си стрѣхи, рала и ниви и

---

6) В. М. Тарновский: „Проституция и аболиционизмъ“, ст. 56

7) Тамъ стр. 57.

8) „Какво говори науката за половата потрѣбность?“ стр. 60

отиватъ да работятъ по градскитѣ улици и работилници, колкото повече се увеличава крѫга на сиромаситѣ, толкова по-голѣмо число хора изгубватъ надеждата за встѫпване въ бракъ и търсятъ удовлетворение на своята потрѣбность въ публичнитѣ домове. Това удовлетворение е придружено съ много нравственни и физически опасности, но при все това то се практикува и е неизбѣжно за съвременното общество.

Много личности, които се приготовляватъ за заеманието на различни държавни длъжности, престояватъ много години по училищнитѣ скамейки, за да получатъ нуждната диплома и свършватъ почти въ време на половата си зрѣлость. Тѣ нѣматъ възможность да се оженятъ веднага следъ свършването на учението си, а чакатъ нѣколко години, за да си осигурятъ материалното положение. Така щото, и умственната аристокрация въ днешното общество нѣма възможность да встѫпва на време въ бракъ, а търси удовлетворението на своята полова потрѣбность въ проституционния пазарь. Само тия отъ селенитѣ, които още се крепятъ, като дребни собственици, встѫпватъ рано въ бракъ, защото въ доведената невѣста, тѣ виждатъ единъ работникъ.

Проституцията подъ различни форми е сѫществувала въ различни времена, но днесь тя се намира въ върха на своето развитие. При капиталистическата наредба тя цъвти и нея я считатъ като едно необходимо учреждение. Публичнитѣ жени се считатъ като жреци, които отърваватъ отъ порокъ цѣлото общество. Английския историкъ Лекки казва „Проституцията е виши типъ на разврата, нъ въ сѫщо време тя е християнска защита на добродѣтелта, безъ нея би се зачернила честьта на безчисленно множество семейства . . . . . Да, това паднало и изродено сѫщество удовлетворява ония страсти, които инъкъ би напълнили цѣлия свѣтъ съ позоръ и скрѣбь . . . . . „ (*) Днешното общество при всичко, че признава проституцията като единъ институтъ на разврата, не може да се раздѣли съ нея: тя е негова галена рожба. „Така проституцията става едно общественно учреждение, каквото сѫ полицията, постоянната войска, черквата и господарството. Унищожението на проституцията за съвременното общество е единъ свинксъ, на което то не може

*) Проф. С. Риббингъ: Половая гигиена и ея нравственния послѣдствия. стр. 141

до отгадай загадкитѣ. Нашето общество, което тъй се гордей съ своята „нравственность“, съ своята „религиозность“, съ своята цивилизация и умственното си развитие, трѣбва да търпи, когато растройството и развалата раскъсватъ тѣлото му“. (*) Щомъ обществото не може да се прости съ проституцията, то почва да я величае, обаче нейнитѣ злини сж толкова голѣми, щото не могатъ да се прикриятъ и оправдаятъ съ 2-3 фрази.

Най-очевидната злина е, че проституционния пазаръ е едно огнище на венерическитѣ болѣсти и неговитѣ посетители рискуватъ да се зарязатъ рано или късно. Наивнитѣ хора, като нашия критикъ, мислятъ, че като „се тури строгъ медицински надзоръ надъ публичнитѣ и полицията строго да прослѣдва скришнитѣ, ето ви че и венерическитѣ болѣсти ще изчезнатъ “. (*) Първо и първо медицинския надзоръ, колкото и да е строгъ, не може да гарантира посетителитѣ на публичнитѣ домове или „вълцитѣ“, както ги нарича нашия критикъ, отъ заразяване, защото:

I). Не могатъ да се открииатъ всичкитѣ болни жени. Фактитѣ показватъ, че распознаването на подострата и хронична форма на трипера у женитѣ на основание само на едни клинически признаци е много трудно, а по нѣкога и не възможно. Още по трудно е откриването трипера у проститутки-тѣ, защото тукъ трѣбва да се справимъ съ нови обстоятелства — умѣенпето на проститутките да скриватъ твърдѣ искусно даже сравнително силната форма на трипера, благодарение на исчистването на секрециитѣ, на спринцованията, вършепп преди самото лѣкарско преглеждание. Съ тѣзи обстоятелства трѣбва, главно, да се обясни дибития отъ английската статистика и на пръвъ пжть непонятенъ фактъ, че лѣкарското преглеждание влияе по единъ забелѣжителепъ начинъ върху намалението числото намфилистицитѣ, нъ въ сжщото време оставя безъ всѣкакво влияние на болнитѣ отъ триперъ“ *) Сжщо изследването на Neisser — а заедно съ асистентитѣ му върху проститутките въ Бреславъ презъ 1888 г. доказа, че 40% отъ проститутките които сж се считали за здрави, страдали отъ триперъ. Всичкитѣ медици заявяватъ, че сегашното преглеждание не е удовлетворителпо и за това „най-вѣрното

*) А. Бебелъ. „Жената и социализма“. стр. 147 и 150
*) „Разумъ“ год. I, книга X и XI
*) „Медицинское Обозрѣние“ 1896 г. стр. 995

предпазително средство противъ заразяването съ триперъ се състои въ въздържанисто отъ полови сношения съ развратни болни жени. Но за много млади хора това става едно благопожелание, което не се испълнява".(13)

За да бѫде лѣкарското преглеждение сигурно, то трѣбва да бѫде микроскопическо и за това Niesser въ X международенъ медицински конгрессъ заявява, че „употребявания въ сегашно време способъ за изследване проституткитѣ, трѣбва да се допълни съ въвеждането на микроскопическото изследване върху отдѣлението на половитѣ части".(14) И така ний виждаме, че сегашното медицинско преглеждане на проституткитѣ е една комедия, отъ която се ползватъ само актьоритѣ.

II. За да бѫдемъ гарантирани, че проститутката остава здрава следъ нѣколко полови сношения подиръ лѣкарско преглеждане, то трѣбва да се преглеждатъ всички мѫжье, които отиватъ при неа. Това трѣбва да се веде часъ по-скоро, инъкъ преглеждането нѣма никаква смисъль. Защо да се преглеждатъ само женитѣ, а мѫжетѣ да се оставятъ свободни? Нима първий привилегированъ мѫжъ нѣма да зарази проститутката съ сифилисъ или триперъ, когото тя ще подарява на всички последующи „вълци", чакъ до второто, а даже и до третото преглеждане? За да се избѣгне това, трѣбва или да се преглежда проститутката следъ всѣко сношение, което ще бѫде едно дебѣло лицемѣрие и една лѫжлива гаранция, защото веднага следъ сношението нищо особенно не се забелѣзва или пъкъ, което е по съответствующе, трѣбва да се преглежда всѣки мѫжъ преди да отиде при проститутката. Но за да бѫде това преглеждание сигурно, трѣбва да става съ микроскопъ въ рѫка, защото само по тоя начинъ могатъ да се познаятъ нѣкои форми на трипера, като напр. хроническия триперъ въ предната часть на пикочния каналъ. Съ една дума, ако иска буржуазното общество да гарантира здравието на ония „вълци", които посѣщаватъ публичнитѣ домове, то трѣбва при всѣки публиченъ домъ да отвори по една лаборатория, въ която 10—15 доктори постоянно да изследватъ микроскопически пикочьта на всѣки мущерия. Ето каква трѣбва да бѫде регламентацията

---

13) Д-ръ Г. Ейхгорсъ. Руководство къ частной паталогий и терапий", томъ 5, стр. 590.

14) „Мед. Обозрение". 1896 г. стр. 967.

на проституцията, а такава, каквато е днесъ, тя не служи за друго освѣнъ да насърдчава младежитѣ къмъ развратъ, като имъ казва: „заповѣдайте, господа! удовлетворявайте страститѣ си още отъ 16 годишната си възрасть, защото въздържанието е врѣдно и проповѣдницитѣ на това въздържание сж „идиоти съ попски мировъзрѣния“ и тѣхнитѣ съвѣти сж само за „монаситѣ и монахинитѣ.“ Елате, млади хора, половото сношение ще ви направи бодри, ще ви вдъхнови! Насладете се отъ хубоститѣ на Венера, пийте отъ нектара на живота! Лжа е, че ще се заразите съ нѣкоя болѣсть, защото държавата, общината и самитѣ проститутки подържатъ доктори, които се грижатъ за здравието на „златната младежъ“. Сега сте млади, не пропущайте случая, защото младостьта хвърчи!“ И така лѣкарския надзоръ не е и никога нѣма да бжде такъвъ, какъвто трѣбва, пъкъ и да бжде той не може съвършенно да гарантира посетителитѣ на публичнитѣ домове отъ заразяване. Лѣкарския надзоръ не може да прекрати распространението на венерическитѣ болѣсти посредствомъ проституцията, а служи само като насърдчение на младежьта къмъ разврать. Проституционния пазарь е билъ, е и ще бжде едно огнище за распространението на тия болѣсти, до когато проституцията не изчезне съвършенно.

Да говоримъ ли за материалнитѣ врѣди, които принася Венера, която често е съпжтница на Бахуса? Ний считаме за излишно да говоримъ върху това, което всѣки знае и вижда.

Нека видимъ моралната страна на проституцията, която цъвти при капиталистическата наредба, която (наредба), посредствомъ отниманието хлѣба на бѣднитѣ семейства, хвърля дъщеритѣ имъ въ публичнитѣ домове и после се наслаждава отъ тѣхнитѣ страдания, като казва на работницитѣ: „Вий не можите да се ожените, но то нищо не значи: ний ви отваряме публични домове, нашитѣ доктори се грижатъ за здравието на проституткитѣ и вий трѣбва да сте доволни въ това отношение; пъкъ и защо да се жените, когато гледанието на семейство е мастрафлия работа? Прочее, идете въ публичния домъ, наслаждавайте се и бжадете доволни!“ По тоя начинъ съвременното общество праща своитѣ членове въ публичния домъ, гдѣто за нѣколко лева тѣ иматъ на расположение една нещастница. Тѣ навикватъ да оцѣняватъ жената съ пари и не могатъ да почувстватъ оная идеална и гореща любовъ, която може да кипи само въ гжрдитѣ на цѣломждрений младежь. За мжжетѣ, които

още до встжпването си въ бракъ сѫ посещавали публичнитѣ домове, жената не е друго освѣнъ вещь, която служи за удовлетворение на страститѣ имъ, и брака за тѣхъ не е друго нищо освѣнъ една търговска смѣтка: чрезъ него тѣ искатъ или да поправятъ лошото си финанциално положение, или пъкъ искатъ да иматъ една жена, която постоянно да бжде на разположението имъ само за едно парче хлѣбъ. На нея тѣ гледатъ, както и на проститутката: намѣсто да й плащатъ, тѣ я хранятъ. При такъвъ взгледъ отъ страна на мжжа, възможенъ ли е щастливъ семеенъ животъ? Поведението на такъвъ развратенъ мжжъ не унижава ли человѣческото достойнство на жената? Да, проституцията възпитава по такъвъ начинъ своитѣ поклонници, щото за тѣхъ, въобще, не е възможенъ щастливъ семеенъ животъ въ бждще.

Явно е, че проституцията подкопава физическото, моралното и материалното състояние на личностьта и семейството, но тя пакъ се подържа и даже има хора до толкова убѣдени въ нейната полезность, щото насъ никакъ не ни очуди, когато единъ отъ тѣхъ ни каза: „споредъ менъ, интелигентенъ человѣкъ е длъженъ да посещава публичнитѣ домове“.

Кога ще изчезне това унизително купуване и продаване на человѣческото тѣло? Кога ще изчезне това робство, на което сѫ подложени извѣстна часть жени? Робство, което е най-позорно отъ всичкитѣ сжществующи до сега видове на робството. Това зло, причинитѣ на което се криятъ дълбоко въ днешнитѣ економически отношения на хората, не може да се унищожи съ една проповѣдь и не е това цельта на нашата книга. (*)

Борбата противъ проституцията се е почнала отдавна въ Европа и свиканитѣ за тази цель въ Женева, Хага и Генуа конгреси сѫ взели различни рѣшения, приложението на които нѣма да даде никакъвъ резултатъ, защото тѣ не се докосватъ до основнитѣ причини на проституцията. Проституцията се явява за извѣстна часть отъ населението най удобната форма за удовлетворението на половата потрѣбность при сегашнитѣ условия на живота. За туй като искаме да влияеме върху нея, ний трѣбва тъй или инакъ да измѣнимъ тия условия, а не безплод-

---

*) Върху проституцията ний ще поговоримъ по-обстоятелственно въ единъ отъ бждщитѣ номери на библиотеката „здравие“

но да се стараемъ да унищожимъ тѣхното крайно проявление, което е неизбѣжно.

Борбата противъ проституцията трѣбва да бѫде сѫщевременно борба противъ онія условия, неизбѣженъ резултатъ на които тя се явява. Най-голѣмия врагъ на проституцията е оная часть отъ народа, която работи за унищожението на сѫществующата експлоатация и сиромашия, която работи за икономическата независимость на личностьта безъ разлика на полъ и която насочва своитѣ удари противъ главната причина на всичкитѣ съвременни злини: капитализма. Самото съществуване на социалъ-демокрацията проституцията ще бѫде запратена въ архивитѣ на Историята.

Salus

„ЦВѢТЪ“, научно-литературно списание за млади, кн. III, г. I, излиза въ нач. на всѣки мѣсецъ (осв. Юлий и Августъ); редактрати Н. Мачовъ и Г. Х. Боневъ.

Съ спиране на доста грижливо редактираното ученическо списание „Изворъ“, дохожда горното, което, като че ли се мѫчи да замѣсти първото. Програмата на спис. „Изворъ“ бѣ насочена за младежи отъ първитѣ классове на гимазиитѣ — до IV-й классъ, и тъзи программа умѣло се испълняваше. Каква цель гони разглеждваното отъ насъ спис. „Цвѣтъ“? Ако земете на ржцѣ това последньото, то вий на първата му корица ще прочитете следующия етикетъ: „Цвѣтъ“, научно-лит-но списание за млади“. За млади? Колко неопредѣлено понятие, или, подобрѣ казано, понятие, което обьема всички възрасти до зрѣлата, па и още нѣщо. На-да-ли по-широка программа може да има, споредъ подчъртаната дума! Но отъ тукъ вий ще заключите, че, или редакцията иска да бѫде широко полезна, което е трудно и даже неумѣло, или пъкъ, че тя необмислено е турила горния етикетъ. Ала широтата на първото понятие ще се ограничи, ако прочетете етикета, съвсѣмъ промѣненъ, на последнята корица на списанието. Вий ще намѣрите следующето: „Цвѣтъ, научно-лит-но списание за младежи и отъ двата пола“. Е добрѣ, тукъ вече вий ясно виждате, поч. читатели,

че не е същото нѣщо. Ако се каже м л а д и, азъ разбирамъ съ тъзи дума и д ѣ ц а, и м л а д е ж и, и още даже хора, разбира се, не стари; а ако се каже м л а д е ж и, азъ не разбирамъ и д ѣ ц а. Иначи, първото понятие е съ по-широкъ обемъ отъ второто. Да, това на първъ погледъ би ви накарало да мислите, че редакцията нѣма строго насочена посока, ясно опредѣлена цель на програмата. Тя иска да удовлетвори и дѣца (считайте ги отъ III-то, IV-то отдѣление и I, II классове) и младежи (уч. отъ III и IV классове)*. Сичко туй ще стане поятно, ако разгледаме съдържанието на горната трета книжка отъ „Цвѣтъ“. Ще бѫда кратъкъ.

П о е з и я т а, преди сичко, въ списанието „Цвѣтъ“ е за дѣца. Първото стихотворение отъ г. А. Узунова, „Съвѣтъ“, почва тъй:

„Дѣца! обичайте миртъ въ полята,
Въ долинитѣ, дѣ ручайката пѣй;
. . . . . .

Самото стихотворение иска да вдъхне въ дѣцата обичъ къмъ самата природа и намирание утѣха въ нея, въ минути на жизненна умора. Добрѣ. Но то̀ свършва малко философски, загадъчно, та трѣбва не дѣте, а сериозенъ човѣкъ да го разбере. Би трѣбвало да му се даде по-простичка форма (последнитѣ два куплета), за да бѫде разбрано отъ всѣко дѣте.

Второто стихотворение е отъ г. Церковски. То е даже за дѣца! Колко за външната си форма, това стих., съ народенъ мотивъ, е превъсходно, но по мисъль — то е долно, малко тенденциозно. Поезията не се състои въ добритѣ ритми. Ако съ поезията, отъ една страна, се облагородяватъ естетическитѣ чувства у човѣка, то не трѣбва да забравяме и добрата мисъль, която тя би трѣбвало винаги да ни изразява. Нека хубавата форма е отпечатъкъ и на възвишена мисъль. А на туй трѣбва да се внимава повече тамъ, когато има нужда да се облагородяватъ чувствата у дѣцата.

Това за поезията на спис. „Цвѣтъ“; тя е неудовлетворителна.

Д в ѣ д у м и з а р а з к а з и т ѣ. Разказа: „Козата на г. Сегинъ“, отъ А. Доде, е гладко преведенъ. Чете се легко. Той

*) Зимамъ тъзи мѣрка, защото тѣзи ученици съ болшинството отъ читателитѣ на списанието.

е тоже за дѣца. Обаче и тукъ, за жалость, не трѣбва да търсимъ голѣма тенденциозность. Ако този разказъ се чете отъ единъ възрастенъ човѣкъ и отъ едно дѣте отъ III — IV отдѣление, и на двамата той би направилъ удоволствие, но по мисъль расказа би задоволилъ само първия.

Следва после: „Нѣколко дена въ Брусса и околностьта ѝ", отъ Н. Н. Този разказъ, макаръ че д о н е й д е е добрѣ написанъ, не заслужава да бѫде помѣстенъ въ едно д ѣ т с к о или м л а д е ж с к о списание: първо, че ползата отъ него е абсолютно малка и второ, по наше мнение, по-добрѣ би било редакцията да избира за печатание пѫтешествия изъ самото ни отечество, отколкото — за Брусса. По такъвъ начинъ младия читатель ще пѫтишествува сѫщо изъ доста хубавото ни отечество, а въ такъвъ случай, ще се упознае горѣ-долу и съ Географията на своята родина. Доста е, щото този разказъ да бѫде предаденъ въ една изящна форма, като зачеква още нравитѣ, обичаитѣ и пр., колкото разнообразни сѫ у насъ. Ползата, прочее, ще бѫде много по-голѣма.

Освенъ туй, въ „Пѫт. до Брусса"... вий ще срещнете на нѣкои мѣста доста реакционни мисли — нѣща недостойни да влѣзатъ въ главата на едно дѣте или младежъ. Напр. на стр. 88 г. Н. Н., възхитенъ отъ морската стихия, вика:

„Веднага си припомнихъ библейскитѣ думи: И р а з д ѣ л и Б о г ъ в о д а т а о т ъ с у ш а т а. Н а и с т и н а, г р а м а д н а р а б о т а, и з в ъ р ш е н а с а м о с ъ в с е м о г ѫ щ е т о Б о ж и е С л о в о"(!) . . . . . Още:

„Съ любопитство се взирахъ въ разнитѣ сложни машини на парахода. Само въ морето разбирашъ най-ясно, до колко човѣкъ е напредналъ (!?); чудишъ се и благоговѣешъ(?) предъ Гения на Колумбъ". Чудна работа, само въ морето се виждалъ „най-ясно" гения на человѣка! Па и защо, следъ туй, г. Н. Н. благоговѣе предъ гения на Колумба? Иди, му се разбери! Да не мислите, че Колумбъ е изобретатель на паровата машина? Ей Богу, едно дѣте на първата стѫпка пада въ заблуждение отъ вашитѣ мѫдрувания. . . . . И още:

„Азъ скокнахъ отъ бричката, притекохъ се до едно маслинево дърво край пѫтя и откъснахъ едно клонче . . . Читателитѣ си спомнѫтъ(!), че прѣзъ потопа, когато дъждоветѣ п р ѣ с т а, п а х а ѫ, дѣдо Ной повѣрно и с п р а т и изъ ковчега гълъба *по земята. Птичето* се в ъ р н а и н о с е ш е въ устата си прѣ-

сно маслинево клонче“ (както г. Н. Н. къмъ бричката). Отъ цитираното читателитѣ виждатъ, че г. Н. Н. не само, че е написалъ нѣколко глупости, нъ и употрѣбението на времената искривилъ: „прѣстанахѫ“, „испрати“, „се върнѫ“, „носеше“ и пр. Ако той е билъ съвременникъ на дѣдо Ной—то е другъ въпросъ.

Но защо още г. автора употрѣбява думи като „плѣшива“, „платани“? Ако той ги знае, да-ли всичкитѣ му читатели ги разбиратъ? Поне обясненията имъ да имаше.

Къмъ приведенитѣ горѣ нѣколко „библейски“ фрази, позволете ми една дума да кажа. Азъ мисля, че задачата на единъ какъвъ да е писатель, а още повече онзи, който има за цель да бѫде въспитатель, на най-после всѣки человѣкъ—задача е, казвамъ, сѣкиму, да говори винаги отъ името на свещенната дѣйствителность, реалность, а не отъ името на нѣкакви си „священи библейски глупости“. Ако вий, г. г. редактори, имате за цель да облагородявате и ржководите дѣйствително дѣцата или младежьта, отбѣгвайте да пишите всичко онова, което би породило една аномалия, хаосъ, тъмнина въ всѣка млада душа: не туряйте въ стълкновение разума съ глупостьта, говорѣте винаги за реалната истина, защото тя е истинския факелъ на разума . . . . .

Следъ туй още следва да спомѣнемъ за „Славейчето“, отъ C. Delon, разказъ, преведенъ отъ Н. Т. Бракалова. Превода е гладакъ. Въ повѣствователна, художественна форма се описва живота и способноститѣ на Славея. Този расказъ е достоянне само за дѣца.

Прочее, както виждатъ читателитѣ, посоченитѣ произведения с ѫ з а д ѣ ц а отъ III-то IV-то отдѣления и I, II классове. До тука, следователно, списанието има за цель да служи на дѣтската душа, а не, значи, и на младежи, и до колко испълва първата си роля—видѣхме.

Втората, научна часть, обаче, се рѣзко различава отъ първата, по своята намислена цель. Тя не е достояние за дѣца, а вече за младежи отъ по-горни классове III, IV, и не повече. Първата статия отъ тоя отдѣлъ е „ч е т е н и е т о“ отъ г. Х. Налиевъ. Тази тъй сериозна тема, е изработена така, че тя не може прине очакваната полза ни даже на единъ гимназистъ. Тя е недостатъчна развита; мислитѣ като да сѫ к ъ р п е н и една следъ друга, тѣ сѫ много общи, доста отвлечено предадени

вследствие на туй, при исчитанието имъ малко остава разбрано. Ако г. автора разширено обяснеше, какво трѣбва да се чете въ достѫпна форма, тогазъ темата щѣше да бѫде много по-полезна. На край ще кажемъ, че и редакцията, и автора трѣбваше да се съобрази, за кого има да пише, а редакцията тоже—каква программа трѣбва да съблюдава за списанието си. Статията на г. Увалиева, макаръ и съ добри мисли, първо не е достойна по въпроса на стила си за дѣца (а отъ материала въ първата часть на списанието ний разбрахме, че това последньото служи да удовлетвори дѣтскитѣ духовни нужди), съ каквито претенци е сп. „Цвѣтъ“ въ втората си часть: да ползува младежьта.

Следватъ, следъ туй, статиитѣ: „Климата на Европа“ — доста полезна; „Изъ нравственна философия“ доста поучителна; Отдѣла хигиена тоже. Тукъ струва да признаемъ, че научния отдѣлъ е доста удовлетворителенъ. Не ще бѫде злѣ редакцията да обяснява нѣкои чужди думи и научни термини! каквито на много мѣста се срѣщатъ въ този органъ.

Отдѣла „Народни Умотворения“ би билъ доста полезенъ, ако се правеше по-строгъ изборъ на материала. Такива мистериозни приказки, като „Правда и Кривда“ би било добрѣ да се отбѣгватъ. Послѣ, гатанкитѣ нека не се отгадаватъ, а да се оставя на четцитѣ на сп. „Цвѣтъ“ сами да правятъ това.

Прочее, читателитѣ видѣха, че въ сп. „Цвѣтъ“ нѣма едно точно и строго направление. Ний видѣхме една часть — I-та отъ него, която може да бѫде полезна само на дѣца отъ III-то и IV-то отдѣления, а II-та часть недостѫпна съвсѣмъ на такива като първитѣ четци, а малко достѫпна, като за младежи отъ III, IV, V классове. Ако сѫдите по I-та часть, вий ще вземете сп. „Цвѣтъ“ за дѣтско—но това би било глупаво, при сѫществуванието на извѣстнитѣ вече дѣтски списания; ако пъкъ сѫдите по II-та му часть, ще го вземете за младежско списание, което иска и по-подготвени сили. Какво разбирате отъ това? Тогазъ, ако редакцията иска да бѫде напълно и повече полезна на младежьта, тя трѣбва да си опредѣли една ясна и строго начъртана программа; тя трѣбва:

1) да усили I-та часть (поезията и белетристиката) на списанието си съ по-сериозно четиво;

2) да подобри тоже II-та, научната часть.

Стихотворенията, расказитѣ, биографиитѣ, пѫтишествията и пр. нека бѫдатъ тъй отбрани, че да може единъ младежъ да усѣти доста тѣхното влияние върху душата си: тѣ да оставятъ въ него печатъ; печатъ, нъ благородителенъ, такъвъ, който би билъ пълно средство за образуването на благородни и възвишени характери. Епохата, г. г. редактори, която преживѣваме, предизвиква нови материални и морални нужди; а тия послѣдни нужди на младежьта вий трѣбва да схванете и съ съотвѣтствующата храна да храните тъзи сѫщата младежь. Така вий ще имъ дадете истинското упѫтване. Иначе вий ще бѫдите безполезни и даже врѣдни въ дѣятелностьта си.

Вмѣсто често редакцията да помѣства преводни или оригинални глупости, мисля, че добро би направила, ако вземеше да предаде на своитѣ читатели нѣколко отъ чудесно хубавитѣ раскази на Едмонда Амичиса: „Дневника на единъ ученикъ“, — преведена на български. Тамъ има такива приятни, възвишени психологически сцени, между ученици и учители, щото, увѣрени сме, ще иматъ голѣмо влияние върху четцитѣ на сп. „Цвѣтъ“ —това мнение даваме, защото сме убѣдени, че читателитѣ на списанието сѫ почти всички ученици, а сценитѣ въ „Дневника на единъ ученикъ“ сѫ изъ ученическия животъ.

И, освѣнъ туй, редакцията, която списва научния и другитѣ отдѣли трѣбва да ги списватъ тъй, че тѣ да служатъ за разширение на онния знания на младежитѣ, които тѣ получватъ стѣснено въ училището—тогава то ще дойде да замѣсти напълно „Иворъ“.

И ще свърша съ етикета на списанието. Вмѣсто да се зове... „Списание за млади“ нека се каже: „Цвѣтъ, научно-литературно списание за младежи“—само туй; защото, мислимъ, има разлика между „млади“ и „младежи“.

Трудна е задачата, която г. г. редакторитѣ на сп. „Цвѣтъ“ сѫ предприели, но като такава, тя ще бѫде безцѣнна, ако се испълнеше въ точъ проектираната цель.

Ст. Максимовъ

Постжпиха въ редакцията следующитѣ нови книги:

Происхождение на брака и семейството отъ Карлъ Кауцски, превелъ отъ русски Г. Б. цѣна 60 ст. Варна 1897.

Втора Пелагичева защита предъ съда. Преводъ отъ сърбски. Стара-Загора 1897 цѣна 15 ст.

Унииятско движение по черковния въпросъ отъ Д-ръ Мирковичъ Сливенъ 1897 цѣна 40 ст.

Вредата отъ нелѣкуване на женскитѣ болести (клинически впечатленно). Научно популяренъ очеркъ отъ Д-ръ Ст. Г. Тончевъ. Ст. Загора 1897, цѣна 70 стот.

Юридически прѣгледъ. Год. V кн. XI за Юйний Пловдивъ 1897.

Сбирка стихотворения отъ Хр. Д. Максимовъ. Плвдивъ 1897, цѣна 1 л. 20 ст.

Кое е най доброто поведение? Отъ Д. Благоевъ. Пазарджикъ 1897 цѣна 15 ст.

Учитель педагогическо научно списани гоо. IV кн. IX Пловдивъ 1897.

Жертва на брачень гнетъ, отъ една свидѣтелка по дѣлото. Варна 1897 цѣна 20 ст.

Медицинска бесѣда год. III, кн. III Видинъ 1897

Заклинанието на с. Мечка (епизодъ изъ средногорското въстание, отъ Ст. Костурковъ. Т. Пазарджикъ 1897 цѣна 20 ст.

Борбата на англиискитѣ работници за свобода (чартиското движение) отъ Б. Кричевски. Превелъ втъ русски Г. Б. цѣна 30 ст. Варна 1867.

Свободни пѣсни и стихотворения отъ В. Бодринъ. Луковитъ 1897 цѣна 50 ст.

Исторически материализмъ три популярно-научни статии отъ М. Туганъ-Барановски и С. Ушаковъ. превелъ отъ русски Г. Б. цѣна 60 ст. Варна 1897.

Учението на Дарвина отъ К. Тимирязовъ цѣна 1.70 л. Варна 1897.

Отчетъ на Н. Т. Цановъ—Видински народ. представитель по дѣятелностьта на IX-то обикновенно Народно Събрание, въ I-та му редовна сессия. Видинъ 1897.

На 4-й того въ Женева следъ тѣжко болѣдуване отъ охтика се помина

ГАВРИЛЪ БАЛАМЕЗОВЪ,

Искрецкия училищенъ инспекторъ, извѣстния на читающата наша интелигенция публицистъ. Покойния бѣше единъ отъ главнитѣ инициатори за сливанието на в. в. „Правдина“ и „Лъча“ въ единъ вѣстникъ и за основаванието на в. „Прогрессъ“, което въ своето време принесе грамадна полза за политическото развитие на страната. Високото значение, което бѣше изведнъжъ заелъ тоя вѣстникъ въ Стамболово време, длъжеше го главно на участието на покойния Гаврилъ Баламезовъ, заедно съ нѣкои наши другари. Извѣстнитѣ му статии противъ тогавашната тирания изведнъжъ създадоха голѣмата популярность на тоя вѣстникъ тогава. Гаврилъ Баламезовъ прочее, взималъ, както и другитѣ сътрудници живо участие въ него до тогава, догдѣто „Прогрессъ“ не бѣше попадналъ въ ржцѣтѣ на тия, които и днесъ го владѣятъ.

Покойния Гаврилъ Баламезовъ следъ 18-й Май 1894 година е билъ единъ отъ редакторитѣ на в. „Свободно Слово“. Но щомъ видѣ, че надеждитѣ му, които възлагаше на новото положение, отъ което очакваше законно управление, свобода и правда, се разбиватъ, той се дръпна и отъ тоя вѣстникъ и захвана да пише въ сп. „Мисъль“ подъ псевд. „Не Нашъ“. Неговитѣ статии подъ названието „вжтрѣшни работи“ бѣха единственнитѣ статии, които съживяваха това списание. Усилванието на болѣстьта му скоро, обаче, го принуди да се откаже и отъ участието въ „Мисъль“, като не губѣше надежда да се поправи и отново да захване своята полезна дѣятелность за нашето общество.

Отъ началото на пролѣтьта болѣстьта му се усили толкосъ, че по настоителнитѣ съвѣти на приятелитѣ му, той замина за въ Швейцария да се лѣкува, гдѣто и се помина при мжчителна тжга по България. която той горѣщо обичаше.

Гавраилъ Баламезовъ се помина на 39 годишна възрасть. Съ неговата смъртъ България изгубва единъ отъ честнитѣ, преданитѣ на свободата и демонкратизма свои дѣйци и интелигентни сили. Нашитѣ искренни съболѣзнования къмъ семейството му, роднинитѣ и приятелитѣ му.

Библиотека „Работникъ“:

№ 1. Б. Кричевски. Борбата на англійскитѣ работници за свобода (Чартийското движение). . 0.30
№ 2. С. Степнякъ-Кравчински. Край Волга. Повѣсть 0.50

Библиотека по Научния Социализмъ:

№ 1. М. Т. Бараповски и С. Ушаковъ. Исторически материализмъ 0.60
№ 2. К. Марксъ. Осемнадесетий Брюмеръ на Луи Бонапарта. Съ портрета на автора . . . 1.20
№ 3. П. Струве и А. Волгинъ. Народничество и Марксизмъ. . . . . 2 —

Популярно-научна Библиотека:

№ 1. К. Кауцки. Происхождение на брака и семейството 0.60

☞ Поржчки за всички тия книги се отправятъ до Г. Бакаловъ въ Варна.

Намиратъ се и долнитѣ книги у сѫщия:

К. Кауцки. Основитѣ на социалната демокрация . . . . . 2 —
Н. Белтовъ. Философско-историческитѣ учения на Маркса 2.50
Ф. Енгелсъ. Развитие на научния социализмъ. Съ приложение: Теория на насилието . 0.50

Библиотека „Работникъ“:

№ 1. В. Кричевски. Борбата на англійскитѣ работници за свобода (Чартийското движение). . 0.30
№ 2. С. Степнякъ-Кравчински. Край Волга. Повѣсть 0.50

Библиотека по Научния Социализмъ:

№ 1. М. Т. Бараповски и С. Ушаковъ. Историческиматериализмъ 0.60
№ 2. К. Марксъ. Осемнадесетий Брюмеръ на Луи Бонапарта. Съ портрета на автора . . . 1.20
№ 3. П. Струве и А. Волгинъ. Народничество и Марксизмъ. . . . . 2 —

Популярно-научна Библиотека:

№ 1. К. Кауцки. Происхождение на брака и семейството 0.60

☞ Поржчки за всички тия книги се отправятъ до Г. Бакаловъ въ Варна.

Намиратъ се и долнитѣ книги у сжщия:
К. Кауцки. Основитѣ на социалната демократция . . . . . 2 —
Н. Белтовъ. Философско-историческитѣ учения на Маркса 2.50
Ф. Енгелсъ. Развитие на научния социализмъ. Съ приложение: Теория на насилието . 0.50

2

14

21

19

N6
V.1:1-
1897

Stanford University Libraries
Stanford, California
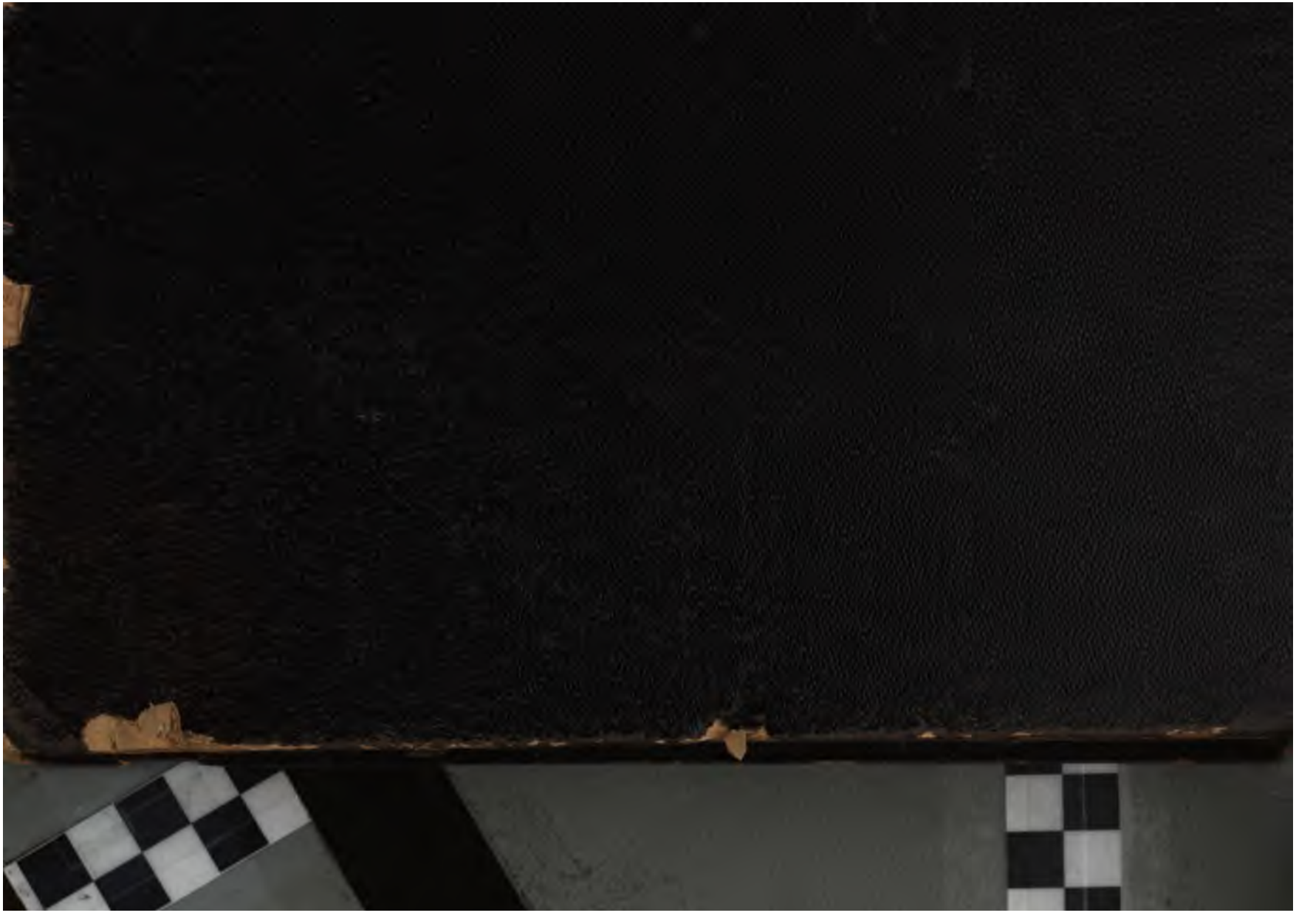
Return this book on or before date due.